

92-8709

BREVISSIMA ET
FACILLIMA IN OMNES D.
PAULI EPISTOLAS SCHOLIA,
*ultra priores editiones, ex
antiquissimis Græcorum
authoribus, abundè
locupletata.*

Itidem in septem Canonicas epistolas &
D. Ioannis Apocalypsim, bre-
uissima scholia re-
cens edita.

SS

*Authore Ioanne Gagnæio Parisino Theologo,
Christianissimi Francorum Regis Ec-
clesiasta, ac primo Ele-
mosinario.*

PARISIIS,

Apud Ioannem de Roigny, in via Iaco-
bea sub insigni quatuor Ele-
mentorum.

1563

Del Colegio de la Compañia de Jhu de Granada SS.^{to}

92-8709
BREVISSIMA ET
FACILLIMA IN OMNES D.

PAVLI EPISTOLAS SHO-

*lia, ultra priores editiones, ex
antiquissimis Græcorum
authoribus, abundè
locupletata.*

Itidem in septem Canonicas epistolas &
D. Ioannis Apocalypsim, bre-
uissima scholia re-
cens edita.

SS

*Authore Ioanne Gagnæio Parisino Theologo,
Christianissimi Francorum Regis Ec-
clesiasta, ac primo Elee-
mosinario.*

P A R I S I I S,

Apud Ioannem de Roigny, in via Iaco-
bea sub insigni quatuor Ele-
mentorum.

1563

Dei Collegii de la Compagnie de Jhu de Granada SS^{te}

ILLVSTRISSIMO

PRINCIPI ET REVEREN-

DISSIMO DOMINO D. IOANNI A

Lothoringia Sacrosanctæ Romanæ ecclesiæ T T.

Sancti Onofrij Cardinali dignifs. Io. Gag-

naius Theologus Salutem

in Christo.

*

*Vi dedicari inscribi que oportere lu-
cubrations suas putant, princeps
illustrissime, magni aliquem nomi-
nis virum deligere solent, cuius pro-
deant auspicio in publicum: neque ut mihi qui-
dem videtur, iniuria: quod bonis literis ac disci-
plinis non leui præsidio sunt vindices illarum prin-
cipes ac nobiles homines, qui plerunque à medio-
criter doctis ingeniis extorquent: quod plerūque,
vel summæ eruditionis homines præstare non pos-
sint. Id enim nouissimè mihi contigit in horum
scholiorum lucubratione: quæ (ita me deus amet)
nisi tu exegisses, & ego facturum me tibi rece-
pisssem, nunquam arbitror præstari mihi potu-
isse: adeo indefessi laboris opus est. Quapro-
pter*

pter si turbulentam & salebrosam Pauli lectionem, aliquanto luculentiorum magisque peruiam redditura hæc sunt, vni tibi acceptum ferre debent sacrarum literarum studiosi, diuique Pauli amantes homines. quippe qui horum comminiscendi mihi author extitisti, simul & edendi. Nã quum ante menses aliquot Paulum tibi prælegere cœpisssem, cæterum egregiè oceptam prælectionem interciperent auocarèntque innumeri propè ex hac aulicorum turba homines importuni, suæque rei potius quàm tuæ dignitatis studiosi: tu vero quo candore morùmque facilitate es, explicare te huiusmodi turba non posses, etiam omnibus ad te ingressu ante finitam prælectionem interdicto: videns eiusmodi me hominibus, atque inter eos non pœnitendæ authoritatis quibusdã haudquam gratum facere, quod in rem modo suam est spectantibus illis, existimaui aliam mihi in eundam viã, qua satisfacere animo tuo possem Paulinæ lectionis sitientissimo. Itaque dum idẽtidem occasiones, quæ tibi, mihi que faciam satis querito, rei vnus in mentem venit: ex commentariorum scilicet inexhaustis farraginibus plus tenebrarum

brarum quàm lucis accedere authorum explanationi difficilium: contrã, nulla re adiuuari magis eorum intellectionem, quàm scholiis breuibus & dilucidis: ea qui præstare in Paulum posset, viam facturum intelligendo Paulo facillimam. Verùm scripturarum sanctarum ingenium ac naturam consideranti mihi multiplicis atque inexhaustæ interpretationis: omniumque illarum ex numero, salebrosas illas Pauli epistolas plerunque lecti tanti, tam longis hyperbatis hiulcas, tot anapodotis inabsolutas, tãta sensuum profunditate inaccessibleas, & inuias: visum est non hic diuinatore Apollinis Pythone, sed diuino Pauli spiritu opus esse. Vnde non possum illorum non admirari impudentiam, qui quum non Pauli, id est pacis ac quietis, sed schismatum ac dissensionis spiritum habeant, confestim, nullo interprete, absque sanctorum & doctorum hominum commentariis (quæ cauillari solent) vnos sese Pauli mentem tenere impudentèr arrogant, quasi sublimè ipsi cum Paulo rapti, & inscrutabilia diuinæ sapientiæ arcana spectatum admissi, soli Paulinæ lectionis notionem habeant, quam relictis aliorum interpreta-

ã ij mentis

mentis omnium, suo ipsi arbitrato explicant, imò nulla opus esse explicatione fingūt, quasi in re multo omnium facillima & clarissima: quum tamē diuino ille spiritu afflatus Petrus salebras agnoscat in Paulo, & locos admodum difficiles ab hereticis conqueratur deprauatos, dum inquit, Sicut charissimus frater noster Paulus secundum data sibi sapientiam scripsit vobis, sicut & in omnibus epistolis loquens in eis de his: in quibus sunt quaedam difficilia intellectu, quæ indocti & instabiles deprauant, sicut & ceteras scripturas, ad suam ipsorum perditionem. Certè quàm se entheis illis & pneumaticis familiarem Paulus exhibeat, ipsi viderint: ego prælectis in Academia Parisiensi quanta maxima fieri potuit diligentia Pauli epistolis, post euolutos Latinorum omnium & Græcorum aliquot commentarios, quos latinis hominibus nondum visos mihi mutuauit N. Boerius Maclouiensis episcopus, homo doctrina pariter & fide spectatissimus, non parum gloriabor, si quid lucis Pauli tenebris adiecisse inueniar, vt multi putāt de industria affectatis. Nam præterquam quòd scripturas sacras hominibus

deus

deus esse noluit vsquequaque peruias, cum vt inde prophani arcerentur, tum etiam vt subacta improbo labore hominum ingenia, illarum à deo simpliciter intellectum peterent: propria quaedam est ipsi Paulo & peculiaris obscuritas: nimirū quòd qui arcana se vidisse testatur homini ineffabilia, sic instituere suos volebat, vt subobscurè tractatis locis impios arceret, fideles autem multo labore deque implorato auxilio ad earum cognitionem adspirare doceret. Quapropter si quid nos in Pauli explicatione fugerit, vt fugisse multa necesse est homines, non diffidimus aliquando quum deus dederit, id nos intellecturos. Quanquam nullum non moui lapidem, vt quatenus assequi potui, spinosa difficiliaque loca interpretatione aliqua, dum meliorem expecto, explicarem. Quantum autem ea in re promoueri, iis iudicandum relinquo, qui post relectos aliorum integros commentarios, ad hæc nostra scholia accedere non dedignabuntur: quæ in enchiridij formā emittenda curauimus, primū vt voluntati tuæ morem gererem sic optanti: deinde omnium in aula doctorum hominum commoditati studerem, quibus grauem esse scio ma-

ã iiij gno-

gnorum librorum sarcinam. Quòd si dignitati tuae qualiacunque hæc nostra scholia non displicuisse intellexero, pergam in reliquos noui testamenti libros, atque si ita iusseris, in vetus omne instrumentum adornare similia. Nihil est enim quod impulsore, te patrono ac mecenate meo, non auisim: dicam amplius, quod etiam non possim. Perge igitur Princeps illustrissime, qua cœpisti humanitate bonas literas adiuuare, & literatos profsequi: ita & nominis tibi immortalitatem paries, & nunquam intermorituram apud deum & homines inibis gratiam.

Ioannes Gagnæius Christiano Lectori Sal.

Scholia in Diuum Paulū nostra superioribus annis in lucem emissa, rursus tibi Christiane Lector, auctiora multo reddimus & locupletiora: quibus & in Canonicas septem Epistolas, & Diui Ioannis Apocalypsin ἡ αποκάλυψις nostra adiecimus, breuia quidē illa, si paginas spectes, cæterum prolixis aliorum commentariis non minus succulenta: quæ si tibi placere intellexerimus, commodabimus quoque breui tua gratia in reliquam noui instrumenti suppellectilem, hoc est, in euangelia quatuor, & Apostolorum Acta, nostram operam. Deinde verò Odas edemus in Psalmos Dauidicos nostras. Interim nostro isto labore vttere, fructu, ac nobis bene in Christo precare, Vale.

ARGVMENTVM IN EPISTO-
L A M A D R O M A N O S .

Qui præfatur in epistolam ad Romanos, à Pauli nomine ordiri solent, quibusdam à Sergio Paulo Proconsule conuerso, nomen eum accepisse, aliis binominem, Paulum scilicet & Saulum dictum fuisse asserentibus. Nominis Ἰδουμαίου tum quòd ex omnibus penè commentariis facillè inuenias, tum etiam quia non multum ad rem faciat, omittimus. Primum illud declarandum est, quinam hoc loco Romanorum nomine censeantur, quòdque argumentum & occasio Paulo extiterit ad illos nondum vitos scribendi. Igitur Romanos hac epistola non Romæ tantum natos, aut ciuitate donatos intelligere oportet, sed quotquot Romæ habitabāt, seu Romanorū ciues essent, aut municipes, seu Itali aut Græci aduenæ: quos oēs diuini Petri prædicatione probabile est fuisse conuersos. Erant enim id ætatis Romæ complures Iudæi, siue quòd multū illo numerum spoliata Hierusalem Pompeius deduxisset, siue quòd Romanorū prouincia esset Iudæa, ipsiq; iandudū in Romanorū amicitiam recepti Iudæi essent, eorumque fratres appellati: prout manifestum est ex mutuis Romanorū ad Iudæos literis, lib. Machabæo. i. Cap. 8. Quotquot ergo Romæ credētes habitabāt seu Iudæi, seu aliterius omnino nationis, quos generali vocabulo modò Grætes, modò Ἰουδαῖοι & Græcos vocat Apostolus, hac epistola Romanorū nomine cēsentur. Iudæorū aut natio institutorum suorum patriarumque legum semper fuit tenacissima, ad eò vt recepto euāgelio, circūcisione adhuc carnali baptizatis opus esse mordicus asseuerarēt. Quinimò incircuncisum hominem velut anathema & impurum execrabantur. Sua verò statuta, ac ceremonias quum iniquius ferrent Gentibus negligi, Romanas etiam leges aspernabantur, vt docet Iuuenalis.

Sa-

IN EPIST. AD ROM.

Satyra decimaquarta, dicens:

Quidam sortiti metuentem sabbata patrem,
Nil præter nubes, & cæli numen adorant.
Nec distare putant humana carne suillam,
Qua pater abstinuit: mox & præputia ponunt.
Romanas autem soliti contemnere leges,
Iudaicum ediscunt, & seruant ac metuunt ius,
Tradidit arcano quodcunque volumine Moses.

His apertè verbis aliquantò post Christi mortem, Iudæorum superbiam & superstitionem Iuuenalis arguit, quæ in tolleranda superbia effecit vt imperante Claudio Romæ exularent, sicut Actorum 18. cap. legimus. Cæterum reuocato per Claudij mortem edicto, existimandum est Iudæos qui familiaritatem cum Romanis inierant, esse reuersos: quod de Prisca & Aquila indubiè verum est, Iudæi ergo (sicut semper natio ceruicosa fuit, aliorumque despectrix) negabant ad euangelij fidem recipiendas esse gentes, nisi Iudaicis omnino ceremoniis atque institutis adhererent. Gentiles autem à Petro (vt credere par est) aut ab alio instituti, asseuerabant antiquatas esse ceremonias ac legem euanidam: pro qua quum tantopere gloriarentur Iudæi, ipsi contrà suam ostentabant philosophiam: quæ id ætatis per Ciceronis aliorumque Romanorum hominum vigilias, à Græcis ad Romanos defecerat. Itaque dum suum vtraque natio viuendi institutum mordicus tutatur, grauissimæ nõ sine fidei & Christianæ religionis incommodo sectæ nascebantur & factiones. Circuncisionem enim quum negligerent gentes, qui etiam in Christum crediderant Iudæi, necessariam putabant: illinc & ceremoniis aliquot, externisq; ac sine gratia aut fide operibus iustitiam assequi posse credentes, quemadmodum Phariseus ille in euangelio elato stans animo orabat, dicens: Deus gratias ago tibi, quia non sum sicut cæteri hominum, raptores, iniusti, adulteri, velut etiã hic Publicanus. Ieiuno bis in sabbato, deci-

mas

mas do omnium que possideo . Ad huius instar Pharisei, qui Romæ erant Iudæi, satis putabant factum, si carnalem iactaret circumcisionem, interim animo incircuncisi, si ab externis operibus sabbato feriarentur, & reliquas in speciem ceremonias curiosius obseruarent: quum tamen ira, inuidia, adulterio, rapina, ac similibus non vacaret animus, ipsique vel Christi fidem negligerent, vel illi quam minimum tribuerent. Igitur Paulus apostolus *vis pharisei ac vis iudei* ad quos scriberet nactus, omni studio contendit, & illorum gloriationem eleuare, & recens credentium animis altius fidem inferere. Vnde posteaquam nihil suam profuisse gentibus philosophiam, nihil suas valuisse ratiocinationes & argutias ostendit, quo minus in abominanda flagitia ob ingratitude vitium inciderent: Iudæos quoque iisdem, ac Gentes & fortasse grauioribus criminibus constringi docet, inanemque philosophiam, & irritam legem nihil obstitisse, quin grauiter omnes peccarent, deique gratia & gloria indigerent. Quod verò ex infidelitate ad fidem sunt vocati, non philosophiæ, non carnalibus legis operibus, sed Christi gratiæ tribuendū. Atque hic est totius epistolæ status, & firmamentū. Nihil iam mortuo Christo legem profore, sed fide Christi gratiam esse ac iustificationem. Neque admodum mirū est, hoc loco tantopere fidem ab apostolo commendari, de charitatis operibus pauca dici. Habenda est enim eorum ad quos scribis ratio. Philosophorum, vel Ethnicorum libri, nihil quàm iustitiæ, fortitudinis, prudentiæ ac temperantiæ commendant actiones ac huiusmodi qui Romæ habitabant scribebat Paulus. Porro, teste Augustino Romani quondam citra Christi fidem omni virtutum genere abundabant. Nihil iam igitur supererat, nisi qui suapte natura laudabiles ac studiosas sectarentur actiones, non suorum meritorum dignitati, sed dei gratiæ ut tribuerent quicquid agerent boni: & in Christū crederent. Perinde & Iudæi præclaram vitam in lege do-

cti,

cti, fidei prædicatione opus habebant, per quam à Mose deficerent ad Christum. Itaque toties hac epistola fidem Paulus inculcat: nec dissimiliter in epistola ad Gal. Neque verò ob id quòd toties Abraham fidem commendat Apostolus, nullam propterea putes operum ipsius ab illo rationem haberi: neque contra quum tantopere Abraham opera extollit Iacobus, propterea fidem illius negligi: sed uterque pro eorum natura & ingenio ad quos scribebat, quod commodum suis videbat, commendauit: iste opera, ille fidem. Romanis enim & Galatis recens in vnus dei & Christi cultu institutis, & bonarum in speciem actionum studiosis, quum nondum satis essent in fide confirmati, toties eam illis Paulus inculcat, ut sibi diffidentes, vni discant Christo conuincere, cuius præcepta fide, pij facti sunt ex impiis. Iacobus contra credentibus Iudæis, ceterum congruentia fidei opera negligentibus, fidemque suam labascere & intermori sinentibus, bonorum operum sapius meminit, sic tamen ut neque iste fidem, neque opera ille à iustificatione excludat. Ita Christus Iesus quum apostolis ac discipulis verba faceret, fideles se discipulos nactum esse intelligens, ac fide instructissimos, vno tantum atque altero loco fidei verba facit, & idem morti proximus, sub cænæ tempus quum extrema illis verba faceret, ac salutariferam illam haberet cõcionem: nimirum cum iam fidei sciret esse plenos, Mandatum, inquit, nouum do vobis, ut diligatis inuicem. In hoc cognoscent omnes quod discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad inuicem. Et alibi, Hoc est præceptum meum, ut diligatis inuicem. Rursum, Hæc mado vobis, ut diligatis inuicem. Ecce nusquam non dilectionis & charitatis meminit. Quod si in diuisa est à fide charitas, ut perpetam somniant hæretici: quorsum toties iam credentibus dilectionis & charitatis verba? Quum autem rudes adhuc aut infideles vel Neophytos Christus alloquitur, fidei meminit. Hinc illa, fides tua te saluum fecit. Secundum fidem

fidem vestram fiat vobis, & similia multa. Quum verò fideles alloquitur discipulos, dilectionis magis meminisse solet: quanquam & fidei nonnunquam. Nostra verò respectare qui nihil minus sunt quàm fideles, illis semper fides & Christus, ac spiritus in ore, de operibus ne verbum quidem faciunt. Rem indubiè bonam esse intelligimus fidei prædicationem, cæterum (nisi præter paucos huiusmodi, ipsorum opinione infideles omnes sumus) non vsquequaq; necessariam, vt interim de studiosis operibus sileatur, aut frigidè admodum dicatur. Arbitror nullos esse inter nos qui christiani dicimur, qui non in Christum credant, seque; ab illo saluari & iustificari putent, atque in vnum illum collocandam nostram fiduciam, & certè credant peccatorum fieri remissionem per illum: verum qui huic fidei respondètia faciat opera, per paucos: ad eò mutuis alter in alterum odiis inhiamus, ad eò nostra quærimus, ventri indulgemus ac carni, falso libertatis euangelicæ titulo voluptuaria sectamur & placentia. Huiusmodi ergo insectari vitia & contraria iis opera adhortari, docerèque; ne ea nobis tribuamus, sed vni deo feramus accepta, veri sunt euangelistæ partes. Verum vt vnde digressa est sese referat oratio, pertinaciã Iudæorum Paulus intelligens, qui nihil non carnalibus legis operibus tribuebant, & iisdem Christianos onerare satagebant, hac tota penè epistola contendit, vt doceat non legis operibus sed dei fide ac gratia iustificatos esse Iudæos, exemplo Abrahamæ, quem sine legis operibus fide iustificatum ostendit. Quòd si quis contendit quum aliquoties & in hac epistola & aliis per fidem sine operibus nos iustificari Paulus dicit, non modò legis opera excludi, sed & alia quæcunq;: non admodum refragabor, si quidem patienter audire sustinet iustificationem in scripturis duobus modis sumi. Primum iustificari, est ex impio fieri iustum, quod fit in momento absque; vllis operum meritis, imò absque; vllò nostro præcedente opere. Attède autem quod dico præcedente:

nam

nam vnà cum huiusmodi iustificatione motus necesse est accedat liberi arbitrij in Iesum credentis, & veteris vitæ pœnitentis, in eum quidem motum diuinitus attracti atque; pulsati de hac iustificatione intelligendus est Paulus, quoties hominem sine operibus & iustificari asserit & saluari, quam nulla nostra opera mereri nemo neque; veterum neque; recentium theologorum negauit, & de hac loquitur ad Romanos apostolus, ostendens nulla opera siue nature siue legis iustificationem impij meruisse, adeòque; & Iudæos & gentiles quantum ad eam rem attinet, pares esse: illòque; de lege istos de naturalibus frustra gloriari. Est ergo iustificatio quædam & salus inchoata, quum ab infidelitate & peccato ad gratiam resurgit homo, quam nullis suis operibus meretur, sed non sine tamen bono opere, ac motu voluntatis, qui illi gratis à deo infunditur. Est & alia iustificatio, qua iam accepta fide in iustitia proficimus, & iam per fidem gratis iustificati rursum iustificamur, id est, amplius iusti efficiamur: de qua Apocalypsis vigesimo secundo, Qui iustus est iustificetur adhuc, sanctus sanctificetur adhuc, ad hanc iustificationem exiguntur opera: & per hæc secundo modo iustificamur, non ex dignitate operum nostrorū in se, sed ex illis cum fide & dei gratia coniunctis, per quæ ex dei benignitate ita nobiscum paciscentis, etiam & salutem mereri dicimur: vnde plenæ sunt apostolicæ literæ, bene operantibus pro mercede salutem reddi ac vitam æternam: quinimò & meriti vocabulum, quod tantopere auerfantur hæretici, præterquam quòd summis vitis græcis & latinis Hieronymo, Augustino, & Ambrosio, quos hic breuitatis gratia tacemus, placuit: etiam in sacris literis inuenimus, nimirum Ecclesiastici decimo sexto, quod ob id annotandum duxi, sic enim scriptum est eo loco, Misericordia faciet locum vnicuique; secundum meritum operum suorum. Ex operibus ergo iuncta fide & gratia salutem meremur, & iustificationem secundo modo acceptam.

Quoniam

Quoniam verò de iustificatione operum ac fidei plarique summa eruditione ac vigilantiâ scripserunt, quorum libri passim vaneunt: non est visum operæ precium multas hic opplere paginas. qui volet amplam non modo huius argumenti tractationem, sed & cæterorum qui hodie controuertuntur de fide articulorum, comparet sibi librum Alberti Pighij Campensis de cõtrouersijs in Rati sponensibus comitijs habitis. Quem ego librum omnibus legendum relegendumque arbitror, qui de doctrinis hodie controuersis iuxta veterum orthodoxorumque patrũ & vniuersæ ecclesiæ traditionem sacrarumque literarum vsum animo suo satisfactum cupiunt. Sed vt eò vnde digressa est oratio, redeat. Quum legalium operum merito ad fidem sese vocatos & iustificatos Iudæi gloriarentur, neque ferrent ad euangelium gentes admitti, nisi eadem lege, eisdemque ceremonijs vtentes, quæ stare ipsi cum euangelio putabant: ostendit hac epistola Paulus omnes ex equo, peccato constrictos esse Iudæos & Græcos: & fide indigere deique misericordia. Ita que conciliato per Christi fidem vtroque populo, obiterque nonnullis de gentium vocatione & Iudæorum abiectione interpositis, non nihil de moribus & mutua infirmitatum tolerantia disserit. Demum variis salutationibus epistolam claudit: quam è Corintho per Phœbem ecclesiæ Cenchrœensis ministrâ missam esse docet Origenes.

EPISTOLA

DIVI PAULI

APOSTOLI AD
ROMANOS.

ARGVMENTVM CAP.

¶ *Præposita epigraphæ consueta, ac salutatione, illorum fidei congratulatur, suam in illos beneuolentiam commemorans. Deinde Euangelij virtute declarata, philosophorum ingrati tudinem arguit omnis idololatriæ fontem & caput, in quam prolapsi per omnia flagitiorum genera volutati sunt.*

CAPVT I.

PAVLVVS seruus Iesu Christi *Mat. 7.4.* vocatus Apostolus, se gregatus in 2 Euāgelium Dei (quod ante promiserat per prophetas suos in scripturis sanctis) de filio suo, qui 3 factus est ei ex femine David secundum carnem, qui 4 prædestinatus est filius Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorũ Iesu Christi do mini nostri, per quæ accepimus gratiam & apostolatũ, s ad obediendum fidei in omnibus genti-

rectione mortuorum Iesu Christi, id est, ex eo quodd sua virtute suscitavit mortuos, aut magis ex eo quodd suapte virtute surrexit à mortuis ipse Iesus Christus dominus noster.

s. Ad obediendum fidei. i. vt ab omnibus inter gētes fidei obediat, scilicet, per quæ cum gratia legationē accepimus. Pro nomine eius. i.

1. *Vocatus Apostolus. Ad apostolici muneris functionem vocatus, est autem Græcè, ἀπόστολος nomen.*

2. *Euangelium Dei. In euangelium dei de filio suo: quoniam enim intercedit, legēdum est per parenthesim.*

3. *Factus est. Temporaria natiuitate secundum carnem de matre patri factus est homo, ex quo erat ab æterno sine matre; genitus deus.*

4. *Prædestinatus. Prædestinatum est fore aliquādo, vt homo per humanitatem à verbo assumptā dei filius esset in virtute dei operātionis. i. per spiritũ sanctũ virgini inuibratẽ. Græcorũ sensus est germanior, qui legūt, ἐπίδοξος, id est, qui definitus ac declaratus est dei filius. In virtute. i. per miraculorum virtutes quas operabatur, dicente ipso, opera quæ ego facio ipse testimoniũ perhibent de me. Et secundum spiritum sanctificationis, id est, per spiritum sanctum, quem (quod ad vnum Deum pertinet) in se credentibus largiebatur. Ex resur-*

vt vice

vt vice ipsius Christi (pro quo alibi, legatione se fungi ait) ad fidei obediendum gentes omnes adduceremus.

6. *In quibus*. i. inter quos ac de quorū numero & vos estis: vos inquam, vocati Iesu Christi. Dicit autē vocatos Christi, pro vocatos à Christo vt vulgo, dilectū dei, pro dilectū à deo: q̄ verò ait, vocatis sanctis, intellige vocatis ad sanctitatem, ac vt sancti essent. In dictione autem, *sancti*, finit epigraphe, & subaudiendum est, salutem dicit: atque ira in omni penè reliquarum epistolarum epigraphe neque enim verbum plurale sunt, iungi potest cū pronomine vobis.

7. *Quia fides*, quia p̄ quod, dictum est, id que frequēs est interpreti.

8. *Spiritu meo*. i. quem mente atque animo colo, non Iudaicis ceremoniis.

9. *Euangelio*, in predicazione euangelij de filio eius
10. *Si quomodo*, obsecrans quo modo tandē fieri potest, vt deo volente prosperum iter mihi ad vos contingat.

11. *Simul consolari*. Græcum verbum *συμπαρολιννυμι*. i. simul cōsolari. refertur ad illud, desidero vos videre i. simul cōsolari in vobis.

12. *Et prohibitus*. i. sed hæc nunc inhibitus sum, sicut infra ca. 15. propter quod impediēbar plurimū venire ad vos. & prohibitus sum vsque adhuc.

13. *In me promptum est*, id est, paratus sum quantum ad me attinet.

14. *Non enim*

14. *Non enim erubescō euangelium*, scilicet prædicare, id est. nō me pudeat euāgelij. Non enim res vsque adeo imbecilla est euāgelij, quinimo admirandæ est illud potentia, quod in se credentes saluare potest.

15. *Primum*, non dignitate, sed tēpore. me promptū est, & vobis qui Romæ estis, euāgelizare
14. *Nō enim erubescō euāgelij*. virtus enim dei est, in salutem omnium credenti, Iudæo 15. primū & Græco. 16. *Iustitia enim dei in eo reuelatur ex fide in fidem*, sicut scriptum est, Iustus autem ex fide viuit. Reuelatur enim ira dei de cælo super omnem impietatem & iniustitiam hominum eorum qui veritatem dei in iniustitia detinent, quia, 18. quod notum est dei, 19. manifestum est in illis: deus enim illis manifestauit. 20. *Inuisibilia enim ipsius*, qualia sunt bonitas, sapientia, & similia.

16. *Iustitia enim dei*. i. iustitia dei qua nos iustificat, que est, & constat ex fide in fidem. hoc est, fide promouente ac subinde augecēte (qualis est ille Hebraismus Psal. 83. *Ibāt de virtute in virtute*. i. in augmentum virtutis) reuelatur in euangelio, quo gratias per Christum credentes iustificari intelligim⁹. Vel, iustitia dei reuelatur in euangelio ex fide in fidem. i. ex fide veteris testamenti in fidem noui. Quæ enim latebat in veteri testamento sub vmbra & figuris Christi fides, planè reuelata est in nouo. Vel,

iustitia dei. i. Christus in euāgelio reuelatur ex fide veteris instrumenti in fidē, & per fidē noui. qui enim in lege adūbrabatur, manifestat⁹ est in euāgelio. Nā qui in lege nō intelligebat illud Ec. Ecce virgo cōcipiet, dū in euāgelio legit, Ecce cōcipies & paries filij: qui nō capiebat illud Mic. Egressus eius à diebus æternitatis, dū audit Ioāne tonantē ac dicentē, In principio erat verbum: illi reuelatur iustitia dei Christus, qui enigmatically iatū præferebatur in lege. Græci explicāt, iustitia que est ex fide in fidē. i. que auspiciatur à fide & in fidē desinere debet: nō enim saluabitur qui in fidē nō crediderit, aliter etiā ex fide præteritorū in fidē futurorū: q̄ nō sat sit credere Christū pro nobis natū, passum, resurrexisse, nisi & nos in illo credamus resurrecturos, & æternā vitam cōsecuturos.
17. *In iniustitia*. veritate dei in iniustitia detinet. qui agnitā celat. vel vt Græci exponūt, qui ad cōditoris iniuriā, dei cultū ac latria idolis iniuste tribuunt. 18. *Quod notum est dei*. i. quod naturaliter de deo nosci potest. 19. *Manifestum est in illis*. i. manifestum est illis. 20. *Inuisibilia enim ipsius*, qualia sunt bonitas, sapientia, & similia.

2 ij Per

Per ea que facta sunt. i. ex ipsius effectis intellecta conspicuntur, à creatura mundi, Græcè ἀπὸ τῆς κτῆσεως. i. à conditione mundi. s. ex quo mundus est conditus, vel à creatura mundi. i. homine qui præcipuus est creaturarum omnium intellecta conspicuntur. Quo modo autem ex visibiliū consideratione inuisibilia dei cognoscantur, vide egregium libellum 7. Hugonis à sancto victore in suo Didactico. 21. *Cogitationibus Divinis* i. ratiocinationibus: dū notionē nō vni deo tribuerūt, sed suis argutiis & syllogismis ad eum se peruenisse gloriati sunt. 22. *Dicentes.* Græcè, φάσκοντες, estimātes. 23. *Voluerunt.* sicut auferem Romani, apim bouem, & crocodilum serpentē Aegyptij coluerunt. 24. *Tradidit.* i. abire permittit. iuxta illud Psalms. 80. dimisit eos secundum desideria cordis eorum, ibunt in adinventionionibus suis. 25. *Vt cōtumelios: rō vt euentū rei,* nō causam hic dicit. i. propter quā dei desertionem contigit, vt derelicti ab illo corpora sua cōtumelios assuicerent ac dedecorarent. 26. *Tradidit.* i. abire permittit

lia enim ipsius, à creatura mundi per ea que facta sunt intellecta, cōspiciuntur, sempiterna quoque eius virtus & diuinitas, ita vt sint inexcusabiles. Quia cū cognouissent deum, nō sicut deum glorificauerunt, aut gratias egerūt, sed euauerunt²¹ in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum, ²² dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et mutauerunt gloriā incorruptibilis dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & ²³ voluerūt, & quadrupedū, & serpentiū. Propter quod ²⁴ tradidit illos deus in desideria cordis eorū, in immūditatē, ²⁵ vt cōtumelios afficiat corpora sua in semetipsis qui cōmutauerūt veritatē dei in mendaciū & coluerūt & seruiuerūt creaturę potius quā creatori, qui est benedictus in secula, Amē. Propterea ²⁶ tradidit illos deus in passiones ignominie. Nā fœminæ eorū immutauerunt naturalē vsū in eū vsū qui est cōtra naturā. Similiter autē & masculi, relicto naturali vsu fœminæ, exarserūt in desiderijs suis in inuicē, masculi in masculos turpitudinē operātes, & mercedē (quę oportuit) erroris sui in semetipsis recipiētes. Et sicut subtrahendo id quod demeriti erant auxi-

auxiliū, tradidit, inquā, illos in *Passiones ignominie*, id est, libidines ²⁷ nō probauerūt deū habere in notitia, ²⁸ tradidit illos deus in reprobū sensum ²⁹ vt faciāt ea que nō conueniūt, repletos omni iniquitate, malitia, fornicatiōe, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, cōtētionē, dolo, malignitate: susurrōnes, detractores, ³⁰ deo odibiles, cōtumeliosos, superbos, elatos, inuentores malorū, parētibz nō obediētes, insipientes, ³¹ incōpositos, ³² sine affectione, ³³ absque fœdere, sine misericordia. ³⁴ Qui cū iustitiā dei cognouissent, non intellexerūt, quoniā qui talia agūt, digni sunt morte, nō solū qui ea faciunt, sed etiā qui consentiunt faciētibus.

ARGVMENTVM. CAP. II.

¶ Non temerē de proximo iudicandum, neque irritandum dei longanimitatem, sed bonis operibus insudandum, que sine personarum acceptione premiaturus est deus, deinde nec gentiles impunes futuros ostendit, quibus vice legis est conscientia: nec Iudeos hypocritas quibus neque carnalis Abrahæ profapia, nec externa circumcisio est profutura.

CAPVT II.

A Propter quod in excusabilis est *Mat.* ^{7.4} homo omnis qui iudicas. In quo enim iudicas alterū te ipsum cōdēnas, eadē enim agis ¹ qui iudicas. Scimus enim quā iudiciū dei est secundum veritatē, in eos que talia agūt. Existimas autē hoc o-

ignominiosas. ^{27.} *Non probauerunt*, id est, deū deique beneficia noluerunt agnoscere. ^{28.} *Tradidit*, deserendo, sicut indurare dicitur, dum suæ malitiæ, ac libertati prauæ peccatorem detrahit. ^{29.} *Vt faciāt* hic quoque vt, euentū dicit. i. propter quod derelicti fecerunt quæ minimē oportebat. ^{30.} *Deo odibiles* Græcè θεισφύγεις, id est, deo odibiles, vel dei olores. ^{31.} *Incompositos*, ἀσυνέτους, id est, moribus inurbanis, vel factorū infractores, & conuentis non stantes. ^{32.} *Sine affectione* Græcè ἀσέπυος. i. humanitatis expertes & charitatis. Est enim σοφία affectio amicitie, & maximē parentum erga filios, ac contrā. ^{33.} *Absque fœdere*, Græcè ἀπειθός. i. fœdis fragos. ^{34.} *Qui cum &c.* non intellexerūt, id est, intelligere noluerunt. Græci legunt, Qui quum iustitiā dei cognouissent, nempe que qui talia agūt, digni sunt morte, non solum ea faciunt, sed faciētibus cōsentunt. ^{1.} *Qui iudicas*, legere potes, vel quæ iudicas, prout est Græcè, ἡ κριτής, vel iudicas, prout est Græcè, ὁ κριτὴς.

2. *Diuitias*, hoc est, exuberantem illam bonitatem, patientiam, longanimitatem.

3. *Iis quidem secundum*. Græci legunt, τοῖς μὲν καὶ ὑπομονὴν ἔργα ἀγαθῶ δὲ ξῶν καὶ τιμὴν καὶ ἀφρασίαν: ζητοῦσιν ζωὴν αἰώνιον. Et certè Græca scholia iungunt ἢ ζητοῦσιν, τῶ ζωὴν αἰώνιον, non τῶ ἀφρασίαν, dicuntque hic esse hyperbaton: & hoc modo germanus sensus est, Qui reddet vnicuique secundum opera sua: & iis quidem qui in bono opere perseverauerint, vitam æternam quærentibus, gloriam & honorem, subreddet, & immortalitatem. nã id verè significat ἢ ἀφρασία. Romanis enim scribebat Apostolus, præter cæteras nationes honoris & gloriæ cupidis, ac nominis immortalitatem immodicè affectatibus: quæ omnia illis pollicetur, sed longè alterius generis, ac multo præstantiora: nimirum gloriam æternam, honorem filiorum dei, & corporis animæque immortalitatem: modò iuxta illud euāgelicum, Primum quærite regnum dei & iustitiam eius, deinde omnia adicientur vobis, ante omnia vitam æternam quæsierint. quòd autem non legendum sit, quærentibus gloriam & honorem, sed gloriã & honorem reddet, explicat locus sequens, vbi viro inique agentis, tribulatio & angustia, rectè autem agentis, honor, pax & gloria redditur. In hoc verò loco, his autè qui sunt ex cõtentione, id est, qui contentiosi sunt, ira, indignatio. Photius Græcus supplendū putat ἢ ἀποδοθήσεται, id est, reddetur: annotatq; non temere dictum, quòd deus bona illa, gloriã, honorem & immortalitatè reddet: de malis autem & vltionibus non ait, reddet, sed reddentur: quòd bene hominibus facere vnius sit dei propriū: animaduersiones autè ex nostris malis oriuntur, nôsq; nostra nobis mala vltro accersimus: hoc quoque

homo q̄ iudicas eos q̄ talia agūt, & facis ea, quia tu effugies iudiciū dei? An² diuitias bonitatis eius & patientiæ & lōganimitatis contemnis? ignoras quoniã benignitas dei ad pœnitentiã te adducit? Secūdum autè duritiã tuã, & impœnitēs cor, thesaurizas tibi irã in die iræ & reuelationis iusti iudicij dei, q̄ reddit vnicuiq; secūdū opera eius. 3 iis quidè secūdū patiētiã boni operis, gloriã & honore & incorruptionē q̄rētibus vitã æternam. iis autè qui sunt ex cõrētione, & qui non acquiescūt veritati, credunt autè iniquitati, ira & indignatio. Tribulatio & angustia in omnem animam hominis operantis malū, Iudæi primis operantis malū, Iudæi primis

B
Mat
16. d.

quoque annotatione dignum quod Oecomenius eo loco secundum patientiam boni operis ait, ὁ γὰρ μόνος ἢ πιστὸς ἀρκεῖ, ἀλλὰ καὶ ἔργων χάρις, id est, non enim sufficit fides sola, sed opusest operibus.

4. *Iudæo primū*: primū tēpore & vocatione, non merito & dignitate. Vobis enim oportebat primū loqui verbum dei, sed quoniã

mū & Græci. gloria autè & honor & pax, omni operati bonū, 4 Iudæo primū & Græco. nō enim est acceptio psonarū apud deū. Quicūq; enim sine lege peccauerūt, sine lege & pibūt. & quicūq; in lege peccauerūt, p legē iudicabūt. Nō enim auditores legis iusti sunt apud deū, sed factores legis iustificabūtur. Cū enim gētes quæ legē non habent naturaliter ea quæ legis sunt, faciūt, eiusmodi legē non habētes, 7 ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus

Deu.
10.
Iob.
37.
Act.
10.
C
Mat.
7. d.
Iaco.
1. d.

repellitis illud, & indignos vos iudicatis eterne vitæ, ecce cōuertimur ad gētes, inquit Paul. a. c. 13. 5. *Acceptio personarum*. Græcè προσωποληψία. dicitur autem, quū quis non merita personarum respicit, sed externa tantum: cuiusmodi sunt generis nobilitas, diuitiæ, noburac similia multa, ad quæ mundus attendere solet, nō item deus. πρὸσωπον enim facies exter na dicitur, ad quam non respicit deus, sed cor inuetur hominis. Vult ergo Paulus quòd sine electione rectè viuente honor sequatur & gloria, siue is sit gētilis, siue Iudæus, neq; attendere deū ad generis Iudaici ex Abrahamo nobilitatē, quomin⁹ & rectè viuētes gētilis suis pmiis muneretur.

6. *Quicumque sine lege*. Omnes his verbis sub peccatum concludit: & Iudæos qui legē scriptā acceperūt, & gētilis qui legē non habuerunt: sed mitius actū iri subindicat cum gentilibus, quia legē nō habuerūt: sic enim explicat Græca scholia de Iudæo & Græco loquentia, ac primum de gentili qui sine lege peccarit, aiunt: ἀνόμως ἀπολείται, τῶ ἴσιν οὐ μετὰ ἀκριβείας νομοῦ θηλοὶ τῆρ σὺ μμετρορ ἀπωλείται, ἐνίμως δὲ ἀμαρτὸντα λιγὲρ ἰσθόαιερ, ὅς φησὶ δὲ τὸ νόμου ἢ πρὸσθεβήκει, κρηθίσται, τούτῃ κατὰ κριθήσιν ἴαι. θηλοὶ δὲ ἴσθρ τῆρ χείρονα ἀπωλείται, id est, sine lege peribit, hoc est, non iuxta legis seueritatem: ex quo perspicuum est, moderatiorem eum pœnam laturum: Iudæum autem in lege constitutum peccauisse asserit, ideòque per acceptæ legis transgressionem iudicandum, hoc est, condemnandum: ex quo perspicuum est, grauiores eum pœnas daturum.

7. *Ipsi sibi*. Gentibus lege scripta carentibus conscientia est vice legis, quæ legis instar quid faciendū fugiendūve indicat. Lex enim

Mosaica indicendi tantū, non itē auferendi peccati vim habebat. 8. *Cogitationū.* Græcus est Genitiuū, qui verti poterat in Ablatiuū cogitationibus, accusantibus aut etiā defendētibus: sed interpres qui legit *συνείδητος ἀνθρώπου*, id est, conscientia ipsorū, sequentes genitiuos cum isto iunxit, testimonium reddente cōscientiā ipsorū & conscientia cogitationum accusantium.

9. *Secundum euangelium.* sic ordināda lectio, iudicabit occulta hominū, id est, internas & absconditas mūdo hominū cogitationes per Iesum Christum (cui omne iudicium dedit pater) *Secundum euangelium meum*, prout prædicare & euangelizare soleo.

10. *Si autem.* quidam Græci codices habent *id est*, id est ecce, nolite legere, *id est*, id est, si autē, & tunc sensus est, si. i. quia tu Iudæus cognominaris, & requiescis in lege, &c. idcirco confidis te ducem esse cæcorum, & habentem, &c. id est, iactas te doctorem legis esse, qui solus alios veritatē legisque cognitionē docere possis, atque illis iuxta legem viuēdi normam præscribere.

11. *Qui ergo.* quidam indefinitē legunt, quidam interrogatiuē.

12. *Nomen enim.* non est hic citatio loci à Paulo, sed al-

lusio ad illud Esaiæ 52. Iugiter tota die nomē meū blasphemat.

13. *Circūcisio quidem.* Sunt qui propter id quod scriptum est Gal. Si circūcidimini, Christus nihil vobis proderit, hunc locū referūt ad tempus legis scriptæ, quasi Paulus hoc loco refeliat Iudæorū

legis scriptū in cordibus suis, testimoniuū reddente illis conscientia ipsorū, & inter se inuicē cogitationum accusantium, aut etiam defendentiū, in die cū iudicabit deus occulta hominū secundum euāgelium meū per Iesum Christum. 10 Si autem tu Iudæus cognominaris, & requiescis in lege, & gloriaris in deo, & non sti voluntatē eius, & probas vtiliora instructus p̄ legem, cōfidis te ipsum esse ducē cæcorū, lumen eorū qui in tenebris sunt, eruditorem insipientium, magistrum infantium, habentiū formam scientiæ & veritatis in lege. 11 **Qui**

D ergo aliū doces, te ipsum nō doces? qui prædicas nō furandū, furaris? qui dicis nō mœchandū, mœcharis? qui abominaris idōla, sacrilegiū facis? qui in lege gloriaris, per præuaricationē legis, deū inhonoras? 12 Nomē enim dei pro vos blasphematur inter gētes, sicut scriptū est. 13 Circūcisio qui-

Esai.
52. b.
Eze.
36. c.

factum qui de accepta circūcisione gloriabantur: quam nō statim elidere volēs, prodest, inquit, suo tēpore, sed si legem custodias, alioqui non plus valebar quā praputiū. Quidam interpretātur circūcisionē. i. genus & prosapiā circūcisi Abrahæ, de qua Iudæi tantopere gloriabantur: quam enervat Paulus dicens, Circūcisio

dē prodest, si legē obserues, si autē præuaricator legis sis, circūcisio tua praputiū facta est. Si igitur praputiū iustitias legis custodiat, nōne praputiū illius in circūcisione reputabitur, & iudicabit id quod ex natura est praputium, legē consummās, te qui per literam & circūcisionē præuaricator legis es? 15 Nō enim qui in manifesto Iudæus est, neque quī in manifesto in carne, est circūcisio, sed qui in abscondito, Iudæus est, & circūcisio, cordis in spiritu, non litera: cuius laus non est hominibus, sed ex deo est.

per Christi fidem vera cordis circūcisione, cessare carnalem quam qui mordicus spiritali neglecta retinet, præuaricator est legis, nec illi plus quā praputium valet.

14. *Igitur praputium,* id est, si gentilis natura in circūcisus legē custodiat, praputium illius imputabitur ad circūcisionem, & tam illi valebit, quā tibi legem custodienti olim circūcisio. Quinimo ipse naturaliter praputiat, *Legem consummans,* id est, eam spiritaliter obseruans in Christi fide, & cordis circūcisione, iudicabit te qui per literam & circūcisionem, id est, carnalis legis obstinationem præuaricator legis es.

15. *Non enim &c.* id est, non qui palām ac manifestō se carne Iudæum esse iactat, *Sed qui in abscondito,* id est, corde ac spiritu per fidem Christum confitetur, is verē Iudæus est, *neque quæ in manifesto in carne, est circūcisio,* id est, non externa carnis, sed spiritalis vitiorum circūcisio, vera circūcisio est, quæ non litera, constat, id est, carnali intelligentia secundum rationem scilicet pelliculæ, sed in spiritu,

quidē prodest, id est, prodest quod filius Abrahæ sis, si legem seruaueris: sin autem præuaricator legis es, facta est praputiū. i. nihil tibi prodest, sed perinde tibi erit circūcisio, ac si gentilis esses. quinimo gentilis si legem seruat, praputium eius imputabitur ad circūcisionem, & ad Abrahæ prosapiam. Cēsebitur enim inter veros Abrahæ filios. Mibi videtur hic posse esse sensus: *Circūcisio quidem prodest,* nō carnaliter sed spiritaliter ad legis intellectu obseruata: per quam nimirum legē intelligimus ingressa

ritu, id est, spiritali intelligentia, ut est circūcidendi animi signum, quæ quidem spiritalis circūcisio, etsi laudem non habet apud homines mentium ignaros, non tamen apud deum cordium scrutatorem sua laude caret.

1. *Quid ergo amplius.* Græcè, *τι ὄν & περισσῶς τῶ ἰσθαι*: i. si verbum verbo reddas, quid ergo est il-

lud plus Iudæi? Nos vertere possumus, Quid præterea habet Iudæus supra gentilem? neque hoc loco *περισσῶν* excellentiâ significat, ob id quod postea Paulus ait: Quid ergo præcellimus eos? nequaquã. Sensus ergo est, Si præputium credenti gentili imputandum est ad circūcisionem, qua in re commodatum est gentili plusquã Iudæo? aut quæ utilitas circūcisionis?

2. *Multum per omnem modum.* Græci variè legunt, quidam *πολλῶ*, id est, multum, & tunc referendum est ad *περισσῶς*: ac tum sensus est, Quid est quod amplius habeat Iudæus quã gentilis? ad quod respondet, multum, per omnem modum. alij Græci, ut Veronensis codex, legunt *πολλῶ*, id est, multa, & tunc refertur ad *utilitas*. Quæ utilitas circūcisionis? multa per omnem modum.

3. *Credita sunt.* *ἐπισθῆσαι*, id est, dei oracula & responsa illis credita sunt & commissa: Photius autem *τῶ λόγια* exponit magnifica dei dona & beneficentias: nos, divinas promissiones Abrahæ & semini eius factas: & domestica dei respõsa populo suo reddita intelligere possumus. Et hæc est utilitas circūcisionis, quòd electũ suum populum hæcque circūcisionis nota designatum, & respõsis suis, & promissionib⁹, infinitisq; beneficiis dignatus est deus.

Fidem dei euacuavit, id est, dei promissiones irritas fecit, aut eum mendacem constituit, Græci legunt *καταργῶς*, id est, euacuabit siue irritas faciet & abolebit: noster legit *καταργῶναι*, id est, aboleuit & antiquavit.

ARGUMENTVM. CAP. 3

¶ *Dei promissiones peccatis nostris non irritari, neque frustratum iri docet, omnesque peccato esse constrictos, à quibus non lex, sed dei gratia per Christi propitiatoris sanguinem iustificat.*

CAPVT III

QUID ergo amplius Iudæo est? aut quæ utilitas circūcisionis? ² Multum per omnem modum. Primum quidem: quia ³ credita sũt illis eloquia dei. Quid enim, si quidam illorum non crediderunt? Nunquid incredulitas illorũ ⁴ fidẽ dei euacuauit? Absit.

5 Est

5. *Est autem deus verax.* Græci legunt constanter *γινώσκω*, i. scit, unde potius interpretem vertisse esto, sed errore librarij ó sublatum. Photius explicat *γινώσκω* per *λογίζομαι*, & *νοέω*, id est, censetur & intelligitur à vobis deus esse verax, id est, intelligite & existimate deum esse veracem, omnem verò hominem mendacem. Idẽ quo-

Est autem deus verax, omnis aut homo mēdax, sicut scriptum est, ^{3. d} *Plal.* ^{50. a.} Ut iustificeris in sermonib⁹ tuis & vincas cū iudicaris. ⁷ Si autẽ iniquitas nostra, iustitiã dei cõmēdat, quid dicemus? Nunquid iniquus est deus, qui infert irã?

^B Secūdam hominem dico. Absit alioquin quomodo iudicabit de⁹ hunc mundum? ⁸ Si enim veritas dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius, quid adhuc & ego tãquã peccator iudi-

que Photius & fidem dei & Græcè *τὸν ἰσθαι* interpretatur & *πισθῶν* & *ἀληθῶς* & *ἀμειψῶν* *τῶν προφητειῶν* *τῶ θεῷ*, id est certam & immutabilem diuinarũ promissionum veritatem.

6. *Ut iustificeris.* Tibi soli peccaui, inquit David, & malũ corã te feci, ut iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cū iudicaris. Vbi & ut, euentũ rei dicit, nõ causam, id est, ac propterea factum est, ut dum vel mihi peccanti promissã seruas,

veracior appareres ac iustior, vinceresque eorum impietatem, quæ te ob mea peccata promissis non staturum mentiebantur.

Probat autem Paulus Davidis exemplo, nequaquam ob peccarũ & incredulitatem populi dei fidem & promissionem irritam fieri, sed veracem illum semper remanere, sicut de se testatur David dicens deo, Tibi soli peccaui ut iustificeris.

7. *Si autem.* dupliciter id intelligi potest: Primum, si iniquitas nostra iustitiã dei cõmēdat. i. stabilem reddit atque illustrat, id enim significat Græcum verbum *ουvisνωι*, an ideo iniquus est deus, qui ob peccata infert irã? absit. i. non propterea iniquus est. Nõ enim nostræ malitiæ, sed suæ clementiæ est, quòd nostra iniquitate in gloriam suã abutitur, alioqui si iniqu⁹ esset, quomodo iustificaret mundũ cū iudicis sit æquum se præbere: Quia autem impium aliquid conclusisse videbatur, correctione vititur, dicens, *secundũ hominem dico*, id est more carnaliũ & imprudentium loquor. Secūdo modo sensus est, Si iniquitas nostra iustitiã dei cõmēdat, iniqu⁹ est deus, qui in eam iustitiæ suæ cõmendatricẽ vindicat, sed non est iniquus, non ergo eius iustitiam nostra cõmēdat iniquitas.

8. *Si enim veritas.* Et hoc dupliciter. i. si veritas dei promissã seruatis in meo

in meo mendacio & peccato abundauit, non debeo tanquã peccator damnari, qui eã promoueo & illustro: imò potius quid nõ, id est, quid ni faciamus mala, vt inde bona eueniant? quam blasphemiam quidam prædicare nos dicunt. Sed ego verè, vt peccator iudicari debeo, nec faciendã sunt mala, vt inde bona eueniant: non ergo dei veritas in meo mendacio abudauit. Secundo modo sensus est, sed ita vt in persona carnalium hominum loquatur Paulus, Si verum est, vt Davidis verba sonant, q̃ veritas dei per nostrum mendacium creuit & illustrior facta est, non debemus nos qui dei gloriam nostro mendacio illustramus tanquam peccatores damnari, quin potius faciendã sunt nobis mala, vt maiora inde bona eueniant, vt pote diuinæ gloriæ illustratio. Huiusmodi argumentationem faciebant iniqui, & huiusmodi doctrinam prædicare Paulum inuerebantur, fortasse quia eum dicentem audierant. Vbi abundauit delictum, superabundauit & gratia, & istud est quod ait Paulus, Cur non faciamus mala, vt bona inde eueniant, sicut blasphemamus, id est, à nonnullis malè audimus, qui in contumeliam nostrã se nos prædicare asseuerant. Horum opinionem nequaquã vltra refellit Paulus tanquam nimis absurdam, contentus in eodẽ argumento paulò antè dixisse, absit: quod etiam hoc loco supplendũ est: vel eiusmodi opinio eluitur ex iis verbis, quorũ damnatio iusta est, scilicet & eorũ qui dicunt ob eã causam faciendã esse mala, vt bona eueniant, & eorum qui nos ita prædicare asseuerant. 9. Quid ergo? præcellimus eos? nequaquam. Videtur prima fronte is locus pugnare cum initio capitis, Quid ergo amplius est Iudæo, aut quæ utilitas est circumcisionis? multum per omnem modum: sed si sensus considerabitur, nulla prorsus est pugnancia. Initio capitis agebat Paulus non de excellentia Iudæorũ supra gentiles, sed de beneficiis illis à deo collatis, quòd scilicet credita sint illis eloquia. Hic autem de vtriusque populi meritis agitur: qua in re pares sunt Iudæus & gentilis: neque nos, inquit, Iudæi vllis illis meritis præcellimus.

10. *Causati enim sumus Iudæos & Græcos omnes sub peccato esse.* causati, Græcè *προσφαισθέντες*, ad verbum, præcausati sumus, siue causam

antea

antea reddidimus, nulla nos in re illis esse meliores aut præstantiores: nimirum quòd omnes peccato sint constricti.

11. *Scimus autem.* Locus præcedens ex psal. 13. in hoc tantum adductus est à Paulo, vt ostenderet omnes tũ Iudæos tum Græcos esse sub peccato: & ne de se dici Iudæi negarēt, ad illos magis spectare ostendit, quoniã lex

Psal.
13. a. scriptũ est, Quia nõ est iust⁹ quis quã, nõ est intelligēs, aut requirēs deũ. Oēs declinauerũt, simul inutiles facti sunt, nõ est qui faciat bonũ, nõ est vsq; ad vnũ. Sepulchrũ patēs est guttur eorũ, linguis suis dolose agebãt, venenũ alpιδũ sub labiis eorũ. Quorũ os maledictiõis & amaritudinis plenus est, veloces pedes eorũ ad effundendũ sanguinẽ. Cõtritio & infelicitas in viis eorũ, & viã pacis nõ cognouerũt, nõ est timor dei ante oculos eorum. 11 Scim⁹ aut quoniã quecũque lex loquitur, vt omne os obstruatur, & 12 subdit⁹ fiat oīs mūdus deo, quia ex operib⁹ legis nõ iustificabitur & 13 oīs caro corã illo. 14 Per legẽ enim cognitio peccati. 15 Nũc aut sine lege iustitia dei manifesta est, testificata à lege & pro-

Psal.
5. &
13. et
139. C. fundendũ sanguinẽ. Cõtritio & infelicitas in viis eorũ, & viã pacis nõ cognouerũt, nõ est timor dei ante oculos eorum. 11 Scim⁹ aut quoniã quecũque lex loquitur, vt omne os obstruatur, & 12 subdit⁹ fiat oīs mūdus deo, quia ex operib⁹ legis nõ iustificabitur & 13 oīs caro corã illo. 14 Per legẽ enim cognitio peccati. 15 Nũc aut sine lege iustitia dei manifesta est, testificata à lege & pro-

Plal.
9. fundendũ sanguinẽ. Cõtritio & infelicitas in viis eorũ, & viã pacis nõ cognouerũt, nõ est timor dei ante oculos eorum. 11 Scim⁹ aut quoniã quecũque lex loquitur, vt omne os obstruatur, & 12 subdit⁹ fiat oīs mūdus deo, quia ex operib⁹ legis nõ iustificabitur & 13 oīs caro corã illo. 14 Per legẽ enim cognitio peccati. 15 Nũc aut sine lege iustitia dei manifesta est, testificata à lege & pro-

Esai.
59. fundendũ sanguinẽ. Cõtritio & infelicitas in viis eorũ, & viã pacis nõ cognouerũt, nõ est timor dei ante oculos eorum. 11 Scim⁹ aut quoniã quecũque lex loquitur, vt omne os obstruatur, & 12 subdit⁹ fiat oīs mūdus deo, quia ex operib⁹ legis nõ iustificabitur & 13 oīs caro corã illo. 14 Per legẽ enim cognitio peccati. 15 Nũc aut sine lege iustitia dei manifesta est, testificata à lege & pro-

Gal.
2. d. fundendũ sanguinẽ. Cõtritio & infelicitas in viis eorũ, & viã pacis nõ cognouerũt, nõ est timor dei ante oculos eorum. 11 Scim⁹ aut quoniã quecũque lex loquitur, vt omne os obstruatur, & 12 subdit⁹ fiat oīs mūdus deo, quia ex operib⁹ legis nõ iustificabitur & 13 oīs caro corã illo. 14 Per legẽ enim cognitio peccati. 15 Nũc aut sine lege iustitia dei manifesta est, testificata à lege & pro-

14. *Per legem.* Bene per legem cognitio peccati, non item remissio: quippe quæ dum peccatum vlciscitur, indicandi illius vim habet, non remittendi.

15. *Nunc autem, &c.* Iustitia, inquit, dei. i. iustificatio. nã hic Græci τὴν δικαιοσύνην ἀπὸ τοῦ θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην, id est iustitiam pro iustificatione sumunt. Iustitia ergo dei, id est, iustificatio qua nos iustificat, & gratis per Christum peccata remittit, olim testificat à lege & prophetis, id est, quam nobis Moyses & prophetæ per illũ futu-

ram

ram

ram

ram

ram promiserūt, cū sub inuolucris lateret, nunc sine lege, id est, nullo legis auxilio per Christi aduentum in euangelio manifestata est: quæ quidē dei iustitia & iustificatio per fidē Iesu Christi omnibus in eum crederentibus adfertur. Similem sententiam dicit Paulus ad Romanos 1. Iustitia enim dei in eo scilicet euāgelio reuelatur ex fide in fidem. 16. *Quem proposuit*, id est, in quo deus offensum sibi mundum reconciliare statuit, siquidem post hæc fiduciam habere in passione & sanguine ipsius, cuius quidem opus erat effusione, ad ostensionem et manifestationem iustitiæ suæ, ut se iustum ostenderet, dum ad eluendam veteris Adæ noxam, etiam proprio filio suo non pepercit, & ad remissionem veterum delictorum quæ diu longanimis sustinuerat ultionem dissimulās, ut in hoc tempore omnibus videlicet in infirmitate constitutis iustitiam suam ostenderet, sequē iustum esse in ulciscēdo & iustificandem in condonādo ei qui in Christum credidit. 17. *Circumcisionem*. Circumcisionem Iudæos, præputium gentiles appellat. 18. *Legem statuimus*, id est, confirmamus, stabilimus ac perficimus, dum per fidē Christum venisse docemus, finem legis ac perfectionem: quia ut Græci aiunt, dum lex saluos nos volens facere non potest, fide autem superueniente saluamur, nutantem hac in parte legem statuit ac confirmat.

1. Secundum

1. *Secundum carnem*, id est, quid dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnalem circumcisionē, vel patrē secundum carnē? Erant enim carnales nō spirituales filij Abraham. Nos autē qui fidem Abraham imitamur, fide ac promissione filij sumus ipsius.

2. *Si enim Abraham*. Ex præcedēti capite vbi dixit. *Arbitramur iustificari hominē per fidē sine operibus legis*, & ex cōtextu præsentis capitis, vbi ostendit Abraham imputatam esse fidem ad iustificationē, nō in circumcissione sed in præputio. i. anteq̃ circumcissus esset, perspicuū est intelligi hoc loco Abraham nō esse iustificatum ex operibus legis. Is enim est Paulus hoc capite scopus, gloriationem Iudæorum de Abrahamo & circumcissione tollere, quādo cum ostendit non ex legis obseruatione iustificatū sed fide: alioqui Iacobus ex operibus iustificatum dicit, sed sequentibus, ac iam credentem.

ARGUMENTVM Cap. 4.

¶ *Non per legem ac circumcissionem, sed per Christi fidem iustificari Abraham exemplo manifestat, quem ante circumcissionem acceptum & iustificatū fuisse constat, & promissionem accepisse.*

CAPVT IIII.

A Vid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrū secundum carnem? 2 Si enim Abraham 3 ex operibus iustificatus est, 4 habet gloriam, sed non apud deū. Quid enim dicit scriptura? Credidit Abraham deo, & reputatum est illi ad iustitiam. 5 Ei autem qui operatur, merces nō imputatur secundū gratiā sed

3. *Ex operibus*, nimirum operibus legis, de quibus paulo antē, & ita exponit Origenes, Augustin⁹, Primasius & Ambrosius, qui in cōtextu & explicatione addit legis, & de operibus legis intelligi docet litera sequēs, dicēs, reputatū illi esse fidē, factamq̃; promissionem nō in circumcissione, sed in præputio: & vetera cuiusdā Græci scolia sic habent, Consilium Apstoli est demonstrare, quōd Abraham etiam non ex operibus legis, sed per fidem iustificatus est.

4. *Habet gloriā*. Opera enim omnia penē externa erāt, eaq̃; solum ad literā obseruabāt Iudæi: & propterea apud hoīes mētis ignaros gloriā habebāt, sed non apud deum. *Quid enim dicit scriptura*. i. iustificationis mētionē faciēs, nō meminit operū legis, aut circumcissionis, quæ nondū erat sed fidei tantū, alioqui & Christus operū Abraham meminit dicēs, Si filij Abraham estis opera Abraham facite. 5. *Ei autem* id est si nostra tantum exigerentur ad iustificationem opera, ut virtutes morales & similia quæ vel ethnici operantur. nō fides,

fides à deo gratuita, deberetur ex merito merces. Deus autē nulli debitor est. Non ergo ex puris nostris operibus, sed fide Christi iustificamur.

6. *Ei verò.* *Græc.* id est, cū impius nihil antea boni egerit, ex quo in Christum credit, imputatur illi fides ad iustitiā. hoc est, quod toties asserit Augustinus, si- dem sine operibus præcedentibus iustificare.

7. *Dicit beatitudinem hominis* id est, asserit beatum esse hominē cui accepto fert deus iustitiā.

8. *Ei signum accepit.* quū nō dicat Paulus circūcisionē accepit, sed signū circūcisionis, mihi videtur innuere ac velle dicere quod carnalis illa Abrahamæ circūcisio, non vera circūcisio fuerit, sed signū veræ circūcisionis, quæ non in sectiōe pelliculæ, sed vitiorū amputatione consistit: quæ est vera circūcisio cordis in spiritu non litera. Hanc ergo circūcisionē carnalē accepit Abraham, non tanquā veram, sed signum veræ illius: nec tanquam iustificantē: erat enim ante iustificatus: quā igitur ob causam accepit: Hic Græca scholia aiūt, Primū, vt esset signū veræ illius circūcisionis ac fidei Abrahamæ: Deinde vt Abrahamidas deiq; populum ab alijs nationibus discernet: Demū vt Iudæi signū & figura esset puræ & castæ cōversationis, nō q̄ iustitiæ efficiēs esset, sed q̄ eius quæ per fidē est iustitiæ signū & signaculū esset siue sigillū. Græcē enim est *σφραγίς*, quod significat sigillū alicui rei ad tēpus occultadē & in tēpore manifestandē appositū: ita circūcisio sigillū erat iustitiæ fidei quā habuerat Abraham in præputio, quæ in lege quidem occultabatur, sed in euāgelio reuelatur.

9. *Vt sit pater.* Sciatu est, Abrahamæ fides imputata est non in circūcisione

secundum debitū. ⁶ Ei verò q̄ nō operatur, credenti autē in eū qui iustificat impiū, reputatur fides eius ad iustitiā secundū proposi- tū gratiæ dei. Sicut & David ⁷ dicit beatitudinē hominis, cui deus accepto fert iustitiā sine operibus, Beati quorū remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Beatus vir cui nō imputauit dominus peccatū. *Beatitudo ergo hæc in circūcisione tantum manet, an etiā in præputio? dicim⁹ enim quia reputata est Abrahamæ fides ad iustitiā quomodo ergo reputata est: in circūcisione, an in præputio? Non in circūcisione, sed in præputio. ⁸ Et signū accepit circūcisionis, signaculū iustitiæ fidei quæ est in præputio, ⁹ vt sit pater omnium credentium*

B
Psal.
31. 4.

circūcisionem accepit, veræ circūcisionis signū, & signaculū iustitiæ fidei: vt per hoc quod ante circūcisionē in præputio iustificatus est, *Sic*, id est, declaratur esse pater omnium gentium credentium per præputium, id est, per fidem in præputio habitā, & per

per præputiū, vt reputetur et illis ad iustitiā, & sit pater circūcisionis, nō iis tantū qui sunt ex circūcisione, sed iis qui sectantur vestigia fidei quæ est in præputio patris nostri Abrahamæ, 10. Nō enī per legē promissio Abrahamæ aut semini ei⁹, vt hæres esset mūdi, sed per iustitiā fidei. 11. Si enim qui ex lege hæredes sunt exinanita est fides, abolita est promissio. 12. Lex enim irā operatur. Vbi enim non est lex, nec præuaticatio. 13. Ideo ex fide, vt secundū gratiā firma sit promissio oī semini, nō ei qui ex lege est solū, sed & ei qui ex fide est Abrahamæ, qui pater est oīm nostrū, sicut scriptū est, Quia patrē multarū gentium posui te 14. ante deū, cui credidisti qui viuificat mortuos, & vocat ea q̄ non sunt, tanq̄ ea q̄ sunt.

Gen.
17. 4.

12. *Lex enim iram operatur:* quando sicut vlla miseratione in peccatorem adinaduertebat, quod si lex non esset, neque præuicatorum essent in quos adinaduertet.

13. *Ideo ex fide, subaudi, est hæreditas.*

14. *Ante deum cui,* Græcē, *κατὰ πρόσωπον τοῦ θεοῦ*, id est, ad instar dei cui credidit, & refertur ad illud, qui est pater omnium nostrum, ad instar dei cui credidit, id est, sicut deus omnium pater est creatione, ita Abrahamā spiritualis omnium pater est fide: sicut scriptū est,

Quia patrē multarū gentium posui te, & debent per parenthesis hęc nouissima legi, vel qui est pater & ceter. ante deum cui tu ò gentilis credidisti: atque ita interpret legisse videtur *ἰσίστωρ*, id est, cre didisti.

15. *Qui contra spem*, id est, cōtra spem naturæ in spem promissionis diuinæ credidit.

16. *Vt fieret pater multarum gentium*, id est, & per hoc meruit effici pater multarum gētiū: vel credidit se fore patrem multarum gētiū, neque enim Græcè est, *ἰσίστωρ*, id est, ut, sed *ἰσίδου αὐτοῦ*.

17. *Et non est infirmatus fide*, id est, non fuit infirma & imbecillis in eo fides.

18. *Nec considerauit*, i. nec rationem habuit, aut villo pacto attendit ad emortuum corpus suum, vuluamque Saræ emortuam: *Emortuam* autem dicit, defectis viribus generandi & concipiēdi corpus impositos,

19. *Non hesitauit diffidētia*. Hæsitauit, inquam, sed nō diffidens, at de modo quo id fieret ambigens.

20. *Sed confortatus est fide*, id est, robustus effectus est in fide.

15. qui contra spem in spem credidit, 16. vt fieret pater multarū gentium, secundum quod dictū est ei, Sic erit semen tuum, sicut *Gen. 15. b.* stellæ cœli & arena maris. 17. Et *Gen. 13. et 15. d.* non infirmatus est in fide. 18. Nec considerauit corpus suum emortuum, cum iam ferè cētum esset annorum, & emortuam vuluam Saræ, in repromissione etiam dei 19 non hæsitauit diffidentia, 20 sed confortatus est fide, dās gloriam deo plenissimè, sciens quia quæcunq; promisit deus, potens est & facere. Ideo & reputatum est illi ad iustitiam. Non est autē scriptum tātum propter ipsum, Quia reputatū est illi ad iustitiā, sed & propter nos, quibus reputabitur credentibus in eum, qui suscitauit Iesum Christum dominum nostrum à mortuis, qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificacionem nostram.

ARGUMENTVM CAP. V.

¶ *Iustificatos fide gloriari in afflictionibus nec omnino quidpiam verè ob immensam in se dei & Christi charitatem: qui etiā nos inimicos spiritu reconciliauit, & mortem per Adæ peccatum inuictam commutauit in vitam: obiter autem de tyrannide peccati attingit, quam dei & Christi gratia extinxit.*

I. Pacem

1. *Pacem habeamus*, quidam Græci codices habent *ἰχθῆρῶν*, i. habemus. vetus Dionysiani cœnobij habet *ἰχθῆρῶν*, id est habeamus.

2. *Non solum autem*, subaudi, gloriamur in hac spe gloriæ filiorum dei, sed etiam gloriamur in tribulationibus.

3. *Tribulatio patientiam operatur*, quia ad patientiam nos afflictiones

CAP. V.

A Iustificati ex fide i pacē habeamus

ad deū per dominum nostrum Iesum Christū, p quem habemus accessum per fidem in gratiā istā, in qua stamus, & gloriamur in spe gloriæ filiorū dei.

2 Non solum autē, sed & gloriamur in tribulationibus, sciētes q

Iaco. 1. a.

3 tribulatio patientiā operatur, patientia autē probationē, probatio verò spē, 4 spes autem nō confundit, quia charitas dei diffusa est in cordibus nostris p spiritum sanctum, qui datus est nobis. 5 vt quid enim Christus cum adhuc infirmi essemus secundum tempus pro impiis mortuus est? 6 Vix enim p iusto quis moritur. nā pro bono forsitā quis audeat

exercere, *patientia autem probationem*, quia probatiores nosefficit, vt fornax aurū, probatio verò spem, quia ex probatione in afflictionibus cōstantior spes nostra redditur & securior. 4. *Spes autem non confundit*: Græcè *ὁ καὶ τὰς ἑσθλὰς*, i. non pudefacit. pudore enim afficitur qui quod diu patieturque expectauit tādē non adsequitur: quod iis accidere solet, qui vanam in hominibus spem collocant: At non item qui in deo, quia arrationem habent huius spei firmissimam, spiritum sanctum, deique charitatem per illum in suis cordibus diffusam.

5. *Vt quid enim*. Græci codices habent *ἔτι γὰρ*, id est, iā enim, & tunc sensus est, *Spes nō pudefacit*, iam enim etiam cum adhuc infirmi essemus, id est, peccatores, pro impiis mortuus est, secundum tempus, id est, p̄finito à patre tempore, vel ad tempus, scilicet triduum, vel in tempore & opportunè. (Id enim significat *ἔτι καὶ καί*) cum scilicet omnia essent in infidelitate conclusa, pro impiis mortuus est. Noster interpret videtur legisse *ἔτι τῷ*, id est, ad quid cum adhuc infirmi essemus, Christus secundum tempus pro impiis mortuus est, nisi vt in spem nos erigeret firmissimam?

6. *Vix enim p iusto quis moritur*. Græci legūt *ἔτι γὰρ ἀποθνήσκει*, id est, moritur, quāquā nō refert ad sensum, vtro modo legas. Pro iusto, Græcè *ἔτι γὰρ δικαίος*, quod interpretari possumus & neutro genere, pro iusto

b ij sine iusti

siue iustitia, & masculino, pro viro iusto: mihi videtur sensus aptior, si intelligamus, pro viro iusto, ut opponatur ei quod dixit Christum pro impiis mortuum, cum interim vix inuenias qui pro iusti & innocentis vita tuenda mori velit. nam pro bono forsitan quis audeat mori. *Pro bono*, Græcè *ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ*, id est, pro magno aliquo bono & magnæ utilitatis gratia. Nam articulus δ indicat magnū aliquod bonum: sic legimus quosdam etiam ethnicos reipublice gratia vltro mortem oppetiisse, quales *Quintus Curtius*, & *Decij*, & *Codrus*.

7. *Commendat autem*. Græcè, *συμβίβηται*, id est, nobilem atque illustrem reddit, & confirmat charitatem suam, ex eo quod pro impiis mortuus est.

8. *Non solum autem*, subaudi, gloriamur in tribulationibus, sed etiā in deo.

9. *Propterea sicut*. Origenes hic putat esse eclipsim, ut sit sensus, sicut per vnum hominē peccatum in hūc mundū intravit, & per peccatū mors, & ita in omnes

homines mors pertransiit: ita per vnum hominē iustificatio. alio modo sensus est, sicut per vnum hominē peccatū intravit in mundum, ita & per peccatum mors intravit, atque ita in omnes homines mors pertransiit, eoque modo primum δ & idem valet quod & ita, ut in oratione dominica legimus, *Fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra, pro, ita & in terra.*

10. *In quo omnes peccauerunt*. quidam Græci codices habent *ἡμεῖς πάντες ἡμαρτήσαν*, vel ut codex Dionysianus habet, *ἡμάρτωσαν*, id est, in quo, vel quatenus omnes peccauerunt. quanquam lōgius petita mihi videtur collectio, si in quo legamus, & referamus ad Adam, eū non displicet hæc lectio Latinis, & aliquot Græcis. certè Photius Græcorum interpretum doctissimus interpretatur *ἡμεῖς*, per quatenus

quatenus, ut sit sensus, & ita in omnes homines mors pertransiit, quatenus omnes peccauerunt. eius Græca verba subſcribam: *ἐπὶ τῷτο (φθόν) συναποθνήσκουμεν τῷ Ἀδᾶμ, ἡμεῖς ἡμεῖς ἡμεῖς συναμαρτάνομεν, καὶ τῆρ μιν ἀρχὴν ἰκείνος πᾶσι κιν, ἡμεῖς δὲ ἰκείθιν τὴν ἀφορμὴν λαβόντες οὐκ ἰκαλοῦσαμεν ἡ καὶν, ἀλλὰ καὶ συναμαρτάνομεν. In hoc (inquit) ipsi Adam commorimur)*

C peccauerunt. 11. Vsq̄ ad legem enim peccatum erat in mundo. peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset. 12. Sed regnauit mors ab Adam vsq̄ ad Moïsem, etiam in eos qui non peccauerunt in similitudinem præuaricationis Adæ, qui est for-

quod ipsi compeccamus: & ille quidem initium dedit, nos verò inde sumpta occasione, non modò malum non sumus auersari, sed adiutores etiam illi fuimus.

11. *Vsq̄ ad legem*. Græci exponunt vsq̄ ad legem exclusiue, id est, ante legē ac lege nondum lata, pec-

catum erat in mundo, sed non imputabatur ad tantam videlicet pœnam. Mihi videtur δ vsq̄, sumendum inclusiue, sicut & loco paulò post sequente, vsq̄ ad Moïsem, vsq̄ ad legem, ergo inclusiue, id est, vsq̄ ad Christum finem legis peccatum erat in mūdo, sed nō erat tam graue, nec adeo imputabatur ante legem. Et in hac sententia sunt Origenes & Augustinus. Aduerte autem, quod pro imputabatur Græci legunt *ἡμαρτάνομαι*, id est, imputatur, fortè interpretes legunt *ἐπιλογίζομαι*, id est, imputabatur, neque multum refert ad sensum. Hic autem locus, *peccatum non imputabatur*, de peccato interno intelligitur: quod cum nemini externè noceret, à multis non imputabatur nescientibus illud esse peccatum. Photius exponit quod non imputabatur, id est, non passim ab omnibus intelligebatur esse peccatum: vel quod vltio & pœna peccati non passim ab omnibus intelligeretur, donec superuenit, quæ & peccatum indicauit, & peccantibus pœnam indicit.

12. *Sed regnauit mors*. quotquot sunt qui hunc locum interpretantur exponunt, *Regnauit*, id est, vim tyrannidēque suam exercuit. Sed δ vsq̄ ad Moïsem, Photius exponit exclusiue, quod ab Adam vsq̄ ad Moïsem, id est, vsq̄ ad initiū legis mors regnauit etiā in eos qui non peccauerant. *In similitudine. n. præuaricationis Adæ*, quia certū definitūmq; dei mandatū transgressus est Adam. Ante Moïsem autē naturalem tantū rationē prætergressi sunt. A Moïse verò vsq; ad Christū quia certa legis mandata transgressi, in similitudinē præuaricationis Adæ peccauerūt. Mihi germanior sensus videtur, si δ vsq; sumam⁹ inclusiue: ut vsq; ad Moïsem, id est, vsq;

ad finem legis, & initium euangelij mortem regnasse intelligamus. Cæterum per Christum extinctam vim eius, repressamque tyrannidem, & in hac sententia sunt Græca scholia, quæ sic habet, *ἦρι οὐκ ἔχει τὴν ἐπιδημίαν τῆς Χριστοῦ χάριτος ὡς ἡμεῖς λέγομεν, φασὶν οὐδὲν ἔχει τῆς παλαιᾶς διαλήξεως ἐπιχρησάσης δὲ θανάτου, οὐκ ἔχει ἐν τῇ νῦν χάριτι Χριστοῦ ἀλλοτρίαν τῶν ὁμημάτων τοῦ θεοῦ ἡμῶν*, id est, Moysen itaque vocat, tempus usque ad Christi aduentum, quo circa asserit mortem usque ad verus testamentum regnasse. Nunc autem in nouo per Christi gratiam dei nostri sanguine solutam. Regnavit ergo mors ab Adam usque ad Moysen etiam in eos qui non peccauerant in similitudinem præuaricationis Adæ, id est, in paruulos, qui nullo actionis peccato tenentur obnoxij, sed Adæ tantum parentis delicto: quod in illis peccatum originis vocamus. Peccatum verò actionis in Adam, *Quis est forma futuri*, scilicet futuri Adæ, hoc est, Christi, qui tempore Adæ futurus erat Adam nouissimus. Est autem Adam forma Christi per dissimilitudinem, quia sicut Adam est fons mortis, ita Christus fons vitæ: & sicut per proprium Adæ peccatum vel sine illo proprio demerito obnoxij morti reddimur, ita per Christi gratiam sine illo nostro merito iustificamur. Per similitudinem quoque, quia sicut Adam est caput & vir Euæ, ita Christus caput & sponsus ecclesiæ. Sicut in Adam omnes generati, sic in Christo omnes regenerati. Sicut Adam de terra virgine & non maledicta, sic Christus natus est de virgine benedicta.

13. *Sed non sicut delictum.* Cum dixisset Adam fuisse formam Christi, ne putares omnia similia, addidit, sed non sicut delictum ita & donum, quia, ut inquit Oecumenius, mors quidē sumpto ab Adam initio, ut aduersus omnes præualeret, nostro etiam adiuta est peccato. Christi autē gratia sine illo nostro merito in omnes peruenit. Quod autē ait, quod *Multo magis gratia dei, & donum in gratia*, id est, per gratiam vnus hominis Iesu Christi in plures abundauit: noli intelligere, quod plures iustificetur quam condēnentur. Neque enim Græcè est *πλεονας*, i. plures, sed *πολλοὺς*, i. multos. Intellege ergo, quod gratia dei multo magis abundauit in plures siue multos, id est, quod Christi gratia plus valuit in iustificando, quam peccatum Adæ in occidendo: quia peccatum Adæ vitam tantum abstulit,

ma futuri. 13 Sed non sicut delictum, ita & donum. Si enim vnus delicto multi mortui sunt, multo magis gratia dei, & donum in gratia vni⁹ hominis Iesu Christi

lit Christi gratia præter vitam redditam, pluribus bonis tum corporis tum animæ nos cumulauit.

14. *Et non sicut, &c.* Græci legunt: *καὶ οὐκ ἔστι ἡδὲ ἀμαρτησεντος, ἢ δὲ ἡμεῖς μ. i.* & non sicut per vnum peccatorem donum, qui locus est vn⁹ ex eclipticis Pauli, quæ sic græca scholia explicant *καὶ οὐκ ἔστι οὐτως, ὅτι οἱ ἡδὲ ἡμεῖς ἔστι δὲ ἡδὲ ἀμαρτησεντος, ἢ δὲ ἡμεῖς ἀμαρτησεντος, ἢ δὲ ἡμεῖς ἀμαρτησεντος, ἢ δὲ ἡμεῖς ἀμαρτησεντος*, id est, non tale donum est, inquit, quale per vnum peccatorem præuaricatio & peccatum. Nonster interpretes legit pro *ἀμαρτησεντος*, i. peccatorem *ἀμαρτημα* id est peccatum, & tunc sensus est, non quale peccatum ab vno peccatore, tale est donum ab vno iustificatore.

15 Nam iudicium ex vno, in cōdenationem: gratia autē ex multis delictis, in iustificationē. Si enim vnus delicto mors regnavit per vnū, multo magis abundantiā gratiæ & donationis & iustitiæ accipiētes, in vita regnabūt per vnū Iesum Christum. Igitur sicut per vni⁹ delictum in oēs homines in 16 condēnationē: sic & per vni⁹ iustitiā, in omnes homines in iustificationē vitæ. Sicut enim per inobediētiā vnus hominis, peccatores constituti sunt multi, ita & per vni⁹ obediētiā, iusti constituentur multi. Lex autem subintravit, 17 vt abundaret delictū.

gratia in iustificationē. Primo autē modo vnō sub delicto fluxit in condemnationem, gratia autē ex multis delictis in iustificationem, id est, ex vno tantum delicto Adæ iudicium ad condēnationē incurrimus, quippe quos damnationis reos vnū originis peccatum faciat, ex multis autē delictis, actionis scilicet atque originis gratiā ad iustificationē percepimus: nec illud modo Adæ delictum quod infates coraxim⁹, sed & cætera quæ vltro ipsi perpetravimus, Christi gratia condonauit. Maioris ergo est virtutis Christi donū in seruādo, quam Adæ delictum in perdendo, 16. *In condemnationem*, sub. mors peruenit, sic loco paulō post sequente, *in iustificationem*, sub. gratia & vita peruenit.

17. *Vt abundaret delictum*, id est propterea factū est, vt delictū abun-

daret, neque enim hoc loco, vt Græca scholia dicunt, ἡ ἴνα causam significat, sed rei euentum, & Gennadius, συμπαθεὶς τῆς ἴνας, ἢ ἀλλοθόν, id est, significat enim ἴνα, id est, vt consequentiam.

1. Mortui sumus peccato Græcè τῷ ἁμαρτίῳ, quem Dativum Græcum per Ablativum reddere possumus, vt sit sensus, Qui peccato mortui sumus, id est, qui per peccatum mortem incurrimus: si per Dativum, sensus est, qui ipsi peccato mortui sumus, id est, qui per baptismum peccato tanquam illi mortui renouauimus, quomodo adhuc in illo viuemus?

2. An igitur: gratis fratres, quia quicumque baptisati sumus in Christo Iesu. Græci legunt ἰς χριστόν, & paulò pòst ἰς θεόν. i. in Christum & in mortem, hoc est, in vim mortis eius, vel in Christi nomine: quemadmodum in primitiua ecclesia baptizabantur: aut melius, instar Christi, & ad similitudinem mortis illius, & sic exponunt Græca scholia, καλῶς ἰνὰ φησὶ τις ἢ ἐν θανάτῳ αὐτοῦ: βαπτισθῆναι, διὸν τις ἢ ἐκ ποθανεῖν αὐτῷ θεῷ. ἀρν. τὸς ἁμαρτίας τῷ θεῷ, ἁμαρτίῳ ἰνὰ πᾶσι, id est, bene igitur inquit in mortē ipsius baptisati sumus: videlicet vt simili cū illo morte moriamur, in baptismo peccata sepelientes, vt scilicet quomodo Christus moriens peccatum occidit in corpore suo affigēs illud cruci, ita baptisati peccata nostra crucifigamus in corpore ipsius, & in illo conspeliamus. Nam baptismus etsi non est mors corporalis, peccati tamen spiritualis mors est.

3. Consepulti enim sumus. Non modò, inquit, in mortē Christi baptisati, sed & per baptismū consepulti in mortē sumus ipsius, ad hoc videlicet,

vbi autem abundauit delictum, superabundauit & gratia, vt sic regnauit peccatum in mortē, & ita gratia regnet per iustitiam in vitam aternā, per Iesum Christum dominum nostrum.

ARGVMENTVM. CAP. VI.

¶ Semel per baptismū (qui est imitatio mortis Christi) peccato mortui, debemus nostro tempore homine in illum consepulto, peccati tyrannidem excutere, & in nouitate vitæ ambulantes deo seruire & fructificare.

CAPVT VI.

Quid ergo dicemus? Manebimus in peccato, vt gratia abundet? Absit. Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc viuemus in illo? An ignoratis fratres, quia quicumque baptisati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptisati sumus? Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem,

A Gal. 3. d.

videlicet, vt mortē & sepulturā ipsius in nobis exprimamus, veterem nostrum hominem perimentes, & cū ipso in baptismo sepelietes, vt quomodo Christus surrexit à mortuis, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus. Additurus erat Paulus, sic & nos resurgamus, sed vt Græci aiūt, aliam resurrectionē per meliorem vitæ conuersionē afferens subdit,

vt quomodo Christus surrexit à mortuis per gloriam patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus. Si enim complantati facti sumus similitudini mortis eius, simul & resurrectionis erimus, hoc scientes, quia & vetus homo noster simul crucifixus est, vt destruat corpus peccati, vt ultra non seruiamus peccato.

Qui enim mortuus est, iustificatus est à peccato. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quia si-

morimur, spiritualiter quoque ad imitationem resurrectionis eius, & nunc in nouitatem mentis atque animi, & olim in nouitatem & gloriam corporis resurgemus. Conueniente autem metaphora vsus est, sumpta à cognatis arboribus quæ inuicem inter se inferuntur similitudine: nam vt ramus in arborem insitus moriente quodammodo per hyemem arbore illi commoritur, & illa tempore veris resurgente, vna resurgit: sic qui Christo coinstitutus peccato commoritur, ipsi quoque verè illo qui uiuersali, cum nouū cælum & noua terra repullulascant, conresurget ad gloriam. Cyrillus ait ἢ in similitudinem mortis Christi, non amplius significare, ἢ in mortem Christi, quòd ob ipsius mortis breuitatē, umbra quasi tantum & similitudo mortis fuerit, eius verba Græca sunt, ἡμεῖς ὡμα θανάτου, ἢ χριστοῦ θανάτου, ἢ ἡμεῖς ἢ χριστοῦ θανάτου, ἢ ἡμεῖς ἢ χριστοῦ θανάτου, ἢ ἡμεῖς ἢ χριστοῦ θανάτου, id est, similitudo mortis, Christi mors est, quòd diuini teneri morte non potuit, sed tertia die resurrexit.

5. Vetus homo. i. fomes peccati & veteris Adæ reliquie, Corpus autem peccati, vel congeries peccatorum dicitur, vel corpus peccato obnoxium, quòd destrui oportere dicit, nō substantia sed qualitate. 6. Qui enim mortuus est. i. qui mortuus & conuicifixus est Christo

per

per baptismum, iustificatus est à peccato, & ab illo liberatus.
 7. *Mortuus est peccato. i. vel propter peccatū nostrū, vel ad illud destruendū. Mortuus est semel, nō vlt̄rā pro illo moriturus, itaq; sicut non relinquitur denuo pro expiando peccato Christi crux & hostia, ita neq; denuo baptism⁹ superest, qui Christi mortem in nobis imitetur, Mortu⁹ quoque est semel. i. sicut semel mortuus nuquā ad mortalitatem rediit, sic semel peccato mortui nūquam ad illud redire debemus. Christus quoque dici potest mortuus τῆ ἀμαρτίας. i. peccato. Datus, quia peccatum in illum mortuum est, nō quidem suum sed nostrum, & ita mortuus peccato semel tantū mortuus est, quia nequaquam denuo in iterata morte ipsius peccatum nostrum morietur. Quid autem vivit vivit deo. i. deus in eo vivit, sicut peccatum in eo moriebatur, ita & nos debemus existimare nos mortuos quidem esse peccato. i. peccatum in nobis mortuū esse. Deo autem viventes. i. deū in vobis vivere.*
 8. *Nō enim estis sub lege, quasi dicat, In lege dominabatur vestri peccatum, (sicut paulō antē dixit, regnasse mortem ab Adam vsque ad Moysen, i. vsque ad legem inclusivē) non autem iam sub gratia dominabitur extincta & refrēnata per Christū eius tyrannide.*
 9. *An nescitis. Græca sub obscura sunt, οὐκ οἴδατε ὅτι ἡ χάρις ἔστιν ἡμῶν ὡς ἡ χάρις ἔστιν τοῦ θεοῦ ἡμῶν, ὅτι ἡ χάρις ἔστιν ἡμῶν ὡς ἡ χάρις ἔστιν τοῦ θεοῦ ἡμῶν, ἡ χάρις ἔστιν ἡμῶν ὡς ἡ χάρις ἔστιν τοῦ θεοῦ ἡμῶν, id est, num scitis quod cui vos obedientes servos exhibetis, eius estis servi, cui & obeditis: siue peccati servi estis*

C

1. Co.
8. d
2. Pe
2. d.

Gratias autem deo q̄ fuistis servi peccati, obedistis autē ex corde, in eā formā doctrinē 10 in q̄ traditi estis. Liberati autē à peccato, servi facti estis iustitiæ. II Humanum dico propter infirmitatē carnis vestræ. sicut enim exhibuistis mēbra vestra servire immūditæ & iniquitati, ad iniquitatē: ita nunc exhibete membra vestra servire iustitiæ, in sanctificationē. Cū enim servi essetis peccati, 12 liberi fuistis iustitiæ. Quem ergo fructum habuistis tūc in illis, in quibus nunc erubescitis? Nā finis illorum, mors est. Nūc verò liberati à peccato, servi autē facti deo, habetis fructū vestrum in sanctificationem, finē verò vitam æternā. Stipēdia enim peccati, mors. gratia autem dei, vita æterna in Christo Iesu domino nostro.

ARGUMENTVM CAP. 7.

¶ *Parabola viri & vxoris Iudæos à lege liberos docet, quæ licet in se bona & spiritualis esset, occasione tamē sumpta peccatum auxit. demum vim energiæque habitantis in vnoquoque peccati manifestat.*

A I N Ignoratis fratres (scientibus enim legem loquor) quia lex in homine dominatur, quanto tempore vivit? Nam quæ sub viro est mulier, vivente viro, alligata est legi. si autē mortu⁹ fuerit vir eius, soluta est à lege

1. Co.
7. g.

estis ad mortem, siue ob-
 editionis ad iustitiam.

10. *In quam, id est, in qua estis instituti.*

11. *Humanum. i. rē exigofacilem qui maioraposslem, ut scilicet tantum iustitiæ præstetis, quantum immun-
 ditię præstitistis: vel, q̄ vo-
 co vos servos iustitię hu-
 mano more dico, quo ei⁹
 ille servus dicitur, cui o-
 bedit, et si servire deo, re-
 gnare est: crassius ergo ho-
 minum more & rudius,
 loquor.*

12. *Liberi iustitiæ. i. liberi ab illa nihil ei serviebatis.*

1. *An ignoratis, quia lex in homine dominatur, quan-
 to tēpore vivit, subaudi,
 lex ipsa. Hic autē metapho-
 ra viri & vxoris probat il-
 los iā non esse legi obno-
 xios, quādiu enim vivit
 vir, obnoxia est legi illius
 mulier: mortuo autē viro
 impugnet alteri nubit. Ita
 ante Christū vivente lege
 populū Iudæorū, quæ ve-
 luti vxorē legis facit, ad il-
 lius præscriptū obnoxius
 erat vivere: mortua verò,
 per Christi mortē lege, al-
 teri viro, id est, Christo
 nubere debet. Air ergo
 Paulus, mortuo viro iam
 non illius legi mulier ob-
 noxia, sed lex quæ vobis
 erat vice mariti, mortua
 est per Christū: nihil ergo
 iam*

iam illi estis obnoxij. At Paulus ne Iudeos offenderet, Nō planē inquit, lex mortua est, sed aliud simile, *Vos mortificati & mortui estis legi*: quod perinde est ac si diceret, Lex in vobis mortua est, quippe defecta suis viribus & omni actiōe in mortuū priuata. Mortificati, inquit, estis per corp⁹ Christi. i. per mortē eius. *Vt sitis subaudi, vxor, alterius, scilicet Christi. Quod verò dictū est, Si fuerit cum alio viro, Græcè est* ἂν γυνῆς ἀνδρὸς ἑτέρου, id est, si fuerit alteri viro, est autem hebraismus, pro, si nupserit alteri viro: vt Leuitici. 2. 2. Filia sacerdotis si fuerit viro alienigenæ. i. si nupserit. Quod autē ait, *Vixit viro alligata est legi, Græcè est* τῆς ἡμέρας ἀνδρὸς ἑτέρου ἢ τοῦ νόμου. Cuius duplex potest esse sensus. i. viuēti viro alligata est legi. i. per legem: aut, viuente viro alligata est legi ipsius: pro quo facit quod sequitur, liberata est à lege viri. Ita inquit Paulus, Vobis liberū est lege mortua, quæ ius mariti in vobis habebat, Christo nubere. *Vt fructificetis deo, quanquam Græca habent* καρποφοροῦμεν, id est, fructificemus, sed non multum refert ad sensum.

2. *Essemus in carne*, id est, legem carnaliter seruaremus, non affectu dei: vel cum carni seruiremus, non spiritui.

3. *Passiones peccatorum*, id est, affectus peccandi ex illa primigenia verberis Adæ noxa relictī. *Quæ inquit per legem erant*, id est, per legis inhibitionem irritabantur, & acrius insurgebant. ἢ quæ autem refertur non ad ἢ peccatorum, sed ad ἢ passiones, quia Græcè est, τῶν, quod refertur ad παθήματα, quod verbum significat hoc loco idem quod τῶν παθῶν, id est, non rectos animi motus siue libidinem peccandi, quæ per legem inhibentem crescit.

4. *A lege mortui*, id est, Moisi lege, quæ cum viuificare nō posset, mortem transgressoribus inferebat. Quidam Græci codices pro mortis legunt ἀποθανόντες, id est, mortui: nos scilicet legi mortui, (sicut antè dicit, & vos mortificati estis legi) soluti sumus ab illa. Certè Chrysostomus legit ἀπὸ τῆς νόμου ἀποθνήσκοντες, id est, à lege mortua,

mortua, quòd scilicet à lege mortua soluti sumus.

5. *In qua detinebamur*. κατὰ τὴν νόμον κατὰ τὴν νόμον autē dicuntur, qui alieno prorsum feruntur arbitrio: vt qui in dei alicuius redacti sunt potestate, qui illos nō sinit suo iure agere, sed pro sua illos potestate moderatur agitq; quòd lubet: talis lex Moisi & mortis, q̄ vincit

in qua detinebamur, ita vt seruiamus in nouitate spiritus, & nō in verustate literæ. Quid ergo dicemus? Lex peccatū est? Absit. Sed peccatū nō cognoui, nisi per legē. nā cōcupiscentiā nesciebā nisi lex diceret, Nō cōcupisces.

Exo.
20. e.
Deu.
5. b.

Occasione autē accepta, peccatū p̄ mandatū operatū est in me omnē cōcupiscentiā. Sine lege enim peccatū mortuū erat. Ego autē viuēbā sine lege aliquādo. Sed cū venisset mandatū, peccatum reuixit. Ego autē mortuus sum, & inuentū est mihi mandatū, q̄ erat ad vitā, hoc esse ad mortē. Nā peccatū, occasione accepta per mandatū, seduxit me, & per illud oc-

cupiscentiæ peccatum, quia alteri non noceret, multi ignorabant esse peccatum. Hoc enim loco non tam in sua quàm omnium persona loquitur Paulus: sicuti neque hoc toto capite.

9. *Ego autem viuēbam sine lege aliquando*. In persona hic omnium loquitur, Græci explicant hoc modo, viuēbam sine lege vtpote neque molestia affectus, neque stimularus, neque occisioni obnoxius, hoc est nullo legis timore cohibitus, omnia iure meo agebā. Hoc enim videtur significare ἢ viuēbā. Nam qui in timore degit, non tā viuus censetur quā semimortuus. Sed cum venisset mandatū, hoc est, statim atque mandati notionem habere cœpi, Peccatum reuixit, hoc est, peccatū quod me latebat, vim, ac pœnam ipsius ignorantem, quòd q; antè penē mortuū erat ac nullius propè energiæ reuixit quodammodo, quādo occasione inhibitionis irritata est

magis

magis ad inuadendum hominē, *Ego autem mortuus sum*, vel vt Græci habent, *ἀπέθανον*, id est, mortuus fui: id est, me mortuum sensi, in tellecto peccati comite supplicio.

10 *Lex quidem sancta & mandatum sanctum & iustum*, Græca scholia legē & mandatū pro eodem sumunt, quanquam Theodorus Græcus per legem intelligit Mosaicā, per mandatū id quod Adā à domino factū est. Lex ergo & mandatum sancta, tum quia per spiritum sanctum lata, tū quia sancta præcipiunt: eadem quoque iusta, quia ex eorum præscripto viuentes præmio sed temporalis, præuaricatores autem afflictebat supplicio.

11. *Sed peccatū*. Photius Græca scholia eleganter hunc locum explicant *ἀλλὰ ἡ ἐπιμαρτία ἵνα φανῆ ἀμαρτία, τῆστι· ἡ ἵνα ἐκκαλύφῃ ὁφθῆς ὁ πᾶς τῆς κακίας φλῶτες καὶ ἡ ἰσχὺς*, hoc est, sed peccatum vt appareat peccatum. i. vt vniuersæ iniquitatis illius robur ac diuitiæ manifestentur per bonum, id est, occasione sumpta per bonum mandatum, operatum est mihi mortem. vt fiat supra modum peccans peccatum, Græcè, ἵνα γίνωται κατ' ἐπιρροαὴν ἀμαρτωλῶς ἢ ἀμαρτία δικτῆς ἰντολῆς, id est, vt fiat supra modum scelerum scelus. nam Græcè est ἀμαρτωλῶς nomen. Græci sic explicant, ἵνα φανερῆ ἅπασ ἡ ἀπὸς ἰσχυρὴ ἢ πᾶσα κακία id est, vt totum ipsius venenum & vniuersa manifestetur malitia: & paulò post τοῦτο δὲ διηλοὶ τῆ γίνωται ἵνα ἀποκαλυφθῆ, id est, id enim significat τῆ fiat, vt scilicet manifestetur.

12. *Veniundatus*. i. sub tyrānie peccati degens factus sum tanquam seruus emptiti⁹ peccati. Qui enim facit peccatū, seru⁹ est peccati.

13. *Quod enim operor*. Duos hic facit homines ac duas leges: hominem carnalem ac spiritualem, legem carnis & membrorum, legem mentis & dei. Lex carnis quæ & peccatum dicitur, est insitus ob lætæ naturæ peccandi affectus, secundum quem vel inuitis nobis passiones insurgunt, cuius affectus est spiritui resistere, carnē sequi, & placere. Spiritualem autem hominis affectus, deo se totū committere, ab vno illo pendere. Secundum carnalem hominem

1. 7. i. b.

B

non

sed quod odi malum, illud facio. Si autē quod nolo, illud facio, cōsentio legi quoniā bona est. Nūc autē iam nō ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. Scio enim quia nō habitat in me hoc est, in carne mea bonū. Nā velle adiacet mihi, perficere autē bonum, non inuenio. Non enim quod volo bonum hoc facio: sed quod nolo malū, hoc ago. Si autē quod nolo, illud facio, iā nō ego operor illud, sed quod habitat in me, peccatū. 14 Inuenio igitur legē volēti mihi facere bonū, quoniā mihi malū adiacet. Condelector enim legi dei secūdū interiorē hominē: video autē aliā legē in mēbris meis repugnantē legi mēris meæ, & captiuantē me in lege peccati, quæ est in membris meis. Infelix ego homo quis me liberabit i⁹ de corpore mortis hui⁹? Gratia dei per Iesum Christū dominū nostrum. Igitur ego ipse mente serui legi dei, carne autem legi peccati.

non intelligit homo quid agat, obducitur enim quibusdam peccati tenebris, vt quid agat ignoret, & quod non vult iuxta spiritualem hominē, id agat iuxta carnalem,

14. *Inuenio*. Inuenio legem mihi bonū facere volenti ad id exhortantem, sed aliās auxiliari non valentem. Nam malum, id est peccandi affectus, mihi adiacet, quem tollere lex non potest, sed dei gratia: atque ita de lege Moisi intelligitur. Vel inuenio legem mihi volēti bonum facere auxiliatricem, id est, sentio illam quod in se est mihi in bonum auxiliantē, quoniā mihi malum adiacet nisi enim contra pugnantem sibi carnem sentiret, non perciperet legis auxilium.

Videret quoque posse accipi de lege membrorū: & tunc supplendum ad eclipsim τῆ repugnantem, scilicet: Inuenio legem repugnantem mihi volenti bonum facere, ob malum mihi adiacens, id est, ob procliuatē in peccatū quæ mihi inhaeret.

15. *De corpore*. id est, de hoc corpore morti & peccandi affectibus obnoxio.

ARGUMENTVM CAP. VIII.

¶ *Solutos nos per Christum à lege mortis ostendit. deinde prudentiam carnis à prudentia spiritus distinguens. ad ferendas cum Christo afflictiones ob spem resurrectionis, quam omnium creaturarum expectatione asseuerat hortatur. Denum gratiam dei erga prædestinatos enumerat, quibus nihil sit adiutore Christo verendum.*

1. *Lex spiritus vitæ*. i. lex spiritus viuificatis, sicut lex peccati & mortis, lex peccati occidētis, quæ propriè est lex membrorū & carnis.
 2. *Nam quod*. Nam deus misso in similitudinē carnis peccati filio, qui carnē quidem peccati nō habuit, sed omnia præter delictū illi similit. *De peccato damnauit peccatū*. id est, de Christo qui pro nobis peccatū .i. expiatrix peccati victima factus est, peccatum veteris Adæ damnauit, *in carne*. i. per carnē & corpus filij sui, quod impossibile erat legi facere. *In quo*, Græcè, *ἐν ᾧ*. i. quatenus ipsa scilicet lex *Infirmabatur per carnem*. i. per carnalem sui intellectū, siue carnis infirmitatē, aut vt Græci aiunt, *διὰ φθνημιά τῆς σαρκὸς*. i. per prudentiā carnis. Deus ergo, id quod impossibile erat legi, & .i. etiam de peccato damnauit peccatum, misso *in similitudinē carnis peccati* filio, Græci quidam habēt *καρὸς ἀμνηστίας*. i. carnis peccatricis, Bene autē ait in similitudinem carnis peccatricis, vt verè carnē intelligas, nō verè peccatricem, sed cetera peccatrici similem in qua Christi carne peccatum nostrum cōdēnauit, vt *infirmatio legis*, quæ nihil ad perfectum poterat adducere, impleretur & consummaretur per Christum in nobis, qui iam carnalia reijcimus, & spiritualia sectamur.

3. *Qui enim secundum*. id est, carnales carnalia sectantur, & amant spirituales spiritualia.

4. *Prudentia carnis*, id est, sapere ac viuere secundum spiritum.
 5. *Inimica est deo*. Græcè est *ἐχθρὰ τῷ θεῷ*, quod si *ἐχθρὰ* habet accentū in prima, significat inimicitiam, & tunc sensus est, sapientia carnis inimicitia est in deum, quo modo legūt Hieronymus & Augusti-

CAPVT. VIII.

Nihil ergo nunc damnatio-
 nis est iis qui sunt in Christo Iesu, qui non secundum carnem ambulāt. 1. Lex enim spiritus vitæ in Christo Iesu, liberauit me à lege peccati & mortis. 2. Nam quod impossibile erat legi in quo infirmabatur per carnē, deus filiū suum mittens in similitudinē carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnē ambulamus, sed secundum spiritum. 3. Qui enim secundum carnē sunt, quæ carnis sunt, sapient: qui verò secundū spiritū sunt quæ sunt spiritus sentiunt. Nā 4. prudentia carnis mors est: prudentia autē spiritus, vita & pax: quoniam sapientia carnis s. inimica

Augustinus. Interpret autē legisse videtur *φθνημιά τῆς σαρκὸς*. i. sapientia inimica est deo, legi enim dei nō est subiecta. *Nec enim potest*. quem locū sic explicat Photius, cuius habes Græca impressa, nos ita vertimus, Ne turberis audiens dicentē Paulum, Nec enim potest. non enim hoc dicit, quod qui prudentiā carnis habet deo placere nunquam possit, sed quod quandiu in alia carnali prudentia manebit, deo subesse non valeat. Similiter intellige, *qui in carne sunt, deo placere nō possunt*, quandiu scilicet in carne permanent. in carne autē esse hoc loco, est carnaliter viuere.

est deo, legi enim dei nō est subiecta, nec enim potest. Qui autē in carne sunt, deo placere non possunt. Vos autē in carne nō estis sed in spiritu, si tamē spiritus dei habitat in vobis, si quis autē spiritū Christi nō habet, hic nō est eius. Si autē Christus in vobis est.

corp⁹ quidē 6 mortuū est ppter peccatū, spirit⁹ verò viuūt ppter iustificationē. Quod si spirit⁹ ei⁹ qui suscitauit Iesū à mortuis, habitat in vobis, qui suscitauit Iesū Christū à mortuis, viuificabit & mortalia corpora vestra, propter inhabitatē spiritū ei⁹ in vobis.

Ergo fratres, 7 debitores sumus, nō carni, vt secundū carnē viuam⁹. Si enim secundū carnē vixeritis, moriemini: si autē spiritu facta carnis mortificaueritis, viuētis. Quicūque enim spiritu dei aguntur, ij sunt filij dei. Non enim accepistis spiritum.

& corpus morti obnoxium olim viuificabit. sin legis 2° id est, viuūt, de spiritu nostro inrelligendum est.

7 *Debitor*, spiritui, nō carni: sed quia carnē suā nemo vnquā odio habuit, ne videretur oēm inhibere corporis curā, subdidit, vt *secundū carnē viuamus*, i. q. alibi dicit, carnis curā ne feceritis in desideris. 8. *Spiritū seruimus*. Græca scholia interpretantur spiritū seruimus

legem mosaicā, quæ Iudæos minis ac supplicis tanquā vænalia mācipia coerceret, quo pacto possumus & Spiritū adoptionis, ac gratiæ legē euāgelicā accipere, per quā credentes adoptiātur in filios dei, & sic ipse spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filij dei, quia ipsa lex spiritualis gratiæ & euāgelica testatur nos esse filios, qua duce & doctrinæ, Clamamus abba pater. i. aptē

profitemur & vocamus deum patrem, quod nos in euāgelio filius docuit, hunc orādi modum præscribens, Pater noster, &c. Ab autem siue abbi Hebræis & Syris Græcis τὸ πατήρ, Latinis pater dicitur. 9. Nam expectatio. Græce ἀποκαραδωκία, i. anxia & vehemens expectatio, ipsa scilicet creatura vehemēter anxia, volūt multi ex Græcis, hunc locum vsque ad id quod sequitur: nō solū autē illa, &c. de creatura quacūque præter rationālē intelligi, esseq; hic prosoportia. Vt sit sensus, qd creatura rationis expers naturamq; habens corruptioni obnoxiam & interitū reuelationem filiorum dei expectat, id est, tempus iudicii & consummatæ beatitudinis, quia interim vanitati subiacet & corruptioni vel inuita, Propter eum qui subiecit eam, id est, vel propter Adæ peccatum, ob quod & terra & creatura omnis maledictioni & corruptioni facta est obnoxia: vel propter Christum, qui sua potentia vel inuitam illam corruptioni tener obnoxiam.

In spe tamen, id est non sine spe interitū illam naturam exuendi: quippe quæ liberabitur à seruitute & vanitate corruptionis. In libertatem gloriæ filiorum dei, id est, cū libertatem gloriæ filij dei assequentur. Scimus enim, inquit, quod omnis creatura ingemiscit & parturit, id est, quod omnes creaturæ quodammodo libertatem nostram suspirant, & instar parturientis differri dolēt, quippe quæ

2. Ti.
1. h
G. d
4. *

seruitutis iterū in timore, sed accepistis spiritū adoptionis filiorū, in quo clamam⁹, abba pater. Ipse enim spūs, testimoniū reddit spiritui nostro, quod sum⁹ filij dei. Si autē filij, & hæredes. hæredes quidē dei, coheredes autē Christi. si tamē cōpatimur, vt & cōglorificemur. Existimo enim, qd non sunt cōdignę passiōes hui⁹ tēporis, ad futurā gloriā quę reuelabitur in nobis. 9. Nā expectatio creaturæ, reuelationē filiorū dei expectat. Vanitati enim creatura subiecta est nō volēs, sed ppter eū qui subiecit eā in spe, quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatē gloriæ filiorū dei. Scim⁹ enim quod

D

E

non ante perfectionis gradum sortientur, quā post iudiciū reuelatione filiorum dei facta noui cæli nouaque terra creentur. 10. Spe enim, id est, nō perdat quod huiusmodi redemptionem corporis & consummatā adoptionem tandiu expectēs, spe enim salui facti sumus, iā spe illā tenemus, cuius spes & certa expectatio nobis vergit ad salutē.

omnis creatura ingemiscit, & parturit vsq; adhuc. Nō solū autē illa, sed & nos ipsi primitias spiritus habētes, & ipsi intra nos gemimus adoptionē filiorū dei expectātes redēptionem corporis nostri. 10. Spe enim salui facti sumus. Spes autē quæ videtur, nō est spes. nam quod videt quis, quid sperat? si autē quod nō videmus speramus, per patientiā expectamus. Similiter autē & spiritus adiuuat infirmitatē nostrā, nā quid oremus, sicut oportet, nescimus, 11 sed ipse Spiritus postulat pro nobis, gemitibus inenarrabilib⁹. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret spirit⁹, quia secūndum deum postulat pro sanctis. Scim⁹ autē quoniā diligētib⁹ deū, omnia cooperantur in bonū, iis qui secūndū propositū vocati sūt

neq; mirum si quod tandiu speras, nondum reuera aut vides, aut obtinēs. Spes enim quæ videtur non est spes, id est, eorum quæ videntur spes non est, spes, in quā, vera & theologica, de qua intelligit. Quod enim videt quis, quid sperat? deum enim in quem tantum vera spes est qui videri, non sperat, quia videndo iam adipiscitur quod sperat. quādoquidem, vt ait Augustinus, visio tota merces.

11. Sed ipse spiritus postulat. Chryostom⁹ per spiritū intelligit animā hominis, quæ donum & gratiā orationis à spiritu sancto accepit. Occumeni⁹ accipit pro dono orationis à spiritu dei infuso, asseritque omnia spiritus dona spiritum aliquando vocari secundum Chryostomum, ipse spiritus. i. spiritualis anima postulat gemitibus ineffabilib⁹: scrutator autē cordiū deus Scit quid desideret spiritus, id est, spiritualis illa anima quæ nō iuxta cupiditates noxias postulat pro sanctis, i. sanctis hominibus vel salutaribus rebus & puris. Mihi certē eo loco Spiritus adiuuat infirmitatē nostram, non videtur spiritus sumi posse, nisi p spū scō. Qui postulat pro nobis, i. postulare nos docet, quomodo Math., 10. dicit Christ⁹ apostolis. Nō estis qui loquimini, sed spūs patris vestri q̄ loquitur in vobis: nō quod verē loquat

EPIST. PAULI

tur, sed quòd verè loquen-
di gratià largiatur, sic po-
stular, quando Postulandi
gratiam & orationis do-
num tribuit.

12. *Nam quos præsciuit, & i.*
etiam prædestinavit conformes
fieri, quòd amodo enim
conformes nos filio suo
faciet, quando reformabit
corpus humilitatis nostræ
cõfiguratum corpori cla-
ritatis ipsi in resurrectione.
Et sit ipse primogenitus in
multis fratribus, primogeni-
tus, scilicet mortuorũ &
resurgentium, vel præde-
stinavit conformes fieri,
& c. ut sicut Christus pri-
mogenitus est dei patris
filius, ita & nos eiusdem
per illum filij simus: sed
ille natura, nos adoptiõe.

13. *Quid ergo, i. quid præter-*
rea volumus tantis ab eo
beneficiis affecti nimirũ
prædestinati, vocari, iusti-
ficati, glorificati?

14. *Deus qui iustificat. Qui-*
dam interrogatiõe legũt,
An deus qui iustificat qua
si dicat, non.

Quidam enũciatiõe, quis
accusabit, & c. quasi dicat,
nullus deus enim est qui
iustificat

15. *Neque instantia, id est, ne*
que præsentia, neq; futu-
ra bona.

16. *Altitudo, neque profun-*
dum, id est, cœli & inferi.

sancti. 12. Nã quos præsciuit, &
prædestinavit cõformes fieri ima-
ginis filij sui, vt sit ipse primoge-
nitus in multis fratribus. Quos aut
prædestinavit, hos & vocavit, &
quos vocavit, hos & iustificavit:
quos aut iustificavit, illos & glo-
rificavit. 13. Quid ergo dicemus ad
hæc? Si deus pro nobis quis cõtra
nos? Qui etiã proprio filio suo nõ
pepercit, sed pro nobis oĩbus tra-
didit illũ, quomodo nõ etiã cũ il-
lo oĩa nobis donavit. Quis accu-
sabit aduersus electos dei? 14. Deus
qui iustificat. Quis est qui cõdēnet?
Christus Iesus qui mortuus est, imò
qui & surrexit, qui & est ad dex-
terã dei, qui etiã interpellat pro
nobis. Quis ergo nos separabit à
charitate Christi? Tribulatio? an
angustia? an fames? an nuditas? an
periculũ? an persecutio? an gladius? si
cut scriptum est, Quia propter te
mortificamur tota die, æstimati
sumus sicut oves occisionis. Sed in
his oĩbus superamus propter eũ qui dile-
xit nos. Certus sum enim, quia neq;
mors, neq; vita, neq; angeli, neq;
principatus, neq; virtutes, 15. neq;
instantia, neq; futura, neq; fortitu-
do, neq; 16. altitudo, neq; profun-
dũ, neq; creatura alia poterit nos
separare à charitate dei, quæ est
in Christo Iesu domino nostro.

1. Optabam.

1. Optabam. Græcè ὀφείλω, id est, optabam atque orabam: diciturque
Phorius sumi pro ὀφείλω, id est, optarem. quòd si de abaliena-
tione à Christi gloria Paulus intelligit, hyperbolica est locutio,
ad suum in Iudæos affectum designandũ. Neque enim qui paulò
antè dixit, Scio quod nulla creatura poterit me separare à charitate

ARGUMENTVM CAP. 9.

¶ Suum erga iudeos affectum aperit. ostendens nequaquam ob plurimum infidelitatem dei promissiones irritas fieri, quibus, quæ non sunt israelitis, neque omni Abrahæ seminibus sed iis qui per fidem veri filij Abrahæ sunt, facta sunt: deinde nullis meritis gentes Iudæis abiectionis vocatas, Iacob & Esau Ismaelisque & Isaac exemplo ostendit, postmodum de prædestinatione & reprobatione differens, deo vult omnino nos parere, neque quicquam contradicere.

CAPVT IX.

Veritatẽ dico in Christo Iesu non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in spiritu sancto, quoniã tristitia mihi magna est & continuus dolor cordi meo. 1. Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis qui 2. cognati mei secundũ carnem, qui sunt Israelitæ, quorum 3. adoptio est filiorum, & gloria, & 4. testamentum, & legislatio, & obsequium,

anathema sumit pro corporali occidione.

2. *Cognati.* Græcè συγγενής. i. cõgeneres, siue eiusdẽ genis aut affines.

3. *Adoptio,* id est, quos deus adoptavit in filios, sicut dicitur Exod.

4. *Filius meus primogenitus Israel.* Gloria, scilicet magnificentiæ diuinæ in miraculis & reuelationibus.

4. *Testamentum.* Græcè διαθήκη, id est, testamenta. Διαθήκη autem

c iij signi

significat testamentum & hæreditatē, quomodo hic sumi potest. Nā israel dicebatur hæreditas domini. *Obsequium*, Græcè *λατρεία*, id est, cultus dei & factorum ritus. Promissā, id est, ad quos factæ sunt promissiones.

5. *Quorum patres*, id est, de quorum gente sancti patres ac patriarchæ fuerunt.

6. *Non quod exciderit*, i. non exprobro genti meæ tot dei beneficia, neq; tāto opere ob eā doleo, quasi exciderit verbū dei. i. quasi ex istimē verbū illius & promissiones irritas esse.

Neq; enim si non ad omnes israel, neq; ad omne semen Abrahæ promissio peruenit, fallacem deum esse oportet: solis enim veris Israelitis, & filiis Abrahæ facta est promissio: at nō omnes qui sunt ex israel, scilicet secundum carnem, hi sunt israelitæ: neque qui de semine sunt Abrahæ ab eo secundum carnem descendentes, hi sunt Abrahæ veri filij, sed solis Abrahæ veris filiis verisque israelitis facta est promissio, nequaquam igitur verbum dei excidit. *Sed in Isaac*. Concisus est hic locus, & ita non nihil subaudiendo ad præcedentia coniungendus, non omnes qui semē sunt Abrahæ, hi filij, sed qui ad instar Isaac illi per fidē geniti sunt, sicut scriptum est in Isaac vocabitur tibi semē, id est Isaac quem effecta iā Sarra natura non poterat, non tam semē Abrahæ quam ipsius fides genuit. Itaq; qui per imitationē fidei Abrahæ Christo ac deo geniti sunt, inter veros cēsentur Abrahæ filios, & illis facta est promissio. Et illud est quod explicat paulus, id est, nō qui filij carnis, hi filij dei, sed qui filij sunt promissionis æstimantur in semine, id est, reputantur, cēsentur inter semen & veros Abrahæ filios. *Promissionis enim verbum hoc est*, id est, de hac enim promissione sic scriptum est: *secundum tempus*, id est, hoc tempore veniam.

8. *Non solum autem*. Et hic cancella sententia est. Non solum au-

& promissa: 5 quorum patres, ex quibus est Christus secundū carnē, qui est super omnia deo benedictus in secula. Amē. 6 Nō autē quod exciderit verbū dei. Nō enim oēs qui ex israel sunt, ij sunt israelitæ, neque qui semen sunt Abrahæ, oēs filij, 7 Sed in Isaac vocabitur tibi semen, id est, non qui filij carnis, hi filij dei: sed qui filij sunt promissionis æstimantur in semine. Promissionis enim verbū hoc est, Secundū hoc tempus veniam, & erit Sarra filius.

8 Non solum autem illa, sed & Rebeca ex vno concubitu ha-

Gen. 21. b
Gal. 4. d.
Gen. 18. b.
Gen. 25. c.

tem illa Sarra filium habuit promissionis, sed & Rebecca habens subaudi in vtero ex vno cōcubitu Isaac patris nostri. i. ab Isaac patre nostro imprægnata. Græci legunt pro concubitu *κοίτην*, id est, concubitū. Interpretes legit *ἡ ἑδὴ κοίτη*, id est, ex vno concubitu siue cubili, quo verbo verecundius carnalem actū expressit Paulus nisi malumus excusare sermons neglectum Paulo frequentē. Vult autē Paulus exemplo Ismaelis & Isaac Iacob & Esau, ostendere præfiguratā Iudæorum, qui maiores natu erant abiectionē: & gentiū qui maiores, assumptionē. Et ne causaretur Iudæi gentes idololatrias, se dei cultores: & ideo illos abiciendos, seretinos: ostendit esse præfiguratam gratuitam gentium vocationem, cum sine vllis nondū natorū meritis Iacob minor electus, Esau maior est abiectus.

Gen. 25. c.
Ma. 1. a.
Ex. 33. d.
Ex. 6. d.
D

9. *Miserebor*. Græca paulò secus habent, *ἰλιτωῆς ἂν ἔλπιω, καὶ δικτεῖσθαι ἂν ἰλιτωῆς*, id est, miserebor, cuius præstabo ei, cuius misereor.

10. *Volentis neque currentis*. Græca scholia & Photius ita explicant, tū maxime Photius: *ἢ τῶ ἔλλοντος μόνον, ἢ τῶ τρεχόντος μόνον, ἀλλὰ δὲ καὶ τῶ ὀκλήσει ἰλιτω, καὶ τῶ ἐκείνου συμμαχίας*, id est, non est volentis solum, neque currentis solum, sed misericordia à deo opus est, & misso cœlitus auxilio: aliter quoque Photius exponit, vt ea verba non Pauli sint asserentis, sed alicuius potius dubitantis, atque ita pro sua sententia concludentis. Græca Photij videre potes.

11. *Scriptura dicit Pharaoni* pro de Pharaone.

12. *Excitavi te, vt ostendam in te Virtutem*, id est, potentiam meam.

Nam Græcè est *ἠνέμου*, Occumenius sic interpretatur, in hoc te

regnare permisi, vt demonstraretur quàm sim longanimis: potestiam enim interpretatur dei longanimitatē.

13. *Quem vult indurat.* deferendo & auxilium alioquin non debitū subtrahendo, sicut & tradere dicitur in passiones ignominia, sic enim Græci explicant, ἡ γὰρ σκληρόνεια, ἀντι τῷ ἰσχυρῶσκληρόνεια, id est, nam τὸ indurat, positū est pro indurare permittit.

14. *Quid adhuc queritur,* Græcè μίμνηται. i. quid adhuc homo cōqueritur? tu quis es qui deo respondeas? Græcè ἀνταποκρινόμενος. i. qui contra respondeas deo: Græci explicāt qui repugnes. Vltimū est lectōr quid in hunc locum, postquam multa de prædestinatione philosophatus est Phœtius, tandem concludat afferere: tu Græca si volēs require: vides, inquit, quomodo dubitatis huius solutio alterius est occasio dubij: idcirco præstat huiusmodi causas non inquirere: aut si inquiras, maiorum dubiorum causas pro solutione adferre.

Est enim ingenui ac nō ingrati serui, ab ipso opifice & domino rerū causas nō exigere, sed de omnib⁹ q̄ agit gratias illi reddere. 15. *Quid si deus volens ostendere iram suam & notam facere potentiam suam,* τιμωριτικῶν, scilicet vt Græci aiunt, quā in delicta animaduertit. *Sustinuit in multa patientia vasa iræ apta,* Græcè καθήματα μίνα, id est, aptata in interitum, vt ostenderet, &c. Ad finem huius sententiæ supplem dum est, quid ad te: vel tu quis es qui contra respondeas deo: est enim hic locus vnus ex eclipticis Pauli: aduerte autem quod deus quidem vasa misericordiæ præparauit in gloriam, at vasa iræ sic aptata longanimis sustinuit: nos enim nobis ipsi perniciem inuēximus, deus misericordiam est largitus.

16. *Quos & vocauit,* cum præcesserit: Græcè neutro genere ἐκλεῖν, id est

sa terra. Ergo, cui vult miseretur: & 13 quem vult, indurat. Dicis ita q; mihi, 14 Quid adhuc queritur? voluntati enī eius quis resistit? O homo, tu quis es qui respondeas deo? Nūquid dicit figmētū ei qui se finxit, Quid me fecisti sic? An nō habet potestatem figulus lati ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam? 15 Quod si deus volēs ostēdere irā, & notā facere potētīā suā sustinuit in multa patientia vasa irę apta in interitū, vt ostēderet diuitias glorię suę in vasa misericordiæ quę præparauit ī gloriam. 16 Quos & vocauit, nos non solum ex Iudæis, sed etiā ex

Esa.
44. b
Eli.
18. a
Sapi.
15. b

E

est, vasa: & masculino sequatur vs, id est, quos, non ad verbū, sed significatum referre oportet: lenius est autem, inter quæ vasa nūc & nos vocauit: vt se Paulus Iudæis vnā & Græcis immisceat.

17. *Et erit,* id est, fiet siue continget, quod in loco vbi dictum est Istraēlitus, non plebs mea, vos, ibi vocabuntur, scilicet, gentes, filij dei viui. Hunc locum autem sicut & præcedentem vocabo, &c. non nihil suo more inmutans Paulus ex propheta Ioseph sumpsit: qui etiā de Iudæis illic intelligatur, per similitudinem tamen transtulit ad gentes.

Osee. 2. d. bo non plebē meā, plebem meā:

1. Pe. & non dilectam, dilectā: & non

2. b. misericordiam. consecutā, misericordiā consecutam. 17 Et erit: in loco vbi dictū est eis, Non plebs

Osee. 1. d. mea vos: ibi vocabūtur filij dei viui, Esaias autē clamat pro israel, Si

Esa. 10. e. fuerit numerus filiorū Israel tanquā arena maris, 18 reliquię saluę

19 Verbū autē cōsummans & abbreviās in equitate: quia verbum breuiarū faciet dominus super terrā. Et sicut prædixit Esaias

Esa. 1. c. Nisi domin⁹ sabaoth reliquisset nobis 20 semē: sicut Sodoma facti essemus, & sicut gomorra similes fuissē. Quid ergo dicem⁹?

21 Quod gentes quæ non sectabantur iustitiā apprehenderunt iustitiam, iustitiam autem quæ ex fide est: Israel verò sectando

22 Quod gentes quæ non sectabantur iustitiam apprehenderunt eam, Iudæi autē sectando.

23 Quod gentes quæ non sectabantur iustitiam apprehenderunt eam, Iudæi autē sectando.

24 Quod gentes quæ non sectabantur iustitiam apprehenderunt eam, Iudæi autē sectando.

25 Quod gentes quæ non sectabantur iustitiam apprehenderunt eam, Iudæi autē sectando.

26 Quod gentes quæ non sectabantur iustitiam apprehenderunt eam, Iudæi autē sectando.

27 Quod gentes quæ non sectabantur iustitiam apprehenderunt eam, Iudæi autē sectando.

28 Quod gentes quæ non sectabantur iustitiam apprehenderunt eam, Iudæi autē sectando.

lij dei viui. Hunc locum autem sicut & præcedentem vocabo, &c. non nihil suo more inmutans Paulus ex propheta Ioseph sumpsit: qui etiā de Iudæis illic intelligatur, per similitudinem tamen transtulit ad gentes.

18. *Re liquie saluæ.* Si ex tanto numero reliquias tantum saluandas propheta prædixit, satis indicat, nō omni Istraēl factam esse promissionē: in cuius locū succellurē elsēt gētes.

19. *Verbum enim.* Verbum accusandi casus est, cū Græcè sit λέγον, & sensus est, verbum enim & sermonē consummans est, id est, cōsummat & abbreviat dominus: quod de verbo incarnato intelligi potest, qui decurtatus & ad hominis vsque naturam abbreviatus, atque exinanitus, reliquias Israel saluas fecit: vel verbum pro lege Mosaisca sumitur, quod abbreviavit dominus, dum pro cunctis lacinosæ legis ceremoniis breuissimum dedit dilectionis & fidei præceptū.

20. *Semen.* vel semen Abraham Christum: vel semen verbi dei scilicet euangelium, vel apostolos qui semen Abraham sunt vt pote ex Iudæis orti.

21. *Quid gentes.* Mirū videatur forrasse quomodo gentes quæ non sectabantur iustitiam apprehenderunt eam, Iudæi autē sectando.

Legem

Legem iustitiæ, scilicet legalis, non peruenerunt ad eam. Hoc autē factum est quia finem iustitiæ. legalis Christum non apprehenderunt, quare autem? *Quia nō ex fide* subaudi, scetabantur illam iustitiam. *Sed quasi ex operibus*, id est, quia non in Christo & Messia, qui finis erat legis, confidebant: sed in externis operibus & ceremoniis legis: de iis enim intelligi indicat Græca lectio quæ habet *ἐξ ἔργων νόμο*, id est, ex operibus legis, & de huiusmodi, Græca scholia explicant.

22. *Lapidem offensionis*, scilicet Christum, in quem offenserunt & impegerunt Iudæi.

legem iustitiæ, in legem iustitiæ non peruenit. Quare? Quia non ex fide sed quasi ex operibus. Offenderunt enim in lapidem offensionis, sicut scriptum est, Ecce pono in Sion 22 lapidem offensionis, & petram scandali: & omnis qui credit in eum: non confundetur.

ARGUMENTVM CAP. IO.

1. *Voluntas iudæorum*, id est, propensæ animi affectus. Ostendit autem se nō invidia aut odio, sed commiseratione præcedētia de Iudæis dixisse.

Amulationem. Græcè *ζήλον*, id est, zelo afficiuntur ac studio erga legem suam, ac vero non quemadmodum oportet ac secundum scientiam, sed sine iudicio.

3. *Suā querentes statuere* Græcè *ἐπιστήσειν*, id est, stabilire ac confirmare: atque in eam solum confidentes, *iustitia Dei*, id est, fidei quæ iustificat, aut Christo, qui dicitur Dei iustitia. *Non sunt subditi*, Græcè *οὐκ ὑπακούουσιν*, id est, se non subdiderunt neque illi obediunt.

¶ *Omnes sine discrimine ad salutē vocari, ut nemo quasi non vocatus excusari queat. obiter vero non nihil de iustitia legis ac fidei disserit.*

CAPVT X.

FRatres, 1 voluntas quidem cordis mei & obsecratio ad deum fit pro illis in salutem. Testimonium enim perhibeo illis quod 2 amulationem quidē dei habent, sed non secundum scientiam, ignorantes enim iustitiam dei, & 3 suam querentes statuere: iustitiæ dei non sunt subiecti.

4. *Finis*

4. *Finis enim legis*, id est, consummatio ac perfectio: quia lex & propheta vsque ad Ioannem. bene autē Christus omni credenti finis est & completio legis ad iustitiā, qui pro omnibus credituris legē impleuit, ut iā nulli deinceps ad iustificationē lege sit opus. 5. *Iustitiam quæ ex*. Videtur interpret legisse, *ἡτι δικαιοσύνη τῆς ἐκ τῶ νόμου, ἡ κατὰ τὸν νόμον ἐν αὐτῷ τῆς ἀληθείας, alij μωσῆος γὰρ γράφα τῆς δικαιοσύνης τῆς ἐκ τῶ νόμου, ἡτι ἡ κατὰ τὸν νόμον ἀληθείας, ἀληθείας ἐν ἀνθρώποις*, id est, Moyses enim definiuit iustitiam quæ ex lege, nimirum quod qui fecerit ea (quæ scilicet lege iubentur) viuet in illis. id est, per illa, ad hunc sensum quod legem facientibus vita æterna non promittitur, sed temporalis ac bona temporalia. Sumptus est autē locus ex Leuit. 18. vbi dicitur, custodite leges meas atque iudicia,

B 4 *Finis enim legis*, Christus: ad iustitiā omni credenti. Moyses enim scripsit, quoniā 5 iustitiā quæ ex lege est, *Qui fecerit homo, viuet in ea.* 6 *Quæ autem ex fide est iustitia*, sic dicit: ne dixeris in corde tuo, *Quis ascēdet in cœlum?* id est, Christum deducere. Aut, *Quis descendet in abyssum?* hoc est Christum à mortuis reuocare. Sed quid dicit scriptura? *Prope est verbū in ore tuo, & in corde tuo, hoc est, verbū fidei, quod*

Ibid.

cia, quæ faciens homo viuet in eis. 6. *Quæ autem ex*. antea ostendit iustitiā legis ceremoniis & præceptis infinitis cōstare, quæ qui fecerit, viuet: ad quæ labor magnus exigitur. Nūc autē illi iustitiā fidei cōparans, ostēdit nō multo opus esse labore ad illā apprehendēdā: quippe quæ proximē nos est. Ad hoc autē assumit verba Moyſi ex Deuteron. 30. cap. quibus hortabatur Moyses Iudæos ad legem seruandā: & illa de lege dicta, ad fidē transfert Paulus. Verba autē Moyſi sic habet: mandatū hoc quod ego tibi precipio hodie, nō supra te est, nec procul positū, nec in cœlo sitū, ut possis dicere: *Quis nostrū valet in cœlū ascēdere, ut deferat illud ad nos, ut audiamus atque opere cōpleamus?* neque trans mare positū, ut causeris & dicas, *Quis è nobis poterit trāsfretare mare, & illud ad nos deferre, ut possimus audire & facere quod præceptū est?* Sed iuxta te est verbum valde in ore tuo, & in corde tuo, ut facias illud. *Quæ* verba ad iustitiā dei trāsfert Paulus, quasi ipse Christus iustitia fidei quæ nos fide iustificat, dicat vnicuique nostrū: *Ne dixeris in corde tuo, quis ascendet in cœlum?* id est, nō li putare impossibile esse factū, fidei iustitiā, aut tā difficilē, ut ad eā apphēdēdā tibi sit opus in cœlū ascēdere. *Hoc est Christi deducere,* id est

Esā.
28. d
et 8. c
1. Pe.
2. b.
A

id est, à cœlo auocare ad eam afferendam, quasi non eam attulerit iustificas nos sanguine suo & ne dixeris, *Quis descendet in abyssum*, vel transfretabit mare (nam abyssus immensa congregatio aquarum est) ut scilicet iustitiâ adferat ad nos. i. omnino noli existimare impossibile esse fidei iustitiâ ad nos afferri: quia hoc est Christum à mortuis reuocare, hoc est, è numero mortuorum eximere, & negare illum aliquâdo pro iustificandis nobis fuisse mortuum. Neque enim vsque adeo difficilis est ac tam longe petèda iustificatio. *Quid enim dicit scriptura? prope est verbum in ore tuo, & in corde tuo*, id est, sicut Moyses Iudæis dicit proximam esse illis legem ut complere eam possint: ita, inquit, prope est verbum in ore tuo, verbum scilicet fidei quod prædicamus.

7. *Corde enim creditur*. primum enim quo iustificamur ex impiis, interna fides est: deinde si externè consistendi sese offert occasio, etiam ea quæ corde premitur, ore promenda fides est, ac passim annuntianda, vnde & Christus in euangelio ait, qui confessus fuerit me coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo. Matth. 10. & rursum, Luca 9. Qui me erubuerit & sermones meos, hunc filius hominis erubescet.

8. *Sicut scriptum est*. Viderur hic esse eclipsis, & subaudiendum coniungendo præcedentibus, sed missi sunt & prædicauerunt, sicut scriptum est, *Quam speciosi pedes, &c.*

9. *Audiamus nostrum*, id est, his quæ abs te audiimus, & verbis nostris.

10. *Et quidem*

prædicamus, Quia si cõfitearis in ore tuo dominum Iesum, & in corde tuo credideris, quod deus illum suscitauit à mortuis: saluus eris. 7 Corde enim creditur ad iustitiâ: ore autè cõfessio fit ad salutem. Dicit enim scriptura, Omnis qui credit in illum, non confundetur. Non enim est distinctio Iudæi & Græci. Nam idè dominus omnium, diues in omnes qui inuocant illum. Omnis enim quicumque inuocauerit nomen domini saluus erit? Quo modo ergo inuocabunt eum in quem non crediderunt? Aut quomodo credet ei, quem non audierunt? Quomodo autè audiet sine prædicante? Quomodo verò prædicabit, nisi mittatur sicut scriptum est, Quam speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona. Sed non omnes obediunt euangelio. Esaias enim dicit, Domine: quæ credidit? auditui nostro: Ergo firmum à non quærentibus me: palam appari iis qui me non interrogabant. Ad Israel autè dicit, Tota die expandi manus meas ad populum non credentem & contradicentem.

D des, ex auditu: auditus autè, per verbum Christi. Sed dico, Numquid non audierunt? 10 Et quidem in omnem terram exiit sonus eorum: & in fines orbis terre verba eorum. Sed dico, Numquid Israel non cognouit? Primum 11 Moyses dicit: Ego ad emulationem vos adducam, id est, prouocabo ad emulationem & inuidiam, in non gentem, id est, aduersus gentes, qui vix digni sunt appellatione gentis, vnde subdit, in gentem insipientem: in iram vos mittam, id est, excitabo in vobis iram & indignationem aduersus illos: quæ tamen omnia intelligentia sunt non positivè, sed priuatiuè, deserendo scilicet illos malignæ mentis suæ, quod scilicet futurum fit ut vocatione gentium irritati Iudæi, zelo & inuidia aduersum gentes incendantur.

ARGUMENTVM CAP. II.

¶ Nequaquam Iudæos omnes abiectos ex Heliâ ostendit: quinimo ceterorum abiectiõnem non sine dei dispensatione in salutem gentium permissam ad tempus, donec completo credentium gentilium numero omnis Israel saluus fiat. Neque tamen interim insolescentium gentibus, sed timendum ne in incredulitatem capsi rursum in oleastrum redeant.

CAPVT XI.

A Dico ergo, Numquid deus repulit populum suum? Absit. Nam & ego Israelita sum, ex semine Abrahamæ, de tribu

10. *Et quidem*, subaudiendum est, audierunt, sicut scriptum est, in omnem terram.

11. *Moyses dicit, ego ad emulationem*. Ostendit prædictum à Moysè verbum Iudæi Christum cognoscerent, non tamè in eum crederent, quinimò eidentibus gentibus inuiderent. Ego, inquit, ad emulationem

Deu. 32. c. Esai. 65. a. Ibid.

Esai. 28. d.

Ioel. 2. g. Act. 2. c.

Esai. 52. b. Nat. 1. d. Esai. 53. a. Ioel. 12. f.

vos adducam, id est, prouocabo ad emulationem & inuidiam, in non gentem, id est, aduersus gentes, qui vix digni sunt appellatione gentis, vnde subdit, in gentem insipientem: in iram vos mittam, id est, excitabo in vobis iram & indignationem aduersus illos: quæ tamen omnia intelligentia sunt non positivè, sed priuatiuè, deserendo scilicet illos malignæ mentis suæ, quod scilicet futurum fit ut vocatione gentium irritati Iudæi, zelo & inuidia aduersum gentes incendantur.

11. *Numquid deus*. Quia paulò antè visus erat afferere receptis gentibus Iudæos abiectos, ostendit primum suo exemplo nequaquam abiectum esse populum, quod ipse de gente Iudæa deo sit acceptus. Et quia quibusdã nequaquam sufficiens argumentum videretur obviãam ipsius personam exemplum adfert Heliæ, dicens: Non repulit deus plebem suam quæ presciuit, Græcè προέγνω, id est, præcognouit: ut agnoscendi verbo utamur pro eo quod est, acceptum habere, sicut in euangelio de suis

fuis ouibus Christ⁹ ait: Ego agnosco meas. Sicut enim Helias dū viros dei Iezabel persequeretur se solum purabat relictū, sed audiuit tamē diuinum respōsum, sapere esse multos qui crederēt, & relicta esse septem virorū millia, qui idolum Baal nō coluissent: sic inquit, in hoc tempore *Reliquia secundum electionem gratiæ dei saluæ factæ sunt.* Græca habent tantum *ἀέμιμα κατ' ἐκλογὴν χριστοῦ ἵεροῦ*, id est, sic & nunc sunt reliquie secundū electionem, id est, ita & nunc superant multi tu dei electi per gratiam dei. Ambrosius tamen, Augustinus & Origenes legunt cum nostro interprete.

2. Si autem gratia, iam non ex operibus. Græcè *ἢ ἐκ ἔργων*, id est, si per gratiam electæ & saluæ factæ sunt Iudæorum reliquie, iam non ex operibus. Origenes hoc loco intelligit de operibus legis, dicens: Sciendum est, quia opera quę Paulus repudiat & frequēter vituperat, non sunt opera iustitiæ: quę mandantur in lege, sed ea in quibus gloriantur ij qui secundum carnem legem custodiunt, id est, vel circumcisio carnis, vel sacrificiorū ritus, vel obseruatio sabbatorum, & Neomeniarum: hæc & huiusmodi sunt opera ex quibus dicit neminē posse saluari, & de quibus hoc loco dicit, quia non ex operibus, alioqui gratia nō est gratia. Certe ea videtur esse mens Pauli: qui tota epistola nihil aliud agit, nisi vt cōfidentia in lege literę & externis operibus tollat à Iudæis. Quòd si visum est & de aliis operibus intelligi, prout multi antiqui intelligūt: hūc tibi sensum ex Phorio afferimus: cuius græca si voles lege, & in illū credere: neq; enim operibus indigemus vt in illū credatur, & ad illū accurratur: sed sola sufficit voluntas & electio: per gratiā enim suā, nō ex operib⁹ nos assumit: q̄ si gratia sua nos vocat & assumit, nequaquam in re opus habemus operibus: hæc Phorius. Ex quibus p̄spicua

Beniamin. Non repulit deus plebem suā quā præsciuit. An nescitis in Elia quid dicit scriptura: quemadmodum interpellat deū aduersum Israel? Domine, prophetas tuos occiderūt, & altaria tua suffoderunt: & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam. Sed quid dicit illi diuinū respōsum? Reliqui mihi septem millia virorum: qui nō curuauerunt genua ante Baal. Sic ergo & in hoc tēpore, reliquie secundū electionem gratiæ dei saluę factę sunt. Si autem gratia: iam nō ex operibus. Alioquin gratia iā non

3. Re. 19. b.

Ibid.

Esai. 6. c. Mat. 13. b. Ioan. 12. f. Act. 28. f. Psal. 68. c.

vero excæcati sunt: sicut scriptū est, Dedit illis deus spiritū cōpūctiōnis: oculos, vt nō videant: & aures, vt non audiant vsque in hodiernū diē. Et Dauid dicit, Fiat mensa eorū corā ipsis in laqueū, & in captiōem & in scandalum & in retributionē illis. Obscuretur oculi eorū ne videant, & dorsum eorū semp incurua. Dico ergo, nūquid sic offenderūt, vt caderēt? Absit. Sed illorū delicto,

pro compunctiōnis, Hebræi legunt tardema, id est, soporis, pro quo Septuaginta verterunt *κατὰ νύκτιν*, id est, cōmpunctiōnem, quos secutus est Paulus vt ferē solet. Theodotio ecstasim vertit, id est, mentis excessum. Aquila *κατασορῶν*, id est, grauē somnum.

5. Vt caderent, id est, vt præcipientes ruerent nulla cum spe resurgendi. Aliquando enim casus pro totali lapsu sumitur, vt Amos. 5. Quomodo cecidit lucifer qui mane oriebatur?

6. Sed illorum delicto, id est, delictum Iudæorum occasio fuit salutis gentilibus, quando illis euangelium reiciētib⁹ assumpti sunt gentiles, vt illos æmulentur, Græcè, *ἵνα ἢ παρακληθῶσι αὐτοῖς*, Noster interpretes retulit. *τὸ αὐτοῦ*, masculinum ad *τὸ ἰδιόν*, neutrum: quod aliquoties etiā facit Paulus: & tunc sensus est, vt illos æmulētur, scilicet Iudæi gentiles: cū conuersionem gentiū videntes, & ab se fecerunt ad illos translatas promissiones, zelo quodā æmulationis ac bonæ inuidiæ ad fidē conuertantur. Mihi quoq; videtur ἢ *αὐτοῖς* referri

cua est mens Pauli, quòd videlicet ad illā dei vocationem, vtq; in Christum credatur, nullis opus est operibus præter vnā voluntatem: sic latro euangelicus nullis operibus fidem præcedentibus est assumptus. Hoc est quod aliis verbis Augustinus, Prosper, Primasius, & cæteri antiqui toties asserunt, nos sola dei gratia si-

ne operibus fidem præcedētib⁹ iustificari: de quo vide per amplius argumētum nostrum in epistolā ad Romanos.

3. Quod querebat Israel non est consecutus, electio autem consecuta est: hoc est, non totus Israel salutem & gratiam consecutus est, sed electio, hoc est, ij qui ex Iudæis electi fuerant.

4. Dedit illis deus spiritum cōpūctiōnis: hoc Græci sic explicant, *ἢ ἐφορῶν, καὶ ἰνερῶν, ἢ ἢ ἀπὸ συνκαρῶν νοῦν*, id est, ἢ dedit non actionem effectiōnemque dei significat, sed permissionem. Vbi autem habemus, *Spiri-*

ferri posse ad iudæos, & τὴν ἀποκατάστασιν, sumi pro prouocare & extimulare, referri que ad gentes: vt sit sensus, vt gentes, illos iudæos prouocent & extimulent ad se suam que fidem imitandum.

7. *Quod si delictum.* i. quod si ex diminutione & abiectioe Iudæorum ob sua scelera, tantum diuitiarum mundæ, & tantum gentilibus commodum allatum est: quanto magis *Plenitudo eorum* diuitiæ sunt mundi & gentiū, quanto vberiorē fructū mūdus & gentes percipiet, quādo viuierit Israel creatus: hoc est enim q̄ plenitudinē vocat. 8. *Quandiu quidem.* Græcè ἕως ἄντων, id est, vel quandiu, vel quatenus ego sum gentium apostolus, ministerium meum, *honorificabo*, Græci habent, δόξαζω, i. honorifico, vel glorifico. interpres legit in futuro δόξασω, id est, honorificabo vel illustro *Ministerium meum*, id est, munus predicandi euangelij inter gentes: vt carnem meā prouocē *Ad emulandum.* Græcè est, ἡμιμαχοῦμαι, i. si quo modo carnem meam, Iudæos scilicet prouocare possim ad emulandum vos. Græci explicant ministerium meū honorifico, id est, gentes mihi creditas laudo & commendo ex fide perceptas: vt eorū laudibus aliquot ex Iudæis ad credendum excitatos & prouocatos saluos faciam. potes videre Græca Veronæ impressa: potest quoque esse sensus, ministerium meum honorificabo. i. creditū mihi munus honorificē peragam & tractabo.

9. *Si enim amissio eorum.* Græcè ἀποβολή i. abiectio eorū & reiectio, i. si eorū abiectio per occasionē recōciliatio fuit mūdi, *quæ est assumptio nisi vita ex mortuis?* hoc est, si Iudæorū iactura reconciliatio nis fructū mūdo attulit, *Quæ* i. qualis & quāta futura est illorū assumptio, *nisi vita ex mortuis.* i. res summē bona: sic enim interpretatur Photius, ἡ ζωὴ ἡ ζωὴ ἐκ νεκρῶν τῶν ἑσθίων: τῶν ἑσθίων ὑπερὸν ἀγαθόν, id est, tunc erit vita ex mortuis, hoc est, infinita bona. & paulopòst, *Quidnam erit*, inquit, illorū assumptio nisi diuitiæ multe, nisi pfectū cōsum marūq; gaudiū quale futurū est in cōmuni illa vita & resurrectione i. c. Occumenius interpretatur, *nisi vita ex mortuis.* i. nisi q̄ eos per pecca-

peccatum mortuos deus assumens viuificabit: alij ad gētiles referunt hūc locū, vt sit sensus, quantum fructus allatura est ipsi gētibz Iudæorū assumptio, quibus tantū p̄fuit abiectio, nisi quodd illis futurum est perinde, ac si quis mortuum ad vitam suscitaret: nimirum res summē bona.

C 10. *Quod si delibatio.* Græcè ἀπαρχή, quod significat primitias fructuum & decimas deo offerri nisi vita ex mortuis. 10. *Quod si delibatio sancta est:* & massa. & si radix sancta: & rami. 11. *Quod si aliqui ex ramis fracti sunt,* tu autē cum oleaster esses, insertus es in illis, & socius radicis & pinguedinis oliuæ factus es, noli gloriari aduersus ramos. *Quod si gloriaris: nō tu radicē portas, sed radicē te.* Dicit ergo: *Fracti sunt rami,* vt ego inserat. Bene. Propter incredulitatē fracti sunt: tu autē si desistas. noli altum sapere: sed tampus integrū cū suis partibus, si partes inde desumptæ sanctæ sunt, nihil vetat, & totum corpus sanctū esse modō ne aliud in quincatur. Sic & nihil vetat reliquos Iudæos ab illis ortos sanctos esse. 11. *Quod si aliqui, &c.* Analogia oleæ & oliuæ gentiū factū retundit Paulus, germanā oleā siue oliuā faciēs Iudæos sicut Hieremias ait: Oliuā vberē, pulchrā, fructiferā: sponsam vocauit dominus nō me tuū. oleastrū autē gētilē populū, qui nihil dulcoris ex germana oliua habebat, prius quā insit⁹ esset in radicē oliuæ bonæ. i. fidē patrū ac patriarcharū. Ipsos ergo gētiles vetat gloriari eo quod in bonā oleā insiti sunt. i. in locū Iudæorū assumpti, neq; supra se efferri, sed in timore cōsistere. quoniā futurū sit, vt si in fide nō p̄mālerint, à bona olea refectur: Iudæi autē q̄ in de refecti sunt, fidē apphēdentes inserantur. quia si is qui natura erat ramus oleastri, p̄ter naturā suā in germanā oliuā insitus est, quātō magis Iudæi q̄ natura sua de vera olea participāt, rursus in eā inserentur: Igitur, *Noli gloriari aduersus ramos.* i. noli insolescere aduersus Iudæos, qui exciderūt à vera olea. i. fidē patrū, cui tu es insit⁹. q̄ si gloriaris te assumptū à deo, *nō tu radicem portas, sed radicē te.* i. nō tu fide tua stas, qui nullā habebas, sed fide patrū, quæ te portat ac facit subsistere.

12. *Si enim deus naturalibus ramis non pepercit.* aut hic per eclipsim de-
est + vide, scilicet, vide ne fortè nec tibi parcat, aut Græcè γὰρ, id
est, enim, abundat, quomodo sæpe Græcis περιλάττει, & tunc sen-
sus est: noli altum sapere, Græcè μή ὑψηλοφρονέω, id est, ne insolescas,
néve elato sis animo, sed time, si deus naturalibus ramis. i. Iudæis
non pepercit, ne fortè, vel
ne quando (vt est Græcè
μή ποτὶ) nec tibi parcat.

13. *Is qui secundum naturam.*
Græcè, ὁ κατὰ φύσιν. i. natu-
rales scilicet rami inferen-
tur suæ oliuæ?

14. *Donec plenitudo.* i. non in
omnè Israel, sed in partè
tantum cæcitas contigit,
& induratio: neque ea in
perpetuum, sed quous-
que plenitudo gentium intra-
uerit, id est, gentiles omnes
crediderūt & omnis Israel
saluus fiat, sitque vnum o-
uile & vnus pastor.

15. *Et hoc illis à me testamen-*
tum. hoc loco pro testamē-
to Septuaginta verterunt
διαθήκη, quod nō modo si-
gnificat testamētū, sed fœ-
dus & pactum, quæ magis
hoc loco quadrant. Nam
Hebræi habēt berit, id est,
fœdus meū: & hoc modo
sensus est, & hoc ego cum
illis pacifcor.

16. *Secundum euangelium.* hic
locus vnus est ex anapodo-
tis Pauli, neq; enim est ver-
bū quo referatur + inimici
nisi subintelligamus sunt. vult autè hoc loco Paulus, quodd licet
quantum attinet ad neglectum Iudæis euangelium, inimici facti
sunt deo propter gentiles, vt scilicet illis neglectis gentiles, as-
sumerentur tamen propter patres. i. ratione promissionis factæ pa-
tribus

me. 12 Si enim de⁹ naturalibus ra-
mis non pepcit: ne fortè nec tibi
parcat. Vide ergo bonitatē & fe-
ueritatē dei. in eos quidē qui ce-
ciderunt seueritatem: in te autē
bonitatem dei, si permanseris in
bonitate, alioquin & tu excide-
ris. Sed & illi, si non permanse-
rint ī incredulitate, inferētur. po-
tens est enim deus iterū inferere
illos. Nam si & tu ex naturali ex-
cisus es oleastro, & contra natu-
ram insertus es in bonam oliuā,
quantò magis ij 13 qui secundum
naturā, inferētur suæ oliuæ? No-
lo enim vos ignorare fratres my-
steriū hoc, vt non sitis vobisipis
sapientes, quia cæcitas ex parte
contigit in Israel, 14 donec
plenitudo gentium intraret: &
sic omnis Israel saluus fieret, si-
cut scriptum est, Veniet ex Sion
qui eripiat & auertat impietatē
à Iacob. 15 Et hoc illis à me testa-
mentum cum abstulero peccata
eorū. 16 Secundū euangeliū qui-

D
Esai,
59. d

tribus, charissimi sunt deo Iudæi, quibus & promissū seruabit quæ
sine penitentia, Græcè ἐμνηστεύεται, i. ad verbū impœnitibilia sunt do-
na dei & vocatio. i. huiusmodi, quæ nō est sup his sententiā mutaturus
de⁹. 17. Sicut enim aliquādo, Libet hoc loco elegantē Photij explica-
tionem vertere, cuius Græca ex codice Veronēsi require; sic autē
ait, Exhortatur iis verbis ad fidem Iudæos, simulque spē illis pro-
ponit egregiam, omnēq; erubescēdi tollit occasio-
nē. Ne erubescas, inquit,
propterea quodd incredu-
l⁹ fueris accedere: neq; de-
speres, si quidd tardius ac-
cedas: quia vel serō acce-
dēs misericordiā cōsequē-
ris. Nā & gentes aliquādo
ad fidem vocatæ primū
incredulæ perstiterūt, nūc
verō crediderunt tandem,
neque ob priorem infide-
litatē pudefactæ, neq; ob serū ad salutē accessum præpeditæ quo-
minus accederēt. Nec tu similiter habes Iudæos quodd erubescas aut
diffidas quidquam: tantum prompto animo ad fidē accede, & mi-
sericordiam obtinebis. Quodd verō ait, misericordiā consecuti es-
tis propter illorū infidelitatem, & paulō pōst, non crediderunt
in vestram misericordiam, non est intelligendum, quodd Iudæorū
infidelitas causa fuerit misericordiæ gētib⁹ factæ: neq; rursum quæ
gētibus facta misericordia, Iudæis causa infidelitatis extiterit: sed
vt ostendat deum nunquā à suis operibus cessare, at misericordiā
vberim omnibus præstare, nā & olim incredulæ fuerunt gentes,
& nunc infideles Iudæi: neq; tamen interim benefacere & mise-
ricordē se cessat exhibere deus. hæc Photius: iis autē verbis tū Iu-
dæorū cōsolando: ū gratia vtitur Paulus, tū etiā ob gētes, ne inso-
lētius se gerat, quæ abiectis Iudæis ipsi crediderunt: misericordiæ. s.
dei esse quæ crediderint: futurū autē aliquādo, vt increduli nūc Iudæi
misericordiā cōsequantur, & credat; qui, vt inquit Paulus, nunc nō cre-
diderūt in vestrā misericordiā, Græci habēt, ὑποταξάμενοι τῷ ὀνόματι
τοῦ κυρίου, quod verti potest, increduli fuerūt ob vestrā misericordiā:
vt respōdeat ei quæ præcessit, vos misericordiā cōsecuti estis propter
illorū incredulitatē, ita nūc & Iudæi increduli fuerūt propter vestrā
misericordiā: nō quæ mīa gētibus facta causa extiterit Iudæorū in-
credulitatis, sicut neq; infidelitas Iudæorum mīæ gentibus præ-

ponit egregiam, omnēq;
erubescēdi tollit occasio-
nē. Ne erubescas, inquit,
propterea quodd incredu-
l⁹ fueris accedere: neq; de-
speres, si quidd tardius ac-
cedas: quia vel serō acce-
dēs misericordiā cōsequē-
ris. Nā & gentes aliquādo
ad fidem vocatæ primū
incredulæ perstiterūt, nūc
verō crediderunt tandem,
neque ob priorem infide-
litatē pudefactæ, neq; ob serū ad salutē accessum præpeditæ quo-
minus accederēt. Nec tu similiter habes Iudæos quodd erubescas aut
diffidas quidquam: tantum prompto animo ad fidē accede, & mi-
sericordiam obtinebis. Quodd verō ait, misericordiā consecuti es-
tis propter illorū infidelitatem, & paulō pōst, non crediderunt
in vestram misericordiam, non est intelligendum, quodd Iudæorū
infidelitas causa fuerit misericordiæ gētibus factæ: neq; rursum quæ
gētibus facta misericordia, Iudæis causa infidelitatis extiterit: sed
vt ostendat deum nunquā à suis operibus cessare, at misericordiā
vberim omnibus præstare, nā & olim incredulæ fuerunt gentes,
& nunc infideles Iudæi: neq; tamen interim benefacere & mise-
ricordē se cessat exhibere deus. hæc Photius: iis autē verbis tū Iu-
dæorū cōsolando: ū gratia vtitur Paulus, tū etiā ob gētes, ne inso-
lētius se gerat, quæ abiectis Iudæis ipsi crediderunt: misericordiæ. s.
dei esse quæ crediderint: futurū autē aliquādo, vt increduli nūc Iudæi
misericordiā cōsequantur, & credat; qui, vt inquit Paulus, nunc nō cre-
diderūt in vestrā misericordiā, Græci habēt, ὑποταξάμενοι τῷ ὀνόματι
τοῦ κυρίου, quod verti potest, increduli fuerūt ob vestrā misericordiā:
vt respōdeat ei quæ præcessit, vos misericordiā cōsecuti estis propter
illorū incredulitatē, ita nūc & Iudæi increduli fuerūt propter vestrā
misericordiā: nō quæ mīa gētibus facta causa extiterit Iudæorū in-
credulitatis, sicut neq; infidelitas Iudæorum mīæ gentibus præ-

d ij itaq;

stitæ, nisi ex occasione, q̄ semp habere voluit deus à quibus cole-
retur, & in quos beneficia sua cōferret. Sicut enim aliquādo voca-
tis ad fidē gēribus, sed illis vocationis suæ negligentibus assum-
pti sunt in populū dei Hebræi, & misericordiā cōsecuti: rursus in
incredulitatem prolapsis Iudæis, per illius infidelitatis occasio-
nem ex sola tamen boni-
tate dei, misericordiā gen-
tes consecutæ sunt: ita, in-
quit Paulus, & nunc in-
creduli fuerūt Iudæi pro-
pter vestram misericordiam. i.
vobis misericordiā conse-
cutus ipsi permanserūt in-
creduli, nō credētes mise-
ricordiā vos potuisse cōse-
qui: neq; tamen propterea
desperata salus illorū est,
siquidē dispensante deo, p̄
illorū tamē malitiā, incre-
duli ipsi permanserūt vo-
bis misericordiā consecu-
tis, vt & ipsi misericordiam cō-
sequantur, vt scilicet tandē
planē vobis credētibus &
ingressa gentiū plenitudi-
ne, cum apertē vos miseri-
cordiam consecutos esse
intelligent, & ipsi tandem
consequentur.

18 Conclufit enim deus omnia ī
incredulitate, vt omniū miserea-
tur. O altitudo diuitiarū sapien-
tiæ & scientiæ dei: quā incom-
prehensibilia sunt iudicia eius,
& 19 inuestigabiles vię ei? Quis
enim cognouit sensum domini?
Aut quis consiliarius eius fuit?
Aut quis prior dedit illi: & retri-
buetur ei? Quoniā ex ipso, & per
ipsum, & in ipso sunt omnia: ipsi
gloria in secula seculorū. Amen.

ARGVMENTVM CAP. XII.

Totum hoc caput pareneses occupant &
exhortationes, ad modestiam autem maxime
& animi mansuetudinem inuitat, vetans de
diuersis gratiis, quæ corpori mystico concessæ
sunt quempiam efferrī.

CAPVT XII.

18. Conclufit. permisiuē, sci-
licet sinendo eos in incre-
dulitatem abire.

19. Inuestigabiles. i. inscruta-
biles siue imperuestigabi-
les, est enim Græcē ἀνεστι-
χίατοι. i. īuestigabiles, at-
q; ita puto vertisse interptē, sed librariorū errore pri^o in, sublatū.

1. Rationabile obsequium. Græcē λογικόν, id est nō carnale sacri-
ficium, quemadmodum olim Iudæi victimas carnales offerebāt,
sed rationabile ac spirituale nouæ in Christo vitæ sacrificium.
Photius enim τὸν λογικόν interpretatur πνευματικόν.

Sapi.
9. c.
Esai.
40. d
1. Co.
2. d.

Phil.
4. d.

2. Dico

2. Dico enim. i. adhortor aut iubeo, vtroq; enim modo interpretatur
Photius ἠλιθω, nō plus sapere quā oportet, sed sapere ad sobri-
tatē. Græcē, μή υπερφρονεῖς καὶ ὁ θεὸς φρονεῖς, ἀλλὰ φρονεῖς ὡς ὁ σωφρονεῖς. i.
non altius de te existimare quā par est, sed existimare cum mo-
destia. vetat enim hoc loco Paulus, ne quis infletur supra alium

sed reformamini in nouitate sc̄
sus vestri, vt probetis q̄ sit volū-
tas dei bona & beneplacens, &
perfecta. 2 Dico enim per gratiā
quæ data est mihi omnibus qui
sunt inter vos, Non plus sapere
quā oportet sapere, sed sapere
ad sobrietatem, & vnicuique si-
cut deus diuisit mēsuram fidei.

3 Sicut enim ī vno corpore mul-
ta mēbra habemus, omnia autē
membra nō eundem actum ha-
bent: ita multi vnū corpus sumus
in Christo, singuli autē alter alte-
rius mēbra: habētes donationes,
secundū gratiā quæ data est no-
bis, differētes: siue prophetiā se-
cundū rationē fidei, siue ministe-
riū in ministrādo, siue qui docet

B

de donis à deo perceptis,
sed si quā à deo gratiā
perceperit, in ea modestē
se gerat. & vnicuique sicut
deus diuisit mensurā fidei Græ-
ci non habent, & ac sic
cōmodior erit connexio:
præcipio omnibus sapere
ad sobrietatem, sicut vnicui-
que, &c. vel præcipio sape-
re ad sobrietatem, & id
quidem sicut vnicuique
deus diuisit mensuram fi-
dei. quo loco Græci &
Photius sumunt fidem p̄
donis gratuitis ac visibili-
bus, quæ in primitiua ec-
clesiā spiritus sanctus lar-
giebatur fidelibus.

3. Sicut enim &c. exemplo
magni corporis, in quo
multa membra non eundem
actum, id est, eandem actio-
nem siue operationem ha-
bent. Docet in corpore mystico, quod est ecclesia, singulos homi-
nes esse vice membrorum, habentis iuxta gratiā nobis concessam
diuersas donationes: siue prophetiam secundum rationem fidei. Græcē,
καὶ τὴν ἀναλογίαν, id est, iuxta proportionē vel rationem fidei: se-
quentibus autē locis docēt Græca scholia esse eclipses multas, &
neglectum sermonis Paulo frequentē, quippe qui nō venerit p̄-
dicaturus in sublimitate humanę eloquētię: itaq; sequētes locos
sic explicant: Siue quis prophetiam habet iuxta rationem fidei, in ea, sub-
audiunt, maneat, siue ministerium habet, in ministrando. Græcē est, ἐν τῇ
ὑπακοῇ, id est, in ministratiōe, subaudi, maneat. quid sint autem
ministratiōes, vide 1. ad Corint. 12. Siue qui docet in doctrina, subau-
di, maneat. Siue qui exhortatur in exhortādo, Græcē ἐν τῇ παρακλήσει, id est,
d iij in exhi-

Eph.
5. d
1. the.
4. d.
1. Co.
12. b.
Eph.
4. b.

In exhortatione, subaudi maneat. Est autem in his omnibus sensus, quod vnusquisque dono accepto contentus manere in eo debet, & gratias agere, neque aduersus alium non habentem infolescere.

4. *Qui tribuit.* & in his quoque locis eclipsis est. qui tribuit ergo in simplicitate, subaudi, tribuat. Græcè *ἐν απλοτητι*, id est, in simplicitate, vel ingenuitate, hoc est ingenuè & liberè tribuat, non quasi coactus. *Qui miseretur*, id est, elemosynam largitur: nam hic misereretur non cõpati significat, sed misericordiã & elemosynã præstare. qui ergo misericordiam præstat, in hilaritate, subaudi, eam præstat. hilarè enim datorem diligit deus.

5. *Dilectio sine simulatione* subaudiendum est hoc loco verbum, sit, similiter in verbo odientes, & cæteris participiis sequentibus, aut suppleendum est verbum sitis, aut iungenda sunt illa cum verbo proximè sequenti, benedicite.

6. *Gaudere*, vel suppleendum est dico, id est, iubeo gaudere, vel infinitiuus Græcus vertendus in imperatiuum gaudete, similiter & flere in flere

7. *Id ipsum iniuicem sentientes*, id est, idem inuicem sentiètes, atque inuicem concordès & vnanimès. *Humilibus consentientes*, Græci habent *συνπαθημινοι*, id est, accommodantes & adiungentes vosmetipsos humilibus & abiectis. quidam Græci legunt *συνπαθημινοι à συναπαρομαι*, quod significat simul mecum duco, & tunc sensus esset, conuersionem cum humilibus habentes: quæ significacrapenè eadem sunt. *Prudentes apud vosmetipsos*, id est, nolite vestro iudicio vos existimare prudentes, iuxta illud, vix qui prudentes estis

C
Amos
5.d.
Eph.
4.a.
1.Pe.
2.c.
1.Pe.
5.b.
He.
13.d.
1.Pe.
4.c.
D
Pro-
uerb.
3.a.

in oculis vestris.

8. *Prouidentes bona*, non solum coram deo sed etiam, Græci non habent hæc verba, non solum coram deo sed etiam, at istud tantum, *προνοηματα καλλῆ ἰσχυριον ἀδραστηων*: & sic exponunt Græca scholia, cum dixisset nulli malū pro malo reddetes, addidit & illud *προνοημινο*

1. Pe. malū pro malo reddetes. 8 Prouidentes bona, non tantū corā deo sed etiā corā omnib⁹ hominib⁹. 2. Co. Si fieri potest, quod ī vobis est, cū oib⁹ hominib⁹ pacē habētes. 8. d. Nō vosmetipsos¹⁰ defendentes charissimi, sed date locū iræ scriptum est enim, Mihi vindictam: & ego retrib am dicit domin⁹. Heb. Sed si eferriur inimicus tuus, cibā illū: sit sitit, potum da illi. hoc enim faciens, et carbones ignis cōgeres sup capu tei⁹. Noli vinci à malo, sed vice ī bono et malū.

non sufficit malum malo retaliare, sed illi qui nos malè habet, oportet etiam prospicere ac rebus illius bene cõsulere, id enim significat *προνοηματα*, secundū nostrā versionē sensus est vt *καλλῆ* sumatur Atticomore pro *καλλῆ* i. bene, bene puidi, ac bene sibi prospicientes, nō solū coram deo. i. nō solum deo teste, sic vt conscientia tua non te reprehendat, sed etiam coram hominibus, vt nullā illis occasionem scandali præbeamus.

9. *Si fieri potest* Græcè *ἐν δυνατω*, referri potest ad id quod præcessit, prouidentes bona coram omnibus hominib⁹ si fieri potest, quia quod sequitur, *Quod in vobis est*, Græcè *ἐν ὑμῖν τὰ ὑμῶν* valer, & iungitur cū sequētib⁹, quod in vobis est, id est, quātū in vobis erit pacē cū oibus habētes, potest etiā vtrumque referri ad sequentia. 10. *Defendentes* *καθῆκοντες*, id est, vlciscentes, quadrat enim quod sequitur, mihi vindictam, interpret legit, *καθῆκοντες* quod etiam significat defendentes. cæterum defendere in scriptura pro vlcisci aliquoties vsurpat interpret veteris ac noui testamenti.

11. *Carbones ignis*, carbones ignis aliquado irā dei significant, iuxta illud psal. 17. carbones succēsi sunt ab eo, & hoc modo vult Paul⁹ nō esse appetendā vindictā, quini mō benefaciendū inimico quodd si nostra benignitate nō vincitur, maiorē aduersus illū dei irā excitam. Aliquādo carbones ignis, opera charitatis significat, iuxta quod sensus esse potest: Inimico tuo stude quātū potes benefacere, sic enim benignitate tua malignitatem ei⁹ extingues, & super caput eius carbones ignis congeres, id est, charitatem accendes.

12. *Vince in bono malum* Græcè *ἐν καλλῆ* vt non hominem malum,

sed ipsa hominum malitiam in bono, id est, bonitate nostra vincamus.

1. *Omnis anima*, id est, omnis homo Hebraeorum more, *subdita sit potestatibus sublimioribus*, Graece *υπερχουραυς*, id est, praecellentibus, intelligit autem magistratus publicos. *qua autem sunt*, Graeci addunt *εουσιας*, id est, potestates, a deo ordinatae sunt.

2. *Timori boni operis*, Graece *φειδος εγγων αγαθων*, ad verbum non sunt terror bonorum operum, id est, non sunt in terrorem bene operantium, sed male

3. *Necessitati subditi*, Graece est *διδουακη υποτασσομεθα*, & sensus est, ideo necessitas est vos illis subiici.

Noster legit *διδουακη υποτασσομεθα*, & tunc *υποτασσομεθα* in ablativum necessitate verti potest, & sensus est: Subditi estote illis propter necessitatem parendi, & obligationem divinam. Si vertitur in dativum, necessitati, sensus est, subditi estote necessitati, id est, auctoritati principum, & sic interpretatur Augustinus. Vult autem nos lubesse principibus, & potestatibus, non solum propter iram, id est, propter divinam vltionem, sed etiam propter conscientiam ad id nos exhortantem, ut conscientia arguat ex ipsa tributorum pensione parendum illis esse, unde subdit: *Deo enim & tributa praestatis.*

ARGUMENTVM CAP. 13.

¶ Magistratibus parendum debitaque iura persolvenda, dilectionem autem erga omnes retinendam: Et iam vbi Christo nato dies il luxit gratia, abiicenda tenebrarum opera docet.

CAPVT XIII.

Omnis anima potestatibus A sublimioribus subdita sit. Non est enim potestas nisi a deo. Quae autem sunt: a deo ordinatae sunt.

Itaque qui resistit potestati: dei ordinationi resistit potestati: Qui autem resistunt, ipsi sibi danationem acquirunt: nam principes non sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere postterat: Bonum fac: & habebis laudem ex illa. Dei enim minister est tibi in bono. Si autem malum feceris, time: non enim sine causa gladium portat, dei enim minister est: vindex in iram, ei qui malum agit. Ideoque: 3 necessitati subditi estote, non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam. Ideo enim & tributa praestatis. ministri enim dei sunt: in hoc ipsum seruietes. Reddite ergo omnibus debita. cui tribu-

1. Pe. 2. c. Sap. 6. a. 2. c. 2. c. 1. Pe. 2. c. Ma. 2.2. c.

tributum, tributum: cui vestigal, vestigal: cui timore, timore: cui honoré honoré. Nemini quicquam debeatis: nisi ut inuicem diligatis. qui enim diligit proximum legem impleuit. Nam, Non adulterabis, Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces, & si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur, Diliges proximum tuum sicut teipsum. Dilectio proximi, malum non operatur. Plenitudo ergo legis: est dilectio. Et hoc scietes tempus, quia hora est iam nos de somno surgere. Nunc enim propior est nostra salus quam cum credidimus. Nox praecessit: dies autem appropinquavit. Abiiciam ergo opera tenebrarum & induamur arma lucis. Sicut in die, honeste ambulemus: non in comestationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impuditijs, non in concitiatione & emulatione, sed in dui mini dominum Iesum Christum, & carnis curam ne feceritis desiderijs.

Leui. 19. d. Ma. 22. d. Mar 12. c. Gal. 5. c. Iaco. 2. b. D Iuc. 21. f. Gal. 5. c. 1. Pe. 2. c.

ARGUMENTVM CAP. 14. ¶ Non temere de fratre iudicandum in ciborum dierumque discretionem, aut contra, sed infirmum in fide seruum, neque committendum vel leuiculi cibi gratia fratrem offendamus.

CAPVT XIII.

Infirmum autem in fide, assume: non in disceptationibus cogitationum: alii enim cre-

4. *In hoc verbo instauratur* Graece *ανακατασκευασθαι*, Origenes legit restauratur, Ambrosius consumatur, Augustinus recapitulatur. certe *ανακατασκευασθαι* est summati colligere, & in summam siue ad caput vel capita redigere: sensus ergo est, quod omnia alia praecpta rediguntur ad praecptum dilectionis, & in eo comprehenduntur. *Et hoc scietes*. Eclipsis est, & referendum ad id quod longe ante praecessit: Nemini quicquam debeatis, nisi ut inuicem diligatis, & hoc subaudi, facite, scietes tempus *υποτασσομεθα*, id est, opportunitatem adesse id faciendi. ita Photius interpretatur. *Quam cum credidimus*, i. credere incepimus, *7. Nox praecessit*, vel infidelitatis, peccati, & ignorantiae, vel umbrarum Mosai carum, dies autem gratiae appropinquavit. *1. Infirmum autem in fide assume*. Graece pro assume est, *προσλαμβάνεσθαι*, id est, nolite abiicere quia infirmus est fide, id est, cuius nondum plane confirmata est fides, idem enim valet infirmum in fide & infirmum fide, quomodo Graeci legunt, vos ergo huiusmodi infirmum nolite abiicere, sed infirmitatem

1. Infirmum autem in fide assume. Graece pro assume est, προσλαμβάνεσθαι, id est, nolite abiicere quia infirmus est fide, id est, cuius nondum plane confirmata est fides, idem enim valet infirmum in fide & infirmum fide, quomodo Graeci legunt, vos ergo huiusmodi infirmum nolite abiicere, sed infirmitatem

mitatem eius boni consulite, & eum suscipite, nō in disceptationibus cogitationum, pro quo græci legunt, *εις διαπρασεις λογισμων*: quidā *εισλογισμων* legunt: sed idem est sensus, scilicet non in altercationes disputationum, hoc est, supportate qui sic in fide infirmus est, & nolite tempus terere in altercationibus disputationū, an scilicet & rectè abstinere à certis cibis, an rectè dies aliquos festos observat. Ad huius enim loci & capituli explicationem notandum, in primitiua ecclesia fuisse inter Iudæos ad fidem conuersos, qui diuersa sentirent de lege, quidam planè assueverant nullum faciendum esse ciborum delectū, nullamque dierum festorum obseruationem: erant contrā, qui nō dū planè cōfirmata fide contendeant certis cibis abstinendū, & certos dies festos celebrandos.

De huiusmodi ergo, altercationes & cōtētiōsas disputationes scribet apostolus, assuetū supportandā esse magis fratris infirmitatē.

2. *Credis se manducare*, perinde habent Græca: nouus loquendi modus, pro eo, quod est, credit licere sibi, ut vescatur omnibus.

3. *Olus manducet*. Græci habent *οτις*, id est, manducat, & sensus est, qui firmiores sunt fide, passim ac temerè vescūtur cibis quibuslibet, existimantes id sibi per quā licere. Contrā qui infirmus fide ac debilis est, quia incertus est animi quid māducat propter tot ciborum genera in lege inhibita, ne conscientiam, quam sibi parit, polluat, *olus manducat*, sciens nihil illorum esse vetitū in lege. interpret legit *επιερω*, id est, manducet, id est, si existimat periculum esse in carnibus edendis, vescatur oleribus.

4. *Assumpsit*, id est, non abiicit, sed ad fidem etiam vocauit.

5. *Domino suo stat aut cadit*. i. non debes tibi de eo iudicium usurpare. Nam si in eo quod edidit aut abstinet, peccat, an nō domino suo stat aut cadit? id est, domino curæ est, siue stat, siue cadit, qui & si per infirmitatē fidei nunc cadit, *stabit tamen*, Græcè *σταθεται*, id est, stabilietur à domino & confirmabitur. *potens est enim deus illum statuere*. Græcè *στασει*, id est, erigere & stabilire.

6. Nam alius, *εις μωρο κρινει κρινει παρ η μωρον*, *εις δε κρινει παρ σου η μωρον*,

Iac.
4. d.

dit se manducare omnia, qui autem infirmus est, *3* olus māducat. Is qui māducat, non manducantem non spernat, & qui non māducat: māducārē nō iudicet: de^o enim illū *4* assumpsit. Tu quæ es, qui iudicas alienū seruum? *5* Domino suo stat aut cadit: stabit autem potens est enim deus statuere illū. *6* Nā alius iudicat diē inter diē,

Hieronymus vertit *ημερον παρ ημερον* diem plusquam diem, ut sit sensus, quod nonnulli existimabant discrimen esse in diebus: alius autē iudicat omnē diē. i. perinde de diebus omnibus iudicat. Augustinus interpretatur *ημερον παρ ημερον*, alternos dies *κρινει* autem quod interpres vertit iudicat etiā discernere: quo significato sensus esse potest: Alius quidem discernit & iudicat, & approbat ac censet esse dierum alternationem, ut quod vno die licet, alio non liceat, quomodo Iudæi, qui multa festa multasque ferias habebant: alius autem iudicat omnē diē cuiuslibet rei nō malè gerendæ aptam: sicut verisimile est in primitiua ecclesia multos ex Iudæis in fide debiles, & adhuc literè herentes, festa & calendas iu-

alius autē iudicat oēm diē. vnusquisque in suo sensu abundet. *7*. Qui sapit diem, domino sapit. Et qui māducat, domino manducat & gratias agit deo. *8* Nemo enim nostrum sibi viuuit, & nemo sibi moritur. Siue enim viuimus, domino viuimus siue morimur, domino morimur. Siue ergo viuimus, siue morimur dñi sumus. In hoc

dem discernit & iudicat, & approbat ac censet esse dierum alternationem, ut quod vno die licet, alio non liceat, quomodo Iudæi, qui multa festa multasque ferias habebant: alius autem iudicat omnē diē cuiuslibet rei nō malè gerendæ aptam: sicut verisimile est in primitiua ecclesia multos ex Iudæis in fide debiles, & adhuc literè herentes, festa & calendas iu-

perstitiose obseruasse: alios autem perfectiores, qui ceremonias cessasse intelligerent, nullam inter huiusmodi legis veteris dies distinctionem posuisse.

Non vult autem Paulus ea de re quempiam iudicari, sed domini relinqui iudicio. tātum in his rebus vnusquisque, inquit suo sensu abundet, Græcè *εκατος ιδιω νοι καιροσφραθεω* id est, vnusquisque certus sit suæ mentis, & compertum habeat quod mente concipit seque ipse consulat, & agat quod sibi conscientia iudicat.

Christostomus interpretatur hæc loca de Iudæis, quorum nonnulli carne suilla & si non perpetuò, statis diebus abstinere, alij sine discrimine quouis die comederent, de iis autem neutros iudicandos, sed sensui ac conscientia iudicio relinquendos.

Mihi videtur Paulus quæ paulò supra de ciborum distinctione locutus esset. nūc de dierum obseruatione loqui, & in sequenti^o de duobus.

7. Qui sapit. nouū gen^o loquēdi, pro eo quod est, qui rationem aliquā dierum habet, id vocat diē sapere, *domino sapit*. i. ad honorē domini id facit, Græci hoc loco addunt, *και ε μω φρονων την ημερον κρινει ος φονει* ad verbū, *et qui non sapit diem domino non sapit*. i. qui dierum distinctionem non facit, ad honorē domini id facit, Similiter & qui indifferēter quibuslibet cibis vescitur, & qui certis abstinet.

8. Nemo enim nostrum pbat his verbis ab vno domino nos pēdere vi tamque

tāq; & mortē nostrā, quę penes illū sūt: atque adeo siue quis edit, siue abstinet, siue dierū distinctionem aliquā facit, siue nullum, non vult à fidelibus indicari, sed domini iudicio relinqui.

9. *Sed hoc iudicate.* Græcè *ἔπειθετε*, id est, sed hoc potius decernite & statuite, ne fratri sitis offendiculo.

10. *Commune per ipsum.* i. immundū. sic enim vocabāt Iudæi quicquid aut edere aut attrahere illis nō licebat. Nihil verò iā, inquit Paulus, cōmune. i. immundū *per ipsum* scilicet dominū qui purificauit: sicut dicitur Petro in Actis, quod deus purificauit, tu ne cōmune dixeris. Interpret legi, *ἵνα ἁγιάσῃς* spiritu leni, q̄ si legim⁹ aspirato, sensus est, q̄ nihil per se ac sua natura immundū est. Ceterū si quis existimat cibū aliquē immundū esse & vescitur, sit illi ob conscientia immundus. Græci utroque modo exponunt.

11. *Bonum nostrum.* s. fides nostra, ne ppter huiusmodi dissensiones infidelib⁹ sit opprobrium. quidam legūt bonum vestrum, neq; refert ad sensum. *Non est enim regnum dei escā & potus.* i. non in cibi aut potus abstinentia vel vsu q̄ extor

enī Christus mortu⁹ est, & resurrexit: vt viuorū, & mortuorū dominetur. Tu autē, quid iudicas fratrem tuū, aut tu quare spernis fratrem tuū? Omnes enī stabim⁹ ante tribunal Christi. scriptū est enī, *2. Co. 5. b.* Vivo ego dicit dominus, quoniā mihi flectetur omne genu: & omnis lingua cōfitebitur deo. Itaq; vnusquisq; nostrū p se rationē reddet deo. Nō ergo ampli⁹ inuicē iudicemus, *9. sed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculū fratri vel scādālū.* Scio & cōfido in domino Iesu, quia *10. nihil commune per ipsum nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est.* Si enim propter cibū frater tuus cōtristatur: iā nō secūdū charitatē ambulas. Noli cibo tuo illū perdere, pro quo Christ⁹ mortuus est. Nō ergo blasphemetur *11. bonū nostrū: Nō est enī regnū dei escā & pot⁹: sed iustitia & pax, & gaudiū ī spiritu sancto: q̄ enim in hoc seruit Christo, placet deo: & p̄batus est hominib⁹.* itaq; q̄ pacis sunt sectemur: & quę ædificationis sunt, inuicē custodiāmus. noli ppter escā destituere opus dei. Omnia quidē sunt munda, sed malū est homini qui per offendiculū māducatur. Bonū est nō māducare carnē & nō bibere vi-

2. Co. 5. b. Esai. 45. d. Phil. 2. b.

C

1. Co. 8. d.

D

Tit. 1. d. 1. Co. 8. d.

12. *Tu fidem habes.* Hunc locum sic exponunt Græca scholia. fidem hoc loco innuit circa dierum & ciborum delectum versantem, non illam dogmata spectantem, quam palam confiteri & prædicare oportet: sed perfectorum hoc loco inanem taxat gloriationē. Perfectus, inquit, es & consummatus in fide: quid de hac virtute gloriaris? Quando verò ait: *Apud te metipsum fidē habes*, id sibi vult: Quod si te omnes culpant cum providentia quidpiam, aut fraternæ salutis gratia facientem, cōscientia autem non te reprehēdit, beatus es. Arguit ergo perfectiores non nullos Paulus, qui etiam cum offendiculo fratrum idolothytis aut cibus vescerentur per legem impuris, asserentes pro fidei perfectione id se facere, ex qua intelligerent iam per Christum nullum cibū esse impurū. inquit ergo Paulus, *Tu fidē habes*, id est, perfectē credis nihil esse impurum: bene est quod ita credis, eamq; fidem habes: sed *penes te metipsum habe coram deo*, id est, sufficiat tibi mentis tuæ sinceritas, quodque ita credis, & quod fidei tuæ integritatē nouit deus: cæterum noli illā iactare, eaque cū fratris vti offendiculo. *Beatus enim qui non iudicat seipsum in eo quod probat.* i. vt interpretatur Photius, cuius Græca si voles require ex codice Veronensi. beatus qui habet testificantem sibi conscientiam, non in eo solum quod ob fratris salutem cibus abstinet in lege veritatis, sed ab omni re etiam quam post diligentem explorationem, bonam esse nouerit.

13. *Qui autem discernit.* Græcè *διακρίνωμενος*, quod magis hoc loco significat hæsitantem animiq̄ dubium, vt sit sensus, *Qui autē hæsitat, num cibo aliquo sibi vesci liceat, si comederit, damnatus est.* *Quis non ex fide*, id est, quia contra propriam conscientiam, sic enim græca scholia explicant, *ὅτι διὰ τὴν ἐπίστασιν αὐτῶν κατὰ τὸν νόμον, καὶ ἐπίστασιν ἑσθῆτων*, id est, credidit enim impurum esse huiusmodi cibum, & cū ea persuasionem comedit, quia *Omne quod non est ex fide peccatum est*, id est, quod contra conscientiam propriam fit: *ἡπίστασις enim, persuasionem significat, atque ita sensus est, quod non est ex fide*, id est, quod contra propriam persuasionem animiq̄ sententiam, ac repugnāte conscientia fit, peccatum est. Neque enim putādum est omnes infidelium actiones in speciem studiosas, quas moraliter bonas vocant, ita esse peccata, neque infidelem in eo quod naturali affectione elemosynam indigenti largitur, peccare.

1. Sed sicut scriptum est, eclipsis est. Christus non placuit sibi sed patri, sicut scriptum est, Impropria impropertatiu tibi ceciderunt super me, id est, impiorum contumelias, in te meas ducebam, iis urebar non cecus ac meis, sunt autem verba filij ad patrem ex quibus probat Paulus Christum non sua spectasse commoda, qui paternas iniurias suas duxerit. placere autem sibi, hoc loco sumit Paulus pro eo quod est, vni suo commo modo studere, sicut paulo autem duobus locis. nam & Græcè scholia ἀρεσκον ἑαυτῷ interpretatur ἑαυτῷ ἀρεσκον. i. sibi prospicere, & commodis suis seruire.

2. Quæcumque enim scripta, i. & si locus allegatus de Christo sonare videtur, nolite tamen arbitrari propterea nihil ad nos pertinere, quæcumque enim scripta sunt ad nostram doctrinam & instructionem scripta sunt.

3. Id ipsum sapere. i. idem mutuo inter vos & unanimiter sentire, neque de ciborum dierumque obseruatione digladiari.

4. Suscipite inimicem. græcè προσλαμβάνετε, id est, superportate (vt vulgo loquuntur) iniuicem & adiuuate sicut & Christus suscepit & supportauit vos in honoré dei hæc

ARGUMENTVM CAP. 15.
 Ferendos infirmos, neque tam nostris, quam (Christi exemplo) fratrum commodis studendum: quem non Iudæorum tantum gratia, sed gentium etiam, venisse, scripturis confirmat: excusans se interim quod liberius ad eos scribat, ob consuetudinem Christi in se loquentis, quo ab Hierusalem usque ad Illyricum, vbi non erat agnitus prædicato, pollicetur se ad eos venturum: obiter in hoc capite & pro eis oras & pro se orari postulans.

CAPVT XV.

Debemus autem nos firmiores A
 imbecillitates infirmorum sustinere, & non nobis placere. Vnusquisque vestrum proximo suo placeat in bonum, ad ædificationem. Etenim Christus non sibi placuit: sed sicut scriptum est, Impropria impropertantium tibi, ceciderunt super me. Quæcumque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt: vt per patientiam & consolationem scripturarum, spem habeamus. Deus autem patientiæ & solatij, det vobis, id ipsum sapere in alterutrum secundum Iesum Christum: vt vnanimis, vno ore honorificetis deum & patrem domini nostri Iesu Christi: Propter quod suscipite iniuicem: sicut & Christus suscepit vos in honoré dei. Dico enim Christum Iesum, ministrum fuisse circuncisionis propter veritatem dei, ad confirmandas promissiones patrum

A
 Psa. 68. b.
 B
 1. Co. 1. b.

Psal. 17. d. 2. vs. 2. d. **C** in genibus domine, & nomini tuo cantabo. Et iterum dicit, Lætamini gētes cum plebe eius. Et iterum. Laudate omnes gētes dominum: & magnificate eum omnes populi. Et rursum Esaias ait, erit radix Iesse: & qui exurget regere gentes, in eo gentes sperabunt. Deus autem spei, repleat vos omni gaudio & pace in credendo: vt abundetis in spe, in virtute spiritus sancti. Certus sum autem fratres mei, & ego ipse de vobis: quonia & ipsa pleni estis dilectione repleti omni scientia vt possitis alterutrum monere. Audate

quid alteri aduersus alteros insoleat, ostendit vtrumque populum a deo priuilegiis affectum, & a Christo susceptum: qui Iudeis promissiones factas impleuerit, & gentes misericordia affecerit.

5. Audaciter. Græcè τολμηρότερον. i. audacius vel confidentius. audacius ergo scripti vobis ex parte. i. paulo audacius ac liberius, tanquam in memoriâ vos reducens: græcè ἐπαναμνησκων. i. recordans ad memoriam pristinae vitæ vestrae, & hoc est quod interpretes vertit, vos reducens in memoriâ. significat etiam ἐπαναμνησκων commonescere, & hoc modo sensus est: scripsit vobis ex parte. i. paulo audacius, non increpandi vos gratia, sed commonescendi: propter. i. iuxta gratiam quæ mihi data est a deo, vt sum minister Christi Iesu in gentibus, id est, vt illi ministrem inter gentes ipsum prædicans & sanctificans.

prospexit. Dico enim cum ministrum fuisse circuncisionis. i. Iudeorum, quibus euangelium ministravit. Propter veritatem dei ad confirmandas promissiones patrum. i. vt veracem deum ostenderet in confirmatione promissionum, quas deus patribus Iudeorum fecerat, scilicet de danda in cordibus eorum lege noua. quomodo autem suscepit gētes, probat Paulus: dicens: Gētes autem, subaudi, dico super misericordia honorare deum. quod si gentes deum honorant & glorificant deum super misericordia sibi facta, manifestum est quod deus eas assumpsit & suscepit. Itaque hoc loco sublatum Pauli dissensionem quæ inter Iudeos & gentes oriri poterat, ne

i. sanctum

id est, sanctum prædicans esse euangelium.

6. *Habeo gloriam* Græcè ἔχω ὄρι καὶ κρείρι ἐν χριστῷ τῷ κυρίῳ, ἢν θείῳ, interpres verò non legit & intolerantque Græcis lectio, nisi dicamus *his* &. sensus ergo est, vt interpres legit habeo quod gloriæ in Christo apud deum, vel sensus est legendo & habeo quod in Christo gloriæ in hisque ad deum pertinent

7. *Non enim audeo*, præmisit

Paulus habeo quod gloriæ

in Christo de his que

ad deū pertinent, *non enim*

audeo aliquid loqui, &c. i. nō

audeo gloriari, neq; iacta

re me nisi de factis meis,

aut potius non meis, sed

eis que per me Christus

effecit *in obedientiam gentiū*,

id est, vt per me gentes e-

uāgelio obediētes redde-

re: que quidē Christ⁹ effe-

cit & operat⁹ est in me ver-

bo prædicationis in virtute

signorū & prodigiorū: ita

vt euāgelii, *repleuerim*, siue

consummauerim hoc est

nihil eorū que ad veritatē

spectāt euāgelicā obmife-

rim, prædicādo ab Hieru-

salem vsq; ad Illyricū. Est

autē Illyricum, Vt Græca

scholia aiūt, in finibus ei⁹

q̄ nunc Bulgaria vocatur.

φιλοτιμῆμιμος ἰωγγιλῆισθαυ

8. *Sic autem prædicauit*, Græcè

paulò ampli⁹ significatur,

id est, annissus sum prædi-

care. Significat enim φιλο-

τιμῆμιμος magno studio ali-

quid conari. Laboraui, in-

quit, ergo vt euāgelii præ-

dicarē, nō iis in locis vbi

iam

ci⁹ aut scripsi vobis fratres ex par-

te tanq̄ in memoriā vos reducēs:

Propter gratiā quæ data est mihi à

Deo, vt sim minister Christi Iesu

in gētib⁹ factificās euāgelii dei,

vt fiat oblatio gētrium accepta &

sanctificata in spiritu sancto. 6.

habeo igitur gloriam in Christo

Iesu ad deū. 7. Nō enim audeo ali-

quid loqui eorū que p me nō ef-

fecit Christus in obediētiā gētriū

verbo & factis, in virtute signo

rū & prodigiorū in virtute spirit⁹

sancti: ita vt ab Hierusalē per cir-

cuitū vsq; ad Illyricū repluerim

euāgelii Christi. 8. Sic autē prædi-

caui euāgelii hoc, nō vbi nomi-

nat⁹ est Christ⁹, ne super alienū

fūdamētū ē lificarē: sed sicut scri-

ptum est, Quib⁹ nō est annūcia-

tū de eo, videbūt, & qui nō audi-

erūt de eo, itelligēt, propter quod

& impediēbar plurimum venire

ad vos: & prohibitus sum vsq;

adhuc. Nunc verò ulterius locū

nō habēs ī his regionib⁹: cupidi-

tatē autē habens veniēdi ad vos

ex multis iam præcedētib⁹ an-

nis: cū in Hispaniā proficisci cœ-

pero, spero q̄ præteritēs videam

1. Co.
9. b.

G

Esā.
52. d

vos & à vobis deducar illuc, si vo-
bis primū ex pte fruius fuero.
Nūc igitur proficiscor in Hieru-
salē ministrare factis. 9. Probaue-
rūt enim Macedonia & Achaia
collationē aliquā facere ī paupe-
res sanctos q̄ sunt in hierusa. Pla-
cuit enī eis: & debitores sunt eo-
rū. Nā si spūaliū eorū picipes fa-
cti sūt gēriles, debēt & in carnali
b⁹ ministrare illis. Hoc igitur cū
consummauerō & assignauerō eis
fructū hūc, p vos proficiscar in
Hispaniā. Scio autē quoniā veni-
ens ad vos io in abūdātia bene-
dictionis euāgelij Christi veniā.
Obsecro ergo vos fratres per do-
minū nostrū Iesū Christū, & per
charitatē sancti spiritus, vt adiu-
uetis me in orationibus pro me
ad deū, vt liberer ab infidelibus
qui sunt ī Iudæa, & obsequij mei
oblatio accepta fiat in hierusalē
sanctis, vt veniā ad vos ī gaudio
per volūtatem dei vt refrigerer
vobiscum. Deus autem pacis sit
cum omnibus vobis, Amen.

ARGUMENTVM CAP. 16.

Totum hoc caput salutationes & commen-
dationes occupant, nisi quod circa finem ab
hereticis & schismaticis cauere eos admo-
net, gratiarū actione epistolam concludens,
de vobis benedicam, vel spero q̄ veniens inueniam
vos in elemosynis erogandis, ac præstita in omnes
in humanitate ad perfe-
ctionis apicem euasisse. inueniam scilicet vos erga fratres fuisse

iam nominat⁹ & annūcia-
tus erat Christus, ne super
alienum fundamentū adifica-
rem. id est, ne aliorū Apo-
stolorū laboribus ac præ-
dicationibus mei sermo-
nis aditamentū mictēs, vi-
derer eorū gloriā surripe-
re, sed sicut scriptum est &c.

& hic eclipsis est, supple-
ndūq; sed iis in locis præ-
dicauit, vbi non erat Chri-
stus annūciatus, sicut olim
id scriptū est futurū iis ver-
bis: Quibus non est, &c.

9. *Probauerunt*, i. approba-
uerūt vel visū est eis face-
re collationem. κοινωνίαν, i.
cōmunicationem, hoc est
de bonis suis impartiri.

10. *In abundantia benedictio-
nis*, Græcè πολογίας, πολογία
autem non benedictionē
modò put ea utimur, sed
munificentiam & largi-
tatem significat. Et Chri-
stianis πολογοι dicebantur
munera amicis charitatis
affectu missa, vnde & πῶ
τῶ ἀγαθῶν.

.i. colligēdo λογίας, vocat
Paulus collectiones & ele-
mosynas. Sēsus ergo Pau-
li potest esse, prout πολογία
diuersa significat, varius:
vno modo, spero q̄ veni-
ens ad vos, in abūdātia be-
nedictionis veniā. i. abun-
dantiā elemosynarū, ac præstita in omnes
in humanitate ad perfe-
ctionis apicem euasisse. inueniam scilicet vos erga fratres fuisse
benefi-

beneficentissimos, & benedictione ac beneficentia erga sanctos vros esse. *1. Cenchree.* huius nominis opidum est in troade, simili liter & in italia, tamē hoc loco est portus & statio naturalis Corinthiorum.

2. Digne sanctis. i. pro dignitate sanctorum, & quem admodum sanctos suscipere par est.

Salutate Priscam & Aquilā adiutores meos in christo Iesu (qui pro anima mea, suas cervices supposuerūt, quib⁹ nō sol⁹ ego gratias ago, sed cūctarū ecclesiarū gētiū) & domesticā ecclesiā eorū. Salutate Epānetū dilectū mihi: q̄ est primitiuus Achaiae: in Christo Iesu. Salutate Mariā, q̄ multū laborauit in vobis. Salutate Andronicū & Iuniā cognatos & cōcaptiuos meos: q̄ sunt nobiles in Apostolis, qui & ante me fuerūt in Christo. Salutate Ampliatū dilectissimū mihi in dño. Salutate vrbaniū adiutorē nostrū in Christo Iesu, & Stachyn dilectū meū. Salutate Apellē probū in christo. Salutate eos qui sunt ex aristoboli domo. Salutate herodionē cognatū meū. Salutate eos q̄ sunt ex Narcisi domo, q̄ sunt in dño. Salutate Tryphānā & Tryphosā quae laborant ī dño. Salutate psidē charissimā q̄ multū laborauit in domino. Salutate Rufū electū in dño, & matrē ei⁹ & meā. Salutate Asyncritū, Phlegotē, Hermē, Patrobā, Hermā, & q̄ cū eis sūt fratres. Salutate Philologum & Iuliā, Nereū & sororē ei⁹ & olimpiadē, & oēs qui cum eis sunt, sanctos. Salutate inuicē in osculo sancto. Salutāt vos oēs ecclesie Christi. Rogo autē vos fratres, vt obseruetis eos qui dissentiones & offēdicula prāter doctrinā quā vos didicistis, faciunt, & declinate ab illis. Huiusmodi enī Christo dño nostro nō ser-

3. Benedictiones. id est adulationes, id enim significat Graecum *εὐλογία*.

Commēdo autē vobis Phœben sororem nostram, quae est in ministerio ecclesiarū quae est ī Cēchreis: vt eā suscipiatis in domino & dignē sanctis & assistatis ei in quocunq; negotio vestri indigerit. etenim ipsa quoq; assistit multis, & mihi ipsi. Salutate Priscam & Aquilā adiutores meos in christo Iesu (qui pro anima mea, suas cervices supposuerūt, quib⁹ nō sol⁹ ego gratias ago, sed cūctarū ecclesiarū gētiū) & domesticā ecclesiā eorū. Salutate Epānetū dilectū mihi: q̄ est primitiuus Achaiae: in Christo Iesu. Salutate Mariā, q̄ multū laborauit in vobis. Salutate Andronicū & Iuniā cognatos & cōcaptiuos meos: q̄ sunt nobiles in Apostolis, qui & ante me fuerūt in Christo. Salutate Ampliatū dilectissimū mihi in dño. Salutate vrbaniū adiutorē nostrū in Christo Iesu, & Stachyn dilectū meū. Salutate Apellē probū in christo. Salutate eos qui sunt ex aristoboli domo. Salutate herodionē cognatū meū. Salutate eos q̄ sunt ex Narcisi domo, q̄ sunt in dño. Salutate Tryphānā & Tryphosā quae laborant ī dño. Salutate psidē charissimā q̄ multū laborauit in domino. Salutate Rufū electū in dño, & matrē ei⁹ & meā. Salutate Asyncritū, Phlegotē, Hermē, Patrobā, Hermā, & q̄ cū eis sūt fratres. Salutate Philologum & Iuliā, Nereū & sororē ei⁹ & olimpiadē, & oēs qui cum eis sunt, sanctos. Salutate inuicē in osculo sancto. Salutāt vos oēs ecclesie Christi. Rogo autē vos fratres, vt obseruetis eos qui dissentiones & offēdicula prāter doctrinā quā vos didicistis, faciunt, & declinate ab illis. Huiusmodi enī Christo dño nostro nō seruūt, sed suo vētri: & p dulces sermones & 3 benedictiones seducūt corda īnocētū. Vestra cnī obedientia

4. Satanā. nō dēmonē tantū, sed omnē aduersariū, id enī significat vox Hebraea Sathā, vnde Christus Petro, vade retro me Sathanas *5. Tertius,* non ordinis nomen, sed viri.

6. Vniuersa ecclesia. Graeci nunc habent *ἡ ἐκκλησία ἡμῶν*, i. & vniuersae ecclesiae: referturque ad hospes, scilicet meus & vniuersae diētia ī omni loco diuulgata est. ecclesiae hospes.

Gaudeo igitur in vobis, sed volo vos sapientes esse in bono: & simplices in malo. De⁹ autē pacis cōterat Satanā sub pedibus vestris velociter. Gratia dñi nostri Iesu Christi vobiscū. Salutat vos Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iasō, & Sosipater cognati mei.

D Saluto vos ego⁹ Tertius qui scripsi epistolam in dño. Salutat vos Caius hospes meus, & vniuersae ecclesiae. Salutat vos Erastus *7. Arcarius.* civitatis, & Quart⁹ frater. Gratia dñi nostri Iesu Christi cū oibus vobis, Amen. *8.* Ei autē qui potens est vos confirmare iuxta euangelium meū & praedicationē Iesu Christi, id est, de Christo Iesu, per reuelationē mysterij ab aeterno taciti, nunc autē patefacti, & per scripturas propheticas iuxta aeterni dei dispositionē à cunctis gentibus, vt fidei obediat, cogitū: ei, in quā, soli sapienti deo per Christū Iesum, sit honor & gloria: & hoc modo & cui, & Graecē *ἡ ἐκκλησία*, & superfluit: quod si non vis tollere, sic ordinat: Ei qui potens est, &c. soli sapienti deo, sub gratias agite per Iesum Christum, cui honor & gloria, &c. Modus autem quo confirmare ac stabiles in fide deus potest reddere, est per reuelationem mysterij taciti, mysterij, inquam, de vocatione gentium ad fidem. quid enim confirmare magis poterat gentes, quam quod haecenus tacitū & occultū fuerat mysteriū, nūc intelligere patefactū

etum & ex scripturis prophetarum à cunctis gentibus cognitū; prout æternus deus ordinauerat ad obeditionem fidei, vt scilicet fidei ab omnibus obediretur.

Scripta fuit è Corinthio Epistola per Phœben Cenachreenſis eccleſiæ miniſtram.

Argumentum Epistolæ ad corinthios.

Corinthij Achaici sunt, quorum metropolis Corinthus. Hos Paulus apostolus ab humana Philosophia fisti, atque inani magistrorum suorū venditione ad humilem crucis doctrinam & de Christo gloriarionem abducit: & excommunicato fornicario ab omni eos libidine & auaricia dehortatur. quantum cuique datur ad continentiam inuitans, sic tamen vt matrimonium prelata virginitate non damnet: obiter verò suam auctoritatem aduersus Pseudoapostolos & libertatem asserens. damnat quædã promiscuè idolatrarum mensa cum aliorum offendiculo vtantur. Hinc nonnullis de publica honestate prefatis, damnatisque eorum in Christianis conuinjs, schismatibus ad digne sumendum Eucharistiam hortatur: postmodum numeratis varijs ecclesiastici corporis donis, ad charitatem maxime & prophetiam inuitat. demum in resurrectione vite confirmatis, atque ad faciendam eleemosynam cohortatis, salutationibus epistolam claudit.

EPISTOLA DIVI

PAULI APOSTOLI AD CORINTHIOS I.
ARGUMENTVM Cap. I.

¶ Preposita epigraphæ & nõnihil illis collaudatis, schismata illorum damnat, similiter & humanam sapientiam, quia neglecta, & cum suis professoribus reprobata multos mundo ignobilesque & abiectos, in euangelij prædicationem, Christum delegisse ostendit.

CAPVT I.

1. Sanctificatis, prædixit, eccleſiæ dei, subdit autè quæ est illa, ecclesia ipſis in Christo Iesu per baptismum sanctificatis.

PAULVS, vocatus Apostolus Iesu Christi, per voluntatem dei & Sosthenes frater eccleſiæ dei quæ est Corinthio, 1. sanctificatis in

2. Ipsorum

2. Ipsorum & nostro. qui inuocāt nomen domini in omni loco, siue ipsorum, id est, vbi libet apud gentes, siue nostro, id est, Hierosolymis quod olim Iudæi putarent nephas esse, si alibi adoraretur. Salutar autè, inquit Chrysostomus, non Corinthios modò, sed quotquot vbiq; sunt fideles. Photius refert & ipsorum & nostro, ad Græca *ἡμῶν*

Christo Iesu vocatis sanctis cū inuocant nomē domini nostri Iesu Christi in omni loco ipsorum & nostro, gratiavobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo. Gratiās ago deo meo semp pro vobis, in gratia dei quæ data est vobis in Christo Iesu. q̄ in omnibus diuites facti estis in illo, in oī verbo & in omni sciētia, sicut testimoniu Christi confirmatū est i vobis ita vt nihil vobis desit in vlla gratia, expectatib⁹ reuelationē dñi nostri Iesu Christi, q̄ & confirmabit vos vsq; i finē sine crimine, i die aduentus dñi nostri Iesu Christi.

B
1. Th. 6. Fidelis de⁹: per quē vocati estis i societate filij ei⁹ Iesu Christi

nunt per⁹ dñi. i. per quæ. sic enim explicat, per sermonem enim & donatā à deo sciētiā testimoniu Christi à vobis credēciū in vobis confirmatū est. Photius interpretatur *ἡμῶν* voluntariā & salutarē Christi passionē interpretatur etiā testimoniu Christi: testimoniu illorū de Christo, ipsa. i. gratuita signorū dona, & visibiles gratias q̄ in primitiua ecclesia credētib⁹ cōferebātur. & ira ordinat lectionē: diuites facti estis i oī verbo & sciētia, sicut perspicuū est ex testimonio Christi i vobis confirmato. i. ex ipsi⁹ donis & gratiis i vos ab illo collatis, iter quas sūt gratia sermōis & gratia sciētiæ. 6. Fidelis deus. i. verax. *ἰσθῆς* enim aliquādo significat veracē & fide dignū, aliquādo certū & indubitātū, vnde frequēs est Paulo, *ἰσθῆς* quod interpret semp vertit, fidelis sermo, nos vertere possumus

EPIST. PAULI

sum^o certa, & indubitata res est: sicut verbū & sermo Hebręis nō tā pro locutione ipsā, q̄ pro re ipsā facta sumitur, & p̄ reb^o gestis.

7. *Id ipsum*, id est, perinde invicem sentiantis.

8. *Sitis autē perfecti*, Græcè est, ἵτι δὲ καθ' ἑαυτοὺς ἐστὶν ἡ ἀρετὴ ἡ ἀρετὴ ἡ ἀρετὴ: quanq̄ interpres pro ἡ ἀρετὴ legit ἡ ἀρετὴ. i. scientia. Est autē horū verborū sensus, ut sitis integri & perfecti in eadē mente & sententiā, non habētes scissā inuicē per discordiā mēbra. vel, ut sitis cōcordes & unanimes in eadē mētē & sententiā. καὶ ἁρμονίᾳ enim significat ex multis vnū cōficere, vnde pro reconciliare, atq; ad concordiā & vnitatem reducere ponitur.

9. *Chloes*. Si loci aut mulieris nomen sit chloe, igno- rant interpretes omnes.

10. *Ego quidem*. Ambrosius putat nō damnati hoc loco Corinthios, q̄ Paulo, aut Apollo, aut Cepha præceptore gauderēt, qui boni & fideles: sed supposito nominibus taxari putat hæreticos, quorum nomina sibi venditabāt sedu- cti Corinthiij, sicut cap. 4. ait: Hæc autē fratres transfiguravi in me & Apollo propter vos, ut in vobis discatis ne suprā quā scriptū est, vn^o aduersus alterum instetur pro alio: & ita Græca scholia. Quod si de quouis indifferenter vis intelligi, damnat Paulus eos qui salutem vni deo acceptam baptistis suis & magistris neglecto Christo tribuebāt: vnde postea ait, gratias se agere deo, q̄ neminē illorū baptizauerit nisi Crispū & Caium, ne quis dicat, inquit, q̄ in nomine meo baptizati estis, siue baptizauit, vt Græca habent, scilicet ἰεσοῦ.

11. *Sapientia*

11. *Sapientia verbi*. Græcè σοφία, id est eloquentia sermonis vel inhumana sapientia, quæ verbis tantum constat, vt non enucleetur crux Christi. i. ne inutilis reddatur & inanis fiat, dum homines, vi humana eloquentiæ salutem se affectos credent, non vi passionis.

12. *Pereuntibus*. i. incredulis, qui cū humana sua sapientia pereunt, vt nō in sapientiā verbi, vt non euacuetur crux Christi. Verbum enī crucis, ² pereuntibus quidē stultitia est: iis autē qui salui fiunt, id est, nobis dei virt^o est. Scriptū est enī, Perdā sapientiā sapientiū: & prudentiā prudentiū reprobabo. 13. Vbi sapiēs? vbi scriba? vbi inquisitor hui^o seculi? Nōne stultā fecit de^o sapientiā hui^o mundi? 14. Nam quia in dei sapientiā nō cognouit mūdus per sapientiam deū: placuit deo per stultitiā prædicationis saluos facere credētes. Quoniā & 15. Iudei signa petūt, & Græci sapientiā querūt: nos autē prædicamus Christum crucifixum. 16. Iudæis quidē scandalum gentib^o autē stultitiā: ipsis autem vocatis Iudæis atq; Græcis, Christū dei virtutē & dei sapientiā. quia 17. quod stultū est dei, sapienti^o est hoībus

Esa. 29. c. Abd. 1. c. Esa. 33. c.

ridicula res videretur & stultitia: iis autem qui salui fiunt fidelibus, dei virtus ac potentia: virtus enim dei est ad salutē omni credenti, Roma. 1.

13. *Vbi sapiens*, scilicet philosophus gentiliū, vbi scriba, doctor Iudeorū, vbi inquisitor seculi. Græcè σοφιστής, quod significat altercantem disputatorē, qui suis ratiocinationibus & argutiis omnia vult assequi. Cirill^o τὸν ἡρακλειτῆα, quod interpretatur veritē scribam, interpretatur grāmasticā, grammaticus professorem poetarū que prælectorē & interpretem.

14. *Nā quia*, &c. i. quia mūdani & carnales, dei sapientiam Christum neglexerunt, neque eo prædicāte patrem voluerunt agnoscere, placuit deo per stultitiam prædicationis, quæ

eis habebatur pro stultitia, saluos facere credentes.

15. *Iudæi signa petunt*. vt in euāgelio, magister volumus a te signum videre, & multis aliis locis. Græci sapientiam, id est philosophicas rationes querunt.

16. *Iudæis quidem scandalum*, in quem negligentes, & crucifigentes offenderunt, gentibus autem stultitiam, quia ridiculū putabant Christum deum passum, & mortuum.

17. *Quod stultum est dei*. i. stultitia dei, & infirmū dei, id est, infirmitas, id scilicet quod in deo & Christo ridiculū putāt & imbecille

Act 18. f.

C

18. Videte enim vocationem, id est, cōsiderate qualis est multitudo ad fidem vocatorum, quia inter eos non multi sapiētes secundum carnem, id est, secundū apparen- tiam & externam do- ctrinam, quia secundum deum sapiētes erant.

19. Ea quae non sunt, id est, ni hili habentur. Vt ea quae sunt id est, quae mundo ha- bentur in pretio destrue- ret.

20. Vt non gloriatur omnis ca- ro, id est, omnis homo se vocatū vel ob scientiā, vel ob natalium claritatē, vel fortitudinē, vel existima- tionem & auctoritatem.

21. Qui factus est nobis sancti- ficatio, id est, per quem san- ctificati & redēpti sumus. Vt qui gloriatur, id est, glo- riarivoler in domino, per quem redemptus est, glo- rietur.

1. In sublimitate, id est, emi- nentia eloquentiae, aut sa- pientiae, id est, humanae phi- losophiae.

2. Non in persuasibilibus, id est, exquisitis ad persuadē- dum verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis. i. non hu- manae philosophiae & e- loquentiae praesidio arma- rus, sed spiritū deiq; virtu- tē prae me ferēs. Vt fides vestra, id est, ne fidem vestra non tū dei virtuti per nos ope-

& quod infirmū est dei, forti⁹ est hoīb⁹. 18 videte enī vocationem vestra fratres, quia nō multi sapiētes secūdū carnē, nō multi po- tentes, nō multi nobiles, sed quae stulta sūt mūdi elegit deus vt cō- fūdāt sapiētes: & infirma mundi elegit de⁹, vt confūdāt fortia, & ignobilia mūdi & cōrempribilia elegit de⁹, & 19 ea quae non sunt vt ea q̄ sunt destruet et. 10 vt non gloriatur oīs caro ī cōspectu ei⁹. Ex ipso autē vos estis in Christo Iesu. 21 qui factus est nobis sapi- entia & iustitia & sanctificatio & redemptio: vt (quemadmodū scriptum est) Qui gloriatur, do- mino gloriatur.

ARGUMENTVM CAP. 2.
Sapientiam dei pilosophis, Phariseis, & demonibus incognitam, non humana eloquē- tia, sed dei virtute, & spiritu sancto fretum se predicare asserit, animalis & spiritualis ho- minis distinctionem faciens.

CAPVT II.

ET ego cūm venissem ad vos fratres: veni non i in subli- mitate sermonis aut sapientiae, annūciās vobis testimoniū Chri- sti. Nō enī iudicavi me scire ali- quid inter vos, nisi Iesum Chri- stum, & hunc crucifixum. Et ego in infirmitate & timore & tre- more multo fui apud vos, & ser- mo me⁹ & praedictio mea 2 nō

operanti, quā humanae sapientiae tribueretis.

3. Non huius seculi. Graeca scholia interpretantur sapientiam huius seculi, sapientiam humanā & temporariam, quae in praesenti tan- tū tempore manet, neque principum huius seculi qui destruitur. Graece τῶν κατὰ τοῦ αἰῶνος id est, qui abolerentur & evanescunt: de qua scien- tia postea ait, quā nemo prin- cipū huius seculi cognovit per quos intellige oratores & philosophos, aut iuxta Chrysoptomū, Herodem, Pilatū, & iudaeos: qui est nonnullam Christi cogni- tionē habuerint, nunquā tamen cognoverunt esse deū: quia si cognovissent, nunquam dominū glorię crucifixissēt, sicut in Actis ait Petr⁹, Scio q̄ per igno- rantia fecistis, sicut princi- pes vestri ambrosi⁹ inter- pretatur de dæmonibus: qui si verē deū & redēpro- rem nosset, nunquā eius mortem procurassent.

in persuasibilibus humanae sa- pientiae verbis, sed in ostensione spirit⁹ & virtutis, vt fides vestra non sit in sapientia hominū, sed in virtute dei. Sapientiam autē lo- quimur inter perfectos: sapientiā verō, nō huius seculi, neq; prin- cipū huius seculi, qui destruitur: sed loquimur dei sapientiā in my- sterio, quae abscondita est, quam praedestinavit deus ante secula in gloriā nostrā, quā nemo prin- cipum huius seculi cognovit: si enim cognovissent: nunquā do- minū glorię crucifixissent. 4 Sed sicut scriptū est, Quod ocul⁹ nō

4. Sed sicut scriptum est. Qui- dam Latini codices, ac bona pars non habebant, sed, atque ira cō- modior sensus, Loquimur dei sapientiā in mysterio quae abscon- dita est: sicut scriptum est, quod oculus non vidit, nec auris audi- vit, nec in cor hominis ascenderunt, quae praeparavit deus ijs qui diligunt illum. quae verō intercedunt, quam praedestinavit, vsque ad 4 sicut scriptum est, per parenthesis legēda sunt, atque ita est sensus, quae quidem sapientia abscondita est sicut scriptum est: Quod oculus, &c. ex ijs enim Esaię verbis manifestū est fuisse abscon- ditam illam sapientiam. Graeca autem lectio habet, sed, nec lectio- ne Latina clarior est, propter duos articulos subiunctivos sine vilo antecedente: sic enim habet, ἀλλὰ καὶ οὐκ ἵδοντες, καὶ οὐκ ἀκούοντες, καὶ οὐκ ἀνέβηεν εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου, id est, ad verbum: sed sicut scriptum est, quae oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascen- derunt, quae praeparavit deus diligentibus illum: qui locus est vnus ex eclipticis Pauli: cui vt nonnihil suppleamus, altero istorum

Hk.
9g.
2. Co
10. d

Est.
64. b

A

istorum modo medebimur: Si enim cognouissent, nūquam dominum glorię crucifixissent: sed sub. non cognouerunt, sicut scriptum est: Quę oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderūt: subaudi, ea sunt quę preparauit deus ijs qui diligunt illum: ipse scilicet Christus, vt exponunt Gręca scholia:

τι οὐ ἴστανται τῆς ἀγαπῆσιν αὐτὸν, τὸν χριστὸν θηλοῦσιν, καὶ τὸν θεὸν τῆς ἰσοθεωτικῆς αὐτῆς εἰσῆς, id est quid verò preparauit diligentibus illum? Christum videlicet, & nostram per eius incarnationem. salutem. Si ergo manifestū est ex Esaiā, ea quę deus preparauit diligentibus se, neq; oculo percepta, neq; auribus audita, neque mente à quoquam hominū cōcepta ante fuisse, ipsum videlicet Christū perspicuū quoq; p̄ncipes mundi huius dominū glorię non cognouisse. Alio modo sic medebimur celsi, referendo ἢ sed sicut scriptum est, ad id quod p̄cessit:

Loquimur sapientiam non huius seculi, sed sicut scriptum est, loquimur ea quę oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt: ea videlicet quę nec visu cerni, nec mente percipi possunt: quę quidem preparauit deus diligentibus illū. Necessē propter incōmodum tam Gręcę quā Latinę lectionis paulō coactiorem esse connexionem, si quis meliorem nouerit, afferat: & libenter accipiemus.

3. Spirituālibus spirituālia comparantes. Gręcē πνευματικῆς πνευματικῆς συγκρίνοντες: hunc locum ita Theodorus Gręcus interpretatur cuius Gręca ob breuitatem chartę relinquimus. Nos ita vertimus: Quapropter quum doctrina nobis spiritus sufficiat, humana sapientia opus non habemus, πνευματικῆς πνευματικῆς συγκρίνοντες, id est, per spiritus sancti miracula doctrinam illius confirmantes. Quod enim dixit συγκρίνοντες, non pro eo posuit quod dicunt συγκρίνοντες, i. certis signis aut argumentis, si quod dubium oritur

vidit. nec auris audiuit, nec ī cor hoīs ascēderūt, quę preparauit de° iis qui diligūt illū, nobis aut̄ reuelauit de° per spiritū suū. Spirit° enim omnia scrutatur: etiam profunda dei. Quis enim hominū scit quę sunt hominis: nisi spiritus hominis, qui ī ipso est? Ita & quę dei sunt nemo cognouit, nisi spirit° dei. Nos autē nō spiritū hui° mūdi accepimus: sed spiritū qui ex deo est, vt sciamus quę a deo donata sūt nobis: quę & loquimur, nō in doctis humanę sapientię verbis, sed ī doctrina spiritus, & spirituālib° spirituālia cō-

C
2. Pe
1. c

tur demonstrantes & cōfirmantes. Et ad hūc sensum accedit Chrysof. Quū enim dixisset Paulus, nō in doctis humanę sapiētīę verbis, sed in doctrina spiritus, subdidit πνευματικῆς πνευματικῆς συγκρίνοντες. Et quidnā hoc significet, ait Chrysof. hoc est, quū spirituāle dubium est à spirituālibus testimonia adducimus. Significat &

D parātes. Animalis autē homo nō percipit ea quę sunt spirit° dei. Stultitia enim est illi, & nō potest intelligi. quia in fide ambiguitas oritur, nō humana ratione, aut sapiētia opus habemus, sed spirituālia spirituālibus cōtendimus, vñūmq; scripturę locū cū alio cōtēdentes &

Esai. cōparātes dubia soluimus. 6 Quia spirituāliter examinatur. Gręcē Sapi. cō ψυχικῆς ἀδρωτος οὐ δὲχεται τὸ τὸ πνεῦματος θεῶ, καὶ οὐ δὲδωκεν τὸν νόον, 9. c. ἔτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται, hoc autem loco si ἔτι sit relatiuum quod, Ro. sensus est, animalis homo, qui. Lanimi sui sensum ac libidinē tantūmodo sequitur, nō percipit ea quę sunt spiritus dei. nec potest intelligere id quod spirituāliter diiudicatur: id enī significat ἀνακρίνεται. Sin ἔτι sit cōiunctio, referendū est ἢ ἀνακρίνεται singulare, more Attico, ad τὸ τὸ πνεῦματος θεῶ, vt sit sensus, quod animalis homo nō percipit ea quę sunt spiritus dei, quia illa spirituāliter discutūtur & diiudicātur. Diuus Amb. legit quia spirituāliter iudicatur, vt sit sensus, animalis homo non potest capere quę sunt dei, quia iā spirituāliter iudicatus est & dānatus in reprobū sensum. cōtrē Gręca lectio aliter intelligi non potest quā vno ex his tribus modis. 7. Spirituālis autem cōtē iudicat, Gręcē ἀνακρίνεται i. iudicat, discernit & discutit omnia, & ipse à nemine iudicatur. Chrysof. interpretatur hoc loco ἀνακρίνεται arguitur, vel à nemine discutitur. i. nemo de eius doctrina & scientia inquirat. Sic enim Photius interpretatur τὸ ἔτι ἀδελφῶς ἀνακρίνεται, i. ideo à nemine (de sua videlicet doctrina) interrogatur: non à fidelibus, quod ab eis nō dissideat neque dissonet: nō ab incredulis, quod illorū interrogatiōe & examine superior sit: potest quoq; sensus esse, quod spirituālis quę sensum & spiritū dñi habet ἀνακρίνεται, i. omnia diiudicat, de omnibus discernit: non vit enim quid bonū, quod malū, ipse autē à nemine ἀνακρίνεται, i. diiudicaret. Nemo enī nō spiritus, facta hominis spiritus diiudicare potest: quę nō nisi p̄ spiritū dei diiudicantur & discutūtur. 8. Quis enim. Photius hūc locū iunctū cū p̄cedentibus hyberbaticē

ticè legit, vt sic sensus, animalis homo nō percipit ea q̄ sunt spiritus dei, qui senim (sicut scriptū est) cognouit sensum domini: aut quis instruxit eū, aut instruet, vt Græcè est *οὐ μὴ διδάσκει*: nos autē sensum domini habemus. i. mentē ipsius tenem⁹ ac nouimus, cætera autē quæ intercedūt per parēthesim legit, atq; ita ⁊ sicut scriptū est. referetur ad id quod præcessit, non percipit animalis homo, &c. *Quis enim uobis dicit*. sicut scriptum est.

1. *Tanquam paruulus* Græcè *ὡς νηπιός*. i. tanquam pufillus & infantibus: neque legendū est tanquam paruulis lac uobis potū dedi: vt penē habent omnes codices: quia Græcè pro uobis est accusatiuus casus *ὑμῶν*, porauī s. uos lacte, & paruulis, vel Græcè *νηπιός* est datiuus, ideo ad præcedēs refertur, sed quasi carnalibus tanquam paruulis in Christo nō potui, scilicet loqui uobis tanquam in Christo paruulis.

2. *Lac uobis potum dedi*. i. simplicē & facile doctrinā, nō escā, i. solidum cibū. i. perfectiorē, & de altioribus mysteriis doctrinam. sic Heb. 5. facti estis quibus lacte opus sic non solido cibo: & paulō p̄d̄st. p̄fecto rum autē est solidus cibus, ex quibus & hoc loco cōstat, non esse passim quoslibet ad sacrarū literarum lectionē admittendos, sicut Esa. 28. c. ait: *Quem docebit dominus scientiā, & quem faciet intelligere auditum? ab lactatos à lacte, a uulso ab uerbis.*

3. *Zelus & contentio*. Græci *δίσσασίαι*, id est, seditiones.

4. *Secūdū hominē*. i. secūdū carnē: ferē enī hō in scriptura, præsertim Paulo, p̄ nāli & carnali hōīe sumit, vn de paulo post: Nōne hominis. i. carnalis: et si quidā Græci habēt *σάρκα* eo loco. i. carnalis.

5. *Ministri*

5. *Ministri eius cui*. interpret legit, *ὑπὸ*. i. per quem: eius scilicet, per quē credidistis. Alij legunt *ὑπὸ*. i. per quos credidistis, & uicūque sicut dominus dedit ubi, & latinum cū Græco *καὶ ὑπὸ τῶν*, & superfluum est.

6. *Fundamentum enim*: ideo inquit Ambro. nemo potest ponere aliud fundamentum, quia quāuis heretici sint aliqui nō tamē docent nisi sub Christi nomine. Aliter enim cōmēta erroris cōmendare non possunt, nisi interposito saluatoris noīe prædicent, vt res cōtrarias & absurdas noīs dignitas faciat acceptabiles. Nō ergo statim credamus quibuslibet præclara nomina christi, fidei & euangelij sonātibus, & interim à fide & ecclēsiæ obediētia fideles seducentibus. Nō enim, inquit Christus, omnis qui dicit mihi domine domine, intrabit in regnum cælorum.

7. *Aurū, argentū, &c.* aurū, argentū, & lapides preciosos, constanter omnes bonā doctrinā bonāque opera fidei super edificata interpretatur. Ligna autē, scennū, & stipulā, quidā peruersam doctrinā & indifferenter mala omnia opera exponunt: quidam uenialia tantū peccata. *Dies autem domini* qui bufdā pro die iudicij sumitur, quibusdā pro die afflictionis, quouisum est deo nos affligere: Ignē autem de quo hoc loco, quidā ignem tribulationū & afflictionū, quidam ignem conflagrationis in uniuersali iudicio, quidam (& melius cum communi ecclēsiæ iudicio) ignem purgatorium post mortem explicant. Quōd autem Chry. sost. cum locum, *ipse autem saluus erit, sed sic quasi per ignem,*

ARGUMENTVM CAP. 3.

¶ Schismatibus illorum rursus dānatis, docet nequaquam in præceptoribus, sed in deo gloriantur & Christo, quod est firmissimū fundamentum: cui prout quisque super edificauerit, mercedem accipiet.

CAPVT III.

ET ego fratres non potui uobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus, tanquā paruulis in Christo lac uobis potum dedi, nō escam: nondum enim poteratis, sed nec nunc quidē potestis, adhuc enim carnales estis. Cū enim sit inter uos zelus & cōtentio, nōne carnales estis, & secundū hominem ambulatis? Cū enim quis dicat, Ego quidē sum Pauli: alius autem, Ego Appollo: nōne homines estis? Quid

psal.
61 d.
Gal.
6. b.

C

B

gnem, interpretatur de peccatore qui saluabitur, nō quod in gloriā sit assumendus, sed quod saluus erit. i. non annihilatur, at saluus erit, hoc est sauus & integer asseruabitur, vt igne ardeat perpetuō: sic probè intelligi non potest, nusquam enim salutis aut saluandi verbum scripturæ damnatis tribuunt. Idcirco de igne afflictionis quo etiam iustos deus affligit multi intelligunt, quod nimirum iustorum vitam & doctrinam ignis afflictionū probabit. Qui si māserint in igne, id est, si per quascunq; tribulationes dimoueri à recto non possunt, mercedem suæ constantiæ accipient, quod si quædā eorū opera arserint. i. non nihil per venialia peccata à recto deflexerint, saluabuntur quidem, sed sic quasi per ignem: quia venialia peccata purgabit ignis afflictionū, quas patienter tulerūt, & certè si saluari hoc loco capimus, p eo quod est, assumi ad gloriam (vt meo & ecclesiæ iudicio sumendū est) necesse est eūdem intelligere, qui aurū, argentum, & fœnū ac stipulam superædificauit: & per lignum, fœnum & stipulam, leuisculi peccata accipere. Alij melius cum ecclesiā de igne purgatorio accipiunt, p quē si quis lignū, fœnū, & stipulā. i. venialia peccata fidei supædificauerit, purgatis illis saluabitur. Sic enim Aug. sermo de sanctis, de peccatis venialibus loquens: Quicquid, ait, de istis peccatis à nobis redēptū nō fuerit, illo igne, purgandū est, de quo inquit Apost. quia, in igne purgabitur. Similiter & Theodoricus Græcus in hunc locum ait, τὸ πῦρ τὸ ἐν τῷ αἵματι καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι καθαρίζει, ἢ ἡ καθαρίζουσα

tū, lapides pretiosos, ligna, fœnū, stipulam: vniuscuiusq; opus manifestū erit. Dies enī domini declarabit: q̄a in igne reuelabitur, & vniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit. Si cuius opus māserit, quod superædificauit, mercedē accipiet. Si cuius opus arserit: detrimentum patietur. Ipse autē saluus erit: sic tamen quasi per ignem. Nesciris quia templū dei estis: & spiritus dei habitat in vobis: Si quis autem templū dei violauerit: disperdet illū deus. Templū enim dēi sanctū est: quod estis vos. Nemo se seducat. Si quis videtur inter vos sapiēs esse i hoc seculo: stultus fiat vt sit sapiēs. Sapientia enim huius mūdi, stultitia est apud deū. Scriptū est enī, Cōprehendā sapiētes in astutiā eorum. Et iterū, Dominus nouit cogitationes sapiētium quoniā vanæ sunt. Nemo itaq; glorietur in

καθαρίζονται αἱ ψυχαὶ τῶν ἁγίων ἐν τῷ ἁγίῳ πνεύματι. i. hūc ignem credimus esse purgatorium, in quo animæ tanquam aurum in conuallio purgantur. Oecumenius quoque de igne purgatorio intelligit, & refert hunc locum, ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem, ad eum de quo ante dixit Paulus, si cuius opus manserit,

hominib⁹, 8 Omnia enim vestra sunt: siue Paul⁹, siue Apollo, siue Cephas, siue mūdus, siue vita, siue mors, siue præsentia, siue futura. Omnia enim vestra sunt: vos autē Christi: Christus autem, dei.

quæ verò intercedunt, si cuius opus arserit, p parēthesim legit, sic enim ait: αὐτὸς δὲ σωθεὶς τῆς πίστεως, ὁ ἰσοκύβητος τῆν χερσίν καὶ τὴν ἀγκυρῶν, καὶ τὸς στήθεσιν ἰσάμενος, ἵνα δὴν ἴσῃ περὶ πάντων, ὅτι μισθὸν ἔσται τῆν σωτήριον, σωθεὶς τῆς πίστεως καὶ αὐτὸς, ὡς εἶπες ἡμεῖς πρὸς πάντας, καὶ ἰσοκύβητος ἐβλήθησαν αὐτῷ. Βραχὺν ἔδωκεν. i. ipse autem saluabitur: quis? q̄ aurū, argētum,

ARGUMENTVM CAP. III.

Nihil se illorum laudes & gloriā morari asserit, qui omnia pro Christo perpeti desti-

lapides pretiosos superædificauerit, cū enim dixisset de eo q̄ mercedē accipiet, nunc qualē mercedē, aperit, salutē scilicet: saluabitur autē nō sine dolore, vt par est saluari, per ignē transeuntē & adherētes sibi leues maculas purgantē: quo loco in dubiē Oecumeni⁹ per lignum, fœnū, & stipulā, leuia peccata intelligit: inquit enim δεῖ γὰρ μόνον ἢ τιλίαν ἀναμάρτητον εἶναι εἰ δὲ ἀνθρώποις ἢ ἀντὶ μάλας αἰετὸς δίκαιοι, ἢ τὸ ἄλλο ἐπὶ καθαρίσθαι siquidem vnius dei est perfectē peccati expertem esse: homines autem etiam si maxime iusti fuerint, nunquā tamen pfectē sunt mundi. is ergo est iuxta Oecumeniū Pauli sensus, si cuius opus māserit, mercedem accipietis nimirū qui aurum, argentum & lapides preciosos superædificauit: bona videlicet opera: q̄ si etiam lignum, fœnum, & stipulam (quæ venialia delicta sunt, & sordes hominis in hac vita ineuitabiles) superædificauerit, detrimentum quidem patietur, quia cum nihil inquinatū intret in domū dei, huiusmodi sordes nōnihil à gloria dei retardant: ipse autē saluabitur, sed quasi p ignē, id est, non sine dolore: quē per ignē hinc transiens sentiet: præstat itaq; cū ecclesiā & doctissimis Græcorum ac latinorū de igne purgatorio intelligere. 8. Omnia vestra sunt, id est, nos ministri, omniaque nostra, & quicquid vsquam est vestra sunt, quatenus ad salutem vestrā illis opus est: & ideo frustra gloriāmini vniuscuique de vestro præceptore, quum omnes ex æquo vestri sint.

1. Sic nos existimet. i. nolite nos existimare tanquam salutis vestre auctores, sed Christi tantum saluantis ministros.

2. Aut ab humano die. mihi, inquit pro minimo est ut à vobis iudicer, *Ἰστέον δὲ ἀνακρίσθαι* quod mihi hoc loco sumi videretur pro *δοκιμάζομαι* i. commendari & approbari, *καὶ τὸ δοκιμάζω* quod probum significat. Certe eo modo lumen videretur quidam Georgius Græcus, *ἀνακρίνοντος ἡμῶν ἢ τὸ ἀκριβεῖν, ἢ τὸ κριθῆναι ἢ τὸ πάλαι, κηρῶν, καὶ ἀποκρίθω καὶ ἀκριβῶς: τὸ ἀκριβεῖν, ἀποκριθῆναι ἀκριβεῖ τῷ πάλαι δὲ κηρῶν.* Erant enim Corinthii, qui de vnoquoque iudicium ferrent, alterum alteri præferentes. eorum ergo, inquit, qui diu dicabant, alius quidem Paulum Cepha & Apollo, alius autem Paulo longè excellentiorem Petrum dicebat: Quorum omnium testimonia & commendationes nihili faciens Paulus, inquit, mihi pro minimo est, ut à vobis iudicer, aut ab humano die. i. hominum favore. Quum enim dies pro prosperitate, sicut nox pro aduersitate sumatur: dies humanus dicitur approbatio, fauor, & commendatio hominum. Sic Hierem. 17. cap. protestatur domino se, quum predicando argueretur à multis non expectasse ut illis placeret, neque fauorem illorum & commendationem quaesivisse: Tu es, inquit, laus mea, & diem hominis non defideravi, tu scis. Sunt qui hoc loco *ἀνακρίνονθαι* sumant pro iudicari & condemnari: & humanum diem pro iudicio humano: sicut diem domini, pro domini iudicio, ut sit sensus: Quonia erant pseudoapostoli qui Pauli nomen eleuabant ut suum magnificerent: Mihi inquit, pro minimo est, ut à vobis iudicer, aut ab humano die. i. nihil moror vestrum, aut cuiusuis hominis de me iudicium: neque enim me ipsum iudico: neque enim cor meum arguit aut condemnat me. certè Photius interpretatur nihil mea refert, siue à vobis iudicer, quod quidem mihi in commodum cederet: siue ab humano die. i. siue à quouis alio: inquit enim, *καὶ ἐν τῷ ἀποκρίθω, τὸ ἀκριβεῖν καὶ ἀκριβῶς ἀποκρίθω ἀκριβεῖν καὶ ἀκριβῶς, id est, sed neque ab alio: id enim significat quum ait, sed neque ab humano die.*

nauerit: interim verò nonnihil eorum superbia interminatur.

CAP. III.

Sic nos existimet homovr ministros Christi, & dispensatores mysteriorum dei. Hic iam queritur inter dispensatores: ut fidelis quis inueniatur. Mihi autem pro minimo est, ut à vobis iudicer, 2 aut ab humano die, *3. Nihil*

A
2. Co.
6. a.

3. Nihil enim mihi *Græc.* nullius mihi culpe conscius, sed non in hoc iustificatus sum, fieri enim potest, inquit quidam Græcus, cuius hic verba vertimus, ut nullius mihi culpe sum conscius, aliqua tamen peccata lateant: ergo cum iustificatus esse, & esse in gratia idem sint, minor quorundam errorem alioqui non imperitorum, qui dicant peccatum esse, si quis ambigat se iustificatum esse si in gratia cum Paulus nullius sibi criminis conscius id sibi polliceri non audeat.

sed neque me ipsum iudico. 3 Nihil enim mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum. Qui autem iudicat me, dominus est. Itaque nolite ante tempus 4 iudicare quoad usque, veniat dominus, & illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium: & tunc laus erit unicuique à deo. Hæc autem fratres transfiguravi in me & Apollo propter vos, ut in vobis discatis, ne supra quod scriptum est, unum aduersus alterum inflet pro alio. 6 Quis enim te discernit? Quid autem habes, quod non accepisti? Si autem accepisti quid gloriaris, quasi non acceperis? 7 Iam saturati estis, iam diuites facti estis: si ne nobis regnatis, & utinam regnetis: ut & nos vobiscum regnemus. 8 Puto enim quod deus nos apostolos nouissimos ostendit, tanquam mor-

4. *Iudicare.* i. vel condemnare quenquam, vel sententiâ de eo ferre, siue in malum siue impensius in bonum. 5. *Transfiguravi.* i. cum videtur inter vos contentiones esse de doctorum vestrorum prælatioe, sub meo & Apollo nomine, illorum pseudo apostolorum vestrorum, ac vestram gloriatioe extinguere volui. meque autem & Apollo nomine usus sum propter vos, ne si vestros nominatim doctores, unde gloriamini, nominarem, maiorem vobis præberem dissensionum causam. 6. *Quis discernit, quis ostendit.* i. quis te præstantiorem fecit? Sic enim interpretatur

B

rur Græca scholia, *quis ostendit te præstantiorem.* i. quis te vel in parte elegit, nimirum præ aliis. 7. *Iam saturati estis.* i. iam opleri estis, & in omni diuino munere operati facti. Est autem legendus locus vel ironice vel interrogatiue: ut sequens locus: sine nobis regnatis, Græci legunt *ἡμῶν βασιλεύσατε.* i. regnatis, regnare autem sumit pro eo quod est, in omni diuino bono excellere. 8. *Puto.* i. existimo enim, tanta est vestra gloriatio & superbia, nos nullo numero haberi à vobis, quinimò nouissimo aut abiectissimo loci: & dānatorum esse loco. Hoc enim signi-

3. Nihil

f

q̄ existimatis nos à deo abiectos, quia nos tanquam mortidestinos ostendit, i fecit, quia spectaculum facti sumus mūdo, angelis & hominibus. i. ideo q̄ quotidie veluti ad bestias theatro dānati circumagimur ad mortē, atq; ita mūdi spectaculū & fabula efficiamur. 9. Nos stulti, quia. i. Christū p̄dicam⁹ gētilib⁹ stultitiā. Sūt autē hęc verba indignātis & τὴν αὐτοῦ loquentis.

10. Instabiles. Gr̄c. ἀσταθμῶν certā sedē nō habem⁹, vndiq; à maleuolis p̄ligari.

10. Tāquā purgamēta, Gr̄c. καθάρματα, Ambr. rectē veritē lustramēta: nos piaculū dicere possumus. Significat autē καθάρματα, idē q̄ ἀνομιήματα, sceletos. i. & exitiales hoīes, qui publicē calamitatis sedāde gratia nōnulis gētilib⁹ mactabātur: ad q̄ alludēs Paulus tātū catharmata, iuquit, & purgamēta siue lustramēta facti sumus mūdo, dū offēsum deū mūdo nostra & iterne ciōe placari existimāsi deles: quinimo Oīm peripsēma facti sum⁹ vsque adhuc. i. vsq; i p̄sentē diē. τὴν ἄρτι καὶ αὐτὴν τὴν ἄρτι ἔτι q̄ significat radere, abstergere, & li mare significat scobem, ramētū, puluerē q̄ è vestigiis pedū maculatis relinquitur, & q̄ quid limādo deceritur, ac deniq; rē vilē, & quicquid eīm penē pedib⁹ cōculcatur. Paulus μεταφορικῶς vsus est pro homine abiectissimo 12. Cognoscām, id est, approbato.

ti destinatos, q̄a spectaculū facti sum⁹ mūdo, & angelis & hoībus: 9 nos stulti, p̄pter christū, vos autē prudētes in Christo. nos infirmi, vos autē fortes. vos nobiles, nos autē ignobiles. Vsq; in hāc horā & esurimus, & sitim⁹, & nudi sum⁹, & colaphis cedimur, ro instabiles sumus, & laboram⁹ operātes manib⁹ nostris. maledicimur: & benedicimus. p̄secutionē patimur: & sustinemus, blasphemamur: & obsecram⁹ ir tāq̄ purgamēta huius mūdi facti sum⁹, oīm peripsēma vsq; ad huc. Nō vtrōfūdā vos, hęc scribo: sed vt filios meos charissimos moneo. Nā si decē millia pedagogorū habeatis in Christo: sed nō multos patres. Nā in Christo Iesup̄ euāgeliū ego vos genui. Rogo ergo vos imitatores mei estote, sicut & ego Christi. Ideo misi ad vos Timotheū, q̄ est filius meus charissim⁹ & fidelis in dño q̄ vos cōmonefaciet vias meas q̄ sunt i Christo Iesu vbiq; in omni ecclesia doceo. Tāq̄ nō venturus sim ad vos, sic inflati sunt quidā. Veniā autē ad vos cito, si domin⁹ voluerit: & 12 cognoscā non sermone eorū, q̄ inflati sūt, sed virtutē. Nō enī in sermone est regnū

C
Afl.
29.g.
1.tb.
2.b.
2.tb.
3.b.

D

1. Omnino, Gr̄cē ὅλος. Photius dicit hic esse emphasim, quasi dicat, omnino auditur, nihil est vulgatus ea fornicatione qualis nec inter gentes: Gr̄ci addunt ὁμοπάρετος, id est, ne nominatur quidem. 2. Iam iudicavi. i. decreui huiusmodi incestuosum tradere satanæ, vel condemnari eum tradendum satanæ. Quidam autem dicunt dei: sed in virtute. Quid vultis? in vitga veniam ad vos: an in charitate, & spiritu mansuetudinis?

ARGUMENTVM CAP. V.
¶ Fornicarium excommunicat, à quo, atque omni alio peccatore publico fugiendum docet.
CAPVT V.

A **O**mnino auditur inter vos fornicatio: & talis fornicatio, qualis nec inter gentes, ita vt vxorē patris sui aliquis habeat. Et vos inflati estis: & nō magis luctū habuistis, vt tollatur de medio vestrū q̄ hoc op⁹ fecit, ergo quidē absens corpore, p̄sens autē spiritu, 2 iā iudicavi vt p̄sens, eū qui sic operatus est, in nomine domini nostri Iesu Christi, congregatis vobis & meo spiritu, cū virtute domini nostri Iesu tradere hūoī hominē satanæ in interitū carnis, vt spiritus saluus sit in diē dñi nostri Iesu Christi.

C **N**ō est bona gloriatio vestra. Ne scitis quia modicū fermētū, totā massam corrūpit? Expurgate 3 vetus fermentum, vt sitis noua conspersio, sicut estis azymi. Etenim vetus fermentum, id est, peruersam vitam & doctrinam abicitate, vt sitis noua cōsperio, Gr̄cē φέσιμος, quā passā vocāt, noua in quā, nouitate vitæ, sicut estis azymi, id est, puri, & baptissimo sanctificari.

quod in primitiua ecclesia potestas erat sanctis hominibus ad peccatorum animaduersionem dæmonia in rebelles immittendi, sicut & expellendi: quæ corporaliter eos in pœnam cōtumaciæ afficerēt. Theodorus Græcus sic interpretatur, cuius ita verba vertimus: Quod verò ait tradere satanæ, non hoc dixit tāquam id facere ipse per se decreuisset, sed quod per abiectiōnem ab ecclesia, & abalienationem à deo, in potestatem satanæ veniret. Tradere ergo satanæ hoc modo, est ecclesiæ consortio expellere, & quod nos dicimus excommunicare, rem vt videre est, non nouam. 3. Vetus fermētum. fermentū in scriptura tepe p̄ peruersa vita & doctrina sumitur, sicut in euāgelio, caue à fermēto Phariseorū, ita & hoc loco: licet nōnūquā è cōtrario in bonū sumatur vt apud Mar Simile est regnū celorū fermēto &c. Expurgate ergo (inquit) vetus fermentum, id est, peruersam vitam & doctrinam abicitate, vt sitis noua cōsperio, Gr̄cē φέσιμος, quā passā vocāt, noua in quā, nouitate vitæ, sicut estis azymi, id est, puri, & baptissimo sanctificari.

4. *Pascha nostrum*. i. paschalis agnus nostri gratia immolatus. Sicut ergo Iudæi in pascha fermento abstinebant, ita Christianos quos spirituale pascha semper facere oportet, abstinere par est à veterum delictorum fermento.

5. *Scripti vobis in epistola*. num aliam scripserit epistolam quæ perierit ex hoc loco dubitari potest, sed nihil ad sensum. scripsi, inquit, vobis in epistola, nec commisceamini fornicariis. Non utique fornicariis huius mundi. i. non inhibui vobis conuersari cum fornicariis gentilibus, sed si quis fratrum. i. christianorum huiusmodi est, volo vos ab illo fugere: alio qui si fugiendi vobis essent gentiles fornicarij, ab hoc mundo exeundum vobis esset qui totus plenus est huiusmodi hominum.

6. *De his qui foris sunt*. i. gentilibus qui sunt extra ecclesiam & de his qui intus sunt. i. christianis. Non ergo quisquis in peccato mortali est, quod Lutherus finxit, is statim excommunicatus est, donec ab ecclesia sit talis nominatus. Nam fornicatores & auaros Christianos intus in ecclesia dicit esse Paulus.

7. *Auferte malum*. Græcè ἵνα φέρη τὸ πονηρὸν. i. tollite scelerosum illum, ut de homine, non de peccato intelligam.

1. *Iudicari apud iniquos*. Græcè, ἀνακρίνεται. i. causam dicere & litigare: quod magis hoc loco quadrat. Iniquos autem gentiles vocat & sanctos Christianos.

4 pascha nostrum imolat^r est Christus. Itaque epulemur non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiae, sed in azymis sinceritatis & veritatis. Scripsi vobis in epistola, Ne commisceamini fornicariis. non utique fornicariis huius mundi aut auaris, aut rapacibus, aut idolis seruientibus: alioquin deberatis de hoc mundo exisse. Nunc autem scripsi vobis, non commisceri: si diis qui frater nominatur iter vos est fornicator, aut auarus, aut idolis seruientis, aut maledictus, aut ebriolus, aut rapax: cum eiusmodi, nec cibum sumere. Quid enim mihi de diis qui foris sunt iudicare? Nonne de diis qui intus sunt vos iudicatis? nam eos qui foris sunt, deus iudicabit.

7. Auferte malum ex vobis ipsis. ARGUMENTVM CAP. VI. Illorum damnat auaritiam, quid de re leuicula, ut pote repetundis pecuniis apud infideles litigarent, admonens eos aut iacturam potius leuem rerum suarum facere, aut de illis inter se iudicare. Deinde exclusis à regno dei peccatoribus, ab omni illis fornicatione deterreret.

CAPVT VI. Vdet aliquis vestrum habes negotium aduersus alterum iudicari apud iniquos, &

2. In vobis

2. *In vobis*. id est, per vos iudicabitur mundus: siue nunc ex innocenti vita vestra, siue olim in extremo iudicio.

3. *Qui de minimis iudicatis*. Græcè ἀνακρίσει ἐν κριτηρίω ἡ λαχίσις. ad verbum indigni estis minimis iudiciis. i. indigni estis qui de minimis litigatis: & sic mihi percipiendi modo legi deberet videretur. i. nolite non apud sanctos? An nescitis quoniam sancti de hoc mundo iudicabunt? Et si in vobis iudicabitur mundus: indigni estis qui de minimis iudicatis? Nescitis quoniam angelos iudicabimus? quanto magis secularia? Secularia igitur iudicia si habueritis: contempnibiles qui sunt in ecclesia, illos constituite ad iudicandum. Ad verecundiam vestram dico. Sic non est iter vos sapiens

B

inter vos sapies, indigni estis abiecto illo foro gentilium. Verborum autem Græcorum hic sensus est: Si hunc mundum & angelos iudicabimus, quomodo non indignum est causam vos apud infideles dicere, & ab illis iudicari: Hoc enim manifestat cum inquit: Si in vobis iudicabitur mundus, ἀνακρίσει ἐν κριτηρίω λαχίσις. i. indigni estis iudiciis minimis?

4. *Angelos iudicabimus*, id est, demones per contrariam vitam. 5. *Quanto magis secularia*. Græcè βιωτικά. i. de his quæ ad victum pertinent: sic enim Photius interpretatur: Si angelos iudicari sumus, quanto magis idonei sumus cõtentiones & rixas de vita necessariis ortas dissoluere? idem tamen postea interpretatur βιωτικά, secularia & communis nobiscum naturæ homines: Nam si angelorum, inquit, ipsos. scilicet incorporeos demones iudicare possumus, πόθεν μάλλον ἄμοφους ἡμέτεροι ἀνθρώποι. i. quanto magis affines & contubernales? præstat tamen primo modo intelligere & similiter id quod sequitur: secularia igitur iudicia si habueritis. i. si necesse fuerit de eiusmodi iudicare quæ ad communem hominum usum pertinent (id enim significat τὰ βιωτικά) contempnibiles & abiectos de ecclesia præficite huiusmodi iudiciis.

6. *Ad verecundiam vestram dico*. i. ut vos pudefaciam, quasi non sit apud vos qui componere iter vos huiusmodi litigia norit. Hoc autem de industria Paulus addidit, ut à litigatione illos auerteret, tum etiam males apud infirmum Christianum causam dicere fideles, qui apud potentissimum & doctissimum infidelē: quæquæ etiam delicto non caret, fratre Christia-

EPIST. PAULI

num cum fratre litigare.
 7. *Iniuriam accipitis.* i. quare nō potius finitis vos iniuria affici, & bonorum vestrorum facere dispensum, quā ut inferatis? nā fraus hoc loco non pro dolo sumitur, sed p̄ dāno.
 8. *Sub nullius.* sensus est, q̄ cum omnia mihi liceant, & possem ego victum à vobis & vestrum exigere, non sum tamen vltus hac potestate, ne sub alicuius potestatem redigerer. i. ne cui subessem & illi fierem obnoxius. videtur enim quodammodo quis ei sub esse, à quo munus accipit. vult autem his verbis Paulus, q̄ si quando multa nobis debeantur, non tamen statim de his contendere oportet iudicio.

9. *Esca enim ventri, & venter escis.* i. escæ (nam Græcè est in plurali τὰ βρώματα) ad sedandum ventrem, & venter ad eas excipiēdas fact⁹ est: sed vtraq; deus destruet, quādo eorū vsum ī resurrectione abolebit. Nā pro, destruet, Græcè est καταργήσει. i. abolebit, inanem que reddet vsum illorum, *Corpus autem nō fornicationi,* id est, non factum est ut fornicationi subiaceat, sed ut domino pareat, qui autem, inquit, fornicatur, in corpus suum peccat, quia suū

quisquā: qui possit iudicare inter fratrem suū? Sed frater cū fratre iudicio cōtēdit: & hoc apud infidelis. Iā quidē omnino delictū est in vobis, quōd iudicia habetis inter vos, Quare nō magis? iniuriā accipitis? quare nō magis fraudē patimini? Sed vos iniuriā facitis, & fraudatis: & hoc fratribus. An nescitis, quia iniqui regnū dei nō possidebūt? Nolite errare. Neq; fornicarij, neq; idōlis seruiētes, neq; adulteri, neque molles, neque masculorū cōcubitores, neque fures, neque auari, neq; ebri osi, neq; maledici, neque rapaces regnū dei possidebūt. Et hæc qui dē fuistis: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in noīe domini nostri Iesu Christi, & in spiritu dei nostri. Omnia mihi licent: sed nō omnia expediūt. Omnia mihi licēt, sed ego sub nulli⁹ redigar potestate. 9. Esca vētri, & vēter escis: deus autē, & hūc & has destruet. corpus autem nō fornicationi, sed dño: & dominus corpori. de⁹ verò & dominū suscitauit: & nos suscitabit per virtutē suā. Nescitis quoniā corpora vestra, mēbra sunt Christi: Tollens ergo mēbra Christi, faciam mēbra meretricis? Absit. An nescitis, quoniā qui adhæret

ipse corpus maculat. quibus verbis fornicationis crimē Paulus exaggetat, quōd cetera peccata animam quidem lædunt, fornicatio autem præterquam quōd animam lædit, corpus quoque emacuat. 10. *Portate deum* Simile est ei quod ait, ad Romanos 6. Exhibere mēbra vestra arma iustitiæ deo. Græci hoc loco addunt, *ἡμεῖς ἵνα τὸ σῶμα ὑμῶν ὡς ὅπλα δικαιοσύνης προσάξωμεν τοῦ θεοῦ*, id est, in corpore vestro, & spiritu vestro, quæ sunt dei.

Gen. meretrici, vnū corp⁹ efficitur? Erūt enim (inquit) duo in carne vna. Qui autē adhæret dño: vnus spiritus est. Fugite fornicationē: Omne enī peccatū quodcūq; fecerit homo, extra corpus est. qui autē fornicatur, in corpus suum peccat. An nescitis, quoniā mēbra vestra, tēplū est spiritus sancti qui in vobis est, quē habetis à deo, & nō estis vestri? Empti enī estis p̄rio magno. Glorificate & 10 portate deū in corpore vestro.

ARGUMENTVM CAP. 7.

¶ *Ad continentiam omnes quatenus fieri potest hortatur, interim tamen vxoris vsum ad fornicationem vitandā permittens. vxorem Christianam à viro infideli non discedere iubet, neque Christianum ab infideli parte, si quidem præter dei contumeliam cohabitare possint, deinde virginitatem ita commendat, ut nuptias non damnet: obiter quoque sic rebus huius mundi vtendum docet, ut eorum non perpetuos possessores, sed probos fructuarios nos esse intelligamus.*

CAPVT VII.

DE quibus autem scripsistis mihi, 1 Bonum est homini mulierem non tangere. propter fornicationem autem,

ἡμεῖς ἵνα τὸ σῶμα ὑμῶν ὡς ὅπλα δικαιοσύνης προσάξωμεν τοῦ θεοῦ, id est, in corpore vestro, & spiritu vestro, quæ sunt dei.

1. *Bonum est homini.* Quia errant Corinthi pseudo apostoli, qui Christianis factis & vxoratis rei vxoriæ interdicent, quasi dānabiles essent nuptiæ: ea de re turbati Corinthij Paulo scripserāt, quib⁹ ille respōderet, bonum est homini mulierem non tangere, Græcè, *ἡ ἀγαθή ἐστὶν ἡ ἀγγιξάντων*. i. mulieri non adherere & adglutinari: quasi diceret Paulus, præstaret si per vtriusque cōsensum ac citra incontinentiæ periculum si eri posset vxore sua abstinere. Quōd enim de iam coniugatis loquatur, hinc manifestum est, quōd ait, bonum est non adglutinari mulieri, id est, vxori. Nam idem est verbū quod postea vertit vxorē. Quōd si de solutis intelligeret, dixisset, malum esse homini mulierem tangere. neque hoc querebāt Corinthij, an bonū esset nubere, sed nuptis bonū ne esset, quum ad fidē conuersi essent, rei vxoriæ operā dā-

ait Paulus, rursum iis qui matrimonio iuncti sunt precipio, non ego, sed dominus, ut neque vir ab uxore discedat, nec contra. Nam Matt. 5. & 19. de non dimittenda uxore cauetur hoc modo: Dicitur est autem, quicumque dimiserit uxorem suam, det ei libellum repudij: ego autem dico vobis, quia omnis qui dimiserit uxorem suam excepta fornicationis causa, facit eam moechari: & qui dimissam duxerit, adulterat. quibus verbis duo Christus innuit, prius, ne quo ad carnalem cohabitationem diuortium fiat, nisi ob fornicationem, quod tunc se uxore iure exigendi debiti priuat: deinde, ne quis ob fornicationem dimissam, alterius uxorem sibi adsciscat: quod sic adulter esset: unde constat non esse verum diuortium. quapropter & hunc locum explicans Paulus: precipio, ait, non ego, sed dominus, uxorem a viro non discedere: quod si ob causam a Christo permissam discesserit, manere in nuptiam. Certè Augustinus putat hoc loco intelligere Paulum de coniugatis tantum Christianis, in qua etiam sententia est Oecumenius Græcus.

II. Nam, ceteris, vult his & sequentibus verbis Paulus, quod si quis infidelium ad fidem conuertitur altero manente in infidelitate, non dirimatur propterea matrimonium, modo qui remanet infidelis consentiat, scilicet citra iniuriam creatoris & fidei fidei cohabitare. quia ut Græci hic dicunt: Si fidei statim infidelē abiicere liceret, omnia plena turbatione ac tumultibus assent, portò etiā plerūq; cōtingit infidelē a fidei cōverti. Ideo nō vult Paul⁹ huiusmodi matrimonia dirimi, quāquā Aug. ppter hæc verba, dico ego, nō dominus, dicat esse consiliū Christiano, ut infidelē etiā cōsentientē retineat, aut si velit, abiiciat. Theodorit⁹ Græcus ait esse pceptū, soluēs diu Augustini rationē, cuius verba ita vertimus: Dico ego, pro eo quod est, nō inuenio huiusmodi legē in diuinis euāgeliis scriptā, nūc vero illā addo. Quod enim ipse Apost. leges, domini Christi leges sint, manifestū est iis, quod diuinis scripturas callēt. Ipsi enim vox illa est, An experimentum queritis loquentis in me Christi? illud, Non ego, sed gratia dei mecum: sic & hoc loco, Sanctissimo

spiritu

spiritu per eum loquente legē tulit apostolus. hoc Theodoritus 12. *Alioqui. i. non derelinquat fidelis infidelē sibi consentientem, alioqui filij vestri immundi essent. i. censeretur pro adulterinis, ut pote de vero matrimonio, quod dissolutū est nati. nūc sancti sunt. i. legitimi, vel alioqui filij vestri qui per cōmunē vtriusq; cōsentium in fide educati sunt & sancti, immundi, id est, infideles fierent, potissimum ij qui parentem sequerentur infidelem. Periculū enim esset ne in odiū diuortij seducerentur ab infideli parente relicto.*

12. alioquin filij vestri immundi essent: nūc autē sancti sūt. 13. Quod si infidelis discedit, discedat: nō enim seruituti subiect⁹ est frater, aut soror in huiusmodi: 14. in pace autem vocauit nos deus.

13. *Quod si infidelis discedit,*

χωριζεται, id est, separatur, ac dissolutionem querit, & cohabitare non vult cum fidei, aut nō vult sine creatoris cōtumelia, quod idem est, discedat etiam & fidelis, & alteri (si velit) nubat. Nō enim subiectus est frater. i. Christianus, in huiusmodi. quem locum sic Græcus Photius explicat: Non oportet, inquit, matrimonium dissoluere, si quidem pars infidelis cum fidei habitare consentit, si autem seditiosus est infidelis, & dissolutionem facit non sic est illi fidelis obnoxius, ut discedere quoque illi non liceat: quinimo matrimonium infideli dissolvente, liberum quoque est fidei discedere, veruntamen (inquit Photius) liber est per infidelis defectionem matrimonium soluere.

14. *In pace autē. id est, si seditio fusa est, nec tecū habitare cōsentit, nō illi retinere nolentē, quinimò & tu discede. alioqui future sunt inter vos rixæ & dissensiones. In pace autē vos vocauit deus. i. ad pacē: nā frequēs est Paulo sumere ἵπ pro ἰσ. i. in pro ad. quod autē noster interpret legit, vos, Græci quidā habent nos: sed facilis est transit⁹ ab ἰμῶς ad ἰμῶς. Quomodo autē in pace vocauit nos deus? quū Marth. 10. dicat Christus, Nolite arbitrari quia pacem venierim mittere in terrā, non veni pacē mittere, sed gladiū. veni enim separare hominē aduersus patrem suū, & filiā aduersus matrem suā, & nutū aduersus socrum suā. verū ille gladi⁹ spiritualis quia bellū habet & inimicis cū mundo, carne & diabolo, pacē habet cum deo: pro qua belligerare oportet aduersus omnes, etiam, & patrem & matrem, si quid mandatis dei contrariū iusserint: imò & aduersus animam propriam, iuxta quam sententiam dicit in euangelio saluator, Luc. 14. cap. Si quis venit ad me & non odit patrem suum, & matrem suam, & uxorem, & filios, adhuc autem & animam suā,*

non

nō potest me^o esse discipul^o. huiusmodi aut pugna cū vitii carnis & affectibus secū admittit pacē in deo, & Christo Iesu domesticā. 15. *Vnde enim scis*. tractim legēdo cū præcedētibz sensus est, si solutionem querit aut à fide promissa discedēs ad impietate te cogit, recūq; cōtendit ac rixatur, (sic enim Chrysof) præstat discedere. non enī ad seditiones, sed

pacē vocavit vos deus: & quæcūq; fieri poterāt: fortē virū infidelē lucrabor, subdit, vnde enim scis mulier si virū saluū facies aut nō? idcirco cū te ad defectio- nem fidei sollicitet, præstat discedere. Quidā hūc locū (vt Ambrosius) referunt ad id quod antē præcessit: fidelis mulier non dimittat infidelem secum habitare consentientem. Vnde enim scis mulier, &c. præcedentia aurem (quod si infidelis) per parentheſim leguntur.

16. *Nisi vnicuique*. Græci, vt Seuerianus, legunt $\mu\alpha$, id est, an non, & referunt ad id quod præcessit, Si vxorem saluam facies an nō? dein sequitur, vnicuiq; sicut diuisit dominus, id est, gratiā dedit, ita sub. faciat. noster legit $\mu\alpha$, id est, nisi, & sensus est, vnde scire potes quod virū saluabis, aut cōtrā, nisi vnicuique sicut diuisit deus, id est, nisi quod scire potes sicut vnicuiq; diuisit deus gratias suas & dona. *Vnumquēque*, inquit, sicut vocavit deus, ita ambulet, id est, conditionem hominis baptismus aut fides non mutat: si seruū reperit seruitutem non excutit: si vxorātū, vxorem non reiciit, modo in pace & sine Christi contumelia viuat.

17. *Et sicut in omnibus*, id est, ambulet in sua vocatione, & quemadmodum in ecclesiis doceo ambulare. Noster legit $\mu\alpha$, id est, sicut, Græci $\epsilon\upsilon\omega\varsigma$, id est sic.

18. *Non adducat præputium*. Erant enim Iudæi quos ob gentes præsectæ pelliculæ puderet, atque ad eodē medicamentis eam sibi sarcio dā curarēt, id quod Theophilus & Photius Græcus ex Epiphaniā docent. Vult autem his verbis Paulus nullum discrimē esse inter fideles, siue ex circuncisione. siue ex gētilitate vocati sint ad fidē.

19. Ser-

19. *Seruus vocatus es?* Non vult propter fidem, ad quam vocatus est, seruum seruitutem excutere: quinimō, inquit, nō sit tibi curā huiusmodi seruitus, id est, ne sis de illa excutiēda anxius, quietiam vel si eximi ab ea potes, magis ea vtere, id est, in vsum aliquem eā confer. Hieronymus hos locos de seruo & libero, circūciso & in-

neat. 19. *Seruus vocatus es?* nō sit tibi curā. Sed & si potes fieri liber magis vtere. Qui enim dño vocatus est seruus, 20. libertus est domini. Similiter qui liber vocatus est, seruus est Christi. Pretio empti estis: nolite fieri serui hominū.

Sup.
6. d.
1. Pe.
x. d.

Vnusquisque ergo in quo vocatus est, fratres: in hoc maneat apud deū. De virginibus autē præceptum domini non habeo. cōsi- liū autē do, tanquā 21. misericordiam cōsecutus à domino, vt sim fidelis. Existimo enī hoc bonū esse 22. ppter instantē necessitatē: quoniā bonū est homini sic esse. Alligatus es vxori? noli querere solutionem: Solutus es ab vxore? noli querere vxorem. Si autem acceperis vxorē: non peccasti. 23. Et si nupserit virgo: nō peccauit.

tem rem esse bonā & egregiam, propter instantem necessitatē, id est, propter vrgentes rei vxoriæ difficultates & molestias. Sic enim Oecumenius Græcus: Existimo, inquit, hoc bonum esse, quod nā verò hoc bonum est: abstinere à nuptiis propter eas, quas secum afforunt molestias & difficultates.

23. *Si nupserit virgo*. hic Hieronymus aduersus Iouinianū lib. 1. Et si nupserit virgo nō peccauit, nō illa virgo, inquit, quæ semet dei cultui dedicauit. Virgines enim quæ post consecrationē nupserunt, nō tam adulterę quàm incestæ sunt. Et Theophilus ex Chry- lostomo, virginem hoc loco dicit, non eā quæ Christo dicata sit:

hæc

circūciso, interpretatur de nuptis & inuuptis: vt ferui & circūcisū sint nupti, incircūcisū autē & liberi, inuupti, & hoc modo ante eum Origenes, cuius apud nos Græca habemus.

20. *Libertus domini*, id est, à domino manumissus & in libertatem Christianā asseruus. libertus enim dicitur qui ex seruo factus est liber quales Christiani, q ex seruitute peccati & diaboli in libertatem dei & gratiæ sunt asserti.

21. *Misericordiā consequutus* id est gratiā apostolicimū neris in gētes cōsequutus sum à domino, vt fideliter illis consulam.

22. *Propter instantem, vniuersa* inquit Græcē, id est, existi- mo siue decerno hoc bonum esse, id est, virginita-

hæc nanq; si nupserit, delinquit haud dubiè plurimū. Videat igitur quàm rectè faciūt, qui moniales virgines ad incestas nuptias sollicitat. Photius de hoc, *καὶ ἂν γὰρ ἡ παρθένος, οὐκ ἔμαρτε, παρθεὶν ἢ ταῦτα φανὸν ἂ τὴν ἀφαιρωμένην θιγῶ, ἀλλὰ τὴν ἄγαμον κέρει, ὅς ἔτι ἀφαιρωθεῖσα θιγῶ ἢ γὰρ, μοιχθῶν ἰατρικῆ χριστῶ ἢ νεομφοῦται.* i. & si nupserit virgo, non peccat: virginem hic dicit non deo dicatam, sed innuptam puellam: quòd si deo dicata nupserit, adulterum Christo, cui desponsata erat su perinducit.

24. *Tribulationem carnis, scilicet parturientium dolores, liberorum educandorum sollicitudinem, & mille matrimonij incommoda.*

25. *Ego autem vobis parco.* Græcè *φιλοῦμαι*, id est, vestri miseror, nolens, si fieri possit, in has vos molestias incidere.

26. *Reliquum est.* Vult Paulus, si qua etià esset in huius mundi rebus voluptas, non admodum illis affici propter temporis brevitatem: quòd si quæ essent huiusmodi voluptates, fluxæ sint & breves. Qui ergo, inquit, vxorem duxerūt, non magno opere rei vxoris afficiantur. *Qui sūt, &c. qui emunt, tanquam non possidentes.* Græcè *μὴ κερχοντες* quasi dicas, non perpetuò possidentes. Est enim *κερχοντες* magnopere aliquid detinere, & vehementer ad illud affici, vnde *κεροχθ* ardens animi affectio. Inquit ergo, qui emunt sint, subaudi, tanquam non possidetes id est, non ita distineatur rebus empris, quasi illas perpetuò possessuri: *qui vtuntur hoc mundo, tanquam non vtantur.* Græcè *ὡς μὴ καταχευόμενοι*, id est, sic vtantur vt non abutantur, vt abuti sit hoc loco supra modum & immodicè vti. Immo dico igitur rerum secularium vsu interdicit Paulus scilicet, vt vtamur iis tanquam probi fructuarij, non tanquam perpetui possessores: qui res suas, si visum est iure suo absumunt.

27. *Præteris enim figura.* Græcè *ἡμεῖς*, i. habitus, species, ac status mundi hu-

mundi huius: vult enim nos affici huic mundo, quòd quicquid in eo est fugax sit ac labile. *περθεῖται* quoq; quod interpres veritè præterit, significat etià decipit: quo modo sumi potest, vt sic sensus: Nolite huic mundo immodicè affici. Nam etsi figuram ac speciem boni nonnullam habet, fallax tamen est, sui que studiosos decipit.

placeat vxori: 28 & diuisus est. Et mulier innupta & virgo cogitatur quæ domini sunt: vt sit sancta & corpore & spiritu. Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi: quomodo placeat viro. Porro hoc ad vtilitatē vestrā dico, non vt laqueū vobis iniiciā. 29 sed ad id quòd honestū est, & quòd facultatem præbeat, sine impedimēto dominū obsecrādi. 30 Si quis autē turpē se videri existimat sup virgine sua, quæ sit supadulta, & ita oportet fieri: quòd vult faciat non peccat, si nubar. 31 Nā qui statuit in corde suo firmo, non habēs necessitatē, potest statē autē habēs suæ voluntatis, & hoc iudicauit in corde suo, serua re virginē suā: benefacit. Igitur & qui matrimonio iūgit virginē suā benefacit. & qui non iūgit, melius facit. Mulier alligata est legi quāto

28. *Diuisus est.* i. in multas sollicitudinum partes, miseriarūque distractus. Græca habent *μεμειραται ἢ διυνη ἢ παρθεῖνος*, i. diuisa est mulier siue vxor & virgo. hoc est, iuxta Oecumeniū, non eandem sollicitudinem habent, sed diuersa sunt illis studia, quia virgo cogitatur quæ sunt dei, mulier quæ sunt viri.

29. *Sed ad id quod honestum.* Græcè *ἀλλὰ πρὸς τὸ ἔυχημον*, *καὶ πρὸς τὸ ποιεῖν κατὰ ἀρετὴν πρῶτος.* Est autem sensus quod tanto opere virginitatē vobis comendo, ad vtilitatē vestram facio, non vt laqueum vobis iniiciam. i. non quod necessitatē vobis impone re velim continēdi: *πέδηλον* enim. i. laqueū, inquit Oecumenius, necessitatē appellat. Sed supra, vt vos adhorter ad id quod honestum est, &c. Græcis quo-

G

Ro. 7.11.

que aliquid simile supplendum est, quorum ad verbum sensus esse potest: Sed vt vos inuitem, sub. ad honestatē & indiuisam immobitemque dominii assidentiam, id est, vt vos adhorter honestè viuere & domini obsequio assiduus esse.

30. *Si quis autem turpē se videri existimat,* id est, si quis indecorum existimat virginem suam esse plus equo nubilem tradat eam viro: neque enim sic peccat.

31. *Nam qui statuit in corde suo.* i. qui certo apud se statuit, non collocare nuprum filiā, quā pro arbitrio id possit, nulla necessitate ad

cam

eam secum retinendam adactus, bene ac laudabiliter facit.

32. *Liberata est à lege.* i. non amplius tenetur lege, quæ illam vetabat vivente viro secundas adire nuptias. Græci paulo secus habent *Λυβερτα εστιν ελευθερια γαμουδενος*, i. libertatem habet nubendi cui volet. *Tertium in domino.* i. secundum dominum, hoc est, castis & honestis nuptiis cum ipse liberorum procreandorum.

1. *De his autem.* Erat Corinthij nonnulli persuasi à pseudoapostolis, qui existimarent nefas esse vesci carne idolis immolata, quam ideo idolothyrum vocant. Erant contra perfectiores, qui nihil existimabant vili cibo propter idolum accedere vel decedere, & ideo tēpla idolorum ingredientiētes cū illorum sacrificiis edebāt: quod quā à præstantioribus fieri viderent infirmiores, illorum cœnis aderant, vescētes quoq; de idolothyro, sed nō nihil numinis in eo esse credētes. Carpit ergo perfectiores Paulus, q̄ quū gloriarentur se scire nullā in cibis fore discretionē, interim pusillis scādalo erant, ostendens patū prodesse illis huiusmodi sciētiā (de ea enim loquitur) nisi charitas eos à proximorum scādalo auertat.

2. *Sed non in omnibus est.* i. quaquam noſtis nihil religionis, aut maculæ cuiquā cibo accedere ppter idolū, non tamen passim idolothyro vesci oportet:

tēpore vir ei⁹ vivit. q̄ si dormierit vir ei⁹: 32. liberata est. cui autē vult, nubat: tātū in domino. Beatior autē erit, si sic permanſerit secundū meum consiliū. Puto autē q̄ & ego spiritum dei habēā.

ARGUMENTVM CAP. 8.

¶ *Damnat promiscuē cum fratrum offendiculo in idolorum mensa vescētes.*

CAPVT VIII.

DITĒ iis autem quæ idolis immolantur, scimus quod omnes scientiā habemus. Scientia inflat: charitas verò ædificat. Si quis autem se existimat scire aliquid: nondū cognouit quē admodū oporteat eum scire. Si quis autem diligit deū, hic cognitus est ab eo. De escis autem quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo, & q̄ nullus est deus nisi vnus. Nam si sunt q̄ dicātur dij, siue in cœlo, siue in terra (siquidē sunt dij multi & domini multi) nobis tamen vnus deus pater ex quo oīa, & nos in illū: & vnus dominus Iesus Christus, p̄ quē oīa, & nos p̄ ipsum: sed nō in omnib⁹ est sciētia

nō enim in omnibus est hæc scientia, id est, nō enī hæc omnes norunt, quinimō multi vestro exēplo idolothyrum manducantes, existimant aliquid in idolo esse numinis, atque ita polluūtur: nō quia vescuntur, sed quia cum huiusmodi conticiētia vescūtur. Græci explicant non in omnibus est scientia, id est, non omnes sciunt

Quidā autē cū cōscientia vsq; nūc idoli quasi idolothytū māducat & cōscientia ipsorum cū sit infirma, polluitur. Esca autē nos nō cōmēdat deo. Neq; enī si māducauerimus, abūdabim⁹: neq; si nō manducauerimus, deficiemus. videte autem ne fortē hæc licētia vestra offendiculū fiat infirmis. si enim quis viderit eum qui habet scientiam, in idolio recubentem: nōne conscientia ei⁹ cū sit infirma, ædificabitur ad māducādū idolothyta? Et peribit infirm⁹ in tua cōscientia frater, propter quē Christ⁹ mortuus est: sic autē peccātes in fratres: & percutientes cōscientiā eorū infirmā: in Christū peccatis. Quā ppter si esca scādalizat fratrem meū: nō manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem.

ARGUMENTVM Cap. 9.

¶ *Etsi pro libertate sumptus exigere posses, se tamen abstinuisse ostendit, ne quod euangelio offendiculum daret.*

CAPVT IX.

NON sum liber? Non sum apostolus? Nōne Christum Iesum dominum nostrum

quod nihil est idolum in mundo: sed quum vos ad mēsas idolorum vidēt accedere, putant in iis esse aliquid numinis.

3. *Cum conscientia vsque nunc idoli, id est, cū eadem conscientia & conscientia, qua & gentes existimantes aliquid esse idolum.*

4. *neque si manducauerimus abundabimus, id est, neque laudabiliter agemus manducantes, neque deficiemus, id est, peccabimus, abstinentes.*

5. *In idolio, id est, mensa idolis consecrata. Græcè ἐν ἰδωλιῶ*

6. *In tua scientia, id est, ob huiusmodi scientiam, quā tibi cum periculo fratris vendicas.*

1. *Non sum liber, id est, nunquid mei iuris sum, ut ne meo inhibere possit, quin sumptus à vobis exigam?*

2. *Nam signaculum.* i. vos argumento estis mihi creditæ apostolicæ functionis, apud quos apostolatus opera gessi: quinimò & mea de fensio estis. Siquis enim me negat apostolum esse, ego vos ostero. mea defensio est hæc, Vos, in quâ signaculū apostolat⁹ mei: nec mihi uideretur iungendus hic locus cū sequenti, *nūquid nō habemus, &c.* neq; enim indigebar defensione, ad ostendendū quodd iure sumptus in euāgelio prædicādo fecisset: sed probat se fuisse illis apostolū, quasi dicat, poterā exigere à vobis sumptus, quia uerster apostol⁹: quod si quis negauerit, mea vos estis defensio, ut pote signaculū apostolat⁹ mei, in quib⁹ ego apostolatus mei sigilla impressi, firmissimā scilicet Christi fidē, q̄ si quis (inquiunt Græca scholia) me negat esse apostolū, ego vos profero: in quibus quæcunque apostolū decet, p̄cegi, tū in ædendis signis ac fide docēda, tum etiam in ferēdis periculis: quæ omnia sunt *op̄e* & sigillum apostolat⁹.

3. *Sororem.* peruerse hūc locum quidam explicant de vxoribus apostolorū, quā nulli (ut inquit Hieronymus) vxores habuisse legantur præter vnum Petrum, idque ante conuersionem. Certè Chrysostomus, Theodoritus, & Theodorus Græci, interpretantur de mulieribus apostolis ministrātib⁹, quales Christum sequutas esse legimus, & illi ministrasse.

4. *Frates domini.* Ioannem, Iacobum, Iudam, & Simonem dicit, qui quam cognati essent domini, Hebræorum more fratres dicebantur.

5. *Secundum hominem.* id est, nunquid humana tantum similitudine aut autoritate potestatem nostram probare contendo? nūquid &

in lege

vidi? Nōne opus meum uos estis in domino? Et si aliis nō sum apostolus, sed tamē uobis sum.

2. Nā signaculū apostolat⁹ mei uos estis in domino. Mea defensio apud eos qui me interrogāt, hæc est. Nūquid nō habem⁹ potestatem māducādi & bibēdi? Nūquid nō habemus potestatem mulierē & sororē circūdūcēdi: sicut & ceteri apostoli, & fratres domini, & Cephas? Aut ego solus & Barnabas, nō habem⁹ potestatem hoc orādi? Quis militat suis stipendiis vnquā? Quis plantat uineam: & de fructu eius non edit? Quis pascit gregē: & de lacte gregis non māducauit? Nūquid⁹ secundum hominem hæc dico? An & lex

Deu.
25. a.

in lege parabola bouis ea confirmatur?

6. *Nunquid de bobum cura est deo,* id est, bonū ne, an non nostra magis causa hæc dixit?7. *Potestatis uestra.* i. si ij qui nō sunt uobis doctores neq; apostoli uideatur potestate à uobis cōcessa, ut à uobis sumptus exigat, quare

boui triturantri. 6. Nūquid de bobum cura est deo? An propter nos utiq; hoc dicit? Nam ppter nos scripta sunt: quoniā debet in spe qui arat, arare: & q̄ triturat, in spe fructus percipiendi. Si nos uobis spiritualia seminauimus: magnū est si nos carnalia uestra metam⁹.

1. Ti.
5. c.

B Si alij⁷ potestatis uestrę p̄cipites sunt, quare nō poti⁹ nos? Sed nō uſi sum⁹ hac potestare, sed oīa sustinem⁹, ne q̄ offendiculū dem⁹ euāgelio Christi. Nescitis quoniā

Rom.
15. f.Deu.
18. a.]

q̄⁸ in sacrario opantur, q̄ de sacrario sūt, edūt: & qui altari deseruiunt, cū altario participant? Ita & dominus ordinauit iis qui euāgeliiū annuntiant, de euāgelio uiuere. Ego autē nullo horum uſus sum. Nō autē scripsi hæc, ut ita fiant in me. Bonū est enim mihi magis mori, q̄ ut gloriā meā quis euacuet. Nā etsi euāgelizauero, nō est mihi gloria, necessitas enim mihi incūbit. uenim mihi est, si non euāgelizauero. Si enim uolens hoc ago, mercedē habeo. si autē inuitus, dispēratio mihi credita est, q̄ est ergo merces mea? Ut euāgelium prædicans,

non potius nos exigamus? forsassis autem & *uſus*, id est, potestatis probus, quod opes & facultates alicuius significat, posuit Paulus, ut plerunque sermonis proprietatem negligit, id est, si facultatum uestrarū participes illi facti sunt, cur non & nos?

8. *Qui in sacrario operantur.* Leuitas dicit, quibus pars sacrificij contingebat in edulium. Vide Deuter. 18. cap.

9. *Ut ita fiant,* id est, quod mihi sumptus à uobis exhiberi uelim.

10. *Non est mihi gloria.* i. nō accedet mihi ad cumulū gloriæ, neq; est quod inde gloriari possim, q̄ ad hęc functionem nō meo merito, sed dei gratia sum uocatus, cuique iniunctū est: quod si uolens, id est, uſtro & iniussus, id muneris exequerer, hinc mihi merces accresceret. *Si autē inuitus,* id est, iussus & ex mandato, id perago, nihil est q̄ inde gloriar. dispēratio enī, & euāgelij administratio mihi credita, & cōmissa est: quasi diceret,

g ij seruus

seruus inutilis sum, q̄ iubeor & debeo facere, facio
 11. *Sine sumptu.* i. gratis.
 12. *Potestate mea.* i. libertate sumptus exigendi.
 13. *Nescitis,* &c. hortatur eos ad supernæ vocationis brauiû & p̄miû cōtēdere, exēplo pugilû, & antagōnistarum, qui marcescibilis coronæ gratia se cōtinent ab omnibus, quę ab ea consequēda auertūt, vt expediti⁹ currā: quādō magis nos, qui ad immarcescibile coronā cōtēdimus p̄perare oportet, & ab oī p̄pediente p̄cō abstinere? *Stadiū* autē curculū est, & locus in quo equi hominēve ad cursum exercentur, & athletæ certant.
 14. *Brauium.* i. statutū p̄miū. est autē Græcē *επαθλιον* quod Latini vsurpant pro brauiū sive brabæū, statutū viatoribus in quocunque certamine p̄miū.
 15. *Aerē verberās.* i. frustra & inaniter laborans.
 16. *In seruitutē redigo.* i. mihi subigo. & si quando ī serui morē cōtumacis lasciuire incipit, castigo illud, ne quū aliis p̄dicauerī, reprobus efficiar. Græcē *ἀποκρίνομαι*, q̄ improbum quoq; si gnificat: & tūc sensus est, ne quū aliis vitā p̄dicē & cōmendem studio sam, ipse vitiosus inueniar.

11 sine sumptu ponā euāgeliū, vt nō abutar 12 potestate mea ī euāgelio. Nā cū liber essem ex oīb⁹, oīm me seruū feci: vt plures lucrifacerē. Et factus sum Iudæistā quā Iudæ⁹: vt Iudæos lucrarer, iis q̄ sub lege sunt, quasi sub lege essem (cū ipse nō essem sub lege) vt eos q̄ sub lege erant, lucrifacerem. iis q̄ sine lege erāt. Fact⁹ sum infirmis infirmus, vt infirmos lucrifacerē. Omnibus oīa factus sum: vt oēs facerē saluos. Omnia autē facio p̄pter euāgeliū: vt particeps eius efficiar. 13. Nescitis q̄ ij qui in stadio currūt: oēs q̄ dē currūt, sed vnus accipit 14 brauiū? Sic currite: vt cōp̄hēdatis. Oīs autē q̄ in agone cōtēdit: ab oībus se abstinet, & illi quidē vt corruptibile coronā accipiāt: nos autē incorruptā. Ego igit sic curro, nō quasi in incertū: sic pugno, nō quasi ī aerē verberās: sed castigo corp⁹ meū & 16 ī seruitutē redigo, ne cū aliis p̄dicauerim, ipse reprob⁹ efficiar.

ARGVMENTVM CAP. 10.

¶ *Ab idololatria & fornicatiōe & murmuratiōe veterū Iudæorū exēplo eos deterret, qui ad Christianorū instructiōē oīa in figura cōtulerūt. Deinde ab idolorū mēsa, vt subducāt, & omnia in dei gloriam faciunt, admonet.*

1. *Nolo enim vos ignorare.* Admonet hoc capite Corinthios Paulus, ne de donis à deo perceptis efferantur. Futurum enim vt per elationem hanc, atque alia peccata, his donis excidāt, & à Christo eiciantur, idque exemplo Iudæorum, quos licet in figura, similib⁹ ta mea ab eo donis affectos probat, sed hinc tamē ob sua delicta excidisse. sicut enim in spiritu sancto, & aqua baptizati veri Pharaonis seruitutē excusserunt, Christi carne pasti, & eius sanguine potati sunt: ira patres Iudæi excussa Pharaonis seruitute: & transgresso mari rubro, quodam modo in mari, & nube baptizati sunt, similitudinariē scilicet. quod autem illis nubes protegens conduens ac refrigerans: id nobis spiritus sanctus actionum nostrarum dux, & protector, libidinūque moderator & extingtor: quod illis mare, hoc Corinthiis & Christianis omnibus, aqua baptismatis. Corinthij Christi carnem manducabāt, illi figuram eius manna: quam spiritualemente vocat escam, quod miraculose cœlitus descenderit. Corinthij sanguinem domini bibebant, Iudæi spiritualemente potum, quem miraculose petra fudit, biberunt: neque tamen, tot affecti beneficiis, præter duos tantum, in terram promissionis peruenerunt: sed in deserto prostrati sunt ac mortui. qua in re figura nostri fuere, vt scilicet à vitis illorū abstineam⁹, alioqui in deserto perpetua fastidinis perituri, neque veram promissionis terram ingressuri.

CAPVT X.

A N^o Olo enim vos ignorare fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare trāsierūt, & omnes ī Moyse baptizati sunt in nube, & in mari, & omnes eandem escam spiritualemente māducauerunt, & omnes eundem potū spiritualemente biberūt (bibebāt autē de spirituali, 2. consequēte eos petra, petra autem erat Christus) sed nō in pluribus corū beneplacitum est deo: nā prostrati sunt ī deserto. Hęc autē in figura facta sunt nostri, vt nō lim⁹ cōcupiscētes malorum, sicut & illi cōcupiscētes, neque idololatrę efficiamini sicut quidā ex ipsis: quemadmodū scriptū est, Sedit popul⁹ māducare & bibere, & surrexerūt lu-

ni bibebant, Iudæi spiritualemente potum, quem miraculose petra fudit, biberunt: neque tamen, tot affecti beneficiis, præter duos tantum, in terram promissionis peruenerunt: sed in deserto prostrati sunt ac mortui. qua in re figura nostri fuere, vt scilicet à vitis illorū abstineam⁹, alioqui in deserto perpetua fastidinis perituri, neque veram promissionis terram ingressuri.

2. *Consequente eos petra,* pro consequente Græcē est *ἀκολουθῶν*, i. per totū iter comitāte: nō quod re vera petra vnde aqua manauit, per petuū eos comitaretur, sed christ⁹ in petra figurat⁹: vnde ait *Petra*

autem erat Christus. i. Christū significabat, de cui⁹ potuſſo latere in passione sanguis & aqua defluxit. vnde refecti ac potati sumus.

3. Neque ſitemus. i. neq; de misericordia ei⁹ diffidamus sicut illi. Nā in deserto diffidētes, & dicētes, cur eduxit nos de Aegypto vt moreremur in solitudine; Christū deū eorū ducē tentabāt. Qui enim experiri virtutē, aut bonitātē alicuius cupit, de illo se diffidere ostendit.

4. Ad exterminatore. scilicet angelo, quia per angelū vindictas suas deus exercebat: vel exterminatorē intellige exitialem quandam dei potestatem, & vlttricem virtutem, quoquo modo illa fieret.

5. In quos fines, non in quos fines, quia ἵνα Græcè neutrum est, & id est, quos masculinum, sed in quos scilicet nos, fines seculorum deuenerunt: quasi diceret, finis seculi, aut vitę cuiusque nostrum properat, & modicum tempus superest ad bene agendum. Ideo studeat quisque bonis operibus, & qui se existimat stare, id est, firmum esse in fide & perfectum, videat & caueat ne inde excidat.

6. Tentatio vos non apprehendat. noſter legit ἡλπιτω, & hoc modo sensus est, ne finite vos apprehendi, & vinci ab vlla tentatione, nisi humana. i. facili, quę velit nolit homini se ingerit, ἡλπιθωμαι nanq; cōuinci significat. Græci legūt ἡλπιε, id est, apprehendit, & tunc sensus est, Qui se existimat perfectum, videat

de. neq; fornicemur: sicut quidā ex ipsis fornicati sūt: & ceciderūt vna die viginti tria millia: 3 neq; tētem⁹ Christū: sicut quidā eorū tētauerūt, & à serpētibus perierunt. neq; murmuraueritis: sicut quidā eorū murmurauerūt, & perierūt 4 ab exterminatore. Hęc autē omnia, in figura cōtingebant illis: scripta sunt autē ad correptionē nostrā, in quos fines seculorum deuenerūt. Itaq; qui se existimat stare: videat ne cadat. 6 Tentatio vos non apprehēdat, nisi humana. fidelis autem deus est, qui nō patietur vos tētari supra id quod potestis, sed faciet etiam cum tentatione 7 prouentum, vt possitis sustinere. Propter quod charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura. Vt prudentibus loquor, vos ipsi iudicate quod dico. 8 Calix benedictionis cui benedicimus, nōne communicatio sanguinis Christi est? & panis quem frāgimus nōne participatio corporis domini est? Quoniam vnus panis, & vnum

N⁹.
25. b.
N⁹.
21. b.

C
N⁹.
14. f.
Iudis
2. c.

D

deat & caueat ne præceps ruat. neque enim vos vlla dum tentatio apprehendit, nisi humana, & facilis: quasi diceret, nondum insurrexere aduersum vos fortes, & vehementes tentationes, nōdū quod Hebræis ait, vsque ad sanguinē restitistis, vt ob huiusmodi superas tentationes perfectos vos gloriari possitis. verūtamē cōfide corp⁹ multi sum⁹. Omnes quē de vno pane, & de vno calice participam⁹. Videte Israel secūdū carnē. Nōne qui edūt hostias: participes sūt altaris? quid ergo? dico quod, idōlis imolatū sit aliquid? aut quod idōlū sit aliquid? Sed quę imolant gētes: dæmoniis imolant, & non deo: Nolo autem vos socios fieri dæmoniorū. Non potestis calicem domini bibere, & calicem dæmoniorum. non potestis mēsx domini participes esse, & mensā dæmoniorum.

in deo. Fidelis enim est, deus, &c.
7. Prouentum, Græcè ἡλπιω, quidam exitum interpretantur, id est, si tentatio ingruerit, faciet vt statim ea euolet. Quum autē ἡλπιω significet vltra progredi, & promouere, rectē mihi vertisse videtur interpretis prouētū. Certē Phōtū prouētū interpretatur, cuius ita Græca vertimus, faciet cū tentatione prouētū, id est, faciet vos statim fortes & ferre valētes, ad eo vt nullū ex tentatione detrimentum, quin potius lucrum multum referatis.
8. Calix benedictionis, hoc, & sequenti de sacrificio Iudæorum exemplo vult abducere Paulus Corinthios à mensā idolorum, quam frequentabant Corinthij, ibi se ingurgitantes, & excusationem è doctrina sumentes, in qua nullus cibus est immundus. Iis ergo dicit Paulus, calix benedictionis cui benedicimus, id est, quem cum gratiarum actione sumimus, nōne communicatio sanguinis Christi est, id est, nōne calicem Christi sumentes, ac sanguinem illius bibentes, cū illo communicamus, & cum illo commercium nobis esse declaramus? & Panis quem frāgimus, id est, corpus Christi quod sub speciebus panis sumimus, nōne participatio corporis domini est? id est, nōne declarat nos partem habere cum corpore domini, & in illud consentire? Quinimō, inquit, quotquot mensam domini adentes de vno pane edimus & de vno calice bibimus, vnus panis & vnum corpus mysticum in eo sumus quando per ipsius sumptionem illius corpori incorporamur. rursum, inquit, Videte Israel secundum carnem, id est, considerate illum carnale sacrificium immolantem. Nōne leuitæ & sacerdotes qui edunt hostias.

Participes sunt altaris. i. consentiunt in sacrificia? (Nōne verum est (vos enim, antea dixit, ipsi iudicare. i. iudices estote) vñūquēque ī illud sacrificium consentire, de quo edit: siue illud sit de corpore Christi Christianum sacrificium, siue carnale Iudæorum? Indubiè subiūcturus erat Paulus, Et vos quoque, qui idolothytis vescimini, idolorū participes estis sed ne illos offenderet, sermōne temperavit, ostēdēs se nō hęc dicere, quasi aut idolo, aut idolothyto aliqua virt⁹ infir: sed quia nolo, inquit, vos socios fieri dæmoniorū, quib⁹ verbis latenter innuit, eos dū idolothytis vescūtur, in idola consentire: aut certè hanc de se opinionē infirmis in fide generare, à quibus vt eos auertat concludit eos non posse mensæ domini in Eucharistia, simulq; dæmoniorum in idolothyto participes esse.

9. *An emulamur* Græcè.

παροτρυνόμενοι, id est extimulamur, & irritamus: ostendens irritari dominum à Corinthiis dum passim idolothytis vescerētur. deinde subdit, nunquid fortiores illo sumus? quasi diceret, frustra illum irritamus qui fortior est, & vlciscendi vim habet.

10. *Omnia mihi licent.* nō omnia expediunt quæ licent: quando scilicet nō ædificāt: quasi diceret, etsi in se idolothytū māducare nō est illicitū, passim tamen id, vt facitis, agere cum offendiculo proximi, malū est: nos autē nō tā ius nostrū tueri oportet, quā infirmitati alteri⁹ cōsūlere. hoc enī ait, dicens, nemo quod suū est quærat.

11. *Nihil interrogantes propter conscientiam,* non quōd conscientia iudicet nō esse interrogādū: sed id vult Paul⁹, quod de iis quæ in macello vāneūt, nullam facere oporteat cōscientiā: verūm (vt inquit Phozius) puram illam ea in re & nihil hæsitantē habere oportet.

12. *Hoc immolatum est.* ex hoc loco & precedente ostendit se idolothytū non inhibere: nisi quatenus suspiciōne affert venerati idoli, quando. ii extra sacrificia idolorum ac sine conscientia idoli apponatur, non interdicat.

13 *Libertas*

13. *Libertas mea indicatur.* Græcè κείνηται, id est, cōdemnatur ob alienam conscientiam, id est, etsi per Christum libertatē habeo vescēdi idolothyto, non tamen sinendum est: ne ob conscientiam alterius læsam, hæc mea libertas vitio mihi vertatur, & damnabilis fiat.

14. *Si ego cum gratia,* id est, inquit Chrysofost, si per dei gratiam in difcare propter illum qui iudicauit, & propter conscientiam: cōscientiam autem dico non tuā, sed alteri⁹. Vt quid enī 13 libertas mea indicatur ab alia conscientia? 14 Si ego cū gratia participo: quid blasphemor p̄ eo quōd gratias ago? Siue ergo māducatis, siue bibitis vel aliud quid facitis: omnia in gloriam dei facite. Sine offensione estote Iudæis & gentibus, & ecclesiæ dei: sicut & ego per omnia omnibus placeo: non querēs quod mihi vile est, sed quod multus, vt salui fiant:

ARGUMENTVM CAP. II.

¶ *Virum apertè capite, mulierem autem apertè orare iubet, & particulares in dominica cœna conuentus damnat, & ad dignè sumendam Eucharistiam hortatur.*

CAPVT XI.

A **I**mitatores mei estote: sicut & ego Christi. 1 Laudo autem vos fratres: quōd per omnia mei memores estis: & sicut tradidi vobis, præcepta mea tenetis.

Eph. 5. c.

2 Volo autem vos scire quōd omnis viri caput Christus est, 2 caput autem mulieris vir. caput velato capite, quia hoc agens

fereret quolibet cibo vescipossim, prōq; hac libertate gratias ago, quid blasphemor. i. quid me sine blasphemari, & male audire à gētibus? Nā gētes, inquit Chrysofost, vidētēs Christianos idōla auersari, & tamē ad eorū mensas accurrere, ibiq; iurgitari, accusabāt eos simularionis & gulæ. 1. *Laudo autem.* Quid afferūt eos à Paulo laudari q̄ præcepta ab illo tradita teneēt. cæterū quōd in multis aliis ridiculā & inhonestā cōsuetudinē haberēt, dāna ri. Theodor⁹ Græc⁹ & Ambrosi⁹ existimāt istud, laudo vos, ironicè dictum,

2. *Caput mulieris vir.* quoniā virilia sibi officia vendicabant mulieres, ita vt in ecclesia docēdi mun⁹ vsurparēt, & apertè capite prophetarēt atq; orarēt: ostendit Paul⁹ id nō decere, quoniā quū vir caput sit mulieris. i. domini, & ipsi⁹, Christi: Christi autē, de⁹: nō decet ergo mulierem apertè capite orare, aut prophetare. Prophetabaat enim ea ætate mulieres, sicut in Actis de filiis Philippi legimus. Sic contrā, virum non decet

gens *Deturpat caput suum*, id est, ignominia afficit. Caput autem, vel Christum intellige, dum, qui immediate subiacer Christo, proficitur per velamen vxori se subesse. nam velamen, vt omnes hic exponunt, Græci ac latini, subiectionem indicat, vel caput suum, id est, semet ignominia afficit muliebre vsurpās officii, atque vxori sese demittens. Cōtrā, mulier aperto capite orans, caput quoque suum ignominia afficit, virū scilicet, dum reiecto velamine (quod eam viro significat subditā) subiectionem viri excutit: vel semetipsā, vel caput quoque suū. quia vnum est, i. perinde ac si decaluetur aut tōdeatur. i. tā indecorū est aperto capite mulieres orare: quam ton sã aut decaluarã incedere. i. n. mulieri pepulū, quod naturale velamē capillorū.

3. Quantiã imago est. Theodoritus & Seuerianus Græci hoc loco asserunt virum nō dici imaginem dei corpore & anima tantum, est enim hoc modo mulier gloria dei, & imago: sed ratione principatus, qui homini creditus est in omnia animantia, est ergo imago dei vir, & similitudo eius, principatum habens in omnia animantia & viuētia, sicut in hominem & omnes alias creaturas deus habet. non debet ergo velare caput, quia velamen subiectionis est argumentum.

4. Velamen. Græci omnes habent *ἰσοίαν* id est, potestatem, licet id interpretetur velamē, quo se mulier sub potestate viri esse agnoscit: mulier ergo velamen debet habere & propter virum, cui se subditā agnoscit oportet, & propter angelos. Chrysofost. interpretatur, habeat velamē, etsi non propter virū, tamē propter angelos, quos testes habet obedientiæ suæ aut inobediētiæ. alij ob angelos. i. sacerdotes & episcopos, qui angeli dicuntur, quos etiã offendere potest aperto capite incedēs. Clemens lib. 2. *ὁπορευόμενος* uangelos vocat sanctos & probos viros, ob quos mulieres vult velatas incedere ne ad fornicationem eos incitent.

5. Nos

verò Christi, deus. omnis vir orās aut prophetās velato capite: deturpat caput suum. Omnis autē mulier orans aut prophetans nō velato capite: deturpat caput suū. vnum enim est, ac si decaluetur. Nam si nō velatur mulier tōdeatur. Si verò turpe est mulieri tōderi aut decaluari: veler caput suū. Vir quidē nō debet velare caput suū,³ quoniam imago & gloria dei est: mulier autē, gloria viri est. Nō enī vir ex muliere est: sed mulier ex viro. Etenī non est creatus vir ppter mulierē: sed mulier ppter virū, ideo debet mulier⁴ velamē

B

Geni

2. d.

5. *Nos talem.* &c. Quid hic dicturi sunt, qui tot annos obseruatas ecclesie catholice cōsuetudines enervare contendunt, quō rem indifferētē, & de qua nihil in scripturis caueatur, obseruari ab omnibus velit, argumentū aliud aduersus cōtentiosos non afferēs, nisi ecclesie cōsuetudinem: Græci dupliciter exponūt: vel, non habemus talem cōsuetudinem

habere supra caput suū, & ppter angelos. Veruntamen neq; vir sine muliere: neq; mulier sine viro in domino. Nā sicut mulier de viro: ita & vir per mulierē. Omnia autē ex deo. Vos ipsi iudicate: decet mulierē nō velatā orare deū? Nec ipsa natura docet vos, qd vir quidē si comam nutriat, ignominia est illi: mulier verò si comā nutriat, gloria est illi: quoniam capilli pro velamine ei dati sūt. Si quis autem videtur cōtētiōsus esse: nos talem cōsuetudinē nō habemus, neq; ecclesia dei. ⁶ Hoc autē precipio: nō laudās, quod nō in meli⁹, sed in deterius cōuenitis. Primum quidē ⁷ cōuenientibus vo-

muſ talem cōsuetudinem contradicendi: vel, quod mulier aperto capite oret, vir velato.

6. Hoc autem precipio & hoc, mihi referendū videtur ad præcedētia, scilicet mulierem velato capite orare, vtrū aperto: nec tamen interim laudo, qd non in melius, sed deterius cōuenitis. Græci hic habēt, hoc autē præcipiens non laudo, id ad sensum nihil refert.

7. Conuenientibus. necesse est hoc loco consuetudinem Corinthiorum repetere ex Chrysof. & aliis Græcis. Statutis diebus conueniebant in ecclesiam (inquit) fideles atque ibi post mysteriorum, scilicet corporis & sanguinis domini, communicationem, cō-

munia omnibus ex æquo fiebant conuiuia pauperibus & diuitibus, quæ à communi inuicem charitate *ἀγάπης*, id est, charitates vocabant. ibi communiter omnes discunbebant in hymnis gratiarūque actionibus conuiuia illa transigentes. Angustinus tamen ait, quod more Christi qui agnum paschalem primum discipulis dedit, deinde suum corpus & sanguinem, primum in ecclesia Christiani conuiuia communia faciebant, deinde ad mensam domini accedebant. Verum siue antè siue post, iam ab illo more honestorū conuiuiorum descuerant, sed particularia conuiuia faciebāt, vbi se ingurgitabāt. quinetiã vt Græcis quibusdam visum est, non in communi mensa Christi corpus & sanguinē, sed priuatim prout variz erāt illorū sectæ sumebant, atque à mensa domini, & à suis illis

EPIST. PAVLI

suīs illis conuiuīs pauperes arcebāt: quos ob id arguēs Paulus, au-
dio (ait) sic vobis conueniētibus scissuras, & sectas esse inter vos.

8. *Oportet hæreses.* Græcè hoc loco non falsis opinionum sectas, sed schismata dissensionū interpretatur, quia iā non cōmuniter post vel ante cœnā dominicā vescerentur, sed neglectis pauperibus diuisum per sectas. *Oportet ergo,* inquit, hæreses. i. dissensiones esse, *Ut qui probati sunt.* i. viri probi, manifesti fiant, vbi vbi vt, euentum rei dicit, non causam.

9. *Conuenientibus ergo.* Sic ergo vobis in vnum, id est, in vnam ecclesiam conuenientibus, non est dominicam cœnā manducare, id est, dū sic particularia conuiuia facientes in ecclesia conuenitis, non potestis vt par est, & qua dignitate decet, cœnā dominicā māducare, siue antecederet sic ingurgitami, vt putat August. siue consequenter, vt Chrysof. spirituale conuiuium & corporale paschalis agni commune fuit discipulis omnibus. Vos autem communi charitate neglecta seorsum vescimini.

10. *Vnusquisque enim,* inquit, *presumit.* Græci προλαμβάνω. i. præoccupat & anticipat cœnam suam, ad manducandum, Græcè, ἐν τῷ φαγεῖν, id est, in comedendo. Diuites enim nō vocatis, aut expectatis pauperibus contra ecclesiæ cōsuetudinē, & dominicæ cœnæ imitationē reiiciebant à suis conuiuīs pauperes: in quo eos arguit, atq; etiā præterea, quia ibi se ingurgitarent. Et cōformiter ad hoc dicit in fine capituli, cum conuenitis ad manducandum, inuicē expectate.

11. *Nunquid domos,* id est, si se ingurgitare visum fuerat, nōne priuatim domi id faciendum erat, & non neglectui habenda ac hisce comessationibus polluenta ecclesiæ: an, inquit, confunditis eos qui non habent, scilicet pauperes, id est, an ad eorum ignominiam illo non admittitis & reiicitis?

12. *Ego enim accepi.* i. didici à domino quod & tradidi vobis. i. quod

bis in ecclesiā, audio scissuras esse inter vos, & ex pre credo. Nā oportet & hæreses esse: vt & q̄ pbati sunt, manifesti fiant in vobis. 9 Cōuenientibus ergo vobis in vnū, iam non est dominicā cœnā manducare. 10 Vnusquisq; enī suam cœnā præsumit ad manducandū. Et alius quidē esurit: alius autem ebrius est. 11 Nunquid domos nō habetis ad manducandū & bibendū? Aut ecclesiā dei cōtēnitis: & cōfunditis eos qui nō habent? Quid dicā vobis? Laudo vos? In hoc non laudo. 12 Ego enī accepi à domino, quod & tradidi

E.

Mat
26.c.
Mar
14.c.
Luc.
22.b

vobis: quoniā dominus Iesus in qua nocte tradebatur, accepit panē, & gratias agēs fregit & dixit, Accipite, & māducate: 13 hoc est corpus meū, quod pro vobis tradetur. hoc facite in meam cōmemorationem. Similiter & calicē, postquā cœnauit, dicens: Hic calix nouū testamētum est in meo sāguine. Hoc facite, quotiescūq; bibetis in meā cōmemorationē. 14 Quotiescūq; enim māducabitis panē hunc, & calicem bibetis, mortem domini annuntiabitis, 14 donec veniat. Itaque quicumque manducauerit panem, & biberit calicem domini indignē, 15 reus erit corporis & sanguinis De carne verò, & hoc (inquit) facis, quum ad Christi mensam discubueris in die illa, qua carnē eius lingua attingere dignatus est: ecce carnem, non catnis solum panem dicit. Ipsa autem comunia conuiuia, solum erat cœnæ domini.

14. *Donec veniat.* i. vsque ad aduentum illius. Hoc enim est iuge Eucharistiæ sacrificium ad aduentum domini duraturum, postquam in gloria non iam sub speciebus, sed palam excellentiore, licet nunc nobis incognito, modò corpore illius fruemur: nec corpore modò, sed & diuinitate.

15. *Reus erit.* Hic Theodotus Græcus, ὁ δὲ ἴναχος ἔσται τῷ σώματι καὶ τῷ αἵματι. τῶν θηλοῦ, ἔτι καθάπερ παρὰ θεοῦ μὴ αὐτὸν δὲ ἰσοῦς παρὲν ἴσῳ δὲ ἐς ἀπὸ ἰσοῦ, ὅπως ἀτιμώσῃ αὐτὸν οἱ ἢ πονηροῦ αὐτῷ σώματι χρεῖν ἀκαθάρτοις διχομόνοι, καὶ ἴναγε προσφίροντι τῷ σώματι: quorum verborum sensus est: Quòd verò ait, reus erit corporis & sanguinis

13. *Hoc est corpus.* Visum est hoc loco ob renascentem hæresim aduersus Eucharistiam, doctorum Græcorum sententiam huc adscribere, vt intelligant omnes in hac cœna nō solum tantum, sed verum domini corpus esse. licet aliquando mysteriū dicatur, quia significat qd̄ debeamus per concordiam cōmunem vnus panis esse in Christo. Chrysof. cuius Græca non addā, quia extat impressa, reprehendēs qd̄ statim per cōmunionē mēse domini, à sua carnali mensa pauperes abiicerent, Sanguinem (inquit) dominicum gustasti, neque sic fratrem agnoscis.

nis, hoc inuuit, quod quemadmodum prodidit quidem illum Iudas, at Iudæi conuiciis eum & iniuriis affecerunt, sic illum ignominia afficiunt, qui sacratissimum eius corpus manibus impuris attriciant, orique admouet execrabili. En simile crimen proditoris, crucifigentiumq; Iudæorū, & indignè sacrosanctum illud corpus habetium: non patitur breuis pagina plura adferre testimonia, quare superfedebimus.

16. *Probet autem*, i. cōscientiā suam examinet, nec sinitrè de hoc mysterio sentiat. Ita enim Theodorus & Theodoretus: Vnusquisque, inquit, mentem suam scrutetur, qualem nimirum de hisce mysteriis opinionem habeat, atque ita participet & cōmunicet. Quod enim ait, *scipsum*, positum est, pro mentem ac sententiam suam: vult enim nos rectè sentire de huiusmodi mysteriis, ne carnale aliquid tantū suspicemur inesse. Theodorit⁹ *probet scipsum*,

Tu, inquit, tui ipsius arbiter esto, & eorū quæ in vita gessisti iudex nō indiligens, conscientiā tuā scrutare, & tūc dei dona suscipe: neque enī sufficit rectè de sacramento isto sentire, nisi puram à peccato mentem afferas.

17. *Non diiudicans*. Photius, *μη διακρίνων ἢ σέμειον κριτέ, ἀλλ' ὡς ἀδύνατον τῶν λογίων μετρίων αὐτῶ, καὶ προσερχίμινος αὐτῶ*, id est non diiudicans corpus domini, sed eo tanquam promiscuo & indifferente cibo vtens, atque ita ad ipsum accedens.

18. *Ideo inter vos multi infirmi & imbecilles*. Ostendit ex indignè sumpto corpore domini & sanguine, immaturas mortes euenire, cum aut, dormiūt multi, similiter & longos morbos aliaq; mala multa.

19. *Diiudicarem*, i. examinarem, & nostra ipsi peccata condemnarem: vtrunque enim significat *διακρίνω*.

20. *Domino autem*, dū à domino in hac vita plectimur, per morborū afflictiones

domini. 16 Probet autē scipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat. Qui enī māducat & bibit indignè: iudiciū sibi māducat & bibit, 17 non diiudicās corpus dñi. 18 Ideo inter vos multi infirmi & imbecilles: & dormiūt multi. Quod si nosmet ipsos diiudicarem, non utiq; iudicaremur. 20 Dū iudicamur autē à domino corripimur, vt non cum hoc mūdo dānemur. Itaq; fratres mei, cū conuenitis ad manducandum: inuicem expectate. Si quis esurit, domi manducet: vt nō in iudicium conueniatis. Cætera autem, cū venero, disponam.

afflictiones tantum corripimur: huiusmodi enim animaduersio præ nostris delictis quædam est benigna castigatio.

1. *Euntes*, pro ibatis, Græcè, *ἀρτυήσασθε*, id est, abducti, pro abducebamini. frequens est enim Græcis & hebrais maximè participium pro verbo.

ARGUMENTVM CAP. 12.

¶ Diversi corporis ecclesiastici mēbra diuersis gratis donata esse, tamen ob eas inuicem in iudicere oportere ostendit.

CAPVT XII.

A DE spiritualibus autem nolo vos ignorare fratres. Scitis autem quoniam cū gētes essetis, ad simulacra muta prout ducebamini euntes. Ideo notū vobis facio, quod nemo in spiritu dei loquens, dicit, 2 anathema Iesu. Et nemo potest dicere domin⁹ Iesus, nisi in spiritu sancto. Diuisiones verò gratiarū sūt, idē autē spiritus. Et diuisiones⁴ ministratiōnū sunt: idem autem domin⁹. Et diuisiones⁵ opationū sūt: idem verò deus qui operatur oīa in omnibus. Vnicuiq; autē datur⁶ manifestatio spirit⁹, ad vtilitatē alij quidē, per spiritū datur⁷ sermo sapientiæ: alij autē, sermo scientiæ, secundum eundē spiritum: alteri⁸ fides, in eodē spiritu: alij gratia⁹ sanitatum, in vno spiritu:

Mat
9. f.

9. *Sanitatum*, i. morbos sanandi & curandi.

2. *Anathema* Iesu, i. nemo spiritum dei habens Iesu maledicit.

3. *Dicere*, i. bene de domino Iesu sentire.

4. *Ministratiōnū*, inter quas est apostolarum, in iunctio baptizandi, & elemosinas colligendi, cæteraque officia ecclesiastica.

5. *Operationum*, bonarum scilicet actionum.

6. *Manifestatio*, collatio domini alicuius spiritualis sed visibilis, quod esset argumentum in visibilis spiritus accepti.

7. *Sermo sapientiæ*. Sapiētiā dixit esse Augustinus, per quā in se diuinag noscimus & contēplamur: scientiā qua per bonas actiones ad deū tendimus: sermo autem sapientiæ & scientiæ virtus est expeditā effandi & prōptè explicādi quod noueris tū in sapientiā tū in scientiā. Græci interpretantur sermonē sapientiæ de rebus arduis, scientiā de inferioribus.

8. *Alteri fides*. Fides hic nō p dono credēdi, sed p cōstitū in deū fiducia: quæ q̄ mōtes trāsferre possit.

10. *Opera*

10. *Operatio virtutum*, id est, signorum & miraculorum. Chriſtoſt. interpretatur vim etiam ſolo verbo animaduertendi in peccatores.
 11. *Propheta*, id est, præuiſio & præcognitio futurorum: poteſt & ſu mi pro ſcripturarum cognitione inſuſa

12. *Diſcretio ſpirituū*, qua dignoſci poterat quo quiſ ſpiritu loqueretur, inuidentiæ an charitatis, vel ad diſcernendum quis verus propheta. & quis falſus.

13. *Genera linguarum* id est, variarum linguarū cognitio, & interpretatio ſermonum, id est, facultas perigrinas linguas interpretandi.

14. *Ita Chriſtus*, ſub. in eccleſia vnū corpus eſt multis membris conſtans, vel vnum corpus habet, ſcilicet eccleſiam.

15. *In vnit corpore*, corpus ſcilicet Chriſti, cui per baptiſmum incorporamur, vel in vnū corpus, id est, vnitatem eccleſiæ.

16. *Vno ſpiritu potati*, id est, eūdem ſpiritu accepim⁹.

17. *Nā corpus*. Metaphora corporis naturalis, docet vitāda eſſe in corpore myſtico eccleſiæ ſchiſmata, neq; perfectiores, oportere ob accepta dona aduerſus infirmiores inſoleſcere: ſicut membra corporis nō inuicem tumultuātur, ſed cōſentiūt, ſuo quōdq; fungēs officio. inter quę debilia plerūq; magis neceſſaria: vt oculus, & vilia honeltiorit egumēto velā tur

alii 10 operatio virtutū: alij propheta: alij, 12 diſcretio ſpirituū: alij, genera 13 linguarū: alij, interpretatio ſermonum. Hæc autem omnia operatur vnus atque idē ſpiritus, diuidens ſingulis prout vult. Sicut enim corpus vnū eſt, & membra habet multa: omnia autem membra corporis cū ſint multa, vnum tamen corpus ſunt: 14 ita & Chriſtus. Etenim in vno ſpiritu omnes nos in 15 vnū corpus, baptizati ſumus, ſiue Iudei, ſiue gētiles: ſiue ſerui, ſiue liberi: & omnes in 16 vno ſpiritu potati ſumus. 17 Nā & corpus nō eſt vnum membrū, ſed multa. Si dixerit pes, Quoniā non ſum manus, non ſum de corpore: nō ideo, nō eſt de corpore: Et ſi dixerit auris, Quoniā non ſum oculus, nō ſum de corpore: nō ideo, nō eſt de corpore: Si totū corpus oculus, vbi auditus? Si totū audit⁹ vbi odorus? Nūc autē poſuit deus membra, vnū quodq; eorū in corpore ſicut voluit. Quōd ſi eſſent oīa vnum mēbrum, vbi corpus? Nūc autē multa quidē mēbra: vnum autē corpus. Non poteſt autē di-

tur quā facies pateat: ſic plerūq; in eccleſia qui debiles ſunt & viles, magno ſunt vſui: vnde ſupportare inuicem oportet.

18 *Quæ videntur*. Ad eorū conſolationem qui imperfectiores erant minorāque dona acceperāt, ait, quōd membra corporis naturalis quæ videntur infirmiora eſſe, magis ſunt neceſſaria, qualis ocul⁹,

quo nihil imbecilli⁹, vt po te qui nihil ſine leſione admittat: & nihil magis neceſſariū, ita quæ ignobiliora putam⁹, vt pedes & cætera, iis honorē abundantiorem tribuimus ſollicitē te gēdo. Sicut ergo in corpore mēbra quæ abiectiora & infirmiora videntur, ea natura aliis dotib⁹ & abundantiori honore inſtruxit: ſic in corpore Chriſti myſtico, qui minora dona ſpiritus ſancti acceperūt viliſſima, eis plerūq; de maiorem largitus eſt, ſed inuiſibilem gratiā. Aduerte autem, quia nō dixit mēbra infirmiora & inhoneſta, quæ ſimul cū aliis cōdidit domin⁹, ſed quæ talia videntur & exiſtimātur à nobis.

D

Eph. 4.6.

19. *Membra de membro*. i. mēbra inuicē cōnexa & depēdentia. Quidā Græci legūt *ἐκ μίλου*, id est, de membro alij *ἐκ μίρου*. i. ex parte, quæ nōdum omnes eſſent membra Chriſti, vel vt Græci aiunt, quōd non ſoli eſſent membra.

20. *Virtutes*. i. quod anrē vocauit operationes virtutum.
 21. *Opitulationes*. Græci interpretantur gratiam qua infirmorum curam habebāt, non qua eos ſanarent, ſed curam illorum ſuſciperēt, & ſimiliter

Ro. 12.4. Eph. 4.6.

C

h

& ſimiliter

& similiter interpretantur gubernationes.

22. *Aemulaminis charismata*, id est, sectamini dona potiora.

1. *Si linguis hominum*. Quoniam varia erant spiritus sancti dona gratias concessi, ob quae supra modum Corinthii efferrentur, omnē illis inde gloriationē excludit, ostēdēs nullū illis proficere posse, si charitatis negligētēs fuerint: & quoniam de dono linguarū maximē gloriabātur, ab illis incipit dicēs: Si hominū linguis loquar & angelorū, non quae linguae angeli habeant, in quibus est tantū potentia intelligēdi, qua diuina inter se secula cōmunicāt, nisi forte suo modo linguā hanc placet appellare: sed hyperbolicē dicta est angelorū lingua pro eloquentissimi, sicut vulgo elegantissimi, facit hominē angelo cōparam⁹. Si ergo linguis iis loquar sine charitate, factus sum velut aes sonās & cymbalū tinnēs, quae inane & inutile sonū reddunt: ita sine charitate inutile est donum linguarū.

2. *Prophetiam*, vel gratiā futurae praedicendi, vel scripturas intelligendi.

3. *Et si habuero omnem fidem*. Non de vulgari fide hic locus intelligendus, sed ut inquit Theophylactus, sincera & integra. Haec est fides euangelica sinapis grano comparata non ob sui exilitatem, sed vim & acrimoniam, qualis est in modico sinapis grano: &

nes genera linguarū, interpretatio nes sermonū. Nūquid omnes apostoli: nūquid omnes prophetae? Nūquid omnes doctores? nūquid omnes virtutes? nūquid omnes gratiā habēt curationū: nūquid omnes linguis loquuntur? nūquid omnes interpretantur? ²² Aemulaminis autē charismata meliora. Et adhuc excellentiorē viā vobis demōstro.

ARGUMENTVM Cap. 13.
Charitatem reliquis spiritus sancti donis praestantiorē esse docet.

CAPVT XIII.

SI linguis hominum loquar & angelorum: charitatem autem non habeam, factus sum velut aes sonans, aut cymbalum tinniens. Et si habuero prophetiam: & nouerim mysteria omnia, & omnem scientiam & si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, charitatem autē nō habuero, nihil sum. Et si distribuero in cibos pauperū omnes facultates meas, & si tradidero corpus meum ita ut arde-

A

B

locum, solidam atque integram fidem. Qui, inquit, habet fidem ut granum sinapis, *ἡνὶ ἔχει τὸν κόσμον*, id est, solidam integramque fidem habet. Et Gennadius Graecus hunc locū de perfecta fide intelligi, & tamen à charitate distingui docet, dicens, *ἡ δὲ ἰσχυρὴ καὶ πιστὴ ἐν ἀγαθολογίαις μεγίστη, ἢ διὰ τὴν ἰσχυρὰν μετὴν αὐτῆς, τὸ ἐπὶ φρονεῖν, μὴ δὲ ἐν ἰσχυρῶν ἀγαθῶν χάριτι*, est quod verò in euangelis maximum esse dominus asserit, scilicet montes per fidem trāsse ferre, id sine charitate nihil esse dicit Paulus. Videant ergo qui fidem absque operibus satis esse putant, quique eam à charitate non distinguunt, quā rectē sentiant.

am, charitatem autem nō habeo, nihil mihi prodest. Charitas patiens est, benigna est. Charitas nō inflatur, nō est ambitiosa, nō querit quae sua sunt, nō irritatur, nō cogitat malū, nō gaudet super iniquitate, congauget autē veritati: omnia suffert, oīa credit, omnia sperat, omnia sustinet. Charitas nūquā excidit: siue prophetiē euacuabūtur, siue linguae cessabūt, siue scientia destruetur. Ex parte enī cognoscimus, & ex parte prophetamus. Cū autē venerit quod perfectum est, euacuabitur quae ex parte est. Cū essem paruulus, loquebar ut paruulus, sapiebam ut paruulus, cogitabam ut paruulus. Quando autē factus sum vir, euacuauī quae erāt paruuli. Videmus nunc per speculum in enigmatē: tūc autem, facie ad faciem. Nunc cognosco ex parte: tūc autē cognoscam, sicut & cognitus sum. Nūc autē manēt, fides spes, cha-

Phil.

2.6.

C

D

4. *Non amulatur*, i. inuidet. 5. *Irritatur*, i. exacerbatur. 6. *Nonquam excidit*, i. nunquam intermoritur nec cessat, semper enim in aliquibus erit charitas, cetera dona in gloria cessabunt. 7. *Ex parte*, i. imperfectē. 8. *Quom essem paruulus*. Similitudine virilis aetatis ostendit omnia spiritus dona, quae nonnihil habent imperfecti per nostram infirmitatem, praeter charitatem aliquando cessatura. Sicut enim vir factus puerilem linguam, puerileque exiit cogitationes: ita & quom euaserimus in virum perfectum, in menturam aetatis plenitudinis Christi, cessabit quicquid imperfectum habemus: & qui nunc subobscurē de deo cognoscimus, lucidē eum intuebimur, hoc enim indicat facie ad faciem ac plenē illo dante cognoscemus, sicut ille planē nos nouit.

h ij

9. *Maior*

9. *Maiores autem.* Hoc tacet, qui tantum fidei tribuunt, charitatis operibus nihil.

1. *Aemulamini spiritualia.* i. studio incumbite ad spiritus sancti dona, & inter ea prophetiam maximè.

2. *Non omnes.* i. non ad hominum ædificationem. Nemo enim peregrinam linguam intelligit.

3. *Spiritus autem.* i. non est in utile donum linguarum habentibus, quum spiritus dei per illos, & illi per spiritum mysteria loquatur. Græci pro spiritus, legunt *πνεύματα*. i. spiritui, & tunc sensus est, quod non hominibus sed deo & spiritui sancto, id est, ad eorum laudem mysteria loquitur: vel *πνεύματα* id est, spiritu, & per spiritum loquitur mysteria.

4. *Nam qui prophetat.* referendus est locus ad id quod præcessit, magis autem ut prophetetur. Græci verò qui legunt *ὁ δὲ*. i. qui autem iungunt immediate præcedentibus. prophetare autem hoc loco sumitur vel profuturam prædicere, vel scripturas interpretari.

5. *Semetipsum ædificat.* id est, vni sibi prodest: qui autem prophetat, toti ecclesie.

6. *Nisi interpretetur.* neque enim omnes, qui donum linguarum habebant, variisque intelligebant, interpretandi facultatem habebant. Has enim gratias superiori capite distinxit. quod verò subdit, vt

ritas, tria hæc. 9. maior autem horum est charitas.

ARGUMENTUM Cap. II.

¶ *Non insolescendum ob donum linguarum cui (etsi laudabile est) prophetia, interpretationisque dona anteponit, obiter mulieribus in ecclesia silentium indicens.*

CAPVT XIII.

SECTAMINI charitatem, 1. æmulamini spiritualia: magis autem vt prophetetis. Qui enim loquitur lingua, 2. non hominibus loquitur, sed deo: nemo enim audit, 3. spiritus autem loquitur mysteria. 4. nam qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem, & exhortationem, & consolationem. Qui loquitur lingua, 5. semetipsum ædificat: qui autem prophetat, ecclesiam dei ædificat. Volo autem omnes vos loqui linguis: magis autem prophetare. Nam maior est qui prophetat, quam qui loquitur linguis: 6. nisi interpretetur vt ecclesia ædificationem accipiat. Nunc autem fratres, si venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero,

dit, vt ecclesia dei, &c. referendum puto ad prophetare, vt quod intercedit sit parenthesis. vel continuè legendum nisi interpretetur, vt ex eius interpretatione ecclesia ædificationem accipiat.

7. *Nisi vobis loquar.* i. nisi quod peregrinis & ignotis linguis loquor, vobis explicuero, aut in reuelatione, id est, interpretatione linguarum,

7. nisi vobis loquar: aut in reuelatione, aut in scientia aut in prophetia aut in doctrina: 8. Tamè quæ siue anima sunt vocè dâta, siue tibia, siue cithara, nisi distinctione sonituû dederit, quomodo scietur, id quod canitur, aut quod citharizatur? Etenim si incertam vocè det tuba: quis parabit se ad bellum? Ita & vos per linguam nisi manifestum sermonem dederitis, quomodo scietur id quod dicitur? Eritis enim in æra loquentes. Tam multa vt puta genera linguarum sunt in hoc mundo: & nihil sine voce est. Si ergo nesciero virtutè vocis, ero ei cui loquar barbarus: & qui loquitur, mihi barbarus. Sic & vos, quoniam emulatores estis spirituû: ad ædificationem ecclesie quærite, vt abudetis. Et ideo qui loquitur lingua, oret vt interpretetur. Nam si orem lingua

fic enim Græca *Icholia. aut in scientia, &c.* id est, nisi scientiam, prophetiam vel doctrinam attulero.

8. *Tamen quæ siue anima.* quæquam Græci constanter legunt *ἄμωσ*, id est tamen. comodiior tamen est sensus, si legamus *ὁ μωσ* accentu circumflexo in vltima, pro *ὁ μωσ*, id est, similiter, quod fortasse germana lectio habebat, sed *ἰωτα* vetustate eraso quidam scripserunt *ἄμωσ*. legendo autem *ὁ μωσ* siue *ὁ μωσ*, id est similiter, manifestus est sensus, vt cunque linguis loquar, nisi loquar in reuelatione, &c. nihil prodero similiter inanimata instrumenta musices vt cunque ea pulsaueris, nisi sonorum distinctionem dederint, nunquam intelligas quid canitur: sic nisi cum lingua manifestum sermonem dederitis. i. manifestam linguarum interpretationem attuleritis, nunquam intelligetur quod dicitis, critis enim in æra loquentes, id est, frustra, tam multa vt puta sunt genera linguarum. quidam Græci legunt *φωνῶν*, id est, vocum: sed in idem redit. concludit autem Paulus, quod qui simplex donum linguarum habet, de quo tantopere gloriabantur Corinthij, nulli vsui est, nisi vim energiamque vocis, ac linguarum quam callet, teneat,

9. *Aemulatores estis,* id est, quoniam ad spiritus dona anhelatis, potiora quærite & magis ædificantia.

10. *Spiritus meus.* Occumenius interpretatur spiritū, donū linguæ spirituale, mentē autem clarā intelligentiam & interpretationē eorum, quæ dicuntur. itaq; inquit, oportet eum qui aliena lingua loquitur siue psallat, siue oret, siue doceat, intelligere & interpretari ad auditorum vtilitatē. quod ergo ait, *Orabo spiritu, orabo & mē te*, sensus est, curabo vt donum linguæ & intelligentiæ siue interpretationis habeam, vnde Occumenius ait, *ἡμεῖς καὶ νοῦ : ἀντι τοῦ*, *νοῦ καὶ ἐρμηνεύσω ἀνοῦ*, id est, psallam spiritu, pro eo quod est, intelligā & interpretabor audientibus. Mihi autē hic videtur sumi posse spiritus pro sermone externo, & voce quæ aëre ac spiritu constat. Sic enim sermonem definit Lactantius. Sermo, spiritus est cum voce aliquid significante prolatus, mens autem sicut Græcum *ἦν ἀκούων*, id est, intentionem nostram significare potest, inquit ergo Paulus: Si orem lingua, id est, simplex linguarum donum habens, & non interpretationis, *Spiritus meus orat*, id est, vocalem quidem orationem sono & enuntio, *mens autem mea, Græcè ὦς*, id est, scopus & intentio sine fructu est, non quidem loquentis, sed audientis. Quod enim de eo intelligat, docet locus sequens. *Si benedixeris spiritum*, id est, voce tantum non intellecta, quomodo idiota responderit, Amen? nisi enim spiritus externam vocem significaret hoc loco, sed spiritus gratiam, aut aliquid purē spirituale, non subiungeret &, quomodo diceret Amen, super tuam benedictionem? & quid dicas nescit, quomodo enim intelligeret spiritualiter tantum loquentem? *AEmulabor ergo*, inquit, prophetiam & interpretationem, & sic spiritu ac mente orabo, id est, cum fructu & meo & audientium.

11. *Volo.* Hebraismus, pro malo.

Sensu meo. Græcè *vol*, id est, mente, vt mēs sicut & loco præcedente sumatur pro intentione proficiendū aliis. Sic enim Photi⁹ Græcus interpretatur

interpretatur, *διὰ τοῦ νοῦ μου τῶν ἡμῶν* ἢ *διὰ τῶν τοῦ νοῦ μου κερτοφορίας*, ἢ *ἵνα ἐπιλέξω τὰν ποθέων*, id est, mente mea, hoc est, cum fructu mentis & intentionis meæ, quæ est multorum vtilitas.

12. *In lingua*, id est, dono linguæ non intellectæ.

13. *Itaque lingua.* Totus est in hoc capite Paulus, vt Corinthiorum gloriationem ob donum linguarum excludat, asserens eas non in ædificationem fidelibus, sed in signum & miraculum fidelibus⁹ datas. Prophetias autem non infidelibus tantum datas, sic enim Theophylactus interpretatur, Prophetiæ enim siue futurorum prænotionem, siue scripturarum cognitionē dicimus, & fidelibus profunt & infidelibus.

Esa.
28. c.

E

12. *In lingua.* Fratres, nolite pueri effici sensibus⁹, sed malitia paruuli estote, sensibus⁹ autē perfecti estote. In lege enim scriptū est. Quoniā in aliis linguis & labiis aliis loquar populo huic: & nec sic exaudiet me dicit dominus. 13. Itaque lingue in signū sunt nō fidelibus⁹, sed infidelibus⁹: prophetiæ autē nō infidelibus⁹, sed fidelibus⁹. Si ergo cōueniat vniuersa ecclesia in vñū, & omnes linguis loquātur, intrēt autē 14. idiote aut infideles: nōne dicēt quod insanitis? Si autē omnes prophetent, intrēt autē quis infidelis vel idiota: cōuincitur ab oīb⁹, diiudicatur ab omnibus. occulta enim cordis eius manifesta fiunt: & ita cadens in facie adorabit deum, pronūtiās quod vere deus in vobis sit. Quid ergo est fratres? Cū cōuenitis, vnusquisque vestrū 15. psallam habet, doctrinā habet, apocalypsim habet, linguā habet, interpretationē habet: oīa ad ædificationē fiāt. 16. Siue lingua quis loqu

F

14. *Idiota.* Idiota vocat, inquit Severianus, simplices expertesque; malitiæ homines nōdū baptizatos, quos postea vocauerunt *κατηχημι- vovs*, quod adhuc elementis religionis imbueretur, nō dum ad mysteria admirentur fidei & ecclesiæ: Latina ecclesia verbum Græcū vsurpauit, catechumenos vocans.

15. *Psallam habet*, id est, vim vel ædendi, vel æditū in dei laudem canēdi psal- mi, *doctrinam*, id est, docendi exhortādi que gratiam, *Apocalypsim*, id est, donum reuelationis, quo vel somnia, vel hominum cogita-

tiones possit discutere.

16. *Siue lingua*, quo pacto dono linguarū vti debeat ostendit. *Secundo*
h iij dum

*duos. inquit, aut ut mul-
tum tres, id est, per deos aut
ad summum tres, id fiat, &
per partes. Græcè δὲκ τριῶν, id
est, vicissim. Ambrosius
vertit particulatim. Vult er-
go Paulus quòd quib⁹ est
concessum donum lingua-
rū, nec omnes, nec simul,
nec sine interprete loquan-
tur, adhibitoque interprete,
ne non intelligentibus
ridiculi sint.*

*16 Revelatum fuerit, id est, si
quo prophetante spiritus
sanctus quidpiam alteri re-
velauerit melius, prior ta-
ceat.*

*17. Per singulos, id est, singu-
latim, singuli, quisque.*

*18 Exhortentur. passivè, id
est, exhortatione à prophe-
tante accipiant.*

*19 Spiritus prophetarum, id
est, spiritualis gratia pro-
phetandi in potestate est
prophetarum, ut quum ve-
lintur aut abstineant,
pro ut ecclesie conducere
viderint: hoc autem ait, ne
prophetandi aliis locum
non relinquerent, fingentes
se tacere non posse.*

*20. An à vobis, contentio-
sos his verbis reprimat, &
si qui contradicere velint:
quasi diceret, vosne do-
ctores aliorum estis, à quibus
euangelica prædicatio exierit,
an non magis discipuli, qui
obedire, non contendere
debeat? aut in vos solos
peruenit, id est, solis vobis
prædicatum est, & soli sapi-
tis?*

quitur: secūdū duos, aut ut multū
tres & per partes, & vn⁹ interpre-
tetur. Si autē nō fuerit interpre-
tatur & deo. Prophetæ autem duo
aut tres dicāt, & ceteri diiudicēt.
Quòd si alij ¹⁶ reuelatū fuerit se-
denti: prior taceat. Potest enim
omnes ¹⁷ per singulos propheta-
re: ut omnes discant, & omnes ¹⁸
exhortentur: & ¹⁹ spiritus prophe-
tarū prophetis subiecti sunt. Nō
enim est dissensionis deus, sed pa-
cis: sicut & in omnibus ecclesiis
sanctorū doceo. Mulieres in ec-
clesiis taceant, nō enim permitti-
tur eis loqui, sed subditas esse, si-
cut & lex dicit. Si quid autē volūt
discere: domi viros suos interro-
gēt. Turpe est enī mulieri loq̄ in
ecclesia. ²⁰ An à vobis verbū dei
cessit: aut ī vos solos peruenit?
Si quis videtur propheta esse, aut
spiritualis: cognoscat quæ sciibo
vobis, quòd domini sunt mādāta
Si quis autem ignorat: ignorabi-
tur. Itaq; fratres amulamini pro-
phetare: & loqui linguis, nolite
prohibere. Omnia autē honestè
& secūdū ordinem fiat in vobis.

1. Th.
2. d.
G
Gc.
3. c.

ARGUMENTVM CAP. 15.

Resurrectionis fidem confirmat, & varias
resurgensum doses insinuat.

CAPVT XV.

Notum autem vobis facio
fratres, euangelium, quod
prædicavi vobis, quod & ac-
cepistis, in quo & statis, per quod
& saluamini: qua ratione prædi-
cauerim vobis: si tenetis, nisi fru-
stra credidistis. ² Tradidi enī vo-
bis ī primis quòd & accepi: quòd
Christus mortu⁹ est pro peccatis
nostris secūdū scripturas, & quia
sepultus est, & quia resurrexit ter-
tia die, secundum scripturas: &
quia visus est Cephæ & post hoc
3 vndecim. Deinde visus est plusquā
quingētis fratribus simul: ex qui-
bus multi manēt vsque adhuc, qui
dam autē dormierunt. Deinde vi-
sus est Iacobo, deīde apostolis om-
nibus. Nouissimè autē omnium,
tanquā abortiuo, visus est & mi-
hi. Ego enim sum minim⁹ aposto-
lorū, quā nō sum dign⁹ vocari apo-
stolus, quoniā persecutus sum ec-
clesiam dei. Gratia autē dei sum
id quod sum: & gratia eius in me
vacua non fuit, sed abundātius il-
lis omnibus laboravi: nō ego au-
tem, sed gratia dei mecū. Siue e-
nim ego, siue illi: sic prædicauim⁹

A
Gala
1. b.

Esa.
53. b.

Iona
2. a.

B

Ose.

9. a.

Ioan.

20. c.

Ac.

9. a.

Eph.

3. b.

*1. Notum vobis facio. Græcè
γνωρίζω, quod Græci inter-
pretantur ἀπομνησκω, id
est, reminisci vos facio, &
sic ordinat contextum: re-
minisci vos facio euāgelij
de resurrectione scilicet,
quod prædicavi vobis, in
quo vos statis, per quod &
saluamini, si modò tenetis
qua ratione prædicauerim
vobis. vel alio modo ordi-
nari potest, reminisci vos
facio, qua ratione prædica-
uerim vobis euāgelium, si
modò illud tenetis, nisi e-
tiam frustra credidistis.*

*2. Tradidi enim. hoc capite
aduersus gentilium erro-
rem & Sadduceorum, qui
resurrectionem negabāt,
disputat Paulus.*

*3. Post hoc vndecim. pro vnde-
cim Græci legunt δώδεκα,
id est, duodecim. quod
si legitur, dicendum nu-
merum illum duodena-
rium etiam Iuda mortuo
nomen suum retinuisse.
Deinde, inquit, visus est
plusquam quingentis fra-
tribus. pro plusquam, Græ-
cè est ἑκατάς, quod signifi-
care potest supra, id est,
plusquam, vel supernè vi-
sus est quingentis fratrib⁹,
sic enim Græca scholia.*

4. Adhuc

4. *Adhuc enim estis*, quia sic-
cut ad Romanos 4. ait, tra-
ditus est propter delicta
nostra, & resurrexit pro-
pter iustificationem no-
stram. si Christus nō resur-
rexit, adhuc estis in pecca-
tis vestris.

5. *Si in hac vita tantum*, id
est, si tantū pro hac vita spe-
ramus in Christo non spe-
rantes aliā, miserabiles su-
mus, qui pro Christo vs-
que adeo affligi & mori su-
stinemus, nihil ab eo præ-
mij post mortē, nullā post
hanc beatiorē vitam ex-
pectantes.

6. *Primitiæ dormientium*, pri-
mitiæ Christi dicitur, quia
primus ad immortalitatē
resurrexit. *Deinde resurgens
qui sunt Christi*, id est, qui ad
eum spectant, qui credi-
derunt in aduentum eius.
Græci secus habent, ni-
mirum resurgens in ad-
uētū eius qui ad eum spe-
ctant.

7. *Deinde finis*. Græcè τλος
quod etiam cōsummatio-
nē significare potest. Nam
Theodoretus Græcus hoc
loco τλος pro consumma-
ta omnium resurrectione
sumit. Deinde, inquit, finis,
hoc est, generalis omniū
resurrectio, tunc enim finem acceptura sunt omnia. Non est au-
tem hoc loco ordo pro temporis ordine, vt prius tempore iusti
resurgant, deinde impij, quum in momento & nictu oculi futura
sit resurrectio, sed pro ordine dignitatis ac meriti.

& sic credidistis. Si autē Christus C
prædicatur q̄ resurrexit à mor-
tuis: quomodo quidā dicūt in vo-
bis, qm̄ resurrectio mortuorū nō
est? Si autē resurrectio mortuorū
nō est, neq; Christi⁹ resurrexit. Si
autē Christi⁹ nō resurrexit, inanis
est prædicatio nostra, inanis est
& fides vestra. inuenimur autē &
falsi testes dei: qm̄ testimoniū di-
xim⁹ aduersus deū, q̄ suscitauerit
christū, q̄ nō suscitauit si mortui
nō resurgūt. Nā si mortui nō re-
surgūt: neq; Christus resurrexit,
Quod si Christi⁹ nō resurrexit, va-
na est fides vestra, 4 adhuc enī e-
stis in peccatis vestris. Ergo & q̄
dormierūt in Christo: pierūt. 5 Si
in hac vita tantū in Christo, sperā-
tes sum⁹, miserabiliores sum⁹ oī-
b⁹ hominibus. Nūc autē Christus
resurrexit à mortuis, 6 primitiæ
dormientiū. qm̄ quidē p̄ hominē
mors, & per hominē resurrectio
mortuorū. Et sicut in Adā oēs mo-
riūtur: ita & in Christo oēs uiuifi-
cabuntur, vnusquisq; autē in suo
ordine. Primitiæ, Christi⁹. deinde
ij qui sunt Christi, q̄ in aduētum
eius crediderunt. 7 Deinde finis,

Colo.

1. c.

Apo.

1. b.

D

1. Th.

4. d.

8. Tradi

8. *Tradiderit regnum*, id est, ecclesiam fidelium & congregationem ec-
lectorum, non quod in ea nō regnet deus, dicente Christo regnū
dei intra vos est, sed quod non nihil adhuc in eam dominetur pec-
catum & diabolus. Cyrillus enim & photius Græci interpretan-
tur, *Tradere regnum patris*, pro eo quod est, electorum ecclesiam ab

cum 8 tradiderit regnū deo & pa-
tri, cum euacuauerit omnē prin-
cipatum & potestatem & virtu-
tem. 9 Oportet autem illum re-
gnare: donec ponat omnes ini-
micos sub pedibus eius. Nouissi-
me autē inimica destruet mors.

Psal.

109. a

Heb.

1. d. et

10. c.

omni perturbatione, &
afflictione liberā & à dæ-
monum insidiis & insul-
tibus tutā, patri reddere,
quod indicant sequentia,
cū euacuauerit, id est, abole-
uerit & eneruauerit om-
nem principatum & potesta-
tem, scilicet dæmonū po-
testatem & tyrannidem
quam exercent aduersus

fideles. Mihi videtur hic sensus esse posse. Deus pater misso in
mundum filio suam illi regendam ecclesiam tradidit, à qua etiam
assumptus in cælum non abest, dicente ipso, Ego vobiscum sum
vsque ad consummationem seculi: quoinimō instat boni regis ab
omni eam aduersariorum impugnatione defendit. quo defen-
sore ipsi ecclesie opus est quandiu hic aduersus tot hostes dimi-
cat. Quum autem generalis resurrectio fuerit, nullū iam ab ho-
stibus ecclesie periculum erit, neque iam defensore opus: &
tunc Christus demandatum suæ custodiæ ecclesie regnum patri
reddet, non iam regnans super eam: quæ (vt inquit Basilus) per-
purgata ab omni macula, tota in deū rapietur, nec iam illi manda-
to opus erit, vt iam imperium in illam exercere desinat. neque
quum patri regnum tradit ecclesie, ab sese abdicat: sicut quum à
patre accepit, non illi abstulit.

9. *Oportet autem*. necesse est enim ob vndique instantes hostes, ec-
clesie suæ regimen & curam Christum suscipere. nam electos
propter fragilitatem carnis labi & vinci contingit: vnde imperato-
re illis opus est Christo, donec omnes inimicos ecclesie suæ sibi
subierit. *Regnare oportet*, dicūt Græci, hoc est, quæ imperatoris & re-
gis sunt præstare, vigilare, hostes debellare, *Donec ponat omnes inimi-
cos sub pedibus suis*, vbi & donec, vt Græci exponunt, non indicat finē
imperij Christi, futurū subiectis inimicis, sed tunc magis impera-
torum & regum æque uisus, id est, vsque & donec vt aiunt, nequaquā
hic ponuntur vt terminus tēporis, sed pro semper: vt eo loco vo-
biscum sum vsque ad consummationem seculi, non quod postea
nobiscum

nobiscum esse desinat, qui meliori modo tunc adfuturus est, & illud. Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum: non quòd postea non sit sessurus is qui sedebat & regnabit in domo Iacob in aeternum.

10. *Omnia subiecit*, id est, omnium illi potestatem dedit deus, ut subiecere sibi possit omnia: non quòd patrem aut spiritum quibus est consubstantialis subiecere posse credatur. Nò dum autem plenè diaboli eas potestates sibi subiecit, sinens eas ad exercitationem electorum sibi reluctari: & ideo inquit, Quum autem subiecta fuerint illi omnia.

11. *Tunc & ipse filius*, id est, Christus secundum humanitatè subiectus erit patri, nò quòd antea non esset. Et ideo interpretatur Photius Græcus, hoc est, mani festabitur reuera patri subiectus & obediens, cuius voluntatem impleverit, quum ecclesiæ regnù ab omni tyrannide liberum & seditione reddiderit. Quidam interpretatur subiectus in suis mèbris scilicet electis, quibus tunc plenè dominabitur.

12. *Ut sit deus*, id est, sic, & ut, euentum dicit, atque ita erit deus omnia in omnibus, hoc est, omnem ac plenam in omnia subiectionè habens, vel ut sit in omnibus, scilicet electis, omnia. id est, pro rebus omnibus.

13. *Baptizantur*, varij varia huc afferunt, mihi hic videtur duplex esse posse sensus, prior ad quem accedit Chrysostr. si mortui non resurgunt, quid facient qui baptizantur pro mortuis, id est, pro spe mortuorum? quia, inquit Chrysostr. in primitiua ecclesia recitabatur baptizandi symbolù integrum, in quo est hic locus: Credo resurrectionem mortuorum: cum qua spe resurgèdi à mortuis baptizantur haudquaquam baptizandi ac veterè vitam immutaturi, nisi ad immortalem se resurrectionis sperarēt, & hoc est quod Paulus vocat baptizari pro mortuis, vel quia Paulus docebat fideles baptizari, nihil aliud esse quàm in spiritu & aqua Christo còmori & còsepeliri, ut consulti, simul cù eo resurgerent, si quidem per imitationè mortis illius còinstiti in illis sint, sicut ad Romanos sexto docet: ideo, inquit, quid faciet qui baptizatur, id est, veteri homini pristi-

pristinisque delictis moriuntur in Christo, illique conspeliuntur pro mortuis, id est, pro spe quã habent resurgendi à mortuis: Mihi quoque videtur alius esse sensus, ut baptismus pro afflictione & supplicio sumatur, sicut Christus filiis Zebedei dicit Marci. 10. Potestis baptismum quo ego baptizor baptizari, id est, supplicium pati, si omnino mortui nò resurgunt? Ut quid & baptizatur pro illis? Ut quid & nos periclitamur omni hora? Quotidie morior. 14. propter vestram gloriã fratres, quã habeo in Christo Iesu dño nostro. 15. Si (secundum hominè) ad bestias pugnavi Ephesi: quid mihi prodest, si mortui nò resurgunt? manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Nolite seduci. Corrupti put mores bonos colloqua mala. periclitamur? quotidie morior, ad bestias pugnavi, &c.

E
Esa.
22.d.
S ap.
2.b.
Me-
nãder

14. *Propter vestram gloriã*. Græci secus habent *ut tñ ñm τιραν καθ' ημιν* i. per nostram gloriacionem. Est autem *ut* particula obtestantis, sicque hoc loco obtestatur Paulus se quotidie pro spe mortuorum mori. i. variis periculis & mortibus subiacere. Photius tamè legit nobiscum *ὁμιτιαν*. i. vestram, & duobus modis exponit, per vestram gloriã: vno modo, ut sit iurantis: secundo modo, morior propter vestram gloriacionem, id est, ut gloriari possim de vobis Christo per me acquisitis.

15. *Si secundum hominem*. Oecumenius Græcus ita exponit, si secundum hominem, id est, propter hominum gloriã, & non ob spem futuræ resurrectionis & retributionis ad bestias pugnavi Ephesi, quid mihi prodest? deinde quod sequitur, si mortui non resurgunt connectendù cum sequentibus, manducemus & bibamus. Bestias autem vocat Demetrium argentarium & Iudeos Ephesi habitantes, nihil propè à bestiis differentes: alij dicunt Paulù Ephesi obiectum esse bestiis, quanquã nihil de hoc in actis. Photius exponit, *κατ' ἀποστολων* pro *ἰς ἀποστολων*, id est, quantum homini fuit possibile ad bestias pugnavi, pro quo Græci habent *ἰσχυρομαχία* mihi autem videtur *θηριομαχία* non modo esse ad bestias pugnare, sed

sed vsque ad extremū spi-
ritum more bestiarum pu-
gnare. sensus ergo esset si
secundum hominem, vt
Phorius explicat, quantū
homini est possibile vs-
que ad extremum spiri-
tū pugnavi pro defensione
euāgelij, qd mihi pdest?
16. *Euigilate*, id est, sic ex-
pugiscimini à peccato, vt
iusti sitis. Græci legunt *δι-
καίως*, id est, iustè.
17. *Ad reverentiam*. i. vere-
cundiam, Græcè *ὑποταξίαν*,
id est verecundiam.
18. *Nisi prius moriatur*, quia
erāt qui de corporū refur-
rectiōe desperatēt, viden-
tes ea in terra putrefieri, e
xēplo grani docet nō pri-
us resurrectorum corpus
ad immortalitatis fructū,
nisi prius mortuū in ter-
ra fuerit: sicut ad frugem
granum euadere nequit
non antè mortuum.
19. *Alia claritas solis*. exem-
plo corporū cœlestiū quo-
rū alia clariora sunt aliis,
docet ī resurrectiōe iusto-
rum futura illorū pro di-
uersis meritis diuersa præ-
mia: sicut Christus in euā-
gelio dicit, in domo patris
mei multæ mansiones sunt.
20. *Corpus animale*. animale

16 Euigilate iusti, & nolite pecca-
re. ignoratiā enī dei quidā habēt.
17 Ad reuerentiā vobis loquor. sed
dicialiquis. Quomodo resurgēt
mortui? quali autē corpore veni-
ent? Inspiciens tu, quod seminas
nō viuificatur, 18 nisi pri^o moria-
tur. Et quod seminas, nō corp^o q̄
futurū est seminas, sed nudū gra-
nū, vt puta tritici, aut alicuius cæ-
terorū. Deus autē dat illi corpus
sicut vult & vnicuiq; seminū pro
priū corpus. Non omnis caro, ea-
dē caro: sed alia hominū alia pe-
corū, alia autem volucrum, alia
pisciu. Et corpora cœlestia, & cor-
pora terrestria, sed alia quidē cœ-
lestiū gloria: alia autē terrestriū.
19 Alia claritas solis, alia claritas
lunæ, & alia claritas stellarū. Stel-
la enī à stella differt in claritate:
sic & resurrectio mortuorū. Semina-
t in corruptiōe: surget in in-
corruptiōe. Seminat in ignobili-
tate: surget in gloria. Seminat in
īfirmitate: surget ī virtute. Semi-
nat 20 corp^o animale: surget cor-
p^o spirituale. Si est corp^o animale,
est & corp^o spirituale, sicut scrip-
tū est, Fact^o est prim^o homo Adā

Gen.
2. b.

natur

natur in terrā, vt surgat spirituale. Sicut enim prim^o Adā terren^o,
secundus autē Adā Christus cœlestis, ita nunc terrenū corpus ha-
bētes in resurrectiōe cœlestē habituri sum^o, si quidē cœlestis Adē
imaginē, id est, Christi gratiā nobiscū portauerimus. Phorius cor-
pus animale idem esse putat q̄ mortale. i. i. itē, tristitiē, esuriciē, sitiē,
& cæteris animæ corpo-

21 in animā viuentem: nouissim^o
Adam in spiritū viuificantē. sed
nō prius quod spirituale est, sed
quod animale deinde quod spiri-
tuale. Prim^o homo de terra, terre
n^o: secundus homo de cœlo, cœle-
stis. Qualis terren^o: tales & terre-
ni, & qualis cœlestis: tales & cœ-
lestes. Igīt sicut portauim^o imagi-
nem terreni: portemus & imagi-
nē cœlestis. Hoc autē dico fratres
quia caro & sanguis regnum dei
possidere nō possūt neq; corrup-
tio incorruptelā possidebit Ecce
mysteriū vobis dico. 22 Omnes

risque affectionibus ob-
noxii. spirituale autē, im-
mortale & nullis iā huius
modi subditū terrenis af-
fectionibus, similiter ani-
mā viuentē interpretatur
corpus aīale, spiritum vi-
uificantem corpus spūale.

21. *In animam viuentem*, vi-
uebat enim sibi Adā, & si
bi vnusquisque nostrum
viuit: non sibi aut alteri
vitam largiri potest, quā
solus ille dat qui spiri-
tum viuificantem habet.
nouissimus Adā, omniū
nostrū via, veritas & vita.
22. *Omnes quidē resurgemus*.
docet variā fuisse Græcis

suo tempore lectionē. Hierony. ad Alexandrū & Mineriū. prior
est, πάντες μὴ δι κοιμηθῶμεθα, πάντες δὲ ἀναστῶμεθα, id est, non omnes
quidem dormiemus siue moriemur (nam dormire pro mori
scriptura vsurpat) sed omnes immutabimur: vt non omnes mori-
turi, adeoque nec resurrecturi sint, sed omnes à mortali corpore
sint immutādi ad immortale. Verū cū nec ipsi Christo mors peper-
cerit, præstat dicere omnes morituros & resurrecturos, cūque ec-
clesia & nostra lectione, quā etiā præfert Hieronymus, sentire: præ-
sertim quū quidā Græci codices Hieron. tēpore sic haberēt, & mi-
hi nuper in manus venit Græca Cyrilli in hūc locū expositio no-
strę versionī per omnia cōsentiens, quā hic addere visum est, ne no-
strā lectionē nullis græce placuisse lectores credāt. Sic autem ha-
bet Cyrill^o, ἀναβιώσονται μὴ γὰρ ἡμελογοῦμενος τὰ πάντων σώματα τῆ τῆς
ἀφθαρσίας χάριτι κατημφισομίζα ἀπαχθῆσονται δὲ δι πάντες: ἀλλὰ δι μὴ φθάρου
ἀπομίνουσαν ἐν τῷ τῆς ἀτιμίας σχήματι, δι δὲ θίκασοι ἀπαχθῆσονται μὲν πρὸς τῷ
τῆς ἀφθαρσίας ἀφ' αὐτῶ καὶ τῆς θείας δόξης καταλασθησάντες τὴν περιουσίαν, id est,
resurgent

resurgent quidem indubiè omnium corpora immortalitatis induta gratiam, ac non omnes immutabuntur: sed in honori permanentibus impij, soli verò immutabuntur iusti, nimirum ad immortalitatis commodum immutati, & diuinæ gloriæ, indumento dirati. Sensus ergo est cum nostra lectione, quòd omnes quidè morientur, sed nò omnes immutabuntur, in peccato suo ac miseria permanentibus impiis. Quinetiam Græca in Pauli scholia Veronæ, impressa, vtrâque lectionem habet qui nimò non omnes dormiemus, ita interpretatur ad mētē Augustini hoc modo: quòd verò ait, non omnes dormiemus, sic accipiendum est, quòd nequaquam longum somnum dormiemus, adeò ut sepultura sit opus, & incorruptionem omnes resoluemur, sed quòd breuè mortē qui tūc viuū inueniētur sustinebūt, ppter eā quæ in momēto futura est, resurrectionem. potes Græca videre scholia Veronæ impressa, quæ vtrâque lectionem approbant.

23. *Novissima tuba.* Tuba angeli vocem significare videtur ad iudicium omnes sistētis: ad quam alludere videtur Ioannes in Apocalypsi, dicens. In diebus vocis septimi angeli, cum cœperit tuba canere, consummabitur mysterium dei: & tunc, inquit, mortui resurgent incorrupti, quia cum boni tum mali ad immortalitatem corporis resurgent. Nos verò, id est iusti, immutabimur, quia de miseria ad gloriam transibimus. quòd autem hic dicit nos immutabimur, & non omnes, facit pro interprete qui antea vertit, non omnes immutabimur.

24. *Stimulus mortis peccatum,* quia per peccatum mors inualuit & acta est viribus eo vtens tanquam stimulo ad nos pungendos. *Virtus vero peccati lex Græcè θύραξ,* id est potentia, quia sine lege peccatum mortuum erat & infirmum.

i. *Ynam*

qui dedit nobis victoriã p dominũ nostrũ Iesũ Christũ. Itaq; fratres mei dilecti, stabiles estote, & immobiles: abudãtes in opere domini semp, sciētes quòd labor vester non est inanis in domino.

ARGVMENTVM Cap. 16.

¶ *Ad elemosinas in sanctos cõferēdas inuitat. Deinde Timotheo ac nonnullis alijs commendat, salutationibus epistolam claudit.*

CAPVT XVI.

- A** D E collectis autē quę sũt i sanctos: sicut ordinavi ecclesijs Galatię, ita & vos facite. Per vnã sabbati vnusquisque vestrũ apud sese ponat, recudēs quę ei bene placuerit: vt nò cū venero, tũc collectę fiãt. Cũ autē præsens fuero: quos pbaue- ritis per epistolas, hos mittã perferre gratiã vestrã in Hierusalẽ. Quòd si dignũ fuerit vt ego eã: mecũ ibunt. Veniã autē ad vos, cũ Macedoniam pertransiero. nã Macedoniã pertrãsibo. Apud vos autem forsitã manebõ, vel etiã hymbabo, vt vos me deducatis quocunque iero. Nolo enim vos modò i trãitu videre. Spero enim me aliquãtulũ tẽporis matere apud vos: si dominus pmiserit. Permanebo autē Ephesũ vsq; ad pẽtecostẽ. Osiũ enim mihi apertũ est magnum & euident, & aduersarj multi. Si autē venerit Timotheus: videte vt sine timore sit apud vos: opus enĩ domini operatur, sicut & ego. Ne quis ergo illũ spernat, deducite autē illũ in pace, vt veniat ad me. Expecto enĩ illũ cũ fratribus. De Apollo autē fratre vobis notũ facio, quĩ multũ rogauĩ cũ vt veniret ad vos cũ fratribus. & vtiq; non fuit voluntas eius vt nunc veniret: veniet autē cũ ei vacuũ fuerit: Vigilate, stete in fide, viriliter agite & confortamini: oĩa vestra in charitate fiãt. Obsecro autē vos fratres, Nolitis domũ Stephanæ & Fortunati, & Achaici, quoniã sũt primitiẽ Achaicę, & i ministeriũ sanctorũ ordinauerũt se ipsos: vt & vos

1. *Vnã sabbati,* id est, primam hebdomadæ, id est, diem dominicam, inquit Theophylactus, & Græca scolia.

2. *Osiũ,* id est, occasio.

3. *Vacuũ,* id est, quum oportunitatem nactus erit.

4. *Primitiæ,* vel primi credentibus, vel præcipui inter credentes.

5. *Vt & vos obsecro,* scilicet vt subditi sitis illis, notis enim illos.

6. *Maranatha*, Ambrosius dicit esse verbum partim Hebræum, partim Syrum, & significare dominus noster venit, & tunc senfus est, Siquis non amat dominum Iesum, sit anathema: venit enim dominus vindicatus illius.

Subditi sitis eiusmodi, & omni cooperanti & laboranti. Gaudeo autem in præsentia Stéphanæ & Fortunati & Achaici: quoniã id quod vobis deerat, ipsi suppleuerunt. Refecerunt enim & meum spiritum & vestrum. Cognoscite ergo qui eiusmodi sunt. Salutant vos omnes ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in domino multum, Aquila & Priscilla cum domestica sua ecclesia apud quos & hospitor. Salutant vos omnes fratres. Salutate inuicem in osculo sancto. Salutatio mea manu Pauli. Si quis non amat dominum nostrum Iesum Christum sit anathema. *Maranatha*. Gratia domini nostri Iesu Christi vobiscum. Caritas mea cum omnibus vobis in Christo Iesu. Amen.

¶ *Argumentum secundæ epistolæ ad Corinthios.*

Secundam epistolam ad Corinthios scribit, excusans se quod eos, ut erat pollicitus, nondum inuiserit, similiter & fornicatorem in ecclesiæ consortium recipi iubens. Insuper verò aduersus insolentes Iudeos euangelijs præ lege excellentiam ostendit, suo exemplo ad persecutiones ferendas cohortans, & in fidelium matrimonia inhibens. Demum ad elemosynam inuitatos, à pseudo apostolis cauere admonet: aduersus quos dignitatem suam tutandi gratia in afflictionibus & reuelationibus gloriari cogitur. Demum Corinthios in respiciunt, interminatur.

Epistola

EPISTOLA

DIUI PAULI APOSTOLI
ad Corinthios II.

ARGUMENTVM CAP. I.

¶ *Epigraphæ proposita quicquid agit ac suffert, in illorum gratiam fieri ostendit, excusans quòd nondum eos reuisione sibi licuerit.*

CAPVT I.

A Paulus apostolus Iesu Christi, per voluntatem dei & Timotheus frater: ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sunt in vniuersa Achaia, gratia vobis & pax à deo patre nostro, & domino Iesu Christo. Benedictus deus & pater domini nostri Iesu Christi, pater misericordiarum & deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra: ut possimus & ipsi consolari eos qui in omni pressura sunt, per exhortationem qua exhortamur & ipsi à deo. quoniam sicut abundant passionibus Christi in nobis: ita & per Christum abundat & consolatio nostra. siue autem tribulamur, pro vestra exhortatione & salute: siue consolamur, pro vestra consolatione & salute, quæ

1. *Exhortationem*, Græcè *παράκλησις*, id est, consolationem, & exhortamur: Græcè *παροικλοῦμεθα*, id est, consolamur passiuè. nam Græcum anceps est, ad exhortationem, & consolationem.

2. *Passiones Christi*, i. quas pro Christo ferimus: quas, ut suas reputat Christus, dicens, quæcumque feceritis vni ex minimis istis, mihi fecistis: & ita Græca scholia.

3. *Et salute*, sub tam Græcè quam Latine, tribulamur. ut sit sensus, siue tribulamur, siue affligimur, siue à deo consolamur, cedunt omnia ad vestram consolationem & salutem: quæ quidem consolatio vestra & spes salutis operatur tolerantiam &c. id est, quæ vos animat ad afflictiones nobiscum ferendas.

i ij

4. P' t' pes

4. *Ut spes nostra*, id est, adeo ut spem firmam de vobis cōceperimus, Græci legunt & spes nostra firma est, deinde subdunt id quod in nostra versione præcessit. Siue consolamur, &c.

5. *Responsum mortis*. Græcè ἀποκριμα τῷ θανάτῳ, vsque adeo inquit, ac supra vires afflicti sumus, vt tæderet viuere, ac de vita desperare-

mus: (vtrouaque enim hoc loco significat Græcum, ὅτι ἐσπερομένην ἡμᾶς καὶ τὸ ζῆν,) quinimò responsum mortis habuimus, id est eramus perinde atque infirmi, qui desperantur à medicis & morti adiudicatur. Neque tatum, inquit, Photius, aliorum opinione, sed nostro etiam iudicio desperati fuim⁹ ac pro mortuis habitis: sed hoc in nobis ipsi. mortis responsum ἀποκριμα & sicut ipse interpretatur κρίσιν, habuim⁹: interpretatur enim Photius ἀποκριμα, κρίσιν medicorum, quasi diceret, vsque ad hanc afflictionū extremitatem deuenimus, vt quum planè & nostra & aliorum opinione morti adiudicati essemus ac tandem deo nos eripiente exuscitati, doceremur confidere non in nobis, sed in deo. vel responsum mortis habuimus, intellige quod tam graues erant afflictiones & molestiæ, vt nihil aliud portendere ac loqui videretur, quã instantem mortem. sic enim inquit Chrysostomus. τὸτο ἡμῖν τὰ περιγυματα ἀπεκρίνατο, id est, hoc nobis molestiæ illæ respondebant.

6. *Ut ex multarum*, locus est subobscurus, nec multominus Græcis, hoc modo, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων ἢ ἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εἰς χάρισθι ὅτι ἡμῶν. Græci exponunt πολλῶν προσώπων, à multis,

operatur tolerantiam earundem passionum quas & nos patimur: vt spes nostra firma sit p vobis, sciētes quòd sicut focij passionū estis: sic critis & consolationis. Non enī volumus ignorare vos fratres de tribulatiōe nostra que facta est in Asia, quoniã supra modum grauati sumus supra virtutē, ita vt tæderet nos etiam viuere. Sed ipsi, in nobis ipsi⁹ respōsū mortis habuimus, vt nō simus fidētes in nobis, sed in deo q̄ suscitatur mortuos, q̄ de tantis periculis nos eripuit & eruit: in quem speramus quoniã & adhuc eripiet, adiuuātibus & vobis in oratione pro nobis:⁶ vt ex multarū personis facierum, ci⁹ que in nobis est donationis, p multos gratiē agatur p nobis. Nã gloria nostra hæc est, testimoniū cōsciētix nostræ.

D

à multis personis: & διὰ πολλῶν, multis modis, atque hoc modo sensus est, speramus quòd nos deus eripiet. si nos vestris adiuueritis orationibus, vt per multos de dono in nos collato multimodæ nostra causa deo gratiæ agantur.

7. *Gratia dei*, non in sapientia, inquit, carnali, sed in gratia, dei, id est, vel in sapientia, vel in virtute signorū & miraculorum: qua etsi vbique vsi sumus, abundantius tamè apud vos.

8. *Non enim alia*, dixerat se in simplicitate cordis & nō subdole ambulasse, ad quæ subdit, non enim alia scribim⁹ vobis, quàm que legistis & cognouistis⁹. Spero autē quòd vsque ī finē cognoscetis: sicut & cognouistis nos ex parte, q̄ gloria vestra sumus, sicut & vos nostra ī die domini nostri Iesu Christi. Et hac confidentiavolui prius venire ad vos, vt 10 secundā gratiam haberetis: & per vos trāsire in Macedoniã, & iterū à macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæã. Cū ergo hoc voluissē, nunquā leuitate v⁹ sum⁹? Aut 11 quæ cogito secundū carnē cogito, vt sit apud me est & Non?

carnali, sed in gratia, dei, id est, vel in sapientia, vel in virtute signorū & miraculorum: qua etsi vbique vsi sumus, abundantius tamè apud vos.

8. *Non enim alia*, dixerat se in simplicitate cordis & nō subdole ambulasse, ad quæ subdit, non enim alia scribim⁹ vobis, quàm que legistis & cognouistis⁹. Spero autē quòd vsque ī finē cognoscetis: sicut & cognouistis nos ex parte, q̄ gloria vestra sumus, sicut & vos nostra ī die domini nostri Iesu Christi. Et hac confidentiavolui prius venire ad vos, vt 10 secundā gratiam haberetis: & per vos trāsire in Macedoniã, & iterū à macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæã. Cū ergo hoc voluissē, nunquā leuitate v⁹ sum⁹? Aut 11 quæ cogito secundū carnē cogito, vt sit apud me est & Non?

9. *Spero autem*, id est, vt Photius inquit, quanquã nunc ex parte, id est, in parte noveritis quòd gloria vestra sumus, & vos nostra, id est ego de vobis, vos de me gloriari possitis, spero tamen quòd illud cognoscetis vsque in finem, Græcè, ἕως τέλος, id est, τελείως, hoc est perfecte cognoscetis in die domini nostri.

10. *Secundam gratiam*, id est, duplex & iteratum beneficium inquit Photius, alterum ex priore epistola, alterum ex mea præsentia, pro χάριτι autem, id est, gratiam, χάρις, id est, gaudium, quidam legunt.

11. *Qua cogito*. Græcè ἂ βουλινομαι, id est, quæ de libero ac statuo. nunquid secundum carnem, id est, secundum homines qui leues & instabiles sunt, in leuitate & instabilitate hæc decerno, vt sit apud me, est & non, id est, inconstantia promissionis. Nam sequentibus locis ⁊ est, pro asseueratione sumitur, ⁊ non est, pro negatione. Nam Græci pro est, habent ναί, particulam affirmantis: & pro non est, ⁊ negantis. verum ⁊ est & non, incertitudinem significat modo i iij do affir-

dò affirmantis, modò negantis.

12. *Fidelis deus*, particula obtestantis, id est, deum veracem testor.

13. *Est in illo fuit*. i. constans asseueratio, & vt inquit Photi⁹, ἀλλοιωτὸν ἢ πρὶ ἧσιν ἄλγος. i. fixa & inconcussa fuit de Christo prædicatio.

14. *In illo est* sub. sunt. i. promissiones dei cōstantes sunt & veraces

15. *Dicimus amen deo*. Interpres explicandi gratia addidit, dicimus. Est autem sensus, Et ideo per ipsum Christum omnes dei promissiones cōfirmamus ac veras declaramus. Nam Amen Hebræis confirmandi particula est, à verbo Amen quod significat firmū esse.

16. *Deus*. sub. est qui confirmat & qui dedit, &c.

17. *Parcens vobis*. ne scilicet cum animaduersione ad vos venirem & vos contristarem, id est, ideo hoc verens. *Non vltra*: Græcè, ὅχι ἔτι, id est, nondum veni Corinthum. quia verò vsus erat verbo parcendi, ne videretur imperiosus esse, subdidit, *Non quia dominamur fidei vestre*, id est, non quòd fidei vestræ imperitare velim, quæ voluntaria esse debet: sed quia magis cooperari gaudio vestro volumus, quippe qui statis in fide ac firmi estis. Photius interpretatur, ὅχι ἔτι κοινὸν μὲν ἔμειν τῆς πίστεως, non quòd dominemur vobis fide, id est, propter fidem vestram, quod enim (inquit Photius) dixit parcens vobis, non ita dictum est quasi vestræ fidei causa quam accepistis à nobis potestatem, autoritatemque mihi velim

12 Fidelis autè deus, quia sermo noster qui fuit apud vos, nō est ī illo Est & Non, sed est in illo Est. Dei enim filius Iesus Christus, qui in vobis per nos prædicatus est per me & Syloanum & Timotheum, non fuit in illo Est & nō: sed 13 Est in illo fuit. Quorquor enim promissiones dei sunt, 14 in illo Est. Ideo & per ipsum 15 dicimus amē deo ad gloriam nostrā. Qui autem confirmat nos, vobiscum in Christum, & qui vnxit nos, 16 deus: q̄ & signauit nos, & dedit pignus (spiritus in cordibus nostris. Ego autè testē deum iuoco in animā meam, quòd 17 parcens vobis non veni vltra Corinthum. nō quia dominamur fidei vestræ: sed adiutores sumus gaudij vestri. Nam fide statis.

ARGVMENTVM CAP. 2.

¶ *Pœnitentem fornicarium in ecclesie consortium recipi mandat, sinceritatem suam in prædicando verbo commendans.*

CAPVT II.

A **S**tatui autem hoc ipsum apud me, ne iterum in tristitia venirem ad vos. Si enim ego cōtristato vos: & quis est qui me lætificet: nisi qui cōtristatur ex me? Et hoc ipsum scripsi vobis, vt non cūm venero, tristitiam super tristitiam habeam, de quibus oportuerat me gaudere: confidens in omnibus vobis quia meū gaudiū omnium vestrū est. Nam ex multa tribulatio ne, & angustia cordis scripsi vobis per multas lachrymas: nō vt cōtristemini: sed vt sciatis quā charitatem habeam abūdantius in vobis. Si quis autē cōtristauit me, 2 nō me cōtristauit, sed ex parte, vt nō onerē omnes vos. 3 Sufficit illi q̄ eiusmodi est, obiurgatio hæc quæ fit à pluribus: ita vt ecōtrario magis donetis. & cōsolemini, ne fortè abūdātiori tristitia absorbeat qui eiusmodi est. Propter q̄ obsecro vos, vt cōfirmetis in illū charitatē. Ideo enim & scripsi vobis, vt cognoscā experimētum vestrū an in omnibus obediētes sitis. 4 Cui autē aliquid donastis, & ego. Nā & ego quod donauī, si qd donauī: propter vos ī persona Christi, vt nō circumue-

hi velim tribuere in vos animaduertēdi, ac rursus vobis parcendi.

1. *Statui autem*, causam dicit retardati itineris, quia decreuerat nō venire ad eos in tristitia: quod necessum erat cōtristatis suo aduētu his ipsis, ac nondum emē datis per quos lætificāndus veniebat. Hoc autē, loco. *Et quis est*. &c. superfluit & similiter Græcum καὶ 2. *Non me contristauit*. sub. solum, sed ex parte, sub. vos cōtristauit. sic enim Theodorus Græcus, ὅτι ἐμὴ ἀδελφὴ καὶ μὴ ἐμὴ, ἀλλὰ καὶ ἑμῶς ἐν μέρει τῶν ἄλλων μερῶν, id est, non me cōtristauit tantum: sed & vos in parte, hoc enim indicat ἀπὸ μερῶν, id est, ex parte. Sed vos ergo, inquit, non omnes, sed ex parte. *Vt non onerem vos omnes*, quasi fornicarij illius delicto contentientes. Nam priore epistola videbatur omnes taxasse indifferenter dicens, & vos inflati estis, ac non magis lætūm habuistis.

3. *Sufficit illi*. Recipi vult fornicarium pœnitentem.

4. *Cui autem aliquid donastis*, id est, si eam pœnitenti cūl pā condonaueritis, & ego cōdonabo. Dānauerat enī illum fornicarium non solus Paulus, sed Corinthiorum ecclesia, sicut dixit priore epistola, Cōgregatis vobis & meo spiritu iudica-

ui huiusmodi hominem tradere satanae. & ideo vult illum pariter ab illis absolui, vnde & praedixit, vt e contrario magis donetis: & nunc, cui aliquid donastis, *et ego in persona Christi*, id est, ob gloriam Christi, vel Christi nomine, cuius autoritate id facimus. vbi non otiosum est donandi verbum, quod annotas Theophylactus, inquit donetis praeterea dixit, ne fornicarius ille, & quia fatebatur peccatum, & satis iam praenituerat, solum se iam & liberum esse a scelere existimaret. Videat igitur qui excommunicationem negligunt, astringentissimam ecclesiae disciplinam, non satis esse excommunicato, si ad meliorem frugem redierit, nisi in ecclesiae consortium receptus, & ab illa absolutus declaratur.

5. *Ostium* i. occasio sese offerret Christi praedicandi.

6. *Triumphat*. i. triumphare nos facit per Christum.

7. *Odore notitiae suae*, id est, bene fragrantem sui cognitionem.

8. *Bonus odor*. i. praedicatio nostra illi placet & accepta est, siue credulis siue infidelibus praedicamur: quia quod ad nos attinet, salua

ri omnes cupimus: licet aliquibus est odor mortis in mortem, id est, graue illis oler & displicet: vnde & mortem aeternam incurret: aliis autem odor vitae.

9. *Quis tam idoneus*, id est, quis tam capax est horum intelligendum vt nos? Graeci non legunt, tam, & tunc sensus esset, quis idoneus, id est, nullus.

10. *Adulterantes*, id est, falsificantes. Graeco *καταλιθωτες* id est, cauonantes, & ad quastum verbo dei abutentes. Graeci interpretantur, Non adulteramus verbum dei. i. neque gratiam eius extingui-

MUS

namur a satana. non enim ignoramus cogitationes eius. Cum venissem autem Throadem propter euangelium Christi, & ostium mihi apertum esset in domino, non habui requiem spiritui meo, eo quod non inuenerim Titum fratrem meum, sed vale facies eis, profectus sum in Macedonia. Deo autem gratias qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odor notitiae suae manifestat per nos in omni loco, quia Christi bonus odor sum deo, in iis qui salui sunt, & in iis qui pereunt, aliis quidem odor mortis in morte, autem aliis odor vitae in vita. Et ad haec quis tam idoneus? Non enim sum (sicut plurimi) adulterantes verbum dei, sed ex sinceritate, sicut ex deo coram deo, in Christo loquimur.

mus, afferentes nos ad illam praedicandam idoneos esse.

1. *Incipimus*, *et c.* quia ad finem praecedentis capitis visus erat se laudare, atque deo suspicari poterat commendandi sui gratia, sed in illorum beneuolentiam insinuandi ea dixisse, tollit hanc suspitionem, *Incipimus iterum*, inquit, nos ipsos commendare, aut beneuolentiae vestrae insinuari quare

ARGUMENTVM CAP. 3.
¶ Non indigere se epistolis commendatitiis asserit, commendationum satis habens ex illo *non in fide*, Deo excellentiorem euangelij quam legum gloriam, iudeorumque caecitatem aperit.

CAPVT III.

A **I**ncipimus iterum nosmetipsos commendare? Aut nunquid egemus (sicut quidam) commendatitiis epistolis ad vos, aut ex vobis? Epistola nostra vos estis scripta in cordibus nostris, quae scitur & legitur ab omnibus. Dum enim vestrarum virtutum mentionem ubique facio, hinc legitur & intelligitur quod estis nobis vice commendatitiae epistolae manifestati, inquit, quod estis epistola Christi. i. dum manifestum est, quod menti vestrae Christi inscriptum est cuius leges & mandata in

Heb. 4. d. corde scripta habetis, & hoc modo epistola estis, ministrata a nobis, qui per praedicationem nostram Christo vos praeparauimus & ministravimus, scripta in qua, epistola a nobis spiritu dei viui, quae in vobis illo largiente inscriptum est, non in lapideis, quomodo olim lex, sed in carnis mentis vestrae tabulis.

3. *Fiduciam autem habemus*, scilicet quod epistola nostra estis ministrata a nobis deique spiritu inscripta, non nostro merito, qui nos idoneos ministros agnoscimus, sed dei gratia, qui nos idoneos fecit ministros noui testamenti, non *litera sed spiritu*, id est, non secundum litteram, sed spiritum, Graeci habent litterae & spiritus, vt intellegas apostolos ministros spiritum non litterae. Littera autem hoc loco intellegit Moisaicam, quae occidit, dum sui transgressores capitaliter punnit. Spiritus autem legitur euangelicam, quae viuificat vitam aeternam largiendo.

4. *Quod*

m? Nunquid egemus aliorum commendatitiis epistolis ad vos, aut ex vobis?

2. *Epistola nostra*. i. estis mihi vice epistolae commendatitiae, quorum virtutes in nostri commendatione omnibus proferimus. Epistola inquit, scripta in cordibus nostris. i. vos estis indelebilitate animo meo inscripti & infixi, quae scitur & legitur ab omnibus. Dum enim vestrarum virtutum mentionem ubique facio, hinc legitur & intelligitur quod estis nobis vice commendatitiae epistolae manifestati, inquit, quod estis epistola Christi. i. dum manifestum est, quod menti vestrae Christi inscriptum est cuius leges & mandata in

4. *Quod si ministratio.* Contendit hoc loco legem euangelicam cum lege Moisaica, administratio nemque vnus cum administratione alterius, quod si. inquit, *ministratio mortis*, id est, lex suis transgressoribus mortem afferens, *deformata*, id est, in sculpta & descripta in lapidibus adeo gloriosa fuit ut in facie Moyſi intruere non possent e morte descendentes, legemque adferentis, obinubratem cum domini gloria: quæ tamen, inquit, *euacuatur*. i. euanescit ac perit, (neque enim perpetuo respicitur facies Moyſi) quãtò magis *ministratio spiritus*, i. lex euangelica gloriosa, quæ spiritum largitur, erit: si enim *ministratio damnationis*, id est, lex damnationis administra, quæ suos præuaticatores morte damnabat gloriosa fuit, gloriosior oportet esse legem euangelicam: *iustitie*, id est, iustificationis administratricem: quãquam, inquit, *quod claruit*, id est, lex quæ glorificata est in legislatore Moyſe. non verè glorificata est in hac parte. i. ad comparationem legis euangelicæ. propter excellentem eius gloriam. sic enim Græci interpretantur *ἡ τῆς μὲν*, & referunt ad glorificationem est, non ad claruit.

5. *Quod euacuatur.* i. lex quæ antiquatur, euangelium enim manet, & in finem vsque perdurat.

6. *Habentes igitur spem* de permanente gloria euangelij, multa fiducia vtimur. Græcè, *παρρησία*, aperta scilicet loquendi libertate, id est, planè & aperte euangelium prædicamus, & non sicut Moyſes. hic eclipsis est, & ideo supplendum, facimus aut quid simile, ut sit sensus, apertos

ralem habem⁹ per Christum ad deum, non quod sufficere sim⁹ cogitare aliqd à nobis quasi ex nobis: sed sufficientia nostra ex deo est quæ & idoneos nos fecit ministros noui testamēti, non literæ, sed spirit⁹. litera enim occidit, spiritus aut viuificat. 4. quod si ministratio mortis literis deformata in lapidibus, fuit in gloria, ita ut non possent intrudere filij Israel in facie Moyſi propter gloriam vult⁹ ei⁹ quæ euacuatur: quomodo non magis ministratio spirit⁹ erit in gloria: nam si ministratio damnationis in gloria est, multò magis abundat ministeriū iustitiæ in gloria. Nam nec glorificatum est quod claruit in hac parte, propter excellentem gloriam. Si enim quod euacuatur, per gloriam est, multò magis quod manet in gloria est. 6. Habentes igitur talē spem, multa fiducia vtimur: & non sicut Moyſes ponebat velamen super faciem

Exo.
34. d.

apertos nos euangelij præcones ostendimus, neque facimus sicut Moyſes, qui legem adferens Iudæis velabat faciem suam, ne intruderet ac prospiceret in facie eius. descendentes enim de monte Moyſi cum splendente facie ferre non possent Iudæi, faciem suam velabat, hæc verò Moyſi hitoriã mysticè Paulus accipit. *Velamen* enim quo splendens facie velabat Moyſes, carnaliū ceremoniarum obseruantiam, aut rerum temporalium promissiones significabat quæ non sinebant Iudæos carni inhærentes in faciem Moyſi prospicere. i. claram ac lucidam & spiritualem legis intelligentiam habere, obtusamentem habentes: quod carnalium ceremoniarum & intelligentiarum velamen, adhuc Pauli tempore faciem illos Moyſi. clarè legis ac veteris testamēti cognitionem intruere, ac nosse non sinebat: quod tamen

velamen euacuatur, inquit, & tollitur à Christo docente nos legis in se completæ cognitionem spirituale: quippe quod auferretur ab eis quoties *conuersi ad dominum fuerint*, id est, ad spiritum, quoties scilicet relicta litera, spiritui sancto spirituale sensum docenti adhererint.

7. *In faciem eius*. i. in claram legis euacuandæ & abolendæ cognitionem. Quidam Græci legunt pro in faciem *ἡς τῶν*, id est, in finem eius, quod euacuatur, scilicet legis, quæ abrogatur, & ita sensus est, quod velamen carnaliū ceremoniarum & terrenarum promissionum, quas tantum Iudæi spectabant, in finem legis, id est, in Christum intrudere non sinebant. Finis enim legis Christus est ad salutem omnium credenti *vel in faciem*, id est, spiritualem legis cognitionem.

8. *Moyſes*, id est, lex, ut scriptum est, habent Moſen & prophetas.

9. *Nos verò.* Christianos cum Iudæis comparat. Moyſi gloriam non poterant videre Iudæi, quod eius velata esset facies, nos verò, non sic: quia *reuelata Moyſi facie*, id est, spirituali legis cognitione intellecta, quæ nos Christum venisse docuit, *gloriam domini speculantes*. i. nunc per fidem velut in speculo cognoscentes in eandem cum illo imaginem transformamur, dum illi quotidie per fidei & virtutum incrementa incor-

Iean.
4. c.

C

incor-

incorporamur, transformamur autem à claritate in claritatē, siue à gloria in gloriā, id est, dum gloriosiores ab eo efficitur, clario remq; subinde patris cognitionē nanciscimur. pro eo autē quod est specularē. Græcè est *κατοπτρισμοί*, quod magis officii apostolorū exprimit. Est enim *κατοπτρισμοί*, susceptam in se imaginē tanquam speculum repræsentare, & hoc modo sensus est, Nos verò gloriam domini tanquā speculum recipientes, receptamque aliis videndā exhibentes non instar Moyſi faciem velantes à claritate in claritatē, siue à gloria in gloriam (vtrunque enim significat Græcum *διδασκαλία*) id est, per abundantem dei gloriam in nos transfusam transformamur in eandem cum illo imaginē. i. ad eius imaginē & similitudinē accedimus: quia sicut Ioannes ait quū apparuerit, tunc similes ei erim⁹, trāsformamur autē tanquam à domini spiritu, id est, domini spiritu sic nos transformante.

1. *Non deficiamus.* Græcè *ἐκκακῆμεν*, id est, nullis malis & afflictionibus succumbimus in hac nostra administratione: *ita quod* Græcè *καθὼς ἄλλοθι μὲν*, id est, prout misericordiam consecuti sumus.

2. *Abdicamus occulta dedecoris.* i. occulta & simulata facinora: quæ manifesta quū fiunt, ignominia adferunt perpetrati. Arguit enim pseudoapostolos, qui quum pietatis ac sanctitatis vmbra quandā præ se ferrent & externā speciem, intus tamen essent impuri.

3. *Adulterantes.* Græcè est *δολοῦντες*, id est, dolosē tractantes, siue adulterantes, hoc est, falsificantes, *sed in manifestatione veritatis, &c.* id est, in aperta euangelij prædicatione commendantes, Græcè *ὀμνῶντες*, id est, nō per hypocrisim religionem simulātes, sed quales sumus

reuelata facie gloriā domini specularē: in eandem imaginem transformamur à claritate in claritatem, tanquā à domini spiritu.

ARGUMENTVM CAP. 4.

¶ *Non suam gloriā in predicando, sed Christi sibi se quære assertit: à quo, ministerio euangelico dignat⁹, mox omnibus affligi sese ait, sed non deici tamen, neque deficere ob spem repositæ sibi æternæ gloriæ.*

CAP. IIII.

I Deo habentes hanc ministrationem, iuxta quod misericordiam consecuti sumus, i non deficiamus, sed 2 abdicamus occulta dedecoris, non ambulantes in astutia, neq; 3 adulterantes verbū dei, sed in manifestatione

sumus & coram deo & coram hominibus nosmetipsos prodētes & manifestantes. Est enim *ὀμνῶντες* notū facio ac manifesto. Vult enim Paulus hic verbis quod non religionem palam simulet, clam autem mūdo & carni feruiat morē pseudoapostolorum: sed qualis est talis deo & hominibus apparere velit

veritatis cōmendantes nosmetipsos ad omnē conscientiam hominū corā deo 4. Quod si etiā operatum est euāgeliū nostrū, in iis qui pereūt est opertū: in quibus deus hui⁹ seculi excæcavit mētes infidelīū, vt nō fulgeat illis illuminatio euangelij glorię Christi, q. est **B** imago dei, Nō enī nosmetipsos prædicamus, sed Iesum Christū, dominum nostrū: nos autem, seruos vestros per Iesū. quoniā de⁹ qui 6 dixit de tenebris lucē splendescere, ipse illuxit in cordib⁹ nostris 7 ad illuminationē sciētię cla-

4. *Quod si etiam.* quia prædixerat omnes reuelata facie domini gloriā cōtemplari, præoccupatid quod sibi opponi pesser, dicēs, si aliquibus incognitum est euāgeliū, per eorum infidelitatem stare obquā ne agnoscerent, illorum mentes excæcavit deus hui⁹ seculi, quem hoc loco Cyrillus diabolū vocat, & Christus principem mundi appellat. Chryostomus refert 7 huius seculi ad 7 infidelium, vt sic sensus, quod deus infidelium hui⁹ seculi mentes excæcavit, deserendo, scilicet: vt non ful-

geat illis, &c. vbi 7 vt euentum rei dicit, non causam.

5. *Non enim.* refertur ad id quod præcessit, commendantes nosmetipsos, non enim, inquit, *prædicamus nosmetipsos*, id est, ad gloriam & quæstum nostrum, sed Christum, id est, ad Christi gloriam.

6. *dixit*, id est iussit.

7. *Ad illuminationem, &c.* i. illuxit deus nobis, vt luceremus aliis claratq; & gloriosam ipsius cognitionē (hoc est enim quod vocat conscientiam claritatis dei) illucescere aliis faceremus *in facie Christi*, id est cognitione Christi, quia ipse testatur, *Qui videt me, videt & patrem.* pro eo autem quod est *in facie Christi.* Græci habent *ἰν ὀμοιωμάτι*, id est, in persona: & hoc modo sensus esse potest, illuxit deus nobis, vt aliis cognitionē eius prædicarem⁹ in persona Christi. i. vice Christi: sicut alibi ait, legatione pro Christo fungimur. Græci explicāt, illuxit nobis in persona Christi. i. per Christū, per quē nobis cognitus est pater: sicut ipse ait, Ego te pater clarificauī super terram: & manifestauī nomen tuum hominibus.

8. *Habe-*

8. *Et habemus thesaurum istum*, id est, angustum illud euangelicæ prædicationis munus, in vasis fictilibus, id est, fragili hoc corpore, *vt sublimitas sit virtutis dei*, *et non ex nobis*, id est, ne nostris meritis tantam dignitatem tribueremus, sed sublimi dei potentie ac virtuti, qui fictilibus vasis tantum diuinę sapientię thesaurum credere dignatus est.

9. *Aporiamur*. Græcè iucunda allusio ἀπορομενός, ἀπὸ οὐκ ἴσκαρομενός. ἀπορομενός autem significat multa, vt puta, dubius sum animi, consilij inops, ac perplexus sum, indigeo, ἴσκαρομενός autem, ingenti rerum necessitatum inopia, vsque ad languorem & extremam debilitatem opprimi. Est ergo, vt allusio reddatur, Græcorum hic sensus, Rerum omnium penuria premimur, sed non opprimimur: vel laboramus egeotes, non autem egestate afflicti, aut egestati succumbentes.

10. *Mortificationem*. Græcè *βίβρωσις*, quod Ambrosius interpretatur mortē. Circūferre autem mortem Iesu, est similitudine quadam mortē Christi exprimere: quæ faciebat Paulus, tot afflictionibus, & vt ita dicā mortibus propter euāgeliū quotidie obnoxius. Circūferimus autē, inquit *vt vita Iesu manifestetur in corporibus nostris*. i. vt dum corpora nostra ad extremam redacta internecionem, & afflictionem, itatim propter spem & fidem, quam in Christum habemus, vegetiora sunt, manifestetur Christus resurrexisse & viuere, qui nos quotidie ab his periculis & mortibus eripiet. Locus sequens, *Semper enim*, hunc explicat: & ad eundem modum exponendus est.

11. *Mors in nobis operatur*, id est, vim suam exercet, & vita in vobis, &c. Photius interpretatur vitam, fidem, & religionem, quæ in illis per apostolorum afflictiones augebatur. alij Græci interpretantur

nos

nos morimur ob euangelium, vt vos per illud meliorem & æternam vitam viuatis.

12. *Eundem spiritum*. Photius interpretatur habentes eundē spiritū fidei cum Dauid de quo scriptū est, Credidi, &c. & nos credimus cum illo: in Christū scilicet & resurrectionē. propter quod & lo-

quimur & cōfidenter prædicamus, sciētes nos fore resurrectionis illius participes.

13. *Omnia enim*, scilicet toleramus. vel omnia bona, quin & ipsa resurrectio propter vos. i. vestri ob gratiam & vtilitatem fiet, *vt gratia abundans*. i. vt exuberet etiam in gloriā dei, *Per multos in gratiarum actione*. i. multis gratias agētib; id est, vt dum intelligis tot vobis à deo collata dona, pro tot exuberantibus donis in commune gratias agētes abūdē deum glorificetis.

14. *Qui foris est*, id est, etsi externus homo noster quotidie affigitur & intermoritur in dies, tamen internus homo noster, qui spiritu constat, renouatur & reflorescit in dies: quinimō temporarię & momentaneę afflictiones quę noxię à nobis plerisque existimantur, excellentissimam æternamque ac solidam gloriam nobis pariunt, qui non ad hæc visibilia & transitoria, sed æterna & inuisibilia mentis oculos dirigimus. *Pondus autem glorię*, soliditatem glorię indicat, vt à vana gloria distinguat, pro eo quoque quod est *supra modum et in sublimitate*, Græcis est κατ' ὑπερβολήν, Epitasis est Hebræorum, quibus conduplicatio vehementiam indicat.

1. Terre.

1. *Terrestri domus*. i. si terrenū hoc opus dissoluatur. i. intreat, habemus in spe ædificationem aliam, & domum in cælu non manufactam, quā domū quidā glorificatū corpus, quidā vitā æternā intelligūt.

2. *Nā in hoc*. Græcè *ἰν ῥοδῶ*. i. vel in hoc corpore, vel ppter hoc quā speramus æternā domū, ingemiscimus cupiētes habitatiōē nostrā, quæ de cælo est. i. animā nostrā, quæ ad imaginem dei creata est & tota ecelestis, gloria æterna superindui: si tamen vestiti fide ac bonis operibus & nō nudi inueniamur: vel intellige habitatiōē nostram cælestē, corpus gloriosum quod tale de cælo futurum est.

3. *In hoc tabernaculo*. i. in hoc corpore caduco & fragili

4. *Eo quā nolumus*, hoc est, nō quōd velim⁹ spoliari, & hoc corpore in ppetuū priuari: sed illud magis ī mortali gloria superuestiri: vt p apprehēsiōē vitæ æternæ absorbeatur ipsius corruptio & mortalitas.

5. *Efficit* vel vt Græcilegūt effecit in hoc ipsum. i. in hūc finē creauit, vt ī mortales & incorruptibiles esse mus, & gloriæ ipsius participes: *deus*, sub. est qui nos in hoc ipsum effecit.

6. *Pignus*. i. gratiā suā, qui est pignus & arrabo futuræ immortalitatis & gloriæ, modo eam sollicitē custodierimus.

7. *Audentes igitur*. i. quapropter de hac immortalī gloria cōfidentes, nec ignari quēd quādiu in hoc corpore sumus peregrinamur. i. longē absumus à domino, quippe qui *Per fidem ambulamus & non per speciem*. i. enigmaticā tantū in fide, & nō claram in sua specie & essentia

ARGUMENTUM CAP. 5.

¶ *Terreni huius corpori dissolutionē, vt glorioso tandem induatur exoptat, se quoque Christo, quē iudicē expectat, nō hominibus placere ostendit, cuius se legatum asserit, vt per eum nos patri reconciliatos annuntiet.*

CAPVT V.

SCimus enim quoniā si¹ terre A
stris domus nostra huius habitatiōis dissoluatur, quōd ædificatiōē ex deo habemus, domū nō manufactā, æternā in cælis. 2 Nam & in hoc ingemiscimus: habitatiōē nostram que de cælo est superindui cupientes: si tamen vestiti, & non nudi inueniamur. Nā & qui sumus 3 in hoc tabernaculo . ingemiscimus grauatī 4 eo quā nolumus expoliari, sed supuestiri, vt absorbeatur quā mortale est, à vita . Qui autē 5 effecit nos in hoc ipsum, deus: qui dedit nobis 6 pign⁹ spirit⁹. 7 Audētes igit. semper, & sciētes quoniā dū

Apor. 16. c.

B

essentia dei cognitionem habemus, confidenter optamus peregrinari à corpore, & presentes esse ad dominū. hoc est, quod alibi dicit, Cupio dissolui & esse cū Christo. hoc verò loco: Audeamus autē 7 autē, similiter & Græcū *ἀπαύξω* ac superfluit vt plerunq; solet. 8. *Propria corpori*, id est, ea quæ in corpore viuens egit.

sumus in hoc corpore, peregrinamur à domino (per fidē enim ambulam⁹, & nō per speciem) audeamus autem, & bonā volūtatē habem⁹ magis peregrinari à corpore, & præsentē esse ad dominū. Et ideo cōtēdimus, siue abfentes, siue præfentes placere illi. Omnes enī nos manifestari oportet ante tribunal Christi: vt referat vnusquisq; 8 p propria corporis, put gelsit, siue bonū, siue malū. Sciētes ergo timorē domini. 9 hominib⁹ suadeamus: 10 deo autē manifesti sum⁹. Spero autē, & ī cōsciētii vestris manifestos nos esse. 11 Non iterū cōmēdam⁹ nos vobis sed occasiō nē dam⁹ vobis gloriādi p nobis, vt habeatis ad eos, quā in facie gloriātur, & nō ī corde siue enī 12 mēte excedimus, deo: siue sobrij sum⁹, vobis. Charitas enī Christi vtget nos æstimātes hoc quoniā si vnus p omnib⁹ mortuus est ergo

Ro. 14. b.

C

9. *Hominihus suademus*. sub. hunc timorē. Theophylactus interpretatur suademus. i. seruiamus, atq; illis nos accōmodamus, ne quē offendamus. 10. *Deo autem*. i. quales sumus deus nouit: spero autem quod in consciētii vestris manifesti sumus, id est, quod plane nos ipsi nostis. 11. *Non iterum*. i. non gloriā à vobis querim⁹, sed occasiōē damus vobis nostro nomine gloriandi: aduersus pseudo apostolos: vt habeatis, sub. occasiōem gloriandi aduersus eos, qui in facie gloriantur, & non in corde, id est, qui externam tantum & fallacem non veram cordis gloriā querunt: in facie enim idem sonat, quod in speciem. 12. *Mente excedimus*. Græcè *ἰξισθημεν*, id est, si rationis limites egressi magnificētius aliquid, ac diuinius loquimur: vel etiam de nobis magnificē sentiamus, *Deo*, id est, ad dei honorem, sub. id facimus, id est, ne de doctrina ipsius nobis quē ministris abiectius sentiat: siue sobrij sumus, Græcè *σωφρονημεν*, id est, modesti sumus, iac modum seruantes ad mediocria nos & humilia demittimus. *Vobis*, id est, ppter vos id facimus, vt vos modestos esse doceamus.

k 13. Neminem

13. *Neminem nouimus secundū carnē. i. nulli^o affinitatē spectam^o, nulli^o carnalē præsentiā veremur, aut reueremur: qui omnibus ex æquo prodesse cupimus, & si nouimus aliquā lo Christū secundū carnē. i. carnalē ipsius viuētis præsentiā reueriti simus, sed iam nunc nō nouimus. i. non ea ratione eū veneramur, qui visibili corpore præsens esse desierit. in persona autē apostolorū magis quam sua loquitur. Græca scholia explicat non nouim^o ipsum secundū carnē. i. naturalibus carnis affectionibus obnoxii, vt fatigationi, esurici, siti, nō qualis ante resurrectionē erat. Vult ergo Paulus quod quēdam modū Christi^o resurgēs nō iā secundū carnem uiuit. i. carnis naturalibus affectionibus abnoxii^o, ita neq; nos postquam cum eo ad uitā nouitatē per baptismū resurreximus, voluntariis & perueris carnis affectionibus uiuere oportet, neque in eiusmodi ambulantes nosse & approbare.*

14. *Si qua ergo. Græcē τῆς ἐν ἡμῶν κατὰ κριτικῆς & potest duplex esse sensus: primus, si qua est in Christo noua creatura. i. si quis in Christo per baptismū renouat^o est, quantum ad illum attinet uetera transferunt, vt neque iam uetera delicta sequi, neque uetustæ legi parere debeat: vel si quis in Christo est. i. qui in Christum credit, noua creatura est: illi uetera transferunt.*

15. *Reputans illum, id est, imputans.*

16. *Posuit in nobis, id est, euangelium remissionis peccatorum & reconciliationis nobis prædicandum commisit.*

17. *Peccatum fecit, id est, peccati nostri expiaticem uisimam & piacularē*

omnes mortui sunt. & p^o omnib^o mortu^o est Christi^o: vt q^o uiuūt, iā nō sibi uiuāt, sed ei q^o p^o ipsis mortu^o est, & resurrexit. Itaq; nos, ex hoc neminē nouim^o secundū carnē. Et si cognouim^o secundū carnē Christi^o: sed nūc iā nō nouim^o. 14. Si qua ergo in Christo noua creatura: uetera transferūt. Ecce facta sunt omnia noua. Omnia autē ex deo, qui nos recōciliauit sibi per Christi^o: & dedit nobis ministeriū recōciliationis. Quoniā qdē de^o erat in Christo mūdū recōciliās sibi: nō 15 reputās illis delicta ipsorū, & 16 posuit in nobis uerbū reconciliationis. Pro Christo ergo legatione fugimur, tāq^o deo exhortate per nos. Obsecramus p^o Christo, recōciliamini deo. Eū q^o non nouerat peccatū, pro nobis 17 peccatum fecit: vt nos efficiemur iustitia dei in ipso.

D
Esa.
43. c.
Ap.
21. b.

ARGUMENTVM CAP. 6.

¶ Vt in aduersis & prosperis ueros dei ministros se exhibeāt, seque uicissim ab se dilecti diuisant, hortatur: interim illis quōd templū dei sint, matrimonia infidelium inhibens.

CAPVT VI.

A
Esa.
49. c.

A Diuantes autem exhortamur, Ne in vacuum gratiam dei recipiatis. (Ait enim, Tēpore accepto exaudiui te: & 1 die salutis adiuui te. Ecce enī tēp^o acceptabile: ecce nunc dies salutis. Nemini i dātes vllā offēsiōnē, vt nō vituperetur ministeriū nostrū: sed in oib^o exhibeam^o nosmetipsos sicut dei ministros, i multa patientiā, in tribulationib^o, i necessitatib^o, in angustiis, in plagis, i carcerib^o, i seditionib^o, in laborib^o, in uigiliis, i ieiuniis, in castitate, i sciētia, in lōganimitate, i suauitate, i spiritu sancto, i charitate nō ficta, in uerbo ueritatis, in uirtute dei, p^o arma iustitię² a dextris & a sinistris, p^o gloriā & ignobilitatē, p^o infamiā & bonā famā³ vt seductores & ueraces: sicut q^o ignoti, & cogniti: 4 quasi morietes, & ecce uiuim^o vt castigati, & nō mortificati: quasi tristes, semper autē gaudentes: sicut egētes, multos autē locupletātes: tāquā nihil habētes, & omnia possidētes. 5 Os nostrū patet ad uos o Corinthij: cor

cularem hostiam fecit, vt nos essemus iustitia dei & iustificatio, hoc est, iustificati, a deo in ipso, id est, per ipsum.

1. *Dātes. istud referendum est ad recipiatis, & quæ intercedunt, per parenthesis legendā.*

2. *A dextris, id est, siue in prosperitate, siue in aduersitate.*

3. *Vt seductores, id est, siue fallaces existimamur, siue ueraces: exhibeamus nos sicut dei ministros.*

4. *Quasi morietes, id est, etsi quotidie ob innumeras afflictiones pro mortuis habemur, castigamur tamen a domino, & non occidimur.*

5. *Os nostrū patet ad uos. i. nō possum silere & uos de necessitatiis non commonefacere. Photius obiurgandi modo interpretatur, quasi diceret, uos ego conuenio o Corinthij, Cor nostrum dilatatum est, id est, amor noster planē in uos omnes diffusus est. Non angustiamini in uobis. i. cum in corde nostro per meā amicitia sitis, non angusto ibi loco sedetis, sed plenē in toto corde nostro habitatis.*

Vos autem angustiamini in visceribus vestris. i. charitatis vestra viscera vsque adeo angusta sunt, vt me in mutuam beneuolentiam recipere non possitis.

6. Eandem autem. Græcè deest habentes, & pro eo splendendum est, vel habentes, vel (quod magis hoc loco quadraret) afferentes: sic enim Photius supplet, id est, vos mihi parum gratiam referentes, meamque erga vos beneuolentiam remunerantes, dilatamini in vobis, vt me totum in amicitiam recipiatu, hoc est, effuse me diligite, sicut ego vos.

7. Nolite inquam ducere cum in fidelibus. Græci putant non modo de matrimonii cōtrahē. his loqui Paulū, sed inhibere ne qua nobis cū infidelibus necessitudo sit & familiaritas.

8. Quoniam inhabitabo. probat ex hoc loco fideles esse templum dei.

9. Propter quod. & hoc loco consuetudinem fidelium cum infidelibus inhiber, multoq; magis mutua in ter illos connubia.

nostrū dilatatum est. Non angustiamini in nobis: angustiamini autem in visceribus vestris. 16 eandē autē habētes remunerationē (tanquā filiis dico) dilatamini & vos. 7 Nolite iugū ducere cum infidelibus. Quæ enī participatio iustitiæ cū iniquitate? Aut quæ societas luci ad tenebras? Quæ autē cōuentio Christo ad Belial? Aut quæ pars fideli cū infideli? Quis autē cōsensus tēplo dei cū idōlis? vos enī estis tēplū dei viuī, sicut dicit deus. Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo inter eos, & ero illorum deus: & ipsi erunt mihi populus. Propter quod exite de medio eorum: & separamini dicit dominus, & immundum ne tetigeritis: & ego recipiam vos. & ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias, dicit dominus omnipotens.

ARGUMENTVM Cap. 7.

¶ Ad puritatem eos adhortatur, tum animi tum corporis, mutuamque sui erga illos, & illorum erga se beneuolentiam protestatus, de oburgatione ob fornicarium contristatos cōsolatur. congratulaturque eam illi in bonū profecisse trisittian, ac Titum benigne ab illis acceptum, per quem de eorum profectu intellexerit.

CAP.

1. Et as ergo habentes promissiones, scilicet quod templum dei sumus, & quod habitauit deus in nobis, 2. Capite nos. Græcè κεφαλαί, id est, amplexamini nos, capaces estote nostri: alludit enim ad id quod ante dixit: dilatamini & vos, quasi diceret, facite ne angusta sint charitatis vestra viscera, sed

CAPVT VII.

A **H**As ergo habentes promissiones charissimi, mūdē⁹ nos ab omni inquinamēto carnis & spiritus pñciētes sancti ficationē in timore dei. 2 Capite nos. Neminē lēsum⁹, neminē corrupim⁹, 3 neminē circūuenim⁹. 4 Nō ad cōdēnationē vestrā dico. Prēdixim⁹ enī q̄ in cordib⁹ nostris estis ad cōmoriēdū, & ad cōuiuēdū. Multa mihi fiducia est apud vos: multa mihi gloriatio ꝑ vobis. Replet⁹ sū cōsolatione, su pabūdo gaudio in omni tribulatione nostra. Nā & cū venissem⁹ in Macedoniā, nullā requiem habuit caro nostra, sed omnē tribulationē passi sum⁹: foris, pugne: ī t⁹, timores. Sed ꝑ cōsolatur humiles, cōsolat⁹ est nos, de⁹, in aduentu Titī. Nō solū autē in aduentu ei⁹: sed etiā cōsolationē, 6 qua cōsolat⁹ est in vobis, referēs nobis vestrū desiderū, vestrū fletū, vestrā emulationē ꝑ me, ita vt magis gauderē. Quoniam & si cōtristauī vos ī epistola, nō me pœniter: & si pœniteret videns quod epistola illa (etsi 7 ad horā) vos con-

adeo capacia, vt totos nos in amicitia continere possint.

3. Neminem circūuenimus. Græcè ἰσχυροῦς, q̄ etiam significat cupidē aliquid ab alio extorquere, quod hoc loco magis quadrat, quasi diceret neminem fraudauimus, nihil à quoquam auaritiæ studio excegimus.

4. Non ad condemnationem, id est, non hæc dico quod vos arguam, estū enim in cordibus nostris, id est, mihi chari & dilecti ad commorandum, & conuiuendum, id est, siue in aduersis, siue in prosperis: vt neque in his vobis inuideam, nec in illis vos deseram.

5. Multa mihi fiducia, id est, multum de vestra fide & amicitia erga me confido gloriōrque de vobis.

6. Qua consolatus est, id est, per quā consolatus est de vobis, ob vestri emendationem, & feruentem vestrum erga me amorem, hoc enim significat ꝑ amulationem.

7. Ad horam, id est, ad tempus, non in perpetuum.

k iij 8. Salntem

8. *Salutē stabilem.* ἀμτασιόν-
των, i. fixam & immobilem
quidam legunt ἀμταμίλι-
των impœnitibilem, hoc est
non pœnitendam.

9. *Secundum deū.* i. q̄ secun-
dum deum cōtristari estis
ob fornicatorem, quātam
in vobis peperit sollicitu-
dinem, i. quā diligentes
ac sollicitos vos fecit?

10. *Sed de sensationem, &c.* hoc
toto loco docet Photius
φωτῖα i. sed, sumi pro &.

11. *Indignationem.* aduersus
peccatorem. ἐμulationem,
dei & mei. *vindictam*, in sec-
leratum.

12. *Incontaminatos esse negotio.*
i. per omnia ostēdistis vos
à fornicarij delicto puros
& immunes, de quo tan-
topere doluistis. esse au-
tem hoc loco, sicut ἐννοι,
Græcis ταπεινά & super-
fluit.

13. *Nec propter eum qui passus
est.* i. non propter eum qui
patri iniuriam fecerat no-
verca vtēdo, neq; propter
patrem qui passus est & ac-
cepit hanc iniuriam scri-
psi vobis, sed vt ostende-
rem sollicitudinem quam
de vobis habeo.

14. *Non sum confusus, id est,*
non pudet me huius glo-
riationis, qua de vobis glo-
riatus sum apud Titū, sed
sicut omnia in veritate illi
locuti sum, ita gloriatio

tristauit. Nunc gaudeo, non quia
cōtristati estis: sed quia contrista-
ti estis ad pœnitentiam. Contris-
tati enim estis secūdu deū: vt in
nullo detrimētum patiamini ex
nobis. Quæ enim secūdu deū tri-
stria est: pœnitentiā in² salutem
stabilem operatur. seculi autē tri-
stria: mortē operatur. Ecce enī
hoc ipsum. ²Secundū deum con-
tristari vos: quantā in vobis ope-
ratur sollicitudinē, ¹⁰ sed defēsio-
nē, sed in indignationē, sed timo-
rē, sed desideriu, sed æmulationē
sed vindictā. in omnib⁹ exhibui-
stis vos ¹² incōtaminatos esse ne-
gotio. Igitur et si scripsi vobis: nō
propter eū q̄ fecit iniuriā, ¹³ nec
propter eū q̄ passus est, sed ad ma-
nifestandā sollicitudinē nostram
quā habemus pro vobis coram
deo. ideo cōsolari sum⁹. In cōso-
latione autē nostra abūdāt⁹ ma-
gis gausi sumus super gaudio Ti-
ti, quia refect⁹ est spirit⁹ ei⁹ ab om-
nib⁹ vobis. Et si quid apud illū
de vobis gloriat⁹ lum: ¹⁴ nō sum
cōfusus. sed sicut omnia vobis in
veritate locuti sumus: ita & glo-
riatio nostra quæ fuit ad Titū, ve-
ritas facta est. & viscera eius abū-
dātius in vobis sunt, reminiscē-
tis omnivēstrū obediētiā, quo-
modo cum timorē & tremore

nostra quæ fuit ad Titū, id est, gloriatio nostra de vobis qua glo-
riati sumus apud Titum: *Veritas facta est*, id est, vera inuenta est, *Vi-
scera enim eius*, id est, charitas eius in vos multa est.

1. *Gratiam dei quæ data est*, id est, gratiam quam habuerunt Macedo-
nes tum in conferēdis eleemosynis, tum in afflictionibus ferēdis.

re excepistis illū. Gaudeo, quod in
omnibus confido in vobis.

ARGVMENTVM CAP. 8.

¶ *Macedonum & Christi exemplo ad lar-
giendū in vsum ecclesie eleemosynas Co-
rinthios hortatur.*

CAPVT VIII.

ANOTAM autem facimus vo-
bis fratres gratiam dei quæ
data est in ecclesiis Macedo-
niarum: quod in multo experimē-
to tribulationis, abundantia gau-
dij ipsorum fuit, & altissima pau-
peritas eorū abūdauit in diuitias
simplicitatis eorū, quia secundū
virtutē (testimoniū illis reddo)
& supra virtutē voluntarij fue-
runt, cum multa exhortatione
obsecrantes nos gratiā & com-
municationē ministerij quod fit
in sanctos. Et nō sicut speraui-
mus, sed semetiplos dederūt, pri-
mū domino, deinde nobis p vo-
lūtate dei: ita vt rogaremus Ti-

nificentiam: sed, inquit, præter spem nostram non sua modo, ve-
rum se quoque ipsos deo & nobis, obtulerunt.

6. *Ita vt rogaremus, &c.* Macedonum, inquit, beneficentia adducti
Titum rogauimus ad vos proficisci: vt quemadmodum cepit. i.
iam in animum induxit facere, perficiat in vobis gratiam istam, i. ad. inai-
randam gratuitam Macedonum beneuolentiam vos hortetur.

7. *Vt in hac.* Eclipsis est hoc loco, & ideo ante hæc verba supple-
ndum: obsecramus vel facite, aut quid simile: vt sit sensus, sicut in il-
lis abudatis, ita obsecramus, vel vos facite vt in hoc quoque abudatis.
8. *Per aliorum sollicitudinē.* i. nequaquam Macedonū vobis beneficentiā
repeto, quali ex imperio ad eos imitādos vos veli cogere: sed vt per
aliorū sollicitudinē, Græ-
cē, *ἡλικῆς ὁμοειδῆς*, i. per stu-
dium affectūque aliorum,
hoc est, intellectu et vehementer
Macedonū in erogādis
eleemosynis studio, vestre
charitatis ingenuū bonū. i.
ingenuā ac bonā charitatē
vestrā cōprobē, & vt Græ-
ci explicāt, vt pposita vo-
bis Macedonū imitatione
charitatē vestrā incendā ac
cōmendabiliorem reddā.
9. *Qui non solum.* i. non solū
eleemosynas facere cōpi-
stis, sed velle, vbi Græci in
terpretantur *ἡ βία*, id est,
velle voluntariē facere ac
nullo exhortāte, vt quēad-
modū prōptus est animus
voluntatis. i. vt quēadmo-
dum iā ab anno priore prō-
ptā sanctis beneficiēdi vo-
luntatē habuistis, ita sit & p-
ficiēdi. i. sic vos prom-
ptos ad conferendas elee-
mosynas ostendatis ex eo
quod habetis.
10. *Si enim voluntas,* id est, prout cuiusque sunt facultates, sic dantis
voluntas deo est accepta: vt non minus accepta sit voluntas paupe-
ris modicum dantis, quā diuitis multum.
11. *Nō enim vt aliu.* & hic est eclipsis, suppleddūque, nō enim exigo, vt præ-
tetq̄ facultates vestre ferūt dilargiamini: ita vt aliu remissio sit nihil
cōferētibus vobis aut suprà q̄ potestis dātibus, tribulatio sit & angustia
rei familiaris: vel vt alius sit remissio. i. vt alij vestra bñfictiā citati
remissio viuāt & delicati in otio, vobis autē sit rei familiaris angustia

12. Sed

12. *Sed ex æqualitate.* i. sed volo, vt in p̄senti tēpore ex æqualitate. i. p
quādā æqualitate vestra abudātia. i. opulētia, illorū inopiā suppleat
illis enim indigentibus ac vobis abudantibus multa est in æqualitas. Quod dōd
si vestris facultatibus illorū indigentia sustuleritis, ita fiet quādā æqualitas
dū ipsi ex eo quod satis est cōtenti, tantūde habebūt quātū & ditif-
tē tribulatio. 12. sed ex æqualitate. *simi: nimirū quātū volent.*
In p̄senti tēpore vestra abudātia il-
lorū inopiā suppleat: vt & illorū
abudātia vestre inopię sit supple-
mētū vt fiat æqualitas, sicut scri-
ptum est, *Qui multū, nō abūda-
uit: & qui modicū, nō minorauit.*
Gratias autē ago deo, q̄ dedit eā-
dē sollicitudinē p̄ vobis in corde
Titi, quoniā 13. exhortationē qui-
dē suscepit: sed cū sollicitior esset
sua voluntate p̄fectus est ad vos.
14. *Misimus etiā cū illo* 14. fratrē no-
strū, cuius laus est in euāgelio per
oēs ecclesias. nō solū autē, sed &
ordinatus est ab ecclesiis comes
erat reperit. Quia ergo licet alij plus, alij min⁹ collegerāt, ex quo
quātū cuique satis erat tantūde reperit, in hoc inuēta est æqualitas. Si
militer si diuites de superfluo sanctis necessaria suppeditēt, tunc
fiet æqualitas: quia vtriusque sorte sua cōtenti satis erit: sic mihi vide-
tur intelligēd⁹ locus. Quod verō intercedit, vt & illorū abudātia
vestre inopię sit supplementū. i. vt ipsi de spiritualibus bonis quibus
abudāt, vestrā penuriā suppleāt: per parēthesim est legēdū. Quod
verō quidā interpretantur æqualitatē, cōpensationē bonorū spiritu-
aliū que à sanctis accipiunt, nō videtur mihi quadrare cū loco al-
legato, qui multū, nō abundauit: præsertim quum verbum Græcū
ἰσότης, id est, æqualitas, non sumatur pro remuneratione.
13. *Exhortationē suscepit.* id est, et si ad hoc exhortati illum sumus, sua
tamen voluntate. i. alioqui volens & lubēs est profectus, quum de
vobis sollicitior esset, id est, magno vestri studio ac zelo teneretur.
14. *Fratrē nostrū.* quidā Lucā hūc putāt, quā Barnabā, p̄pter id quod
sequitur, ordinat⁹ est comes peregrinationis nostre in hac gratiā q̄
ministra-

ministratur à nobis. i. ad colligēdā fideliū eleemosynā, q̄ cōferē in sc̄tos q̄ illis à nobis ministratur ad dei gloriā, & destinātā volūtātē nostrā. Græc. *παραμίσω*. i. iuxta prōptā animi nostri volūtatem.

15. *Deuitantes*. i. imprimis cāgentes: & refertur ad misimus.

16. *Plenitudine*. i. eleemosynarum abundantia.

17. *Providemus*. i. enitmur vt bene audiamus deo & hominib⁹, & rectē ac probē non coram deo tātum versemur sed etiā coram hominibus, ne quē offendamus. sic Græca scholia.

18. *Solicitum*, id est, studiosum misimus, inquit, & aliū fratrem quē sæpe experti sumus sollicitū esse: nūc autē multo sollicitiorē. i. studio siorē vestri, multa cōfidētia in vos. i. ob multā cōfidētia quā de vobis habet.

19. *Sive pro Tito*. Græcē. *ἢ τι τὸ κοινὸν ἔμειν*, vel hic vnus locus arguit Paulum, q̄ ipse fateatur, imperitū fuisse sermōe. est enim hoc loco sollicitim⁹ *ἢ τι τὸ κοινὸν ἔμειν*, i. p̄ Tito soci⁹. similiter me⁹ *ἢ τι ἀδελφοί* pro ἀδελφοί. vnde sermonis incōmodū vitās Ambr. ita legit, siue p̄ Titū qui est socius meus, siue p̄ fratres nostros apostolos. Est autē sensus, misimus aliū fratrem studiosū vestri, & cōfidētē de vobis. Alij cōfidētia referūt ad ἢ misim⁹, itelligētes de Paulo, vt sit sensus, misim⁹ & aliū fratrem multū cōfidētē de vobis siue p̄ Tito, siue ob Titū qui hāc mihi aut illi cōfidētia peperit: siue, sub. hāc mihi cōfidētia peperūt fratres nostri apostoli ecclesiarū. 20. *Offensionē*. Græcē. *ἢ ἴξιν ἢ ὑδὲξασθε*. i. specimē exhibere vestræ charitatis, & nostræ gloriæ. *καυχῆσθε*. i. gloriatiōnis p̄ vobis. i. ostēdite q̄ & me amatis, & ego iure de vobis gloriar. ostēdite autē in facie ecclesiarū. i. ita vt ecclesiarū, vnde ad vos misī sūt, cognoscat ex vestra ī illos nostro noīe beneuolētia, q̄ nos amatis, neq; iniuria de vobis gloriar. p̄ eo autē q̄ est in facie, Græci habēt *ἢ τι τὸ κοινὸν*. i. in p̄sonā ecclesiarū: quasi diceret, cha-

peregrinatiōis nostræ, ī hāc gratiā quē ministratur à nobis ad domini gloriā & destinātā volūtātē nostrā. 15. deuitantes hoc, ne quis nos vituperet ī hac 16 plenitudine, q̄ ministratur à nobis in dñi gloriā. 17. *Providem⁹* enim bona: nō solū corā deo, sed etiā coram hominib⁹. Misim⁹ autē cū illis & fratē nostrū quē p̄bauim⁹ ī multis sæpe 18 sollicitū esse: nūc autē multo sollicitiorē, cōfidētia multa in vos, 19 siue p̄ Tito q̄ est socius meus & in vobis adiutor, siue fratres nostri, apostoli ecclesiarū, gloria Christi. 20. *Ostēsiōnē* ergo q̄ est charitatis vestræ & nostræ gloriæ pro vobis, in illos

Ro.

12. d.

ritatem quam in illos impenditis, in ecclesias impenderitis.

1. *Nam de ministerio*. i. de faciendis eleemosynis, ex abundanti est mihi, hoc est, superuacaneum est vobis iam ad hoc paratis scribere.

2. *Achaia*, id est, non modò Corinthus, sed vniuersa Achaia parata est sanctis largiri eleemosynas.

ostendit in facie ecclesiarum.

ARGVMENTVM CAP. 9.

¶ *Declarat se ad eos mittere qui eleemosynas colligant, quas ex hilaritate dari vult. Demde ostendit multum eos & abundantem futurum ex illis recepturos eleemosynis.*

CAPVT IX.

Nam de ministerio quod fit in sanctos, ex abundanti est mihi scribere vobis. Scio enim promptū animū vestrū: pro quo devobis gloriar apud Macedones. Quoniā & Achaia parata est ab anno p̄terito, & vestra emulatio puocauit plurimos. Misimus autē fratres, vt ne q̄ gloriar de vobis, euacuet in hac parte. vt (quē admodū dixi) parati sitis: ne cū venerint Macedones mecum, & inuenerit vos iparatos, erubescamus nos, vt nō dicamus vos ī hac substātia. Necessariū ergo existimaui rogare fratres, vt pueniat ad vos, & p̄parēt re p̄missā benedictionē hāc paratā esse, sic quasi

B

ciua. Vbi deest ἢ ἴξιν, vel ἢ ἴξιν superfluit, vt plerumque accidit, sicut in illo, *ἢ ἴξιν ἴξιν*, pro ἢ ἴξιν, id est, volens atq; ita sensus est, qui p̄parent ante promissā benedictionē vt parata sit. P̄parent autem, sic quasi benedictionem, non tanquam auaritiam. i. tanquā à liberali & nō avaro ingenio profectam, benedictionem autem & Græcē *εὐλογίαν*

3. *Ne quod gloriar*. i. ne gloriatio nostra de vobis inanis reperiat.

4. *In hac substātia*. Græcē, *ἢ τῆ ἰσχυροῦ ἰσχυροῦ*, id est, in hac substātia gloriatiōnis huius, id est, ne erubescamus nos de hoc genere gloriatiōnis, quo gloriati sumus de vestra in sanctos beneficentia: vt non dicamus vos, & hoc per parenthesis. i. vt interim de vobis taceamus, *ἢ ἴξιν* autem naturā cuiusque rei significat, & ideo mihi videtur non ineptē reddi posse, in hoc genere gloriādi. Significat etiā *ἢ ἴξιν* audaciam animique cōfidentia, quo significato forsitan hic non malē quadrat: vt sit sensus ne erubescamus quod tā confidenter de vobis hac in parte gloriati sumus.

5. *Vt p̄parent ad vos*, id est, vt ante ad vos veniant & p̄parent re promissā benedictionem hanc paratam esse, Græcē, *ἢ ἴξιν ἴξιν*. Vbi deest ἢ ἴξιν, vel ἢ ἴξιν superfluit, vt plerumque accidit, sicut in illo, *ἢ ἴξιν ἴξιν*, pro ἢ ἴξιν, id est, volens atq; ita sensus est, qui p̄parent ante promissā benedictionē vt parata sit. P̄parent autem, sic quasi benedictionem, non tanquam auaritiam. i. tanquā à liberali & nō avaro ingenio profectam, benedictionem autem & Græcē *εὐλογίαν*

vocat

vocat eleemosynas, quæ in sanctos conferebantur sic dictas *αἰματὶ τῷ ἀγαθῷ*, id est, à colligendo.

6. *Definitur in corde*, id est, prout illi visum fuerit, modò nò coactus, aut tristis det, sed hilaris.

7. *Abundare facere*. i. vthæc vestra beneficentia vertim in vos per spiritualiū bonorū acceptio. c. ē redūdet, ita vt quod attinet ad hæc temporalia, non indigeatis. Ceterum in omni bono opere exuberetis.

8. *Semen vestrum*. i. bona tēporalia & iucemēta frugū iustitiæ vestræ. i. prouētum bonorū spiritualiū, per quæ iustificemini.

9. *In omnem simplicitatem*. Vocat autem simplicitatem, candidam ac liberalē elargiendi voluntatē, quæ operatur per nos gratiarum actionem deo. i. per quam & propter quā deo gratias agimus.

10. *Quoniam ministerium*. i. quæ harū eleemosynarū ad ministratio nò solū necessaria sanctis ministrat, sed & abūdat per multas gratiarum actiones in domino. i. facit vt plurimæ deo atq; à multis gratiæ agantur.

11. *Glorificantes*, &c. neque Græcè, neque Latine est quò referatur hoc participiū, & ideo supplēdū est,

benedictionē, nò tāquā avaritiā.

Hoc autē dico: quæ parçē seminat. p. c. & metet. & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Vnusq; scq; prout de stinavit in corde suo: nò ex tristitia aut ex necessitate. Hilarē enī

datorē diligit de⁹. Potēs est autē de⁹ oēm gratiā & abūdate facere i vobis, vt in omnib⁹ semper omne sufficiētiā habētes, abūdetis i oē op⁹ bonū, sicut scriptū est. Disperdit, dedit paupib⁹, iustitia ei⁹ manet i seculū seculi, quæ autē ad

māducādū p̄stabit, & multiplicabit, & semē vestrū, & augetur i cre mēta frugū iustitiæ vestræ: vt i oī bus locupletati abūdetis, in oēm simplicitatem quæ opatur p nos

gratiarū actionē deo¹⁰. Quoniā ministeriū huius officij non solū supplet ea quæ desunt sanctis, sed etiā abūdat per multas gratiarū actiones in dño: p probationē ministrii hui⁹ i glorificātes deū in obediētia cōfessiōis vestræ i euāgelio Christi, & simplicitate cō-

municatiōis vestræ i illos, & in omnes, & i ipsorū obsecratiōe p vobis, desideratiū vos ppter eminentē gratiā dei i vobis, Gratias ago deo sup ienarrabili dono ei⁹.

ARGV-

quia sumus. s. glorificātes: alio qui solū cōfessū oportet hic agnoscere. Est autem sensus, quòd multi ex his eleemosynis animantur ad gratias deo agendas glorificantes deum per probationē huius ministrii, id est, quòd hoc ministerium probatum acceptūq; fuerit vobis: glorificantes quoque in obediētia vestra & simplicitate cōmunicatiōis vestræ, id est, in sinceritate & cā-dore vestræ beneficentiæ, & in eo quòd deum pro vobis obsecrant, qui vos desiderant. i. vobis afficiūtur propter eminentē dei gratiam in vobis.

ARGUMENTVM CAP. IO.

¶ *Aduersus pseudoapostolos qui se vilipēdebant, dignitatem suā tuteant, & auctoritatē magnificat, grauem obiter censorem agens.*

CAPVT X.

A Ipse autē ego Paulus obsecro vos per mansuetudinē & modestiam Christi, i qui in facie quidē humilis sum inter vos absens autem confido in vobis. ² Rogo autē vos, ne præsens audiam per eam confidentiā qua existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos tanquam secundum carnē ambulemus. In carne enim ambulantes, nò secundū carnem militamus. (Nā arma militiæ nostræ nò carnalia, sed ³ potētia deo ad destructionem munitio-num)

1. *Rogo autem vos*, id est, sic vt ne præsens, id est, cū venero ad vos audiam, audacia ac potestate mea vtar, per eam confidentiam, id est, potestatem qua existimor audere in quosdam. id est, qua in suspicionem aliquorum venio tanquam insolentior, qui nos arbitrantur secundum carnem ambulare. i. more carnalium vindictæ gratia potestate nostra vti. in carne enim ambulantes non secundum carnem militamus, id est, non carnaliter viuimus.

3. *Potentia deo*, i. vsque ad deo per dei gratiam valida, vt principis hu-

iis

ius mundi munitiones omnes & machinamenta destruere possint, & euertere.

4. *Consilia destruētes.* Græcè *καταργήσιν*, in quibus verbis sollicitissimus est, nisi ita legamus: Non secundum carnē militamus, consilia destruētes, vt quę intercedunt, per parenthesis legātur: vel dicamus quod participio p̄ verbo vsus est, & ab hoc incipiat sententia, consilia enim destruētes, &c. vbi pro τῶν consilia Græcè est *λογισμοίς*, quod Theophrastus interpretatur syllogismos & humanas philosophorum rationes, quibus se ad euertere fidem Christi muniebant.

5. *In obsequium Christi.* i. ita vt Christo pareat & obediat.

6. *In promptu habentes.* i. ad manum habentes potestatem animaduertendi in inobedientes, denique illorū inobediētiam vlciscendi, *quoniam impleta fuerit vestra obediētia.* i. modo vos planē obediatis. aduersus enim pseudoapostolos fideique apostatas hæc dicit: quibus tamen ad tempus parcere se ait, ne aduersus simplices Corinthios illorum seductione inobedientes vnā animaduertere cogatur.

7. *Quę secundum faciem sunt,* videte. Græcè *βλέπετε*, quod indifferens est, ad videtis vel videre. si legimus videtis, interrogatiue legendum erit, an tantum, *quę secundum faciem sunt*, id est, externam hominis personam videtis & consideratis? Si videte, ironice legendum, quasi iam recitata potestate sua dicat, videte tantum nunc quę in faciem sunt, id est, considerate nunc tantum me secundum externam personam abiectum, non internam virtutem & potestatem. neque est quoddam vestri pseudoapostoli Christi se discipulos iactent, nam & ipsi etiam sumus.

8. *Hoc cogit.* Erant pseudoapostoli qui dicerent epistolas minaces Pauli terriculamenta tantum anilia esse, qui præsens id non aude-

ret, quod scriberet absens. Existimate, inquit, quod quales sumus verbo, tales sumus & facto.

9. *Inserere.* i. non audemus nos in illorū familiā cooptare, aut illis cōparare, qui se ipsos cōmēdat sibi; magni videntur, & hoc modo ironice legendū, quū alibi dicat nihil minus feci à magis illis a-
unt, graues sunt & fortes, præsentia autē corporis infirma, & sermo cōtempribilis) hoc cogitet quę eiusmodi est quales sumus verbo p̄ epistolas absentes, tales & præsentem in facto. Non enim audemus inserere aut cōparare nos quibusdam, quę se ipsos cōmēdat: sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes, & cōparantes nosmetipsos nobis 10.

Eph. cōparates nosmetipsos nobis 10.

4. d. Nos autem non immensum glo-

telligunt. i. ipsi dum se ad nullius regulam acciunt, & cōponunt, & comparant sibi semetipsos, dum dedignantur se cum quouis alio cōponere, existimantes nullum sibi superiorem, aut æqualem esse, *ὅτι οὐκ ἔστιν*, hanc enim particulam addunt Græci, id est, non intelligunt, scilicet vt Photius supplet, quod ridiculi sunt hominibus, Theophrastus utroque modo explicat, & metientes, ac comparantes ad pseudoapostolos refert & ad Paulum.

10. *Nos autem in.* iactabāt se pseudoapostoli, vt Græci aiunt, omnes terrarum partes prædicando obiuisse, ideoque maiorem sibi quam Paulo habēdam fidem, quibus opponit Paulus. Non ultra modum gloriabimur nos omnes regiones prædicando esse pernegatos, sed secundum mensuram regulę qua mensus est nobis deus mensurā pertingēdi ad vos, id est, secundum terminos quos nobis deus præstituit obeūdos, qui quidē vsque ad vos pertingunt: mittit enim in orbem terrarum prædicatum Apostolos, suos cuique deus paritū erat terminos. mihi videtur commodior esse connexio Græci sermonis, si pertingēdi, referamus non ad mensuram, sed ad gloriabimur: neque enim Græcum *ἐφικτάται* apte iungitur cum τῶν μέτρων: sensus ergo is mihi videtur esse: Non supra modum & mensuram gloriabimur laborasse in prædicando, sed iuxta mensuram quam paritū est nobis deus, gloriabimur, sub *ἐφικτάται*, id est,

est peruenisse & pertigisse vsque ad vos quasi diceret, gloriatur illi ut volent, hoc tantum gloriabimur prædicatione nostram ad vos peruenisse. *Nō enim quasi nō pertingētes ad vos superextendimus nos,* id est, neque enim hac in re ultra quam par est iactamus nos, tanquam non peruenimus ad vos. si enim ad vos non peruenissemus, nos ipsos superextēderemus ultra quam deceret ob vos gloriantes. nō autem ultra quam par est extendimus gloriā nostrā quippe qui ad vos pertigimus & peruenimus, *in euāgelio Christi,* id est, prædicantes euangelium, non in immensum gloriantes, *in alienis laboribus,* id est, de iis qui aliorum apostolorum laboribus & opera sunt cōuersi, quemadmodum pseudoapostoli faciunt. *Spem autem habentes crederentis fidei vestrae,* magnificari in vobis secundum regulam nostram in abundantia: id est, sperantes crescente fide vestra (Genitius enim Græcus absolutus est) abunde magnificari in vobis, nam abundantia refertur ad magnificari, & spem habentes euangelizandi in illa que ultra vos sunt. *His de vniuersis vobis.* i. in illis regionibus que ultra vos sunt, & spem habentes gloriari, id est, gloriandi non in aliena regula, id est, non in nationibus per alios apostolos visitatis & conuersis, in his scilicet locis que preparata sunt, id est, quibus iam seminatum est ab aliis euangelij verbum. Obscurus est omni no loci huius contextus; qui mihi ita videntur reddi posse familiaris: Non enim audemus nos in eorū numeram cooptare, neque illis cōparare, qui cum sibi videantur esse aliqui, vltro se vulgo cōmendabiles faciunt, nō intelligētes quod interim sunt mundo ridiculi: sed nostro nos ipsi pede metimur, non aliis æquare querētes aut præferri, sed nosmet inter nos cōferentes. Neque verō ultra modū gloriabimur nos omnes orbis regiones prædicādo esse peruagatos, sed iuxta terminos quos nobis deus ad euāgelij prædicationem

D

1. Co.
2. d.
Hic
9. g.

dicacionem præstituit ob eūdos gloriabimur quidē ad vos vsque peruenisse: neque enim hac in re gloriā nostrā suprā quam par est extēdimus: tanquam ad vos ipsi non peruenimus. peruenimus siquidē euāgelij Christi prædicātes, & nequaquam ex alienis laboribus immensam captantes gloriā, sed spe multa freri crescēte & au-

gescēte fide vestra non parum nos ex vobis magnificatum iri, atque in illis etiā quæ ultra vos sunt regionibus euāgelij prædicare, ac multam inde reportare gloriā, nō ex iis qui ad aliorum iam apostolorū normam ac regulam sunt instituti: neque iis in locis quæ suscepto verbi semine, ad ferendam euāgelicam frugem iam sunt præparata.

ARGVMENTVM CAP. II.

¶ Suum erga Corinthios studij aperit, utpote à quorum seductione timeat, quibus gratis euāgelium prædicarit, ut omnem ampullaret pseudo apostolis ansam obloquēdi. Deinde suam aduersus illos auctoritatem tentatur, coactus in laudes suas erumpere, ac se vel magnis apostolis conferre, tum in prædicando verbo, tum in ferendis afflictionibus.

CAPVT XI.

AV¹ Tinā sustineretis modicū quid in sibi pietatē meæ: sed & supportate me. ² Aemulor enim vos dei æmulatione. ³ Despōdi enim vos vni viro virginē castā exhibere Christo. Timeo autē ne sicut serpens Euā seduxit astutia sua, ita corrumpatur sensus vestri, & excidat à simplicitate quæ est in Christo. ⁴ Nā si is qui

Gen.
3. d.

beatis tanquā virginē castā: corinthiorū enim ecclesiā alloquitur. ⁴ Nā si is. Notat hic pseudo apostolos nō missus, sed semet intrudētes: vnde ait, qui venit & nō missus. *Si autē,* inquit, *illi alij Iesum prædicant,* &c. id est, ut inquit Theophylactus, si eadē illi prædicat quæ & nos autē prædicauimus, cur eos cum tanta attentione excipitis, nos autem reiicitis? mihi videretur etiam posse intelligi, ut hoc loco sumamus alius pro excellentior, & hoc modo sensus est: Si præstantiorem alium Christum, si perfectius euāgelium quam nos prædicarent: si alium spiritum, id est, potiora spiri-

tus sancti dona ab illis acceperitis quàm à nobis, *recte paterimini, Græcè ἀνιχθῆσθε*, id est, illorum iure exactionem ferretis, vel rectè illis obediretis. Nam obedire quoque significat ἀνιχθῆσθαι.

5. *A magnis apostolis*, id est, præ magnis apostolis, hoc est, nihilo me, inquit, illis inferiorem existimo. quidam autè hic veros apostolos intelligunt, quibus ad rotandam suam aduersus pseudoapostolos dignitatem cõparare se cogitur. Alij pseudoapostolos intelligunt per ironiam magnos appellatos, ob id quod sequitur: Nam etsi imperitus sum sermone, sed nõ scientia, hæc enim ratio nihil ad veros apostolos faceret. qui Paulo nihilo elegantiores erant. Taxat autem pseudoapostolos Paulus, qui quò nihil præter sermonis nitorem & eloquẽciam haberent, magnos se apostolos existimarent, quibus ipsa tantum sermonis eloquẽtia cedit Paulus, scientia ac cæteris virtutibus longè superior. Paulum autè re vera imperitum sermone fuisse manifestant tot *ἀνιχθῆσθαι*, tot hiperbata, tot eclipses, & solocismi Græci: ne quis vitio interpretis tribuat.

6. *Hæc gloriatio*, id est, non suam hanc mihi gloriationem apud Achaicos excidere, *gloriam* autem vocat, euangelium gratis prædicare, quam se rotaturum dicit, vt occasionem tollat pseudoapostolis gloriandi, si similes Paulo inuenirentur. Hoc est enim quod ait paulò post, *qui volunt*, id est, quærunt occasionem, vt in quo gloriãtur, id est, vnde gloriãtur, inueniantur sicut & nos, id est, pares nobis: sed in hoc inferiores sunt, quòd prædicare no-

lunt

lunt gratis sicut & nos. Nam religionem simulantes euangelium quoque vt Paulus prædicabant, sed non pietatis gratia, verum vt inde quæstum facerent, quod si ob euangelium sumptus acciperet Paulus, ei se illi æquarent.

7. *Iterum dico*. Laudes suas aggressurus iterum obtestatur, ne hoc illicio, & faciã, vt amputem occasionem eorum qui volunt occasionem: vt in quo gloriãntur, inueniantur sicut & nos. Nam eiusmodi pseudoapostoli, sunt operarij subdoli: trãsfigurãtes se in apostolos Christi. Et nõ mirum: ipse enim satanas trãsfigurat se in angelum lucis. nõ est ergo magnum, si ministri eius trãsfiguretur velut ministri iustitiæ: quorum finis erit secundum opera ipsorum. Iterum dico: ne quis me putet insipientem esse: alioquin velut insipientem accipite me: vt & ego modicum quid gloriar.

8. *Quod loquor*: non loquor secundum deum, sed quasi in insipientia, in hac substantia gloriar. Quoniam multi gloriãtur secundum carnem: & ego gloriabor. Libenter enim suffertis insipientes: cum sitis ipsi sapientes. Suffinetis enim, si quis vos in seruitutem redigit, si quis deuorat, si quis accipit, si quis extollitur, si quis in faciem vos cædit. Secundum ignobilitatem dico: quasi nos infir-

illi erga vos imperio vti poterimus: quasi diceret, poteramus sanè sed id minus libuit.

li ad insipientiam vertatur, alioquin malle se insipientis nomen habere, quàm nõ gloriari cum detrimento euangelij.

8. *Quod loquor in hac substantia gloriar*. i. quod statim de hoc genere gloriatiois secundum nobilitatem carnalem gloriar, nõ loquor secundum deum: nullum enim locum habet apud deum nobilitas generis, feram me in hac re insipientem dici.

9. *Libenter enim*. Ironice hoc ait: veluti si dicat, poteris insipientiam meam ferre ipsi sapientes quum sitis, & grauiora multò feratis: sustinetis enim &c. quibus verbis imperiosam in illos pseudoapostolorum dominationem notat: sustinetis, inquit, si quis vos deuorat, si quis cædit, secundum ignobilitatem dico, Græcè, ἀνιχθῆσθαι, hoc est, ignominiam, id est, rem ignominiosam dico. Hæc autem, inquit, sustinetis ab illis quasi nos infirmi fuerim, id est, imbecilles & inuoluntati, nec eodè quo-

10. *In quo quis audeat*, sub. gloriarī, audeo & ego : quanquā hāc in re ium insipientis.

11. *Quadragenas*, sub. plagas.
12. *Peccatus ex genere*, id est, à Iudæis afflictionibus meis & congeneribus.

13. *Falsis fratribus*, sc. Christianos mentientibus,

14. *Præter illa*, id est, præter eas molestias quæ mihi extrinsecus accidunt. enumeratis enim multis afflictionibus, quum omnes non posset, hoc addidit. Quod autem sequitur, *instantia mea*, substantivum est femininum, Græcè *ἐπιείκεια*, quod significat factiosam conspirationem, & hoc modo Theophylactus interpretatur, factiosa Iudæorum & quotidiana in me conspiratio.

15. *Quæ infirmitatis meæ*, id est, de afflictionibus gloriabor.

nium ecclesiarum. Quis infirmatur, & ego non infirmor? Quis scandalizatur, & ego non vror? Si gloriari oportet, 15 quæ infirmitatis meæ sunt, gloriabor. Deus & pater domini nostri Iesu Christi qui est benedictus in secula, scit quod non mentior. Damasci præpositus gentis Aretæ regis custodiebat civitatem Damascenorum, ut me comprehederet: & per fenestram in sporta demissus sum per murum, & sic effugi manus eius.

mi fuerimus in hac parte.

10 In quo quis audet (in insipientia dico) audeo & ego. Hebræi sunt: & ego. Israelitæ sunt: & ego. Mini stri Christi sunt (ut minus sapiens dico) plus ego. In laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter. A Iudæis quinque 11 quadragenas, vna minus, accepi. Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragiū feci, nocte & die in profundo maris fui, in itineribus sæpe, periculis fluminū, periculis latronū, 12 periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in civitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis 13 in falsis fratribus, in labore & arūna, in vigiliis multis, in fame & siti, in ieiuniis multis, in frigore & nuditate. 14 Præter illa quæ extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana, sollicitudo om-

ARGV-

ARGVMENTVM CAP. 12.

¶ *Aduersus pseudo apostolos revelationes sibi factas proponit, excusans quod id coactus faciat. Deinde suam in illos benevolentiam præfatam, hortatur, ut se in aduentum illius probè & honestè componant.*

CAPVT XII.

A S I gloriari oportet (non expedit quidē) veniam autē ad visiones, & reuelationes domini. *Ac.* 2 Scio hominē in Christo, ante annos quatuordecim (sive in corpore, sive extra corpus, nescio: deus scit) raptum huiusmodi vsque ad tertium cælum. Et scio huiusmodi hominē (sive in corpore, sive extra corp⁹, nescio: deus scit) quoniā raptus est in paradysum: & audiuit arcana verba, quæ non licet homini loqui. 3 Pro huiusmodi gloriabor, pro me autē nihil, nisi in infirmitatibus meis. Nam & si voluero gloriari, non ero insipientis, veritatē enim dicam. Parco autē ne quis me existimet 4 supra id quod videt in me, aut aliqd audit ex me. Et ne magnitudo reuelationū extollat me, dat⁹ est mihi stimulu⁹ carnis meæ: angelus satanæ, q̄ me colaphizet. Propter q̄ rer dominū rogavi, ut discederet à me: & dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea. 6 nā virt⁹ in infirmitate p̄ficatur. Libèter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virt⁹ Christi. Propter q̄ placeo mihi in

1. *Nō expedit*. Græcè, *ουμολογῶ*. i. nihil mihi cōfert: vult enim quod nō suę utilitatis gratia, sed ad retundendam pseudo apostolorū insolentiam gloriari cogatur.

2. *Scio hominem in Christo*, id est, per Christum raptum vsque in tertium cælum, id est, sedem beatorum.

3. *Pro huiusmodi*, scilicet homine sic raptο, nam singulare est pro quo Græci habent *ταύτων*.

4. *Supra id quod videt*, id est præstantiorem quā aut viderit, aut audierit. ne que enim mihi curæ est hominum de me existimatio.

5. *Angelus satana*, sive stimulus carnis. Quidā hunc motus in carnē interpretantur, alij cum satan Hebræis aduersariū significet, multitudinē aduersariorū sibi in euāgelio aduersantiū, qui me, ait, colaphizet, id est, quouis modo affligat. Photius interpretatur omnes Pauli afflictiones.

6. *Nam virtus*. Græci addunt *ἡ*, id est, mea, ut sit sensus, quod potentia dei in martyrum afflictionibus perfectior & illustrior redditur, dum per illas tyrannis fortiores euadunt.

7. *Qui sunt supra modum apostoli*, id est, ab excellentibus illis apostolis, siue veros apostolos intelligas, siue per ironiam pseudoapostolos.

8. *In omni*, vno verbo omnes explicat afflictiones, inter quas tamē signis & miraculis apud eos claruerit.

9. *Hanc iniuriam*, ironice hoc legendum.

10. *Impendam* i. non meam tantum, sed vitam etiam ipse vestra causa profundam. hoc enim significat super impendar ipse.

11. *Sed esto*. Occupat argumentum quod quis facere posset, et si nihil a nobis acceperis, dolose tamē misisti, qui nos expilarent.

12. *Circuueni*, id est, auaritia studio quidpiā exegi.

13. *Olim*. Interpres legit *καλι*, alij *καλι*. i. rursus.

14. *Et uniuerses me deum*. i. v. c.

plus vos diligēs min⁹ diligar. 11 Sed esto. Ego vos nō grauauī: sed cū essem astur⁹, dolo vos cepi. Nunquā per aliquē eorū, quos misi ad vos, 12 circuueni vos? Rogauī Titū: & misi cū illo fratrem. Nūquid tit⁹ vos circuuenit? nōne eodē spiritu ambulauim⁹? nōne iisdē vestigiis? 13 Oī putatis quod excusē⁹ nos apud vos? Corā deo, i. Christo loquimur. Oīa enī charissimi ppter edificationē vestrā. Timeo enim ne fortē cū venero, nō quales volo, inueniā vos: & ego inueniar a vobis qualē nō vultis, ne fortē cōtentiones, emulationes, animositates, dissensionēs, detractionēs, susurrations, inflationēs, seditionēs sint inter vos, ne iterū cū venero 14 humiliet

infirmatib⁹ meis, in cōrumeliis, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustiis pro Christo. Cū enim infirmor: tūc potens sum. Factus sum insipiēs: vos me coegistis. Ego enim a vobis debui cōmēdari. Nihil enim min⁹ feci ab iis, 7 q̄ sunt supra modū apostoli: tamen si nihil sum. Signa tamē apostoli facta sunt super vos 8 in omni patiētia, in signis, & prodigiis, & virtutibus. Quid est enim quod min⁹ habuistis præ cæteris ecclesiis, nisi quod ego ipse nō grauauī vos? Donate mihi 9 hanc iniuriā. Ecce tertio hoc parat⁹ sum venire ad vos: & nō ero grauis vobis. Nō enim quero quæ vestra sunt: sed vos. Nec enim debēt filij parentibus thesaurizare: sed parentes filiis. Ego autem libentissime 10 impendam & superimpendar ipse pro animabus vestris, licet

humiliet me deus apud vos: & legeā multos ex iis qui ante peccauerūt, & nō egerūt pœnitētiā super immunditia, & fornicatione, & impudicitia, quæ gesserūt.

ARGUMENTVM CAP. 13.

¶ Minatur Corinthiis Paulus, nisi respiciant, se cum animaduersione venturum ad illos: demum illi bene precatur.

CAPVT XIII.

Ecce tertio hoc venio ad vos. In ore duorū vel triū testiū i. stabit omne verbū. Prædixi enim & prædico, vt præsens vobis, 2 & nūc absens iis, q̄ ante peccauerūt & cæteris omnibus, quoniam si venero iterū, nō parca. An experimētū queritis ei⁹, q̄ in me loquitur Christ⁹: qui in vobis 3 nō infirmatur, sed potēs est i vobis? Nā et si crucifix⁹ est ex infirmitate: sed viuī ex virtute dei. Nā & nos i firmi sum⁹ i illo sed viuim⁹ cū eo ex virtute dei i vobis. Vosmet ipsos 4 tērate, si estis i fide, ipsi vos p̄bate. Annō cognoscitis vosmet ipsos, quia Christ⁹ Iesus i vobis est: nisi fortē re p̄bi estis. S̄po autē quod cognoscetis, quia nos non sum⁹ re p̄bi. Oram⁹ autē deū, vt nihil mali faciatis: nō vt nos p̄bati appaream⁹, sed vt vos quod bonū est faciatis, nos autē vt re p̄bi sim⁹.

reor ne qui gloriari de vestra probitate solebā apud Macedones, humiliari cogar, quū ad vos venero: & qui de vobis magnificē loqui solebā, humiliter sentire.

1. *Stabit omne verbum*, id est, confirmabitur per duos aut tres testes, ne celare posse vos putetis.

2. *Et nunc*, pro ita & nunc, vt hoc loco, Sicut in cælo & in terra, pro ita & in terra.

3. *Non infirmatur*, id est, non est imbecillus & debilis.

4. *Tentate*, id est, periculum facite de vobis ipsis, an nō per Christum habitātē in vobis potentes estis: aded vt per illū miracula faciatis. nā in primitiua ecclesia credentes etiam miracula faciebant.

5. *Nisi fortē reprobi sitis*. non videtur hic reprobus sumi vt sit contrarium prædestinato, sed p̄ improbo: Græcē enim est *ἀπίστοι*. Oram⁹ enim deum, inquit, vt nihil mali faciatis. *Non vt nos probati appareamus*, i. mūdo prohibeāmur, sed oram⁹ vt vos quod bonū est faciatis. *Nos autem vt reprobi simus*, id est, nos verō si ita vestro bono cedit tanquā improbi existimemur. Græcē enī nō est p̄ vt, *iva*, sed *ὄς*. i. tanquā, oramus autē

vt rectè agatis, nos verò interim si sic fieri oportet tanquam improbi mundo existimemur. nō enim gloriam hominum quaerimus, parum nobis est si abiecti vobis censemur & inglorij, modo à peccato abstinere, & quod bonū est faciatis.

6. *Non possumus*, id est, si vos grauer deliquisse inuenierimus, non possumus non castigare, alioqui aduersus veritatem & iustitiam faceremus.

7. *Gaudemus*, iuuat, inquit, si debiles & abiecti censemur pseudoapostolis, vos autem potētes in Christo sitis ad sectandam virtutē & fugienda vitia, vel ἵππων κῆς ista legenda sunt.

8. *Vestram consummationem*, id est, vt in omni bono perfecti sitis.

9. *Idiōsum sapite*, id est, vnanimis estote.

6 Non enim possum⁹ aliquid aduersus veritatē: sed pro veritate.

7 Gaudemus enim quoniā nos in firmi sumus: vos autē potētes estis. Hoc & oramus, 8 vestrā cōsummationē. Ideo hęc absēs scribo, vt nō præsens durius agā secundū potestatem, quā dominus dedit mihi in ēdificationē, & nō in destructionem. De cetero fratres gaudete, perfecti estote, exhortamini, 9 id ipsum sapite, pacē habete, & deus pacis, & dilectio nis erit vobiscum. Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes sancti. Gratia domini nostri Iesu Christi, & charitas dei, & communicatio sancti spiritus sit cum omnibus vobis, Amen.

Argumentum epistolae ad Galatas.

Galatas (qui & Gallo graeci sunt Asia populus) ab apostolo conuerses pseudo apostoli Iudaeo christiani seduxerant, afferentes vnā cum baptismo circumcisione opus esse, sicq; in reliquis legis ceremonias illos protrudebant. Quamobrem haec illis epistolam scribit Paulus, acriter obiurgans quod se seduco & in ceremoniarum seruitutem trudi passus sint, obiter suam aduersus pseudo apostolos dignitatem & auctoritatem vendicans, Latini ab Epheso, Graeci ab vrbe Roma scriptam epistolam dicunt.

1, Non

1. *Non ab hominibus neque per hominem*. Victorinus in epistolam ad Galatas exponit nō ab apostolis, vt Mathias, neq; per alium quēuis hominem prophetam vel alium. quia verò dixit neque per hominem, & subdidit. *Sed per Iesum Christum*. arguit hinc satis à Paulo Christi deitatem confirmari: ne verò quis putet propter huiusmodi

EPISTOLA

DIVI PAULI APOSTOLI ad Galatas. I.

ARGVMENTVM CAP. I.

¶ *Abductos ab euangelio Galatas dolet, & contra id predicantibus maledicit, suam obiter dignitatem tuens, ostendensq; se apostolum à deo patre & Christo delegatum: veteris quoque vite mentionem faciens, nihil se ab aliis apostolis in euangelio adiutum docet.*

CAPVT I.

A Paulus apostolus, 1 non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christū, & deum patrem, qui suscitauit eum à mortuis. & qui mecum sunt omnes fratres: 2 ecclesiis Galatiæ, Gratia vobis & pax à deo 3 patre nostro, & domino Iesu Christo, qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, vt eriperet nos de præsenti seculo nequam, secundum voluntatē dei & patris nostri, cui est gloria in secula seculorum, Amē. 4 Miror q̄

di correctionem, sed per Iesum in affirmata Christi deitate negari humanitatem, subdidit Paulus, qui suscitauit illum à mortuis, vnde ipsius Christi, qui mortuus sit confirmatur humanitas.

2. *Ecclesiis Galatiæ*, sub salutem dicunt.

3. *Patre nostro*, quidam Latini cum Graecis quibusdam legunt. *À deo patre & domino nostro Iesu Christo*, quia Graeci quidam habent κῆς κυριῆς ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ: Dionysianus tamen codex Graecus habet ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. i. à deo patre nostro & domino Iesu Christo.

4. *Miror quod sic tā cito*. Graecè est, θαυμάζω ὅτι ἰσχυρῶς ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλλίστου ἡμῶν ἐν χερί τοῦ κυρίου εἰς τρεπὸν ἰσχυρίων: quo loco vtramq; τῆς ἰσχυρίας significatio nem interpret expressit, quum vertit sic tā cito: nam ἰσχυρίας significat sic, & aded, & cū eo legunt Tertullianus, August. Ambrosius, Cyprian⁹. Sensus autē Graecè lectionis potest esse duplex. Primus: Miror quod ita ac tam cito transferimini

mini & deficitis ab eo, scilicet patre, qui vos vocavit in gratiam Christi, in euangelium aliud: sic enim & Chrysostomus & Græca scholia; putabant enim (inquiunt) legalibus adherentes deum patrem se placare, Ideo ostendit Paulus quod ab euangelio filij, deficit, à deo patre, qui nos in Christo & per Christi gratiam vocavit, deficit. Secundus sensus potest esse, Miror quod adeo cito transferimini & deficitis in aliud euangelium ab eo, qui vos per gratiam suam vocavit, Christo, ut τὸ ἄλλο, refertur ad ἀπὸ τοῦ καλίστου, nō ad χαρίτι.

5. *Quod non aliud*, id est, quāquam non est aliud euangelium præter id quod prædicamus: *Nisi sunt alii*, istud refertur ad miror, miror quod tam cito deficitis ab euangelio, nisi quod sunt aliqui, vel nisi aliqui sint qui vos cōvertant, *ut volunt convertere euangelium Christi*. Græcè μεταστῆσαι, id est, invertere & subvertere: quasi diceret, nequaquam defecturi eratis, nisi alleciti & seducti ab aliis.

6. *Anathema*, vide quid sit anathema, Roman. nono, & primæ Corinth. ultimo.

7. *Præter id quod accepistis*, hic & in eo quod præcessit præterquam quod vobis euangelizauimus vobis, Græcè est ὑπερ, id est, præterquam quod, siue contraquam: si quis euangelizat vobis cōtraquam vobis euangelizauimus aut vos accepistis, anathema sit, contrariā enim euangelio doctrinam prædicantes damnat, non prorsus aliam siue conformem.

8. *Modo enim hominibus suadeo, an deo?* Græcè est, ἕρτι μὴ γὰρ ἀνθρώποις ἢ θεῷ, ἢ ἄνθρωποις, id est, ad verbum: Adhuc enim homines suadeo an deum? Chrysostomus interpretatur an apud homines causam dico, an apud deum? Theophylactus an humana suadeo, an diuina?

9. *Si adhuc hominibus placerem*, id est, in gratiam & ob gloriam hominum prædicarem, Christi seruus non essem, omnia enim (ut idem aposto-

apostolus præcipit) in dei gloriam facienda, ἀποκω autem, quo hic vitur Paulus, non significat simpliciter placere, aut gratā esse rem aliquam, sed vsq; adeo gratā quæ animum expleat, & ultra quam nihil expectes: mihi quoq; ἀρεσκω sumi posse videtur pro assentari, ut ἀρεσκω pro blando & assentatore homine atque ita esset sensus: si assentari hominibus vellem, ipsis scilicet Iudæis legalia adhuc prædicando, Christi seruus, qui ea sustulit, non essem, mentiebatur enim seductores pseudoapostoli Paulum prædicare legalia.

10. *Secundum hominem*, i. ab homine mihi traditum.

11. *Proficiebam in Iudaismo*, id est, ritu legis Iudaicæ supra coetaneos & æquales meos adolescentes, in genere meo, id est, in gente ac natione mea Iudaica. *Abundantius emulato existens*, id est plus æquo studiosus traditorum à patribus institutorum.

12. *Cum autem placuit tibi*, id est, cū visum est ei qui me segregauit ex vtero matris meæ, & per gratiā suam vocavit, reuelare filium suum in me ut euangelizarem illum in genti-

bus, continuo, &c. Erasmus vertit, & vocavit per gratiam suam in hoc ut reuelaret filium suum per me, & sic refert ἵνα προκαλύψαι πον ad ἐποικνεῖν, sed ad καλίσας, & Græci hoc modo legissent, καλίσας ἵνα ἀποκαλύψαι: ideo præstat legere cum placuit, siue visum est ei reuelare filium suum in me, & non per me, id est, notum illum mihi facere: sic enim victorinus philosophus in epistolam ad Galatas: prius enim est, ait, ut cognoscat, deinde ut euangelizet. Græca scholia sic explicant ἐν μοι, id est, in me; in me dixit, volens ostendere, quod

1. Co.
15. a.

C

D

re, & nō verbo tantū externo edoctus à deo esset, sed intus corde atq; animo. cū ergo ei placuit reuelare filium suū in me vt illum euangelizaret, continuo, &c. Matrē autē à cuius vtero se segregatum ait, quidā Antiochenam ecclesiam interpretantur, in qua dictum est à spiritu sancto, Segregate mihi Saulum ac Barnabā: alij ac verius sinagogā interpretatur, à cuius vtero & confortio: quum deo, inquit, visum est me segregare ad filium suum euangelizandum, *ὄτι μὴν ἀποκριθεὶς ἐκ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος*, id est, non contuli cū carne & sanguine, nec

adhui in consilium carnem & sanguinem. Quidam per carnem & sanguinem Phariseos intelligunt, quōd Iudeos cognatos suos vocare soleat. Alij apostolos intelligunt, qui etiam cum Iudæi essent, caro & sanguis Pauli dici poterāt. Hieronymus non vult de his intelligi, ob id quod sequitur, neque veni ad antecessores meos apostolos. mihi carnis & sanguinis nomine, quiuis homo intelligi posse videtur, quum Christus dicat Petro, Caro & sanguis nō reuelauit tibi. i. nullus hominum, sed pater meus. Vult ergo Paulus quōd acceptum à Christo euangelium cum nemine contulerit, ne quid adiutus ab aliquo homine videretur.

13. *Damascum.* Damascus ciuitas est Syrophœnices, totius Syriæ caput, inter Libanum & Antilibanum sita: profectiois autem in Arabiam non meminit Lucas, neque aliorum multorum quæ gessit Paulus: ideo existimandum statim à sua conuersione à Damasco profectum in Arabiam, vt per absentiam suam persecutionis à se factę opinionem extingueret, & post triennium reuersum esse Damascum, atque inde Hierosolymam.

14. *Iacobum fratrem,* hic est Iacobus nō Zebedæi filius, frater Ioānis sed Iacobus Alphæi, q minor dicitur, cognatus domini, atq; ideo Hebræorū more frater: quanquā & frater dicatur p̄ aliis, q̄ Christo simillimus fuerit: hic primus Hierosolymorū episcopus, q̄ canonica epistola scripsit. Hūc multi etiā ex veteribus falsō putauerūt verē fratrem esse domini, filiū Ioseph. de quo in hunc locū ita Photius, *ὁ ἀδελφὸς τοῦ κυρίου: οὐκ ἔστι, ἀλλ' ἰνομιμίζετο*, id est, fratrem domini non erat frater, sed putabatur. nimirum propter similitudinem.

15.

15. ecce coram deo, quia nō mentior. Deinde veni in partes Syriæ & Cilicię. Eram autem ignotus facie ecclesiis Iudææ: quæ erant in Christo. Tantum autem auditum habebant, Quoniam qui persequeretur nos aliquando, nunc euangelizat fidem, quā aliquando expugnabat, & in me clarificabant deum.

ARGUMENTVM CAP. 2.

¶ Cum apostolus euangelium se contulisse ait, non vt quidpiam ab illi diceret, quis sibi nihil contulisse testatur, sed ne non illi appro'at se viderentur, à quibus tantum colligendarū elemosynarum ministerium acceperat. Apostolis quoque adeo se non inferiorem ostendit, vt eorum principem Petrum gentes quodam modo ad Iudæismum cogentem, non veritatis increpare: demum nos fide & non lege iustificari ostendit.

CAPVT II.

A Deinde post annos quatuordecim, iterum ascendi Hierosolymā cū Barnaba, assumptum pro & Tito. Ascendi autem secū dum reuelationem: & contuli cū illis euangelium quod prædico in gentibus, seorsum autem, iis q̄ videbantur aliquid esse: ne forte in vacuū currerem, aut cucurrissem. 2 Sed neq; Titus q̄ mecū

15. *Ecce coram deo. i. ecce deum testor quōd non mentior.* Hebraismus est.

1. *Qui videbantur esse aliquid.* Græcè τοῖς Ἰουδαίοις, id est, qui in pretio erant, ac magi nominis. Photius interpretatur τοῖς ἰδοῖς τοῖς κορυφαίοις. i. iis qui erant aliquid & principib' ac capitibus. Cōtuli autē cū illis nō q̄ eorū doctrina cōfirmatione egerē, sed ne forte in vanū currerē aut cucurrissem. i. ne frustra prædicarem & ioanis esset prædicationis nostræ fructus si quibusdam videretur nequaquā illis doctrina mea probari,

2. *Sed neque Titus, arguebat leuitatis Paulū quōd modo circumcisionem commendaret, modo rolleret: contra quos ostendit nulla se ratione adduci potuisse, vt Titus, gentilem circumcideret. Nō est, inquit, cōpulsus circūcidi, sed propter subintroductos &c.* Hieronymus putat hoc loco & sed, & Græcum, ὅτι, περιεκεν esse, ac superfluum, ita etimque legendum: Non est cōpulsus circūcidi propter falsos fratres. i. quāuis pleriq; ad circūcidendum Titū me impellerent: licet id sine vlla spe in circūcisione facere possem: quod in Timotheo factū legitur,

mus,

mus, adduci tamen non potuit Paulus ob falsos fratres, quia suo exemplo ceteros ad circumcisionem impulissent, & rursum sub legis iugum redegerent: quibus ne ad tempus quidem cedere voluerit. mihi videtur si *pro* sumatur pro per, vt ferè cum genitio sumi solet, hic esse sensus: Sed neque Titus compulsus est circumcidi etiam per falsos fratres, vt

Græcum pro & & i, id est, etiam sumatur, id est, quanquam falsi fratres vigerent.

3. *Celsim^o subiectioni*, hoc est, ad subiectionem .i. quibus neq; ad tempus celsimus: ne si impellentibus illis circumcideremus, subesse ipsis videremur. Græci exponunt, quorum subiectioni qua nos rursus legi subigere volebant, neque ad horam celsimus.

4. *Ab iis autem qui videbantur esse aliquid*. i. qui in pretio erat, sub. nihil collatum est eandem verò sententiã propter *ὄπισθεν* prioris oblitus repetit, dicens, mihi enim, &c.

5. *Euanzeliū preputij*, id est, munus prædicandi gentibus, & circumcisionis euangeliū, id est, munus prædicandi Iudæis.

6. *Dexteras dederunt*, id est, nos adsciverunt in socios & coapostolos, vt nos in gentes, subaudi, prædicatum iremus, ipsi autem in circumcisionem, id est, gentem Iudaicam prædicatum irent.

7. *Tantum vt pauperum*, sub. id muneris iniunxerunt, vt pauperum memores essemus.

erat, cū esset gentilis, compulsus est circumcidi: sed ppter subintroductos falsos fratres, q̄ subintroierunt explorare libertatem nostrã quã habemus in Christo Iesu, vt nos in seruiturẽ redigeret. Quibus neq; ad horã celsimus subiectioni: vt veritas euãgelij pmaneat apud vos. 4 Ab iis autẽ qui videbãtur esse aliquid (quales ali

quãdo fuerint, nihil mea interest Deus enim personã hominis nõ accipit) mihi enim qui videbãtur esse aliquid, nihil cõtulerunt. Sed cõtrã, cū vidissent q̄ creditum est mihi euãgelij preputij, sicut & Petro circumcisiõis (q̄ enĩ operat^o est Petro i apostolatũ circumcisiõis: operat^o est & mihi iter gentes) & cū cognouissent gratiã q̄ data est mihi, iacobus & Cephas & Ioannes, qui videbãtur cõmne esse, dexteras dederunt mihi & Barnabã, societatis: vt nos in gentes, ipsi autẽ in circumcisionem, tantũ vt pauperũ memores essemus.

B
Deu.
10. d.
2. p. a.
19. c.
10. b.
34. b.
Sap.
6. b.
Ecl.
35. b.
Ro.
2. b.
Eph.
6. b.
Colo.
3. d.
C
Acto.
10. e.
1. Pe.
1. c.

S. Repr-

8. *Reprehensibilis*. inrerpres legit *καταγγελλος* Græci legunt *καταγγελλος* vos reprehensus scilicet à gentibus, à quibus se subtraheret. Ad loci huius cognitionem aduertendum est quod quã Antiochiẽ Petrus ageret, promiscuè cū gentibus, quibuslibet cibis vesceretur: hæc illo agere superuenere ab Hierosolymis ex Iudæis Christiani nõ

quod etiã sollicitus fui hoc ipsum facere. Cum autem venisset Cephas Antiochiã: in faciem ei restiti: quia reprehensibilis erat. Prius enim quã venirent quidã à Iacobo: cum gētibus edebat. Cū autem venissent: subtraheret & segregabat se, timēs eos qui ex circumcisiõne erãt. Et simulationi eius cõsenserunt ceteri Iudæi: ita vt & Barnabas duceretur ab

dũ planè Moysen dedoceri, qui gentium cõfortia ferrent iniquius neque ferrebat eorum infirmitas castigari durĩ, sensim enim erant ab illa superstitione auocandi: hi quum futurum esset vt promiscua Petri cum gentibus estratione offenderentur, genti suæ consultum volens, à gentiliū mēsa se subtraheret: vnde contigit offendi gentes, suspicãtes se à petro velut impuras contemni, ac certis cibis

velut in lege abstinendum esse: quinimò plerique ex Iudæis ad fidem conuersi, & inter eos Barnabas, ex illo Petri factõ nutare cõperunt. Paulus autem viri que populo cautum volens, Petro in faciem restitit, vt videntes Iudæi Petrũ palãm obiurgari nec repugnare, intelligerent vel ex ipso silentio nihil iam esse immundũ, similiter & gentes. An autem hoc loco peccarit Petrus, multa sunt inter Augustinum & Hieronymum digladiatio: Augustino asserente quod peccarit per imprudentem dissimulationem: Hieronymo autem cum Græcis sentiente, Petrum non peccasse, sed de industria sic inter Petrum & Paulum conuenisse, vt ex reprehensione Petri captata occasione vtrumque populum à ceremoniis illis auocaret.

9. *Timens eos qui ex circumcissione*. i. eis: ne scilicet eos offenderet, sic enim Oecumenius, Græca require si voles. Quod verò ait timens eos, non hoc dicit quasi quidpiam damni aut iniuriẽ vereretur ab illis accipere: sed timens ne suo facto offensi à fide resillirent.

10. *Duceretur ab illis in illam simulationem*. Græca paulo secus habent. *ὁ δὲ ἰσὶν Βαρνάβου συναρχὴν αὐτῶν τῆ ὀπορεύσει*, id est ad verbum, ad cõ vt & Barnabas coabduceretur in illorum simulationem, id est, vnã cū Iudæis ceteris simulatione teneretur eadem.

11. Nos natura Iudæi, & nō ex gentibus peccatores. quod attinet ad huius loci ordinationem, si loco sequente. Sciētes autē. tolamus ꝑ autē, quod Græci non habent, continuè legendū est, nos natura Iudæi non ex gētibus peccatores, sciētes q̄ non iustificatur, &c. & nos in Christo Iesu credimus, siue vt Græci habent, in Christū Iesum credimus. Si verò legim⁹,

Sciētes autem: tunc sup- plendum est verbum, su- mus, nos natura Iudæi su- mus & non ex gentibus peccatores, cæterū sciē- tes neminem iustificari ex operibus legis, &c. neque ꝑ peccatores iungi debet cum nos. vt sit sensus, nos peccatores nati ex Iudæis parentibus: sed vt osten- dat gentes non esse cogē- das ad Iudaismum, nos in quit natura Iudæi & nati ex parētibus Iudæis sum⁹, & non ex gētibus pecca- tores, id est, non profelyti nati idololatræ ex gen- tilibus parentibus. cæte- rum sciētes neminem iu- stificari ex operibus legis, in Christum credimus: quomodo ergo iudaizare gentes cogis? Græca scholia certē ita explicāt, ἡμῖς δὲ ἐκ φύσεως Ἰουδαῖοι, τοῦ ἰσὺ τοῦ προσέλυτοι τὸ τοῦ ἡεῖ ἰσὺ, ἢ καὶ ἐξ Ἰουδαίου ἀμαρτωλοῖ, id est, nos Iudæi nati, hoc est, non profelyti: illud enim significat, ꝑ non ex gentibus peccatores.

12. Propter quod ex operibus. Græcè διὰ τῶν, id est, propterea q̄ ex operi- bus legis nō iustificabit⁹ omnis caro, id est, nullus iustificabitur, q̄ autem opera legis intelligat Paulus, ex quibus nemo iustificetur indicant Græca scholia, quæ ita in hunc locum vertimus: Propter- ea quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro necessa- ria in lege vel natura ipsa docuit, hoc est, nō mœchaberis, non oc- cides, non furaberis, & reliqua huiusmodi: quæ verò sabbatū, cir- cuncisionem, lepram, sacrificia, & aspersiones concernunt, ea sunt propria legis, & hæc vocat legis opera. De huiusmodi dixit diui-

nus

eis in illam simulationē. Sed cum vidissem quod non rectē ambu- larent ad veritatem euāgelij, dixi Cephæ coram omnibus, si tu cū Iudæis sis, gentiliter viuis, & nō Iudaicè: quomodo gēres cogis iu- daizare? 11 Nos natura Iudæi: & nō ex gentibus peccatores. Sciē- tes autem q̄ non iustificatur ho- mo ex operib⁹ legis, nisi per fidē Iesu Christi, & nos in Christo Ie- su credim⁹, vt iustificemur ex fide Christi, & nō ex operibus legis.

D

12 Propter q̄ ex operib⁹ legis nō iustificabit⁹ omnis caro. Quod si quærentes iustificari in Christo,

Ra. 3.

nus apostolus propterea quod non iustificabitur ex operibus le- gis omnis caro. Hæc Græca scholia Græcè in codice Veronensi vi- dere poteris.

13 Inuenti sumus. i. si per id quod à solo Christo iustificatiōē quaerimus, & legē negligimus (sic enim Græci exponunt) inuenti su-

m⁹ peccatores. nōne Chri- stus peccati minister est qui nos ab lege ad se abdu- xit? Absit autē vt minister sit peccati. Hoc autem en- thimema sic ad syllogis- mum perfectum reduci- tur. Si quærentes in Chri- sto & non in lege iustifi- cari, per eam derelictam peccatores inuenti sum⁹, Christi⁹ peccati minister est nō est autē peccati minister Christus. non igitur per legis desertionem pecca- mus.

13 inuenti sum⁹ & ipsi peccatores: nūquid Christus peccati minister est? Absit. 14 Si enī quę destruxi, i- terum hæc edifico: præuaricatorē me cōstituo. 15 Ego enī per legē, legi mortu⁹ sum, vt deo viuā: chri- sto cōfixus sum cruci. Viuo autē iā non ego: viuio verò in me Chri- stus. 16 Quod autē nūc viuio in car- ne: i fide viuio filij dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum ꝑ me

14. Si enim quæ destruxi, non hic locus modo de ciborum discrimine, sed plane de omnibus le- gis ceremoniis in quibus confidebant Iudæi intelligendus est. & Græcis exponitur: si legem & circuncisionem quas abrogavi ite- rum instauro, præuaricator sum, nam vt Græci aiunt, si rursus le- gi confido cuiuale dixeram, ostendo me præuaricatorem & tran- sfigam.

15. Ego enim per legem. quidam interpretantur per legem Mosai- cam, quæ iustificādi vim non habet, & præuaricatores occidit. mor- tuus sum, id est, mortuum me agnouit: vt in deo, id est, spe & fide in deum viuam. Alij, vt Græca scholia: per legem euangelicam legi Mosaicæ mortuus sum, ita vt nullas post hæc illius ceremonias ser- uare aut debeam aut possim. Lex enim spiritus vitæ in Christo Ie- su liberauit me à lege peccati & mortis. Græca scholia etiā expo- nunt, per legē Mosaicam eidem legi sum mortuus. lex enim Chri- stum mihi prænuntiavit: atque ita quodammodo mortuus, id est, non eius præscripto viuens, Christi dogmata securus sum.

16. Quod autem, id est, quod sensibilem hanc vitam viuio in fide, id est, per fidem & misericordiam filij dei viuio, dignus qui iam du- dum periissem.

m

17. Nov

17. Non abiicio gratiam dei, id est, gratiam dei apprehendo tanquam iustificantem. Si enim per legem iustitia est, id est, si sufficiebat ad iustificationem, legis observatio, Christi⁹ gratis, id est, frustra mortuus est, neque opus erat eum de caelo auocari, & in terris mori pro nostra iustificatione:

1. *Qui vos fascinauit*, id est, quis adeo vt agnitæ veritati nõ obediretis oculos vestros fascinauit? Græcè ἠβασκηνὲ quod quidam verunt inuidit.

2. *Proscriptus*, id est, damnatus & in vobis crucifixus: quia quantum ad vos attrinet, dum legem apprehendendo illum abnegatis, rursum crucifigitis. Græci legunt προσημασθῆναι, id est, præscriptus & depictus: id est, ante quorum oculos, mentis scilicet ac fidei oculos, prædicationis pictura ante præscriptus & depictus est Christus, & in vobis crucifixus: quãdo tam certo persuasi estis, quã si præsentem astitissetis, vestra illum gratia crucifixu esse.

3. *Ex operibus legis spiritum accepistis an ex auditu fidei*, id est, ex obedientia fidei vel ex fide quam audistis & percepistis, aduertendum autem quid in hunc locum annotat Hieronymus. dicens, consideremus diligenter quia non dixerit, volo à vobis discere vtrum ex operibus spiritum accepistis, sed adiecerit ex operibus legis: sciebat enim & Cornelium ceterurionem spiritum ex operibus accepisse, sed non ex operibus legis quam nesciebat. hoc additum volui ob eos qui putant hac & ad Roma. epistola, excludi à iustificatione omnia opera: quod quidem verum est de priore iustificatione, qua ex impio iustificatur homo, iustificatus autem per opera sequentia iuncta fide, plus meretur quàm sola fide.

17 Non Abiicio gratiam dei . Si enim per legem iustitia, ergo gratia Christus mortuus est.

ARGUMENTVM Cap.3.

Galatas arguit quòd ab euangelio ad legem defecerint, ostendens cum observatores maledictioni esse obnoxios, neque per eam adiri cœlestem hereditatem posse, aut iustificationem haberi.

CAPVT III.

O In senfari Galatæ, i quis vos A fascinauit non obedire veritati, ante quorum oculos Iesus Christus² proscriptus est, & in vobis crucifixus? Hoc solum à vobis volo discere,³ Ex operibus⁹ legis spiritum accepistis, an ex au

4. *Sic stulti estis: vt cum spiritu cœperitis, nunc carne consummementini?* id est, vt cum fides vestra à spiritualibus donis & gratiis cœperit, nunc carnalibus ceremoniis legèque carnali consummari & perficivõs posse putetis? Theodor⁹ enim πνεῦμα, τὴν πνευματικὴν χάρειν, ἡγιασθενα, τὴν κατὰ νόμον πολιτείαν interpretatur: id est, spiritum, spiritualem gratiam, & carnem, ritum ex præscripto legis viuendi.

ditu fidei? 4 Sic stulti estis: vt cum spiritu cœperitis, nunc carne consummementini? 5 Tanta pãsi estis sine causa? si tamen sine causa. 6 Qui ergo tribuit vobis spiritum, & operatur virtutes in vobis. ex operibus legis, an ex auditu fidei? 7 Sicut scriptum est, Abraham credidit deo, & reputatum est illi ad iustitiam. Cognoscite ergo quia⁸ qui ex fide sunt, ij sunt filij Abraham.⁹ Providens autem scriptura, quia ex fide iustificat gentes deus, prænuntiauit Abraham: Quia benedicentur in te omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt: benedicentur cum fideli Abraham. 10 Quicunque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim, maledictus omnis qui non permanferit in omnibus quæscripta sunt in libro le-

Gen. 15. b. Ro. 4. a. Iaco. 2. d. B

Gen. 22. d. Eccl. 44. d

Deu. 27. d

tiam, & carnem, ritum ex præscripto legis viuendi.

5. *Tanta pãsi estis sine causa*, id est, tantum ne afflictionum Christi gratia perculistis frustra? nam frustra, si saluare lex poterat. Verum vt Græci aiunt, ne in desperationem eos iniiciat, subdit: *Si tamen sine causa vel frustra*: neque enim frustra, si quidem res piscere vultis.

6. *Qui ergo tribuit vobis spiritum sanctum vel dona ipsius: & operatur*, Græcè ἡγοῶν, id est, cum efficacia operatur in vobis virtutes, id est, vim edendi miracula, ex operibus legis, sub. id est, an ex auditu fidei?

7. *Sicut scriptum est*. supplem dum est, vtrique ex auditu fidei, sicut scriptum est, Abraham credidit, vel ex operibus id facit an nõ magis ex auditu fidei? sicut scriptum est.

8. *Qui ex fide sunt*, id est, fideles imitantes Abraham fidem.

9. *Providens*, id est, longe ante futurum videns.

10. *Quicunque ex operibus legis sunt*, id est, quicunque operibus legis hærent & confidunt, maledicto sunt obnoxij: quia omnia legis opera perficere non possunt. scriptum est enim, Maledictus omnis, &c.

11. *In lege*, id est, per legis opera: Moyses enim in lege non per legē iustificatus est, sed per mediatoris fidem.

12. *Lex autem*, id est, non docet Christi fidē sed ceremonias. Sed qui fecerit ea homo, viuet in illis. i. qui legis p̄cepta seruauerit, mortem euadet, quam transgrediētes incurrūt. *q̄* autem in lege nemo iustificatur, sed vita tantū

temporali per eam uiuēt, qui eam seruauerint, hinc manifestū est, quia scriptura loquēs de vita spirituali dicit. Iust⁹ ex se uiuit, non autem ex lege.

13. *Factus pro nobis*, id est non sram in se maledictionē suscipiens: sed & peccatū dicitur quia nostra in se peccata portauit, vt 2. Corinth. eum qui non nouerat peccatum, pro nobis fecit peccatum, vt iustitia dei efficeremur in ipso, hoc est quod nunc ait, vt benedi-

ctio Abrahę fieret in gentibus in Christo Iesu, id est, per Christum gentes benedictionem sibi in Abrahamo promissam perciperent, vt nos, inquit Paulus. *Pollicitationem spiritus*, id est, promissum spiritum sanctum accipiamus per fidem.

14. *Frater, &c.* vult ostendere Paulus exemplo Abrahę nihil opus esse lege ad assequendam Christi benedictionē, fratres, inquit, secundum hominem dico, id est, humana ratione humanoque exemplo docere vos volo. hominis confirmatum testamentū, id est, auctoritate corroboratū nemo spernit. Græcè ἀτιθέ, id est, spernit, reiicit, atque irritum facit: aut superordinat, Græcè ἐπιτάσσεται, id est, quidpiam illi adiicit, sic enim Theophylactus ἐπιτάσσεται, τούτου ἔπος ἰσχύου, id est, superordinat, hoc est, adiungit. Abrahę autem & semini eius factę sunt promissiones de benedictione gētium, quod est testamentum à deo ipsi Abrahę confirmatum & iuramento corroboratum (sicut Genesis 22. dicitur, Per memetipsum iurauī, dicit dominus, benedicentur in semine tuo omnes gētes terre) hominis autem testamētum nemo infirmare potest, nec illi quidpiam adiicere: multo minus ergo testamētum hoc, id est, promissio Abrahę facta irritari potest & antiquari, aut illi quid-

piam

gis, vt faciat ea. Quòd autē in lege nemo iustificatur apud deum, manifestū est: quia iust⁹ ex fide uiuit. ¹² Lex autē nō est ex fide: sed qui fecerit ea homo, uiuet in illis. Christus nos redemit de maledictio legis, ¹³ fact⁹ p̄ nobis maledictū (quia scriptū est, Maledict⁹ omnis q̄ p̄det in ligno) vt in gētibus benedictio Abrahę fieret in christo Iesu: vt pollicitationē spirit⁹ accipiam⁹ per fidē. ¹⁴ Fratres

Abac.

1. a.

rom,

1. b.

Leui.

18. a.

Deu.

21. d.

Heb.

9. d.

piam adiici, Lex igitur 430. annos post Abrahę promissionem lata, testamentum illud, id est, promissum per Christum benedictionem irritum facere nō potest, neque abrogare, aut illi quicquam addere: abrogaret autem si ipsa & circuncisione, nō Christo & baptismo opus esset ad illam benedictionem assequendam, aut si vnā cū Christo illis op⁹ esset,

C (secundum hominē dico) tamen hominis confirmatum testamētū nemo spernit, aut superordinat. Abrahę dictę sunt p̄missiones: & semini ei⁹. Nō dicit, Et semini b⁹, quasi in multis: sed quasi in vno, et semini tuo, qui est Christ⁹. Hoc autē dico: testamentum confirmatū à deo quę post quadringētos & triginta annos facta est lex, nō irritū facit ad euacuādam promissionē. Nā si ex lege hereditas, iā nō ex promissione. Abrahę autē per repromissionē donauit de⁹. ¹⁵ Quid igitur lex? ¹⁶ Propter trāsgressionē posita est, donec veniret semē cui p̄miserat:

superadderet aliquid ad hoc testamentum, quod si in testamento hominis fieri non potest, quomodo admittimus in testamento per deum facto & corroborato: bene ergo ait: *Hoc autem dico testamentum*, hic hoc, ad testamentum referri non potest, quia Græcè est τὸν neutrum, & pro testamento, *ἡ δὲ ἡμεῖς* femineum, sensus ergo est, *Hoc autem dico*, id est, istud autem ipsum assero, quòd lex quadringētos triginta annos lata post promissionem Abrahę factam, testamentum siue pactum (vtrunque enim significat *ἡ δὲ ἡμεῖς*) à deo iuramento confirmatum, lex irritum

nō facit, id est, infirmare illud non potest ad euacuādam promissionē, id est, ad eò vt promissio per illud testamentum facta aboleatur. *Nam si ex lege esset hereditas*, id est, si per legis obseruationem celestem hereditatem illam adipisceremur, iam non ex promissione esset illa hereditas, id est, non in virtute promissionis hereditatem illam adipisceremur. Abrahę autē & in eo gentibus per repromissionem donauit deus huiusmodi benedictionem, & hereditatem, non ergo ex lege est hereditas.

15. *Quid igitur lex?* id est, quid proderat si benedictionem, non conferbat?

16. *Propter transgressionem*. i. vt à peccatis & diuinorum mandatorum trāsgressionē Iudæos coarceat. propter trāsgressionē ergo posita est, *Ordinata*, id est, administrata per angelos. i. sacerdotes Moysē &

Aaron siue vt Græci dicunt, verè per ipsos angelos. *In manu*, id est, in virtute & potestate Christi mediatoris: donec veniret semè cui promiserat, hoc enim per parenthesis legendum est. semè autem est Christus, per quem promissum erat benedicendas gètes. bene autem per Christum datam legem asseruit, vt ostendat eius esse illam destruere, cuius fuit & construere.

17. *Si enim data esset lex, &c.* probat his verbis legem non esse datam aduersus promissiones, nec illis cōtrariam. Nam si lex viuificare posset vita, scilicet spiritali, verè ex lege esset iustitia. i. verè lex iustificaret, saluaret, benedictionemq; adferret: sed viuificare non potest, ergo nec iustificare, nec benedictio nē adferre: non igitur promissionibus est cōtraria. Esset enim illis cōtraria si ipsa per se benedictionē adferre posset: excluderet enim promissiones, adeo que illis aduertaretur.

18. *Sed conclusit.* i. coartauit lex Mosaiica (hoc enim vocat scripturam) continuatque omnes sub peccato, dum per sui trasgressionem peccatores omnes constituit: vt dum promissam benedictionem & iustificationem præstare non potest, *promissio*, id est, promissa illa benedictio daretur credentibus ex fide, id est, per fidem Iesu Christi.

19. *Præquam autem veniret fides, &c.* id est, manifestaretur Christus, sub lege cōclusi custodiebamur. Græcè, *ἵνα ἴδωμεθα*, id est, lege velut quodā munito præsidio, ne inde egrederemur, continebamur: lex enim veluti vallo, ac munito quodam præsidio Iudæos cōclusos tenebat, ne euagarentur, ac mandata transgredirentur. Custodiebamur autem, inquit, conclusi veluti illius vallo, *in eam fidem*, id est, vsque ad fidem Christi, quæ reuelanda erat per Christum.

20. *Pædagogus*, i. ad Christum manu ducens, & ad Christum præpara-

ordinata p angelos in manu mediatoris. Mediator autē vnus nō est: de^o autē vn^o est, Lex ergo aduersus pmissa dei? Absit. 17 Si enī data esset lex quæ posset viuificare: verè ex lege esset iustitia. 18 Sed cōclusit scriptura oīa sub peccato: vt pmissio ex fide Iesu christi, daretur credētib⁹. 19 Pri⁹ autē quā veniret fides: sub lege custodiebamur, i. eā fidē quæ reuelāda erat. Itaq; lex²⁰ pædagog⁹ noster fuit in Christo: vt ex fide iustificemur. At vbi venit fides, iā nō sum⁹ sub pædagogō. Oēs enī filij dei estis per fidem, quæ est in Christo Iesu. Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christū i

D
Ro.
3. b.

Ro.
6. a.

rās, vt fide in eum iustificemur. Sicut enim pueris assignatur pædagog⁹, vt lasciuens ætas refreretur, & ad maiores disciplinas ac solidiores, per elemetorum traditionem, nūc meru, nunc munusculis præparetur, donec susapte sponte feratur ad illas, & per grātē adolescentior factus iam monitore pædagogō nō indigeat: nō se

duistis. 21 Non est Iudæus neque Græcus, non est seruus neque liber, non est masculus neque fœmina. Omnes enim vos vnum estis in Christo Iesu. Si autem vos Christi: ergo semen Abrahæ estis, secundum promissionem hęc redes.

ARGVMENTVM CAP. 4.

¶ *Stetit legem ad tempus modò datam esse Iudæis, à qua per Christum liberati & in filios adoptati sumus: atque adeo stultè rursus ad eam illos redire. Itaque per illorum in se amicitiam obtestatur, vt se imitentur, nec pseu doapostolis credant, qui eos legi rursus subiicere vellent: à qua per figuram Abrahæ nos docet esse liberos.*

tior factus puer, vbi magistri ac præceptoris fidei committitur, cędit pædagogī autoritas: ita vbi venit fides, vbi magister adfuit Christus, cuius fidei crediditi sumus, & in cuius fidem credidimus, iam non sumus sub pædogō, iā legis minas, & tyrannidē euasimus: quinimò nō Iudæi tātū, sed vos omnes per fidē Christi filij dei estis, & in baptismo *Christum Iudistis*, qui vobis est instar vestis. Quemadmodum enim si quid maculæ est in corpore, ea vestimentis celatur: si exueris, rursus apparet: ita omnes animæ maculas Christus quem per baptismum induimus, tegit & occultat, vt non imputetur: quem si per peccatum exuerimus, rursus apparebunt & imputabuntur.

21. *Non est Iudæus, &c.* i. nō refert qua quisque sit cōditione, modò credat: omnes enim credentes vnum sunt in Christo, i. vno eodēq; loco apud eum: quos sine discrimine saluaturus est.

m iij

1. Dies

1. *Dico autem.* Ostendit per Christum nos à legis imperio fore liberos. Quemadmodum, ait, pater paruulū, ad quem morte ipsius obuentura est hæreditas, non finit suo iure agere, sed gubernatorū & rectorum fidei vsque ad tēpus moderandum tradit, qui perinde ac seruum contineant: ille verò etſi hæres est, & in spe dominus omnium, interim tamē nihil à seruo differt: ita & nos iudæos quum paruuli essemus sensibus, ac carnaliū rārum rerum spectatores, rectoribus ac gubernatoribus tradidit deus moderandos, ipsi scilicet sacerdotibus, & prophetis, sub quibus tanquam serui eramus: vt pote qui timore tantum agebamur ad bonum, & sub elementis mundi, id est, carnalibus ceremoniis seruiebamus (de mundo enim dicitur quicquid carnale est.) Sub legis autē imperio nos ipsis regēdos, non in perpetuū, sed ad certū p̄finitūq; tēpus & illi soli notū tradidit at ubi venit plenitudo temporis, i. tempus ab eo statutū impletum est, misit deus filium suum temporaliter factum, & natum ex muliere, factumque sub lege (quia legem seruauit circūcisus) vt eos qui sub lege erant, id est, lege vincī & obnoxij tenebantur, redimeret: nōsque per eum sibi in filios adoptaret: pro eo autē quod interpret habet tutoribus & actoribus. Græci habent *κωπιπρωος και δικονόμος*: quorum vtrumque cum significat, qui à patre familias moderandæ domui ac familiæ p̄ficitur.

CAPVT IIII.

Dico autem, quanto tēpore hæres paruulus est, nihil differt à seruo, cum sit dominus omnium: sed sub tutoribus & actoribus est vsque; ad p̄finitū tēpus à patre: ita & nos, cum essemus paruuli, sub elementis mūdi huius eram⁹ seruiētes. At vbi venit plenitudo tēporis, misit deus filium suum factū ex muliere, factū sub lege: vt eos qui sub lege erāt, redimeret, vt adoptionē filiorū reciperem⁹. Quoniā autem estis filij dei misit de⁹ spiritū filij sui in corda vestra, clamantē abba pater.

Ro. 8.6.

1. *Clamantem*, id est, clamare facientē. Clamare autē in scriptura nō tam pro vocem exaltare sumitur, quā pro toto animo, & vehemētī desiderio in deum ferri, etiā si vox nulla p̄cesserit: sicut dominus ad Moysen nihil antea locutū, ait, Exo. 14. Quid clamas ad me: cui ferē addi solet respōdēdi verbū pro exaudiri. Ionæ 2. Clamauit in tribulatione mea ad dominū, & respōdit mihi, i. exaudiuit.

3. Non

3. *Non est seruus*, id est, per Christū iam non sumus serui, sed filij, addeoque & hæres.

4. *Egena elementa*, legem Moyſi eiusque; inutiles ceremonias ad quæ pseudoapostoli obseruāda Galatas compellebāt, de quibus elementis dicit, *Dies obseruati*, vt puta dies sabbati, & Neomeniæ, & dies octauarum: & *mensēs*, sicut

Itaque iam nō est seruus, sed filius. Quod si filius: & hæres per deū. Sed tūc quidem ignorantes, deū iis qui natura nō sunt dij, seruiebatis. Nunc autē cum cognoueritis deū, imò cogniti sitis à deo: quomodo cōuertimini iterū ad infirma & egena elementa, quibus de nouo seruire vultis? Dies obseruatis, & mēses, & tēpora, & annos. Timeo vobis, ne sine causa laboraueri in vobis. Estote sicut ego. Quia & ego sicut vos: fratres obsecro vos. Nihil me læsistis. Scitis autē quod per infirmitatē carnis euangelizauī vobis iā pridem: &

primū in quo 14. die phasie fiebat, & 7. tempora, quia tribus anniviciibus Hierosolymā adoratū veniebāt. Annos, scilicet 7. remissionis annū, & 50. iubilei. Hęc omnia Iudæi religiose obseruabant: quod vno tēpore statutum erat, nefas existimantes alio fieri. Nō sic autē Christiani, inquit Hieronymus, quia in spiritu dies omnes festos, & quoque die verū phasie celebrare possimus. Ambrosius cū quo videtur sentire Græca scholia, interpretatur per elementa mūdi solis & lunę adorationes: vt dies obseruare dicantur, qui dies factos ac nefastos superstitione

se obseruabant: menses, qui lunationibus, vt ita loquar, tantum tribuunt. Tempora, qui negant veris initio quicquam fieri oportere. Annos, qui anni initū sano bisfronti dicant: sed p̄stat per egena elementa inutiles legis obseruationes intelligere, quibus subire Galatas pseudoapostoli Iudæi volebant: neque enim Iudæi cogerent ad idolorum cultum Galatas.

5. *Estote sicut ego*, i. imitami me ipsum qui seruens olim ceremoniarum zelator, nunc per Christum illas negligo. quia ego sicut vos, subaudi, aliquando fui legis nimium studiosus.

6. *Per infirmitatē carnis*, id est, in corporalibus afflictionibus: in quibus assiduus erat ob persequentes aduersarios: & ita Græci exponunt. Hieronymus ad Galatas exponit, Euāgelizauī vobis per infirmitatē carnis, scilicet vestre, i. prout infirmitas vestra ferre poterat, non de altioribus mysteriis, sed quatenus ferre valebatis.

7. Tentat

7. *Tentationem vestram.* Græci legunt pro vestram *μου. i. meam*, & vocant tentationem Pauli afflictiones, vincula, plagas, & incarcerationes quas in carne subponebat, quam, inquit, tentationem non spreuistis. nequaquam me ob huiusmodi afflictiones expulistis: sed velut angelum dei excepistis. Græci habent *ἐν πειρασμῶν ἐν τῇ σαρκί μου*, id est, tentationem meam quæ est in carne mea, scilicet afflictiones quas in carne mea fero. Hier. & Ambro. legunt vestram pro vestri passiuè. i. cum ego virium vestrarum periculum faciens, vobis; tētans, humiliter vobis abiecta & humilia prædicarem, hanc vestri tentationem, hoc virium vestrarum experimentum non spreuistis. i. non me ob huiusmodi quandam vestri diffidentiam expulistis. Vestram ergo tentationem in carne mea non spreuistis. i. quod ego vos in carne constitutus tentauit & periculum virium vestrarum feci, non inique accepistis, neque me ob id spreuistis.

8. *Vbi est beatitudo vestra?* Græci habent, *τίς οὖν ἐν ἡμῶν ἐστιν ὁμοιωσις*, id est, quæ erat beatificatio vestra? quod Græca scholia explicant. primum, non interrogatiuè sed admiratiuè. quæ igitur & quanta erat vestra beatitudo à qua excidistis? alio modo exponunt, quæ erat beatificatio illa qua me beatum prædicabatis? quod ve illa iam abiit? nunc contra, quia vos increpo, odiosus sum vobis: & hic mihi videtur sensus quadrare præcedentibus & sequentibus. præmisit enim, *excepistis me angelum dei, imò et Christum Iesum*: quod *ἐπιπερασμῶν* intelligere oportet: Vbi est igitur beatificatio vestra. i. laudes quibus me beare solebatis? Testimonium enim prohibeo, quia etiam in mei gratiam oculos vestros eruiissetis.

9. *Aemulantur vos non bene.* i. fingunt se vestri ardere desiderio, sed non bono. *volunt enim vos excludere*, id est, à fide abducere ad legem, ut illos æmulemini in legalium obseruatione.

10. *Bonum autem æmulamini in bonos semper*, noster interpretes legit *καλὸν ἐλοῦσθε*, Græci legunt *καλὸν τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῶ*. i. bonum est æmulari semper in bono. i. bonum est semper studio affici in re bonâ. quod autem habet

habet interpretis bonum æmulamini semper in bono, potest ad rem bonam & bonum præceptorè referri, quia prædixerat, volunt vos excludere ut illos æmulemini: bonum autem præceptorè æmulamini in re bona semper, non tantum in præsentia mea, sed in absentia etiam.

11. *Vellem autem esse.* aut Græcè *ἤθελον*, & Latine autè superfluit, ut sepe fit: aut præcedens præpositio filioli mei, & cæ. propter affectionem animi mâ sit eclipica.

Filioli mei, quos iterum perurio, donec formet Christum in vobis. Vellem autem esse apud vos modò, & mutare vocem meam: quoniam 12. confundor in vobis. Dicite mihi quæ sub lege vultis esse, legem non legistis? Scriptum est enim. Quoniam 13. Abrahamus duos filios habuit: unum de ancilla, & unum de libera. Sed quæ de ancilla, secundum carnem natus est: quæ autem de libera,

12. *Confundor in vobis.* Græcè *ἄπορρομαι*, id est, dubius sum animi, nescio quid dicenturus sim de vobis. ita Cyrillus exponit.

13. *Abraham, & c.* veteris ac nouæ legis, Iudæorumque & Christianorum, ex ipsius Abrahamus vxoribus & filiis per allegoriam intellectis, discrimè aperit. Est autem al-

legoria, cum manente historiarum veritate aliud sensu prærenditur. Abrahamus ergo, inquit, duos habuit filios, scilicet Ismael de Agar ancilla, & Isaac de libera Sarra. Ismael autem secundum carnem. i. naturalè generatione de iuvene & fecunda, Isaac verò præter naturam ordine ex nonagenaria, & iam effecta Sarra diuinæ promissionis virtute natus est, per quos cum matribus duo testamenta significatur, duarumque leges, ac duo populi. unum testamentum, scilicet veteris, lex est Moysi in monte Sina vel Sinai data, quæ dicitur Paulo in seruitutem generans, quia Iudæi non ingenuo amore, sed seruili timore legem proficerent: legem ergo veterem Agar præfigurabat, Iudæos Ismael. Videbatur additurus Paulus, alterum testamentum est in monte Sion in libertate generans, sed istud ob sequens hyperbarum oblitus est iisdem verbis addere, quoniam in sententia subiunxit: Sarra autem libera legem euangelicam præfiguratur, & Isaac Christianos liberos per Christum à seruitute Moisaica. Quemadmodum autem Ismael natus grandior, fratrem Isaac persequabatur: ita & Iudæi in cultu dei maiores nati Christianos persequabatur, unde sicut Ismael abiectus est, & hæreditate spoliatus: ita Iudæi, quia legem neglecto euangelio retinent, eiectioni sunt, & cælesti hæreditate abdicati. Nos ergo qui sumus Sarre libere, & ecclesiæ filij, non debemus nos seruituti legis subiicere, Hęc de allegoria, nunc connectenda lectio.

EPIST. PAULI

14. *Hæc enim sunt duo &c.* Interpres legit *ἀντὶ*, id est, hæc: Græci habent *ἀντὶ*, id est, hæc duæ, scilicet, Agar & Sarra sunt duo testamenta, id est, significant & figurant nobis duo testamenta.

15. *Vñ quidem in monte Sina.* Interpres legit *τῷ ὄρει*, id est, in monte: Græci nunc habent *ἀπὸ ὄρους*, id est, à monte. vñ scilicet testamentū profectum est à monte Si-

na vbi latum est, & ipsum in seruitutem generans.

Quæ est Agar, id est, quæ figuratur per Agar. vbi & quæ refertur potest ad & seruitutem, vel ad *τὴν δουλείαν*, id est, testamentum. hoc modo quæ seruitus est Agar, si referatur ad *τὴν δουλείαν*, sensus est, quod testamentum est Agar, id est, per Agar significatur. Et hoc modo relatiuum quæ, quod refertur testamentum, iungitur cum fœminino Agar.

16. *Sina enim.* Græci habent *τὸ ὄρος ἀγὰρ σινᾶ*, asseruntque interpretes Sina montem Arabiæ Arabicè dici Agar, qui mons, inquit, coniunctus est ei, quæ nunc est Hierusalem. Quod verò ait, quæ nunc est, id est, vocatur Hierusalem, hoc ait quia olim Iebus & Salem dicta est. Cum autem Hierusalem & Sina, longissimè distent, Græci interpretantur coniunctus, non vicinitate locorum, sed similitudine, quia sicut in Sina lata lex est Mosaiica, ita Hierosolymis in monte Sion lex euangelica.

17. *Quæ sursum est Hierusalem.* Quidam interpretantur ecclesiam triumphantem, alij militantem, quæ sursum esse dicitur, quia nō terrenis & carnalibus ducitur, vt synagoga: sed supernis & celestibus bonis, quæ, inquit, est mater nostra, licet olim sterilis, nunc tamen multorum filiorum parēs, cuius fœcunditatem esse ab Esaiâ prædictam asserit, dicente: Latere sterilis, &c.

18. *Deserta.* desertam vocat ecclesiam & cōgregationem gentium quæ viro suo, deo scilicet, repudiato, fornicabatur cum idolis: hæc tunc sterilis erat, nullos gignēs spirituales filios, vbi autē Christo adhæ-

per repromissionē, quæ sunt per allegoriā dicta. 14. Hæc enī sunt duo testamēta. 15. Vnum quidem in monte Sina, in seruitutē generans: quæ est Agar (16. Sina enim, mōs est in Arabia, qui coniūctus est ei, quæ nunc est Hierusalem) & seruit cum filiis suis. Illa autem 17. quæ sursum est Hierusalē, libera est, quæ est mater nostra. Scriptū est enim: Latere sterilis, quæ non parit, erumpe & clama, quæ nō parturis, quia multi filij 18. deserta, magis quàm eius quæ habet virum. Nos autem fratres,

Esai.
54.4.
Luc.
23.4.
Ro.
9.6.

adhæsit, quæ Synagoga repudiavit, facta est multorū filiorū mater. 19. *Secundum Isaac promissionis filij sumus.* i. ad Isaac imitationem, sicut enim ille præter ordinē naturæ in vim promissionis ipsi Abrahamo factæ natus est, ita nos fidē & obedientiam patris & filij Isaac imitantes, in vim promissionis factæ Abrahamo de benedicendis

in femine Christo gentibus, promissionis filij spirituales per fidem facti sumus.

19. secundū Isaac promissionis filij sumus. Sed quemadmodū tūc is qui secundum carnē natus fuerat persequabatur eum qui secundum spiritū, ita & nūc. Sed quid dicit scriptura? Eiice ancillam & filium eius. non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Ita que fratres, non sumus ancillæ filij, sed liberæ: 20. qua libertate Christus nos liberavit.

20. *Qua libertate.* Græci cōiunctim legunt initiū sequentis capitis, State, vt sit sensus, State in ea libertate, qua vos Christus liberavit, & nolite sub iugo seruitutis legalis cōtineri & coerceri.

1. *State, & nolite iterum iugo seruitutis contineri pro state* Græcè est *σταθε*, quod significat firmi estote, & posthac in fide ne vacillate, pro cōtineri autē, codices quidam Græci habent *ἐνταυτοις*, quod verti potest ne immisceamini nè implicemini iugo seruitutis scilicet legalis, quia *ἐνταυτοις* miscere significat: aut potius ne obnoxij sitis iugo seruitutis legalis: est enim *ἐνταυτοις*, reus & obnoxius sio, nolite ergo vos reos constituere rursum seruitutis legalis, iugum apprehendendo, alij codices vt Veronensis & Dionysianus, habent *ἀνταυτοις*, quum autem *ἀνταυτοις* significat idem quod *ἀναβουλεύω*, id est, baiulare magis hoc loco videtur quadrare *μη ἀλλοις ὑποτασσέσθε ἀνταυτοις*, id est, ne rursum iugo seruitutis grauemini.

2. *Ecce ego Paulus.* Græci exponunt, nolite alias rationes quærere, mea Pauli pro omni ratiōe satis est autoritas, dico ergo vobis quæ si cir-

ARGVMENTVM CAP. 5.

¶ *A circumcissione Galatas auertit, ostēdens non posse eam stare cum Christo: & interim pseudoapostolis imprecatus, & Galatas ad charitatē hortatus, in manifestatione fructuū carnis & spiritus caput concludit.*

CAPVT V.

AS¹ Tate, & nolite iterum iugo seruitutis cōtineri. 2. Ecce ego Paulus dico vobis, quoniā si circūcidamini, Christus vobis

hendendo, alij codices vt Veronensis & Dionysianus, habent *ἀνταυτοις*, quum autem *ἀνταυτοις* significat idem quod *ἀναβουλεύω*, id est, baiulare magis hoc loco videtur quadrare *μη ἀλλοις ὑποτασσέσθε ἀνταυτοις*, id est, ne rursum iugo seruitutis grauemini.

2. *Ecce ego Paulus.* Græci exponunt, nolite alias rationes quærere, mea Pauli pro omni ratiōe satis est autoritas, dico ergo vobis quæ si cir-

si circumcidimini, id est, si circumcisionem apprehenditis & per eam saluatum vos iri putatis, *Christus nihil vobis proderit*, quem spernitis velut saluandi impotem.

3. *Debitor est vniverse legi faciendæ.* Hoc ait vt eos deterreat à circumfione, quia cum infinita essent legis onera: qui caput legis circumfionem rursus apprehendere cupit, ostendit legem nondum sibi esse mortuam, seque vniversæ legi peragendæ obnoxium.

4. *Euacuati estis*, id est, excidistis à Christo, qui in lege iustificamini, id est, iustificari queritis, sic enim Græci exponunt, pro euacuati estis. Græcè est κενωθητε, id est, soluti estis à Christo, & Christum frustratim apprehendistis.

5. *Spiritus*, non carnalibus cetem o iis.

6. *Fides quæ per charitatem operatur.* Hic Græca scholia: non sufficit solum Christum credere, sed oportet efficacem esse hanc fidem & in opera exire.

7. *Nemini consenseritis*, hoc Græci non habent, est autem sensus, Nemini consensertis, nec credideritis quantum ad fidem attinet, alteri quam mihi.

8. *Persuasio hæc*, id est, Christus, qui vos ad fidem vocauit, nequaquam vobis persuasit, vt circumcideremini.

9. *Modicum fermentum*, id est, peruersa doctrina etiam modica, aut vt Hieronymus exponit, pauci impostores & hæretici totam massam & congregationem vestram inficere possunt.

10. *Circumcisionem*, &c. Persuadebant pseuodapostoli Galatis circumcisionis necessitatem, Paulumque circumcisionem adhuc prædicare, quam opinionem tollens, si circumfionem, inquit, prædico, quid

nihil proderit. Testificor autem rursus omni homini circumcideri se quoniam debitor est vniversæ legis faciendæ. 4. Euacuati estis à Christo qui in lege iustificamini: à gratia excidistis. Nos enim spiritus ex fide spiritus iustitiæ expectamus. Nam in Christo Iesu, neque circumcisio aliquid valet, neque præputium: sed fides quæ per charitatem operatur. Currebatis bene: quæ vos impediuit veritati non obedire? 7. Nemini consenseritis. 8. Persuasio hæc non est, ex eo qui vocat vos. 9. Modicum fermentum, totam massam corrumpit. Ego confido in vobis in domino, quod nihil aliud sapietis quam autem conturbat vos: portabit iudicium, quicumque est ille. Ego autem fratres, si to circumcisioem adhuc prædico: quid adhuc per se

1. Co
5. b.

C

adhuc

ad huc persecutionem patior? Ergo euacuatum est scandalum crucis? Vtinam & abscedatur, quod vos conturbat. Vos enim in libertatem vocati estis fratres: tamen ne libertatem in occasione detis carnis, sed per charitatem spiritus seruite inuicem. Omnis enim lex in vno sermone impletur. Diliges proximum tuum sicut teipsum. Quod si inuicem mordetis & comeditis: videte ne ab inuicem consumamini. Dico autem in Christo spiritu ambulate, & desideria carnis non proficietis. Caro enim concupiscit aduersus spiritum: spiritus autem aduersus carnem. hæc enim sibi inuicem aduersantur vt non quicumque vultis illa faciatis. Quod si spiritu ducimini, non estis sub lege. Manifesta sunt autem opera carnis quæ sunt

Leui.
10. d.
mat.
22. d.
mar.
12. c.
Ro.
13. c.
Iaco.
2. b.
Ro.
13. d.
1. Pe.
2. c.

14. fornicatio, immunditia, impudicitia luxuria, idolorum seruitus, veneficia, inimicitie, contumeliones, amulatioes, iræ, rixæ, dissentiones, sectæ, inuidie, homicidia, ebrietates, comessationes & his similia, quæ prædicta vobis sicut prædixi: quoniam quæ talia agunt, regnum dei non consequentur. Fructus autem spiritus est: charitas, gaudium, pax, patientia, longanimitas bonitas, benignitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia: castitas &c. Auersus huiusmodi, non est lex. Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitis & concupi-

adhuc persecutionem patior à Iudeis quibus utique gratus essem, si illam predicarem? 11. Ergo euacuatum est, &c. i. si circumfionem prædico, iam definit esse scandalo Iudeis crucis predicatio: ob quam tantum offenduntur, quia circumfionem tolleret: sed adhuc offenduntur crucis predicacione, non ergo circumfionem prædico.

12. Ne libertatem. i. nolite libertatem spiritus trahere in occasione & argumentum carnis, i. carnalium concupiscentiarum sectandarum.

13. Mordetis et comeditis. i. graues inimicitias exercetis.

14. Fornicatio. Hic Græci addunt μοιχεία. i. adulterium, deinde πορνεία. i. fornicatio, unde intelligere oportet contra multos hodie illam permittentes, & adolescentulas charitatis prætextu seducentes, non ad alterum modo, sed fornicationem à Paulo inhiberi.

15. Auersus huiusmodi. id est sensus huius loci, quod & illi iusto non est lex posita, id est, si omnes iusti essent, ac secundum spiritum viverent, nulla opus esset lege veritate, & vt Græca scholia explicat qui quod rectum est, agit: monitore ac pedagogo, lege opus non habet, quippe qua superior est.

1. Si pra-

1. Si preoccupatus fuerit homo. Græcè est προληψία & quum προλαμβάνω
 μιν significet etiam opinione præsumo & existimo, mihi videtur
 Græcorum hic esse posse sensus: Si quis opinione præsumitur &
 existimatur esse in aliquo delicto, nolite statim illum vel traduce
 re vel acriter nimis obiurgare, vos qui spirituales estis: sed huiusmo
 di instruite in spiritu lenitatis.

ubi pro instruite Græcè est κατεργάζεσθαι, & quum κατεργάζω, significet hominem
 animo perturbato cōpo-
 nere, ac sibi restituere: po-
 test esse sensus: si quis præ
 occupat⁹ est & antequam
 cauere possit, in delicto
 inuentus est & deprehens-
 us: nolite acriter obiur-
 gare, sed potius in spiritu
 lenitatis illum componi-
 te, ne acriter obiurgatus
 mentem animumque de-
 spondeat, Considerans teip-
 sum, hic sollicitissim⁹ est, in-
 struite considerans, pro cō-
 siderates vosmetipsos, vñ
 Græcè participiū singulare
 est, scilicet σκοπῶν, cum
 verbo plurali, vnde se ve-
 rē Paulus fatetur impeti-
 tum sermone.

2. Opus autem suum probet. i.
 vitā ipse suam scrutetur,
 nec anxie disquirat de a-
 lienā: & sic, si non repre-
 henderit eum cor eius, de
 seipso gloriari poterit ap-
 ud deum, & non in alte-
 ro gloriam habebit, Græ-
 cè ἑστὶν ἑαυτοῦ, id est, aduersus
 alterum, sicut Pharisæus
 gloriabatur, dicens, non
 sum sicut cæteri hominum, raptores, a-
 dulteri, vel ut etiam hic publicanus.

scētis. Si spiritu viuimus, spiritu
 & ambulemus. Nō efficiamur i-
 nanis gloriæ cupidi, inuicē pro-
 uocantes, inuicem inuidentes.

ARGUMENTVM CAP. 6.

Galatas hortatur ut se inuicem ferant, &
 bonis operibus vacent. Deinde pseudoaposto-
 los gloriam tantum humanam ex eorum cir-
 cuncisione ostendit querere. se verò tantum in
 Christo gloriari, cuius gratiam Galatis præ-
 catum, epistolam claudit.

CAP. VI.

FRatres, & si preoccupatus
 fuerit homo in aliquo deli-
 cto: vos qui spirituales estis
 huiusmodi instruite in spiritu lenita-
 tis, cōsideras teipsū: ne & tu tere
 ris. Alter alteri⁹ onera portate, &
 sic adimplebitis legem Christi.
 Nam si quis existimat se aliquid
 esse cū nihil sit: ipse se seducit. B
 2 Opus autem suum probet vnus
 quisq; & sic in semetipso rātum
 gloriā habebit, & nō in altero. v-
 nusquisq; enim on⁹ suū portabit. 1. Co.
 3. b.

3. Com-

3. Communicet, &c. i. qui per prædicationem fidei mysteria docerit,
 communicet in omnibus bonis. id est, de suis facultatibus elargiatur ei,
 qui se catechizat, id est, instruit.

4. Nolite errare, arguit eos, qui falsō paupertatē pretendebāt, ne do-
 ctōres suos aleret. Nolite, inquit, errare, nouit de⁹ vestras faculta-
 tes neq; irridetur. i. tan-
 quam deceptus ludibrio
 haberi potest. Hic enim
 Græci irrideri pro falli su-
 munt.

3 Cōmunicet autē is q̄ catechiza-
 tur verbo, ei q̄ se catechizat ī o-
 mnib⁹ bonis. 4 Nolite errare. De⁹
 nō irridetur. Quæ enī seminaue-
 rit homo, hæc & metet. Qm̄ i
 qui seminatur in carne sua, de carne &
 metet corruptionē: q̄ autē semi-
 nat ī spiritu, de spiritu metet vitā

5. Qui seminat, &c. i. qui car-
 nalia tantū seminatur, suisq;
 cōcupiscētis seruit, de his
 corruptionē metet. i. mortem
 æternā reportabit. Qui autē
 in spiritu seminauerit. i.
 spiritualia bona fecerit,
 de his vitā æternā metet.
 6. Non desiciamus. Græcè μὴ
 ἠκονῶμεν, i. ne desides sim⁹
 neque defatigemur in be-
 nefaciendo.

C eternā. Bonū autē faciētes, 6 non
 deficiamus: tēpore enim suo me-
 temus non deficiētes. Ergo dum
 tēpus habemus, operemur bonū
 ad omnes, maxime autē ad dome-
 sticos fidei. Videre qualib⁹ literis
 scripsi vobis mea manu. 7 Quicū-
 q; enī volūt placere in carne: hi
 cogūt vos circūcidi, tantū vt cru-
 cis Christi persecutionē non pa-
 tiantur. Neq; enim qui circuncun-
 duntur legē custodiunt, sed volūt
 vos circūcidi, vt 2 in carne vestra
 glorientur. Mihi autē absit glori-
 ari, nisi in cruce domini nostri Ie-
 su Christi. Per quē mihi mundus
 crucifix⁹ est, & ego mūdo. In Chri-
 sto enim Iesū, neque circuncisio
 aliquid valet, neque præputium:
 sed 2 noua creatura. Et quicūque
 sēd, ac baptismo renouata, in nouitate
 vitæ ambulans, secundum
 n spiritum

7. Quicumque enim volunt pla-
 cere, ludis scilicet, in carne,
 i. per carnalem circuncisio-
 nem, quam prædicant, &
 per vestrā circuncisio-
 nem, hi vos cogunt circuncidi:
 non quod in circūcisione,
 virtutem esse putent, neq;
 quod legis sint zelatores,
 sed tantum ne circuncisio-
 nem destruendo, persecu-
 tiones patiantur quasi cruce
 & euangeliiū prædicantibus
 iudæi inferunt.

8. In carne vestra. i. carnali-
 ter devobis tāq; sibi acqui-
 sitis discipulis glorientur.

9. Noua creatura. i. anima,

n

spiritū non in veritate li-
teræ secundum carnem.

10. *Hanc regulam* i. hunc vi-
uēdi modū, vt ī nouitate vi-
tæ secū dū Christū ambulēt,
& c. & ī eo solo gloriētur.

11. *Super Israel dei.* i. veros
Christianos, neq; eū oēs
qui ex Israël sunt, hi sunt
Israēlitæ. Rom 9.

12. *Nemo mihi molestus sit,* i. nemo mihi molestiam adferat, & hypo-
crite eos infimulet, aut leuitatis, quod circumcissionem nunc tollo,
nunc prædico. *Ego enim stigmata domini Iesu.* i. plagas, verbera, & af-
flictiones, ob prædicationem illius, & circumcissionis sublationē
in corpore meo porto: sic enim Phorius Græcus exponit.

¶ *Argumentum epistolæ ad Ephesos.*

Ephesus Asiae minoris metropolis est, ubi Paulus egregiam nauavit in
Euangelio operam triennium apud illos versatus: quin & ibi seditione
facta periclitatus est. Huius incolæ, cum in fide perstitissent, hortatur hac
epistola Paulus, vt quæ ceperunt pergant, de arduo mysterio, sub obscurè ta-
men cum illis disserens, ac demum cuique atati & hominum conditione rectè
vinēdi modum præscribens. Scripta est ab vrbe Roma per Tychicū diaconum.

1. *Qui benedixit nos.* i. qui nos
per Christum abundè cum-
mulauit omnibus bonis
spiritualibus & cælestib⁹,
quæ nobis in cælo repo-
suit: sicut Iudeorū benedi-
ctio in terrenis bonis erat,
nā quod ad hoīes attinet,
bñdicere deo laudare est.
vnde paulò antè dixit, *Be-
neditus deus.* i. laude dign⁹,
benedicere autem dei ho-

Paulus apostolus Iesu Christi per voluntatem dei om-
nibus sanctis qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo
Iesu, gratia vobis & pax à deo patre nostro & domi-
no Iesu Christo. Benedictus deus & pater domini nostri
Iesu Christi: 1 qui benedixit nos in omni benedictione
spi-

10 hanc regulam secuti fuerint:
pax super illos & misericordia,
& 11 super Israel dei. De cætero,
12 nemo mihi molestus sit. Ego
enim stigmata domini Iesu in
corpore meo porto. Gratia do-
mini nostri Iesu Christi cum spi-
ritu vestro fratres. Amen.

EPISTOLA

DIVI PAVLI APOSTO-
li ad Ephesios.

ARGVMENTVM CAP. I.

¶ *Præposita salutatione recenset catalogum
beneficiorū dei & patris erga Ephesios, qui-
bus obiter bene precatur congratulans fidei il-
lorum. deinde dignitatem hominū à Christo
assumpti manifestat.* CAP. I.

minibus, est illis benefacere. vnde quod interpres vertit, in omni
benedictione spirituali, nos in paraphraſi, in omni bonorū spiritualiū
largitate: rursus quod ait in cælestibus, intelligit bona olim nobis
in cælo reposita: nūc enim bonis spiritualib⁹ gratia scilicet, ac re-
liquis spiritus sancti donis nos muneratur, & post mortē, si qui-

spirituali in cælestibus in Chri-
sto: sicut elegit nos in ipso ante
mundi constitutionē, 2 vt essem⁹
sancti & immaculati in cōspectu
eius in charitate. 3 qui prædestina-
uit nos in adoptionē filiorū per
Iesum Christū in ipsum, secū dū
propositū volūtatis suæ, in laudē
gloriæ gratiæ suæ, in qua gratifica-
uit nos in dilecto filio suo, ī quo
habemus redēptionē per sangui-
nē eius, remissionē peccatorū: se-
cū dū diuitias gratiæ eius, quæ su-
perabūdauit in nobis in oī sapi-
entia & prudētia, 4 vt notū faceret
nobis sacramētū volūtatis suæ, se-
cū dū beneplacitū eius, q̄ propo-
suit in eo ī dispensatione plenitu-
dinis tēporū, instaurare omnia ī

dē iis rectè vti fuerimus,
gloriam in cælo largitur.

2. *Vt essemus sancti & immu-
culati.* aut magis inculpati,
nā Græcè est ἀμώμος, quod
significat inculpatos & ir-
reprehensibiles, in cōspectu
eius, id est, non modò corā
hominibus, qui de facie
iudicant, sed coram deo,
qui cor intuetur, in charita-
te, referendum est istud ad
id quod præcelsit, *elegit
nos,* in charitate. Græcè
ἐγάπησεν, id est, in dilectione,
siue pro sua in nos dile-
ctione.

3. *Qui prædestinauit.* i. qui
iuxta æternam prædestina-
tionem sibi nos per Iesum
Christum adoptauit in fi-
lios: nā quod interpres ver-
tit in ipsum, pro quo qui-
dam Græci habent *his à orbē*

reciprocè, quò d̄q; Erasmus vertit in sese, mihi referendum vide-
tur non ad prædestinandi verbum, sed adoptionis, quasi prædesti-
nauit vt sibi in filios adoptaret: neq; enim admodum quadrat in
sese, vtrocunq; referas. prædestinauit autem in laudem gloria gratiæ
suæ. i. vt laudaremus & gloriosam prædicaremus gratiā suam, qua
nos sibi gratos effecit in Christo, in quo habemus redēptionem
per sanguinem ipsius, ipsam videlicet peccatorum remissionem.

4. *Vt notum faceret.* superabundauit, inquit, gratia in nobis, ad eò vt
notum faceret nobis sacramētū & mysteriū voluntatis suæ, secū
dū beneplacitū suū, q̄ proposuerat cōplere (vt Græci subaudiunt)
in eo. i. per Christū. sacramētum in quā, quod est instaurare omnia
in Christo cælestia & terrestria. i. omnes homines & angelos vnire

n ij &c

A
2. c.
1. a.
1. p.
1. a.

& cōtingere & ad Christū tanq̄ vnū caput redigere, in dispensatione plenitudinis temporum i. quū tēpus ad id à patre destinatū cōpletū esset. p̄ eo autē quōd d̄ interpret̄ habet iustaurare. Græci legūt ἀνακαινισμοῦ, quod significat summatim colligere. Dei filius autē ante incarnationē nōdū erat caput nostrū, quia nō haberet eandē cū membris humanam naturam.

5. Sorte vocati sumus. Græcè ἐκλυθῆναι ἡμᾶς i. in sorte & hereditatem asciti sumus.

6. In laudē gloria, &c. i. vt simus argumentū & occasio laudādi & glorificandi dei de nostra cōuersione.

7. In quo & vos, sub. sperastis.

8. Signati estis spiritu, &c. Græcè ᾠ signati estis, est ἰσχυροποιήσιν. i. ob signati & sigillati estis. sicut enī hic exponūt Græca scholia, vt suos agnosceret, ac notabilis redderet, spiritu sancto ob signauit deus, quando velut sigillum diuinæ adoptionis spiritus sancti gratiā illis infudit, qui quidē spiritus sanctus est pignus hereditatis nostræ in redemptionem acquisitionis i. velut pignus quo certi ac securi sumus nos populū suū sibi acquisitū redemptū iri, nos enim dei acquisitio sumus & possessio, vt hic Photius ait περιποίησις ἡμᾶς καλεῖ, οὗτε ἢ περιποίησιν ἡμᾶς ἔν θεῷ. i. acquisitionē nos vocat, quōd sibi nos deus acquisierit & comparauit, deinde δὲ ἔν ἀφ᾿ ἑωυτοῦ φησι καὶ πρὸς τὸ θεῷ, τῷ ἀπολυτρωστικῷ τῆν περιποίησιν αὐτῷ. i. arrabo : est igitur & pignus ad hoc videlicet vt possessionem suam redimeret. In laudem gloria ipsius, id est, vt inde laudetur ipse & glorificetur.

9. Gratias agēs. i. gratias agere. Græci enī p̄icipiis ᾠ ἰνιτιουιυτιέ. 10. Vt deus domini nostri Iesu Christi, &c. possēm hic interpretari pater

Christo, quē ī cælis & quē in terra sunt ī ipso. In quo etiā & nos sorte vocati sum⁹, p̄destinati se cūdū propositū eius, q̄ operatur omnia secūdū consiliū volūtatis suæ: vt sim⁹ in laudē glorię ei⁹, nos qui ante sperauimus in Christo, 7 in quo & vos, cū audissetis verbū veritatis, euangeliū salutis vestrę, ī quo & credēs signati estis spiritu p̄missionis sancto, q̄ est pign⁹ hereditatis nostrę in redemptionē acquisitionis, in laudē glorię ipsius. Propterea & ego audiens fidem vestrā, quæ est in Christo Iesu, & dilectionē in omnes sanctos: nō cesso gratias agēs p̄ vobis, memoriā vestri faciēs in orationib⁹ meis, vt de⁹ domini nostri Iesu Christi pater gloriæ, det vobis spiritū sapiētię & reuelationis, ī agnitionē ei⁹, illumina

ter gloriæ. i. à quo omnis in homines gloria manat, vt Cræci videntur exponere: mihi autē videtur esse Hebraismus, vt deus gloria, deus gloriosus dicatur, atque ita sit sensus, vt deus gloriosus domini nostri Iesu Christi pater, det vobis spiritū, & det vobis illuminatos oculos cordis vestri. i. cordis oculos illustret, vt sciatis quē sit spes vocationis ei⁹, id est, ad quā vos vocauit quidq; ab eo vocati sperare debeāt, & quæ domitia, i. quā gloriosam & opulentā hereditatem habituri sunt sancti. 11. Quæ sit supereminens, i. quā excellentem virtutis suę magnitudinē in nos qui nūc credimus ostēderit, qua nos, scilicet (vt Cræci de Pauli persona exponūt) tā ferinis moribus & Christiani sanguinis sitibundos, in Christi fide adduxit & celestia philosophari fecit. sed etiā in futuro. Et oīa subiecit

Psal. 8. c.

Secūdū operationē potētię virtutis eius, quā operatus est in Christo. i. iuxta Photiū (si ἢ secundum operationē referatur ad credimus) per eā virtutē & efficacē potentiam, qua Christum suscitauit à mortuis, quod scilicet Christi resurrectio à morte corporali causa extiterit resurrectionis nostrę spiritualis, quōd q; in ipsum credidim⁹. Si verò referatur ad ἢ supereminēs magnitudo, tunc κατὰ προ κατέκτισε, sumitur: & sensus est, vt sciatis quā sit excellēs magnitudo virtutis eius, qua credimus. Secūdū operationē. i. quæ non est dissimilis neq; inferior illa potente & efficaci virtute, quā operatus est deus in Christo: quōd scilicet non minoris sit potētię infideles à morte spiritali, quā Christū à morte corporali suscitare. Quum autē in firmitatis & mortis Christi meminisset Paulus, statim ad sublimia transulat, dicens eum sedere ad dexteram patris, id est in eadem æqualitate cum patre, & præfectum super omnem principatum, potestātē, virtutem, & dominationē, per quæ intelliguntur angelorū ordines: & quoniam omnium angelorū officia nemo nouit, nec nominare potest, subdit, & super omne nomen quod nominatur, non hic tantum, sed in futuro seculo, id est, & si quod est aliud spiritūū celestium nomen aut officium no-

bis ignotū, oī autē in gloria reuelandū. potest etiā principatus & dominationis nomine quæcūq; potestas intelligi. quod verò sequitur, & *omne nomē*, potest intelligi p̄ quavis dignitate, sicut Latini dicūt, magni nominis hominē, quē etiā *καὶ τὸ βνμάτος* i. à nomine, Græci *ἰνομασίν* vocant, id est, clarū & celebrem. Græci exponunt supra omne nomen, supra omne quod dici nominari sive potest.

12. *Caput supra, &c.* Græci legunt, dedit illū caput ecclesie super omnia, & tūc

sensus est, quod super omnia visibilia aut inuisibilia præfecit illū ecclesie sue caput, aut quod supra omnia bona quæ cōtingere nobis possunt, & tanquam summum bonum ecclesie illum præfecit in caput, quæ quidem ecclesia, inquit, est corpus eius & plenitudo eius, id est, complementum. Caput enim inquit Oecumenius, corpore completur & perficitur, & ipsum etiam corpus capite.

13. *Qui omnia, &c.* Græcè τὸ πᾶν τὰ πάντα ἢ πᾶσι πληροῦμινο, id est, omnia in omnibus adimplentis vel impleti. participium enim medium a. diuē & passiue sumi potest. Græci explicāt *πληροῦμινο ἅντι τὸ πληροῦται*. id est, impletis, vt sit sensus, quod ecclesia est plenitudo capituli Christi, qui omnia adimpler in omnib⁹. quia (vt inquit Hieronymus) singulas in omnibus virtutes omnes aliquando esse faciet in singulis. si exponimus *πληροῦμινο* passiue, non video quomodo ordinetur τὰ πάντα, nisi aduerbia scit, vt sumatur pro omnino, & sit sensus, quod post resurrectionem omnino erit Christus in omnibus fidelibus. Si legimus omnia adimpler, & omnia sumendum est in recto, vt sit sensus, quod Christus qui est omnia in omnibus, id est, qui in omnibus est ac sufficit pro omni bono, adimpler, id est, cōpletur & cōsummat in omnibus mēbris sui corporis, id est, ecclesie quam dixit esse plenitudinem Christi omnia in omnibus completis, vel omnino omnibus suis mēbris cōpleti.

¶ Quoniam ob præpositionum frequentiam, hyperbata & anapodata multa, tum Latine tum Græcè mihi visum est hocce caput sub obscurum, addidimus lector optime post scholia nostra dilucidam ex variis Græcis versionem que vel sola vice commentarij esse possit.

Dilucidior versio primi capituli ex Græco.

PAUL⁹ per dei volūtate Christi Iesu apostol⁹ oīb⁹ sanctis q̄ sunt Ephesū, & fidelib⁹ in Christo Iesu, salutē gratia vobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo. Laude celebrādus est à nobis de⁹ & pater domini no-

stri Iesu Christi, q̄ in omni beneficētia & spiritaliū bonorū largitate suam erga nos munificentia testatus est, nō p̄ hac modo vita, sed in cœlesti etiā hēreditate: idq; Christi merito ac beneficio: sicut nos oī in ipso antequā orbis fundamēta moliretur, p̄ sua ī nos charitate & beneuolētia vt sancti & immaculati ac sine vitio corā ipso (q̄ cor intue tur) essem⁹, elegit: ac iuxta pp̄esam animi sui affectionē & volūtate, eā ob rē prædestinauit, vt sibi per Christū Iesum in filios adoptaret: quo sic adoptati gloriosā ei⁹ & illustrē in nos gratiam laudaremus ac prædicaremus, qua nos sibi per dilectū filiū gratiosos effecit, in quo per eius sanguinē redemptionem assecuti sumus, ipsam videlicet peccatorū remissionē, p̄ opulētā & diuite sua gratia, quæ in nos cū omni rerum diuinarū sapiētia, & humanarū prudentia exuberavit, patefacto nobis suę volūtatis archano, q̄ secū ipse ī Christo facere instituerat, nimirū cū diuinę administrationis suę & cōsilij impleta essent tēpora, omnia in ipso sumvntre, per ipsūmq; luxata oīa instaurare, & tanquā ad rerū caput & summā, oīa ad illū reducere & redigere, tū ī cœlis habitātes angelos, rū degētes ī terra hoīes, eodē sēp sequestro & cōciliatore Christo. Per quē & nos quoq; in dei fortē & hēreditatē adsciti sum⁹, adeoq; (iuxta q̄ oī illi visum erat efficaci rerū omniū opifici, q̄ omnia p̄ suā volūtatis cōsilio agit ac regit:) ad hoc p̄destinati, vt argumētū essemus suā illā gloriā laudādi & illustrandi: ac nos præserti q̄ priores in Christū sperauim⁹: in quē & vos quoq; intellectu veritatis verbo, ipso scilicet salutis vestre euāgelio, spastis: q̄ vbi fide apphēdistis, sancto illo p̄missionis spiritu ob signati estis, firmissimo nostre hēreditatis arrabone & pignore, quo certo nos precioso ipsius sanguine acquisitos redemptum iri ad gloriosam ipsius laudem cōfidimus: Propterea & ego intellecta fide in dominum Iesum Christum vestra, & erga omnes sanctos beneuolentia & charitate perspecta, non cōsilio vestra causa deo gra-

rias agere, in orationibus meis vestri nō immemor: vt gloriosus de⁹ & pater dñi nostri Iesu Christi det vobis agnitionē sui spiritū sapiētiæ & reuelatiōis, mētīsq; vestrę oculos illustret, vt intelligatis quidnā sperare vocati ab illo debeāt, quāq; diues & exuberās sit hereditatis gloria, quam sanctitatis largiturus est suis: porro etiā q̄ excellens magnitudo virtutis ei⁹ erga nos qui credim⁹: quippe quæ non est inferior sua illa virtute efficaci & potente, quā in Christo præsinit ex mortuis suscitato, cui sedē statuit ad dexterā suā in cœlestib⁹ supra omnē principatū & potestātē & virtutē & dominationē, ac supra omne q̄ dici nominariue potest, nō in hoc seculo modō, verū & in futuro: Quin oīa pedib⁹ ei⁹ subiecit, eūmq; ecclesiæ supra omnia, supraq; omnē ecclesiā caput cōstituit: quæ quidē capitis sui Christi corp⁹ & cōplemētū, qui quū oībus rerū omnīū vicē & loco sit, suo corpore cōsummat & completur, rursus quoque oīa in omnibus perficit & complet.

1. Et vos quoq; conuiuificauit.

Græci non legunt conuiuificauit, & tunc longum hoc hyperbatum cōtinue legendum est vsque ad dñm autem, atque ibi cum eclipsi sit, suppleendum viuificauit, aut quid simile, quamquā Hieronymus contigie legit vsque ad dñm conuiuificauit nos, & quia repugnet particula autem, in illo loco, deus autem diues est, ait illā superflue sicut plerunq; Græcis & otiosum est: & hoc modō sensus esset, & vos quum mortui essetis, &c. deus qui diues est, &c. i. etiam nos quoque quum perinde essemus mortui conuiuificauit Christo.

2. secundum seculum mundi. i. mundanum hoc seculum, ei⁹ que desideria i. ex more huius seculi, secundum principem potestatis aëris huius spirituum. tres genitiui sublequentes difficultatem loci faciunt. quidam

ARGUMENTVM CAP. 2.

Nos in omni libidinū genere mortuos, mera gratia à deo patre cū Christo exsuscitatos ostendit, per quem soluta maceria que nos à deo diuidebat, & allata pace, concines sanctorum effecti sumus.

CAPVT II.

ET vos quoque conuiuificauit cū essetis mortui delictis & peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis secundum seculum mundi huius, secundum

A
Colo.
2. d.

dam interpretantur iuxta principem cui est potestas aëris qui est spiritus. sed hoc perperam, refragantibus in hunc locum Græcis scholiis & Theophylasto qui ait: Et ideo Paulus principem potestatis dicit, non quod vllam habeat in aëre ditio nem, sed quia in illo se insinuet: in aëre enim tanquam in vento & spiritu diuerfatur: ideo hic mihi videtur esse sensus: secundū principē potestatis aëris spiritus. nam Græcis deest huius. i. secundū voluntatem & impulsione m eius, qui dominatur potestatis spiritū aëriorum. sic enim Græci ἀρχὴν εἰς τὸ ἀέρος, τὸ πνεύματος, τοῦ ἰσίου θεοῦ ἐν τῷ ἀέρι πνεύματος, θεοῦ τῶν ἀέριων πονηρῶν πνεύματων. i. princeps est aëris spiritus, hoc est diuersan-

principem potestatis aëris huius spiritus qui nunc operatur in filiis diffidentia: in quibus & nos omnes aliquādo cōuersati sum⁹ in desiderii carnī nostrę, facientes voluntatem carnī & cogitationū, & eramus natura filij irę, sicut & ceteri. Deus autem qui diues est in misericordia, pro-

ter in aëre spiritus: videlicet aëriorum nequam spirituum, vocantur autem dæmones spiritus aërij, vel quod plerunq; in aëre quo facilius nobis imponant degunt: vel quod (vt quibusdā videtur) corpora habeant non materialia, sed aëria & spiritualia, aut potius quod aëria sibi ad nos fallendos corpora effingunt.

3. Filios diffidentia. i. inobedientes & incredulos. Nam vtrunq; significat ἀπιστία, vel qui diffidunt se in Christo sine lege saluari posse. In quibus & nos. i. inter quos diffidentia filios & nos quoque Iudæi aliquādo conuersati sumus, nam & increduli ipsi fuimus. neque enim quibus, refertur ad peccatis, quod Græcè est fœminium ἀμαρτίας, sed ad filios, quod Græcè est masculinum ἐν υἱοῖς, de quorum incredulorum numero & nos aliquando fuimus, facientes voluntatem carnī & cogitationum. Græcè θελήματα. i. voluntates. Græci id sic explicant. ἐν τῷ ἰσίου καὶ σαρκικῶς καὶ ψυχικῶς ἀμαρτάνοντες. i. animo & corpore peccantes. vt voluntates carnī, peccata sint carnalia, quæ in corpore versantur: voluntates cogitationum, peccata animi, & spiritualia: vt odium internum, inuidia, blasphemia, hæresis, sic Hiero.

4. Et eramus natura. i. eramus enim natura filij irę. i. ira & vltione diuina digni: quomodo Hebræi vocāt filiū mortis, hominē morte dignū. nō quod natura talis sit creata, & ideo intelligēdū natura. i. naturali inclinatione, vel ab ipsa natiuitate, ob peccatū originis.

5. *Et cum mortui essemus*, id est, quom pariter vobiscum qui idololatræ eratis, ob delicta nostra mortui essemus, & .i. etiam nos conuificauit Christo. hoc est, per Christum vel ad similitudinem Christi, vt sicut à morte corporali Christum suscitauit, sic nos à spirituali: & cõresuscitauit, si de morte animæ intelligit, id nunc factũ intelligẽdum est: sin de morte corporis, accipiendum in spe.

6. *Seculũ superuenientibus*, &c. id est, vt toto sequenti tẽpore ostenderet diuitias gratiæ suæ in bonitate. i. benignitate qua erga nos vlt^o est per Christũ Iesum.

7. *Non ex operibus*, s. fidem præcedẽtib, inde Græca scholia hoc loco habet *ουκ ἐξ ἔργων, ἵνα μή τις καυχῆσθαι: ουκ ἐκ ἀφ' οὗκ ἰσθούλητο ἐξ ἔργων σῶσθαι, ἀλλ' ὅτι ἐκ τῆς χάριτος ἐξ ἔργων σωθῆναι, ἢ μὴ διὰ τῆς χάριτος*, i. non ex operibus, vt ne quis gloriatur: non quod noluerit ex operibus saluare sed quòd nemo ex operibus nisi per fidem & cum fide saluari possit. Excludit ergo opera fidem præcedentia, ne putarent sine fide suis se ad gratiam virtutibus vocatos, quæ sine fide inane tantum nomen sunt virtutis.

8. *Creati in christo Iesu*, &c. id est, ad bona opera facienda per Christum Iesum regenerati non enim (vt inquit Photius) de prima nostri fictione & conditione loquitur, sed de secunda per baptismũ. Photius autem interpretatur *φ* creati in operibus bonis *καὶ τὸ ἀγαθὸν ἔργον κτισθέντες*, id est, ad bene recteque viuẽdum creati, quia autem præmisit Paulus gratia saluari estis per fidem non ex operibus, ne quis putet hoc loco opera excludi fidem sequẽtia, sed præcedentia tantum: audiat quid in hunc locum Photius Græcus ait, *ἔτι, ἵνα μὴ ἀκούσαντες ὅτι οὐκ ἐξ ἔργων ἰσθῶμεν, ἀλλὰ τῆ χάριτι, εὐαγγελίῳ ἐπιγινώσκοντες: δέκνουν, ὅτι μὴ τῶν ἰσθῶν, καὶ ἔργων χάρις*, id est, deinde ne quũ audierimus, quòd nõ ex operibus sed gratia saluari sumus, ne gligẽtiores euadamus: ostẽdit post acceptã fidẽ opus esse operib⁹ quẽ, inquit, præparauit de⁹ vt in illis ambulem⁹, id est, vt ea agam⁹.

9. *Propter*

9. *Propter quod memores estote, quod aliquando vos qui eratis*, &c. Quamquam Græcis non sit qui, non malè tamen additum est ab iuterprete explicandi gratia: secundo verò loco pro eo quod quidam habet, qui eratis in illo tẽpore, veteres codices habet, quod eratis, est autè repetitio superflua sicut & Græcis, sed propter longũ hy

illis ambulemus. 9 Propter quod memores estote. q̄ aliquãdo vos qui eratis gentes in carne: q̄ dicebimini præputiũ ab ea q̄ dicitur circũcisio in carne manifesta: q̄ eratis illo in tẽpore sine Christo, alienati à cõuersatione Israël, & hospites testamẽtorũ, p̄missiõis spẽ non habentes, & sine deo in

perbaton, prioris oblitus: rursum Paul⁹ addidit. sen sus ergo est, memores estote quòd vos qui eratis gentes in carne qui dicebimini, & c. eratis in illo tempore, & c. *Vos ergo qui eratis gentes in carne*, id est, carnalia sectantes desideria, qui dicebimini præputiũ, id est, per ignominiam vocabamini præputiati, ab ea quæ dicitur circũ-

cisio in carne manufacta, id est, à Iudeis carnaliter tantum circuncisus: hoc autem loco *φ* manufacta refertur non ad *φ* carne sed ad *φ* circuncisio. nec ociosum est quod de circuncisio Iudæorum loquens ait, *quæ dicitur*, quasi dicatur tantum, non item vera sit circuncisio: deinde quòd manufactam & in carne esse dicit, ad distinctionem spiritualis in corde circuncisiois. Mementote, inquit, quòd eratis tunc *sine Christo*, id est, sine Christi fide explicita, vel implicita, *alienati à cõuersatione Israël*. Græcè, *τῆς πολιτείας*, quod eleganter interpretes vertit cõuersationem melius quàm quĩ rem publicam & ciuilitatem. neque enim incommodum fuisset Ephesius extra rem publicam Israël esse, modò vnum deum cum Israël verè coluissent. cum ergo *πολιτεία* auti τῆς διαίτης sumatur, id est, pro vitæ ratione & instituto: *πολιτεία* autem cõuersari significet, rectè vertit interpretes alienati à cõuersatione Israël, id est, alium viuendi ritum habentes: illi vnum deum adorabant, vos simulachra muta colebatis: eratis quoque *hospites testamentorum*, Græcè *ἕνοι τῶν διαθηκῶν*. i. alieni à testamentis & extranei. hoc est, ad quos nihil spectabant testamenta & pacta Iudeis facta. vtrunque enim significat *φ* διαθηκῆ. Sunt qui sequens verbum promissionis iungunt cum præcedentibus, vt sit sensus, hospites testamentorũ promissionis. i. extranei nec partẽ habẽtes in promissis testamentis, & pactis, neque spẽ habentes resurrectiõis. Alij legunt promissionis spẽ non habentes, id est, nõ sperantes in promissionibus

misionibus Iudæorum, & eratis sine deo in hoc mundo. quia etsi plures deos colebant, nullus tamen erat illis verus deus.

10. *Nunc autem.* nunc autem quum in Christum credidistis vos qui per idololatriam procul eratis à deo, ad eum per Christi sanguinẽ appropinquastis.

11. *Medium parietem &c.* in inimicitias referunt ad hunc parietem, ut inimicitie sint veluti paries quidam munitus & vallum diuidens inter hostes. Hunc autem parietem inimicitiarum, quidam interpretatur peccata hominum que diuidebant inter deum & nos, quem diruit

Christus in carne sua & morte: atque ita hoc pariete dissoluto, Christus pax nostra, quia nos patri reconciliauit, *Fecit utraque vnum* dum hominem tot interstitis à deo dissidentem assumpsit in deum, fecitque ut esset idem deus & homo. Alij has inimicitias quod magis quadrat ob sequentia, interpretantur inimicitias Iudæorum & gentilium, quia Iudæi gentes execrabantur, gentes autem Iudæos odio habebant. Has Christus inimicitias soluens, *fecit utraque vnum*, dum ex duobus diuersis ritibus & cultus populis vnicum fecit Christianum populum. quidam *medium parietem maceriaz* interpretantur circumcisionem carnalem. Erat enim velut paries distinguens Iudæos à gentibus, & bene paries maceriaz, quia sicut maceria ex lapidibus constat non cementatis, atque adeo facile solubilis est: sic facile solubilis erat circumcisio quam Christus in carne sua, id est, per passionem suam soluens, per fidem fecit utraque vnum. Circumcisionem autem vocat Paulus inimicitias, quia causa esset mutui inter Iudæos & gentes odij. Christus ergo medium parietem soluens, inimicitias videlicet inter Iudæum & Gentile, & vtriusque cum deo verè pax nostra est, qui fecit utraque vnum.

Legem mandatorum, id est, legem Mosaicam, quæ infinitis constabat mandatis, *Decretis*, id est, dogmatis euangelicis abrogans. Ita enim Chrysostomus & Photius Græcus, abrogans legem (inquit) dogmatis, siue fide ipsa, siue iis quæ ipse promulgauit, dogmatis, dicens: Ego autem dico vobis. Non est ergo legendum legem in dogmatis sitam. nam hoc modo Græci dicerent *ἡρ ὁ νόμος ἡρ ἐν τῷ δόγματι*. Græci autem hoc loco non habent secundum articulum, & ideo *ἐν τῷ δόγματι*, significat hic per decreta.

12.

12. *Ut duos*, scilicet populos, tãquam duos homines *condat*, i. creet: Græcè, *κτίσῃ ἐν ἑνὴν ὄνομα ἄνθρωπον*, i. per vnitatem fidei duos populos quodã modo faciat vnum nouum hominem in nouitate vitæ ambulantẽ, & facta pace reconciliet ambos populos deo in vno corpore ecclesiæ per crucem & passionẽ suam, interficiens inimicitias siue Iudæorum &

cretis euacuãs, 12 ut duos condat in semetipso in vno nouum hominem faciens pacẽ, ut reconciliet ambos in vno corpore deo, per crucẽ, interficiens inimicitias in semetipso. Et veniens euangelizauit pacẽ 13 vobis quæ longẽ fuistis: & pacẽ iis qui propè: quoniã per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem. Ergo iam non estis 14 hospites & aduenæ: sed estis 15 ciues sanctorum & 16 domestici dei superædificati super fundamentum apostolorum & prophetarum, ipso summo 17 angulari lapide Iesu Christo: in quo omnis ædificatio constructa, crescit in templum sanctum in domino, in quo & vos coædificamini in habitaculum dei in spiritu sancto.

Ro.
5^{ua}.

13. *Vobis qui longẽ fuistis*, id est, qui procul eratis à deo per idololatriam, & his qui propè i. Iudæis: qui propiores erant, per vnitatem dei cultum.

14. *Hospites*. Græcè, *ξένοι*, extranei.

15. *Ciues sanctorum*. Græcè, *συνκοινωνοί*, i. conciuues & municipes, quia, ad idem ius cœlestis patriæ recepti, cum veris ciuibus sanctis angelis.

16. *Domestici dei*, id est, familiares, super fundamentum apostolorum, id est, fidem à prophetis prædictam, & ab apostolis prædicatam.

17. *Angulari lapide*. angularis lapis Christus dicitur, quod ei totum innititur spirituale ædificium: in quo omnis ædificatio cœlestis ecclesiæ constructa, crescit & exurgit in templum sanctum deo: dum fideles per gratiã dei templum efficiuntur, in quo, inquit, & vos coædificamini in habitaculum dei in spiritu sancto, id est, ut per habitantem in vobis spiritum sanctum, templum & domicilium dei sitis.

Dilucila

Dilucida versio secundi capituli ex Græco.

ET vos quoq; tū ille ad vitā reuocauit, quū propter delicta & peccata vestra mortui essetis, in quibus aliquādo ex more mūdani huius seculi degebaris, pro quibus volūtatē illius & arbitrio, quod cū acriorū spiritūū potestati domine tur, in pertinaces & incredulos homines vim suam exerit: et quorū numero oēs aliquādo & nos quoq; Iudei fuim⁹ in concupiscētiis nostris carnalibus agētes, & desideria carnis animiq; nostri sensa & cogitata sectātes. Eram⁹ enī nō secus ac reliq; gētes, ab ipso nostre natiuitatis exordio ira & ultione diuina digni. At nos de⁹ abūdē misericors: p̄ summa sua erga nos charitate & beneuolētia, quū pariter vobis scū ob delicta mortui essem⁹, cū Christo etiā, ac p̄ Christū Iesum (cui⁹ grati salui estis) viuos reddidit, & pariter vobis scū cū illo suscitatos vnā cū eo sedere inter celestes fecit: vt toto sequēti tēpore excellētes gratiē suę diuitias, p̄ sua in nos benignitate p̄ Christū Iesū collatas, ostēderet. Quōd eū credidistis, & p̄ fidē salui facti estis, nequaquā id vestro merito, sed ipsi⁹ factū est gratia, nō vllis vestris opib⁹, sed sola ipsi⁹ beneficētia. vt ne quis gloriē suā se meritis saluū, & ad fidē esse vocatū. Ipsius enī figmentū & op⁹ sum⁹, in hoc ipsum p̄ Christū Iesū cōditi & regenerati, vt recta studio saque agam⁹ opera, quę p̄parauit deus vt in illis degere- m⁹. Quāobrem memores estote quod vos quondā gētes carnalia tātū sectātes desideria, quū ab ipsis circūcisiōe tātū carnali & manufacta circūcisiōe Iudeis opprobrio vobis p̄putij nomē vertere, sine Christi fide degebatis, ab alienati à cōuersatione Israelis, ritūq; viuēdi Iudaico testamentorū & p̄missarū Iudeis pactiōnū expertes, quoniam poti⁹ extra omnē diuinę p̄missionis sp̄e, ac prorsus sine vllō dei cultu in hoc mūdo viuētes. Nūc autē posteaquā in Christū credidistis, vos qui lōgē à deo aberatis, accessistis radē, & ad illū appropinquastis, sed p̄ Christū Iesum eius quibus sanguinē. Ipse est enī pax nostra qui ex vtroq; populo imō ex deo &

homine, rē vnā effecit, soluto videlicet per carnē suā medio illo maceriei pariete, inimicitias. scilicet hominū cum deo & ipsorū inter se dissolutis, & Mosaica lege, quę mādatorū cōstabat multitudine, decretis abrogata euangelicis, vt è duob⁹ populis pacē inter eos firmās, quodā modo cōdat ac faciat nouū vnum hominē, atq; ambos in vno ecclesię corpore p̄ crucē ac mortē suam deo patri recōciliet perēptis in semetipso per eā veterib⁹ inimicitias. Itaq; mundū hūc ingressus, & vobis qui p̄cul ab illo eratis, & iis qui p̄pius ad illū accedebant, Iudeis, letū ac faustū pacis nunciū attulit, ad eō vt iā per illū vterq; populus accessum habeam⁹ in eodē spiritu ad patrē. Igitur iā nō estis velut peregrini & incolę, sed sanctorū cōciues & municipes, deiq; familiares & domestici, super ipsum apostolorū & prophetarū fundamētū ædificati. cuius quidē ædificij p̄cipuus & angularis ille lapis est Christus in quo omne ædificiū cōstruētū & coagmēratum, per domini gratiā in tēplum sanctū exurgit & crescit. in quo & vos coædificamini, vt p̄ habitantem spiritum sanctum in vobis, dei domicilium sitis.

ARGVMENTVM CAP. 3.

Mysteriū vocationis gentiū sibi reuelatum docet, seque ad illud predicandū à deo delegatū: ob cuius predicatiōem in carcere detētus Ephesos hortatur, ne quo pacto ob suas afflictiones animo frāgatur, illūq; & virtutē cōstātia & plenam dei cognitiōem precatur.

CAPVT III.

A ¹ Vius rei gratia ego Paulus vincens Christi Iesu pro vobis gentibus: ² si tamē audistis diuisionem gratiē dei quę data est mihi in vobis: quoniam secundum reuelationem notum mihi factum est sacramētum si-

1. *Hui⁹ rei gratia. i. vt vos cōdificarē Christo, ego Paulus, subaudi, sū vict⁹ Christi. i. p̄ Christo, quomodo dicim⁹ martyr Christi. i. p̄ Christo. idq; p̄ vobis gētib⁹: inuidiosus enī erat Iudeis. quod se gētiū apostolū esse testaretur: ob eāq; causā ab illis accusatus Romę tenebatur in vinculis.*
2. *Si tamen audistis. Gręci habent ἴσθι. i. si quidem audistis diuisionem gratiē quę data est mihi in vos, id est, si quidem intellexistis creditā mihi esse administrationem*

strationem gratiæ dei inter vos prædicandæ, quæ autè illi credita est dispensatio ostēdit, dicens : *Quoniam secundum revelationem notum factum est mihi sacramentum. Græci habent ἑρμηνεία μοι. i. notū mihi fecit deus. s. sacramentū siue ministeriū illud. nam Græcè est ἑρμηνεία, & indicat mysterium illud de gentiū vocatione: de quo etiā subdit, sicut supra scripsi ἡ bre-*

μυη ἐν ἁλίω. i. paucis, vel paulò antè, sicut præcedenti capite gētes vocatas ostēdit & cōciues sanctorum effectas: sicut, inq̄t, supra scripsi, non quatenus mysterij dignitas & magnitudo exigebat, sed prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterio Christi, id est, sed quatenus capere potestis scientiam & intelligentiā meā circa mysteriū Christi: sic enim Græci exponunt, papæ, inquit, nequaquam omnia quibus opus habebant, scripserat: sed ea tantū quorum capaces erant: scripsi ergo prout potestis intelligere prudentiam & scientiam meā circa mysterium Christi, quod alii generationibus, id est, alia ætate ac præcedenti tempore non est cognitum

3. *in spiritu. i. sicut revelatū est nunc apostolis & prophetis per spiritum, scilicet sanctū: quanquam neque Voronensis codex neque Dionysianus addant sanctū: etsi de illo intelligi debet. Ambro. refert ἡ spiritu ad ἡ gētes esse cohæredes. non est ergo agnitum filiis hominum, sicut nunc reuelatum est, & c. i. non est aliter & tam perfectè cognitum sicut nunc est.*

4. *Gentes esse cohæredes* hoc referendum est ad paulò antè præcedentia. & sic legendum, Notum factum est mihi sacramētum, scilicet gentes esse cohæredes. & c. quæ verò intercedunt, per parenthesis legendi: mysterium autem hoc est, quodd gentes Christo concorporales factæ sunt, id est, vnum corpus in eo mysticum constituentem: & participes promissionis factæ ipsi Abrahæ in Christo.

5. *Mihi enim omnium sanctorum minimo.* Græcis deest enim: tamen Græca scholia dicunt suppleendum esse ἡ. i. enim. Mihi ergo omnium minimo

cut suprā scripsi in breui: prout potestis legētes intelligere prudentiā meā in mysterio Christi, quæ aliis generatiōibus nō est agnitū filiis hominū, sicuti nunc reuelatū est sanctis apostoliceius & prophetis 3 in spiritu, 4 gētes esse cohæredes & cōcorporales & cōparticipes promissionis ei⁹ in Christo Iesu p̄ euangeliū. Cuius factus sum ego minister secundū donū gratiæ dei, quæ data est mihi secundū operationē virtutis eius. 5 Mihi

minimo data est gratia euangelizare, id est, vt euangelizem inuestigabiles pro imperuicigabiles Christi diuitias, & illuminare omnes, id est, vt illuminem.

6. *Quæ sit dispensatio.* quidā Græci legunt κοινωνία. i. communicatio: quidā ἑρμηνεία. i. dispensatio, vel administratio: quidā πατέρες. i. di-

enim omnium sanctorum minimo, data est gratia hæc, in gētib⁹ euangelizare inuestigabiles diuitias Christi, & illuminare omnes, 6 quæ sit dispensatio sacramēti absconditi, à seculis in deo, quæ oīa creauit: vt innotescat principib⁹ & potestatib⁹ in cœlestibus, per ecclesiā, multiformis sapiētia dei secundū præfinitionem seculorū? quā fecit in Christo Iesu domino nostro. In quo habemus fiduciam & accessum in confidentia, per fidem eius. 8 Propter quod peto, ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vobis in ut angeli & archangeli, qui ante incarnationem Christi tantā dei erga gentes bonitatem ignorabant, ac tam variam illius sapiētiam, cum demum planè compertam haberent per Ecclesiam, id est, per tanta bona ecclesiæ gentium concessa, & tam diuersos ac tam bene dispositos in ea gradus & ordines, nam per principes & potestates in cœlestibus, nequaquā malignos spiritus in aere versantes oportet intelligere, sed cum scholiis Græcis, cum Phorio & Gregorio theologo angelos & archangelos, bene ergo inquit, vt innotescat illis multiformis sapientia dei secundum præfinitionem seculorum, id est, pro vt retrò antè à seculo & ab æterno per ecclesiam illis indicare proposuerat.

7. *Quam fecit in Christo.* 7 quam referte potest vel ecclesiam, quam in Christo fecit & condidit: vel illam multiformem dei sapientiam quam in Christo pater exhibuit.

8. *Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis,* Græcè, ἡ ἐκκαλήν ἐν ταῖς θλίψεσι μου, ὅτι ἐν ὁμῶν, est autem ἐκκαλήν malis succumbere,

bere, defatigari & deficere, & referri potest ad personam Pauli, pe-
to ne deficiat in tribulationibus meis pro vobis, siue quas pro vo-
bis fero: siue pro vobis, id est vestra causa. peto scilicet, vestra cau-
sa, & deū oro, ne ob meas afflictiones deficiatis: qui sensus magis
videtur accedere ad Græca. nam si legimus quas pro vobis fero, p-
eo Græci haberent τὸν δὲ
ἰμῶν, præstat autem verte-
re, ne deficiatis, néve con-
sternamini ob meas tribu-
lationes & afflictiones: pe-
riculum enim erat, ne præ-
ceptore suo in tantis peri-
culis constituto, animo
concederent: obsecro ita-
q; ne deficiatis ob meas
tribulationes *quæ est gloria
vestra*, quasi dicat, non mo-
do ob eas nõ deberis suc-
cumbere, sed gloriari po-
tius, quòd princeps & præ-
ceptor vester dignus habitus est, pro nomine Iesu contumeliam
pati.

7. *Ex quo omnis paternitas.* Græcè πατρία, quod paternitatem (vt ita di-
cam) & parentelam significat ac familiam, siue cognationem & af-
finitatem. Id ergo Paulus innuit, se orandi gratia ne ipsi deficiant
flectere genua ad patrem domini nostri Iesu Christi, qui non mo-
do ipse pater est, sed (diuersa tamen ratione) omnium tam homi-
num quàm angelorū: id enim significat quod ait, siue in cælis si-
ue in terra. ab ipso enim communi omnium parente, affines sunt
angeli & homines: atque ita quum de eadem familia ab eodem pa-
tre spiritaliter progredi simus. communem oportet esse omniū
in illum affectionem & voluntatem.

10. *Vt det vobis virtutem corroborari per spiritum eius in interiori homine.*
Græci habent, τὸν δὲ ἰμῶν διὸς ἡμῶν κραταιώθησιν διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἰς
τοῦ ἑσθ' ἀνδραγον, id est, ad verbum, vt det vobis virtute corroborari
per spiritum suum in interiori hominem. hoc est, vt det vobis
secundum interiori hominem virtute sua per spiritum suū cor-
roborari, & Christum habitare per fidem in cordibus vestris, id est, conce-
dat vt per fidem in cordibus vestris Christus habitet.

11. *In charitate radicati.* Photius Græcus vt solæcisimū vitet. sic or-
dinat, vt vos radicati & fundati in charitate possitis cōprehendere
quæ

quæ sit latitudo. i. immensitas potentie diuine: & longitudo. i. æterni-
tas & sublimitas naturæ: & profundum. i. profunditas scientiæ. *Scire
etiam charitatem Christi supereminentem scientiæ.* Græcè ὑπερβατικῶν τῆς
γνώσεως. i. vel maiore quàm quæ virtute humana cognosci possit,
vel quæ exuperat omnē humanā scientiam. Quidā præcedentia, sci-

cū omnibus sanctis, quæ sit latitu-
do, & longitudo, & sublimitas &
profundū: scire etiā supereminē-
tē scientiæ charitatē Christi: 12 vt
impleamini ī omnē plenitudinē
dei. Et autē qui potens est omnia
13 facere superabūdāter quàm pe-
timus aut intelligimus, secundum
virtutē quæ operatur in nobis: 14
ipsi gloria in ecclesia, & in Chri-
sto Iesu, in omnes generationes
seculi seculorum. Amen.

licet quæ sit latitudo, refe-
runt ad vocationem geo-
tiū. i. vt possitis cognosce-
re quā dignitatis & vir-
tutis est hoc mysterium,
vltus est autem vocabulis
omnium dimensionum
corporalium, ad exprimē-
dam illi magnitudinem.
mihī videtur simplicior
sensus esse, vt possitis co-
gnoscere omni dimensio-
ne immensa Christi erga
vos beneficia.

12. *Vt impleamini*, id est, si-
cut Græci exponunt, vt im-
pleamini omni virtute

qua deus plenus est, vel impleamini. i. perficiamini & perfectē co-
gnoscaris vltq; ad plenitudinem & perfectam cognitionē dei, quæ
est vnum deum in tribus personis plenē intelligere & adorare.

13. *Facere superabundanter.* i. abundantius sui cognitionem bonaque
omnia largiri, quàm petere vel excogitare possumus.

14. *Ipsi ipsi*, superfluit, se Hebræorum more locutus est, qui dicunt
cuius eius.

Dilucida versio ex Græco tertij capitulis.

HVius rei gratia ego Paul⁹ ob Christū Iesum & annū-
ciatū vobis gētibus euāgeliū, captius ago in vincu-
lis: siquidē intellexistis creditā esse mihi administra-
tionē gratiæ dei erga vos prædicāda, vtq; iuxta reuelatio-
nē norū ipse mihi fecerit occultū illud sacramentū & my-
steriū, quē admodū breui paulò antē scripsi vobis, quaten⁹
inter legendū meā de Christi mysterio scientiā intellige-
re potestis: quod priscis tēporib⁹ aliāq; ætate nulli vnquā
Hominū taliter agnitū est, qualiter nunc sanctis eius apo-
o ij stolis

stolis & prophetis reuelatū: mysteriū, inquam, illud quo deo visum est gētes vnā cū Christo heredes vnūmq; in illo corpus constituentes, & promissionū in ipso factarum per euāgelij adprehensionē participes facere: cui⁹ ego minister sum fact⁹ p gratuita illa in me dei beneficētia, quā mihi iuxta efficacē vim ac virtutem suam cōtulit. Mihi enim sanctorū omnium minimo & infimo, per dei gratiā credita est prouincia inscrutabiles illas Christi diuitias gētib⁹ annūciandi, atq; omnibus in lucē proferendi, quā sit cōmunicatio & dispēlatio, quātē diuitiā mysterij à seculo in deo, rerū omnū per Christū Iesum conditore, absconditi, vt vel nunc tādē per ecclesiā ipsius principib⁹ & potestatib⁹ cōlestibus, angelis scilicet atq; archāgelis, innotescat varia illa & multiformis dei sapientia, quā (iuxta q̄ olim ante secula decreuerat) in Christo Iesu domino nostro exhibuit, per quē adepta liberē loquēdi fiducia cōfidēter ad deū in fide ipsius accedimus. Quamobrē vestra illū gratia obsecro, ne ob vllas meas afflictiones: quas vestra causa fero, animo cōcidatis ac deficiatis, quū gloriādi magis ex illis argumētū habeatis. Quapropter flexis genibus ad patrē domini nostri Iesu Christi oro & supplico, à quō videlicet omnū tū in cōelo angelorū, tū in terra hominū cognatio & affinitas fluit, vt pro exuberāte sua illa gloriā, virtute vos secundū interiorem hominē per spiritum suū corroboret, & Christū per fidē habitare in cordibus vestris faciat: vt postquā in charitate altē radices egeritis, ac fundamēta in illa ieceritis, perciperē possitis vnā cū sanctis oīb⁹, quā sit latitudo, lōgītudo, sublimitas, & p funditas, & semel Christi in vos charitatē omni humana cognitione superiorē intelligere, vt omni plenitudine diuina & perfectione cōpleamini. Ei autē qui pro ea quam in nos virtute exercet, omnia isthac facere & largiri abundat⁹ multo quā postulare aut intelligere valemus, potest: sit in Christo Iesu gloria sempiternis seculorum ætatib⁹.

ARGV-

ARGUMENTVM CAP. 4.

¶ Totum penē hoc caput paraneses habet: nā primum ad communem pacem hortatus diuersa Christi erga ecclesiam dona in vni⁹ corporū cōaggregationem enumerat. Deinde reterem hominem exuere, & nouū induere precatus, totus est in formandis illorum morib⁹.

CAPVT IIIII.

A Obsecro itaq; vos ego vincit⁹ in domino, vt dignē ambuletis vocatione qua vocati estis, cū omni humilitate & mansuetudine, cū paciētia, supportātes inuicē in charitate, solliciti seruire vnitatē spirit⁹ in vinculo pacis. Vnū corp⁹, & vn⁹ spirit⁹, sicut vocati estis ī vna spe vocationis vestre. Vn⁹ domin⁹, vna fides, vnū baptisma. Vn⁹ de⁹ & pater omnū, q̄ super omnes, & per oīa & in omnib⁹ nobis. Vnicuiq; autē nostrū dara est gratia secundum mēsurā donationis Christi. Propter quod dicit, Ascēdens in altum captiuā duxit captiuitatē, dedit dona hominibus. Quod autem ascendit: quid est, nisi quia & descendit primū in inferiores partes terræ? Qui descendit ipse est & q̄ ascēdit supra omnes cōelos,

Ro.
12. c.
1. Co.
12. b.
B
Mal.
2. b.
Ro.
12. d.
1. Co.
12. b.
1. Co.
10. d.
Psal.
67. d.

1. Dignē ambuletis vocatione, i. pro dignitate vocationis ad quam estis vocati.

2. Vnum corpus & vnus spiritus, sub. sitis, scilicet sitis vnū corpus mysticum in Christo & ecclesia & vnus spiritus, quippe qui vno spiritu potati in baptismo estis. Sitis ergo, inquit, vnum corpus & vnus spiritus per mutuum animorū cōtensionem, sicut vocati estis in eadē spe vocationis vestre, id est, sicut ad eandem spem vocati estis.

3. Vnicuiq; autem. prædicit in corpore mystico diuersa esse dona, prout Christus variē mēsus est & partitus omnibus, neq; ea tamen vnitatem ecclesie scēdere.

4. Ascēdens in altum. Testimonio Davidis ostendit prædictā esse hanc in nos Christi munificētiā. Psal. autem 67. sic habetur, Ascēdisti in altum, cepisti captiuitatem, accepisti dona in hominibus. Paulus nōn vllis suo more mutatis secundam personā mutat in tertiam. Ascendens ergo Christus in altum. i. in cōlū die ascensionis captiuam

duxit captiuitatem i. mortē & diabolū quos vtriusq; extinctis capti uos & vindictos tenebat, vel nos ipsos qui captiui eramus diaboli, ab illo vi eripuit, & secum in spe in amēna paradisi transtulit.

5. Quod autem ascendit, Ex ascensu Christi descensus etiam meminit:

o iij quid

quid nobis, inquit inuuit q̄ ascenderit in cœlam, nisi quoddam prius in inferiores partes terræ descenderit: huic autem descensum quidam accipiunt in uerum virginis, quidam in sepulchrū, alij (quod præstat) in infernum, quod nimirum descendit, Zacharia teste, ut educeret uinctos suos de lacu, in quo non est aqua.

6. *Vt impleret omnia.* Vel ut completeret omnia, quæ de se scripta erant, vel ut omnia perficeret.

7. *Consummationem*, id est, ut sancti & fideles, per eorū regimen & instructionem consummari & perfecti euadāt. *In opus ministerij*, ut operetur & laboret in crederita sibi administratione.

8. *Donec occurrat omnes*, i. futuri sunt hi gradus, & ordines in ecclesia, *Donec occurrant omnes in unitatem filij dei & agnitionis filij dei*, i. do-

nec omnes in Christū credant & agnoscant filium dei, atq; ita fiat uanū ouile & uanū pastor. Donec etiā occurrant in uirum perfectum & mensuram *ætatis plenitudinis Christi*, quidam hoc referunt, & exponunt vsq; ad resurrectionē, in qua ad perfectā ætatē 33. annorū, quæ est Christi ætas, resurgemus. Sed præstat hoc de dei & Christi cognitione intelligere. Omnes enim nos quandiu in hoc mundo agimus, ob vndique fluctuantes hæreseon uetos, & persecutionū procellas sumus uelut paruuli fluctuantes, & instabiles, nec satis firmi, obnoxij hominū nequitia & seductioni. & ideo quosdā dedit deus in ecclesia, apostolos, prophetas, pastores, & doctores q̄ nos uelut paruulos regant, & instituāt, donec omnes in Christū credāt, & eum agnoscat, & *euademus in uirum perfectum*, i. definamus esse fluctuantes paruuli, sed perfectā, & solidam fidem habeamus, nullis uentorum flatibus, nullis persecutionum procellis obnoxiam: & perueniamus ad *mensuram ætatis plenitudinis*, id est, plenæ ætatis Christi, i. quemadmodum in perfectam ætatem perfectamq; membrorum omnium proportionem Christum peruenit, ita & nos ad perfectam plenamq; Christi & dei cognitionem perueniamus, & perfecta consummataque sit membrorū ecclesiæ proportio. sic Occumenius. Hoc autē ante generalem omnium resurrectionem

ut impleret omnia. Et ipse dedit quosdā quidem apostolos, quosdā autem prophetas, alios uero euāgelistas, alios autē pastores & doctores ad cōsummationē sanctorū, in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi: nec occurrant omnes in unitatem fidei & agnitionis filij dei, in uirum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi: ut iam nō simus paruuli, fluctuantes, &

C
1. Co.
12. d.

nē futurū non est, & ideo hucusque illi in ecclesia gradus, & ordines duraturi sunt. His ergo uerbis nihil aliud hic uult Paulus, nisi quod hierarchicus ordo ecclesiæ vsque in finem duraturus est, donec perfectis omnibus cesset omnis in terra prælator,

9. *Circuferamur*, περιφερισυμεν, est autem περιφερισυμεν in errore induci, ac perturbari. quod significatū hoc loco quadrat. i. dedit nobis de^o doctores & apostolos, & prophetas, ne in doctrinæ incertitudine fluctuemus ad omnē uentū & consiliū doctrinæ: & circuferamur. i. in errore mittamur per hominum astutiā, & nequitia ad circūuentionē erroris. i. circūuerti, & insidiis intercepti, 10. *Crescimus*. *Græcè* ἀξίζωμεν. Ambrosius & Hier. interpretantur, augeremus in illa oīa. i. nos nostraque omnia in Christo meliora faciam^{us}, à uerbo ἀξίζω, quod significat augere, interpres futurū sumpsit ad ἀξίζω, quod significat crescere. 11. *Ex quo totum corpus*, huius loci ob hyperbatum sub obscuro hic sensus est: quemadmodum spiritus vitalis à capite defluēs & cerebro, sensum & energiam quandam membris omnibus impartitur, unde totum corpus cum suis membris iuxta cuiusque proportionem crescit & coalescit, modo per diuersas commissuras & iuncturas, neruos, articulos, musculos, & tēdones, sibi inuicem connexa sint membra, nec ab sese inuicem separata, alioqui influre non potest: ita spiritus sanctus à capite nostro Christo manens & procedens, in singula corporis ecclesiæ mystici membra, uim, uirtutem, & gratias suas cum quadam energia & efficacia diffundit, modo totum corpus bene sic compactum, bene scilicet; inuicem connexis membris singulisque suo loco hærentibus, & animorum cōsensione uelut quadam iunctura colligatis: per quam spiritus sancti uirtutem è capite manantem, totū corp^{us} ecclesiæ crescit, nō æqualiter in membris omnibus: sed pro cuiusque cōditiōe ac proportiōe, iuxta quod diuisit illis spiritus sanct^{us}. Chryso. interpretatur corp^{us} compactū & cōnexū, corpus ecclesiæ in Christo adglutinatū & unitū. *Iūcturā subministrationis* ex

D

circuferamur omni ueto doctrinæ in nequitia hominū, in astutia ad circūuentionē erroris: ueritatem autem facientes in charitate, ¹⁰ crescimus in illo per omnia q̄ est caput Christus: ex quo totum corpus compactam & cōnexam per omnem iuncturam subministrationis, secundū operationem in mēsuram uniuscuiusque membri, augmētū corporis facit in ædificationē sui in charitate.

o iiij ponit

ponit spiritū sanctū nobis à Christo subministratū. Photi⁹ autē in terpratur *πνεῦμα ἀφ' αὐτοῦ*, i. omne iūcturā *τῶν πνεύματι συναρτά*, i. oim inter se cohærentiā & cōnexionē: cōnexionē verò subministratiōnis, putat esse hebraismū, quasi dicat Paul⁹, per oēm inter se cōnexionē vobis à Christo subministratā, quia illud q̄ iuicē cohæremus, diuinæ sic l. rgiōis, Mihi videtur *πνεῦμα* sumi *ἀπὸ τοῦ Θεοῦ*, i. oim pro toto & in tegro: & hoc modo sic mihi videretur locus iste dilucidius verti posse: Ex quo totū corpus cōpactū & cōnexam per integrā & perfectā membrorū inter se connexionē, & cohærentiā illis à deo cū actiuosa efficacia subministratam, pro modo & mensura cuiusq; membri in charitate ad ædificationē suipsius crescit & coalescit. cōnexionem autem & cohærentiā membrorum inter se, qua corpus ecclesiasticū coalescit, ipsas mentium & animorum cōensiones debemus intelligere.

12. Hoc igitur dico & testificor in domino, vt iā nō ambuletis sicut & gētes ābulārī vanitate sensus sui, tenebris obscuratū habētēs i^{Re. 1.c.} tellectū, alienati à vita dei p igno ratiā, quæ est in illis ppter cæcitate cordis ipsorū, qui 13 desperātes, semeriplos tradiderūt impudicitia, in operationē immūditie omnis, 14 in auaritiā. 15 Vos autē nō ita didicistis Christū: si tamē illū audistis & i ipso edocti estis,

12. *Hoc igitur dico & testificor in domino* i. hoc iubeo, & testificor i domino, hoc est (vt Græca scholia explicāt) deū testē inuoco, hæc me vobis iniūxisse, sequētia scilicet, vt iā nō ambuletis, &c. qui loc⁹ sequens eo pacto referretur non ad testificor, sed dico vel iubeo.

13. *Desperantes*, interpres legit *ἀπελπότες*, i. cū desperassent vel diffisi. Nā *ἀπελπίζω* despero significat. Alij legūt *ἀπειληότες*, quod vno verbo Latino apte reddi nō potest. dicūtur autem Græcis *ἀπειθεῖν*, qui omni dolore ac sensu mali vacāt, atq; ad omnē naturæ sensum obsurderunt, & secundum hoc, sensus esset: Qui quū obsurderint in malis, neq; iā malū suū sentiāt, vel quū de misericordia dei desperarūt, semeriplos tradiderūt in oēm immūditā & auaritiā.

14. *In auaritiā*, Græcè *ἐν πλεονεξίᾳ*, amplius autem dicit *πλεονεξία*, quā auaritiā, affectum scilicet, aliena etiam vi & violentia diripiendi.

15. *Vos autem non ita didicistis Christum*, id est, non sic edocti estis in Christo facere. Si tamen illum audistis, &c. Græcis est *ἴτε*, i. si quidem audistis: quod cōfirmantis esse putat Chriostomus: Græca scholia purant

putat esse posse ambigentis, sic enim aiunt, tu Græca vide si voles. Potest & hoc quispiā intar dubitantis accipere, quo videlicet amplius illos perstringat, quasi diceret, Ambigo enim si is qui Christum audiit & doctus est, huiusmodi perpetret, hoc modo nō: male vertit interpres, tamen.

16. sicut est veritas i Iesu, deponite vos secūdū pristinā cōuersationē veterē hominē, q̄ corrūpitur secūdū desideria erroris. Renouamini autē spiritu mētis vestræ, & induite nouū hominē, q̄ secūdū deū creat⁹ est in iustitia & sanctitate veritatis, Propter q̄ deponētes mendaciū, loquimini veritatē vnusquisq; cū proximo suo: quoniam nīa sumus inuicē mēbra, Irascimini, & nolite peccare. 17. Sol nō occidat sup iracūdiā vestrā. Nolite locum dare diabolo. Qui furabatur, iā nō furetur: magis autē laboret operādo manib⁹ suis q̄ bonū est, vt habeat vnde tribuat necessitatē patiēti. Oīs 18 sermo malus ex ore vestro nō procedat, sed si q̄s bonus ad ædificationē fidei, vt

16. *Sicut est veritas in Christo Iesu*, Græca scholia aiunt hunc locum referri posse ad præcedentia & sequentia. primo modo sensus est: si tamen audistis illum & docti estis in illo, sicut in Iesu est omnium doctrina & veritas: ἀληθειαν enim *ἀπὸ τοῦ Θεοῦ* dicitur, i. veritatē pro iustitia sumunt: quasi dicat Paulus non ita didicistis viuere in Christo, si tamen illum audistis & in illo docti estis, sicut in eo est omnis veritas & iustitia i. sicut in illo, nil nisi verē & iustē viuere docemur. secūdo modo sensus est, nō ita docti estis in Christo, si tamē illū audistis & i ipso docti estis (sicut i ipso est omnis veritas) deponere veterē hominem: nā quod interpres vertit, deponite, paulo pōst renouamini, & induite, Græcis sunt infinitiui, q̄ sepe p imperatiuos vertuntur, quo modo interpres vertit: & ita legendo faciendus est punctus in τῷ Iesu. *Veterem hominem* verò Paulus appellat, veteres peccandi affectus, *Nouum* autem, nouam mentem Christi fide innouatam.

17. *Sol non occidat*, i. si vos cōtingat affectione naturali irasci, ne diutius iram cōcoquatis, sed ante solis occasum eā ponite, id est enim quod ante dicebat ex Psal. Irascimini & nolite peccare. i. si vos irasci contingat, vt sunt humanæ mentis affectiones: nolite immorari in illa naturali ira, & consensum illi præbere.

18. *Sermo malus*, Græcè *κακὸς*, id est, spurcus & foetidus.

19. *Contristare spiritum dei*, id est, illum aduersus vos irritare, & facere vt instar cōtristati se habeat: in quo spiritu signati estis in die redemptionis. i. cuius gratia, & charismate in die redemptionis. i. baptismo os nostrum sigillatum est: aded vt præter eius auctoritatem qui sigillum apposuit, aperire non liceat, quanto minus ad spurca & putida verba?

- 1. *Nec nominetur*, i. ne nominetur quidē inter vos *Sicut decet sanctos*, i. quēadmodū par est sanctos & Christianos cuiuscūque turpis verbi & facti expres esse.
- 2. *Quæ ad rem non pertinet*, quidā codices habēt & pu to interpretē vertisse, pertinent: est enim Græcē *ἀνεκοντα*, i. indecētia, & refertur ad omnia illavitia prius nominata. vitio autem de scriptoris sublatum est p̄ n.
- 3. *Quod est idolorum seruitus* noster interpretes videtur legisse *ἰδωλολατρίας*, sed Græci nunc habent *ἰδωλολάτρης*, id est, qui est idololatra, hoc est, idolorum cultor vel seruus.
- 4. *Filios diffidentia*, id est, filios siue homines incredulos & inobedientes.

det gratiā audientibus. Et nolite
19. contristare spiritū sanctū dei: i quo signati estis i die redēptiōis. Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia rollatur à vobis cū omni malitia. Estote autē inuicē benigni, misericordes, donātes inuicē sicut & deus in Christo donauit vobis.

ARGUMENTVM CAP. 5.

Hoc toto capite paraneses propē sunt Pauli, ad bona opera hortantur, & à peccato dehortantur, mutuūq; viro & uxori amicitiam Christi & ecclesie exemplo persuadent.

CAPVT V.

EStote ergo imitatores dei sicut filij charissimi, & ambulante in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum p̄ nobis oblationē & hostiā deo in odore suauitatis. Fornicatio autē & oīs immūditia, aut auaritia nec noīetur in vobis, sicut decet sanctos: aut turpitudō, aut stulti loquiū, aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinet: sed magis gratiarum actio. Hoc enī scitote intelligētes, quod omnis fornicator, aut immundus, aut auarus est idolorum seruitus, non habet hereditatem in regno Christi & dei. Nemo vos seducat inanibus verbis. propter hæc enim venit ira dei in filios diffidentia.

No.ite

mar. Nolite ergo effici participes eorū.
13. d. Eratis enī aliquādo tenebrę: nūc
Luc. autē lux in dño. Vt filij lucis ambulare. (Fructus enī lucis, est in oī bonitate, & iustitia, & veritate) p̄bātes quid sit beneplacitum deo: & nolite cōmunicare operib⁹ in fructuosis tenebrarū, magis autē redarguite. Quę enī in occulto sūt ab ipsis: turpe est & dicere, Oīa autē quę arguū: à lumine manifestatur: omne enim quod manifestatur, lumē est. Propter q̄ dicit, Surge q̄ dormis, & exurge à mortuis: & illuminabit te Christus. Videte itaq; fratres quomodo caute ambuletis, nō quasi insipientes, sed vt sapientes: redimētes tempus, quoniam dies mali sunt. Propterea nolite fieri imprudentes: sed intelligentes, quę sit voluntas dei. Et nolite inebriari vino in quo est luxuria, sed implemini spiritu sancto loquētes vobis metipsis in psalmis, hymnis, & canticis spiritualib⁹ cātantes, & psallētes in cordib⁹ vestris domino: gratias agētes semper p̄ omnibus in nomine domini nostri Iesu Christi deo & patri. Subiecti inuicē, i timore Christi. Mulieres viris suis subditæ sint sicut dño: quoniam vir, caput est mulieris, sicut Christus cap. est ecclesie. ipse saluator

5. Omnis enim, &c. id est, vt inquit Photius, peccata quum arguuntur & per modestam correptionem manifesta sunt, quodammodo lux efficiuntur, dū per pœnitentiam in iustitiam & virtutem conuertuntur. pro hoc enim facit quod allegat ex icerto auctore, surge qui dormis, & exurge à mortuis & illuminabit te Christus. sic quorum peccata arguuntur ac illuminante Christo, & ad pœnitentiam agēte, de tenebris in lucem euadunt, quodammodo lumen efficiuntur.

6. Redimētes tempus, quia dies mali sunt. non sua substantia, sed hominum malitia. redimi autem tempus dicitur, quando male collocatum in carnalibus desiderijs, bonorum operum exercitio sarcimus.

7. *Luxuria*

7. *Lanacro aqua*, id est, baptismo.

8. *Membra summi corporis eius*, i. ecclesie, de carne eius & ossibus eius. i. similē cū eo carnē habentes, vel de carne & ossibus Christi summo, de carne. i. firmitate humanitatis participantes, & de ossibus divinitatis latenti b^o ac solidioribus, i. per gratiæ communicationē nonihil de divinitate quæ sub carne later participant.

9. *Sacramentum hoc magnū est*, quanquam ad literam de mutua viri, & vxoris cōiunctione, & dilectione dicta sint hæc verba, hoc tamen magnum est sacramentū, & mysterium. i. sub hac matrimonij institutione, mysticē Christi, & ecclesie later vnanimis, & indissolubilis coniunctio. Sicut enim patrē, & matrē reliquit homo, vt vxori adhaereat, sic quodāmodo patrem homo factus dereliquit Christus, sicut ipse ait, Exiit à patre, & venit in mundū, non per desertionē diuinitatis, sed humanitatis assumptionē, & matrē synagogā cui quatenus Iudæus, liberat dereliquit vt vxori suæ. i. ecclesie gentium adhereret.

10. *Veruntamen & vos singuli*, Græcis & Latinis deest aliqd supplendū, quale est

corporis eius. Sed sicut ecclesia subiecta est Christo: ita & mulieres viris suis in oibus. Viri diligite vxores vestras: sicut & Christus dilexit ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea: vt illā sanctificaret, mūdāscā lauacro aque in verbo vite, vt exhiberet ipse sibi gloriosā ecclesiam nō habētē maculā, aut rugā, aut aliquid huiusmodi, sed vt sit sancta & immaculata. Ita & viri debent diligere vxores suas, vt corpora sua. Qui suā vxorē diligit: seipsum diligit. Nemo enim vnquā carnē suā odio habuit sed nutrit & fouet eā, sicut & Christus ecclesiam, quia membra summi corporis eius: de carne eius & ossibus eius. Propter hoc relinquet homo patrē & matrē suā & adhaerebit vxori suæ: & erunt duo in carne vna. Sacramentū hoc magnū est, ego autē dico in Christo & in ecclesia. Verū tamen & vos singuli vnusquisque vxorē suā sicut seipsum diligit: vxor autē timeat virum suum.

ARGVMENTVM CAP. 6.

¶ *Parētes, liberos & seruos instituit, & aduersus diaboli insidias diuina armatura munit, obsecrās interim sua gratia precationes illos facere de rebus suis per Tychicum certiores futuros: quibus tandē bene precatus epistolā claudit.*

vos singuli id prestate aut aliud simile.

CAP. VI.

A Fillij, obedite parētibus vestris in domino. hoc enim iustum est. ¹ Honora patrem tuū & matrē tuā: quod mandatū ² primū in pmissione, vt bene sit tibi, & si sōgeu⁹ super terrā. Et vos patres, nolite ad iracundiā puocare filios vestros: sed educate illos in disciplina, & correptione domini. Serui obedite dominis carnalibus, cū timore, & tremore in simplicitate cordis vestri, sicut Christo: non ad oculū seruientes, quasi hominibus placētes, sed vt serui Christi, faciētes volūtātē dei, ex animo: cū bona volūtate seruientes, sicut domino, & nō hominibus. Sciētes quoniā vnusquisque quodcūque fecerit bonū: hoc recipiet à domino, siue seruus, siue liber. Et vos domini eadē facite illis, remittētes minas scientes quod & illorū & vester dominus, est in cælis: & personarū acceptio nō est apud eū. De cetero fratres, confortamini in domino, & in potētia virtutis eius induite vos armaturā dei: vt possitis stare aduersus insidias diaboli. Quā nō est nobis colluctatio ad carnē & sanguinē: sed aduersus principes & potestates, aduersus mundi rectores tenebrarū harū,

1. *Honora patrem tuum*, honorandi verbum hoc loco non tam pro reuereri & venerari sumitur quā pro illis benefacere, & omnem debitam operam præstare.

2. *Primū in pmissione*, quia primum est cui adiecta sit pmissio.

3. *Non ad oculum seruientes*, id est, non tantum in præsentia vt gratiam dominorum simulata animi propititudine incatis, quasi hominibus placentes. i. quasi hominū tantum initori gratiam, sed vt Christi serui, qui mentis affectum nouit.

4. *Confortamini*. i. roboramini & fortes estote.

5. *Carnem & sanguinem*, id est, mortales homines. quomodo Christus ait Petro, Caro & sanguis non reuelauit tibi, id est, nullus hominum.

6. *Spiritualia nequitiā*, id est, spirituales nequitiās in cœlestibus, quia in aëre, quod cœlum dicitur, habitant & dæmones.

7. *Resistere in die malo*, id est, difficili tempore, quoties obruerint tentationes vel in die malo, id est, iudicij qui dicitur dies furoris, & in omnibus perfecti stare, Græcè *ἡμέραν κατ' ἐργασίας*, id est, omnibus perfectis & confectis qui bus ad hoc bellum opus est stare & subsistere positis.

8. *Instantia προσηκρούς*, id est, perseverantia.

9. *Notum facere*, id est, vt notum faciam.

cōtra ⁶ spiritualia nequitię in cœlestibus. Propterea accipite armaturā dei: vt possitis ⁷ resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare. State ergo succitī lūbos vestros in veritate, & induitloricā iustitię, & calceati pedes in præparationē euāgelij pacis: in omnibus sumentes scutum fidei in quo possitis omnia tela nequitiā mi ignea extinguere, & galeā salutaris assumite: & gladiū spiritus, quod est verbum dei, per omnē orationem & obsecrationem orantes omni tempore in spiritu: & in ipso vigilantes in omni ⁸ instantia, & obsecratione pro omnibus sanctis: & pro me, vt detur mihi sermo in apertioe oris mei cum fiducia, ⁹ notum facere mysteriū euāgelij, pro quo legatione fungor in catena ista, ita vt in ipso audeā, prout oportet me, loqui. Vt autem & vos sciatīs quæ circa me sūt, quid agam: omnia vobis nota faciet Tythicus charissimus frater & fidelis minister in domino, quem misi ad vos in hoc ipsum, vt cognoscatis quæ circa nos sūt, & consoletur corda vestra. Pax fratribus & charitas cum fide à deo patre nostro, & domino Iesu Christo. Gratia cū omnibus qui diligunt dominum nostrum Iesum Christū in incorruptione. Amen.

ARGV-

Colo.
3. d.
1. c. f.
10. c.

1. P. c.
1. c.
C

1. the.
5. b.
E. f. a. i.
5. 9. c.
Colo.
4. d.
2. th.
3. a.

D.

Philippenses macedoniæ partem occupant, à Philippis vrbe quare Philippus Macedo condidit sic appellati, hi quum à Paulo edocti verbum euāgelij suscepissent, permanserunt in eo: nec pseudoapostolos receperunt, qui quum secundo vinculum Paulum audissent, per Ephroditum necessaria illi suppeditarunt, per quem ad eos scribit Paulus, consolans eos, & eorum fidem laudans, simulque ad mutuum charitatem cohortans, & aduersus pseudoapostolos confirmans.

EPISTOLA

DIVI PAULI AD PHILIPPENSES.

ARGVMENTVM CAP. I.

Suum erga Philippenses affectum ostendens, asserit nihil ex suis vinculis euāgelio decessisse, quin accessisse multum, se vero pro euāgelio mortem nihil facere, et si illorum gratia viuere optat, quibus ad patienter ferendas afflictiones Christum non defuturum affirmat.

CAPVT I.

A Paulus Thimótheus serui Iesu Christi: omnibus sanctis in Christo Iesu, qui sūt Philippis cū ¹ episcopis, & diaconis, gratia vobis & pax à deo patre nostro, & dño Iesu. Christo ² Gratias ago deo meo in oī memoria vestri semper in cūctis orationibus meis pro omnib⁹ vobis: cum

1. *Episcopi & diaconi*. Episcopos hoc loco presbyteros vocat. nā actorū 20. iidem Ephesinæ ecclesie ministri presbyteri vocantur & episcopi.

2. *Gratias ago, &c.* gratias, inquit, ago deo meo in omni memoria vestri, id est, sēper iugem vestri memoriam habens, super cōmunicatione vestra in euāgelio, vel vt Græci habent *εἰς τὸ εὐαγγέλιον*, id est, in euāgelium, id est, super beneficentia vestra quam hæcten⁹ ex quo credidistis, in euāgelio, & euāgelij ministros cōtulistis. vel vt etiā Græca scholia exponūt, super cōmunicatione vestra in euāgelio. i. super eo quod cū aliis nationibus cōmunicastis & participastis in euāgelio apprehendendo

3. *Sicut.*

3. *Sicut iustum est.* i. sicut equum est me de vobis existimare, quod vos in corde habeam. i. mihi amicissimos, & in vinculis meis, & in defensione & confirmatione euangelij, gaudij mei socios, & cōsortes. Nam hic esse superfluit, vt *scpe Græcis* ἄνωμι, id est, quum nouerim vestrā constantiā in euangelij defensione, iure existimare debeo vos à deo nequaquā deserendos, quinimo cōfidere, quod quæ bona in vobis cœpit operari, perseuerabit vsque in aduentum Christi.

4. *Esse in visceribus Christi.* i. intime à Christo amari, Græci non habeat verbū esse, & ira exponunt, restis est mihi deus, quod vos omnes amen in visceribus Christi. i. amicitia quæ est in Christo.

5. *In omni scientia & sensu.* oro inquit, vt Charitas vestra inuicē magis ac magis abundet, in omni scientia & sensu. i. cum perfecta discretionē & iudicio, vt probetur potiora & meliora. i. vt Græci dicunt, nequando amicitia inuigamini cum hereticis, & improbis. quidam interpretantur scientiam, mysteriorū cognitionē: sensum, rerum agēdarum prudentiam.

6. *Ita vt vincula mea manifesta fierēt.* i. celebra in Christo. quidā interpretantur in Christo per Christū: vt vincula mea non obscuro loco māferint, sed p̄ Christum manifesta facta sint, qui vult nō latere fideles

gaudio deprecationē faciens super cōmunicatione vestra in euāgelio Christi à prima die vsque nūc. cōfidēs hoc ipsū quæ cœpit in vobis opus bonū, p̄ficiet vsq; ī diē Christi Iesu. 3 sicut est mihi iustū hoc sentire, p̄ oībus vobis: eo quod habeā vos ī corde & in vinculis meis, & in defensione & cōfirmatione euāgelij, gaudij mei omnes vos socios esse. Testis enī mihi est Deus, quomodo cupiā omnes vos esse in visceribus Iesu Christi. Et hoc oro, vt charitas vestra magis ac magis abundet in oī scientia, & in oī sensu vt p̄phetis potiora, vt sitis sinceri & sine offensa in diē Christi, repleti fructu iustitię p̄ Iesū Christū, in gloriam & laudē dei. Scire autē volo vos fratres, quæ circa me sunt magis ad profectū venerūt euāgelij: ita vt vincula mea manifesta fierēt in Christo, in oī p̄torio & in ceteris oībus, vt plures è fratribus in domino cōfidentes in vinculis meis, abundantius auerēt sine timore verbū dei loq̄. Quidā quidem, & propter inuidiam &

suos testes. alij exponunt, vt vincula mea in Christo, id est, quæ ob Christū patior, manifesta fierēt in p̄torio & palatio Neronis, ac ceteris omnibus locis: adeo vt meo malo, & exēplo cōfirmati fratres liberius euāgelij p̄dicarēt, licet alia & alia ratione. Quidā enim per inuidiā volentes sibi discipulos facere, & tor in dies Paulō accedere inuidēs: qui

contentionem: quidam autem & propter bonam volūtatē Christum p̄dicant. Quidam ex charitate: sciētes quoniam in defensionem euāgelij positus sum. quidam autem ex contētionē Christum annunciant non syncerē: existimantes pressuram se suscitare vinculis meis. 7 Quid enim? Dū omni modo siue per occasionē, siue per veritatem Christus annūciatur: & in hoc gaudeo, sed & gaudebo, 8 Scio enim quia hoc mihi proueniet ad salutem, per vestram orationem & subministracionem spiritus Iesu Christi, secū dum expectationem & sp̄e meā, quia in nullo cōfundar, sed in omni fiducia sicut semper, & nūc ma-

7. *Quid enim?* sub. mea refert dummodo Christus annuncietur, quacunque id ex causa fiat, siue mei odio, siue inuidia.

8. *Scio enim quia hoc,* id est, scio quod & inuidia & odium eorum qui Christū p̄dicant, mihi cessura sunt in bonum: si quidem vestris me orationibus adiuueritis, & per eas spiritum Iesu mihi impetraueritis. secundū expectationem

& spem meam, id est, prout valde expeto & certō cōfido: quia in nullo cōfundar, id est, nullius mei rei pudebit ob Christum, quinimō cum omni fiducia & constantia sicut hactenus à me factum est, magnificabitur Christus, id est, gloriosus p̄dicabitur in corpore meo, siue per mortem siue per vitam, id est, siue mihi mortem procurarint aduersarij tunc in corpore meo, per constantem mortis tolerationem magnificabitur Christus: siue eorum odia & insidias euasero, magnificabitur etiam in eodem corpore Christus, quod ab eorum insidijs toties liberauerit.

9. *Mihi enim viuere Christus est*, id est, quod uiuo, propter Christū & per Christū uiuo, sicut ad Galat. ait, Quod enim uiuo in carne, in fide uiuo filij dei. *vita enim mea Christus est* mori autē lucrum, id est, mortem lucro ducam per quam ab iis assertus miseris æternū cum Christo uiuam.

10. *Quod si uiuere in carne*, id est, quod si vita mea fructum allatura est per euangelicā prædicationem (ne quis vitæ illum tædio teneri putaret) &c., id est, etiam quid eligam ignoro, quānimō coartor & angustior utrū de duobus malim: vna ex parte cupiens per mortem dissolui & esse cū Christo, quod (si mea rātum commoda specto) multo mihi melius est: alia autem ex parte permanere in carne necessarium propter vos, id est, vitam meam necessariam vobis puto, quapropter confido me seruatum iri vobis ad profectum vestrum, id est, ut proficiatis, & gaudium fidei vestre, id est, ut de vestra in uicem fide gaudeamus & ut gratulatio vestra in me, siue ut Græci dicunt κοίμημα, id est, gloriatio, abundet in Christo Iesu, id est, ut abūde mihi gratulari, vel de me in Christo gloriari possitis per meum aduētum, quod vestri gratia seruatus sim & liberatus.

11. *Digne euangelio*, id est, quemadmodum par est viros euangelicos.

12. *Quia*, id est, quod.

13. *Quæ est illi causa*, &c. id est, quod vos terrent & affligunt, perditionis

significabitur Christus in corpore meo, siue per vitā, siue per mortem. 9. *Mihi enim viuere Christus est & mori lucrū*. 10. *Quod si viuere in carne*, hic mihi fructus operis est: & quid eligam, ignoro. Coartor autem è duobus: desiderium habens dissolui & esse cum Christo, multo magis melius per manere autem in carne necessarium propter vos. Et hoc confidēs, scio quia manebo & permanebo omnibus vobis ad profectū vestrū & gaudium fidei: ut gratulatio vestra abūdet in Christo Iesu in me, per meū aduentum iterum ad vos: Tantūm 11. dignè euāgelio Christi cōuersamini: ut siue cū venero & videro vos, siue absens, audiā de vobis, 12. quia stas in vno spiritu, vnanimis collaborāte fidei euāgelij, & in nullo terreamini ab aduersariis, 13. quæ illis est causa perditionis: vobis autē salutis, & hoc à deo. Quia vo-

ditionis illis causa est, vobis salutis, & hoc dei gratia, qui vobis dedit non solum ut Christo credere, sed ut pati pro eo possitis: idem certamen habentes, id est, eandem pro Christo tribulationem expectantes, qualem me sustinere vidistis & audistis.

1. *Si qua societas spiritus*. i. si mecū aliquā spiritus sancti cōmunicatio nem accepistis, si quavisce ra miserationis: Græci paulo secus habent, scilicet *ἴτις ἐκλήχθη, ἡδὲ διέσημοί*, & constāter penē omnes Græci sic habent, Veronensis codex, Aldinus. Dionysianus autem habet *τι*. Germani soli propter in modum solæcismi, muta uerunt *ἴτις* in *ἵτις*: sensus ergo Græcorum est, si qua viscera & miserationis. interpres legit *ἐκλήχθη διέσημοί*, id est, viscera miserationis. est autem idem sensus: si qua est in vobis charitas & mei miseratione, implete gaudium meum, id est, consummate & perficite ut idem sapiatis. Græcè *ἡσυχία*, id est, perinde sentiat, nec sint in vobis schismata, hoc est, quod paulo post ait, id ipsum sentientes, id est, non diuisi affectionibus aut opinionibus, nihil per contentionem neque per inanem gloriam, subaudi fiat.

ARGUMENTVM CAP. 2.

Ad concordiam & Christi exemplo ad humilitatem & obedientiam eos inuitat. Timotheum quoque & Epaphroditum pollicetur se ad eos missurum, illorum studium & affectum erga illos & seipsum insinuans.

CAPVT II.

A SI qua ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, 1 si qua societas spiritus, si qua viscera miserationis: implete gaudium meum, ut idem sapiatis, eandem charitatem habentes, vnanimis, id ipsum sentientes, nihil per contentionem, neque per inanem gloriam: sed in humilitate, 2 superiores sibi in uicem arbitantes: 3 non quæ sua sunt singuli considerantes:

2. *Superiores sibi inuicem arbitantes*, id est, nolite inflari & extolli, sed vnusquisque alterum præstantiorem se existimet.

3. *Non quæ sua sunt*, &c. id est, non tam propriæ utilitati consulentes quàm alienæ, nam *τὰ ἑαυτῶν σκοπεῖν* Græci dicunt, consulere rebus suis.

4. *Hoc sentit in vobis*, id est, sic afficiamini erga vos, quomodo sibi affectus fuit Christus: qui nequaquam suis commodis studēs, sed patris gloriam, & nostrā querēs vtilitatē, exinanivit semetipsum. 5. *Qui cū in forma dei esset*. i. in eadē cū patre substantia. Formā enim hoc loco & Græcū verbum *μορφῆν* interpretatur Chrysostomus, formā substantialē, cū ergo in forma dei esset & cō substantialis, atq; adeo cōæ qualis deo patri, non rapinā arbitratus est esse se deo. Photius interpretatur hoc modo, quod quis rapuit, id celari se non vult, neq; vel ad tēpus ab sese amandare, timēs ne si diu-ri⁹ celetur, perdat ac sibi p̄reat, nō valens rē vendicare vt suā: quod verō propriū habet, facillē id celari finit, quia quū volet in medium producet. Itaq; Christus cōnaturalē sibi ac maximē propriā cum patre æqualitatē facillē celavit vsq; ad formā serui humiliat⁹, qui aliquoties se deum deiq; filiū ante resurrectionē p̄dicari vult, sciens hanc cū patre æqualitatem non esse rapinā, nec se eam violenter sibi vindicare, atq; ideo eam facillē celavit, quam quoties visum esset, manifestaret. Mihi videtur hic posse esse sensus, ad quē accedunt Ambrosius & Primasius, quod Christus quū in forma dei esset. i. eiusdem cum deo substantiæ & proinde deo æqualis, atq; ideo talis rerū omniū dominationem haberet, nihil sibi vēdicavit potestatis, neq; eā cum patre æqualitatē apud homines imperiose venditavit, sed exinanivit & semet humiliavit, *Formam serui accipiens*. i. hominis naturā assumēs, *in similitudinem hominum factus*. i. tanquā homo factus, nō q̄ vel similitudinis verbum, vel tanquam neget eum hominē factum, sicut neq; Ioan. 1. quasi, vidimus gloriā eius quasi vnigeniti à patre, nō quod verē nō esset vnigenitus dei patris filius, sed quomodo solemus loqui si regem viderimus regali sceptro & habitu incedentē, & dicere, incedit tāquā rex, nō quod negemus eū verē regē esse, sed quia qualis ipse est rex ver⁹, ita incedit sic dicitur Christ⁹ in similitudinē hoīm factus. i. planē instar hoīm ac ver⁹ homo fact⁹, & habitu inuēt⁹ vt hō. i. in forma hominis. i. perinde ac vnus quiuvis ex hominibus, quod ad naturā attinet,

sed & ea quæ aliorū. 4. Hoc enim sentire in vobis, q̄ & in Christo Iesu, q̄ cum in forma dei esset, nō rapinam arbitratus est esse se æqualē deo. Sed semetipsum exinanivit formā serui accipiens, in similitudinem hominū factus, & habitu inuēt⁹ vt homo. Humiliauit semetipsum, fact⁹ obediēs vsque ad mortē: mortem autē crucis. Propter quod & de⁹ exalta-

1. Co.
13. b.

He.
2. b.

net, nō ad cōtractū vitiū Ita autē tria, formā serui accipiēs, in similitudinē hoīm factus, habitu inuēt⁹ vt hō, idē sonāt, nimirū q̄ Christus eandē habēs cū patre naturā, quū posset sibi connaturalē cū patre æqualitatē vēdicare, & sine iniuria ac rapina tribuere: vt humilitatis nobis p̄beret exemplū exinanivit semetipsum & vsq; adeo vit illū: & donauit illi nomen q̄ est sup oē nomē: vt ī noīe Iesu oē genu flectatur, cœlestiū terrestriū & infernorū. & oīs līgna cōfiteatur, q̄a domin⁹ Iesus Christ⁹ ī gloria est dei patris. Itaq; charissimi mei, sicut semp obediistis, nō vt ī p̄sentia mea tātū, sed multō magis nūc ī absentia mea: cū metu & tremore vestrā salutē operamini. De⁹ est enim q̄ operatur ī vobis & velle & p̄ficere, p̄ bona voluntate: Oīa autē facite sine murmurationibus, & hæsitationibus: vt sitis sine querela: & simplices filij dei, sine reprehēsiōe in medio nationis prauæ & peruerſæ: inter quos lucetis sicut luminaria in mūdo: verbū vitæ continētis ad gloriā meā in die Christi. quia nō in vacuū cucurri: neq; in vacuum laboravi. Sed⁹ et si immolor sine querela. Græcē *ἀμύμητοι*, id est, tales de quibus conqueri non possunt, & simplices. i. sinceri filij dei in medio nationis prauæ, id est, in fidelium, verbum vitæ continentes. i. seruantes in vobis, in diē Christi, id est, vsq; ad iudicium, ad gloriā meam. i. adeo vt gloriari de vobis possim, in quibus non frustra laboravi.

9. Si immolor, & c. i. si cōtingat me immolari p̄pter vos, quos tāquā spiritualē hostiā & sacrificiū deo immolauī & obrulī: qdē immolor, nō ad instātē mortē referūt, propter id quod ante dixit, Scio, manebo & cōpermanebo omnibus vobis, sed ad quotidianas affi-

B
Ro.
14. b.
Eph.
45. d.

1. Pe.
4. c.

C

p iij
ctōnes,

tionones, de quib⁹ alibi ait, quotidie morior per vestram gloriam.

10. *Quæ circa vos sunt*, id est, mox vt de rebus vestris videro ac certior factus fuero, sic paulò pòst, mox vt videro quæ circa me sunt, id est, quo modo res habeant meæ.

11. *Quod ex vobis deerat erga meum obsequium*, id est, mei, falsiue, & est sensus, vt vestri in me officij defectu suppleret. Est enim Græcè eiusdem penè verbis, *ἡνα κληρωτοὶ ἢ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς κηρῆς με ἀπὸ τῆς ὑστερίας*, id est, vt impleret id quod deerat vestri in me officij. Phor^{ti} interpretatur hoc modo: misistis quæ mihi operant, & absentis meministis, ac vestram beneficentiam ostendistis. Supererat ad hæc omnia vt à vobis ad me missu recuperarè, & hoc solù deerat: & hoc ille impleuit, quādo vestra ad me munera allaturus ad mortè vsq; accessit, i. mortu fuit proxim⁹, tradēs animā suā vt impleret, & c. q̄ aut̄ interpres vertit tradēs animā, aliter legisse videtur: Græca habet *καταβαλεῖν ὁμολογῶν τῆ ψυχῆς*, i. animæ siue vitæ suæ nō bene consultu volens, hoc est, vitæ suæ ratione non habita.

niā p̄pter op⁹ Christi, vsq; ad mortè accessit: tradēs animā

pra sacrificiū & obsequiū fidei vestræ: gaudeo, & cōgratulor oibus vobis. Idipsū aut̄ & vos gaudete, & cōgratulamini mihi. Spero aut̄ in domino Iesu, Timor. me cito mittere ad vos: vt & ego bono animo sim, cognitis¹⁰ quæ circa vos sūt. Neminē enī habeo tā vnanimē, q̄ sincera affectiōe p̄ vobis solicit⁹ sūt. Omnes enī quæ sua sunt querūt: nō quæ sūt Iesu Christi. Experimētū autē ei⁹ cognoscite, q̄a sicut patri fili⁹ mecū seruiuit in euāgelio. Hūc igitur spero me mittere ad vos: mox vt videro, quæ circa me sunt. Cōfido autē in doīo, quoniā & ipse veniā ad vos cito. Necessariū autē existimaui, & paphroditū fratrem & copatorē & cōmilitonē meū, vestrū autē apostolū & ministrū necessitatis meæ, mittere ad vos: quoniā quē oēs vos desiderabat: & mœst⁹ erat p̄pterea q̄ audieratis illū infirmatū. Nā & infirmat⁹ est vsq; ad mortè: sed de⁹ misertus est eius, nō solū autē ei⁹, verū etiā & mei: ne tristitiā super tristitiā haberet. Festinātius ergo misi illū: vt viso eo iterū gaudeatis, & ego sine tristitia sim. Excipite itaq; illū cū oī gaudio in domino: & eiusmodi cū honore habetote. quoniā p̄pter op⁹ Christi, vsq; ad mortè accessit: tradēs animā

ARGV-

suā, vt impleret id in q̄ ex vobis deerat erga meum obsequium.

ARGVMENTVM CAP. 3.

Q̄ et si in carne gloriari possit, omnem tamen gloriationē excludit, præterquam in Christo, propter quam & iustitiam fidei assequendā, carnalia omnia nihil fecerit, reflecta ad celestē brauium contendens. Deinde notatis hæreticū ad sui imitationem Philippenses inuitat.

CAPVT III.

A De cetero fratres mei, gaude-
te in domino. ¹ Eadē vobis
scribere, mihi quē nō pi-
grū: vobis autē necessariū. videte
canes, ² videte malos operarios,
videte concisionē. Nos enim su-
mus circūcisio, q̄ spiritu serui-
deo: & gloriamur in Christo Ie-
su, & nō in carne fiduciā habētes,
quanquā & ego habeā cōfiden-
tiā in carne. Si quis alius viderur
cōfidere in carne, ego magis circū-
cisus octauo die, ex genere I-
srael, de tribu Beniamin, Hebræus
ex Hebræis, secundum legem pha-
risæus, secundum amulationem
persequens ecclesiā dei, secundū
iustitiā quæ in lege est, conuersa-
t⁹ sine querela. Sed quæ mihi fue-
rint lucra, hæc arbitrat⁹ sum pro-
pter Christū detrimenta. Verun-
tamē existimo omnia derrimētū
esse propter eminentē sciētīā Ie-
su Christi domini mei: propter q̄

1. *Eadem vobis scribere*, id est, hæc ipsa quæ dicturus sum vobis scribere nō est mihi graue aut molestū, neque grauatum id facio. *Exvite* enim dicitur, qui grauatum aliquid facit, vobis autem necessarium est.

2. *Videte malos operarios* i. obseruate & ab illis caute. Operarios autem non vocat hoc loco bonorū operū assertores (vt hic hæretici mētuntur) sed sui similes hæreticos. Neq; enim simpliciter operarios dixit sed malos operarios. Nam & Timotheū vult esse operariū in cōfusibilem *Concisionem* autem circūcisionis assertores Iudæos vocat, dedignat⁹ circūcisionē appellare. Nos enim, inquit, vera circūcisio sumus, qui spiritu deū colimus, neq; gloriamur *in carne*, i. vel secta carnis pellicula, in generis nobilitate, quod sanè possem circūcisus & ipse, & genere Hebræus & pharisæ⁹, & legi emulatore etiā cōtra dei ecclesiā, & in lege irreprehensibilis. Id enim significat, sine querela.

3. *Omnia detrimentum feci*, id est, rerū omniū iacturā feci, & arbitror vt stercora. Græcè, *ὀψβαρα* quæ nonnulli rudera significare dicunt. i. dirutorum ædificio

p iiii rum

rum comminutos lapides, alij abiecta intestina, sic dicta, *καὶ τὸ τοῖς κύνι βιβλίω*, i. quod canibus proiciatur. Phorius interpretatur *ὁὲ βάλαι* stipulam frumenti, comparisonem illius cum lege faciens. Quemadmodum enim necessaria est stipula, donec creuerit triticum, & separatum inde fuerit, ita Christo qui fuit verum granum frumenti nōdum nato, & in legis stipula latente, vtilis erat lex. Vbi autē p passionē & resurrectionē col lectū est nobis hoc granū, & per ascensionē in horrea aeterni patris reconditum, ad nihil ampli' vtilis fuit legis culmus & stipula.

4. Vt est inueniar in illo, &c.

Locus hic admodū hyperbatic' est. Mihi ita videtur ordināda lectio, vt inueniar in illo, i. per illi' gratiā, *conformat' morti eius*, i. mortem illius imitatus esse & expressisse. i. vt sicut ille nostra gratia mortuus est, ira mihi cōtingat p vestra aliorūq; vtilitate ipsiusq; gloria mori, si quo modo, i. aliquo modo, *occurram ad resurrectionem quae est ex mortuis*, i. particeps fiam ipsius gloriose iustorum resurrectionis. Quae verō intercedunt, per parenthesis legendae sunt, vt sit sensus, Omnia nihil feci, vt lucrifaciam Christum, & illius morti cōfiguratus tandem inueniar, vt resurrectionis quoq; ipsius & iustum particeps esse possim: *non habens*, i. non praefertis iustitiam legis, aut in ea cōfidens, sed gratuitam iustificationem in fide, ad cognoscendum illum, per quam fidem & illum agnosca, & virtutem resurrectionis eius & passionum eius *societatem*. Graecē *κατανοῶν*, i. ad cognoscendum quomodo afflictionum illius & passionis cōsors & particeps esse possim.

5. Non quod acceperim, id est, non hoc dico quod iam brauium acceperim, quinimō fector si quo modo illud cōprehendere possim, in quo & comprehensus sum, id est, per praedicationem euāgelij, in qua & ob quam cōprehensus sum à Christo, sic enim Graeci explicāt, qui me fugiētē & reluctantē cōprehendit ac sibi mācipauit

6. Vnum

6. Vnum autem, subaudi, studeo & conor, quae retro sunt obliuiscēs, id est, & preteritam vitā & carnalia penitus omnia. nam retro esse dicuntur carnalia, prout Christus docuit Luc. 9. Nemo mittēs manum suam ad aratrum & respiciens retro, apertus est regno dei. Et extēdēs meipsum *ad priora*, i. ad pposita caelestia praemia, *ad destinatum*, siue vt Graeci habeat, ad scopum persequor, nimirum ad brauium, id est, praemium supernae vocationis.

7. Hoc sentiamus, i. intelligamus nos nondū comprehendisse: vel ita sentiamus, i. sic sapiamus, vt quae retro sunt, i. carnalia, obliuiscamur, & ad priora potioraq; bona cōtendamus. quod si quid aliter sapitis, i. aliter iudicatis scilicet vos cōprehendisse, vel non sic affecti estis, vt quae retro sunt obliuiscamini, deus vobis reuelabit vel ea obliuiscēda, vel vos nondum comprehendisse.

8. Veruntamen ad quod, Graeci nō multo clariorem lectionem habēt, videlicet, *καὶ ἂν τις ὀφθαλμῶν τῶ ἀντιφασίχθῃ καὶ ἀντιφρονῃ*, id est, veruntamen in id quod iam peruenimus recto ordine, eadem regula progrediamur idem sapiamus, vel vnanimiter inuicem affecti simus, est enim *σοιχθῃ*, suo & proprio ordine progredi. sensus ergo est, in fidem quo iam peruenimus eadem regula, recto ordine progrediamur, eandem scilicet habentes regulam, & idem inuicem sentientes vel in regula fidei quo iam peruenimus recto ordine vt decet proprediamur, non sapientes suprā quam oportet, sed cum moderatione. Graeca scholia exponunt, in eadem fidei mensura & regula ad quam peruenimus, stemus & maneamus.

9. Sicut habetis formam nostram, Graeci legunt, *ἵμῶν* nos, id est, pro forma

ma & exemplari: vel sicut habetis formam nostrā. i. sicut typum & formā ambulandi habetis à nobis. 10. *Qui reformabit*, id est, qui hoc humile & abiectū corpus nostrū transformabit in claritatem corporis sui suoq; corpori conformabit quando in resurrectione gloriosum corpus iustis est donaturus.

1. *Germane compar.* Græci hoc loco reprehēdūt, qui pro eo quod græcè est *γῆρας ἀδελφῆ*, cōiugē Pauli intelligunt, quum *ἀδελφός* sociū significet, nec vsquam Paulus vxoris meminisse legatur, & fœminino genere vtrunq; posuisset, si de vxore intellexisset, vt inquit Theophylactus. nec vero simile est, vt Græci dicunt, vxorem Pauli, si habuisset, Philippis in peregrina patria habitasse, sed Tharsū potius aut Hierosolymis. sic autem Græci hoc loco ea de re differunt, *ἀδελφῆ γῆρας*, id est, τὸ ὄνομα τῆς ἀδελφῆς ἔχει τὴν κατὰ τὸν νόμον ἀδελφῆς ἀρχὴν, ἀλλὰ μὴ τὴν τοῦ ἀδελφῆ, id est, ex hoc loco quidam suspicantur Paulum vxorem habere, & illi scribere, sed ridiculum & stultum est istud, multa alia habēt Græci in Ichoiis Veronenſibus, quæ breuitari studens omitto.

uerſatio in cœlis est: vnde etiā saluatorē expectam⁹ dominū nostrū Iesum Christū, 10 qui reformabit corpus humilitatis nostræ cōfiguratū corpori claritatis suæ, secundū operationem virtutis suę, quæ etiā possit subiicere sibi omnia.

ARGUMENTVM CAP. 4.

¶ *Ad spirituales letitiam bonorumq; per seuerantiam eos hortatur: liberalitatis eorum mentionem faciens: quibus tandem bene precatur epistolam salutationibus claudit.*

CAPVT IIIII.

ITaq; fratres mei charississimi A & desideratissimi, gaudiū meū & corona mea: sic fate i domi no charissimi. Euodiam rogo, & Syntyche de p̄cor, id ipsum sapere i domino. Etiā rogo & te i germane cōpar, adiua illas quæ me cū laborauerūt in euāgelio cū clemēte, & ceteris adiutorib⁹ meis, quorū nomina sunt in libro vite. Gaudete i domino semper: iterū dico gaudete. modestia vestra nota sūt oib⁹ hoīb⁹. domin⁹ p̄pe est. nihil solliciti sitis: sed i oī oratiōe & obsecratiōe cū gratiarū actiōe petitiones vestre i notescāt apud deū. Et pax dei quæ exuperat oēm sensū, custodiat corda vestra, & intelligētias vestras i Christo Iesu. De cetero fratres, quęcūq; sūt vera, quęcūq; pudica, quęcūq; iusta, quęcūq; sancta, quęcūq; amabilia,

2. *reſoruiſtiſis pro me sentire.* i. reuiriſtiſis & reuigiſtiſis, vt mihi bene afficeremini, sicut & antea afficiebamini: nam id significat *προσδοξαι*: siue reſoruit ac reuiguit sollicitudo ac studium erga me vestrū: ne autē videatur illos carpere q̄ non nihil illi benefacere destitissent subdit, *occupati autē eratis.* Græcè *καταπεθεσθε*. i. destituebamini oportunitate, siue oportunitas deerat, quapropter tū temporis necessaria suppeditare non valuiſtiſis.

bilia, quęcunq; bonę famę, siqua virt⁹, si qualaſus disciplinę: hęc cogitate. Quę & didiciſtiſis, & acceptiſtiſis, & audiſtiſis, & vidistiſis me, hęc agite: & de⁹ pacis erit vobiscum. Gaius sum aut in dño vehemēter, quoniā tādē aliquādo 2 reſoruiſtiſis p̄ me sentire, sicut & sentiebatiſis, Occupati aut eratiſis. Nō quali 3 propter penuriā dico: ego enim didici, 4 in quib⁹ sum, sufficiēs esse. Scio & 5 humiliari: scio & abūdare. vbiq; & in omnib⁹ institut⁹ sum, & fatiari, & esurire, & abūdare, & penuriā pati. Omnia possū in eo q̄ me 6 cōfortat. Verūtamen bene fecistiſis cōmunicātes tribulatiōi meę. Sciriſis aut & vos Philippēſes, quōd in principio euāgelij, quando profectus sū à Macedonia, nulla mihi ecclesia 7 cōmunicauit in ratiōe dari & accepti, nisi vos soli, q̄a & Thessalonicā, semel & bis in vsū mihi misistiſis. 8 Nō quia quęro datum:

tunitate, siue oportunitas deerat, quapropter tū temporis necessaria suppeditare non valuiſtiſis.

3. *Propter penuriam*, id est, nō id dico quōd penuriam patior, vel magis hoc non dico propter penuriam, quam patiar, vt sic oblique vos ad dandum inuitem.

4. *In quibus sum, sufficiens esse*. i. præsenti & modica fortuna mea exigua contentus esse, & iis quæ habeo.

5. *Humiliari*. Græcè *ταπεινωθῆναι* quod Photius interpretatur, *λιμωτισθῆναι*. i. famelicere, sicut & *πειρασθῆναι*. i. abundare, pro *καταπεθεσθαι*. i. saturari, quinetiam sic Paulus explicat.

6. *Confortat*, id est, corroboret. nō vulgō capiunt pro consolari.

7. *Cōmunicauit in ratiōe dari* & accepti, i. nulla mihi ecclesia pro acceptis spiritualibus tēporalia cōmunicauit. Ratio autem accepti est, quam vulgō receptam vocant, ratio dati, quam mysiam. Rationem ergo accepti fecerunt, quia spiritualis ex me receperunt. Rationem dati non fecerunt quia nihil contrā mihi pro illis sunt elargiti.

8. *Non quero datum*. Græci *δῶμα*, id est, donum, id est, non exigo à vobis dona ac munera, sed requiro fructum abundantem us *ἀγαπῶν ὑμῶν*, id est,

id est, in rationem vestrā. quasi diceret, rationē accēpti expēsiq̄ue ferre vos oportet, ideoq̄; qudd vos ad beneficiētiam horror, non ea ratione facio, vt meo cōmodo cōsulā, sed qudd in ratione expēsi fructificare vos velim per elemosynas.

Amen Salutate omnē sanctum in Christo Iesu. Salutāt vos qui mecū sunt fratres. Salutant vos omnes sancti: maxime autem qui de Cæsaris domo sunt: Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro. Amen.

¶ Argumentum epistolæ ad Colossenses.

Colossenses Asiae minoris populus finitimi Laodicēnsibus, ab Archippo & Epaphra instituti & cōuersi, à pseudoapostolis auersi sunt, persuadētibz Christi nec venisse nec venturū, sed angelos nostræ salutis esse auctores. similiter iudaicas & philosophicas superstitiones illi prædicatibz. aduersus quos munitis Colossensis Paulus, ostendit vnum Christum angelū præfictū nostræ salutis esse auctorē. Deinde auctoritatē suam tutatus, admonet à pseudoapostolorū falsis visionibus & doctrinā sibi cauere. Deniq̄ ad mala fugienda & scētāda bona hortatus sui officij vnamquaque etatem hominum & conditio nem admonens, salutationibus epistolam claudit.

EPISTOLA DIVI

PAULI APOSTOLI AD
COLOSSENSIS.

ARGUMENTVM CAP. 3.

¶ Congratulatur Colossensium fidei, & perfectam illis dei cognitionem precatur obiter Christi excellentiam, ac principatum in omnia prædicās, per quem deo patri recēdibati sint, & Paulus euangeliū minister delegatus, ad manifestandum hæc tenet occultum mysterium.

CAP.

CAPVT I.

A Paulus apostolus Iesu Christi per voluntatē dei & Thimotheus frater: iis q̄ sunt Colofsis sanctis & fidelibus fratrib⁹ in Christo Iesu gratia vobis & pax à deo patre nostro. Gratias agim⁹ deo & patri domini nostri Iesu Christi, semper pro vobis orantes: audientes fidem vestram in Christo Iesu, & dilectionem quā habetis in sanctos omnes propter spē, quæ reposita est vobis in cœlis, quæ audistis in verbo veritatis euāgelij q̄ peruenit ad vos, sicut & in vniuerso mūdo est, & fructificat, & crescit, sicut & in vobis ex ea die, qua audistis & cognouistis gratiā dei in veritate, sicut didicistis ab Epaphra charissimo cōseruo nostro, qui est fidelis p̄ vobis minister Christi Iesu, qui etiā manifestauit nobis dilectionē vestrā in spiritu. Ideo & nos ex qua die audiimus, nō cessamus p̄ vobis; orātes & postulātes, vt impleamini agnitioe voluntatis eius in omni sapientia & intellectu spirituali, vt ambuletis dignē deo, per omnia placētes, in omni opere bono fructificātes, & crescentes in scientia dei omni virtute & cōfortati secundū potentiam claritatis eius: in omni patientia & longanimitate cū gaudio gratias agētes deo patri,

1. *Quam audistis.* Græcè ἐκ προκοδοῦται, id est, quā prius audistis.

2. *Et crescit,* et firari codices Græci habent ἀρξάνμενον, pro quo interpres vertit crescit, tamen græca scholia explicant & legunt, sic enim habent, καροφορεῖται ὅτι καὶ ἠξίεται δομηθεῖσι προσόντων τινῶν τῆ τισὶ πάντας τοῦτο γὰρ καρεῖ καὶ ἠξίεται τοῦ ἠαγγελίου. i. fructificat autem & crescit quotidie accedentibus ad fidem omnino aliquibus. Is enim est euangeliij fructus & augmentum

3. *Orantes & postulantes.* id est, non cessamus orare & postulare, vt plenam diuinæ voluntatis habeatis cognitionem: participia enim hæc Græca pro infinitiuis ponuntur: nō cessamus ergo orare vt impleamini & ambuletis dignē deo, id est, vt dei filios par est, Græci legunt, ἀξίως κυρίου. i. dignē dño.

4. *Cōfortati secundum potentiam claritatis eius.* i. corroboreti secundū robur glorię ipsius, nam pro claritatis, Græcis est δόξης. i. gloriæ.

s. qui

5. *Qui dignos nos* &c. id est, ut Græci exponunt, qui per similes afflictiones dignos nos effecit, qui participes essemus hereditatis sanctorum in lumine, id est, per clarum & non enigmaticam dei cognitionem. *κληρος* enim sortem & hereditatem significat.

6. *Filij dilectionis sue*, id est, dilecti filij sui (Hebraismus est) in quo. i. per quem habemus redemptionem. Græci addunt *διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ*, id est, per sanguinem ipsius.

7. *Imago dei inuisibilis*, ubi inuisibilis genitui casus est. Græcè *ἀόρατος*. dicitur autem Christus *imago patris*, quia per omnia illi similis, & quia patre representat, sicut ipse dicit, Qui videt me, videt & patrem.

Primogenitus omnis creaturæ. i. ante omnem creaturam genitus: non quod creaturam de se postea pater genuerit, sicut secundum humanitatem primogenitus Mariæ virginis dicitur, non quod alios de se postea Maria genuerit, sed mos est Hebræis primū pro vno sumere. primogenitus ergo qui in ipso condita sunt, id est, per ipsum creata sunt omnia, & ante omnes ipse est, subaudi, creaturas, vel lege ante omnia: *πρωτων* enim hoc loco masculini & neutri generis est. Et in ipso omnia constant, id est, permanent & conseruantur.

8. *Principium*, interpres legit *ἀρχή*, id est, principium omnium, vel principium resurrectionis. quidam Græci legunt *ἀπαρχή*, & sic habet codex Dionysianus, id est, primitiæ, quod quemadmodum primitiæ primus & præcipuus est fructus deo dedicatus, ita Christus fructus est, vnus & præcipuus pro nobis deo patri oblatus.

9. *Primogenitus ex mortuis*. i. resurgentium ad vitam immortalē primus. Bene autē ait primogenitus, quia resurrectio quædam regeneratio est, sicut Mar. 19. dicitur, in resurrectione quæ sederit filius hominis.

10. *Coloss.*

10. *Complacuit*, id est, voluit deus pater omnem in eo habitare diuinitatis plenitudinem & perfectionem. Græci non legunt diuinitatis, licet Chrysostomus de diuinitatis intelligat plenitudine.

11. *Pacificans*, referendum est hoc ad id quod præcessit, ut sit primatus tenens, pacificans per sanguinē eius, &c. & quæ intercedit quia in

Apo. 1. b.

primatus tenens: quia in ipso complacuit omnē plenitudinem diuinitatis inhabitare: & per eum reconciliare omnia in ipsum & pacificans per sanguinē crucis eius, siue quæ in terris, siue quæ in cælis sūt.

12. Et vos cum essetis aliquando alienati & inimici sensu, in operibus malis: nunc autem reconciliauit in corpore carnis suæ per mortē, exhibere vos sanctos & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso: si tamē permanetis in fide fundati & stabiles, & immobiles à spe euāgelij quod audistis, quod prædicatum est in vniuersa creatura, quæ sub cælo est, cuius factus sum ego Paulus minister quæ nunc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ

ipso complacuit, per parentem legenda sunt.

12. *Et vos quum essetis*, id est, quum per opera mala hostes dei essetis, non facti aut natura, sed mente & voluntate, id enim significat hoc loco *διὰ τοῦ αἵματος* nunc autem reconciliati sūt, &c. nisi verò hoc loco autem, & Græcum *ἀποκαταστάσας*, ut plenique superfluit, non est commoda connexio, nisi quæ præcedunt. nunc autem continuè legamus: ut sit sensus, placuit deo per Christum reconciliare & cœlestia, & terrestria, & vos quoque quum essetis ab alienati ab illo, & eius per mala opera inimici. Nunc autem reconciliauit per mortem eius exhibere vos, id est, ut vos exhiberet sanctos, &c.

D

13. *Adimpleo ea quæ*. Græcè *ἀντανασταθίζω τὰς ὑπομεινῶσας τῶν ἐπιλειπόντων χριστοῦ*. i. suppleo defectus afflictionum Christi, vel reliquias, ut vertit Ambrosius, non quod insufficientes fuerit Christi passio pro nobis, sed quod afflictiones corporis mystici ecclesie, id est, sanctorum martyrum Christi afflictiones dicantur: quas ille suas ducit, dicens, quod fecistis vni ex minimis istis, mihi feceritis. Photius ita videtur explicare, ut adimplere defectum & reliquias passionis Christi, nihil aliud sit quam pro Christo pati, sicut ille pro nobis passus est. Christus enim pro vobis passus est, inquit Petrus, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia eius. Christus ergo pro nobis passus est, quid iam.

iam reliquum est nisi ut illi compatiatur & coaffigamur: hoc qui facit, adimplet id quod deerat afflictionibus Christi, non ex parte Christi, sed ex parte sua. Quamquam enim redimendis hominibus sufficiens fuerint Christi afflictiones, unum tamen ex parte nostra illis deest, ut scilicet pro ecclesia & nobis iniucere patiamur, per multas enim tribulationes oportet ingredi in regnum caelorum. afflictionum ergo ipse inquit Paulus, *ὀϊσημα*, id est, quod superest scilicet nobis faciendum post ipsius afflictiones, *ἀντανάληψις*, id est, vice ipsius Christi impleo in carne mea per tam longas & graues afflictiones, pro corpore eius, ipsa scilicet & ecclesia.

14. *Ut impleam*, id est, compleam verbum dei scilicet mysterium vel incarnationis, vel vocationis gentium, quod olim absconditum nunc manifestauit, quibus visum est gloriosas diuitias huius sacramenti aperire inter gentes: quod inquam mysterium Christus est incarnatus, spes gloriosa gentium.

15. *Diuitias gloriae*, id est, gloriosas diuitias, Hebraeorum more.

16. *In virtute*, id est, per virtutem.

Dilucida versio ex Graeco capituli primi.

Paulus dei voluntate Iesu Christi apostolus, & Timotheus frater iis qui Colossis agunt sanctis & fidelibus in Christo Iesu fratribus, Salutem. Gratia sit vobis & pax a deo patre nostro & domino Iesu Christo. Gratias agimus iter orandum pro vobis semper deo & patri domini nostri Iesu Christi, inlecta fide in Christo

Christo Iesu vestra, vestraque quam in omnes sanctos benigne prae mittis, ob spem scilicet olim vobis in caelo repositam, de qua audistis antea euangelice veritatis praedicationem, quae ad vos usque peruenit, quemadmodum in vniuerso etiam mundo & fructum producit & promouet, non secus atque in vobis fructum facere coepit, ex illa die quam reuera Dei gratia audistis & cognouistis, prout edocti fuistis, a charissimo coeseruo nostro Epaphra fideli pro vobis Christi Iesu ministro, qui de spirituali vestra in nos charitate certiores nos fecit. Quae propter ex quo illam audiui, non intermittim pro vobis orare & postulare ut plena diuinae voluntatis cognitionem habeatis, cum omni sapientia & scientia spirituali, ut pro dignitate, quam domini dei filios decet, ambuletis, modis omnibus illi placetes, in omni bono opere fructum facientes, & usque ad dei cognitionem proficietes, ac iuxta robur illius omnino ferenda: deoque patri gratias agentes, quod nos in lumine & clara sui agnitione hereditatis sanctorum participes dignatus sit facere: quam nos ex potestate tenebrarum exoptos in regnum transtulit dilecti filii sui, in quo per sanguinem ipsius redemptionem habemus & peccatorum remissionem: qui est imago dei patris: per quem videri ille potest, alioque non aspectabilis: quique est rerum omnium conditorum primogenitus: utpote per quem condita sunt omnia, tum in caelis tum in terra, siue spectabilia sunt illa, siue sensum omnem effugiunt oculorum, siue throni sunt seu dominationes aut potestates, & principatus. Per ipsum enim & in ipso condita sunt omnia, & ipse rebus omnibus conditor prior est. Quinimò in eo consistat & conseruatur omnia. Ipse autem ecclesiastici corporis caput, omniumque rerum & resurrectionis principium, ad vitam quoque immortalis resurgentiū primus & primogenitus. Unde & primo est inter omnes loco. Placuit enim patri omnem in eo deitatis habitare plenitudinem, per quem eum si bi cuncta reconciliare, pacatis in eodem per crucis & passionis ipsius sanguinem, caelestibus & terrenis. Quinetiam vos quoque

quum aliquando abalienari ab illo essetis, & ipsi destinato consilio ob peruersa vestra opera inimici, nunc in carnali suo corpore per mortē suā reconciliauit, vt vos in conspectu ipsius sanctos, immaculatos & inculpato exhiberet: si modo in fide permanetis fundari & stabiles, neq; ab euangelij spe, quod omnibus hominibus sub cœlo degentibus prædicatū est, dimouemini: cuius quidē ego Paulus administrator factus sum, qui nūc ob afflictiones meas vestra causa toleratas gaudeo, & ea quæ Christi afflictionibus supererāt faciēda, in carne mea vice & exēplo ipsius pro corpore ipsius, quæ est ecclesia adimpleo: cuius ego ecclesie iuxta creditā mihi inter vos administrationē, minister factus sum, vt impleā, ac plenē vos verbum dei doceā, mysteriū in quā illud omnibus antea seculis & atatibus absconditū, nūc autē sanctis dei patefactum: quibus scilicet gloriosas sacramenti huius in gentibus dispensati diuitias visum est aperire: quod quidē sacramētum Christus ipse est in vobis & à vobis creditus, gloriosa spes vestra, quæ & nos annūciamus, cū admonitione omnem hominē corripiētes, & docentes in omni sapiētia, vt omnē hominē in Christo Iesu perfectū reddamus: qua in te etiam laboro decertans iuxta operosam vim ipsius, qua pro virtute sua in me agit.

ARGUMENTVM CAP. 2.

¶ *Suo erga eos & Laodicenses affectu declarato, hortatur eos in fide Christi ambulare & pergere, & à pseudo apostolorum imposturis sese obseruare, ostendens Christi in cruce victoriam. Et ne rursum in ceremonias legis se protrudi sināt, neque sibi falsa angelorum visio & superstitione imponi.*

1. *Qualem sollicitudinem.* Græcè ἡλίον ἀγῶνα, quod quidā vertunt, quortū certamen siue periculum. certē Herodianus in secūdo ἀγῶνα vsurpat ἀντὶ τῆς ἀγῶνης, id est, pro anxietate & sollicitudine.

CAPVT II.

Olo enim vos scire i qualem sollicitudinem habeam pro vobis & pro iis qui sunt Laodiceæ, & quicun-

que

2. *Vt consolentur corda ipsorum.* Græcè ἵνα καρτερηθῶσιν ἀνταρῆται ὑμῶν, id est, vt consolationem accipiant corda ipsorum instructōrū, quod autem interpret legit, *Instructi in charitate*, non est quod referatur hic locus, nisi *Consolentur* sumatur actiue, & *ipsorum* pro sua sumatur, vt sit sensus, vt consolentur corda sua instructi in charitate, & c. pro instructi autem Græcè est συμμιβαδύτων, συμμιβαδύτων autem significat doceri & certiore fieri, vnde rectē interpret instructi vertit, & Hilarius instituit, id est, sufficienter instituit atque instructi in omnes diuitias plenitudinis intellectus in agnitione mysterij dei & patris & Christi Iesu, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi. Hod autē dico: vt nemo vos decipiat in 3 sublimitate sermonum. Nam etsi corpore absens sum: sed spiritu vobiscū sum, gaudens & vidēs ordinem vestrum, & firmamentum eius, quæ in Christo est, fidei vestræ. **B** Sicut ergo accepistis Iesum Christum dominū: in ipso ambulate, radicati, & superedificati in ipso, & confirmati in fide, sicut & didicistis abundātes 4 in illo in gratiarū actione. Videte ne quis vos decipiat per philosophiā & inanē fallaciā: secundū traditionē hominū, secundū 5 elementa mundi, & nō secundū Christū. quia

persuadendum accommoda.

4. *In illo.* Græcè ἐν αὐτῷ, id est, in illa, scilicet fide.

5. *Elementa mundi.* ea vocat cultum & obseruationem astrorū, quod omnia referēbāt pseudoapostoli, nō deo autotū, sed elementorū

q ij coniun-

coniunctionibus & astrorum influxionibus omnia tribuētes: aut etiam Iudaicas ceremonias, sicut in fine capituli innuere videtur, de quibus vide ad Galatas quarto, numero quarto.

6. *Corporaliter*. i. substantialiter & secundum substantiā, non secundum energiam & operationem: vel corporaliter. i. in corpore, qui est caput omnis principatus & potestatis. i. omnium angelorum, ut salutem suam non ad angelos, sed superiorē angelis Christum referre doceat.

7. *In expoliatione*. i. non estis circumcisi circumcissione carnali & manufacta, quæ consistit in expoliatione corporis carnis, hoc est, in amputatione carnes partis de corpore, sed in circumcissione Christi, id est, peccatorum omnium per Christum amputatione.

8. *Consepulti*, &c. Vide de hoc ad Romanos sexto, numero tertio.

9. *Preputio carnis vestrae*, id est, per concupiscentias vestras carnales.

10. *Chirographū decreti*, Interpres legit τὸ δόγματος. Est autem hoc chirographū, quo se per esum ligni vitæ omnesque posteros Adam æternæ morti reddiderat obnoxios, iuxta decretum & arrestum dei dicentis, quacunque hora comederitis, morte moriemini. multi legunt pro decreti τὸ δόγματι, id est, per δόγματα, scilicet quod chirographum deleuit per dogmata euāgelica.

11. *Traduxit*. traducere hoc loco sumitur pro infamia afficere, & velut exemplū & spectaculū omnibus proponere: quomodo in triumphis per urbem circumagere captiuos victores solēt, ita Christus victor in cruce diabolicis potestatibus spolia detraxit, triumphans illos in semetipso, id est, in semetipso de illis triumphum agēs, conū-

confidenter & palam illos traduxit ignominiosē superatos. omnibus ostentans.

12. *Nemo ergo vos iudicat*, id est, ne finatis vos condemnari ob superstitiones cibi & potus, aut in parte diei festi. Partem autē diei festi dicit, quia partim dies festos obseruabāt seducti à Iudæis, partim nō ob-

metipso. 12 Nemo ergo vos iudicet in cibo aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniā, aut sabbatorū quæ sūt vmbra futurorū, corpus autē Christi. 13 Nemo vos seducat volēs, in humilitate, & religione angelorū, 14 quæ nō vidit ambulās, frustra inflat⁹ sensu carnis suæ, & nō tenēs caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones subministratum & constructū crescit in augmentum dei.

D
Ma.
24.

C
Eph.
2. 4.

seruabant, & neomenia, id est, nouilunij aliarumque ceremoniarum legis, quæ sūt vmbra futurorum. i. vmbra tantū sunt, & ideo cōfestim transeunt, corpus autem, id est, solida veritas Christi, est in fide Christi. Lex enim vmbra tantū veritatis habebat: fides Christi, ipsum corpus veritatis & solidam veritatem.

13. *Nemo vos seducat*. Græcè καταβραβύτω, id est, ne finite ut quis brabeum vestrum & præmium intercipiat, aut iniquorum iudicium malignitate ad alios ut transeat, καταβραβύτω, autem, ut hoc loco Theodorus ait, est τὸ ἀδικῶς βραβύτω, id est, τὸ ἐκ βραβύτης καλοῦσι τῶν ἀγωνιστῶν κερτῆς, id est, καταβραβύτω est iniquè de præmio certantium in agone decernere, & non merentibus præmium assignare. Nam & brabeuras vocant concertantium in agone iudices. Sensus ergo Pauli est, hætenus bene cucurrerant & certauerāt Colossenses, & præmium ac brabium erant meriti: quod sanè auferre ab illis volebant pseudoapostoli, dū ad legis ceremonias & astrorum superstitiones protrudere eos malignè cōpiunt. Hæc enim significat τὸ volens, nemo ergo vos seducat volens, id est, de industria ac malignè, in humilitate & religione angelorum. id est, per fictam humilitatem, & commentitiam angelorum religionem ac superstitionem: dicebant enim indignum dei filio, ut ad nos mitteretur, sed omnia quemadmodum in lege, per angelos deum operari. Photius exponit, nemo vos seducat volens, subaudi, hoc facere in humilitate.

14. *Quæ non vidit ambulans*. Græcè ἡ μὴ ὄρατις ἰμβατιδων. id est, in his quæ non nouit, nec vidit ambulans, id est, ea de angelorum officio, & ministerio docēs, quæ ignorat: frustra inflatus sensu carnis suæ,

q iij suæ,

suæ, frustra autem, quia nõ tenens caput, id est, quia Christum non tenet, nec agnoscit, nostræ salutis auctorem, & caput: ex quo capite totum ecclesiæ corpus per juncturas, & commissuras compactum, & constructum, & vitæ capiens ab ipso capite subministratorem, augmento dei crescit. de hac metaphora vide plenius ad Ephesios quarto, numero decimo.

15. *Si ergo mortui estis*, i. si Christo in baptismo commortui estis ad deũque elementis huius mundi, id est, carnalibus legis ceremoniis mortui, quid adhuc decernitis, scilicet huiusmodi præcepta, Ne tetigeritis neque contrectaveritis, sub. hec aut hæc, quia immunda sunt. Interpret legit *δογματιστε*, id est, docetis, quod si ita est, ad pseudo apostolos dirigitur sermo, qui cum in Christo baptizati essent ad deũque legi mortui huiusmodi tamen adhuc elementa docebant. Græci tamen legunt *δογματιζετε*, id est, docemini, hoc est, quæ vos huiusmodi dogmatis, & ceremoniis, ne tetigeritis, &c. onerari sinitis?

16. *Quæ omnia in interitum sunt ipso vsu*, id est, quæ omnia scilicet cibi, & alia quibus vos onerant dicentes, ne tetigeritis, ipso etiam vsu intereunt, vel dum egeruntur, quid ergo opus est de rebus ita facile pereuntibus, ita superstitiose docere? vel, *Quæ omnia dogmata in interitum*, Græce *εις φθοραν*, id est, in perditionem sunt ipso vsu, id est, utentibus, quæ dogmata sunt secundum præcepta & mandata hominum *rationem quidem habentia sapientiæ*, id est, speciem quidem sapientiæ præferentia, in superstitutione, & humilitate ficta, id est, ob simulatam in illis religionem, & doctorum vestrorum humilitatem. Hæc autem præcepta, ut Græci exponunt, non vera legis mandata sunt, sed quæ pharisæi suo quæritui commentari erant, de quibus in euangelio Christus ait, propter traditiones vestras irritum fecistis mandatum dei.

17. *Et non ad parcendum corpori*, &c. Græca lectio longè facilior est, *καὶ ἀφείδω σωματός εἴη ἐν τιμῆτι τῆς σωτηρίας*, i. repetendo superius

superius dicta, quibus quidem dogmatis illorum doctores speciem quidem pietatis præferunt, in simulata religione, ac superstitutione, & humilitate, καὶ ἀφείδω, &c. id est, & in afflictione corporis, & austeritate maceratione, & non in nutrienda ad saturitatem carnis: hoc est, qui doctores, & quæ mandata pietatem quidem habere videntur, dum fictam præferunt humilitatem, & religionem, nec corpori suo indulgent, sed austeritate maceratione, & ieiuniis affligunt nec ad saturitatem nutriunt: ἀφείδω enim dicitur immanitas miserendi nescia, nam *φείδομαι* misereor significat, & parco. illorum ergo qui quasi sui non misercantur, sed miserè inedia corpus affligunt per hypocrisis, vocat Paulus ἀφείδω, quod autem erat ἐν τῆτι τῆς ἀσωτηρίας τῆς σαρκός, nos vertimus, in nutrienda ad saturitatem carne, quod ut sæpe iam diximus, Hebræorum more, honor dicitur rerum necessariorum subministratio.

ARGUMENTVM CAP. 3.

Cælestia querere, membra corporis peccatis mortificare, veterem hominem exuere, ac novum in fide & charitate induere, seque in vicem supportare, omniaque in Christi gratiã facere admonet: unumquemque interim in probata familia sui officij commonesfaciens.

CAPVT III.

A Igitur si surrexistis cum Christo: quæ sursum sunt querite, ubi Christus est in dextera dei sedens. quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram. Mortui enim estis: & vita vestra est abscondita cum Christo in deo. Cum autem Christus apparuerit, vita vestra: tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Mortificate ergo membra vestra quæ sunt super terram: fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & avaritiam quæ est simulachrorum servitus. propter quæ ve-

Eph. 6. a.

B

1. *Abscondita*, quasi diceret, estis nunc in gloria estis, & bona futura in Christo (propter quem omnia factis) nunc sunt abscondita: quum tamen ille in iudicio apparuerit, bonis præmia; & malis redditurus supplicia: tunc & vos, in gloria, id est, gloriosi cum ipso apparebitis.

q iij

2. Super-

2. *Super filios incredulitatis.* Græcè ἀπιστίας, id est, in incredulos & infideles homines: (hebraismus enim est) in quibus, scilicet operibus vel inter quos filios incredulitatis, id est, incredulos ambulastis.

3. *Expoliantes veterem hominē,* id est, veterem peccādi affectum, & ingentam cōsuetudinem ponentes, & induentes novum, id est, novā in Christo vitam: qui quidē novus homo renouatur in agnitione dei, id est, per fidem, & cognitionē dei. *Secundum imaginem eius qui creavit illum,* id est, vel iuxta animā quæ est imago dei qui illam creavit, vel iuxta & per Christum, qui est imago dei creatoris nostri.

4. *Vbi,* id est, apud quē creatorem nō est distinctio Iudæi & gentilis.

5. *Omnia in omnibus Christus,* id est, omnibus satis esse debet pro rebus omnibus Christus, per quem nimirum omnia bona assequemur. Græci exponunt, omnia nobis est Christus: saluator, dominus, deus, caput, sacerdos, hostia.

6. *Docentes.* sub. estote, alioqui non est quo referatur participium: & perinde habet Græca lectio:

nit ira dei² sup filios incredulitatis: in quibus ambulastis aliquando, cū viueretis in illis. Nūc autē deponite & vos omnia: irā, indignationē, malitiam, blasphemiam, turpē sermonē de ore vestro. Nolite mentiri inuicem: & expoliātes vos veterem hominem cum actibus suis, & induentes novū, eū qui renouatur in agnitionē: secundū imaginē eius qui creavit illum⁴ vbi non est gētilis & Iudæus, circūcisio, & præputiū, barbarus & Scythia, seruus & liber: sed⁵ oīa & in omnibus⁶ Christus. Induite vos ergo sicut electi dei, sancti, & dilecti viscera misericordiæ, benignitātē, humilitatē, modestiā, paciētiā. supportātes inuicem: & donātes vobismetipsis si quis aduersus aliquem habet querelā. sicut & dominus donauit vobis: ita & vos. Super omnia autē hæc, charitatē habete, quæ est vinculū perfectionis. & pax Christi exultet in cordibus vestris, in quā & vocati estis in vno corpore: & grati estote verbum Christi habitet in vobis abundanter: in omni sapiētiā⁶ docētes & cōmonētes vosmetipsos, in psalmis, hymnis & canticis spiritualibus, in gratia cātantes in cordibus vestris deo. Omne quodcunque facitis in verbo aut in opere: oīa

Ro.

6.a.

Eph.

4.g.

He,

12.a.

1.Pe.

2.a.

4.

a.

Eph.

6.b.

Eph.

6.a.

Tit.

2.c.

1.Pe.

2.c.

Eph.

6.b.

Eph.

4.g.

C

1.Ce.

10.g.

7.10

7. In nomine domini nostri Iesu Christi, gratias agētes deo & patri ipsū. Mulieres, subditæ estote viris, sicut oportet, in domino. Viri diligite vxores vestras: & nolite de te amari esse ad illas. Filij, obedite parētibus⁹ per oīa. hoc enim placitū est in domino. Patres nolite ad indignationē prouocare filios vestros: sicut ut non pusillo animo fiāt. Serui obedite per oīa dominis carnalibus: nō ad oculū seruientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis, timētes deū. Quodcūq; facitis, ex animo operamini: sicut domino & nō hominibus: scientes quod a domino accipietis retributionem hæreditatis. Domino Christo seruite: qui enim iniuriam facit, recipiet id quod iniquè gessit, & non est personarum acceptio apud deum.

7. *In nomine domini Iesu,* id est, propter Iesū sub. facite. 8. *Vir non pusillo animo fiat,* vel animum despōdeat, & desperent, nam ἄνθρωπος pusillanimum, & desperantē significat.

9. *Ad oculum,* id est, imprensentia tantum. vide de hoc Ephes. 6. numero 3.

10. *Sicut domino & non hominibus,* id est, tāquam in domino gratiā, non hominibus: hoc est, nolite spectare ad hominum gratiā, qui plerūq; ingrati sunt, sed deū spectate: a quo maiore habituri estis mercedem.

ARGUMENTVM CAP. 4.

¶ *Orationi etiam pro se instare iubet, & honestè inter gentes conuersari, demum illis Tythico & Onesimo cōmendatis salutationibus epistolam claudis.*

CAPVT IIII.

A
Eph. 6.c. 2.th. 3.a. **D**omini quod iustum est & æquū, seruis præstate: scientes quod & vos dominum habetis in cælo. Orationi instate: vigilātes in ea in gratiarum actione, orātes simul & pro nobis: vt deus aperiat nobis ostiū sermonis ad loquēdū mysteriū Christi (propter quod etiā uinctus sum) vt mani-

1. *Aperiat nobis ostiū,* id est, libertatem, & fiduciā prædicandi donet.

2. *Ad eos qui foris sunt.* i. inter gentiles & ethnicos, qui non sunt de ecclesia, ambulate & vivite sapienter, *tempus redimentes*, quid autē sit redimere tempus, vide Ephes. 5. numero. 4.

3. *Sale sit conditio*, id est, prudentia.

4. *De quo accepistis mandata.* vel à quo praecepta vivendi accepistis, vel de quo madaui vobis, ut si ad vos venerit, illum excipiat.

5. *Ex circumcissione*, id est, iudaei.

6. *Qui ex vobis est.* i. vestras, erat enim Colossensis.

7. *Nympham.* Graecè *νυμφάν*, est autem nomen viri *νυμφῶς*.

8. *Quae Laodicensium est*, id est, quae ab Laodicensibus mihi missa est, sic enim Graeci explicant, & Graecae verba id innuunt, *τῆν ἐκ Λαοδικίας*, id est, quae ab Laodicensibus est.

ut steter perfecti & pleni, in omni voluntate dei. Testimonium enim illi perhibeo quod habet multum laborem pro vobis & pro iis qui sunt Laodiceae, & qui Hierapoli. Salutat vos Lucas medicus charissimus, & Demas. Salutate fratres qui sunt Laodiceae: & Nympham, & quae in domo eius est, ecclesiam. Et cum lecta fuerit apud vos epistola haec: facite ut & in Laodicensium ecclesia legatur: & ea quae Laodicensium est, ut vobis

manifeste illud ita ut oportet me loqui. In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt: tempus redimentes. Sermo vester semper in gratia sit conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere. Quae circa me sunt omnia, vobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister, & confertus in domino: quem misi ad vos ad hoc ipsum, ut cognoscat quae circa vos sunt, & consolatur corda vestra cum Onesimo charissimo & fideli fratre qui ex vobis est: qui omnia quae hic aguntur, nota faciet vobis. Salutat vos Aristarchus concaptivus meus, & Marchus concobrinus Barnabae (de quo accepistis mandata, si venerit ad vos suscipite illum) & Iesus qui dicitur Iustus: qui sunt ex circumcissione. hi soli sunt adiutores mei in regno dei: qui mihi fuerunt solatio. Salutat vos Epaphras qui ex vobis est, servus Christi Iesu, semper sollicitus pro vobis in orationibus,

manifeste illud ita ut oportet me loqui. In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt: tempus redimentes. Sermo vester semper in gratia sit conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere. Quae circa me sunt omnia, vobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister, & confertus in domino: quem misi ad vos ad hoc ipsum, ut cognoscat quae circa vos sunt, & consolatur corda vestra cum Onesimo charissimo & fideli fratre qui ex vobis est: qui omnia quae hic aguntur, nota faciet vobis. Salutat vos Aristarchus concaptivus meus, & Marchus concobrinus Barnabae (de quo accepistis mandata, si venerit ad vos suscipite illum) & Iesus qui dicitur Iustus: qui sunt ex circumcissione. hi soli sunt adiutores mei in regno dei: qui mihi fuerunt solatio. Salutat vos Epaphras qui ex vobis est, servus Christi Iesu, semper sollicitus pro vobis in orationibus,

Eph.
3 d.

B

C

2. h.

4.

D

bis legatur. Et dicitur Archippo, Vide ministerium quod accepisti in domino, ut illud impleas. Salutatio, mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia domini nostri Iesu Christi vobiscum, Amen.

Missa ab Epheso, ut Latini dicunt: ut Graeci, ab Roma, per Tychicum & Onesimum.

Argumentum epistolae.

Thessalonicenses Macedones sunt à metropoli Macedoniae Thessalonica sic dicti, hi quos pseudoapostolos non admisissent, sed constantes in fide etiam persecutiones fortiter tulissent, consolatoriam ad eos scribit Paulus epistola, illorum fides et constantia congratulans: in quo illis pergere hortatur, de resurrectione et adventu Christi, quo illos confirmet non nihil attingit.

EPISTOLA DIVI

PAULI APOSTOLI AD
THESSALONICENSES. I.

ARGUMENTVM CAP. I.

Congratatur eorum fidei, et patientiae, proque illa deo gratias agit, quod non modo crediderint, sed evangelium quoque ipsi praedicarint.

CAPVT I.

A Paulus & Sylvanus & Timotheus ecclesiae Thessalonicensium in deo patre nostro & domino Iesu Christo: gratia vobis & pax. Gratias agimus deo semper pro omnibus vobis, memoriam vestri facientes in orationibus nostris sine intermissione, memores operis fidei vestrae & laboris, & chari-

1. Gratia vobis et pax. Graeci addunt, à deo patre nostro & domino Iesu Christo.

2. Memores operis fidei vestrae, Graeca

Græca scholia exponunt opus fidei, constantiâ in fide, quæ est egregiû fidei opus. quia nihil, inquit, declinare vos à fide fecit: hoc est enim fidei opus. secundo modo exponunt opus fidei, quia non verbis modo sed operibus fidem suâ ostēderint. gratias ergo agimus memores operis fidei vestre, id est, operosæ & actuosæ fidei vestre, quæ nõ modò verbis sese, sed operibus promit, & memores laboru & charitatu, vel vt Græci habent, laboris charitatis vestre, quasi dicat, memores constantiæ vestre in fide & laboris, quando pro euangelio charitas vestra laborauit. *Et sustinentia spei domini nostri Iesu Christi.* Græcè, ὑπομονὴ, id est, patientiæ vel perseverantiæ, quam ob spem domini nostri Iesu Christi hæcenus seruastis.

3. *Ante deum, &c.* Græcè, ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ, id est, in conspectu dei. Græci hanc particulam referunt variè: primo modo ad memores, vt sit sensus, gratias agimus memores ante deum & in conspectu eius, operosæ fidei vestre. secundo ad operis fidei vestra, vt sit sensus, memores operis fidei vestre, & laboris & sustinentiæ quæ sunt ante deum, quasi dicat, quæcunque agitis videt omnia deus, nec eum quidquam later eorum quæ agitis. tertio referri potest ad gratias agimus, scilicet gratias agimus ante deum, &c.

4. *Scientes fratres dilecti.* Scientes refertur ad id quod præcessit, gratias agimus pro vobis scientes fratres dilecti, &c. Græci autem ad sequentia asserunt posse iungi multipliciter, gratias agimus scientes electionem vestram, id est, vos à deo electos esse: & scientes quia vel quòd euangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantum, sed in virtute, id est, vt Græci explicant, quia euangelium nostrum non tantum verbo prædicatum est vobis, sed etiâ in virtute, id est, virtute & miraculis ac signis confirmatum. & in spiritu sancto. i. prædicatum est nõ in ceremoniis carnalibus, sed in spiritu sancto & in virtute ipsius, vel in spiritu sancto, id est, in largitiõ & infusione spiritus sancti, quæ apostoli in primitiua ecclesia credentibus largiebantur.

giebantur. & in plenitudine, græcè ἡ πληροπλησία, cum plena & certa euangelij cognitione & intelligētia. Gratias ergo agimus sciētes vestram electionē, & certi qualiter vobis euangelium prædicauimus in virtute & spiritu sancto & certitudine indubitata, sicut scitis quales fuerimus in vobis propter vos. i. quemadmodum intelligitis qualiter

facti sitis forma omnibus credēti b⁹ in Macedonia & in Achaia. Avobis enī diffamatus est sermo domini: non solū in Macedonia & in Achaia, sed & oī loco fides vestra quæ est ad deū, pfecta est: ita vt nõ sit nobis necesse quæ loqui. Ipsi enī de nobis annūci

nos apud vos vestra gratia gessimus. hæc omnia igitur sciētes gratias agimus. Mihi etiam videtur scientes referri posse ad Thessalonicēses, & ita ordinanda lectio: gratias agimus, &c. vsque ante deum & patrem nostrum, vt ibi finis sit sententiæ, dein de noua sententiâ incipiat, sciētes, &c. i. Quum enim

compertum haberetis de electione vestra, ex eo quod euangelium nostrum non tantum verbo à vobis exceptum & acceptum est, sed etiam cum virtute & spiritu sancto & plenitudine multa. i. quia vnâ cū euangelio virtutem & constantiam in persecutionibus & spiritu sanctū. i. illius gratiâ ac diuersa dona accepistis, & plenitudinē, Græcè, πληροπλησίαν. i. certissimam dei euangelijq; cognitionē, vos ergo ex spiritu sancti donis & effectis, certi electiõis vestre, sicut scitis, id est, sicut compertum habetis quales fuerimus in vobis, id est, inter vos, hoc est, quàm fideles & quàm cōstantes, & vos etiam nostri & domini facti estis imitatores. excipientes, Græcè, ὑποδέχοντες, id est, dum excepistis verbū euangelij cum multa tribulatione & gaudio spiritus sancti, ita vt facti sitis forma, id est, ad eò vt exemplū præstiteritis & occasionem omnibus fidelibus in Macedonia & Achaia credendi, & pro euangelio patiendi.

5. *Diffamatus est sermo.* Græcæ, ἐξήχηται, id est, personum & diuulgatus est, id est, ex vestra tolerantiâ euangelium non solum in reliqua Macedonia & Achaia publicatum est, sed fides vestra in deū per omnem circūquaque regionem profecta est & peruēnit, ita vt ad imitationē vestri conuersis penè omnibus, iam nõ sit mihi necesse loqui quicquam, id est, non sit nobis opus in vicinis regionibus prædicare, vel vt non sit nobis opus fidem vestram & constantiam aliis prædicare & commendare.

6. *Ipsi enim.* i. nam recitare ipsi norant, qualis fuerit ad vos accessus noster. i. quàm efficax, quòque pacto me omnibus odiosum etiâ cum

cum vitæ vestræ periculo suscepistis, & quàm celeriter à simulachris ad deum conuersi estis, ita vt cõfessim illis relictis deum vnum colere inceperitis, & redemptorẽ nostrum eius filiũ Iesum (quem ille suscitauit) expectare.

1. *Inanis*, id est, inefficax & sine fructu.

2. *Fiduciam habuimus* *ἰσχυρὴν οἰκισίαν*, inrepidẽ auũ sumus. etiã sic miserẽ Philippis affecti, apud vos euãgeliũ prædicare in multa solitudine, Græcè *ἐρημίᾳ*, i. cum multo periculo & multa anxietate & solitudine nã *ἀγῶν ἀντι τῆς ἀγῶνως* sumitur. i. pro agonia hoc est, anxietate & solitudine.

3. *Exhortatio*. i. prædicatio *nostra non erat de errore*. i. falsa doctrinã, aut per imposturã, quasi vos p̄ eã fallere vellemus, *neque de immunditia*. i. de immũda veneficorum & maleficorũ doctrina, *neque in dolo*. i. dolosa, sed sicut probati sumus à deo. i. sicut ille nos approbavit & dignos duxit quibus euãgelica prædicatio crederetur & committeretur, ita secundum eum prædicamus, non vt

hominibus sed illi qui corda nostra & m̄tem nouit, placeamus.

4. *In sermone adulationis*. i. vobis adulatoriis verbis vñ non sumus, ipsi scitis, *neque in occasione auaritiæ*. i. neque prædicãdo, auaritiã vñ

ant, qualẽ introitũ habuerimus ad vos: & quomodo cõuersi estis ad deũ à simulachris seruire deo viuo & vero, & expectare filium eius de cœlis (quem suscitauit ex mortuis) Iesum, qui eripuit nos ab ira ventura.

ARGVMENTVM CAP. 2.

Cum qua fiducia euangelium predicarẽ, quãque purè ac liberaliter testes illos facit, similiter & sui erga eos affectus. Demum illorũ constantiã in euangelio congratulatur.

CAPVT II.

NAm & ipsi scitis fratres introitũ nostrum ad vos, quia nō inanis fuit: sed ante passim multa & cõtumeliis affecti (sicut scitis) in Philippis, 2. fiduciam habuim⁹ in deo nostro loqui ad vos euangelium dei in multa solitudine. 3. Exhortatio enim nostra nō de errore, neq; de immũditia, neq; in dolo, sed sicut probati sumus à deo, vt crederetur nobis euangelium, ita loquimur. nō quasi hominibus placẽtes sed deo qui probat corda nostra. Neq; enim aliquãdo fuim⁹ 4. in sermone adulationis, sicut scitis: neq; in occasi-

lam

one auaritiæ, deus testis est neq; quærẽtes ab hoĩbus gloriã, neq; à vobis, neq; ab aliis. 5. Cũ possim⁹ vobis oneri esse, vt Christi apostoli: 6. sed facti sumus paruuli in medio vestri, tãquã si nutrix fo-

ueat filios suos. Ita 7. desiderãtes vos cupidè, volebam⁹ tradere vobis nō solũ euãgeliũ dei sed etiã animas nostras qm̄ charissimi nobis facti estis. Memores enĩ estis fratres laboris nostri & fatigati

onis. nocte & die opãtes, ne quẽ vestrũ grauarem⁹: prædicauim⁹ in vobis euãgeliũ dei. Vos testes estis & de⁹, quã factè & iustè & si ne querela vobis q̄ credidistis, affuimus: sicut scitis qualiter vnũquẽq; vestrũ (sicut pater filios suos) deprecãtes vos & cõsolãtes 8. testificati sum⁹ vt ambularetis dignè deo, q̄ vocauit vos in suũ regnũ & gloriã. Ideo & nos gratias

agimus deo sine intermissiõne: qm̄ cũ accepissetis à nobis verbũ 9. auidi⁹ dei, accepistis illud nō vt verbũ hominũ, sed sicut est verè, verbũ dei, q̄ operat⁹ in vobisq; credidistis. enĩ imitatores facti estis fratrum inter vos possem⁹ & iperiosos agere, nolui⁹, sed *ἡτις*. i. blãdi ac beneuoli facti sum⁹: quò solet esse erga filios suos quos alit ac fouet.

7. *Desiderantes* *ἐπιθυσομεν*. i. desiderio flagrãtes vestri, vel *ἐπιθυσομεν*, id est, vobis cõiunctissimi, vt legit codex Dionysianus.

8. *Testificati sumus*. i. obtestati sum⁹ vnũquẽq; vestrũ, vt ambularetis dignè deo. i. vt dei filios par est.

lã prætendimus aut præterxiimus, & quia animum deus vnus nouit, subdit, deus testis est.

5. *Cum possemus vobis oneri esse*. Græcè, *ἰσχυρὴ ἰνα*, id est, vel quã possemus grauitatè inter vos & auctoritatè vèdicare tanquã Christi apostoli, vel quũ possem⁹ operi vobis esse in accipiẽdis sumptib⁹ & alimẽtis. Vtroq; enĩ modo Græci explicãt, sed præstat prima expositio, vt intelligam⁹ noluisse imperiosum dominũ in illos exercere, ob id quod sequitur.

6. *Sed facti sumus*, *ἢ*. quidã Græci codices hũc *ἡτις*. i. paruuli: quidam, & Hispanica biblia *ἡτις*. i. mites ac mãsueti: & quũ præcedat, *ἡτις ἡτις*, factũ puto vt illud vñ finale inunctũ sit *ἡτις ἡτις*, quanquã non admodũ refert quo ad sensũ modo intelligam⁹ paruulos mites & mansuetos, quales esse solẽt pueri, licet ppter metaphorã nutricis min⁹ quadrat verbũ paruulorũ, quũ se hic nutricem faciat, vt sit sensus. Quũ vendicare auctoritatẽ

inter vos possem⁹ & iperiosos agere, nolui⁹, sed *ἡτις*. i. blãdi ac beneuoli facti sum⁹: quò solet esse erga filios suos quos alit ac fouet.

9. *Auidi⁹ dei*, id est, fidei.

10. *Con*

10. *Contribulibus*, id est, afflictionibus vestris.

11. *Ut salui fiant*, scilicet gentiles, id est, inhibentes euangelij prædicationem, ne saluæ fiant gentes.

12. *Ut impleant peccata sua semper*. i. ut peccata sua semper augeant & grauius ac grauius delinquant, sicut Christus illis dicit Matth. 23.

Et vos implete mēsuram patrum vestrorū. i. & hoc quoque quod cogitatis, scilicet necem meā adiicite ad patrum vestrorū peccata. nūc Paulus ait, ut impleant peccata. i. ut seipsis euadant semper deteriores. Oecumenius interpretatur, ut peccata sua augeant, quasi ipsi peccare instituerint semper. & hunc sibi scopū præstituerint. Si enim, inquit, vtile est ad idē gētes accedere, cur nō & ipsi accedūt? sūn momēti nullius esse putār, cur accedentibus inuidēt? vides ergo quopacto volūtariē ac de industria peccant, ac nihil non faciūt ut peccata sua impleant, hoc est, ex gratia, ne quando à peccatis recedāt: & propter hoc inquit, peruenit in illos ira dei vsque in finem.

13. *Desolat*, *ἄρηγοντες* i. i. orbati vobis, ut sequatur metaphorā patris, de quo prædixit, sicut pater filios. Nam orbis pater & mater dicuntur qui liberis carent. Nos ergo, inquit, ad modicū tēpus (hoc enim significat tēpus horæ, scilicet vel ad vnius horæ tēpus) vobis orbi. i. quum vel breue tēpus abessemus à vobis, ac vobis ipso aspectu ac præsentia non corde orbi essemus, studuimus vos inuifere, sed impediuit nos satanas, vos enī spes nostra estis

D

&

ARGUMENTVM CAP. 3.

¶ Se consolati esse eos corū fide & cōsistētia ostēdit, quā ex Timotheo ea gratia ad illos misso reseruerit: nec paruo eos videndū desiderio se teneri, quibus intersū bene in deo precatur.

CAPVT III.

A **P**ropter quod nō sustinētes amplius, placuit nobis remanere Athenis, solis & misimus Timotheū fratrem nostrū & ministrū dei in euāgelio Christi, ad cōfirmandos vos & exortādos p̄ fide vestra: ut nemo moueatur ī tribulationib⁹ istis. Ipsi enim scitis quod in hoc positi sum⁹. Nam & cū apud vos essem⁹, p̄dicabam⁹ vobis passuros nos tribulationes, sicut & factū est & scitis. Propterea & ego amplius nō sustinēs, nisi ad cognoscendā fidē vestrā, ne fortē tētauerit vos is qui tētar, & inanis fiat labor noster. Nūc autē veniente Timotheo ad nos à vobis, & annūciāte nobis fidē & charitatē vestrā, & quia memoriam nostri habetis bonā semper, desiderantes nos videre, sicut & nos quoque vos: ideo 3 cōsolati sumus fratres in vobis in omni necessitate & tribulatione nostra per fidē vestrā, quoniā nūc 4 viuimus: si vos statis in domino. Quam enim gratiarū actionē possumus deo retribuere pro vobis in omni gaudio quo gaudemus propter vos ante deū nostrū, nocte ac die abūdātius oran-

& corona glorię nostrę, quā ob egregias vestras virtutes gloriose coronari speramus, & gaudiū nostrū in die aduentus domini.

1. *Propter quod*, ad cuitādum solocēssimū quem cōmisse interpres vertendo nō sustinētes: placuit, quū Græca habeat *ἵνα μὴ κείνη σιωπή* i. *ἵνα μὴ κείνη σιωπή*, verti possunt: Quapropter non ferētes amplius (scilicet vestri desiderii) decreuimus remanere Athenis, soli. i. quapropter quū ingens vestri desiderii amplius ferre non valerem⁹, placuit nobis remanere Athenis: solis, & misimus ad vos Timotheū ad confirmādos vos & exhortādos vel consolādos: utrumque enim significat Græcum *καρκαλιόω*.

2. *In hoc positi sumus*, id est, ad ferendas afflictiones destinati sumus.

3. *Consolati sumus*, passiuē i. cōsolationem habuimus.

4. *Viuimus si statis in domino*. i. nulla tam grauis est afflictio etiam si mortis proxima, quam non vitæ loco ducamus, modo consistāter in fide domini permancatis.

r tes

5. *Quemadmodum & nos in vobis*. per parenthesim legendum, & supplendū, charitate abundauimus. Est enim sensus, Exuberare vos faciat dominus mutua charitate in omnes, quemadmodum nostra erga vos exuberavit charitas, vt confirmetur corda vestra *sine querela*, id est, irreprehensibilia in sanctitate, &c.

tu domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius, Amen.

ARGUMENTVM CAP. 4.

Hoc toto capite ferè sunt paraneses & de moribus exhortationes, nisi quòd ad finem de resurrectione nonnihil attingit.

CAPVT IIII.

DE cætero ergo fratres, rogam⁹ vos, & obsecramus in domino Iesu: vt quemadmodū accepistis à nobis, quomodo oporteat vos ambulare & placere deo, sic & ambuletis, vt abundetis magis. Scitis enim quæ præcepta dederim vobis per dominum Iesum. Hæc est enim voluntas dei, sanctificatio vestra: vt abstineteis vos à fornicatione, vt sciat vnusquisq; vestrum vas suū possidere in sanctificatione & honore: nō in passione desiderij, sicut & gētes quæ ignorant deum. & ne quis supergrediatur neq; circumueniat in negotio fratrem suū: quoniam vindex est domin⁹ de his omnibus, sicut prædiximus vobis, & testificati sumus. Non enim vocauit nos deus in immunditiam, sed in sanctificationem. Iraque qui hæc spernit, non hominem

1. *In passione desiderij*, id est, affectionibus concupiscētiarum.

2. *Ne quis supergrediatur*. Græcè, μὴ υπεβαίην, id est, ne suppeditet & vi ac violentia opprimat, neque circumueniat, Græcè ἐμὴ ἀλλοτριότης, id est, fraude aliquid ab illo extorqueat.

tes vt videamus faciem vestrā, & compleam⁹ ea quæ desunt fidei vestræ: Ipse autē de⁹ & pater noster & domin⁹ Iesus Christ⁹ dirigat viā nostrā ad vos. Nos autem domin⁹ multiplicer, & abundare faciat charitatē vestrā in inuicē & in omnes: s; quemadmodū & nos in vobis ad confirmāda corda vestra sine querela, in sanctitate ante deū & patrem nostrum, in aduē-

minē spernit, sed deū, q; etiā dedit spiritū suū sanctū in vobis. De charitate autē fraternitatis nō necesse habem⁹ scribere vobis: ipsi enim vos à deo didicistis, vt diligatis inuicē. Etenī illud facitis in oēs fratres in vniuersa Macedonia. Rogam⁹ autē vos fratres, vt abundetis magis: & operā detis, vt quieti sitis & vt vestrū negociū agatis, & operemini manib⁹ vestris, sicut præcepim⁹ vobis. & vt honestē abuletis ad eos q; foris sūt: & null⁹ aliquid desideretis. Nolum⁹ autē vos ignorare fratres, de dormitib⁹: vt nō contristemini, sicut & ceteri q; spē nō habēt. Si enī credim⁹ q; Iesus mortu⁹ est, & resurrexit: ita & de⁹ eos q; dormierūt p Iesum, adducet cū eo. Hoc enī vobis dicim⁹ in verbo domini, q; nos q; viuim⁹, q; residui sum⁹, in aduētū domini, nō præueniem⁹ eos qui dormierūt. Quoniā ipse domin⁹ in iussu & in voce archageli: & in tuba dei descēdet de cælo: & mortui qui in Christo sunt, resurgēt primi. Deinde nos qui viuim⁹, qui reliquimur, simul rapiemur cū illis in nubibus obuiam Christo in aera, & sic semper cū domino erim⁹. Itaq; consolamini inuicem in verbis istis. Deinde qui viuimus (in persona eorum loquitur qui

3. *Ad eos qui foris sunt*. i. inter infideles.

4. *Nullius aliquid desiderati*. Græci habent, μηδὲν μηδὲν ἐπιθυμῶμεν, id est, facite vt rei nullius indigeatis, nec stipem petere necesse habeatis.

5. *De dormientibus*. i. mortuis, nam & dormio & κοιμῶμαι Græcè pro mori sumitur, vnde κοιμητήριον ad verbum dormitorium, locus in quo corpora mortuorum sepulta sunt. Latini in suam propè familiam ascuerunt. cæmeterium appellantes.

6. *In verbo domini*, quasi diceret, non nostra hæc est quam dicturi nunc sum⁹, sed dei sententia.

7. *Non præueniemus eos*. i. strā statione ad gloriā: quoniā & qui antea mortui sunt, & si qui tunc viui reperiuntur, vnā obuiam Christo prodibunt gloriandi.

8. *In tuba dei*. Tubā dei Photius tropicè interpretatur angelicas virtutes inferiorum, quarū ministerio vsur⁹ est in resurrectione Christi, etū per se id potest.

9. *Mortui qui in Christo sunt*. i. qui olim in Christo mortui sunt, primi resurgent, non tempore, sed dignitate & merito, respectu datorum. Deinde qui viuimus (in persona eorum loquitur qui

10. a.
13. d.
et 15. b.
1. 10.
2. b.
et 4. d.

D
1. 10.
15. d.

Ro.
12. a.
Eph.
5. d.
B

minem

r ij tunc

tunc vivent) vna cum olim
ia mortuis rapiemur i nu-
bibus obuia dno, & sic sem-
per cu domino erim. Co-
terio hoc loco est iter do-
ctores sanctos, quibusda
dicentibus qd sine morte
transibunt ad gloria: aliis,
q in ipso raptu subitanea
morte morientur, a qua si-
ne ulla corporis corruptio-
ne transibunt ad gloria, cui
etia opinioni Graeci qui-
da accedunt, vt videbis 1.
ad Corinth. 15. nume. 21.
1. *Sicut fur in nocte.* i. clancu-
lu & imprudens nobis.
2. *In vtero habentiu,* id est, par-
turiencis.
3. *In tenebris,* i. in peccatis.
4. *No dormiamus,* somnum
f. peccati. Na dormire pro
in peccatis esse ponitur.
5. *Sobrii simus,* non tantu a
vino abstemij, sed omnib
pravis affectionib que ra-
tionem conturbant abstin-
tes. Quu ergo filij lucis si-
mus. i. gratiae, no noctis &
tenebrarum, hoc est, pecca-
ti: somnium inertiae, & af-
fectionum ebrietatem si-
liis tenebrarum & noctis
relinquere debemus.
6. *Quonia no posuit nos,* &c.
i. neq; enim nos vocavit
in iram. i. vindicta hoc est, vt
i nos eterna morte animad-
uerteret, sed in acquisitionem
salutis, sed vt nos sibi per-

ARGUMENTVM CAP. 5.
*De iusperato Christi aduentu pramonet, in-
bens interim illos bonis operibus intentos vigi-
lare, & divina armatura munitos esse. Reli-
quam partem capitii paraneses occupant.*

CAPVT V.

DE temporibus autē & momē-
tis fratres non indigeris vt
scribamus vobis. Ipsi enim
diligenter scitis, quia dies domi-
ni, r sicut fur in nocte, ita veniet.
Cum enim dixerint, pax & secu-
ritas: tunc repētī^o eis superueniet
interitus, sicut dolor² in vtero ha-
bētis: & nō effugiēt. Vos autē fra-
tres, nō estis 3 in tenebris, vt vos
dies illa tāquā fur cōprehēdat om-
nes enim vos filij lucis estis, &
filij diei. nō sumus noctis neq; te-
nebrarū. Igitur 4 nō dormiam^o si-
cut & ceteri: sed vigilem^o, & 5 so-
brii simus. Qui enim dormiūt no-
cte dormiūt. & q ebrij sunt: no-
cte ebrij sunt. Nos autē q diei su-
mus, sobrii simus, induti lorica
fidei & charitatis, & galeā, spē sa-
lutaris: 6 quoniā nō posuit nos de-
in irā: sed in acquisitionē salutis p
dominū nostrū Iesum Christū, q
mortuus est pro nobis, vt siue vi-
gilem^o, siue dormiamus, simul cū
illo viuamus. Propter q cōsola-
mini inuicē: & aedificate alteru-
trū, sicut & facitis. Rogamus au-
tē vos fratres, vt noueritis eos, q
laborant

A
1. Pe.
3. c.
Apo.
3 a.
et 16.
B
Esa.
59. c.
ephe.
6. c.

laborāt inter nos, & p̄sunt vobis
C i dno, & monēt vos: vt habeatis
illos abūdāt^o in charitate p̄pter
op^o illorū, pacē habete cū eis. Ro-
gam^o aūr vos fratres, 8 corripite i-
queros, cōsolamini pusillanimes,
suscipite ifirmos, patiētes estote
ad oēs. Videte ne qs malū p̄ ma-
lo alicui reddat: sed sēp qd bonū
est sectamini i iuicē & i oēs. Sēp
gaudete. Sine intermissiōe orate. i
oib^o gratias agite. hęc est enī volū-
tas dei i Christo Iesu i oib^o vobis.
D
9 Spiritū nolite extinguerē. 10 Pro-
phetias nolite spernere. Oīa autē
p̄bate. qd bonū est tenere. Ab oī
specie mala abstinete vos. Ipse
autē de^o pacis sanctificet vos p̄ oīa:
11 vt iteger spiritus vester & anima
& corp^o sine querela, i aduētū dñi
nostri Iesu Christi cōseruetur. Fi-
delis est q vocauit vos: 12 q etiā fa-
ciēt. Fratres, orate p̄ nobis. saluta-
te fratres oēs i osculo sancto. Adiu-
ro vos p̄ dñm, vt legatur epistola
hęc oib^o factis fratrib^o. gratia dñi
nostri Iesu Christivobiscū. Amē.

Pro.
17. c.
Ro.
12. d.
1. Pe.
3. b.
Ecl.
18. c.
Luc.
18. a.

Christū acquireret & pos-
sederet. qui quidem pro-
pter nos est mortuus, vt si-
ne vigilemus, siue dormia-
mus. 1. siue viuimus, siue
morimur, tandem cum il-
lo aeternam viuamus.

7. *Elabati in charitate,* id
est, diligatis.
8. *Corripite inquietos,* i. turbu-
lentos, qui pacē cōmunem
turbant. Græcē ἀτακτοὺς,
de quo vide 2. ad Thessalo-
nic, cap. 3. numero 4.
9. *Spiritum nolite extinguere.* i.
spūs facti gratias & donā.
10. *Prophecias nolite spernere,*
scilicet gratiam futura p̄-
dicendi, vel scripturas in-
terpretandi.
11. *Vt integer spiritus vester &
anima.* Gregorius Nisenus
per hæc, tres vitæ faculta-
tes intelligit: per spiritū, ra-
tionabilē: per animā, sensu-
tiuā: per corpus, vegetati-
uā. Theophyl. interpreta-
tur spiritum, gratiam spiri-
tus sancti nobis infusam,
quam precatur illis Paulus
integrā cōseruari: corpus
autem & animam totū ho-
minem, quem precatur si-
ne querela, id est, irreprehensibilem permanere.
12. *Quinetiā faciet,* sub. id quod precamur. i. sanctificabit vos per oīa.
Argumentum epistolæ ad Thessalonicenses secundæ.
Q^{uia} sicut optabat, Thessalonicenses adire, Paulo non licuit, alteram ab
Athenis ad eos scribit epistolam: & quia Christi aduentu tanquam iā
instante terrebatur, ostendit quidē illum futurū, in quo & ipsi premia
percepturi, & sui persecutores supplicia: sed non tam breui, nec ante Antichri-
sti aduentum, de quo nonnulla tractans, & pro se precationes fieri petens, coercen-
dos docet inquietos & turbulentos, & otiose ac gratis rictantes.

EPISTOLA

DIVI PAULI APOSTOLI
ad Thessalonicen-
ses II.

ARGUMENTVM CAP. I.

¶ *Congratulatur Thessalonicensium fidei & constantiæ in afflictionibus, asserens & eos pro toleratis præmia percepturos, & pro illatis persecutores pœnas daturus, in adventu Iesu Christi: quem illi propitium precatur.*

CAPVT I.

PAulus & Siluanus & Timotheus ecclesię Thessalonicensium in deo patre nostro, & domino Iesu Christo: gratia vobis & pax à deo patre nostro, & domino Iesu Christo. Gratias agere debem⁹ semper deo, pro vobis fratres, ita vt dignum est: quoniã supercrefcit fides vestra, & abundat charitas vniuscuiusq; vestrũ in inuicem: ita vt & nos ipsi in vobis gloriemur in ecclesiis dei, pro paciẽtia vestra, & fide in omnib⁹ persecutionib⁹ vestris & tribulationibus, ⁊ quas sustinetis in exemplum iusti iudicij dei, vt digni habeamini in regno dei, pro quo & patimini: ⁊ si tamen iustũ est apud deum tribuere retributionem

1. *Quas sustinetis in exemplũ, &c.* Græcè ἡδύμα, & deest in, id est, documentum siue manifestationem. Est autem idem sensus, quod pressuras & afflictiones ad iustum dei iudiciũ manifestadum sustinent, quũ in iudicio videbunt impij quos affixerunt, premio: se autem afflictores supplicio affectos.

2. *Ut digni habeamini.* ἵνα καταξιωθῆτε, i. adeo vt digni habiti sitis, & ille vos dignos duxerit regno suo (nam Græcè deest, in) ob afflictiones vestras. Ille enim dignatus est eos in afflictionibus confirmare, sicut Philip. 1. vobis, inquit, donatum est pro Christo, non solum, vt in eum crederetis, sed & pro illo pariamini.

3. *Si tamen iustum.* quidam Græci habent ἵνα, i. siquidem, vel quandoquidẽ iustum est deũ reddere retributionem, vel vt Græci habent ὀλίγον, i. tribulationem iis, qui vos tribulant. Chrysostomus legit, Si tamen, sed sic vt si, non dubitantis sit particula, sed affirmantis, quod aliquoties vsu venit.

4. *In reuelatione domini Iesu,* id est, quum reuelabitur, veneritq; ad iudicium angelis suis comitatus: sicut Math. 16. scribitur. Quod autẽ in igne venturus sit, docet Dauid Psal. 96. Ignis ante ipsum precedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius, cui similiter Paul⁹ ait in flama ignis, aut, vt Græci habent ἡ πυρὶ φλογίῃ, id est, in igne tributionẽ iis qui vos tribulant: & vobis qui tribulamini requiẽ nobiscũ in reuelatione dñi Iesu de cælo cũ angelis virtutis ei⁹, in flama ignis dātis vindictã, iis qui nõ nouerũt deũ, & qui non obediũt euãgelio domini nostri Iesu Christi. qui pœnas dabũt in itinere virtutis ei⁹: cũ venerit glorificari in sanctis suis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderũt, ⁊ quia creditũ est testimoniũ nostrũ super vos in die illo in quo etiã oramus semp pro vobis, vt dignetur vos uocatione sua deus noster, & impleat omnẽ voluntatẽ bonitatis suæ, & op⁹ fidei in virtute, vt clarificetur nomẽ domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in illo, secundũ gratiã dei nostri, & domini Iesu Christi.

doque furorem significat & iram, vt Psal. Pone illos vt clibanum ignis in tẽpore vultus tui, pro vultus, phanæqua est Hebraicè, id est, furoris tui, & Psal. 50. Auerte faciẽ tuam à peccatis meis, id est, indignationem & furorem, phanæqua, pro quo Chaldeus habet apheque, id est, furorem.

7. *Quia creditum est, &c.* quia testificanti mihi de iis, quæ in die illo futura sunt præmiis & supplicij credidistis.

8. *Opus fidei in virtute,* i. cõfessionẽ fidei, quæ excellẽs est opus fidei compleat in vobis & perficiat, cum potentia animiq; constantia.

r iij

I. *Nestra*

1. *Nostri congregatio*, quia in adventu domini congregabuntur omnes sancti & electi. Zachar. 14. Ecce veniet dominus meus, omnesque sancti eius cum eo.

2. *Neque per spiritum*, id est, fictam revelationem, aut ficta spiritus sancti miracula, sive ut explicat Græci per spiritum nequæ, p. quæ loquebatur pseudoapostoli.

3. *Discessio primum*. *ἀρῆς αἰολα*, i. defectio, vel à Romano imperio, non quod statim venturus sit post eam, sed quod non ante: vel defectio, id est, Antichristus, qui deficiet à fide, vel defectio, ab universali ecclesia & fide catholica. Est autem ibi eclipis frequens Paulus: nisi venerit discessio, & c. non veniet dominus ad iudiciū.

4. *Supra omne quod dicitur deus*. Græca lectio duplex. *ὑπερ πάντων τῶν λεγόμενων*, id est, super omnem qui dicitur, vel *ὑπερ πάντων τῶν λεγόμενων θεῶν ἢ αἰθεράων*, i. super omne quod dicitur deus aut religio vel cultus. Est enim *αἰθεράων* religio ac cultus dei nos vertere possumus nomen. Vult autem Paulus quod non tantum verum dei cultum, sed & omnem alterius præterquam sui tollet idololatriam.

5. *Nam retinetis quod*. *ἵνα μνημονεύετε*, non meminitis quod agens apud vos hæc dicebam vobis, scilicet, non venturum Christum, nisi prius venisset antichristus?

6. *Quod detineat*. *κατὰ*, id est, impediens sive impedimentum, quominus veniat. hunc locum & sequentes planè se nescire quomodo intelligantur, fateretur Augustinus lib. de civitate dei. o. sed tantum conicere.

7. *Nam*

7. *Nam*

7. *Nam*

7. *Nam*

7. *Nam*

7. *Nam*

7. *Nam*

ARGUMENTVM CAP. 2.

Adventus Christi signa prævia describit, & Antichristū depingit cum suis apostatis, quos ille seductur⁹ est: illos quoque in præcepta doctrinæ perflare hortatur, ac bene illū precatur.

CAPVT II.

Rogam⁹ autē vos fratres per Raduentū domini nostri Iesu

Christi, & nostrę cōgregationis ipsū, vt nō cito moueamini à vestro sensu, neque terreamini, neque per spiritū, neque per sermonē, neque per epistolā tāquā p nos missā, quasi iſter dies domini.

Ne quis vos seducat vllō modo: quoniam nisi venerit discessio primum, & reuelat⁹ fuerit homo peccati, fili⁹ pditionis, q̄ aduersatur & extollitur supra oē q̄ dicitur de⁹, aut q̄ colitur, ita vt in tēplo dei sedeat, ostēdēs se tāquā sit de⁹.

Nū retinetis q̄ cū adhuc essem apud vos, hæc dicebā vobis? Et nūc q̄ detineat scitis: vt reueletur ī suo tēpore.

Nā mysteriū iā operatur iniquitatis: 8. tātū vt q̄ tenet nūc teneat, donec de medio fiat. Et tūc reuelabitur ille iniqu⁹ quē dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, & destruet illustratione aduēt⁹ sui, eū, cui⁹ est aduēt⁹ secundū operationem satanę.

In oī virtute, & signis, & prodigiis mēdacibus, & in omni seductione iniquitatis iis qui pereūt, eo q̄ charitatē veritatis nō receperūt, vt salui fierēt. Ideo mittet illis de⁹ operationē erroris: vt credāt mēdacio, vt iudicētur oēs qui nō crediderūt veritati: sed cōsensērūt iniquitati.

Nos autē debem⁹ gratias agere deo semper p vobis fratres dilecti à deo, quod elegerit vos de⁹ io primitias in salutē, in sanctificatione, spiritus, &

Antichristi præcursores occulti hæretici, vim suam proferunt seducētes: tantum id superest, vt qui tenet teneat, i. fideles quā habent fidem, retineant, donec de medio fiat. i. donec de medio ecclesię exeāt occulti hæretici, & tūc reuelabitur ille iniquus. Quū enim eo vsq; vesanix prodierint hæretici, vt non in conciliabulis sed palām & apertē fidem, & ecclesiam opugnare non erubescāt, tunc argumentum erit instantis Antichristi.

9. *Mittet illis deus*, *θεο*, id est, abire sinet, vt credant mendacio, id est, atq; ita dimissi, relicta veritate mendacio credent, & iudicabuntur.

10. *Primitias in salutem* quidā Græci codices habēt *ἀρχαῖς*, i. quod ab initio nos elegerit, alij *ἀρχαῖς*, i. primitias: alludit autē ad ritū

7. *Nam*

7. *Nam*

7. *Nam*

7. *Nam mysterium*. quidā hoc mysteriū Nerone dicit Antichristi figurā, potestātē & mysteriū recto & accusatio casu legi, vt scilicet Antichristus operetur in suis discipulis *mysteriū iniquitatis*. i. adumbratam falsā religionē hypocritarū & heresim: vel q̄ ipse Antichristus qui futurus est mysteriū iniquitatis, iā operatur, & vt Græci dicunt, *ὑπερταῖς*, i. vim suam profert, & exerit in sui similib⁹ & præcursorib⁹, hæreticis & seductorib⁹, q̄ etiā intelligi possūt esse mysteriū iniquitatis, dum sub prætextu præclarorū nominū, christi, fidei, gratiæ, ac similiū, atq; omnino fictę religionis & malę aptatis scripturis, suas hereses celāt, sed interim tamē patrē suū Antichristū prætolātes, fideles clam seducēdo operantur, vimque & energiā iniquitatis suę pferūt.

8. *Tātū vt qui tenet teneat*, donec de medio fiat. ita Græci *ἐκ μὲν γίνονται*, quidam interpretantur de gente Romana, quæ tenet imperium, teneat: donec ab ea auferatur. mihi videtur de fide intelligi, quasi dicat, et si iā mysterium iniquitatis. i.

Antichristi præcursores occulti hæretici, vim suam proferunt seducētes: tantum id superest, vt qui tenet teneat, i. fideles quā habent fidem, retineant, donec de medio fiat. i. donec de medio ecclesię exeāt occulti hæretici, & tūc reuelabitur ille iniquus. Quū enim eo vsq; vesanix prodierint hæretici, vt non in conciliabulis sed palām & apertē fidem, & ecclesiam opugnare non erubescāt, tunc argumentum erit instantis Antichristi.

9. *Mittet illis deus*, *θεο*, id est, abire sinet, vt credant mendacio, id est, atq; ita dimissi, relicta veritate mendacio credent, & iudicabuntur.

10. *Primitias in salutem* quidā Græci codices habēt *ἀρχαῖς*, i. quod ab initio nos elegerit, alij *ἀρχαῖς*, i. primitias: alludit autē ad ritū

7. *Nam*

7. *Nam*

7. *Nam*

7. *Nam*

7. *Nam*

7. *Nam*

7. *Nam*

7. *Nam*

7. *Nam*

7. *Nam*

7. *Nam*

7. *Nam*

Esa. 11. a. C

Eph. 5. 6. B

D

Iudæorū, qui inbebāt in lege de nouis fructib⁹ terrę primos & præcipuos deo offerre, quos primitias vocabant: ita vocat Paulus Christi apostolos, & discipulos primitias spirit⁹ & Christi, quos uel primos & præcipuos ecclesię fruct⁹ deo patri christ⁹ cōsecrauit.

11. *In acquisitionē glorię, &c.* id est, ut vos sibi in gloriā domini nostri Iesu Christi acquireret, vel vos gloriā domini nostri Iesu Christi in eum credendo acquireretis: Græci exponunt, ut gloriā filio suo acquireret in saluandis per eum fidelibus.

12. *Sine per sermonem.* facit hic locus contra eos, qui nulli rei fidem haberi uolunt, quæ non expresse caueatur in scripturis. contra quos hoc loco Chrysostomus & Græca scholia *καὶ τῆς καὶ ἀρχαῖος καὶ ἱεράφως παρὶδ' αὐαυρῆς ἢ ἀπίστοι, καὶ ἀξιοφύλακτα καὶ ἀμώτα. εα. ποιγαρῶν καὶ ἡ ἱεραφως τῆς ἱκκαυίας παρὰ τοῦσ φιλαικία ἀπ. i.* Etenim & scripta, & nō scripta præcepta tradiderūt apostoli: & utraque obseruatione digna. Igitur & ecclesię quoq; uel nō scripta traditio seruāda est.

13. *Exhortetur.* *παρακαλεῖται*, id est, confoletur. 1. *Clarificetur.* *δοξάζεται*, illustretur, & magnificetur. 2. *Imporitur.* *ἀπὶ τῶν ἀίτων*, quod magis sonat ab inquietis, qui nullo loco stare possunt notat autem, inquit Chrysost. hoc uerbo hæreticos, qui ne deprehendantur ad sua conciliabula subinde sedes mutant.

CAPVT III.

DE cætero fratres, orate pro nobis ut sermo dei currat

& clarificetur, sicut & apud

uos: & ut liberemur ab importunis & malis hominibus. Non enim omnium est fides. Fidelis

in fide ueritatis. Ad quod, & uocauit vos per euangelium nostrū

in acquisitionem gloriæ domini nostri Iesu Christi. itaque fratres state: & tenete traditiones quas didicistis, siue per sermonem, siue per epistolā nostram.

Ipse autem domin⁹ noster Iesus Christus & deus & pater noster qui dilexit nos, & dedit consolationē æternā, & spem bonā in gratia: 13 exhortetur corda uestra, & confirmet in omni opere & sermone bono.

14. *Admonet, ut pro se orent, uicissim illi bene precatur: uis; inquietos, & turbulentos, & desideres atque otiose degētes euident, & euercent, & omnino à consummationibus caueant.*

15. *Non enim omnium est fides.* i. nō omnes qui se Christianos fingunt, uerū

in fide ueritatis. Ad quod, & uocauit vos per euangelium nostrū in acquisitionem gloriæ domini nostri Iesu Christi. itaque fratres state: & tenete traditiones quas didicistis, siue per sermonem, siue per epistolā nostram. Ipse autem domin⁹ noster Iesus Christus & deus & pater noster qui dilexit nos, & dedit consolationē æternā, & spem bonā in gratia: 13 exhortetur corda uestra, & confirmet in omni opere & sermone bono.

ARGVMENTVM CAP. 3. ¶ Admonet, ut pro se orent, uicissim illi bene precatur: uis; inquietos, & turbulentos, & desideres atque otiose degētes euident, & euercent, & omnino à consummationibus caueant.

CAPVT III.

DE cætero fratres, orate pro nobis ut sermo dei currat

& clarificetur, sicut & apud

uos: & ut liberemur ab importunis & malis hominibus. Non enim omnium est fides. Fidelis

in fide ueritatis. Ad quod, & uocauit vos per euangelium nostrū

in acquisitionem gloriæ domini nostri Iesu Christi. itaque fratres state: & tenete traditiones quas didicistis, siue per sermonem, siue per epistolā nostram.

Ipse autem domin⁹ noster Iesus Christus & deus & pater noster qui dilexit nos, & dedit consolationē æternā, & spem bonā in gratia: 13 exhortetur corda uestra, & confirmet in omni opere & sermone bono.

14. *Admonet, ut pro se orent, uicissim illi bene precatur: uis; inquietos, & turbulentos, & desideres atque otiose degētes euident, & euercent, & omnino à consummationibus caueant.*

15. *Non enim omnium est fides.* i. nō omnes qui se Christianos fingunt, uerū

veri fideles sunt, uel ut Græci exponunt, non est omnium credere, sed eorum quos dignos iudicauit deus.

4. *Inordinate.* ἀτάκτως ἀτακτέον uerbū Græcum militare est, significatque extra ordinem se ponere, ac se de classe subducere, & nōnunquā petulāter, ac luxuriose uiuere quo significato Ambrosi⁹ uertit intēperanter. Mihi autē uidetur alludere ad germanam significationem τῆς ἀτακτέον Paulus, atque hæreticos notare, qui intra ecclesiasticæ militiæ ordinem sese cōtinere nōlūt, sed sese de classe subducunt nolentes ecclesiæ subdi legibus, quod in castris ἀτακτοὶ milites faciūt. unde ad hanc sententiam subdit, qui non ambulant secundū traditiones quas acceperunt à nobis.

5. *Non inquieti fuimus.* Græcè ἐβη ἐτακταμένον, à uerbo ἀτακτέον de quo antea. Est etiam ἀτακτέον petulāter agere, quo significato hic quadrat, non petulantes fuimus inter uos.

6. *Panem manducauimus.* id est, uiximus. panis enim nomine quicquid ad uitū pertinet Hebræis intelligitur, unde Luca 14. scribitur cum introisset Iesus in domum cuiusdam principis Pharisæorum sabbato manducare panem, id est, prandere aut cœnare. primi Reg. 1. Maledictus inquit Saul, qui comederit panem usque ad uesperam: ubi panis nomine omne estabile uenit, unde Ionathas gustato melle, reus est execrationis.

7. *Ambulantes inquieti.* Græcè ἀτακτοὶ, hoc loco quadrat, pro in-

tempe-

ramus, id est, prandere aut cœnare. primi Reg. 1. Maledictus inquit Saul, qui comederit panem usque ad uesperam: ubi panis nomine omne estabile uenit, unde Ionathas gustato melle, reus est execrationis.

7. *Ambulantes inquieti.* Græcè ἀτακτοὶ, hoc loco quadrat, pro in-

tempe-

ramus, id est, prandere aut cœnare. primi Reg. 1. Maledictus inquit Saul, qui comederit panem usque ad uesperam: ubi panis nomine omne estabile uenit, unde Ionathas gustato melle, reus est execrationis.

7. *Ambulantes inquieti.* Græcè ἀτακτοὶ, hoc loco quadrat, pro in-

tempe-

B

Act.

10. g

1. Co.

4. c.

1. the.

2. b.

C

A

Eph.

6. c.

Colo.

4. a.

viii-

temperanter, vel extra ordinem aliorum, nihil operantes, inquit, sed curiose agentes. Græcè pulchra aliusio *μὴ δι' ἑργῶν μίλος*, ἀλλὰ *πρὸς ἑργῶν μίλος* ita reddi potest, nihil agentes, sed satagentes. nam procuriose, & inaniter, atque importune quidpiam agere etiam satagere Quintiliano sumitur, ex sententia Afrii: inquit enim libro sexto cap. quarto, Afer venuste, Manlium Surā in agendo discursantē, salientem, manus iactantē, rogam deicientem, & imponentem, non agere dixit, sed satagere. Et hoc propriè significat *πρὸς ἑργῶν μίλος*.

8. Nolite deficere beneficientes, id est, nolite cessare bene facere.

Argumentum epistolæ ad Timotheum I.

Timothæum Lystræensis patre gentili, matre Indea natus, cui Eunice nomē, ob egregias animi dotes etiā iuuenis institutus à Paulo, Ephesiorum Episcopus, admonetur hac epistola à Paulo functionis Episcopalis, & quales ecclesie ministros eligere debeat, quāque etiam quoque pacto instituire, cuiusvisque sexus ac conditionis hominem oporteat ac demum contentiosas quaestiones & inanes disciplinas reiicere.

EPISTOLA DIVI

PAULI AD TIMOTHEVM I.

ARGVMENTVM CAP. I.

¶ Notat quosdam inanum quaestionum venditores, & legis assertores, quos arguit vult à Timotheo, ostendens non opus esse lege iam iustificatu in Christo, cuius

rantes, sed curiose agētes. Iis autē qui eiusmodi sunt denūtiamus & obsecram⁹ in domino Iesu, vt cū silentio operantes, suū panem māducent. Vos autē fratres⁸ nolite deficere beneficiētes. Quòd si quis nō obedit verbo nostro per epistolā, hunc notate: & ne commisceamini cū illo, vt cōfundatur: & nolite quasi inimicum extimare, sed corripite vt fratrem. Ipse autē deus pacis det vobis pacē sempiternā in omni loco. Dominus sit cū omnibus vobis. Saluatio mea manu Pauli: quod est signum in omni epistola: ita scribo. Gratia dñi nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

D Gal. 1.6.

cuius in se misericordiam commemorat, asserens se à Christo vocatum: vt suo exemplo sperare omnes docerentur, dehinc commendata Timotheo fide quosdā hereticos notat.

CAPVT I.

A Paulus Apostolus Iesu Christi secundū imperiū dei saluatoris nostri & Christi Iesu spei nostræ, Timotheo dilecto filio in fide, gratia & misericordia & pax à deo patre & Christo Iesu, domino nostro. Sicut rogavi te vt remaneres Ephesi, cū irē ī Macedonia, vt denūtiarēs quibusdā ne aliter docerēt, neq; intēderēt fabulis, & genealogiis interminatis: quæ quæstiones præstāt magis, q̄ edificatiōē dei: quæ est in fide. Finis autē p̄cepti est charitas de corde puro, & consciētia bona, & fide nō ficta. A quibus quidā aberrātes, cōuersi sunt in vaniloquū: volētes esse legis doctores, non intelligētes, neq; quæ loquūtur, neq; de quibus affirmāt. Scim⁹ autē quia bona est lex, si quis ea legitimē vtrā: sciētes hoc, quia lex iusto nō est posita, sed iustis & nō subditis: impiis & peccatoribus: sceleratis & contaminatis, patricidis & matricidis, homicidis, fornicariis, masculorū cōcu-

1. Dilecto. Græcè *τιμω* .i. germano & ingenuo.

2. Quæ est in fide. ad hanc sententiam subaudiendum est, ita & nunc rogo: referendumque ad illud, Sicut rogavi & est eclipsis frequens Paulo.

3. Si quis legitime vtratur, id est, si quis ea ad sensum, intentionemq; ipsius germanam vtratur. Legis autem intentio erat per ceremonias ad Christum deducere, & Christo nato, vni illi fidere. Qui ergo docet Christum venisse, vniq; illi fidendum esse, is ea legitimē vtratur, non qui ceremonias immiscet: scimus ergo quia lex bona est, si quis ea legitimē vtratur, Sciētes hoc, quia lex iusto non est posita. quidam Græci pro scientes habent *ἰδίας*, id est, scieas, & tunc refertur ad id quod statim præcessit, si quis ea legitimē vtratur, sciens hoc quia lex iusto, &c. noster interpres legit *ἰδίας*, id est, sciētes, & tūc refertur ad *ἰδίας*, scimus scilicet quia lex bona est, & scientes hoc,

quod videlicet, Lex iusto non est posita, id est, iam iustificato per fidem Christi deique gratiā, non est opus lege pædagogico ac manu ducente, vel lex, id est, terror legis peccata inhihentis iusto non est po-

sto non est posita. non quòd ea non teneatur facere quæ lege iubentur, & vitare quæ lege verentur: sed quia quòd impij timore legis inuiti faciunt, hoc iusti sponte obque dei amorem.

4. *Plagiarius*, Græcè ἀνδραποδιστής, dicuntur autem plagiarij iurifcon sultis, qui aliena mancipia furto subducunt: quòd furtum plagium appellant.

1. *Qui me confortauit in Christo*, τῶν ἐν Χριστῷ με Χρησῶν, i. gratias ago ei qui me fortificauit, i. vires suppeditauit, Christo, noster in terpres legit ἐν Χριστῷ. neque enim confortauit, vt vulgo solent, pro consolatione est, sumere oportet: sed deo gratias ago qui ad rem tanti momenti exequendam, nimirum euangelij prædicatione, vires suppeditauit alicui imbecilli, & minus valenti.

6. *Fidelis sermo*, &c. id est, certa & indubitata res est, omnique approbatione digna, quòd Iesus venerit peccatores saluos facere. πιστὸν enim dicimus ἐμολογούμενον, id est, quòd compertum, exploratum, & confesum est: ἀποδοχὰ autem quòd acceptionem vertit, approbatio vel acceptatio clarius dicitur.

7. *Vt in me ostenderet omnem*, id est, perfectam patientiam. Græcè est μακροθυμίαν, id est longanimitatem. hoc est, vt per me se Christus ostenderet patientem, & longanimen in sustinendis, & expectandis ad conuersionem peccatoribus: atque ita meo exemplo instruerentur qui, credituri sunt, dei sperare misericordiam.

8. *Soli*

bitotib⁹, 4 plagiariis, mēdacibus, & periuris, & si quid aliud sanæ doctrinæ aduersatur, quæ est secū dum euangeliū gloriæ beati dei, quòd creditum est mihi. Gratias ago ei⁵ qui me cōfortauit ī Christo Iesu dño nostro, quia fidelem me existimauit, ponens in ministerio, qui prius blasphem⁹ fui, & persecutor, & contumeliosus, sed misericordiā dei consecutus sum: quia ignorās feci in incredulitate. Superabundauit autē gratia domini nostri cū fide & dilectione, quæ est in Christo Iesu. 6. *Fidelis sermo*, & oī acceptione dign⁹: quòd Christus Iesus uenit in hunc mūdū peccatores saluos facere, quorū primus ego sum. Sed ideo misericordiā cōsecut⁹ sum: 7 vt in me primo ostēderet Christus Iesus omnē patiētīā, ad informationē eorū qui credituri sunt illi in vitā æternam. Regi autem seculorum immortalī, inuisibili,

8. *Soli deo*, quidam legunt μόνῳ θεῷ δεικνύμενον, id est, soli sapiēti Deo, quæ uerba si ad patrem referuntur, intelligendus est solus sapiens, nō exclusio filio, ac spiritu sancto, sed quòd sol⁹ ipse fons sit, & principium omnis sapientiæ.

9. *Hoc præceptum commendo*, Chryso. interpretatur, sicut per prophetias, id est, spiritus sancti reuelationes institutus est episcopus, ita uolo, & iubeo, vt in illis, id est, secū dum illas bonam militiam exerceas. Mihi uidetur hic sicut 1. Corinth. 14 nomine prophetiæ sacrarum literarum intelligi posse cognitio: atque ita sensus erit, hoc præceptū tibi commendo. vt secundum præcedentes in te prophetias, id est, quæ admodum à puero sacrarum literarum notitiam habes, ita te in illis exerceas, & iuxta illas bonam militiam milites.

ARGUMENTVM CAP. 2.

¶ *Communes orationes fieri in ecclesia postulat, homini hesitatione & animi indignatione carentes. Mulieres quoque tum in sermone tum in habitu modestas esse iubet.*

CAP. II.

Obfecro igitur primū omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarū actiones pro oībus hominibus, p̄ regibus, & oībus qui in sublimitate cōstituti sunt: vt quietam & trāquillam vitā agamus in omni pietate & castitate. Hoc enim bonū est & acceptū corā saluatore nostro deo: q̄ oēs homines uult saluos fieri, & ad cognitionē ve-

1. *Obsecro igitur primū*, &c. Græca scholia distingūt inter hæc 3. Græca, δεησας, προσευχας, & βρισησας: vt δ' inois, q̄ interpres vertit obsecrationes, sit rerum aduersarum deprecatio: προσευχὰ, quòd vertit orationes, bonorum postulatio: βρισησας quòd postulatio aduersus interpellatio aduersus iniurios homines. Mihi uidetur simplicior intelligentia si sumamus hæc tria pro eodem, vt sit epistolis Hebraica ad amplius exprimendā affectionē.

2. Re-

2. *Redemptionem.* Græcè ἀντίλυτρον & significat pretium redemptionis, ἄλτρα enim dicuntur quæ vulgo raasonas vocant, ἀντίλυτρον ergo dicitur quum vita vnus vita alterius, & caput capite redimitur, quomodo verè ἀντίλυτρον Christus pro nobis mortuus est, vt æternum, viuereamus.

3. *Cuius testimonium* Græci legunt ἡ μαρτυρίαν. καί ποίς ἰδίους, q dedit semetipsum redemptionē pro omnibus testimoniū suis tēporibus, quæ verba Chryso- stomus explicat, quia veri- rati & patri testimonium præbuit suis temporibus, & cōgruis. Latinus inter- pres legit, cuius testimo- nium cōfirmatum est suis temporibus, quod scilicet testimonia prophetarum de Christo singula suo tē- pore confirmata sunt, in quo, siue in quod testimo- niū positus sum, id est, ad quod prædicandum dele- gatus sum.

4. *In habitu ornato.* Græcè. κομίση κόσμος autem orna- tū significat & honestū ac modestū, quod hoc loco magis quadrat: vt scilicet non se comāt, sed habitu sint honesto, frugi ac modesto, cum vere- cundia & sobrietate. μετὰ σωφροσύνης, quod sobrietatem significat, & modestiam ac frugalitatem, quod hoc loco magis quadraret, ob id quod sequitur, non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, aut veste pretiosa, sed in frugalitate.

5. *Sed quod decet mulieres promittentes pietatem, per opera bona.* mihi vide- tur ἡ per opera bona, iungendam cum eo quod ante præcessit, or- nantes se non in tortis crinibus, aut auro, &c. sed per opera bona, quod decet mulieres promittentes pietatem. sic nouissima hæc particula per parenthesis legenda

6. *Docere mulieri non permitto.* hic Græci μή δὲ διδάσκειν ἑαυτοὺς φησὶ, μή μόνον

ritatis venire. Vnus enī deus, vn⁹ & mediator dei & hominū, ho- mo Christus Iesus: q dedit 2 redē- ptionē semetipsum pro omnib⁹. 3 Cuius testimonium tēporibus suis confirmatum est: in quo po- situs sum ego prædicator & apo- stolus (veritatem dico, non men- tior) doctor gentiū in fide & veritate. Volo ergo viros orare in omni loco: leuantes puras man⁹, sine ira & disceptatione, Simili- ter & mulieres 4 in habitu orna- to: cum verecundia & sobrieta- te ornātes, sed nō in tortis crini- bus, aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosa: 5 sed q̄ decet mu- lieres promittētes pietatem, per opera bona. Mulier in silētio dis- cat, cū omni subiectione. 6 Doce

1. co. 14. f. Gen. 1. d. Gen. 3. b.

A Tit. 1. b.

re autem, mulieri non permitto, neq; dominari in virum, sed esse in silentio. Adā enim, primus for- matus est: deinde Eua, & Adā nō est seductus, mulier autē seducta in præuaricatiōe fuit. Saluabitur autē per 7 filiorū generatiōē: si permāserit in fide & delectiōe & sanctificatione cū sobrietate.

ARGUMENTVM CAP. 3. Episcopos, diaconos, & ecclesia ministras mulieres, desinit quales esse debeant.

CAPVT III.

Fidelis sermo. Si quis episco- patum desiderat, bonum o- pus desiderat. Oportet enim episcopum irreprehensibilem esse, 2 vnus vxoris virum, 3 sobriū,

liis ἐν μέγιστη, si permanferint: quanquā hoc modo nihil est quod verbo plurali respondeat, nam Græcè est pro liberorum genera- tione vnicum verbum compositum τικνογονία.

1. *Fidelis sermo,* id est, indubia res est. 2. *Vnius vxoris virum.* non hic adigit ad iugum matrimonij, episco- pos ac sacerdotes Pāulus, sed vt inquit Chrysosto. & Ambrosio, ne assumatur qui alteram vxori mortuæ superinduxerit, quod illud incontinentiæ suspiciōe non careat, quod si commodum inue- niatur de seculi hominibus eligere, assumatur qui familiam bene regere nouit. Olim namq; vxoratos aliquot assumptos legimus, sicut de diuo Germano Antisiodorenſi. fertur: vult tamen Hiero- nymus si assumantur vxorati, post modum abstinere vxoribus: ne que enim, vt omnes testantur, Græci vnquam post adeptum facer- dotium

μή μόνον ἀντιλυτρον, ἀλλὰ ἡ γὰρ τῶν ἑαυτοῦ μαρτυρία, ἡ δὲ μή δὲ διδάσκειν ἑαυτοὺς φησὶ ἡ κλησία i. mulieres inquit ne doceant, non humana modo, sed neq; spiritualia. quod vero interdicit ne doceant intelligit in ecclesia: & quin docere non debeant, rationem addit, quia scilicet Adam non est seductus, hoc est, in scriptura nō legitur seductus, mulier au- tē seducta, in præuaricatiōe ne fuit, id est, præuaricata est: mulier enim conque- ritur deo se à serpente se- ductam esse. Semel ergo inquit Græci seducta mu- lier, docuit Adam lignum pulchrum esse visu & sua- ue gustu, semel tantū do- cuit, & statim omnia per- uerit, ideo docere mulie- ri non permittitur.

7. *Filiorum generatiōem.* ge- neratio hæc non tā genitu- ra, ac liberorum gestatio, Chrysostomo videtur in- telligēda, quā educatio, & ea non quælibet, sed si in fide, & dilectiōe, & so- brietate educare perseue- rauerit: vnde pro eo quod interpret habet. Si permā- ferit, Græci legunt de fi-

f dotium

dotium uxores duxere, & Græca scholia hoc loco habent. *Μία γο ναίει ἀδρα, ὅν τῶτο νομοθετεῖ, ἀλλ' ἡ γίνεταί ἀπὸ κοσμικῶν, μή τι δ' αὐτὶ ἐργασίος παλιν ἔτι ἀπὸ τῶν ἀποστολῶν ἐκείνων ἀπολεῖται, ἕνα δὲ ἔχοντα γυναικας ἄς μὴ ἔχοντες εἶναι*, id est, *unius uxoris virum*, non hoc iubet, sed si ex secularibus assumi contingat, ut ne sit digamus: verum tamen sic se contineat ad episcopatum vocatus, ut illud impleat: qui habent uxores, sint tanquam non habentes.

3. *Sobriam*. Græcè *νηφάλιον*, quod sobrium, prudentem, vigilantem rebusque attentum suis significat, & hoc modo exponit Chrysofostus, quod episcopum a-
 4. *Prudentem*. *σώφρονα*, Ambrosii. verit pudicum. utrumque autem significat, noster interpretes utrumque verbum posuit, prudentem & pudicum, quum vnica vox illis Græcè respondeat *σώφρονα*.

5. *Ornatum*. *κόσμιον*, quod etiam bene compositum & moratum significat.

6. *Hospitalem*. *φιλότιμον*, benignum in peregrinis & aduenas.

7. *Doctorem*. *διδασκικόν*, aptum ad docendum.

8. *Non vinolentum*. *ὄχι παροίονον*, quod vinosum, & temulentum significat. *παροίονον* autē dicitur qui debacchatur in alios, nec sanæ mētis sunt, & *παροίονον* conuitium, temere ac stulte dictum, quale prodire solet ab ebriis: & Chrysofostomus hoc loco *παροίονον* nō pro vino so accipit: sed pro conuiciatore, & elato: quod abesse vult ab episcopo, desiderans illi mansuetudinem.

9. *Modestū*. *ταπεινῶς*. i. modestū, moderatum, mansuetū, sed hic Græci præponunt *μὴ ἀσεχουερόν*, i. ad verbum, non turpilicū, non turpiter quæstuosum: quanquam assumptum puto ex loco sequente de diaconis, & ex epistola ad Titum.

10. *Non cupidū*. *ἀφιλόκορον*, non auarum, neque pecuniæ amantem.

11. *Domui suæ bene præpositū*. *προϊστάμενον*, i. præsidētē & domū bene regentē. *φίλιος*; habentem subditos. Græcè *ἔχοντα τὸ ὄνομα*. i. in obedientia continentē. *Ὅτι ὄνι castitate, σεμνότητος*, quod Græcis significat castitatem, sanctimoniam, seueritatem, & grauitatem, morumq; honestatem, ac verecundiam: qualis esse in virginibus ac iuuenibus bene institutis solet: & hoc significato magis hoc loco quadrat: nec est otiosum quod hic admonet. Amb. epistola 28. Paulū dicere habētē filios, nō facientē.

12. Dilig-

12. *Diligentiam habebit*. *ἐπιμελήσεται*, id est, diligentiam adhibebit, vel quomodo curam geret ecclesiæ: id enim significat *ἐπιμελήσεται*.

13. *Neophytum videtur*, id est, nuper natum, aut plantatum, siue recens Christo inlitum per baptismum.

14. *In opprobrium incidat*. i. de opprobrio & scandalo sit gentibus, cū omni castitate. Si quis autē domui suę præesse nescit: quomodo ecclesię dei diligentiam habebit?

B Non neophytū: ne in superbiā elat⁹ in iudicium incidat diaboli. Oportet autē illū, & testimoniū habere bonū ab iis qui foris sunt: ut non in opprobriū incidat, & in laqueū diaboli. Diacones similiter pudicos, non bilingues, nō multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes, 16 habētes mysteriū fidei in conscientia pura. Et hi autē probentur primū: & sic ministret, 17 nullū crimē habentes. Mulieres similiter pudicas, nō detrahētes, sobrias, fideles in omnibus. Diacones sint 18 vnus uxoris viri: qui filiis suis bene præsent & suis domibus. Qui enim bene ministrauerit, gradum bonū sibi acquirēt, & multam fiduciā in fide quę est in Christo Iesu. Hęc tibi scribo fili Timothee: sperans me ad te venire cito. Si autem tardauero: ut scias quomodo oporteat te in domo dei conuersari, quæ est ecclesia dei viui, columna & firmamētum veritatis.

D 19 Et manifeste magnū est pieta-

15. *Bilingues*. *ἢ διλόγος*, Chrysofostus. interpretatur non subdolos, aliud in ore, aliud in pectore habentes.

16. *Habentes mysterium*, &c. id est, pura conscientia fidei mysterium exercentes, vel seruantes apud se in conscientia pura fidei mysterium. Nā & *ἔχω* seruare & custodire significat: vult autē diaconos nō falsim fidei reuelare mysteria neque temere.

17. *Nullum crimen habentes*, non hic crimen simpliciter pro peccato samēdum est, quis enim id præstare possit: sed pro criminatione: id enim significat verbum Græcum *ἀτιμάζω*, id est, inculpabiles. est enim proprie *ἐγκλημα* criminis apud iudicem exprostatio. vult autem sic se illos gerere, ne data occasione in ius vocentur.

18. *Vnius uxoris viri*. eo modo quo Ambrosius, & Chrysofostomus de episcopis intelligunt.

19. *Et manifeste magnum est, & cetera*. Græci non habent, quod, sed pro eo *αὐτο*, f ij id est,

id est, deus, ut hoc pietatis & religionis sacramentum intelligatur deus Christus, qui manifestatus est in carne: qui enim homines antea latebat in diuinitate, per carnis assumptionem illis innotuit. iustificatus est in spiritu: quod indubie secundum humanitatem intelligi debet, secundum quam iustificatus dicitur, quomodo & sanctificatus: Ioan. 10. Quae pater sanctificauit & misit in mundum: iustificatus est autem spiritu.

i. per spiritum sanctum, & plenitudinem gratiae, non per legem: ita quidam Graeci, vel iustificatus, i. iustus apparuit. nam et si comestator audiret & vini potor, & daemonium habens ab ipsis Phariseis, agnitus tamen est iustus ab omnibus. Apparuit angelis, antea mysterium incarnationis ignorantibus. praedicatus est gentibus, & creditus mundo, & assumptus in gloria in die assumptionis.

1. *Nonisimis temporibus* . scilicet . posterioribus vel sequentibus: ne quis de nostra tantum tempestate intelligat, ut postea dicitur.

2. *Cauteriatam conscientiam*, id est, corruptam & igne concupiscentiae adustam, sumpta metaphoram a maleficis quibus ferro candenti cutis inurebatur, in argumentum delicti & infamiae. at haeretici non cutem sed mentem infamia cauteriatam habent.

3. *Prohibentium nubere*, &c. Non facit hic locus, ut putant nostrae tempestatem haeretici, contra ecclesiasticas sanctiones, per quas sacerdotibus & monasticis professis matrimonio interdicitur, & ieiunantibus

tis sacramentum, quod manifestatum est in carne, iustificatum est in spiritu, apparuit angelis, praedicatum est gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria.

ARGUMENTVM CAP. 4.

¶ Futuros post se haereticos ostendit, qui & nuptias damnant, tanquam illicitas & cibos velut immundos. Timotheum quoque reiectis fabulis ad pietatem se exercere hortatur, & sic se componere, ut omnibus bene viuendi sit exemplum.

CAPVT IIII.

Spiritus autem manifeste dicitur: quia in nouissimis temporibus discedent quidam a fide, attendentes spiritibus erroris & doctrinis daemoniorum, in hypocrisis loquentium mendacium, & cauteriatam habentium suam conscientiam, prohibentium nubere, abstinere a cibis quos deus creauit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, & iis qui cognouerunt veritatem. Quod omnis creatura

A
2. Th.
5. a.
2. pe.
3. a.
1. d.
1. f.

tibus certis cibis abstinere indicitur: sed ut testatur in hunc locum Chryso. & Theophy. Graeci, ex Latinis Ambros. Augustin. quaeque & Hierony. lib. 1. aduersus Iouinianum, facit hic locus aduersus duas haereses a Martionistis, Manichaeis, & Tariano Encratarum principe assertas, qui non solum nuptias, sed cibos quoque

B dei bona est, & nihil reiciendum quod gratiarum actione percipitur. sanctificatur enim per verbum dei, & orationem. Haec proponens fratribus, bonis eris minister Christifili

4. nutritus verbis fidei & bonae doctrinae, quae affecurus es. Ineptas autem & aniles fabulas deuita, exerce autem te ipsum ad pietatem. Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est: pietas autem, ad omniam utilis est promissionem habes vitae quae nunc est, & futurae. Fidelis sermo, & omni acceptione dignus. In hoc enim laboramus & maledicimur, quia speramus in deum viuum qui est saluator omnium hominum, maxime fidelium. Praeceptum haec & doce. Nemo adolescentiam tuam contemnat, sed exemplum estote fidelium in verbo, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate. Dum venio, attende lectioni, exhortationi, & doctrinae. Noli negligere gratiam quae in te est:

C nutritus verbis fidei & bonae doctrinae, quae affecurus es. Ineptas autem & aniles fabulas deuita, exerce autem te ipsum ad pietatem. Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est: pietas autem, ad omniam utilis est promissionem habes vitae quae nunc est, & futurae. Fidelis sermo, & omni acceptione dignus. In hoc enim laboramus & maledicimur, quia speramus in deum viuum qui est saluator omnium hominum, maxime fidelium. Praeceptum haec & doce. Nemo adolescentiam tuam contemnat, sed exemplum estote fidelium in verbo, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate. Dum venio, attende lectioni, exhortationi, & doctrinae. Noli negligere gratiam quae in te est:

D nutritus verbis fidei & bonae doctrinae, quae affecurus es. Ineptas autem & aniles fabulas deuita, exerce autem te ipsum ad pietatem. Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est: pietas autem, ad omniam utilis est promissionem habes vitae quae nunc est, & futurae. Fidelis sermo, & omni acceptione dignus. In hoc enim laboramus & maledicimur, quia speramus in deum viuum qui est saluator omnium hominum, maxime fidelium. Praeceptum haec & doce. Nemo adolescentiam tuam contemnat, sed exemplum estote fidelium in verbo, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate. Dum venio, attende lectioni, exhortationi, & doctrinae. Noli negligere gratiam quae in te est:

quos deus creauit ad verendum, damnabant. Hoc autem loco, inhiuentium abstinere, non est intelligendum quod illi veterent abstinentiam a cibis, sed carniuiusum potius. Et ideo Graeci explicant hunc locum inhiuentium abstinere a cibis. id est, ut cibis vterentur, quomodo qui dicit, caue abstineas a carnibus, non abstinentiam inhiuet, sed praecipit. mihi videtur simplicior sensus, si dicamus ecclipsam esse frequentem Paulo, ut sit sensus inhiuentium nubere, & praecipiantium abstinere a cibis: quod utique inhiuerent ritu Iudaico.

4. *Ennuitus*, id est, innuitus atque a puero in sacris literis conuersatus, sicut postea dicit, & quia ab infantia sacras literas didicisti.

5. *Quam affecurus es*, id est, quam diligens, id est, cum intelligentia affecurus, & consequutus es: non affectatus ut quidam voluit.

6. *Corporalis exercitatio*, &c. quidam inquit Chryso. (quales & haec aetate multi) haec apostolum de ieiunio dixisse ferunt, sed errant: neque enim corporalis exercitatio est ieiunium, sed spiritualis.

7. *Noli negligere gratiam*, &c. vel gratiam doctrinae, quae tibi data est per prophetiam, id est, sacrarum literarum cognitionem, vel gratiam

episcopalis officij, quæ tibi data est per prophetiam, id est, spiritus sancti inspirationem vñd cum impositione manuum presbyterij, id est, quando vñd per manuum impositionem presbyter factus es.

8. *Fac meditare*, id est, in his te exercere, & instā in illis, Græcè *ἐπιμενε*, id est, præsta & persevera.

1. *Difcat primum domum suam regere*. *μανασβερω*, quod significat, difcat & doceat: doceat ergo domum suam. i. familiam regere, Græcè est pro regere, *ἰοιβεῖν*, quod absolute sumi potest, propriam ac religiosam vitam degere. & sic sensus esset, doceat familiam suam piè ac religiose in fide vivere, & malam vicem parentibus reddere, vt sicut ab ipsis in iuuentute aliti sunt, ita in senectute eos alant. Si legimus, difcat, sensus est, difcat domum suam ac familiam piè regere, difcat etiam mutuam vicem parentibus reddere, quod Græci dicunt *ἀντιπιδαρρεῖν*, vt sicut ipsa à parentibus alita est, ita liberos ac familiam alat. Quidam legunt *μανασβερωστω*, id est, difcant scilicet liberi à matre & familiam suam piè regere, ac parentibus vices reddere.

2. *Verè vidua est*. veras viduas vocat, quæ & viri & liberorum amicorumq; ac rerum suarū omni præsidio destituta essent, quales erant quæ ex Iudaismo aut paganismo transibant ad Christianismum, quarum etiam plerunque bona prescribentur,

3. *Speret*

quæ data est tibi per prophetiā, cum impositione manuum presbyterij. ⁸ Hęc meditare, in his esto: vt profectus tu⁹ manifest⁹ sit oībus. Attende enim tibi & doctrinæ, instā in illis. Hoc enim faciēs, & te ipsum saluum facies, & eos qui te audiunt.

ARGUMENTVM CAP. 5.

¶ *Qua pacto erga omnem aetatem se habere debeat ostendit, veras viduas describens, & quales ad ministerium ecclesie deligi velit aperit; presbyteros quoque summo rectè officium fungentes pramari, & delinquentes argui, neque ordinari iubet.*

CAPVT V.

Seniores ne increpaueris, sed **A** obsecra vt patrem: iuuenes, vt fratres: anus, vt matres: iuuenulas, vt sorores in omni castitate. Viduas honora, quæ verè viduæ sunt. Si qua autè vidua filios aut nepotes habet, r difcat primū domum suam regere, & mutuam vicem reddere parētibus. hoc enim acceptū est coram deo. **Q**uæ autem² verè vidua est & desola-

ta: **S**peret in deū, & istet obsecrationib⁹ & orationib⁹ nocte & die.

Nā quæ in deliciis est, viuēs mortua est. Et hoc præcipe, vt irreprehensibiles sint. Si q^s autè suorum & maximè domesticorum curā nō habet, **f**idem negauit & est infideli-

B deterior. Vidua¹ deligatur nō min⁹ sexaginta annorū, quæ fuerit vnus viri vxor, in operib⁹ bonis testimonium habēs, si filios educauit, si hospitio recepit, si factorū pedes lauit, si tribulationē patētib⁹ subministravit. Si omne opus bonū⁶ se secura est. Adolescentiores autē viduas deuota. Cū enim⁷ luxuriata fuerit ī Christo, nubere volūt: habētēs dānationē quā primā fidē irritam fecerūt: simul autè & otiose discūt circūire domos nō solū otiose, sed & verbosæ, & curiose, loquētes quæ nō oportet. Volo ergo iuniores nubere, filios procreare: matres familias esse, nullā occasione dare aduersario maledicti gratia. Iā enim⁸ quædā cōuersæ sunt retro post satanā. Si q^s fidelis habet viduas,

C subministret illis, vt nō grauetur, **D** ecclesia: vt iis quæ verè viduæ sunt, sufficiat. Qui bene præ-

sunt presbyteri, duplici⁸ honore digni habeantur: maximè q⁹ laborāt in verbo & doctrina. dicit enī scriptura, nō alligabis os boui triturati. Et, Dign⁹ est operari⁹ mercede sua. Ad uer⁹ psbyterū accusationē noli recipe, nisi sub duob⁹ aut

3. *Speret in deum*. declarat quales illas esse oportet, quidam legūt, sperat & instat, tūc; declarat verè viduæ cōditionē, quæ omni humano præsidio destituta in deum tantum sperat.

4. *Fidem negauit*. hac scilicet in parte: quia fidei aduersantia opera facit, estq; infidelis eatenus deterior, & infidelis, et si alios abiciit, suorum tamē curam habet.

5. *Deligatur*. scilicet, in ministerium episcoporum & sacerdotum.

6. *Subsecuta est*. Græcè, *ἠκολούθησεν*. i. si in omni bono opere assidua ac semper intenta fuerit.

7. *Luxuriata fuerit*. Græcè, *κατασφηνιδωσας τὸ χρῆμα*, i. quī aduersus Christum ac fidē illi promissam lasciuierit. luxuriataq; fuerint, nubere volunt.

8. *Honore*, id est, præmio. nā Hebræis honorare non tā est reuereri, quā necessaria suppeditare, vt hoc loco semel atq; iterū: & Latini honorem quoq; pro præmio sumunt. vnde munus honorarium.

f iij tribus

9. Et sine praesidio. Græcè *χωρίς προσημασίας*, i. sine per sonarum acceptione. Nam *προσημασιον* anteferre aliquē alteri significat: vel præiudicium vt Latini sumunt intellige, & sic interpreta tur Chrysoſto. vt scilicet pro nullo ante iudicium ſententiam ſeras.

10. Manus cito, &c. i. nemi nem temere ordinaueris.

11. Adhuc, Græcè, *μικρῶν*, i. noli post hæc vel amplius.

12. Quorundam, &c. Referendum est istud ad id quod præceſſit. man^o cito nemi nis impoſueris, quaſi dicat Timot. Quomodo ve rō dignoſcere poterō ido neos? & Paul^o respondeat, Quorundā peccata mani feſta ſunt præcedentia ad iudi cium, i. quorundam adeo manifesta ſunt peccata, vt ad dignoſcendum, iudicij examinatione vel tempo ralis vel extremi non indi geant, & hos cauere po tes: quorundam autem ſubſe quuntur peccata iudicium: quæ non niſi iudicij exa minatione caueri poſſunt hoſ tu obſerua de iis in quire. ſic enim quidam ex antiquiſſimis Græcorum. Similiter facta bona mani feſta ſunt, quia virtus ſefe vel inuitā prodit. Quæ au tem aliter ſe habēt, id eſt, vel manifesta nō ſunt, vel

b^o teſtib^o. Peccātes, corā omnib^o argue, vt & ceteri timorē habeāt. Teſtor corā deo & Chriſto Ieſu D & electis angelis ei^o, vt hæc cuſto dias, & ſine præiudicio, nihil faciēs in alterā partē declinādo. 10. Man^o cito nemini impoſueris, ne que cōmunicaueris peccatis alie nis. Te ipſū caſtū cuſtodi. Noli 11 adhuc aquā bibere, ſed modico vi no vttere, ppter ſtomachū tuū & frequentes tuas infirmitates. 12 Quorūdā hominū peccata mani feſta ſunt, præcedētia ad iudiciū: quorundā autem & ſubſequuntur. Similiter & facta bona mani feſta ſunt: & quæ aliter ſe habēt: abſcondi non poſſunt.

ARGUMENTVM CAP. 6.

¶ Seruos in fidelibus etiam dominis obedi re vult, neque nos inutilibus doctrinis, aut auaritia intentos esse, sed modico contentos & virtutes sectari, & in doctrina sana ac fidei per ſeuerare: diuites autem ſpem in diuitiis nō po nere, ſed beneficos eſſe, & inuſiles ac nouas doctrinas Chriſtianos vitare.

CAPVT VI.

Quique ſunt ſub iugo ſerui, dominos ſuos omni no nore dignos arbitrētur: ne nomen domini & doctriua blaſ phemetur. qui autē fideles habēt dominos, nō cōtempnāt, quia fra tres ſunt: ſed magis ſeruiant, quia fideles ſunt & dilecti, & a benefi cij

cij participes ſunt. Hęc doce & ex hortare. Si qſ aliter docet, & nō acquieſcit ſanis ſermonibus dñi noſtri Ieſu chriſti. & ei quæ ſecū dū pietatē eſt, doctriua: 2 ſuper bus, nihil ſciēs, ſed lāguens circa quæſtiones & pugnas verborū, ex quib^o oriūtur inuidiæ, cōtētio nes, blaſphemiæ, ſuſpiciones ma le, 3 cōſtitationes hominū mēte corruptorū, & qui veritate priua ti ſunt, exiſtimātiū quæſtum eſſe pietatē. Eſt autē quæſtus magnus pietatis cū ſufficiētia. Nihil enim intulimus in hunc mūdum: haud dubiū, quia nec auferre quid poſ ſumus. Habentes autē alimenta, & quibus tegamur: his cōtēti ſi mus. Nā qui volunt diuites fieri, incidūt in tētationē & in laqueū diaboli, & deſideria multa inuti lia & nociua, quæ mergunt homi nes in interitum & perditionē.

B
Iob.
1. d.
Eccle.
5. c.

C

Radix enim omniū malorum eſt cupiditas, quam quidā appetētes errauerūt à fide, & inſeruerunt ſe doloribus multis. Tu autē ô ho mo dei, hæc fuge: ſectare vero iu ſtitia, pietatem, fidem, charitatē, patientiā, māſuetudinem. Certa bonū certamen fidei: apprehēde vitā æternam, in quam vocatus eſ & conſeſſus bonam conſeſſionē corā multis teſtibus. Præcipio ti

bona nō ſunt, abſcōdi diu tius nō poſſunt, quia qua lis quiſque ſit, tandem de clarabitur.

1. Quis beneficij particeps ſunt. Hic locus variē legitur apud Græcos, codex Dio nyſianus habet, *δι τῶν βέλαι ἀντιλαμβάνουμένων*, id eſt, qui dei cultum & religionem adepti ſunt, & tunc refer tur ad dominos qui ſint deo dilecti, quia dei reli gionem apprehenderint. alij Græci legunt *δι* vel *ἐν*, vt interpres, *ἐν ἐπιτοίαις ἀντι λαμβανόμενοι*, quod ſic ex ponunt Græci, *παρὶ ἐν τῷ ἐν ἐπιτοίαις παρὶ τῶν δευ ποσῶν, διὰ τῆς ἐπιτοίαις ἐν τῷ ἐν τῷ*, hoc eſt, qui obſe qui ſui vices receperunt à dominis, dum ab illis aluntur & veſtiuntur: & ſic ad ſeruos referitur, qui ſenſus eſt commodior.

2. Superbus, ſub. eſt. nā Græci habent *τιτυφῶται*, id eſt, inflatus eſt.

3. Conſtitationes. quidā Græci habent, *διακατατριβαί*, quod ſignificat conſtita tiones & verbofas con tentiones: Græci interpre tantur traditiones morbo rum ſpiritualium & per uerſorum dogmarum, & quaſi intertrigines murō ſc fricantium. Alij, *καρδιᾶ τριβαί*, quod ſignificat in frugiferas ſcholas, & ina nes diſputationes.

4. *Bonam confessionem.* constantē vocat fidei professionem. & paulò post, *Bonam confessionem*, testimonium scilicet veritatis, quando Pilato, ait: Ego in hunc mundum veni, ut testimonium perhibeam veritati.
 5. *Sine macula irreprehensibile.* i. nulla heretica prauitate infectū. i. serua mādātū irreprehensibile, & inculpātum, & immaculātum.
 6. *Quem* h̄v gr̄cē. i. quam ad *παρισίαν*. i. aduentum refertur, nō ad ἵ Christī.
 7. *Cōmunicare.* i. humanos esse & sociales. sic enī Gr̄ci exponūt ἡ κοινωνικός.
 8. *Deposītū.* i. doctrinā tibi cōmendatā, vel gratias tibi cū episcopatu traditas.
 9. *Novitates vocū κεινοφύλας.* quidam legunt κεινοφύλας. i. inanitates vocū & *oppositiōnes* falsi nominis scientiā, gr̄cē ἀντιθεσίς, id est, cōtrarias opiniōnes & cōtētiōnes de ea quę falsum habēt nomē scientiā, quā scientiā promittentes quidam. i. habere se proficentes, exciderunt à fide.

bi corā deo qui viuificat omnia, & Christo Iesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato & bonam confessionem, vt serues mādātum sine macula, irreprehensibile vsque in aduentum domini nostri Iesu Christi, quem suis temporibus ostēdet beatus & solus potens, rex regum & dominus dominātium: qui solus habet immortalitatē, & lucem inhabitat inaccessibile, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest: cui honor & imperium sempiternū, Amen. Diuitibus huius seculi præcipe, non sublime sapere, neque sperare in incerto diuitiarū, sed in deo viuo (q̄ præstat nobis omnia abundē ad fruendū) bene agere, diuites fieri in bonis operibus, facillē tribuere, & cōmunicare, thesaurizare sibi fundamentū bonū in futurū: vt apprehendāt veram vitā. O Timothee, depositum custodi: deuitās prophanas vocū novitates, & oppositiōnes falsi nominis scientiā, quā quidā promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecum, Amen.

Missa è Laodicea per Tychicum diaconum.

ARGV-

Argumentum epistolæ.

Spem sui redditus superiore epistola Timotheo quum scripsisset, neque præstare possit, Rome in vincula coniectus: ipsum hortatur bono animo esse, nec suis afflictionibus frangi, sed sollicitam sui gregis curam gerere, vigilare aduersus hostes fidei, quales multos ecclesiam inuasuros prædicat, sciens autem & prænuntians obitum suum instare, eum ad se cum Marco venire iubet.

EPISTOLA DIVI

PAULI APOSTOLI AD
TIMOTHEVM II.

ARGVMENTVM CAP. I.

¶ Protestatus suum erga eum affectum, constanter iubet in sibi credito munere conuersari & confidens et euangelium annuntiare, & prout à se institutus est, ita predicare: dolens interim de quibusdam transfugis & apostatis: contra verò Onesiphori fidem commendans, bene illi precatur.

CAPVT I.

A Paulus apostolus Iesu Christi per voluntatem dei, secundū promissionem vitæ, quæ est in Christo Iesu, Timotheo charissimo filio, gratia & misericordia, & pax à deo patre nostro, & Christo Iesu domino nostro. Gratias ago deo meo, cui seruiō à progenitoribus meis in conscientia pura, quod sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die desiderans te videre, memor lachrymarū, vt gaudio implear recordationem accipiens eius fidei, quæ est in te nō ficta: quæ & habitauit primū in auia tua Loide, & matre tua Eunice, certus sum autē q̄ & in te. Propter quā causam admoneo te, vt resuscites gratiam

1. *Resuscites.* ἀνακαταστήν q̄ significat ignē excitare. i. & reaccendas, neq; intermori finas gratiā tibi col laram per impositionem manū mearum. ibi Gr̄ci aiunt, Simul enim atq; manus illi Paulus imposuit episcopū ordinās, simul in illū descendit gratia docendi, miracula ædē di, ecclesiā que regendi.

2. *Collabora συγκαταλέγουσθαι*. i. coaffigere, prout tibi virtutē dominus dabit, neq; pudeat te vinculorum meorum pro Christo.

3. *Vocavit nos inquit per gloriam suam*, quę data est nobis in mēte divina, per Christū Iesum ante tempora secularia. i. quā ab aeterno proposito fuerat nobis de^o per Christū dare, & quā omnia illi æquę presentia sint, siue futura, siue præterita, rectē dicitur, quę data est olim in dei prædestinatione, nunc autem in effectu manifestata est per illuminationem Christi. Græcē *διὰ τῆς λαμπρίας*, id est, per apparitionem siue vobis nobis Christus illuxit, qui quidem veniens destruxit mortē, vitam autem illuminavit, siue in lucē produxit, per euāgelij prædicationem, quia in eo virtus est ad salutem omni credenti, Rom. 1.

4. *Et ac. subaudi. vincula p euāgelio patior, sed non confundor.* i. non erubescō.

5. *Credidi*, id est, vel scio cui, hoc est, in quem credidi, vel scio cui credidi, id est, cuius fidei commissi depositum in eum.

6. *Depositum*, vel fidem suā vocat, quam, inquit, dominus seruabit præmiādā in illum diem iudicij, vel depositū fideles sibi commissos vocat, dicens, cui illos credidi, de quibus ipse ait, commendo vos deo, & certus sum quōd illos seruare potest saluos in illum diem, id est, quōd qui meæ fidei commissi sunt, illos seruabit deus vsque in diem iudicij.

7. *Formam habe.* i. imitare & fac secundū exemplar, quod tibi proposuit.

gratiā dei, quę est in te per impositionem manū mearū. Non enim dedit nobis deus spiritū timoris: sed virtutis, & dilectiōis, & sobrietatis. Noli itaq; erubescere testimoniū dñi nostri, neque me vincitū eius: sed² collabora euāgelio secundū virtutē dei: quę nos liberavit &³ vocavit vocatione sancta, nō secundū opera nostra, sed secundū propositum suum & gratiā, quę data est nobis in Christo Iesu ante tempora secularia. Manifestata est autem nunc per illuminationem saluatoris nostri Iesu Christi, qui destruxit quidē mortem, illuminavit autem vitam & incorruptionem per euāgelium in quo positus sum ego prædicator & apostolus & magister gētium. Ob quam causam etiam hęc patior: sed non confundor. Scio enim cui⁵ credidi: & certus sum quā potēs est⁶ depositū meū seruare in illū diem. Formā habet sanorū verborū, quę à me au-

Ro. 8.c.

C

Tit.

3.b.

1.Ti.

mot.

2.b

disti in fide & in dilectiōe ī Christo Iesu. Bonum⁸ depositū custodi per spiritū sanctū, quę habitat in nobis. Scis enī hoc, quę auerſi sunt à me oēs qui in Asia sunt: ex quibus^b est Phygell⁹ & Hermogenes. Det misericordiā dominus Onesiphori domui: quā sepe me refrigeravit, & catenā meā non erubuit, sed cū Romam venisset, sollicitē me quęsiuit & inuenit. Det illi domin⁹ inuenire misericordiam à deo ī illa die. Et quāta Epheſi ministravit mihi, tu meli⁹ nosti.

posui. Scis enim quomodo prædicare debeas à me institutus. vbi Græci aiūt. Non ea tantum seruari iubet quę scripto mādārat, sed quę ore ad os etiam loquutus fuerat.

8. *Depositum*, vel fidem vel gratiam cum episcopi dignitate susceptam, vel etiam ecclesiam tibi commissam serua, & tutare ab incurſu luporum.

1. *Per multos testes*. quidam hos; leges & prophetas interpretantur, alij testium multitudinem coram quibus intrepidē prædicauit, non quemadmodum hæretici occultē in conciliabulis.

2. *Labora*. Græcē *κακοπαθῆσαι*, κακοπαθῆναι autem significat afflictiones ferre & obdurare in aduersis.

3. *Secularibus*. Græcē *τῶν τῶ βίῃ πραγμάτων*, vitæ huius negotiis & molestiis, *ἢ πραγμάτων ἄντι τῶν πραγμάτων* sumatur, vel mundanis etiam negotiis.

4. *Cui se probauit*, id est, qui eum elegit. Ambro. legit cui se probauit, id est, in cuius militiam concessit. Græci legunt *ἐν τῷ στρατοῦ καταστῆσαι*. i. vt ei qui se in militem delegit placeat. Triplici autē analogia hor-

ARGUMENTVM CAP. 2.

¶ *Timotheum confirmat & cohortatur suo exemplo ad serendas pro Christo afflictiones, & prædicandū euāgelium: iubens à prophana & vaniloquio abstinere, ac purē deī verbum tractare: obiter hæreticorum mentionem faciens, qui sunt ecclesie vase in contumeliā: inuites quoque quæstiones & inueniles cupiditates fugiendas docet.*

CAPVT II.

T ergo fili mi, confortare in gratia, quę est in Christo Iesu: & quę audisti à me¹ per multos testes, hęc cōmēda fidelibus hominibus, qui idonei erunt & alios docere. Labora sicut bonus miles Christi Iesu. Nemo militans deo implicat se negotiis³ secularib⁹, vt ei placeat⁴ cui se probauit. Nam & qui certat in

A

gia hortatur eum ad ferēdas afflictiones : militis, pugilis agricolæ.

5. *Laborantem agricolam, &c.* non dixit laborare oportet, sed quo amplius ad laborandum inuitare, quod de labore præmium & pri mos fructus percipere agricolam oportet, ergo illū oportet percipere primū fructus, sed laboratē. 6. *Quasi malē operans, id est, vincētus sum pro Christo quasi flagitiosus & facinorosus aliquis: sed ut cunq; manus & pedes vinciantur, non est verbum dei aligarum.* Nam in carcere etiam Paulus prædicabat & epistolas scribebat, unde ad se membranas & libros Timotheum afferre iubet.

7. *Si non credimus, id est, siue negauerimus eum, siue in eum non crediderimus, nihil illi inde accedit aut decedit.* Idē & fidelis permanet se ipsum negare nō potest, & mentiri se ipsum nequit, quū idē sit semper qui ab æterno fuit.

8. *Probabilem.* Græcè *πίσιμον* .i. probum siue probatum operariū *inconfusibilem* *ἀνίψυτον*, quem non pudeat crucis Christi. Multi enim illam Christiani prædicare verebantur, quod ridicula quædam res videretur multis.

9. *Rectē tractantem verbum.* Græcè *ὀρθομύθητον*, id est, rectē diuiden-

agone: nō coronabit, nisi legitime certauerit. 5. *Laboratē agricolā oportet primū de fructib; accipere.* intellige quædico: dabit enim tibi dñs in oībus intellectu. Memor esto, dñm Iesum Christū resurrexisse à mortuis ex femine Dauid, secūdū euāgeliū meum in quo laboro vsq; ad vīcula, quasi malē operās, sed verbū dei nō est alligatū. Ideo oīa sustineo ppter electos: vt & ipsi salutē cōsequantur, quæ est ī Christo Iesu, cū gloria cœlesti. Fidelis sermo. Nam si cōmortui sum, & cōuiuemus. si sustinebim, & cōregnabimus. si negauerim, & ille negabit nos. 7. si nō credim: ille fidelis permanet, negare seipsum nō potest. Hęc cōmone: testificans corā dño. Noli cōtēdere verbis: ad nihil em̄vtile est, nisi ad subuersionē audiētū. Sollicitē autē cura te ipsum pbabilē exhibere deo, operariū incōfusi bilē, rectē tractantē verbū veritatis. Prophana autē & vaniloqa deuita: multū em̄ proficiūt ad impietate: & sermo eorū vt cācer fer pit. ex qb; est Hymenē & Philetus: q; à veritate exciderūt, dicentes resurrectionē esse iā factā & subuertunt quorundam fidem.

B

C

tem & fecernētē superflua & noxia dogmata à bonis & sanctis. 10. *Fundamentum dei stat.* & si illi multos à fide auertit, tamē vel fides in deum vel fideles electi fundati in fide Christi qui sunt dei fundamentū, stat. i. immoti permanēt: nec deturbati possunt. fundatum enim est supra firmam petram hoc fundamentum.

Sed firmū 10. fundamentum dei stat, 11. habens signaculū hoc, Cognouit dominus q; sunt sui. & discedat ab iniquitate omnis qui in uocat nomē dñi. 12. In magna autem domo, non solum sunt vasa aurea & argētea, sed & lignea & fictilia: & quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliā. Si quis ergo emundauerit se ab istis: erit vas in honorē sanctificatū & vtile domino, ad omne opus bonum paratū. In uenilia autē desideria fuge: sectare verō iustitiā, fidem, sp̄s, & charitatem, & pacem cū iis, qui inuocant dominū de corde puro. Stultas autē & sine disciplina quæstiones de uita: sciēs q; generāt lites. Seruū autē domini non oportet litigare sed māsuētum esse ad omnes, docibilem, patientē, 13. cū modestia corripiētē eos, q; resistūt veritati. nequādo deus det illis pœnitentiā ad cognoscēdā veritatē & respiscat à diaboli laqueis, à quocapitiui tenent ad ipsius voluntatē.

1. Ti.
mot.
4. c.
Tit.
3. c.

11. *Et habens signaculū hoc. i. habēs in animo veluti sigillarū & impressum, cognouit dominus qui sunt eius, dimirū quod cogniti sunt à deo & sunt ei.* Ipse enim spiritus testimoniū reddit spiritui nostro, quod filij dei sumus: habens etiam hoc signaculum *discedat ab iniquitate omni qui inuocat nomen domini. i. habens hoc in animo fixum, quod qui fidelis est ab iniquitate debet discedere.*

12. *In magna autē domo, hinc ostēdit non esse diffidentium, siquidē multi ad impietate seducūt: quoniā sicut in magna domo sunt alia vasa in honorē, alia in contumeliā, ita vt in mundo vel ecclesia probi sunt & improbi.*

13. *Cum modestia, in reprobis, id est, manufactudine. Nequando det illis deus pœnitentiā, id est, ne fortē te negligente conuerterat illos deus, & respiscant à diaboli laqueis, quibus capti ui tenentur ad ipsius voluntatem: vel diaboli, quia illis, quandiu tenent, ad arbitrium vtitur: vel dei, quia non amplius habet in nos dominij diabolus, quam deus sinit.*

1. *Sine pare.* Græcè *χωροδοί*, qui nemini amicitia iuncti sunt.

2. *Sine benignitate* ἀφιδά-
70301. i. retum omnium bonarum hostes

3. *Habentes speciem quidem pietatis* .i. pietatē quidē simulātes, sed eā verē nō habētes. hoc enim significat virtutē eius abnegantes.

4. *Assequutus es*, id est planē tenes ac nosi.

5. *Qualia*. De iis Pauli afflictionibus videre potes in actis apostolicis.

gnitate, p̄ditores, p̄terui, tumidi, & voluptatū amatores magis quā dei: 3 habētes speciem quidē pietatis, virtutē autē eius abnegātes. Et hos deuita. ex his enim sunt q̄ penetrāt in domos: & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, q̄ ducūtur variis desiderijs: semper discētes: & nunquā ad scientiā veritatis perueniētes. Quemadmodū autē lānes & Mābres resisterunt Moysi: ita & hi resistūt veritati homines corrupti mēte, re p̄bi circa fidē, sed vltra nō proficiēt: insipientia em̄ eorū manifesta erit in oībus: sicut & illorū fuit. Tu autē 4 assecutus es meam doctrinam, institutionē, C
propositum, fidem, lōganimitatem, dilectionē, patientiā, E^{xx.}
persecutiones, passiōes, 5 qualia mihi facta sunt Antiochię, 7. b.
Iconij, Listris: quales persecutiones sustinui: & ex oībus eripuit me dominus. Et oēs qui piē volūt viuere in Christo Iesu, p̄secutionē patiētur. Mali autē homines & seductores p̄ficiēt in peius, errātes, & in errorē mittētes. Tu verō p̄ D
mane in iis que didicisti, & credita sunt tibi: sciēs à quo didiceris, & q̄ ab infantia sacras literas nosi, que te possunt instruere ad salutē per fidē que est in Christo Iesu. Omnis scriptura diuinitus inspiratā, utilis est, ad docēdū, ad arguē-
dum, 2. P^{e.}
1. d.

¶ Ab impiis quos venturos prauidet cauere iubet Timotheum, & doctrinam abs se traditam seruare, & sacris literis vacare

CAPVT III.

HOC autē scito quia in nouis ^A simis diebus instabūt tēpora ^{1. Ti.} periculosa: & erūt homines ^{mor.} se ipsos amātes cupidi, elati, superbi, blasphemī, parētibus nō obediētes, ingrati, scelesti, sine affectione, ^{4. a.} sine pace, criminatores, ^{2. Pe.} incōtinētes, immites, ^{3. a.} sine ben-
^{Iuda}

TESTIFICOR coram deo, & Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos per aduentum ipsius, & regnum eius, prædica verbum, instat ¹ opportunē, importunē: argue, obsecra, increpa, in omni paciētia, & doctrina. Erit enim tempus cum saniam doctrinā non sustinebūt: sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros ² pruriētes auribus, & à veritate quidē auditū auertent, ad fabulas autē conuertētur. Tu verō vigila, in omnibus labora, opus fac euangelistæ, ministerium tuū imple. Sobrius esto. Ego enim iam ³ delibor: & tempus resolutionis meæ instat. Bonum certamen certavi, cursum cōsummaui, fidē seruauī. In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quā reddet mihi dñs in illa die, iustus iudex: nō solū autē mihi: sed & iis q̄ diligūt aduentū eius. Festina ad me venire cito. Demas enī me reliquit 4 diligens hoc seculū. & abiit Thessalō. Crescēs in Galatiā, Titus in Dalmatiā, Lucas est mecum solus. Mar. assume, & adduc tecū. est enī mihi utilis in ministerio. Tythiciū autē misi Eph. ⁵ Penu-
lam

dum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia: vt perfectus sit homo dei ad omne opus bonum instructus.

ARGUMENTVM CAP. 4.

¶ Intentum esse verbo & vigilanti acque assiduum ob futuros hereticos hortatus obitum suum prædicit: & quia ab omnibus sit derelictus, ad se venire cum sarcinulū aliquot & Marco iubet. deinde prioris absolutiōnis mentione facta, salutatione & precatione epistolam claudit.

CAPVT IIII.

TESTIFICOR coram deo, & Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos per aduentum ipsius, & regnum eius, prædica verbum, instat ¹ opportunē, importunē: argue, obsecra, increpa, in omni paciētia, & doctrina. Erit enim tempus cum saniam doctrinā non sustinebūt: sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros ² pruriētes auribus, & à veritate quidē auditū auertent, ad fabulas autē conuertētur. Tu verō vigila, in omnibus labora, opus fac euangelistæ, ministerium tuū imple. Sobrius esto. Ego enim iam ³ delibor: & tempus resolutionis meæ instat. Bonum certamen certavi, cursum cōsummaui, fidē seruauī. In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quā reddet mihi dñs in illa die, iustus iudex: nō solū autē mihi: sed & iis q̄ diligūt aduentū eius. Festina ad me venire cito. Demas enī me reliquit 4 diligens hoc seculū. & abiit Thessalō. Crescēs in Galatiā, Titus in Dalmatiā, Lucas est mecum solus. Mar. assume, & adduc tecū. est enī mihi utilis in ministerio. Tythiciū autē misi Eph. ⁵ Penu-
lam

1. *Opportunē, importunē.* i. quocūq; tempore, nullū enim tempus dei verbo non commodum

2. *Pruriētes.* hoc loco pruriētes non accusati, sed recti casus est. Græci *κυσσομυοί*. i. qui titillantur & pruriūt auribus. i. quærentes qui sibi adblandiantur impunitatē promittentes, & leniter aures scalpant, non veritate & gehennæ terrore radant.

3. *Delibor.* i. imolādus & sacrificandus deo pro peccato, & meæ resolutionis. i. dissolutionis & mortis tempus instat.

4. *Diligēs hoc seculū.* i. malēs deliciari in seculo, quam periclitari pro Christo.

5. *Penuilā.* Græcè *φιδόνας*, & Latine p̄nula, vestis est, qua vice pallij aduersus imbrēs & frigora vitimur q̄ & tunica supinduitur.

6. *Carpus*, Huius Carpi me-
minit Dionysius Ateopa-
gites epistola 8. dicens:
Cum aliquando in Cre-
tam venissem sanctus Car-
pus me suscepit hospitio,
vir si quis alius ob eximia
mentis munditiam ad dei
speculatione aprissimus.
Et Georgius Pachymeres
Græcus in paraphrasi: Hic
est Carpus de quo 2. ad Ti-
motheum epistola memi-
nit Paulus.
7. *Ostendit*. i. fecit. Nā He-
braei ostendere p facere su-
munt. sic Psal. 4. multi di-
cūt, quis ostēdit nobis bo-
na. i. fecit: & 70. Ostēdisti
mihi tribulationes mul-
tas & malas. p. eo autē q̄
est Alexāder ararius. Græ-
cē est *ἄρανος*, i. faber arari-
us, ne quis existimet pecu-
nię publicę fuisse p̄fectū.
8. *Leonis*, id est, impij, & cru-
delis Neronis.
9. *Liberavit*. Græci quidā le-
gunt *ῥῥῶραι*, id est, libera-
bit, & conformius ob se-
quens futurū, saluū faciet.

¶ Argumentum epistolę.

TITUM fidelem discipulum quē in insula Crete episcopum prefecisset, hanc ex
urbe Nicopolis, quę in Æliaco littore sita est, scribit: monēs instituire per
regionem episcopos vna etiā quales deligendi sint prescribens, quōque pa-
elo erga omnem aetatem, hominumque conditionē reverere se debeant, ut debitam
in fidelibus domini obedientiam prestandam esse predicent, & a vanis doctri-
nis hereticisque hominibus cavere doceant: rogans tandem quum ad eum *Ar-
temas*, & *Tychicus* venerint, iter ad se Nicopolim arripere.

ARGV-

ARGUMENTVM CAP. I.

¶ Evangelium sibi creditum prefatus, ac Ti-
to gratiam precatus, admonet per singulas ci-
uitates ut presbyteros instituat, quales ipse de-
pingit, qui hereticis in faciem cōtradicere pos-
sint, & sanam doctrinam predicare.

1. *Secundum fidem electorum*
dei, apostolus, inquit, & à
Christo ad prædicandū e-
uangelium delegatus κατὰ
τὴν πίστιν τῶν ἐκλεκτῶν οὐδ' ad
fidem electorum dei. i. vt
Græci exponunt, vt electi
dei credant, & agnoscant
veritatem non quamlibet,
sed quę est secundum pietatem.
i. quę in pietate & religio-
ne consistit. Nam scientiis
humanis est sua veritas,
sed illa in pietate non con-
sistit, nec sui postiores
pios facit. Apostolus er-
go, inquit, secundum fidem
electorum. i. propter fidem
electorum, vt me prædi-
cante credant, & secundum
agnitionem veritatis. i. vt a-
gnoscant veritatem Chri-
stianam, quę est secun-
dum pietatem, & in spem
vitę æternę. i. spem vitę
æternę habens, & vt Chri-
stianam veritatem, quę se-
cum habet spē vitę æter-
nę annexā agnoscant ele-
cti: ne verō spem hanc fru-
stratoriam putares, addit,
quam ante tempora secularia,
id est, ab æterno deus verax
promisit, licet promif-
sam hanc vitam diu distu-
lerit. Manifestavit autem
suis temporibus verbum:

EPISTOLA

DIVI PAULI APOSTO-
LI ad Titum.

CAPYT I.

A Paulus seruus dei, apostol⁹ au-
rem Iesu Christi i secundum
fidē electorum dei & agnitio-
nem veritatis, q̄ secundum pie-
tatem est in spē vitę æternę, quā
pmisit, qui nō mentitur de⁹, an-
te tēpora secularia, manifestavit
autem temporibus suis verbū suū
in p̄dicatione, quę credita est mi-
hi secundum p̄ceptum saluatoris
nostri dei: Tito dilecto filio secū-
dum cōmunē fidē, gratia & pax à
deo patre & Christo Iesu saluato-
re nostro. Hui⁹ rei gratia reliq̄ te
Crete, vt ea q̄ defunt corrigas,
& cōstituas per ciuitates presby-
teros, sicut & ego disposui tibi.

definito autem tempore verbum. i. spem vitę æternę promissam,
vt Hieron. interpretatur, manifestavit in p̄dicatione. i. per p̄dica-
tionem euangelij, quę mihi credita & cōmissa est ex iniūctione

t ij salua-

saluatoris nostri dei. Paulus ergo ille apostolus Tito dilecto, siue, vt Graci habent *ἡμιθέος*, i. legitimo ac germano filio p̄ cōmunē fidem, id est, per fidem, quam ego illum docui, sabaudi salutē dicit.

2. *Ἦναι υxoris vir.* de hoc vide i. Timoth. 3. numero. 2. Bigamos autem hoc loco arcer ab episcopi dignitate, quōd qui vnica vxore nō fuerit contentus, argumentum nonnullū pręstitit incontinentiæ.

3. *Luxuria. ἀσώτιας*, quod nō tantum libidinem significat, sed immodicum rerū omnium luxū. non in accusatione luxuriæ, id est, non accusatos de luxu.

4. *Oporet enim episcopum sine crimine esse.* Græcè *ἀνιγκλῆτος*, i. qui non fuerit aliquā dō ob crimen in ius vocatus: oportet enim episcopum non modō omni malo, si fieri potest, sed etiam omni suspitione mali carere, & omni reprehensione superiore esse. *sicut dei dispensatorem*, id est, administratorem verbi dei:

5. *De circumcissione.* ij sunt Iudæi apud Cretam nati, nā de his intelligere oportet ob sequentia.

6. *Propheta.* prophetā poetam vocat. Is est autem Epimenides, qui dicitur p̄frius illorum, quia Cretensis erat.

7. *Sani sint in fide.* i. sanā rectamque fidem sequantur.

8. *Omnia mūda.* Iudæorum superstitionē arguit, qui putabant adhuc impudum esse aliquid ciborū,

Si qs sine crimine est, 2 vni⁹ vxoris vir, filios habens fideles, nō in accusationē luxurię, aut nō subditos. 4 Oportet enī episcopū sine crimine esse, sicut dei dispensatorē: nō supbū, nō iracundū, non vinolentum, non percussorē, nō turpis lucri cupidum: sed hospira lem, benignū, prudētē, sobriū, iustum, sanctū, continentem, amplectentem eum qui secundū doctrinā est, fidelē sermonē, vt potēs sit exhortari doctrina sana, & eos q̄ contradicūt arguere. Sunt enī multi etiā inobediētes, vaniloq̄ & seductores, maxime q̄ de circūcissione sunt: quos oportet redargui: q̄ vniuersas domos subuertūt, docētes quæ nō oportet, turpis lucri gratia. Dixit quā ex illis proprius ip̄sorū⁶ p̄pheta, Cre tētes semp̄ mēdaces, malę bestię, vētres pigri. Testimoniū hoc verū est. Quā ob causā increpa illos dūrē vt⁷ sani sint in fide, nō atē dētes Iudæicis fabulis, & mādatis hominū auerlantū sc̄a veritate.⁸ Omnia mūda mūdīs, cōinquinatis autē & infidelibus nihil est mundū. sed inq̄nate sunt eorū & mēs

Eph. 4. d. Ro. 14. d. & conscientia.

& cōscientia. Cōfirētur se nosse deū: factis autē negant, cū sint abominati & incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.

ARGUMENTVM CAP. 2.

¶ Erga vnamquēque aetatem & sexum quo pacto se gerere debeat ostendit, admonens interim sui officij & Timotheum, & seruos omnes, deique in omnes nos abundantem charitatem aperiens. CAPVT II

TV autē loquere quæ decent sanā doctrinā. Senes, vt sobrij sint, pudici, prudentes, sani ī fide, in dilectiōe, ī patiētia. An⁹ similiter ī in habitu sancto, 2 nō criminatrices, nō multo vno seruiētes: beñ docētes, vt prudentiā doceāt. Adolecētulas, vt viros suos amēt, filios suos diligāt, prudētes, castas, sobrias, dom⁹ curā habētes, benignas, subditas viris suis, vt nō blasphemēt verbū dei. Iuuenes similiter hortare, vt sobrij sint. In oībus 3 teip̄sū p̄be exēplū bonorū operū, in doctrina, in itegritate, in grauitate: verbū sanū, irreprehēibile. vt is qui ex aduerso est, vereatur, nihil habens malū dicere de nobis. Seruos dominis suis subditos esse, in omnibus placētes, nō cōtradi cētes: 4 nō fraudātes, sed in omni sanū & irreprehēibile, vt is qui ex aduerso est. i. aduersarius vester vereatur, Græcè *ἠγχιος*, id est, pudeat, & confundatur, nihil habens malū dicere de vobis, id est, nō habens in quo de vobis maledicat.

Eph. 6. Colo. 3. d.

& ita persuadebāt nonnullis. cōtra quos Paulus nullū cibū sua natura, aut dei pręcepto Christianis immundum esse docet.

9. *Incredibiles, ἀπίστος*, i. increduli, & inobedientes.

1. *In habitu sancto.* Græcè *κατὰ τὴν μαρτίαν ἰερατικῆν*, id est, eo habitu, qui sacras & dedicatas matronas decet, vt habitus non vestimenta tantum, sed etiam gestum, & incessum, omnēque corporis compositionem signet.

2. *Non criminatrices.* Græcè *μη διαβολοίς*, id est, non calumniatrices.

3. *Teip̄sum prabe, &c.* exemplum bonorum operū in doctrina, in integritate, in grauitate. Graci aliter legunt. *ἐν τῇ αἰσθητικῇ ἀδυναθῶν, ὡς μὲν τῆς ἀφαιρέσεως.* i. exhibe in doctrina tua integritatem, vt solida sit, & integra, grauitatem, vt non sit de nugis inutilibus, *incorruptionē*, ne hærescon vene nō sit infecta, verbum sanū, irreprehēibile. Noster interpres qui pręcedētia in ablatiuo legit, hūc sensum facit, *præbe & exibe in omni doctrina, in integritate, grauitate, verbū*

4. *Non fraudantes.* Græcè *μη νοσοφίκοις*, est autem *νοσοφίκοις* propriè

prèe furtim aliquid decer-
pere & detrahere, quum
rem totam non ausis tol-
lere, quod seruis furacib⁹
est peculiare.

5. *Acceptabilem.* Græcè *αποδεχόμενον* quod vocabulum
negat Hieron. alibi q̄ in sa-
ctis literis reperiti, sed fi-
ctū à septuaginta, nunc su-
mi pro grato, & accepto:
nunc pro egregio, & pe-
culiari.

6. *Cum imperio.* Græcè *μετὰ
ἐπιτοῆς* i. cū iniunctione,
ne impiosū aliquid putes.
1. *Disco obedire.* Græcè *πείθεσθαι*
quod propriè est ma-
gistratibus parere: quan-
quam etiā simpliciter o-
bedire significat.

2. *Renouationis.* Græcus ge-
nitivus, ἀνακαινώσεως verti
poteſt in accusatiuū, p re-
nouationē spiritus sancti.

3. *Secundum spem.* nondum
enim hæredes sumus in
re, sed in spe.

dicō obedire, ad omne opus bonū paratos esse, neminē
blasphemare, nō litigiosos esse, sed modestos: omnē ostē-
dētes māsuēdinē ad oēs homines. Eramus enī aliquādo
& nos insipiētes, increduli, errātes, seruiētes desideriis &
voluptatib⁹ variis, in malitia & īuidia agētes, odibiles, o-
dientes inuicē. Cū autē benignitas & humanitas apparuit
saluatoris nostri dei nō ex opibus iustitiæ, q̄ fecimus nos,
sed secundū suā misericordiā saluos nos fecit, per lauacrū
regeneratiōis & ²renouationis spūs sancti, quē effudit in
nos abūdē p Iesum Christū saluatoreū nostrū, vt iustificati
gratia ipsius, hæredes simus³ secundū spē vitę æternę. Fide-
lis sermo

b⁹ fidē bonā ostēdētes, vt doctri-
nā saluatoris nostri dei ornēt i oī-
b⁹. Appuit enī gratia dei saluato-
ris nostri oīb⁹ hominib⁹, erudiēs
nos: vt abnegātes īpietate & secu-
laria desideria, sobrie, & iuste, &
pie viuam⁹ i hoc seculo, expectā-
tes beatā spē & aduētū glorię ma-
gni dei, & saluatoris nostri Iesu
Christi, q̄ dedit semetipsū p no-
bis, vt nos redimeret ab oī iniqui-
tate, & mūdaret sibi populū ¹accep-
tabile, sectatorē bōorū opū. Hęc
loq̄re & exhortare: & argue⁶ cū
oī imperio. Nemo te contēnat.

ARGUMENTVM CAP. 3.

¶ Principibus parere iubet & mansuetos ex
emplo Christi esse, cuius apparuit in nos ab
impietate conuersos, benignitas. Deinde vari-
as & contentiosas disciplinas & hæreticos vi-
tare præcipiens, ad se Titum accersit.

CAPVT III.

ADmone illos principib⁹, &
potestatibus subditos esse, ¹

1. Pe.
2. c.

D

A

B
1. Ti.
mo.
1. c.

lis sermo est. Et de his volo te cō-
firmare vt curē bonis opib⁹ p̄se-
se, q̄ credūt deo. Hęc sūt bona &
vtilia hoīb⁹. Stultas autē quęstioēs
& genealogias, & cōtentiōēs, &
pugnās legis deuita: sunt enī inu-
tiles & vanę. Hæreticū hominē

1. Ti.
mot.
1. b.
2. Ti.
2. d.

post vnā & secūdā correptionē deuita: sciēs q̄ subuertus
est qui eiusmodi est, & d eliquit, cū sit p̄prio iudicio cōdē-
nat⁹. Cū misero ad te Artemā, aut Tychicū, festina ad me
D venire + Nicopolī: ibi enī statui hyemare. Zenā legisperi-
tū & Apollo solícite ¹p̄mitte vt nihil illis desit. Discāt autē
& nostri, bonis opibus p̄resse ad v̄sus necessarios: vt nō
sint infructuosi. Salutāt te, q̄ meoū sunt omnes. Saluta eos
qui nos amāt in fide. Gratia dei cum oībus vobis, Amen.

Argumentum Epistola.

¶ Philemonem virum probum phrygem genere, Onesimus seruum clam sublatis
pecuniis reliquerat, Romam profectus: ubi cū à Paulo conuersus ac baptizatus
esset, cum hac deprecatoria furti, & commendatitia epistola ad eundem à Paulo
remittitur.

EPISTOLA

Diui Pauli ad Philemonem.

APaulus vinc̄tus Christi Iesu &
Timothe⁹ frater: Philemoni
dilecto & adiutori nostro, &
Apphię sorori charissimę & Ar-
chippo cōmilitoni nostro, & ec-
clesiæ quę in domo tua est gratia vobis & pax à deo patre
nostro, & dño Iesu Christo. Gratiās ago deo meo, semper
memoriā tui faciēs i oratiōib⁹ meis, audiēs charitatē tuā,
& fidē q̄ habes i dño Iesu, & i oēs s̄ctos: vt cōmunicatio
fidei tuę euidēs fiat in agnitioē oīs operis boni i vobis in
Christo

1. *Euidēs fiat.* interpres le-
git, *ἵνα ἴδῃς*, Chryl. *ἵνα ἴδῃς*. i.
efficax, & cōsus est, vt cōmu-
nicatio fidei tuę. i. quā nobis
cū cōmunē habes, euidēs
& efficax fiat. i. appareat in
agnitione omnis boni o-
peris, id est, dū in bona o-
pera exibat in Christo Ie-
su id est per Christum.

t. iij

Christo

2. *Gaudium*. interpres legit
 καὶ ἡ, i. gaudium: quidam
 καὶ ἡ, i. gratiam
 3. *Requiescitis*. Græcè ἀναπαύομαι, quod etiam significat, resocillata sunt.
 4. *Quomodo sit talis*. Græci legunt quomodo ego Paulus talis sum ut tu, nimirum senex: quâquam idem sensus.
 5. *Mea visceribus*. i. mihi intimè charum.
 6. *Ne velut ex necessitate*. ne tam coactus quàm ultro-neus, & sponte hanc mihi gratiam fecisse videreris.
 7. *Ad horam*. i. ad tempus. nâ Græcè ἕως ἑτέρου signifi-
 cat, sed breue.
 8. *In carne & in domino*. i. & in temporalibus rebus & domini negotio.
 9. *Imputa*. Græcè ἰσχυρῶς, i. fer expensum.
 10. *Super id quod dico*, id est, plusquàm dico.
 11. *Epaphras*. hic Colossensis erat, vnde & Colossensem ait Chryf. fuisse Philemonem.

ber, hoc mihi ⁹puta. Ego Paul⁹ scripsi mea manu. ego red-
 dâ, vt nō dicâ tibi quod & teipsum mihi debes. Ita frater ego te
 fruar in dño. refice viscera mea in Christo. Cōfidēs in obedi-
 entia tua scripsi tibi: sciēs quoniâ & ¹⁰super id quod dico, fa-
 cies. Simul & para mihi hospitium. Nâ spero per oratiōes ve-
 stras donari me vobis. Salutat te et Epaphras cōcapti⁹ me
 us in Christo Iesu, Marc⁹, Aristarch⁹, Demas, & Lucas ad-
 iutores mei. Gratia dñi nostri Iesu Christi cum spiritu ve-
 stro, Amen. Missa è Roma per Onesimum seruum.

Christo Iesu. ²Gaudiū enī magnū
 habui & cōsolationē in charita-
 te tuâ: quia viscera sanctorū ³reque-
 uerūt pro fratre. Propter quod mul-
 tâ fiducia habēs in Christo Iesu ipe-
 rādi tibi quod ad te pertinet, propter cha-
 ritatē magis obsecro, ⁴cū sis talis
 vt Paul⁹ senex, nūc autē & vict⁹
 Iesu Christi. obsecro te pro meo fi-
 lio quē genui in vīculis, Onesimo:
 quod tibi aliquādo inutilis fuit, nūc
 autē & mihi & tibi utilis quē remi-
 si tibi. Tu autē illū, id est ⁵mea vis-
 cera, suscipe. Quē ego volueram
 mecū detinere, vt pro te mihi mini-
 straret in vīculis euāgelij, sine cōfi-
 lio autē tuo nihil volui facere, vti
⁶ne velut ex necessitate bonum
 tuū esset, sed volūtariū. Forsitā e-
 nī ideo discessit ⁷ad horā te, vt
 eternū illū reciperes: iā nō vt ser-
 uū, sed pro seruo charissimū fratrem,
 maximē mihi, quāto autē magis ti-
 bi, & ⁸in carne & in dño? Si ergo
 habes me sociū: suscipe illū, sicut
 me. Si autē aliqd nocuit tibi aut de-

Etsi ad gentes potissimè apostolus delegatus esset Paulus, quâ opere tamen
 Iudeorū salutem cuperet testatur ad Rom. 9. dicē, optabā ego anathema
 esse à Christo pro fratribus meis: et c. Quādiū quidē ego sum gentiū apo-
 stolus, ministrorū meū honorificabo: si quo modo ad emulandum provocē carnem
 meā, et saluos faciā aliquos ex illis. Quinimō ex omnibus apostolis, Paulus et
 Barnabas ad ministrandas illis eleemosynas delecti sunt. Ad Iudeos ergo et
 cōuersos Hebræos in Palestina et Hierosolymis habitantes, qui ab infidelibus
 variè affligebantur, cōsolatoriā hęc scribit epistolā, patiēter afflictiones ferre, et
 in Christi remuneratōe sperare admonēs, in quē omnē fiducia, relicta lege, col-
 locare docet: quippe qui abrogato legis sacerdotio æternus apud deū pontifex pro
 illis interpellat, cuius fide (de qua et de potētia multū differit) saluari illos oportet.
 De industria autē nomen suum omittit, quod ob circumcisionē, quā enuer-
 ret, odiosus illis esset, tū etiā (sicut in Actis legimus) quod illis neglectus ad gen-
 tes transfisset. Quare inutile est argumentum eorū, qui ob tacitū nomē hęc esse
 Pauli epistolā negāt: neque magis validū ob stylis differentiā. Paulus enim græ-
 cæ lingua non ad modū peritus, nisi (quatenus predicandi necessitas exigebat)
 Hebraica doctissimus fuit. vnde et hęc epistola cæteris est eloquentior, et
 ita dicā magniloquentior: Hebraicè scriptā Lucas græcè doctissimus vertisse fer-
 tur: vt ecclesiastica historia lib. 6. cap. 11. asserit Eusebius, Cæsariensis. Subfrigi-
 dū est quoque argumentū quod 2. cap. de euāgelica doctrina dicat: Ab eis quō
 audierūt in nos confirmata est. quō ad Gal. dicat: nihil se ab apostolis adiutum.
 Nā sicut eo loco dicemus, per nos nos se sed eos ad quos scribit intelligit. Inania
 autem alia argumenta, et similes nugas peruersasque opiniones, quibus suas in-
 scripturā sanctā sarragines inspergit Caietanus, abundē retrudit frater Lactantius
 Dominicianus, homo pius et doctus. Aduersus autē omnes qui Pauli negant
 hanc esse epistolā, Theophylacti sententiā adscribā in explicatiōe huius loci, por-
 tans omnia verbo virtutis suæ, ita dicētis: Nō possum equidē nō admirari multo
 vū hominū impudentiam qui quum intelligant per epistolā huius exordium tot
 fuisse hereses cōfutas, hanc tamen desinant asserere epistolam hanc Paulo non
 conuenire, ceteris epistolis alienam. Velim tamē hos non esse nescios episto-
 læ huius et sensum et profunditates, et vim illam incōfutabilē, nullius alteri-
 rius esse posse nisi Pauli, qui Christum haberet in se loquentem. Quod si dicen-
 di modus illos offendit, intelligāt Paulum Hebraica lingua hanc ipsam dicti-
 tasse epistolā, vt qui ad Hebræos haberet sermonem, et vnum aliquem è suis
 contubernaliibus in Græcum vertisse. Et plerique Lucam hanc translulisse se-
 runt, aut Clementem. Nec secus hi peccāt qui hanc esse Pauli epistolam negant,
 quam si Paulo abesse Christum negarent.

1. *Multipharie*. Ab initio Christianos Hebræos cōsolatur, ostēdens maiore eos gratia dignatos quā patres, quōd nouissīma grāte ad eos per vniuerſum filiū pater loquutus sit, patribus autē in prophetis tantum, hoc est, per prophetas, nam hic ἱε Græcum & in Latīnum, pro per sumitur.

2. *Quem constituit*, &c. Christus enim tanquam homo vniuersi orbis à patre cōstitutus est dominus & hēres, vt P salm. 2. dicitur, Postula à me & dabo tibi gētes hēreditatem tuam. Hē redis autem nomen penē omnes ad Christi humanitatem referūt. Phorius ad diuinitatē dicēs cum hēredem vniuersorum à patre constitutum, qui ab æterno paternæ substantiæ & glorię omniumque ex æquo bonorum cum patre sit particeps, & omnia est filius que est pater, præterquā quod nō est pater. per quē fecit, inquit: & secula. i. quicquid vsquā est factū. Ecce, inquit, quomodo διμωρεῖς est & omnium cum patre opifex. Si ergo per Christum secula pater fecit, cōficitur Paulus Samosatēnus q̄ Christum negat ante Mariam fuisse.

3. *Qui cum sit splendor glorię*, Græcē εὐκλειῶσα μῆ. i. existēs splendor & relucētia paternę glorię. Splendor autem procedentem à patre naturam significat, vt Phorius inquit, nec otiosum putat participium εὐκλειῶσα, existimās illud esse nomen filij, sicut & patris qui Moy si dicit ἐγὼ εἰμι ὁ εὐκλειῶσα, id est, ego sum qui sum. Cyrillus cōæternitatem cum patre hoc loco per splendorem significari ait.

4. *Figura substantiæ eius*. Græcē, χαρακτῆρ τῆς ἰσως δόξης. Est autem character

EPISTOLA

DIVI PAULI AD
HEBRÆOS.

ARGUMENTVM CAP. I.

¶ Christum, per quem ad eos locutus est deus pater, verum deum & hominem confirmands, longē angelis excellentiorem esse, multis rationibus ostendit.

CAPVT I.

Mi Vtripharie multisq; modis olim deus loquēs patribus in prophetis, nouissimē diebus istis loquutus est nobis in filio, quem constituit hēredē vniuersorum, per quem fecit & secula: 3 qui cum sit splendor glorię & 4 figura substantiæ

A
A
Sab.
7.d.

rafter forma ex alio expressa. Est ergo filius forma, character, imago, & omnimoda similitudo patris. Idem enim est hoc loco figura substantiæ paternæ cum eo quod ad Philippenſes vocat, formam dei: quoniam autem plendor iuxta humanam rationem non dicit substantiam, ne expertem illum putares paternæ substantiæ, addidit, & figura substantiæ eius, id est, omnimoda similitudo & expressio: vt sicut per se subsistit pater & alio ad perfectionem non indiget, ita & filius.

5. *Portans omnia verbo virtutis sue*. Græcē, τῆς δυνάμειος, id est, potentia: hoc est, omnia ferens, regens, & continens potenti verbo. vocabulo autem verbi & portandi, vt inquit Chrysoſtomus, facilitas omnia continendi & regendi intelligitur.

6. *Purgationem peccatorum faciens*. Græci habent, ἰλασθῆ καὶ καθαρισμῶν ἁμαρτιῶν, id est, per semetipsum peccatorum nostrorum purgatione facta, sedet ad dexteram maiestatis in excelsis, id est, homo ille ratione humanitatis à verbo assumptæ, in eadem maiestate & dignitate cum patre habitat in cœlis. Nam sedere pro habitare, & dextera pro summo honore & dignitate sumitur.

7. *Tanto melior angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hereditauit*. Græcē pro melior est κρείττων, quod etiam præstantiorem & potentiorē significat: & pro differentius διαγορηστῆρον quod excellentius significat. Sensus est ergo, quōd Christus tanto præstantior factus est angelis, secundum humanitatem assumptam, & tanto illius hominis à verbo assumpti conditio potior quā angelorum fuit, quanto excellentius nomen hereditauit quā illi, nomen scilicet filij dei. Nam per incarnationem verbi factus est homo, dei filius, & hoc nomen hereditauit: angelus autem serui tantum nomen habet.

8. *Cui enim dixit*, &c. Probat præstantiorem esse Christum angelis, & excellentius filij nomen hereditasse. quōd à deo patre nullus angelorum vocetur filius, hoc autē loco, *hodie genui te*, & genui significat, Christum non adoptione aut gratia quatenus verbum est, sed natura dei esse filiū, & ἡ hodie non tēpus significat, sed æternitatem importat. Sicut enim & ἡ participium præsentis temporis, nomē est

est dei, quia in deo nihil est præteritum aut futurum, sed præsentia sunt omnia, ita hoc loco dicitur hodie genui, id est, semper & ab æterno quanquã Arhanasius ait: *Filius meus es*, ad diuinitatem refectri, *ego hodie genui te*, ad humanitatẽ: vt videbis in Græcis scholiis. Chrylostomus autem, Theodoros, & Hylarius ad resurrectionem Christi referunt, *hodie genui te*, iuxta quod in euangelio de resurrectione Christus loquens ait, In resurrectione cum federit filius hominis, &c. & Paulus Act. 13. de Christi resurrectione loquens ait, Resuscitans Iesum, sicut in Psalm. 2. scriptum est, filius meus es tu, ego hodie genui te.

9. *Ego ero illi in patrem*. hoc loco temporalem filiationem innuit.

10. *Quum iterum introducit primogenitum in orbem terrarum*, id est, quum eum in possessionem orbis terrarum misit: quod factum est, dum incarnatus est Christus, nam ante incarnationem etiam mundi dominus esset dei filius, nondum tamen hæreditatem suã aduerat: nihil commune habebat cum mundo, qui totus erat spiritus. Sic Cyrillus & Gregorius Nissenus. *Quum autem humanã nostram naturã assumpserit, tunc inducitur in possessionem orbis terrarum*, hoc est, quod Paulus ait, *Quum introduxit eum in orbem terrarum*, id est, quum illi visum est vt primogenitus suus in carne appareret hominibus mundum incolentibus, tunc dixit: Adorent eum omnes angeli dei. Ergo præstantior est quem adorare iubentur: quod etiã confirmat dicens, *Et ad angelos quidem dicit*: id est, de angelis: qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos flammã ignis. Qui locutus est, ordinãndus est, qui facit spiritus suos angelos, id est, nuntios. angelus enim officij nomen est. spiritus naturæ: & ministros suos flammã ignis, id est, ignis ac velocissimæ naturæ. His autẽ verbis nihil aliud vult Paulus, nisi quod angelis filij nomẽ nõ tribuitur, vt Christo, sed nuntiorum & seruatorum. Græca scholia aiunt *ἡγουμένη*, id est, introduxit siue induxit, positum pro *ἡγουμένη*, id est, in manus illi tradidit orbem terrarum, & regendum commisit.

11. *Ad filium autem*. sequentibus auctoritatibus comprobatur Paulus Christi

Christi dignitatẽ & excellentiam. Thronus tuus, inquit, in seculum seculi, virga æquitatis, virga regni tui: *Thronus autẽ vel regnũ, vel iudiciũ significare potest: & virga æquitatis, vtriusque potestatis exercitiũ*. Dilexisti iustitiã, &c. propterea vnxit te deus deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis: quanquã græcè sit *ὁ θεὸς ὁ υἱὸς*, tam

men Græca scholia dicunt prius sumi, p̄ d̄ d̄ i. d̄ d̄ e, vocandi casu. i. propterea o deus Christe, deus tuus scilicet pater, vnxit te oleo exultationis. i. spiritus sancti gratia, & hoc secundum humanitatem præ participibus tuis. i. supra omnes cõsortes tuos homines: quia Christo non ad mẽsuram data est gratia, sed plenitudinem. Quod verò ait, vnxit te deus, interpretari possumus, mẽsiam te & regem cõstituit, vel vnxit oleo exultationis. i. spiritu

in seculum seculi: virga æquitatis, virga regni tui. Dilexisti iustitiã, & odisti iniquitatẽ: propterea vnxit te deus, deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis. 12. Et, Tu in principio domine terrã fundasti: & opera manuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribunt: tu autẽ permanebis, & omnes vt vestimẽtũ veterascẽt. Et velut amictũ mutabis eos, & mutabuntur: tu autem idẽ ipse es, & anni tui nõ deficient. 13

Psal. 101.

d.

Psal. 2. b. 2. r. e. 7. b. C. Psal. 96. c. Psal. 103. a. Psal. 44. b.

sancto quem infudit, te iunxit: sicut Lucã quarto ait, Spiritus domini super me, eo quod vnxit me, nihil ergo vult Paulus, nisi tanto maiorem esse Christum angelis, quod illi serui tantum sint & ministri, Christus autem rex & deus: quod perspicuum est ex loco Psal. Propterea o deus vnxit te deus tuus, &c.

12. *Et, Tu in principio, &c.* Excellentiam quoque hoc loco Christi ostendit ex ipsius opificio, qui cœlos & terrã creauerit, & hoc ad diuinitatem refertur: quum enim antẽ dixisset, quando introduxit eum in orbem terrarum, ne ex illis verbis quispiã existimaret illum tunc primum cœpisse, quum assumpta carne in orbem terrarum introductus est, post habita de humanitate verba, nunc rursus ad diuinitatem redit, ostendens eum terram fecisse, & cœlos, quos perituros dicit. nõ quod eorum sit desitura natura, sed quod in aliam immutandi sunt speciem meliorem, & innouandi.

13. *Ad quem autem angelorum, &c.* alio Davidis testimonio Christum angelis præstantiorem ostendit, quod illi dictum sit à patre, *Sede à dextris meis*, id est, habita & quiesce in plenitudine meæ maiestatis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. vbi *donec* non finẽ temporis significat, sed æternitatẽ potius: quod significato

cato aliquoties sumitur in scriptura: vt de Maria dicitur Mar. i. q̄ non cognouit eam Ioseph, donec peperit filiū suum primogenitū. Vel donec ponitur pro, vt, sicut Psal. 122. Oculi nostri ad dominum deū nostrū donec misereatur nostri, id est, vt misereatur: sic, sede à dextris meis, donec ponam, id est, vt ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorū, id est, humanitati tuæ subiciam: quando eam super omnes cælos & angelos exaltauerit.

14. *Nōne omnes, &c.* angelos nō filios dei sed hominum etiam tantum ministros docet, eorum scilicet qui hæreditatem cœlestē sunt percepturi. non iubetur ergo sedere vt Christ⁹, sed ministrare, vnde tanto illo sunt inferiores.

1. *Propterea abundantius.* i. quum ergo per propriū filium loquutus sit nobis deus, tanto abundantius, id est, præstantius ac maiori obseruatione obseruare nos oportet quæ ab eo audiuius, quanto præstantior est euangelici verbi administrator Christ⁹, quàm vel prophetæ vel angeli legis administratores, ne forte perfluamus, græcè παραρρέωμεν, id est, inquit Chryso. pereamus. Græca scholia, ne à recto ac via salutis excidamus, ad verbum significat, ne perfluamus, id est, more præterfluentis aque dilabamur ac prorsum pereamus. Aut forte alludit ad metaphoram perfluentis chartæ, quæ receptos characteres minus retinet, sed diffundit ita vt euanescent, quod contingit minus attentis animis, qui susceptam doctrinam non retinent, sed statim in ventos abire sinūt, & præterfluere.

2. *Si enim, &c.* si lex ministrata per angelos. i. cœlestes illos spiritus aut Moysen, vel quodcunque aliud mandatum per angelos hominibus

ad quæ aut angelorū dixit aliquādo, Sede à dextris meis, Quo ad vsq; ponam inimicos tuos scabellum pedū tuorum? 14. Nōne omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capiunt salutis?

ARGVMENTVM. CAP. 2.

Retinendam cum tremore Christi doctrinam variis miraculis & gratiis confirmatam: Christum autem vt mortem qua tenebatur destrueret, similem nostri effectum, & vsque ad passionem humiliatum ostendit, postmodum autem omnibus sibi subiecto gloria & honore coronatum.

CAPVT II.

Propterea abundantius oportet obseruare nos ea quæ audiuius: ne forte perfluamus. 2. Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus:

nibus diuulgatū, verax ac stabile permāsit, cuiusq; præuaricatores prout erāt demeriti, dei iudicium & vindictā effugere non poterunt: quomodo nos effugimus, si tantā neglexerimus salutem? licet euangelicā doctrinā, quæ nobis salutē adfert. Et ne excusare possent, nequaquam illam esse sibi sufficienter traditam, subdit.

& oīs præuaticatio & iobediētia accepit iustā mercedis retributionē: quomodo nos effugiemus si tantā neglexerimus salutē? quæ cū initū accepisset enarrari per dominū: ab eis qui audierunt, in nos cōfirmata est, cōtestate deo signis & portētis, & variis virtutib⁹, & spiritus sancti distributionib⁹ secundū suā voluntatē. 4. Nō enim angelis subiecit deus orbē terræ futurū, de quo loquimur.

3. *Quæ quum, &c.* i. quā quū prior ipse prædicasset deo min⁹, ex ore illius excipietes discipuli, ad nos deriuauerunt: eā diuinis signis & portētis ac virtutibus cōfirmātes. i. miraculis & spiritus sancti distributionibus, hoc est, diuersis donis & gratiis, quæ enumerātur prima ad Corint. 12. b. nō quod huiusmodi signa sua pte virtute ederent, sed deo pro sua voluntate hæc in illis ob euangelij testimonium operante. Quod autem ait, in nos, non est existimandus de se Paulus intelligere, sed in persona sua de illis loquitur, vt quū de iis qui tēpore iudicij viui erunt, dicit deinde nos qui viuimus. Ego verò puto quū ait, ab iis qui audierunt in nos confirmata est, & Græcum *εις ημās*, sumi pro eo quod dicimus, vsq; ad nostrā ætatem, vsq; ad hoc tempus, sicut frequens est Græcis *εις ημās*, pro vsque ad meā ætatem. Sensus ergo est, quod sal⁹ nostra primū ab ipso domino prædicata est, deinde ab iis qui prædicantem illū audierāt in nos, id est, vsque ad nos & nostrā hanc ætatem signis confirmata & portētis. Is mihi videtur sensus cōmodior propter eos qui dicūt hanc epistolā non esse Pauli, quod contra quam ad Galatas dicat doctrinam euangelicā in se ab apostolis confirmatam: qui tamen non est sensus Pauli.

4. *Nō enī angelis, &c.* hūc locū Græci referūt ad præcedēs caput profequitur enī his verbis excellētā Christi supra angelos, de quo quū dixisset, quū intro duxit ī orbē terræ: & allegasset illud, Initio dñe terrā fūdasti, subdit, nō enī angelis subiecit de⁹ orbē terræ futurū. i. cœlū futurū nouū, & terrā nouā, vel orbē terræ futurū, regnū Christi spūale dicere possum⁹, q̄ tale in omniū resurrectione futurū est, de quo videtur Esa. dicere 9. ca. Princeps pacis pater futuri seculi.

5. Testatus est autē. Davidis testimonio probat orbē terrarū Christo nō angelis subiectū. Quid est homo. i. quā vilis & abiecta res est, quōd memor est eius. i. quōd eius meminisse dignaris: aut filius hominis. i. qui vis & abiectus homo, quia eum visitas? Filius autē hominis, Hebræis dicitur quiuis d̄ plebe & abiectus homo, atq; ita se Christus ubique vocat humilitatis gratia, non ostentās quā cōmunē cū patre habebat dei equa- litatem, sed hominem tan- tum atq; ex abiectissimis vnum se faciens. Sic Eze- chiel. ne magnitudine re- velationum extollatur, fi- lius hominis ubiq; appel- latur. i. vilis & abiectus, vt suæ. i. humanæ conditio- nis memor, nō insoleat obrevelationes. Hanc au-

tem locum mysticē ad Christum Paulus transtulit, & tunc admira- tiuē legendus est. Quid est homo. i. quā magna res est, quod ei^r tu memor es: aut filius hominis. i. Christus, quia tu eū visitas? quā- do eum abiectū & velut leprosum habitū, visitas gloriāq; & hono- re coronas? Minuisti eum, inquit, paulominus ab angelis, siue vt alij le- gunt, à deo. Nam eoym hebræa vox deum & angelos significat. Immuittus est autē Christus paulominus, græcē, βραχυότεν. i. modico ac breui tempore ab angelis, quia immortales illi sunt: Christus mor- talis ac mortuus, sed βραχυότεν. i. breui tempore scilicet, triduo eum autem locum, minuisti eum paulominus ab angelis, & c. adduxit Paulus, vt inquit phorius, non vt eum simpliciter minorem osten- dat esse angelis, quem proculdubio superiorem facit, sed quasi v- lens diluere quod sibi ex hoc loco obiici posset, Christum mino- rem esse angelis: qui non planē minor, sed paulò minor, breuissi- ma scilicet ac triduana morte, & hæc illi temporaria imminutio celsit ad gloriam: cuius præmium sequitur, Gloria & honore corona- sti eum. Nam gloria immortalitatis & reliquis dotibus in resurre- ctione affectum est ipsius corpus, in assumptione autem hono- re coronatus est totus homo, super omnes cælos, & angelos as- sumptus. Omnia, inquit, subiecisti sub pedibus eius, id est, eius humani- tati subiecta omnia fecisti, quod licet nondum peractum est, futu- rum est tamen in aliis.

6. In eo enim, quōd dicit omnia, nihil dimisit ei non subiectum, præ- ter eum tamen qui subiecit sibi omnia, scilicet deum, vt prima Co- rinth. 15.

15. ait, hoc autem dicit propter angelos, vt ipsos Christo ho- mini subditos ostēdat. Nec dum tamen, inquit omnia subiecta sunt ei, non repugnat hoc ei quod antē dixit, omnia subiecisti sub pe- dibus eius, nam de futuro Christi post resurrectionem, generali imperio propheta loquebatur, propter rei certitudinem quod fu-

turum erat, præterito enū- tians: Sed & omnia quidam de omnibus electis tantū intelligunt, quia nondum sunt oēs subiecti, necdum enim omnes Christum ag- noscūt, quem in iudicio iunt agnitori. Potes etiam generaliter intelligere, q̄ non nunc omnia sunt sub-

dimisit nō subiectū ei. Nunc au- tē necdū videmus omnia subiec- ta ei, 7. Eū autē, q̄ modico quā- angeli minoratus est, videmus Ie- sū ppter passionē mortis gloria & honore coronatum, vt gratia

Phil. 2. b.

Psal.

B

1. Co.

15. d.

iecta, quia & dæmones seducendo electos, & peruersi bonos. nūc Christo repugnant: post iudicium autem omnia erunt illi subiec- ta, quia boni parebunt in amore, mali in tremore: neque enim iam bonos, aut peruersi aut dæmones seducunt.

7. Eum autem qui. i. Iesum autem paululum ab angelis imminutū videmus propter passionē. i. p passionē mortis gloria & honore coronatū. Mihi enim videtur hoc loco dicitur p per sumi, & mortis referri posse non ad passionē, sed ad gloriā, propter sequentem locum, vt pro omnibus gustaret mortē. Atq; ita hic esset sensus, Iesum autem paululū, scilicet triduana morte ab angelis imminu- tum, videmus per vel propter passionē mortis gloria & honore coronatum, id est, in crucem subleuarum & exaltatū, vt illic pro omnibus scilicet redimendis gustaret mortem, hoc est, mortem pa- teretur, sed non diuturnam: hoc enim importat verbum gustus. quōd enim gloriam, & honorē non resurgentis Christi dotes, & gloriosam in cælū assumptionē, sed ignominiosam mortē & pu- dendā crucē interpretor, cum græcis facio, qui gloriam & honorē crucem interpretantur hoc modo. Δέξω και τιμη ἱεροσολιμων, δέξω και τιμη και η̄ τῆν σαυρα, ἡ γὰρ ἰσως ἔξω τῶ θεο̄ και ὑπερνο̄ξον, τῶ πο̄ῑσας ἡραυδν και γ̄ν και ἰνθρακων και τας ἰνω θ̄ουκμεις, ὡς τῶ καταξιδ̄σαι θ̄' ἡμ̄ας σου ρο̄θ̄ου, id est, gloria & honore coronatum: gloriam & honorem crucem appellat. Neque enim tam gloriosum tantæque maiesta- tis fuit deum cælos, terram & hominem ac supernas illas condi- disse angelorum virtutes, quā quod nostra gratia cruci digna- tus est affigi. Bene autem ait vt gratia dei, id est, ob gratitatem dei in nos beneuolentiam gustaret mortem non nostris meritis. Hic

v autem

utem vel t correctione quadam Paulus utitur : quum enim dixisset ex Psal. Christum angelis paulò minorem effectum, ostendit illam imminutionem vsque adeò propriè imminutionem dici non debere, vt illi accessio etiam honoris & gloriæ fieret: pro eo verò quod hoc loco Græci & Latini habeant, vt gratia dei pro omnibus gustaret mortem, beatus Fulgentius ad Trazimundum regem epist. 3. legit pro gratia dei, vt sine deo gustaret mortem : atque ita pro χάρτι θεί, quod interpres legit, habebat χάρις θεός, id est, sine deo: atque ex hoc loco probat Fulgentius deitatem passionis expertem fuisse.

8. Decebat enim eum, &c. per passionem consummari. Græca sic habet, ἡγορευε γὰρ αὐτῷ θὲν τὴν πέντα, καὶ θὲν τὴν πέντα, καὶ τοὺς υἱοὺς εἰς θείαν ἀγαθότητα, τὴν ἀρχηγὴν τῆς σωτηρίας αὐτῶν, εἰς καθήκον τολύθωαι. i. conueniebat enim illi scilicet patri, propter quem omnia & per quem omnia, eum scilicet Christum qui multos filios in gloriam adduxerat, utpote salutis illorum autor, per passiones & afflictiones consummare. Consummare autem hic sumitur pro perfectè gloriosum reddere, dum scilicet ex summa ignominia passionis ad summam resurrectionis & ascensionis gloriam peruénit. Secundum interpretationem sensus est, decebat Christum propter quem & per quem omnia qui multos filios in gloriam adduxerat, autorem salutis eorum, consummari, id est, perfectum fieri: atque ita legit αὐτὸν & τολύθωαι, id est, decebat eum cōsummari, pro quo alij, consummare. Mihi etiam videtur τολύθωαι sumi posse pro sacrificare & martirare in sacrificium, vnde & τολύθωαι sacrificia vocant : sic τολύθωαι pro quo interpres vertit consummari, significaret offerri in sacrificium: & hoc modo sensus esset, decebat eum propter quem omnia, &c. per passionem offerri deo patri pro nobis in sacrificiū: sic Hebr. 5. Et conlummatum factus est omnibus causa salutis etc. pro consummatum græcè est τολύθωαι, quod mihi videtur aptius eo loco verti posse immolatus.

9. Qui enim sanctificat, &c. non admodum apparet quòd referatur illud

dei, pro omnibus gustaret mortem. Decebat enim eum propter quem omnia, & per quæ omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat: autorem salutis eorū, per passionem consummari. Qui enim sanctificat, & qui sanctificantur: ex vno omnes. Propter quam causam non confunditur fratres eos vocare: dicens, Nunciabo nomen tuum fratri-

Psal. 21. c.

lud enim, & plerunq; Paulus pro deo, id est, enim pro autem. sumit, nisi referamus ad id quod paulò autè præcessit, vt gratia dei pro omnibus gustaret mortem. Qui enim. i. nam & Christus qui nos sanctificat, & nos qui ab eo sanctificamur, ex vno omnes scilicet deo patre sumus, omnes eius filij : & ideo oportebat Christum pro omnibus gustare mortem, quia omnes à deo sumus, sed ille aliter, nos aliter: ille natura, nos creatione & gratia, & adoptione, vel intellige quod & sanctificator Christus, & nos ab eo sanctificati, secundum carnem ex vno & eodem parente Adamo sumus, adeòq; eiusdem iuxta corpus & animam naturæ. Itaq; quòd dixisset, Quòd decens erat passione Christum cōsummari, ne dubitantes posse pati qui deus erat, subdidit: Qui enim sanctificat, &c. id est, Christus enim sanctificator & nos sanctificati ab eodem Adamo parente sumus, ergo eandem inuicem habentes naturā, quā propter & ille sicut & nos, morti temporali obnoxius. Quòd autē cum Christo licet alia ratione deum patrem communem habeamus, siue quòd eodem parente Adamo orti eandem Christus & nos naturam habeamus, probat ex Psal. verbis in quibus non confunditur, id est, erubescit nos vocare fratres. Locus autē quo ait, Ego ero confidens in eum, et si non placeat fratres nos illi esse manifestat, ostendit tamen eiusdem esse nobiscum iuxta humanitatem naturæ: quòd à sui similibus hominibus derelictus, omnem in deum confidentiam ponat: quod & locus sequens aperit.

D Psal. 17. d. Esa. 8. d.

bus meis: in medio ecclesiæ laudabo te. Et iterum, Ego ero fides in eum. 10. Et iterum, Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi deus. Quia ergo pueri cōmunicauerūt carni & sanguini, & ipse simi-

lud enim, & plerunq; Paulus pro deo, id est, enim pro autem. sumit, nisi referamus ad id quod paulò autè præcessit, vt gratia dei pro omnibus gustaret mortem. Qui enim. i. nam & Christus qui nos sanctificat, & nos qui ab eo sanctificamur, ex vno omnes scilicet deo patre sumus, omnes eius filij : & ideo oportebat Christum pro omnibus gustare mortem, quia omnes à deo sumus, sed ille aliter, nos aliter: ille natura, nos creatione & gratia, & adoptione, vel intellige quod & sanctificator Christus, & nos ab eo sanctificati, secundum carnem ex vno & eodem parente Adamo sumus, adeòq; eiusdem iuxta corpus & animam naturæ. Itaq; quòd dixisset, Quòd decens erat passione Christum cōsummari, ne dubitantes posse pati qui deus erat, subdidit: Qui enim sanctificat, &c. id est, Christus enim sanctificator & nos sanctificati ab eodem Adamo parente sumus, ergo eandem inuicem habentes naturā, quā propter & ille sicut & nos, morti temporali obnoxius. Quòd autē cum Christo licet alia ratione deum patrem communem habeamus, siue quòd eodem parente Adamo orti eandem Christus & nos naturam habeamus, probat ex Psal. verbis in quibus non confunditur, id est, erubescit nos vocare fratres. Locus autē quo ait, Ego ero confidens in eum, et si non placeat fratres nos illi esse manifestat, ostendit tamen eiusdem esse nobiscum iuxta humanitatem naturæ: quòd à sui similibus hominibus derelictus, omnem in deum confidentiam ponat: quod & locus sequens aperit.

10. Et iterum, Ecce, &c. hic locus ex Esa. 8. cap. sumitur, vbi pueri ad literam intelligantur propheta, & filij prophetarum, quem tanquòd locū etiā de Christo intelligit, asserente Paulo dubitare non oportet. Pueri autē hi sunt apostoli & discipuli Christi. Ex hoc autē loco nihil aliud probare Paulus intendit, nisi quod & nos & Christus vnius secundū humanitatem naturæ sumus. Hoc enim indicat pronome mei: suos enim vocat. i. eiusdē cū illo naturæ. Quia ergo pueri (quos suos vocat) comunicauerunt carni & sanguini. i. veram carnē & sanguinem, hoc est, animā habuerint (hic enim sanguis pro anima) ita & Christus participauit eisdem. i. veram cum illis carnem habuit: utpote ex eodē parente ortus: sensus ergo est, quod si pueri quos naturæ cōmuniōne suos vocat, cōmunicauerūt carni & sanguini. i.

v ij corpore

corpore & anima constiterunt, similiter & ipse. Quid autem opus fuit eam illum habere? ut per mortem quam non nisi homo; factus pati poterat, destrueret eum. id est diabolus, qui mortis habebat imperium. id est qui inuicta per peccatum morte, tyrannus agebat. Sicut ergo per Adæ mortem, imperium diabolus usurpauerat in nos, sic per secundi Adæ mortem destructum iri diabolus oportebat à Christo, ut liberaret eos qui timore mortis per totam vitam obnoxij erant seruituti. id est eos qui non habentes spem remissionis peccatorum nimium horrebant mortem, atque in eo timore per totam vitam obnoxij erant seruituti. id est instar seruatorum erant, qui bus iugis incumbit timor dominorum. ut ergo nos & ab hac seruitute & ab hoc timore mortis Christus liberaret, humanitatem nostram assumpsit, in qua per mortem diabolus & eius imperium enervaret.

11. Nusquam enim, &c. probat his verbis Paulus, quod corpus & animam Christus assumpsit, quia nusquam angelos apprehendit, ubi apprehendit presentis est temporis, gratia *ἡ ἀσώβητος*, sed semen Abraham, id est, Abraham filios. Quidam interpretantur apprehendere, pro labantes angelos reducere, quod non fecit, bene autem periclitantem hominem reduxit, & apprehendit. Et bene ait, apprehendit, ut pote reluctantem & fugientem.

12. Unde debuit, &c. id est, quum illi visum sit hominem assumere: par erat etiam, ut omnes illius infirmitates peccatum non impotentes assumeret: ut misericors fieret & fidelis pontifex, id est, ut misereri disceret, intellecta per assumptionem illius hominis misericordia, & fieret fidelis pontifex ad deum, vel ut Græci habent, *ὁ πιστός*, id est, in his quæ ad deum pertinent, ut repropitiaret delicta populi, id est, ad impetrandam delictorum veniam. Est enim pontificis officium, reconciliare deo populum: & ideo quo facilius id faceret decuit eum similem nostri fieri, & pares nobiscum ferre infirmitates, in eo enim in quo passus est & tentatus, potes est eis qui tentantur auxiliari, eisdem ipse tetationes & tribulationes experit.

1. Unde

1. Unde fratres sancti, &c. Antè prædixit Christum similem nostri effectum, ut fidelis pontifex esset pro nobis interpellas apud deum: nunc hortatur nos in illum intedere præ Moyse: quod longè præstantior moyse sit: unde inquit, quum ipse sit pontifex postea, vos fratres sancti, id est baptismo sanctificati, celestis vocationis participes, id est, qui vna cum cæteris Christianis ad celestem brauium vocati estis, considerate apostolum & pontificem confessionis nostræ, id est, fidei, Iesum: vocationis autem celestis mentionem faciens hortatur eos neglectis terrenis celestia querere. Apostolum autem fidei Iudeorum Christum vocat: quoniam sicut ipse testatur, specialiter missus erat ad oves quæ perierant domus Israel. Pontificem autem quia pro nobis interpellat apud deum qui fidelis est, inquit, ei scilicet patri qui fecit illum sacerdotem & pontificem, dum hominem fecit, sicut & Moyse fidelis erat in omni vel tota domo. Græcè, *ἰσθός*, id est, in gubernatione totius Israelitis populi. Sicut enim per omnia deo Moyse paruit, ita per omnia deo patri Christus.

ARGUMENTVM CAP. 3.

¶ *Excellentia Christi præ Moyse ostenditur: ad cuius vocem ne obsurdescamus in incredulitate permanentes, exemplo Iudeorum adhortatur, ne quemadmodum illis præpediente peccato non est concessum in terram promissionis ingredi, sic et nobis promissa celesti requie in terdicatur.*

CAPVT III.

1. Unde fratres sancti, vocationis celestis participes, considerate apostolum & pontificem confessionis nostræ Iesum: qui fidelis est ei qui præfecit illum: sicut & Moyse in omni domo eius. Amplioris enim gloriæ iste præ Moyse dignus est habitus: quanto amplioris honoris habet domus qui fabricauit illum. Omnis nanque domus, fabricatur ab aliquo. qui autem omnia creauit:

2. Amplioris enim. Rursum pergit ostendere excellentiam Christi præ Moyse, ex eo quod Moyse minister tantum domus erat, Christus autem dominus & opifex. Tanto ergo, inquit, maiore gloria dignus est Christus quam Moyse, quanto maiorem honorem domus habet qui illam fabricauit, quam qui in ea seruit. et si enim Græcè *ὁ θεός* ad *ὁ κτίστης* refertur potest, ut sit sensus, quod maiorem

v iij

rem

Oste
13 d.
1. Co.
15. g.

Nu.
12. b

rem honorem habet qui domum ædificauit, quam ipsa domus habeat, tamen hoc minus quadrare videtur: neque enim Christum cum domo comparat, sed cum moyse: quæ eo excellentiorem ostendit Moyse, quod huius domus seruus tantum erat Moyse, sicut postea dicit: Christus autem opifex & dominus. Quod autem domum illam, scilicet Iudaicum populum fabricauerit Christus, hinc probat, quod omnis domus ab aliquo fabricatur. Qui autem omnia creauerit, deus est. Quum ergo omnia Christus & deus creauerit, Iudaicæ domus opifex est Christus. Ne autem Moysem spernere videatur, & Moyse, inquit, fidelis erat in rota domo eius (sed tanquam famulus) in testimonium eorum que dicenda erant, id est, ut dei voluntatem Iudæis aperiret.

Christus autem non ut seruus: sed dominus in domo sua. Quæ domus vel Græcè οἶκος, id est, cuius Christi domus, nos sumus, si vsque ad finem retineamus fiduciam, Græcè ἀσφάλεια, id est, libertatem loquendi confidentiam, & spei gloriam, Græcè καύχημα, id est, gloriationem, hoc est, si nihil trepidantes, non modo constanter ac liberè Christum prædicemus, sed nostram in illum confidentiam ac spem palam iactemus, & de ea vsque in finem gloriemur, nihil crucis hostes veriti.

2. Quapropter, id est, quum nos simus domus dei modo permaneamus in spe illius, ut spiritus sanctus per os David vobis dicit, Hodie, id est, hac etiam tempore, si vocem eius audieritis, id est, quotiescunq; que audieritis eius mandata, nolite obdurare corda vestra, agnitã veritatẽ sponte reiicientes, sicut in exacerbatione, id est, quando exacerbauerunt & irritauerunt deum patres vestri, secundum diem tentationis in deserto, id est, in die quo tentauerunt deum, id est, de deo diffisi sunt, sicut Numeri decimo tertio & decimo quarto legitur, quæ reuerfus Iosue & Caleb de lustranda terra promissionis, quum audissent ibi gigantes esse, noluerunt ascendere, & murmurauerunt contra eos dicentes, Odit nos dominus; & ideo eduxit nos de ter-

B
C
Psal.
94.

deus est. Et Moyse quidẽ fidelis erat in tota domo eius tanquam famulus, in testimonium eorum quæ dicenda erant: Christus verò tanquam filius in domo sua: quæ domus, sumus nos, si fiduciam & gloriam spei vsque ad finem, firmã retineamus. Quapropter sicut dicit spiritus sanctus, Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra: sicut in exacerbatione secundum diem tenta-

ra Aegypti, melius est reuerti in Aegyptum, & similia. & voluerunt Iosue & Caleb lapidare. Hoc ergo murmur Iudæorum vocat David tentationem in deserto. nolite ergo, inquit, obdurare corda vestra sicut patres vestri, quum me exacerbauerunt tentantes, & de mea potestate diffidentes in deserto, vbi tentauerunt & viderunt

tionis in deserto, vbi tentauerunt me patres vestri, pbauerunt & viderunt opera mea quadraginta annis, propter quod in sensus sui generationi huic & dixi, Semper errant corde. Ipsi autem non cognouerunt vias meas, quibus iuravi in ira mea, Si introibunt in requiem meam. Videte fratres ne quando sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis discedendi a deo viuo: sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies, donec Hodie cognominat, ut non obdureat quæ sex vobis fallacia peccati, principes enim Christi

opera mea quadraginta annis, propter quod offensus fui illis: quia quum interim tot opera & miracula viderent, non credebant, sed murmurabant: indeo offensus sum illis & dixi, Semper ij. errant corde, nec nosse vias mea volunt, quibus iuravi: vel ut Græci habent εἰς ἕμωσα. i. adeo quod iuravi eis in ira mea, Si introibunt in requiem meam. i. quod non introibunt in requiem meam, scilicet terram promissionis vbi requiescendi erant a continuis bellis. Hic ergo recitat Paulus historiam Iudæorum, qui diffidentes

de potentia dei non meruerunt ingredi terram promissionis: nunc eam explicat, dicens.

4. Videte fratres. Præposito exemplo patrum incredulorum, hortatur ne similes illorum sint: dicens: videte ne in aliquo sit cor malum, id est, peruersa voluntas discendi per desperationem, & infidelitatem a deo viuo, sed adhortamini ἀσφαλῆται, vel cohortamini vel consolamini, & edificate vos inuicem per singulos dies, donec hodie cognominatur in vobis, id est, quandiu viuistis, quandiu hodie, id est, præsens tempus & vita suppetit vobis, & tempus penitendi superest, ut ne quis ex vobis fallacia peccati, i. peccato fallente, & per quandam suauitatem illiciente ac blandiente, obduretur. Græca scholia exponunt donec hodie cognominatur siue vocatur, Græcè καλέται vsque in finem: quia in finem vsque seculi, singuli dies, dicuntur hodie.

5. Participes enim Christi effecti sumus. i. iam enim per fidem illi coniuncti sumus, iam vnũ corpus in eo effecti sumus, ipse caput nostrum,

quapropter nō est ab eo discedendū, alioqui moriēdū nobis erit: quū ita influere in mēbra à capite diuulsa spiritus, qui à capite manat non poterit: participes autem eius sumus, si in illum credere, & sperare perseveramus, sicut subdit.

6. *Si tamen initium substantiæ eius*, id est, si fidem Christi vsque in finē firmam retineamus. nam fides initium est substantiæ spiritualis, per quam spiritaliter subsistimus, & vivimus: sicut Hebr. 11. dicitur, quod fides est *visio*, id est, substantia rerū sperandarum: & bene initium substantiæ est, quia sicut per animæ infusionē primum corporaliter, & in esenaturæ subsistere incipimus, ita per fidei infusionem subsistere spiritaliter, & in esse gratiæ incipimus.

7. *Dum dicitur hodie*, quod hic Latini iungūt cū præcedentibus, si initium substantiæ retineamus dū. i. quādiu dicitur hodie, & c. i. semper (semper enim est hodie) Græca lectio nō fert: quæ nō habet dū quādiu, sed *ἐν τῷ αἰῶνι*, & ideo hic græci dicunt esse hyperbatū, & ad finē suppleunt timere vel timeamus: ut sit sensus, dum intelligimus deum nobis, Hodie si vocē eius audieritis nolite obdurare corda vestra, timeamus ne illi præcepto contraueniamus ne similiter peccemus cum illis, qui deum irritauerunt.

8. *Quidam enim* & c. quasi diceret, nihil proderit nobis, si vocē Christi audiamus, nisi & credamus & speremus. Audierant enim dei promissiones vestri patres, sed tamen dum diffisi de deo murmurarāt, exacerbarunt eum, & irritauerunt: quanquam non vniuersi, quāduce Moyse venerunt ex Aegypto, Iosue nempe, & Caleb audierunt, & crediderunt, nec murmurarūt: ideoque in terram promissionis intrare meruerunt.

9. *Quibus autē insensus est*, ostendit deū insensum esse illis solis, qui peccarunt desperationis, & murmurationis peccato, atque ob id terram

effecti sumus: tamē initium, substantiæ eius vsq; ad finem firmū retineamus? dū dicitur, Hodie si vocē eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, quēadmodum in illa exacerbatione. ⁸ Quidā enim audiētes, exacerbauerūt: sed non vniuersi qui profecti sunt ab Aegypto per Moysen. ⁹ Quibus autē insensus est quadraginta annis? Nōne illis qui peccauerūt, quorū cadauera postrata sunt in deserto? Quibus autē iuravit non introire in requiē ipsius, nisi illis,

N.
14f.

terram promissionis non viderunt moriētes in solitudine, eō quod iurasset dominus non intraturos illos in requiem ac terram promissionis: in quam de potentia dei diffidentes, & metuentes ab aduersariis, non intrauerunt.

1. *Timeamus ergo*, & c. Timeamus, inquit, ne neglecta promissione introcundi in requiem eius, scilicet Christi. i. in regnum cælorū, videatur aliquis ex nobis *desuisse*, id est, ne quis ex nobis inueniatur abesse, quando introcundum erit in illam requiem, pro deesse verō Græcè est *ὑπεσπικνῆναι*, quod etiam significat tardius venisse, & ponē relictam esse, quod hic quadrat.

ARGUMENTVM
CAP. 4.

¶ Admonet ne Iudeorum exemplo diffidentes excludamur à vera requie, scilicet æternæ gloriæ: sicut & illi à requie terre promissionis per incredulitatem sunt exclusi: sed constantes in fidei confessione permanentes cum fiducia ad Christum accedamus: interium verò verbi dei vim energiāque aperit.

CAP. IIII.

¶ **T**imeamus ergo ne fortè relicta pollicitatione introcundi in requiem eius: existimetur aliquis ex nobis deesse. ² Etenim & nobis nuntiatum est, quēadmodū & illis, sed nō pro-

2. *Etenim & nobis*, & c. id est non nobis facta, & annuntiata est promissio ingrediendi in requiem æternam, sicut & illis in terram promissionis: sed illis non profuit sermo auditus, siue auditionis. Nam græcè est *ἄκοις* hoc est, nihil illis profuit quod de promissione audierūt. Non profuit ergo illis auditus, siue promissionis auditæ sermo, non admixtus fidei ex his quæ audiunt. Sed hic nouissimus locus variè legitur græcis, & latinis. Quidā enim

habent. *ἀλλ' ὅτι ἀπίσταντες ἰ λόγος τῆς ἀκοῆς. ἰκεῖνοὺς μὴ σαρκευμεναι τοὺς τῆς πίστεως ἀκούσαντες*, id est. Sed nihil eos adiuuit auditæ promissionis sermo, quandoquidem admixti non essent neque consensissent his qui per fidem audierant, scilicet Iosue, & Caleb, qui audierant & crediderant, vel eo quod non essent admixti, & vniuersi per

per fidem, his, qui audierant, id est, crediderant: prout *ἡ πίστις* refertur potest ad præcedens, & sequens. Alij legunt pro *ὁμοκαρμίους*, *ὁμοκαρμίους*, & tunc refertur ad sermonem, ut sit sensus quod non profuit illis auditus, siue audita promissionis sermo, eo quod non esset huiusmodi sermo fide ac per fidem admixtus & cōiunctus iis qui crediderant, Iosue

& Caleb. i. eo quod non perinde crediderunt ut Iosue & Caleb, puro autem hoc loco vitio librariorū positum quæ pro qui, nisi interpres legerit, *τοῖς ἀκούουσιν*. Et tunc sensus esset, sed non profuit illis auditus sermo ex his quæ audierant, id est, propterea quæ audierunt, quia non esset admixtus fidei.

3. Ingrediemur enim in requiem etc. Istud enim referendum mihi videretur ad id quod præcessit ab initio, Timeamus ne existimetur ex nobis aliquis deesse, & ne quis excludatur ab illo ingressu in requiem. Ingrediemur enim & ipsi in requiē eius, nos qui credidimus vel credimus, quod autē ingrediemur probat à contrario, dicens: quemadmodū dixit, Sicut iuravi in ira mea, si. i. quod non introibunt in requiem meam, id est, si illi quia diffidentes, & increduli, non ingressi sunt in requiem: superest, ut nos qui credidimus ingrediamur, quemadmodum dixit, Sicut iuravi si introibunt in requiem meam, & id quidem dixit, operibus ab institutione mundi perfectis, id est, iam dei requiē cōsummata: vnde manifestum est nō de prima illa requiē, quæ iā peracta esset Christū illis promississe. Intēdit enim Paulus hoc loco probare tres ex scriptura esse requies, quarum prima ad vnum deum spectet, secunda ad Iudæos de terra promissionis, quæ sit figura tertiæ ad omnes verē Christianos. Vnde & subdit, dixit enim, scilicet scriptura, quodam loco de die septima sic, & requieuit deus die septima ab omnibus operibus suis, quod factum est consummatis mundi operibus

Sibus, In quo intelligendum est requieuisse deum nō lassitudine, sed operum completionē, quæ de nouo creare deserit, non gubernare de secunda autem requiē quæ fuit in requiē Palæstina arque per eam: de tertiā, cuius & ipsa figura fuit, subdit, dicens: & in isto sub, loco iam allegato ex David, Rursum de alia requiē dictū est,

Si introibunt in requiem meam. Pro eo autē quod iterum terminat diē quēdam, hodie, in David dicendo, post tantū tēporis, sicut supra dictū est, Hodie si vocem eius audieritis: nolite obdurare corda vestra. Nam si eis Iesus requiē præstitisset nunquam de alia loqueretur posthac die. 4 Itaque relinquitur sabbatis

troierūt propter incredulitatem: meam. Pro eo autē quod iterum terminat diē quēdam, hodie, in David dicendo, post tantū tēporis, sicut supra dictū est, Hodie si vocem eius audieritis: nolite obdurare corda vestra. Nam si eis Iesus requiē præstitisset nunquam de alia loqueretur posthac die. 4 Itaque relinquitur sabbatis

Si introibunt in requiem meam. quoniam ergo superest quosdam introire in illam requiem, & hi quibus prioribus annuntiatum est .i. Iudæi quibus promissa erat terræ sanctæ requies, præter Iosue & Caleb, non introierunt in illam propter incredulitatem: iterū terminat. i. definit, scilicet scriptura, diē quādam, hodie, David dicēdo. i. vocando eā per David, hodie. idē; post tantum tēporis à Palæstina requiē. Definit autē quādam diē eam hodie appellando: ac dicendo, ut supra dictū est, hodie si vocē eius audieritis nolite obdurare corda vestra. Arguit autē hoc loco Paulus ipsum David nomine requiē Palæstinæ, figuratiter de alia requiē intellexisse, quia longo tēpore post ingressum Iosue in Palæstinā loquens David, præfinit nobis diē certum nō septimū vocans, ut Genesis, sed hodie. i. hodiernū: vnde nec de illa priori requiē dei intelligit, nec de posteriore in Palæstina, nisi typice: quum lōgo post tempore, verba illa scripserit in eadem terra habitans. Nam si eis Iesus. i. Iesus Naue, siue Iosue requiem veram præstitisset, nunquā posthac David de alia loqueretur die, admonens non obdurare corda nostra, ne ab illa vera requiē excludamur.

4. Itaque relinquitur sabbatismus populo dei, id est, quia veram requiem Iosue non prestavit, relinquitur & superest populo dei, id est, fidelibus, alius sabbatismus, id est, alia requierio. Nam id Hebræa vox significat. Iste autem sabbatismus vita æterna est, in qua perpetuū beati requiescent à laboribus.

Qualis

Psal.
94. d

B
Gen.
2. a.

Sup.
3. b.

Qualis autē sabbatissimus ille futurus est, subdit dicens, Qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requiescit ab operibus suis. ubi ἡ γὰρ ἐστὶν positura est, id est, enim pro autem: sicut plerunque his coniunctionibus abutitur Paulus. Est autem huius sensus, quod qui semel ingressus fuerit in æternam illam dei requiem, requiescet ab omnibus operibus suis. scilicet seruilibus, & modestiis, & omnibus omnino externis, atque à persecutionibus, tentationibus & afflictionibus, sicut & à suis deus. Festinemus ergo ingredi in illam requiem: ut ne in idipsum quod incidat incredulitatis exemplum. ⁶ Viuus est enim sermo dei & efficax, & penetrabilior omni gladio accipiendi. & pertingens usque ad diuisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum, & discre-

mus populo dei. Qui enim ingressus est in requiem eius: etiam ipse requiescit ab operibus suis, sicut & à suis deus. Festinemus ergo ingredi in illam requiem: ut ne in idipsum quod incidat incredulitatis exemplum. ⁶ Viuus est enim sermo dei & efficax, & penetrabilior omni gladio accipiendi. & pertingens usque ad diuisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum, & discretus. *Festinemus ergo ingredi in illam requiem*, dixerat prius, Timeamus ne quis nostrum videatur deesse vel tardius venisse, sicut etiam Græcum ὑσπικίου significat. Nunc, inquit, festinemus ingredi in illam requiem, si de scilicet & bonis operibus, hoc enim modo vim verbi *καταδύουμι*, id est, conitamus & operamur. Græci explicant. Proposito autem ante præmio nunc terrorem addit negligentibus. ut ne in idipsum quod incidat, inquit, in credulitatis exemplum, id est, ne quis eodem exemplo cum Iudæis per infidelitatem excidat, & pereat, id est, ne sicut illi per incredulitatem in deserto prostrati, in Palæstinæ requiem ingressi non sunt: ita & nos per infidelitatem in peccati solitudine, ac deserto morientes, excludamur ab illa requie æterna.

⁶ *Viuus, &c.* Hoc loco vel de verbo ingenito, vel de verbo quod interne homini inspirat intelligere possumus. Festinemus, dixit, ingredi in requiem, ne quâdo per incredulitatem excludamur. *uiuus enim & efficax est dei sermo*, i. nunquâ intermoritur, sed manet semper immutabilis, & quod pollicitus est, præstat: promissit autē non ingressuros in requiem qui increduli fuerint. Credamus igitur, ut ingrediamur. Propriè tamē hoc loco sermo dei pro verbo increato, & filio dei sumitur, qui viuus & efficax dicitur propter viuificam eius operationem, & penetrabilior omni gladio accipiendi, i. vtriusque scia-

scindente, pertingens usque ad diuisionem spiritus & animæ. ubi nonnulli, per animam potentias animales, per spiritum rationabile facultate intelligunt. Itaque sermo dei Christus usque ad diuisionem animæ ac spiritus pertingit, dum animales & spirituales cogitationes discernit: compagum quoque ac medullarum usque ad diuisionem pertigit, id est, interna & externa nota nouit. Nam compagum nomine, quæ sunt externæ membrorum colligationes, externa opera: medullarum autem quæ intrus latent, internas intelligit cogitationes. His autem verbis nihil aliud vult Paulus, nisi quod sermo dei viuus Christus omnia nouit, etiam internas cordis cogitationes, vnde in eandem sententiam subdit. Et non est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius, omnia autem nuda & aperta sunt oculis eius, ad quæ nobis sermo. ⁷ Habentes ergo pontificem magnum, qui penetrauit cælos Iesum filium dei: teneamus spei nostræ confessionem.

tor cogitationum & intentionum cordis. Et non est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius. omnia autem nuda & aperta sunt oculis eius, ad quæ nobis sermo. ⁷ Habentes ergo pontificem magnum, qui penetrauit cælos Iesum filium dei: teneamus spei nostræ confessionem.

Eccl.
15. d.
Psal.
33. c.

cogitationes, vnde in eandem sententiam subdit. Et non est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius, omnia autem nuda, & aperta sunt oculis eius. Pro aperta autem Græci habent *εἰσαχθῆναι*. Est autem *τράχυνος* spina dorsus quæ procedit à vertice usque ad finem, inde *τράχυνος* est medium animal per spinam diuidere, ita ut interna, & intestina omnia pateant. Hac ergo metaphora vsus est Paulus, ut ostenderet intestinas omnes nostras cogitationes deo patere. Hæc omnia ergo huc adducit Paulus, ut Hebræos terreat ne de promissa requie æterna dubitent, quasi diceret, ne desperetis, viuus enim adhuc viuētque æternum sermo ille dei vniuersus Christus, qui cum tot millia incredulorum in deserto prostraret, & vos etiam si increduli fueritis, pessundabit. neque est quod illum fallere posse putetis, si vel tantillum apud vosmetipsos desperetis. nouit enim ille omnia etiam cordis intima. ad quem, inquit, nobis sermo, Græcè ἄλιος quem istic rationem Græci interpretantur, id est, apud quem ratio nobis reddenda est rectè aut secus gestorum. possumus etiam fortè interpretari de quo nobis futurus est sermo, sicut antè ad angelos, pro de angelis dixit.

⁷ *Habentes ergo, &c.* quum ergo tantum habeamus pontificem in cælis pro nobis interpellantem, confidamus in eum: quod quum in illam requiem introiuit, in eam nos ipse inducet, vel tanto Moyse maior, quod ille in requiem Palæstinæ ingredi non potuit, Christus in æternam requiem ingressus est. Hunc ergo habentes. *teneamus.*

Græcè

Græcè κερταμι. i. apprehendamus confessionē spei nostræ. i. pro-
 fessionem fidei, & nostram in illum fiduciam. Non enim habem⁹
 pontificem qui nō possit compari infirmitatibus nostris. *tentatum*
autem, pro, sed tantum, *per omnia pro similitudine*, Græcè καὶ ἰμοιότητο,
 id est, ad similitudinem, scilicet nostri, hoc est, omnibus modis ten-

tatus, & afflictus est, qui-
 bus & nos homines affli-
 gi solemus. pro similitudī
 ne ergo, id est, ad instar no-
 stri, vel perinde atque nos:
 & id tamen absque pecca-
 to, id est, quum peccato nō
 esset obnoxius.

3. *Adeamus ergo*, i. nihil er-
 go in fidē hæsitrantes, sed
 in promissionibus eius li-
 bere confidentes, ad ea-

mus com fiducia, & animo
 confidente ad thronum
 gratiæ eius, vt misericor-
 diā consequamur. i. remis-
 sionē peccatorū, & gratiā
 inueniamus in auxilio op-
 portuno. i. quū tempus est

in hac scilicet vita, quartē-
 di, & inueniēdi auxiliij. nō
 enim post hanc vitam sese
 offeret occasio vt adiuua-
 ri possim⁹, si semel ab hac
 requie excludimur.

1. *Omnis nanq; pontifex*, omnis, inquit, in lege pōtifex ex hominib⁹;
 id est, homo ac de numero hominū assumptus, pro hominibus cō-
 stituitur in iis quæ sunt ad deū. i. in sacrificiis & orationibus publi-
 cis, quæ pro cōmuni salute hominū sūt, vt scilicet offerat dona, &
 sacrificia p peccatis. i. & statuta in lege sacrificia, & oblationes spō-
 taneas. Accipitur autē talis. i. homo, hoc est, fragilis, vt tuæ. i. huma-
 nę cōditionis memor facilē cōdolere possit errātib⁹ & ignorāri-
 bus ignoscere: quoniam & ipse infirmitate circūdatus est. i. pecca-
 trice natura, & ad delinquēdū procliu: propterea debet quēadmo-
 dū pro peccatis populi offerre, ita & pro suis. Munus ergo assum-
 pti pontificis est orare, & pro suis, ac populi delictis, sacrificia of-
 ferre

Non enim habemus pōtifecē qui
 non possit cōpari infirmitatibus
 nostris: tentatū autem per omnia
 pro similitudine absq; peccato. 8
 Adeam⁹ ergo cū fiducia ad thro-
 nū gratiæ eius: vt misericordiam
 consequamur, & gratiā inuenia-
 mus in auxilio opportuno.

ARGUMENTVM CAP. 5.

¶ *Officiū pontificis describit, ostendens ve-*
rum pontificem fuisse Christum: ac pro nobis
interpellantem exaudiri, obiter rudis atem illo-
rum carpens.

CAPVT V.

Omnis nanque pontifex ex A
 hominibus assumptus, pro
 hominibus constituitur in
 iis quæ sunt ad deum: vt offerat
 dona & sacrificia pro peccatis.

ferre (sicut Leuitici 9. Aaron sacerdos, & pontifex pro suo peccato
 vitulum maculat, hircū pro peccato populi) & agnoscere se pecca-
 torem atque ita populi peccatis cōdolere. Nec quisquam, inquit
 sumit sibi hunc honorem, sed qui vocatur à deo tanquam Aaron.
 Non debet se pontifex intrudere, quomodo id ætatis Iudeorū pō-
 tifices faciebāt, sed illos vo-

Qui cōdolere possit iis quib⁹ igno-
 rant & errant: quoniam & ipse
 circūdatus est infirmitate. & pro
 pterea debet, quemadmodū pro
 populo, ita etiam & pro semeti-
 plo offerre pro peccatis. Nec qu-
 quam sumit sibi honorem: sed
 qui vocatur à deo, tanquam Aa-
 ron. 2 Sic & Christus non semet-
 ipsum clarificauit, vt pōtifex fie-
 ret: sed qui locutus est ad eū. Fili⁹
 meus es tu: ego hodie genui te.

B
 1. P. 4.
 23. b.

Psal.
 2. b.
 Psal.
 109.
 b.

Quemadmodum & in alio loco
 dicit, Tu es sacerdos in æternum,
 secundū ordinem Melchisedec.
 glorificauit, Græcè ἡβσσαν, vt pontifex fieret, id est, non per glo-
 riam pontificatum ambiuit, sed ille pater qui loquutus est ad eū,
 & dixit, filius meus es tu, ego hodie genui te, sub. clarificauit, &
 ad gloriam pontificij vocauit: & certē non ambiuit hęc gloriam,
 qui se toties à patre in hanc functionem missum ostendit. Non
 veni, inquit, à me ipso, sed ille me misit. Iste locus autem, ego ho-
 die genui te, non facit ad probandū Christum pontificem à deo cō-
 stitūtū: sed quia illud postea probaturus est, præmisit testimonium
 Christi diuinitatis, vt pote qui filius dei esset, ne similem legalib⁹
 pontificem putarent. i. hominem tantum: & subdit: quemadmodū
 in alio loco dicit, Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem
 Melchisedec. sensus est ergo non sibi vsurpauit sacerdotium Chri-
 stus, sed pater qui ad eum dixit, filius meus es tu, is illum glorifi-
 cavit, & vocauit. quemadmodum alio loco scriptum est. Tu es sa-
 cerdos in æternū, & c. Ecce ergo rationem veri pontificis in Chri-
 sto, quia pontificatum non ambiuit, sed à patre ordinatus est.

2. Sic & Christus. Sicut, n le
 ge non oportebat intrudi
 pontificem, sed à deo vo-
 cari: ita & Christus non se
 metipsum clarificauit, vel

carari à deo oportet, vel per
 se, vt Aarō: vel per electio-
 nem aut successionem ex
 dei ordinatione factā. Pro
 eo autem quod est condo-
 lere, Græci habent μετῃσταν
 089. i. moderate ferre, & cū
 moderatione aliorū deli-
 cta portare, vt ne nimium
 indulgentes, nimiumq; se
 ueri sint, quomodo autē à
 domino vocatus sit Aarō
 virga germināte, vide Nu-
 meri 17.

3. Quid

3. *Qui in diebus, &c.* dixit pontificū esse pro delictis hostias offerre; nunc id Christū fecisse docet. *qui in diebus carnis suae.* i. vitæ mortalis, preces supplicationesq; ad deum qui possit illum saluum facere à morte cum clamore valido & lachrymis offerens, exauditus est pro sua reuerentia, tota autem vita pro nobis, ac pro sua resurrectione, aut magis pro nostra in sua patrem orabat Christus, clamor autè validus nō exaltationē vocis, sed ingēs desiderii significat. Exauditus est autē, inquit, *pro reuerentia sua.* i. sui passivè, Græc. *υπαβύιασ* & pietatē, & reuerentiam, ac venerationem significat.

Chrysostr. reuerentiā, seu venerationē interpretatur, & ad humanitatem refert, quod Christus homo ratione tamē verbi dign⁹ erat quē honore pater afficeret, adeo quod tā ex gratia patris exauditi⁹ est, quā ob suā dignitatem: quippe qui dignus esset qui pro sui reuerentia & dignitate exaudiretur. Quidam simul iungunt quod sequitur, Et quidem quū esset fili⁹ dei, id est, & id quidem quia nō parus homo, sed dei quoq; filius esset: sed præstat iūgere cum sequentibus. Photius autem hoc loco *υπαβύιασ*, interpretatur pietatem, & *φιλανθρωπίαν*, siue humanitatem Christi erga nos, & interpretatur hunc locū hoc modo: quod Christus in passione duplicem orationem ad patrem fecerit, vñā mortis deprecatoriā, alterā supplicatoriā. Deprecatoriā, cum diceret, Si possibile est transeat à me calix iste. Supplicatoriā, cū diceret, non sicut ego volo, sed sicut tu. similiter cū diceret, pater clarifica filium tuū, vt & filius tu⁹ clarificet te, vbi clarificationem, Christi crucē & mortem interpretantur. In hac autem supplicatione nouissima exauditus est, inquit, *ἀπὸ τοῦ υπαβύιασ*, id est, pro sua erga nos humanitate & pietate, vel pro sua singulari religione & sanctimonia.

4. *Et quidem quomodo esset dei filius, &c.* id est, quanquam dei filius esset, omnia ab æterno intelligens, didicit tamē ex his quæ passus est obedientiam, id est, expertentia didicit quanta, & quā magna virtus est obedientiæ, propter quam exaltauit illum deus, & aedit illi nomen quod est super omne nomen, vnde & subdit Paulus, Et cōsummatus, Græcè *τελειωθῆς*, id est, perfectus vel inuolut⁹ (passio enim Christi perfectio illius, & consummatio fuit). consummat⁹ ergo, & ad summam honoris, & gloriæ gradū de cruce probrofa

euectus,

euectus, factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ, quam in cruce operatus est, appellatus à deo pontifex secū dum ordinem Melchisedec, verè pōtifex, qui pro delictis populi hostiam deo obtulit, idem sui meripsum hostias factus, quia autem de genere Leuitico non erat Christus, subdidit, secundum ordinem Melchisedec.

tiā: & cōsummatus factus est omnibus obtemperantibus sibi, causa salutis æternæ, appellat⁹ à deo pōtifex iuxta ordinē Melchisedec.

D. De quo nobis grandis sermo, & interpretabilis ad dicendū: quoniam imbecilles facti estis ad audiendum. Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus rursus indigetis, vt vos doceamini quæ sint elemēta exordij sermo-

pter tempus, id est, vel ex ipso tempore, quia dudum est quod cre didistis: rursus indigetis, vt doceamini quæ sint elementa exordij sermonum dei. Elementa autem Christi humanitatem dicit, à qua rursus initiandi erant rudiores effecti, vt inde ad diuinitatem ascenderent, & facti estis, inquit, quibus opus sit lacte, id est, humili & de minimis Christi operibus sermone, non solido cibo, id est, perfectiore doctrina, vt pote quæ diuinitatem concernit. Omnis enim qui lactis est particeps, id est, qui lacte tantum vescitur, inherens humanitati Christi, neque alius quicquam in eo considerans, expers est *sermonis iustitiæ*, id est, iustificationis, nec bene doceri potest iustificationem è Christo petendam, vt pote quæ illi ratione diuinitatis comperatur: quia in eo adhuc non intelligunt, qui paruuli sunt, & infantes, nec tanti capaces mysterij. Perfectorum autem est solidus cibus, scilicet eorum qui pro consuetudine, Græcè *ὁικὸν ἔχοντες*, id est, per longum habitum exercitatos habent sensus *ad discretionem boni & mali*, id est, ad discernendū sana ne an hæretica sit doctrina. Non passim ergo ea de re cuiuslibet credendum, sed iis qui longa scripturarum versatione exercitatos habent sensus.

X

I. Quæ

5. *De quo nobis grandis sermo, & interpretabilis ad dicendū, &c.* pro grandis Græcè est *μολός*, id est, multus, & sensus est, de quo multa dicenda sunt nobis & interpretatu difficillima ob crasum vestrum ingenium, quia imbecilles facti estis ad audiendum, qui antea mente integra fuistis, sed eo per ignauiam recidistis. Etenim cum deberetis magistri esse, & alios docere non doceri pro-

1. Quapropter intermittentes, &c. Quum eos arguisset tanquam paruulos, & infantes, ne auimum desponderent tanquam altioribus disciplinis indigni: nunc hortatur eos, vt ommissis elementis ad perfectiorem disciplinam ferantur. Omittentes ergo inchoationis Christi sermonem, id est, initialem de Christo sermonem, hoc est, elementa, & primordia

Christianæ fidei, ad perfectionem huius doctrinæ, & sermonis de Christo feramur: vel ommissis elementis fidei qua satis instructi sumus, feramur ad imitandam Christi perfectionem. inchoatio enim & fundamentum, inquit Chrysostomus, est fides, siue qua apprehendi boni nihil potest, sed hic immanedū nō est, non min⁹ quam puer in prioribus elementis, sed ad perfectionis apicē contendendū. Photius autē exponit quæ sint ista sermonis de Christo initia, & quæ perfectio, Sermo ergo inicij de Christo, siue initialis de fide Christi sermo, est per pœnitentiā reuertiare sathanæ, credere in deū, baptizati, doceri euāgelium esse à deo, spiritū sanctum accipere, nosse resurrectionē mortuorum, credere futurū iudiciū. Perfectio autem est post pœnitentiā initialē, & instructionem in fide ac baptismū in virtutibus promouere, perfectiones ferre, quantū humana fert infirmitas. Chri-

num dei: & facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo. Omnis enim quæ lactis est particeps, expertus est sermonis iustitiæ: paruulus enim est. perfectorum autem est solidus cibus: eorum qui pro ipsa consuetudine exercitatores habent sensus ad discretionē boni ac mali.

ARGUMENTVM CAP. 6.

¶ Hortatur eos ommissis fidei elementis ad perfectiorem disciplinam euadere, nec in iterata per baptismum pœnitentiā considerare, ostendēs non futurum illis deum, sed illorum in sanctos beneficentiam premiaturū, qui promissiones Abrahæ factas indubiē prestaturus est.

CAPVT VI.

QVAPROPTER intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur, non rursus iacentes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis & fidei ad deum, baptismarū doctrinæ, impositio nis quoq; manū, ac resurrectionis mortuorum, & iudiciij æterni. Et hoc faciemus: si quidē permiserit

sti diuinitatem comprehendere. Sensus ergo huius loci hic est: Omittamus ista fidei elementa, & ad perfectiorem, ac solidiorē morum, ac fidei doctrinam feramur: neque rursus fundamentum iaciamus pœnitentiæ, &c. id est, neque iam de innouanda per pœnitentiā vita vos moneamus, vt ab operibus mortuis peccati per pœ-

nitentiā recedatis: id enim miserit de⁹. 2. Impossibile enī est eos qui semel sunt illuminati: gustauerunt etiam donum cœleste, & participes facti sunt spiritus

istis. Neque iaciamus fundamentum baptismatum, id est, neque vos doceamus baptizari, qui iam baptizati estis, nec baptizari iterum potestis, neque doctrinæ, id est, neque vos doceamus euāgelium esse à deo, id enim nostis, neque impositionis manuum, id est, neque de nouo de spiritus sancti gratia quæ per impositionem manuum in baptismo confertur, vobis differamus: non enim indigetis: neque de resurrectione mortuorum, neque de æterno iudicio. Omittamus ergo inquit, de huiusmodi omnibus quæ sunt initia fidei Christianæ vobis verba facere, ne fundamentum nouum iacere videamur, hæc vos elementa fidei docentes: sed ad perfectionē feramur, de perfectioribus vos instituentes, scilicet de afflictionibus patienter sentis, de Christi æterno sacerdotio, & eius diuinitate verba facientes: & hoc faciemus, siquidem permiserit deus: hoc enim referendum est ad id quod præcessit, ad perfectionem feramur, sic enim connectit Photius.

2. Impossibile est enim, quoniam per baptismum ad nouam vitam immutatur, erant qui cōfidentius peccarent, sperantes post diu ductam in peccatis vitam, rursus per baptismum innouatum, & omnia sibi condonatum iri. Itaque quemadmodum in lege plura erant figuratum baptismatum, & lauacrorum genera: ita plures in Christo baptismos faciebant: contra quos hæc scribens Paulus: Impossibile est, inquit, eos, qui semel illuminati sunt. i. baptizati sunt. Nam veteres sacramentum baptismi sacramentum *πρωτοβαπτισμῶν*, id est, illuminationum vocant. gustauerunt etiā donū cœleste, & participes facti sunt spiritus sancti. i. remissi onē peccatorū, & spirit⁹ sancti gratias in baptismo acceperūt, gustauerūt nihilomin⁹ bonū de verbū. s. uel quā suauis est dominus his qui diligunt eum: vel ei uangelicā doctrinam, virtutesque venturi seculi. s. & resurrectionem, & æternum iudiciū, in quo vitæ nostræ rationē reddituri sumus,

Qui gustauerunt ergo virtutes venturi seculi, id est, æterna & supplicia, & præmia fixa habent in animo. Impossibile est ergo eos qui hæc gustauerunt, & nihilominus prolapsi sunt, rursus renouari ad poenitentiam. Non aut impossibile est poenitere, sed renouari ad poenitentiam, poenitentiam inquam baptismatis, vt inquit Cyrillus, nã de ea intelligi satis indicat verbum ἀνοικνωσας, id est, renouationis: quando per solum baptismum verè innouamur ab omni profus culpa, & pœna liberi: & de ea quoque poenitentia intelligi indicat locus sequens, rursus crucifigentes sibi metipsum filium dei & ostentui habentes. Baptismus enim est, nobis vice crucis Christi: quia sicut Christus semel crucifixus, peccata omnia nostra abstulit, ita baptismus in virtute crucis Christi, cuius est similitudo, semel collatus, ab omnibus nos delictis abluir. Sicut enim Christus semel crucifixus & mortuus, nunquam iterum moritur: ita semel baptizatus in Christo nunquam iterum baptizatur: quem qui iterare cupit, quantum in se est, Christum rursus sibi crucifigere cupit, existimans crucem Christi primo baptismate semel applicatam, non fuisse sufficientem: & quantum in se est, ostentui habet Christum, & derisioni. Id enim significat verbum παραδειγματίζοντες, id est, ludibrio habentes. Sunt qui hunc locum nec male, interpretantur de peccato & blasphemia in spiritum sanctum, quæ est reuera deum & agnitam veritatem impugnare, & peccatum etiã affectatæ incredulitatis, de quo peccato Ioannes in prima canonica, capite quinto: Est peccatum ad mortem, non pro illo dico, vt roget quis: vel quum quis destinata malitia nulla re illectus peccat, & de eo dicit Paulus, impossibile est, id est, admodum difficile renouari ad poenitentiam quod hi penè à deo deserantur.

3. Terra enim sæpe venientem. Hic locus magis quadrat cum expositione quæ impossibile pro difficile sumit, vt difficillimū sit eos qui tot bona receperunt, ex certa propriãque malitia peccantes, & in spiritum sanctum blasphemantes, redire ad poenitentiam: quod pbat parabola terræ frugiferæ ac sterilis, quia terra bona quæ supnè imbrĩ recepto herbã bonam cultoribus suis generat, à deo benedicatur: quæ autè tribulos ac spinas sufficienter ac largè suscepta pluuia pfert, reprobata est agricolis, atq; adeo maledictioni propin-

propinqua: vt si pergat in ea sterilitate, nihil aliud superet, nisi vt eam ignis deuoret. hoc est, quod ait, cuius consummatio in combustionem. Terra bona anima bona est, quæ supernam ac celestem pluuiam vel gratiæ vel prædicationis reuocæ excipiēs, herbam bonam germinat cultoribus suis, id est, prædicatoribus. Terra autem

malæ, cui imber supernus non prodest, sed spinas tantum profert ac tribulos, anima est peruersa, quæ spiritus sancti monitionibus & prædicatione neglecta, opera tantum peccati profert & emittit, & hanc toties imbre prædicationis complutam, totiesque negligentem, & infructiferam permanentem, certum est esse maledictioni æternæ proximam: quod si in ea sterilitate permanserit, finis eius est æterna combustio.

4. Confidimus enim, &c. his verbis consolatur eos, quasi dicat non hoc dico quod vos putem combustioni proximos, neque enim iniustus est deus vt obliuiscatur operis vestri & charitatis, quam in omnes sanctos ostendistis, & nunc quoque ostenditis, quia autem qui perseverauerit in finem hic saluus erit. subdit, Cupimus vos eandem ostendere sollicitudinem, id est, idem studium, eundem feruorem, ad expletionem spei vsque in finem, vt vos nequaquam à spe in æternam requiem introeundi excidisse doceatis: vt non segnes efficiamini, id est, in benefaciendo desides, verum imitatores eorum qui fide & patientia hæreditant promissiones. Quoniam enim valde affligebantur, nec parebat consolatio proxima, consolatur dicens: imitatores estote patrum vestrorum qui iam hæreditant promissiones sibi factas. Græcè enim est, non hæreditabunt in futuro, sed κληρονομησαν, id est, hæreditantium, hoc est, qui iam hæreditatem sortiuntur factarum sibi promissionum, verum in fide & patientia, quum longanimes fuerint in expectando. Ex longa enim expectatione probatur fides hominis & patientia, quam diutius habentes multi ex vestris maioribus, hæreditatem tandem promissionum factarum sunt consequuti: vnū autem ex omnibus opponit Abraham, dicens.

5. *Abrahae nanque.* Quum deo in immolatione filij paruisset Abrahamam, promissiones illi fecit his verbis, Genes. 22. Per memetipsum iurauit, dicit dominus, quia fecisti hanc rem, & non pepercisti vni genito filio tuo, benedicam tibi, & multiplicabo semen tuum, &c. & benedicentur in semine tuo omnes gentes. In verbis autem Pauli Hebræorum more, nisi affirmantis magis est particula, quam dubitantis. Huiusmodi ergo promissionem Abrahamæ factam, cui vel simplici credi debuerat, iuramento confirmavit deus. Quod si promissionem hominis iurandum firmat ac stabilis, ut eo intercedente cesset omnis apud iudicem controuersia: longè stabilior est dei promissio quam iuramento firmavit per semetipsum iurans, quum alium non haberet per quem iuraret, maiorem. In quo, id est, in quibus verbis volens deus abundantius immobilitatem consilij sui ac propositi hereditibus pollicitationis, id est, his qui heredes futuri sunt, promissionis factæ Abrahamæ, ostendere ut per duas res immobiles siue immutabiles, quibus, id est, in quibus impossibile est mentiri deum, scilicet per promissionem & per iuramentum illi accedens, fortissimum solatiū habeamus, si quando non nihil differri promissionem videmus. Ut, inquam, solatiū habeamus, nos qui confugimus ad spem propositam tenendam, Græcè, *his ἡ κερτανοαι*, id est, ad apprehendendam spem æternæ hereditatis nobis in Abrahamæ promissione propositam: quam sicut anchoram animæ tutam ac firmam habemus. Spes enim huius hereditatis inter afflictiones ac mundi huius fluctuationes, est animæ nostræ velut anchora, retinens eam ne vel in aduersitatibus ad inimum desperationis barathrum deiciatur, neque prosperitatibus in altum superbiæ euehatur. Et quam spem, inquit, habemus *incedentem usque in interiora velaminis*. Alludit hoc loco Paulus ad velum quod in lege erat ante sancta sanctorum. Ipsa autem sancta sanctorum secreta regni cælorum significant, & velum autè oppositum, cælum significat. Hoc ergo potiore Hebræorum Christianorum conditionem

tionem facit Paulus, quam olim veterum in lege, quibus non licebat in sancta sanctorum introspicere. Ipsi autem per spem sibi in Abrahamo propositam incedunt, & inspiciunt vsque in interiora velaminis. i. in tria regni cælestis præmia, atque in his iam spe habitant, vbi inquit. i. in quæ interiora. *Præcursor pro nobis introiit Iesus.*

Gen. 22.

deus, quoniã neminẽ habuit per quẽ iuraret, maiorem, iurauit per semetipsum, dicens: Nisi benedicẽs benedicam te: & multiplicas multiplicabo te. Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionẽ. Homines enim per maiore se iurant: & omnis controuersie eorum finis ad confirmationẽ, est iuramentũ. In quo abundantius volẽs deus ostẽdere pollicitationis hereditibus immobilitatẽ consilij sui: interposuit iurandũ ut per duas res immobiles quibus impossibile est mẽtiri deũ: fortissimũ solatiũ habeamus, quod confugimus ad tenendam propositã spẽ, quã sicut anchorã habemus animæ tutã ac firmã, & incedentẽ vsque ad interiora velaminis. vbi præcursor pro nobis introiit Iesus secundũ ordinẽ Melchisedec pötifex factus in æternum.

D

missorum, sed per fidem & patientiam, se tandem sperarent adepturos, sicut de Abraham dicit. Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem. quia (quod illi promissum erat) in temporibus & spiritualibus benedictionẽ dei expertus, & est semen illius heredem sui agnouit. Aliæ autem promissiones in Christo ac per Christum in nobis sunt impletæ.

Si ergo ille præcucurrat nobis viam facturus, & nos indubie sequuturi sumus. Introiit autem constitutus à deo patre & factus in æternum secundũ ordinẽ Melchisedec pötifex, tanto præstantior, ac nobis vtilior quam legis olim pötifex, quod ij sancta sanctorum introibãt, neque alios secum amittebant: Christus autem in æternum ibi habitat, ac nobis quod sequeremur, viam præcucurrat, quaque pergeremus, pontem effecit. Aduertendũ autem quod promissionis Abrahamæ duplici de causa hoc loco meminit. Primum ut promissionis in Christo illos doceret esse participes, si quidem vestigia patris sui Abrahamæ, id est, fidem imitari vellent. Deinde ut nõ desperarent dilatione promissorum, sed per fidem & patientiam, se tandem sperarent adepturos, sicut de Abraham dicit. Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem. quia (quod illi promissum erat) in temporibus & spiritualibus benedictionẽ dei expertus, & est semen illius heredem sui agnouit. Aliæ autem promissiones in Christo ac per Christum in nobis sunt impletæ.

1. *Hic enim etc.* Ostenditur Christum esse sacerdotem secundum ordinem Melchisedec, ipsius historiam præmittit. Melchisedec autem Hebræi tradunt esse Sem primogenitum Noe, qui rex Salæ fuit, illius quidem quæ iuxta Scitopolin est, in qua etiam Hieronymo teste Melchisedec palatiū ostenditur, ex ruinis operis excellentiā præ se ferens. de hoc

Melchisedec neque natiuitas, neque mors in scripturis inuenitur, sed tantum Genesis 14. scribitur, quod Abraham reuertenti à cæde Chodorlahomor, Melchisedec rex Salæ quæ esset sacerdos dei altissimi, proferens panem & vinum, benedixit, cui vicissim pro accepta benedictione, ita quam sacerdoti dei summi omnium spoliarum, quæ habebat, decimas, Abraham dedit: quod non abs re Paulus allegat, sed ut ostendat, quod si Melchisedec Christi tantum figura, Abraham dignitate antecederit, ut pote cui benedixit & à quo decimas ille accepit, multo magis Christus alios sacerdotes & pontifices quæ ex Abraham descendebant, antecellit: quæ multis modis à Melchisedec præfigurata ostendit, dicens:

2. *Primum quidem, etc.* Melchisedec, inquit, interpretatur rex iustitiæ: Melec enim, regem significat, & Sedec iustitiam. Salem autem vel Solom pax dicitur, quibus nominibus rectè Christus exprimitur, veræ iustitiæ rex & pacis: cuius alia ratione verus typus fuit Melchisedec, sine patre sine matre, sine genealogia, non quod patrè aut matrem non habuerit: sed quia de illis nihil scriptura dicit. Sic autem Christi typus est Melchisedec, quia sicut illius pater non inuenitur, ita neque Christi secundum carnem, & sicut illius mater non

ARGUMENTVM CAP. 7.

¶ *Christum esse verum sacerdotem secundum ordinem Melchisedec, cuius sacerdotio, quod æternum est, abrogatum sit Leviticum: Christum quoque præstantissimum esse pontificem, pro nobis et non pro se interpellantem ostendit.*

CAPVT VII.

Hic enim Melchisedec rex ^A Salem, sacerdos dei summi, ^{Gm.} qui obuiauit Abraham regredi ^{14. d.} so à cæde regum, & benedixit ei cui & decimas omnium diuisit Abraham. 2. primū quidem qui interpretatur rex iustitiæ: deinde autem & rex Salem, quod est rex pacis, sine patre, sine matre, sine genealogia, neque in initium dierum, neque finem vitæ habens, à similitudo autem filio dei, manet sacerdos

legitur, ita neque Christi secundum diuinitatem: imò nec re ipsa habuit. Et sicut Melchisedec sine genealogia, græcè, *ἀγενεαλόγητος*. i. cuius generis origo reddi non potest, sic neque diuinæ Christi generationis origo & modus perfecte capi potest, dicente Esaias, Generationem eius quis enarrabit? alia quoque ratione Christi figura est Melchisedec, neque

in perpetuum 3. Intuemini autem quā ¹ sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha. 4. Et quidē de filiis Levi sacerdotium accipientes, mandatū habent decimas sumere à populo secundum legem, id est, à fratribus suis: quantum & ipsi exierint de lumbis Abraham. Cuius autem generatio non annumeratur in eis: decimas sumpsit ab Abraham, & hūc qui habebat re, promissiones benedixit. Si

& sanguinem nobis obtulit, & patri qui verus est Abraham, id est, gentium pater in ara crucis corpus suum obtulit.

3. *Intuemini autem etc.* Probaturus Christi sacerdotium Levitico præstantius esse, hinc ostendit, quod Melchisedec ipso Levitarum patre Abraham præstantior fuerit, cui nimirum ipse Abraham de optimis spoliis decimas dedit: quāto magis ergo sacerdotibus legis Christus antecellebat. Ne verò sacerdotium Leviticum contemnere videatur, de eius dignitate subdit.

4. *Et quidem, etc.* Non carebat sanè dignitate sacerdotium Leviticum. Nam sacerdotes qui de Levi filius eligebantur, à reliquo populo secundum legis institutionem decimas sumebant: quū tamē omnes fratres essent ex eodem patre Abraham descendentes. hoc est enim quod ait, *quanquam et ipsi de lumbis exierint Abraham*, id est ab eodem cum cæteris Hebræis Abrahamo patre prodierint: nequaquam autem ab aliis decimas acciperent, nisi præstantiores essent. *Cuius autem generatio non annumeratur in eis*, id est, Melchisedec qui de Levitarum genere non erat, decimas sumpsit ab Abraham, & eidem, qui tanti habitus est à deo, ut promissio illi benedictionis in Christo fieret, benedixit Melchisedec: quod minus est autē, à meli-

à meliøre benedicitur, id est, inferior à superiore ac præstantiore: præstantior ergo Melchisedec quàm Abraham, cui benedixit.

5. *Et hic quidem &c.* id est, quanquam ab aliis decimas Leuitæ accipiant, sicut ab Abrahâ Melchisedec, duplici tamè nomine inferior reû illo sunt, primum, q̄ *hic*, id est, in sacerdotio Leuitico, aduerbis enim est, *morientes homines decimas accipiunt*, id est q̄ decimas accipiunt sacerdotes moribûdi sunt & mortales. *Ibi autem .i.* in sacerdotio secundum ordinem Melchisedec contestatur. sub. scriptura: quia uiuit Melchisedec, quia scilicet eius obitus non meminit aut potius cõtestatur scriptura, quòd cui⁹ figura fuit Melchisedec Christus, ḡerũ uiuit: sicut dictum est, Tu es sacerdos in æternũ, &c. Deinde superior est Leuitis Melchisedec, quã *ut ita dictum sit*, id est, ut ita dicam per *Abrahã & Leui*, id est, ipse etiam Leui (est enim recti casus) qui decimas accipit, decimatus est, id est, decimas ipsi Melchisedec soluit, hoc est, quum decimas illi offerret Abraham & Leui, id est, etiam sacerdotes Leuitici qui decimas ab illis accipiunt, decimas quodammodo Melchisedec obtulerunt. *Adhuc enim erat in lumbis Abrahæ*, id est, genitale semen eorum in Abraham lumbis erat, & ipsi futuri semen illius erant. In Abraham ergo quodammodo erant quando ei Melchisedec obuiauit, quapropter illi decimas Abraham offerente, & ipsi quodammodo obtulerunt. Qui autem offert, inferior est accipiente: præstantior ergo Melchisedec Christi figura Leuiticis sacerdotibus. quanto igitur & Christus?

6. *Si ergo consummatio*, id est, si consummatum & perfectum erat sacerdotium Leuiticum, & iustificare poterat, sub quo, id est, cuius sacerdotij tempore populus Iudæorum legẽ accepit, quid necesse fuit ut alius exurgeret sacerdos secundum ordinem Melchisedec, id est Christus de quo dictum est, Tu es sacerdos in æternum

secun-

secundum ordinem Melchisedec? & non secundum ordinem Aaron, id est, non de tribu Aaron, de qua sumendi erant sacerdotes? Si enim iustificare illud poterat, Christi non opus erat sacerdotio: quia ut ad Galatas ait, si per legem iustitia, Christus gratis ac frustra mortuus est.

7. *Translatio enim sacerdotio*: necesse est ut & legis translatio fiat. 8. In quo enim hæc dicuntur: de alia tribu est, de qua null⁹ altario præstosuit. Manifestũ est enĩ q̄ ex Iuda ort⁹ sit dominus noster: in qua tribu nihil de sacerdotib⁹ Moyse locutus est. 9. Et amplius adhuc manifestũ est: secundũ similitudinẽ Melchisedec, exurgat alius sacerdos, qui nõ secundũ legẽ mandatis carnalis factus est, sed secundũ

quoque transferri oportet: vides quomodo sensim legem abrogat,

8. *In quo enim, &c.* pergit probare translatũ esse sacerdotiũ: in quo, id est, de quo, vel ut Græci loq̄ntur, id est, ad quem: hoc est, Christus enim ad quem vel de quo hæc dicuntur, Tu es sacerdos secundum ordinẽ Melchisedec, de alia tribu est: de qua nullus altario præfuit, id est, de tribu regali Iuda ortus est, de qua non licebat in sacerdotibus assumere: non de tribu Leuitica, vnde assumerebantur: vnde si de tribu Leui non fuerit, & sacerdos fuit, ut de illo testatur pater: manifestum est translatum esse sacerdotium, ut sicut sacerdotiũ Melchisedec huius nostri figura, regale fuit, Leuiticum tantum legale ita Christi sacerdotium de regali tribu nati, regale esset.

9. *Et amplius adhuc, &c.* pergit ostendere legis & sacerdotij factam esse translationem. Et hoc, inquit, amplius manifestum est. Si, id est, quia (sic enim Græci explicant) & ex eo quòd secundum ordinem Melchisedec exurgat alius sacerdos, scilicet Christus, qui non secundum legem mandatis carnalis factus est, id est, nõ secundum legis institutionem: quia secundum eam de tribu Leui sumendus erat, ipse autem de tribu Iuda fuit. ex eo ergo manifestũ est translatam legem, quòd

7. *Translatio enim sacerdotio*, hic mihi enim pro autem sumere videtur Paulus, ut sit sensus, Si necesse fuit alium sacerdotem secundum ordinem Melchisedec exurgere, ob imperfectionem Leuitici sacerdotij: indubiè translatum est illud Leuiticam sacerdotium in Christi sacerdotium. Translatio autem sacerdotio, legis translatio, necesse est ut fiat, simul enim & lex & sacerdotium instituta sunt: quod transfertur sacerdotium, legem

quòd secundum ordinē Melchisedec exurrexit sacerdos Christus, & non secundum legem, sed secundum virtutē vitæ insolubilis, id est, dei ordinatione ac virtute, qui vitam habet, & in se credentibus dar insolubilem & perpetuam. Quòd autem legem appellauit, legem mandati carnalis, hoc fecit, innuens, quòd ceremoniarum & madata legis penè tantum carnalia erant, sicut de nos attrahendo, non edendo immundo, de lauando, & similibus. Quòd autem secundum virtutē vitæ insolubilis factus sit sacerdos, id est, non moriturus vt leges, sed perpetuus, ostendit dicens, *Contestatur enim patri filius*, id est, hoc de illo testimonium dar, Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec. Si in æternum, ergo virtutem in se habet vitæ insolubilis.

10. *Reprobatio quidem*. pergit ostendere legem esse abrogatam, præcedentis, inquit, mandati, id est, prioris testamenti ac legis reprobatio & abiectio facta est. i. lex verus abrogata & antiquata est, ob sui inutilitatem & infirmitatem, non quòd planè inutilis esset (erat enim à deo) sed quia nihil ad perfectum adducebat, id est, in se confidentes perficere non poterat, iniuriabat enim tantum Iudæos per ceremonias ab idololatria deterrens: nunc verò *introducitur*, sub facta est, *melioris spei*, id est, lex euangelica introducta est spem habeas annexam in maiorem. Lex enim penè tantum temporalia habet præmia. Si audieritis me, si seruaeritis, bona terræ comedetis & similia. At vero euangelium cœlestia habet annexa præmia, & regni cœlestis spem indubiam, in qua proximum ad deum, quia per fidem Christi & spem in eum, accessum habemus ad deum. Reprobata ergo lege, introducta est per Christi sacerdotium spes melior, & quantum non sine iureiurando, hic enim locus continè legendus est, qui clarius habetur Græcè καὶ ἰσχυρῶς, i. quatenus non sine iureiurando fuit institutum Christi sacerdotium

Psal.
109dPsal.
109b

tium, introducta est ergo melior spes, quatenus non sine iureiurando firmatum fuit Christi sacerdotiū, quem vel ea ratione Leviticis sacerdotibus præstantiorem ostendit, quòd alij sacerdotes nullo intercedente iuramento instituti sunt, Christus autem cum iure iurando, vt scriptum est, Iurauit dominus, &c. Tu es sacerdos, &c.

factus est Iesus. 11. Et alij quidē plures facti sūt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere: hic autē eo quod maneat in æternū, sempiternū habet sacerdotiū. Vnde & saluare in perpetuū potest accedentes per ipsum ad deū: semper viuēs ad interpellandum pro nobis. 12. Talis enim decebat vt nobis esset pontifex: sanctus, innocēs, impollutus, segregat⁹ à peccatoribus & excelsior cœlis factus: qui nō habet necessitatem quoti die (quē admodū sacerdotes) pri⁹ pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi. hoc enim fecit semel se offerendo. Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes: sermo autē iurifurandi qui post legem est, filium in æternum perfectum.

alium non demigrat. vnde quum immortalis sit, accedentes per semetipsum, id est, per fidē ipsius ad deum, in perpetuum saluare potest, semper pro illis interpellans, vbi autem est in perpetuum, Græci habent, ἵς ἡ ἀκατάλυτος, quod significare potest ad perfectum. 12. *Talis enim*. Talem nos habere decebat pontificem, qui iuxta humanitatem non modo vitæ sanctimonia cæteris præstaret hominibus: sed excelsior cœlis esset, id est, cœlestibus spiritibus angelis, vel supra cœlos etiam ad patris dexteram sublimatus, cui nō esset necesse pro suis delictis hostias offerre, quia peccatura non fecit, nec

Et in tantum melioris testamenti sponsor factus est Iesus, id est, adeoq; tantū melioris & præstantioris testamenti, id est, ordinationis legis scilicet nouæ, sponsor, id est, mediator & intercessor factus est Iesus, quòd eius sacerdotium iuramento firmatum est, non item legale.

11. *Et alij quidē*. Et hac quoque ratione sacerdotibus Leviticis Christum præstare ostendit: quod sacerdotes Levitici plures fuerunt, alio alij succedente, eo quòd morte interueniente verarentur perpetuum manere in sacerdotio: Christus autem quia in perpetuum manet, sacerdotium habet perpetuum. Græcè ἀκατάλυτος, id est, incommutabile, quod successione ad

nec

nec inuentus est in ore eius dolus: sed pro populi delictis: neque quotidie. vt veteres sacerdotes, sed semel: vna enim sui corporis hostia semel omnium delicta Christus abstulit. quare autem illos opus esset hostias sæpe repetere, Christus autem semel omnium delicta expiarit, hostia ipse factus & sacerdos, ostēdit: quia lex sacerdotum, homines infirmos

& peccatores statuit, ideo pro se, aliisque & sæpe sacrificia facere indigentes. Sermo autem iurisiurandi, qui post legē vel supra legē est, vtrūque enim significat & *μυστήριον*, sacerdotem constituit in æternum filium dei perfectū, adeoque nec sui gratia neque pluries offerre indigentem.

1. *Capitulum autem super ea*, id est, summa & caput eorum, quæ dicta sunt, hæc est: quasi diceret, multa de Christi pontificio & sacerdotio diximus, omnium autem summa & scopus (nam vtrūque significat & *κεφάλαιον*) huiusmodi est, talem habemus pontificem, id est, sanctum, innocentem, impollutum, &c. qualem paulo ante descripsimus, vel talem qui confedit in dextera sedis magnitudinis in cælis, id est, qui in plenitudine diuinæ maiestatis habitat *sanctorum minister*, id est, vt quidam dicunt, qui sanctis beatitudinem administrat, sicut in parabola euangelica dicit, Præcinget se & transiens ministrabit illis: aut quia pro illis, quod pontificis est munus, apud deum interpellat: vel melius sanctorum vocabulo conformiter ad verum pontificium verissima sancta sanctorum intelligere debemus, hoc est, reconditissima dei patris archana, quorum administer & proxeneta Christus est, his quibus vult, horum ergo sanctorum minister est Christus, & tabernaculi veri quod fixit deus & non homo, quod quidem tabernaculum nonnulli summum cælum ipsam scilicet beatorum sedem interpretantur. possumus quoque & ipsam beatitudinem qua fruuntur sancti, & in qua habitantes quiescunt, intelligere.

2. *Omnis enim pontifex*. Probat hoc loco quòd Christus ad dextera-

ram

ram patris assumptus vere pontificis ministerium agat, & deo patri pro nobis hostiam offerat. Omnis enim pontifex ad offerendum munera & hostias constituitur & instituitur. *Hostias* autem carnales victimas quæ in cruore offeruntur intelligunt, *dona* autem indifferenter, & munera, quascunque oblationes. Quomodo ergo pontificis partes sint offerre pro populo, necesse est hunc Christum habere aliquid quod offerat, nimirum humanitatem assumptam, quam semel in ara crucis immolata deo patri pro nobis iugiter offert, ac præsentat. Verè ergo sanctorum minister est: ne videatur

autem mirum quòd tunc pontificem nostrum in cælis habitare dixerit, atque ita illum minime videamus, probat ex opposito nequaquam illum aliter verum pontificem, ac sacerdotem futurum, dicas.

3. *Si ergo esset super terram*. hunc locum sic exponunt Græca scholia, Si in terris adhuc ageret Christus, nec mortuus esset ac per resurrectionem in cælum assumptus, ne verè quidem sacerdos esset: quoniam non haberet quam patri offerret sufficientem hostiam: solum enim Christi corpus piacularis & expiatrix peccatorum nostrorum victima sufficiens esse potuit: mortuus est ergo, vt semetipsum hostiam pro nobis offerret: & à resurrectione in cælum assumptus, vt vera sancta sanctorum cum corpore ingressus verus pontifex illic pro nobis sacra faceret, hoc est, pro nobis apud deum interpellat, nam post peractum illud in cruce sacrificium, nil superest nisi vt pro nobis ipse interpellat. Si ergo esset adhuc super terram nec mortuus esset, non esset verus sacerdos, quippe cui nulla suppeteret vera hostia (quam præter eius mortem nulla esset digna) & essent alij sacerdotes qui secundum legis institutionem terrena offerret munera & carnales hostias. Si ergo super terram adhuc esset, & pontificium exerceret in terris nondum mortuus: nec perfectam illam sui corporis hostiam immolaret, sed similem cum Leuiticis sacerdotibus: non esset plus quàm illi verus sacerdos, imò ne sacerdos quidem esset: quia quum terrenum tantum offerret sacrificium, non esset æternus secundum ordinem Melchisedec sacerdos, nec sacerdos quidem

Leuiticus,

ARGUMENTUM CAP. 8.

¶ *Christum verum esse pontificem docet, ac noui testamenti quod veteri longè præstat, maiestorem.*

CAPVT VIII.

¶ *Capitulum autem super ea* quæ dicuntur. Talem habemus pontificem, qui confedit in dextera sedis magnitudinis in cælis: sanctorum minister, & tabernaculi veri, quod fixit deus, & non homo. 2. Omnis enim pō-

A

B

Leuiticus qui de tribu Leui non esset, vnde legis assumuntur sacerdotes, de quibus subdit.

4. *Quis exemplari & umbra deseruiunt caelestium.* i. qui tabernaculo legali deseruiunt: quod est exemplar & umbra reru caelestiu & tabernaculi illius caelestis. quod autē tabernaculū exemplar esset caelestis probat dicens, sicut respōsum est Moysi, quū cōsummaret tabernaculū, vide, inquit, omnia facito secundū exemplar, quod tibi in monte monstratū est. Asserunt enim doctores & hoc loco Græci, quod Moysi in monte dominus nō modo corporalem formā tabernaculi materialis ostēderit, sed etiā caelestis, & archana illi caelestia aperuerit, ac spirituale tabernaculū: cuius figurā & vmbra quandam materiale tabernaculum ædificauit.

5. *Nunc autem melius.* Antea dixit si esset super terram & necdum mortuus esset, ne verē quidem sacerdos foret, quū sacerdotes legales essent, qui similes cum illo hostias offerre possent. Nunc autē, inquit melius fortius est ministerium, præstantius scilicet sacerdotium in caelis, quā illi in terris, & tantō præstantius, quantō melioris testamēti mediator est & largitor, scilicet euāgelij. Quod autem præstantius sit euāgelij testamentum quā legis ostēdit, dicens, quod in melioribus promissionibus sancitum est & cōfirmatum. Verus enim testamētum temporalia aut terrena bona promittebat, dicens, Si volueritis & audieritis me, bona terræ comedetis, & similia. Nouum, cuius mediator est Christus æterna promittit, ac caelestia, scilicet regnum cœlorum & salutem æternam. consequenter quoque pergit ostendere excellentiam noui supra vetus, dicens.

6. *Nam si illud prius culpa vacasset.* Græcè *ἐπιμύθητος ἦν*, id est, irreprehensibile fuisse, non equidem tanquam malum in se continēs, sed tanquam imperfectū: hoc est, si pericere sui obseruatores potuisset & iustificare, non vtiq; secūdi locus inquireretur, id est, necesse non fuisset nouū, ac secundū testamentum accedere, quod tamē

ex or-

ex ordinatione dei accessit.

7. *Vituperans enim eos.* Græcè *μυθίζωνος γὰρ εὐτῶς*, i. conquerens enim de ipsis deus dicit per Hieremiam, scilicet, 31. cap. Ecce dies veniunt, &c. quibus verbis nouum testamentum se daturum deus pollicetur domui Iuda spirituali, id est, Christum verē confitentibus, atque omnino aliud.

C inquireretur. 7. Vituperās enī eos dicit: Ecce dies veniēt, dicit dominus: & cōsummabo sup domū Israel, & sup domū Iuda testamētū nouū, nō secūdū testamētū q̄ feci patrib⁹ eorū in die qua apphēdi manum eorū, vt educerē illos de terra Aegypti. qm̄ ipsi nō pmā serunt in testamēto meo: & ego neglexi eos, dicit dominus. Quia hoc est testamētū quod disponā domui Israel post dies illos, dicit domin⁹, Dabo leges meas in mēte eorū, & in corde eorū sup scribam eas: & ero eis in deū, & ipsi erunt mihi in populū: & nō docebit vnusquisque proximū suū, & vnusquisque fratrem suum, dices, Cognosce dominū: quoniā omnes sciēt me à minore vsq; ad maiorem eorū. quia ppitius ero

D

verō ait, & non docebit vnusquisque, nō ad hæc tempora referendum est, quibus per malitiam hominum, & iam refrigerante charitate, doceri ac docere vicissim indigebat: sed ad tempora apostolorum, in quibus statim accepto spiritu fideles nullo labore docebantur quæ ad fidem spectabant, & hoc, inquit, quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccata eorum non recordabor amplius, mens enim à peccatis mundata, prædicantibus apostolis cōfestim Christi fidem suscipiebat. Hūc autem locum ex Hieremia ad iuxit Paulus, vt probaret prædictam esse veteris testamenti abrogationem, succedente nouo, vnde subdit.

y

8. Dicendo

8. *Dicendo autem novum, veteravit prius. quod autem antiquatur & senescit: prope interitum est, quasi diceret, nequaquam aliud testamen- tum novum appellaret, nisi vetus antiquando sciret, ac proximè interiturum & cessaturum: quod utique factum est succedente euangelio.*

1. *Habuit quidem Paulò ante dixit antiquatum esse vetus testamen- tum, & illi successisse no- vum. Nunc ne vetus dam- nare videatur, subdit: ha- buit quidem & prius in- justificationes culturae. Græcè κατὰ νόμον quod dei cultum significat. Justificationes autem culturae, Græci in- terpretantur leges ac ritus colendi dei, & quicquid ad cultum dei, & sacrifici- um pertinebat. unde quò in genere dixisset, subdi- dit in particulari & san- ctum seculare & duo ta- bernacula, &c. Ad intelli- gentiam huius loci notan- dum id quod hoc loco Oecumenius Græcus di- cit. Facit enim tria taber- nacula. Prius quod sanctum seculare vocat Paulus, siue ut Græci habent κοσμικόν, id est, mundanum sic dictum quod, ut inquit Chryso- st. in illud indifferenter intrarent Iudæi & gentiles, in quo erat æneum altare holocaustorum, ubi victimas immolabant. Secundum tabernaculum quod simpliciter sanctum vocat Paulus in quo erat septem ramorum candelabrum, & mensa & duodecim panes propositionis. Tertium interius in quo erat propitiatorium, arca, & cætera quæ Paulus enumerat: in quod solus sum- mus pontifex, idque semel tantum in anno, introibat sacrificaturus. primum tamen non inter tabernacula ponit Chryso- stomus: sed locum sub dio ante tabernaculum: quod revera vnum erat triginta cubitos longitudinis habens, decemque latitudinis, totidemque altitudinis: & inter altare cretum, ubi sub dio mactabatur, & hoc ta- bernaculum, velum erat distinguens. Deinde sequebatur primum tabernaculum, in quo, inquit Paulus, erant candelabra, & propo- sitio panum, quæ dicitur sancta. ubi autem habemus quæ dicitur sen- cta, Græci habent ἁγία quod refertur quidem potest ad propositio panum, sed melius est referre ad tabernaculum, pro quo Græcè est οὐκὼν fœmi- ninum, & tunc sensus est, quod quidem tabernacu- lum dicitur sancta, plura- li numero, id est, sanctua- rium, hoc prius taberna- culum viginti cubitos ha- bebat longitudinis, post quod spatium, erat oppo- situm velum diuidens à prio- re parte reliquam partem longitudinis decem cubi- torum, quæ dicebatur ta- bernaculum secundum & sancta sanctorum, siue san- ctuarium sanctuarij, & hoc dicit Paulus.*

iniquitatibus eorum: & peccato- rum eorum iam non memorabor.

8. *Dicendo autem novum: veteravit prius. Quod autem antiquatur & senescit: prope interitum est.*

ARGUMENTVM CAP. 9.

¶ Veteris sacerdotij & pontificij cultus & ritus cum novo componit, ostendens quantum à veteris legis pontifice versus pontifice Chris- tus differat, quamque illo præcellat.

CAPVT IX.

HABUIT quidem & prius, iu- stificationes culturae: & san- ctum seculare. Tabernacu- lum enim factum est primum in quo erant candelabra, & mensa, & propositio panum: quæ dicitur

A Em 16.4 17.4

bernaculum, velum erat distinguens. Deinde sequebatur primum tabernaculum, in quo, inquit Paulus, erant candelabra, & propo- sitio panum, quæ dicitur sancta. ubi autem habemus quæ dicitur sen- cta, Græci habent ἁγία quod refertur quidem potest ad propositio panum, sed melius est referre ad tabernaculum, pro quo Græcè est οὐκὼν fœmi- ninum, & tunc sensus est, quod quidem tabernacu- lum dicitur sancta, plura- li numero, id est, sanctua- rium, hoc prius taberna- culum viginti cubitos ha- bebat longitudinis, post quod spatium, erat oppo- situm velum diuidens à prio- re parte reliquam partem longitudinis decem cubi- torum, quæ dicebatur ta- bernaculum secundum & sancta sanctorum, siue san- ctuarium sanctuarij, & hoc dicit Paulus.

sancta. 2. Post velamentum autem se- cundum: tabernaculum, quod dicitur sancta sanctorum, aureum ha- bens thuribulum: & arcam testa- menti circumtectam ex omni parte auro, in qua urna aurea habes manna, & virga Aaron quæ frondue- rat, & tabule testamenti: superque erant Cherubin gloriæ obumbrantia propitiatorium: de quibus non est modo dicendum per singula,

dicit Paulus.

2. *Post velamentum autem secundum. ubi dicitur secundum ad velamen refer- tur ut dicas, quod tabernaculum dictum sancta sanctorum, erat post secundum velum diuidens à reliqua parte tabernaculi inter- gri. Nam Græcè est μετὰ τὸ δεύτερον κατὰ τὴν ἁγίαν, id est, post secun- dum velum: ubi τὸ δεύτερον neutrum est, ἁγία verò οὐκὼν, id est, taberna- culum fœmininum, quapropter ineptè quidam vertit & explica- vit post velum erat secundum tabernaculum: quum δεύτερον neu- tri generis non possit referri, nisi ad κατὰ τὴν ἁγίαν neutram, id est, velum: nam pro tabernaculo Græcè est οὐκὼν fœmininum. In hoc tabernaculo ait Paulus fuisse aureum thuribulum, & arcam testa- menti, quæ ita appellatur, quòd in ea tabula legis Moyse datae re- conderentur, in qua erat urna aurea, & virga Aaron, & tabulae tes- tamenti, tametsi ab initio in arca solæ positæ sint testamenti tabu- læ. verum, ut Theophylactus inquit, quum ingruentibus bellis abscondi arcam oporteret, ut Hieremix temporibus factum est, for- tè vnà inclusa sunt in arcam & urna mannae, & virga Aaron, sicut à Gamaliele didicisse poterat Paulus, super quam arcam, inquit Paulus, erant Cherubin gloriæ, id est, gloriose fabricata Cherubin,*

obumbrantia propitiatorium. *Propitiatorium* Theophylactus fuisse putat operculum arcae. Occumenius autem asserit propitiatorium fuisse, velut auream mensam quadrangularem arcae superpositam, quae propitiatorium dicebatur, quod inde responsa daret deus, & ex deductione Exodi id manifestum est: non quod propitiatorium ipsam arcam contingeret, sed eminentius perpendiculariter tamen super arcam collocaretur. De omnibus autem hic loquutus Paulus subdit, de quibus non est modo dicendum per singula, id est, quamquam haec enigmatically alia significet nunc tamen non est illa explicandi locus.

3. *His vero, &c.* Superius tabernaculum descripsit, & quae in eo erant: nunc de sacerdotibus & sacrificiis: asserens quod in prius tabernaculum sacerdotes quoties visum erat intrabant, & illuc sacrificabant. In secundum autem solus pontifex intrabat, idque semel in anno non sine sanguine, quod notanter additum notare oportet. Nam Exo. 30. iubetur Aaron adolere incensum in secundo tabernaculo singulis diebus mane, & propterea non dixit Paulus simpliciter quod semel introibat, sed semel cum sanguine, hoc enim significat non sine sanguine, vnde Exo. 30. dicitur, Et deprecabitur Aaron semel per annum in sanguine, hoc est, cum immolatione victimae, quem offerret pro sua & populi ignorantia, id est, pro delictis non ex certa scientia perpetratis, quae huiusmodi hostiis non expiabantur, sed pro peccatis ex ignorantia & fragilitate factis: in quo praestantior est Christus pontifex, quam legalis, quod non pro suis delictis, quibus caruit, offerret: neque delicta tantum ex ignorantia, sed etiam ex certo proposito perpetrata expiaret.

4. *Hoc significante, &c.* Nunc aggreditur Paulus anagogice interpretari quae de tabernaculis dicta sunt. huiusmodi ergo, inquit, erant tabernacula, huiusmodi ritus. Hoc significante spiritu sancto, per quae scilicet quod in sancta sanctorum ceteris sacerdotibus non patebat accessus, significabat spiritus sanctus, quod priore tabernaculo. i. lege adhuc statum habente. i. stante, ac in suo robore perseverante, ante Christi scilicet mortem, nondum proposita erat via sanctorum. i. nondum ad sancto-

sanctorum, id est, ad ipsum caelum in illis figuratum patebat vel ipsis Iudaeorum praecipuis sacerdotibus accessus, in quod solus sacerdos summus Christus prior ingressus, antiquata per mortem suam lege, nobis aditum fecit: vnde subdit.

5. *Quae parabola est, &c.* Graece *ἡ τὴν παραβολὴν ἡς ἐν καίρῳ ἵδυσκεῖσθαι*. quo modo varij hunc locum exponant, hic mihi videtur esse sensus, quem tunc ex Graeca Pauli lectione, tum ex Graecis scholiis olfacio, primo sic reddi Graeca possunt, quae parabola vel similitudo usque ad praesens tempus: sub. fuit vel duravit. nam *ἡς* pro usque ad, poni frequens est. Est ergo sensus, quae similitudo, vel qui typus tabernaculi legalis usque ad praesens tempus duravit. Si enim omnia quae de tabernaculo dicta sunt, typus, erant Christi, completa sunt illa, ac sine habet iuxta quam, scilicet similitudinem. i. secundum quae ritum tabernaculi & sacrificiorum, qui typus erat tantum nostrorum, munera & hostiae. i. oblationes, ac carnales victimae offeruntur, quae non possunt secundum conscientiam, id est, animam, & spiritualiter perfectum facere servientem, *λατρεῖαν*, id est, huiusmodi hostias offerentem. Et quare non possent perficere? quia carnalia tantum offerebant, quae animam mundare non valent: vnde dixit, quae non possunt perfectum facere servientem solummodo in cibis & in potibus, & variis baptismatibus, & iustitiis carnis usque ad tempus correctionis impositis. i. quae perficere hominem non poterant per sola illa carnalia, quae usque ad tempus Christi, quo corrigenda erant, imposita erant. tamen Graeci secus legunt, pro impositis legunt *ἡστέμνε*. i. sita, & referunt ad munera & hostias, ut sit sensus, quae munera non possunt hominem perficere in ipsis tantum carnalibus rebus & mandatis sita. *In cibis & potibus*, id est, in mandatis, quae quid edas, quo abstineas, decernunt. *In variis baptismatibus*, id est, ablutionibus, quia si quid immundum contigissent, statim ablui illos oportebat. *Et iustitiis carnis*, vel iustificatio nibus. Carnis autem iustificationes generaliter dixit omnia sacrificia omnesque ritus tantum ceremonias, quae ab immunditiis tantum corporis mundabant, non autem animae maculas abstergebant. Bene autem usque ad tempus correctionis, illa dona & sacrificia in illis carnalibus sita erant, id est, usque ad

Christi aduentū, qui omnia in meliōre formā erat emendaturus. *6. Christus autem assistens.* pro assistens Græcè est *παρουσίμενος*, quod etiā significat accedēs, hoc autem loco pontificium Christi describit Paulus dicens: Christus accedens in hunc mundū, vt pontifex esset futurorum bonorum, scilicet cœlestium gaudiorum, *per amplius et perfectius tabernaculum*, id est, corpus suum quod eo amplius est & capacius tabernaculo Iudeorum, quod in eo habitaret omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & perfectius, quia perfectè nos per carnem suam iustificauit. Per hoc ergo tabernaculū introiuit in sancta sanctorū Christus. Per tabernaculum autē non manufactū. *i. non huius creationis*, hoc est, non cœterarum creaturarū more cōfectum, quia in vtero virginis sine viri semine spiritus sancti opera effigiatū est. Quemadmodū autem pontifici legali priusquā secundum tabernaculū intraret, per primum transire opus erat, ita Christus priusquā in cœlū ascenderet, per tabernaculū sui corporis introiuit. Et rursus quēadmodū pontifex non sine sanguine & p̄immolata hostia introibat in sancta, ita Christus non per sanguinē hircorū aut vitulorū, quod legalis pontifex faciebat, sed p̄ propriū sanguinē immolata, scilicet in ara crucis sui corporis hostia, semel introiuit in sancta sanctorū. *i. in cœlum & æternā gloriā.* Bene autē ait *semel*: quia sicut pontifex legis semel tantū in anno cū sanguine introibat in sancta: ita Christus semel tantū cū sanguine introiuit in cœlū. Quod enim mortuus est, mortuus est semel. Introiuit autem *æterna redemptione inuenta*, quia per illū ingressū æternā nec opinantibus nobis redemptionē inuenit, & perfectam iustificationē ac peccatorū emundationem peperit. quod re vera factum, probat à fortiori, dicens. *7. Si enim sanguis hircorum. i. si sanguis & cinis irrationabiliū animalium emundare carnem potuit, quāto magis sanguis Christi? qui quū pontifex esset, hostia quoq; factus est, quādo semetipsum per spiritū sanctū immaculatū deo patri obtulit in ara crucis, & emundauit non carnem tantum, sed cōscientiam & mentem ab operibus mortuis. i. peccatis ad seruandū deo viuētis, vt ab illis emūdati verè deo seruiamus, pro eo verò quod interpret noster habet, per spiritum*

Christus autem assistens pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius tabernaculum non manufactum, id est, nō huius creationis, neque per sanguinem hircorum aut vitulorū, sed per propriū sanguinē introiuit semel in sancta, æterna redemptione inuenta. *7 Si enim san-*

Leui.
16.c.

rum sanctū, Græci habent *διὰ πνεύματος ἁγίου*, id est, per spiritum æternum: quanquā Græca scholia nullam æterni mentiōē faciunt, sed sancti: aiunt enim, *ὅτι διὰ πνεύματος ἁγίου προσεβλήθη ἡμῶν τῷ θεῷ*, *i. non per ignē sed per spiritū sanctū inculpātū se deo obtulit, & emūdauit cōscientiā nostrā ab operibus mor-*

D *guis hircorū & taurorū & cinis vitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad emūdationem carnis: quāto magis sanguis Christi, qui per spiritū sanctum semetipsum obtulit immaculatū deo, emūdat bit cōscientiā nostrā ab operibus mortuis ad seruandū deo viuētis? ⁸ Et ideo noui testamenti mediator est, vt morte intercedēte, in redemptionē earū p̄uariationū quæ erant sub priori testamento, repromissionem accipiant, qui vocati sunt æternę hereditatis. ⁹ Vbi enim testamen-*

E

quū vetus testamētum p̄stare illud nō posset, noui testamēti mediator factus est nobis, quod ipse nobiscū pactus est. *s. de peccatorū remissioē: vt morte interueniēte in redēptionē earū p̄uariationū quæ erant sub priori testamēto, repromissionē accipiant æternę hereditatis qui ad eā fide vocati sunt (mors enim Christi necessaria erat ad æternę hereditatis & promissionis adēptionē) prius per crucē deletis p̄uariationibus legis, quæ in priori testamento erāt, per legē condonari nō poterant. Hoc autē dicit vt admoneat eos nequaquā deinceps in lege confidere. quod autē mortis Christi opus fuerit, probat humana similitudine, dicens. ⁹ Vbi enim testamētum, &c. *i. testamētum nunquam ratum est nisi testatoris morte intercedēte, quod quādiu viuūt immutare potest, & prorsus abrogare: sic & testamētum vitæ & hereditaris æternę, quod nobis testatus est Christus, validū esse nō potuit, nisi p̄ mortē ipsius. vnde bene dixit q̄ noui testamēti mediator prius est, vt morte intercedēte promissam hereditatē, apprehēderem?**

y iij

idcirco

& ideo morte Christi & sanguine opus fuit, quemadmodum etiam ad veteris testamenti confirmationem: sicut subdit.

10. *Vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est, id est, confirmatum.* Nam Exod. 24. legitur quod Moses lecto volumine fœderis corâ omni populo ubi testamentum, & fœdus dei continebatur, quâ populus se respõ

disset omnia seruaturum, sumptum sanguine resperfit in populû dicēs, hic est, sanguis fœderis quod pepigit dominus vobiscum.

Hæc tantum in Exo. recitantur, vnde quod Paulus sanguinem certorû animarum nominat, hirci scilicet & vituli, atque illû aquæ commixturum, nimirû quo liquidior fieret ad aspergendû: similiter & lanæ occineæ, & hyssopi mentum, quibus confectû dicunt asperforium, vero simile est Paulû legis peritû aut id scriptû legisse, aut à maioribus accepisse, nõ tantum autem testamentû veteris tûc à Moysè sanguine confirmatum est, sed nulla penè in lege mûdatio, nulla remissio sine sanguine fiebat. Et necesse erat, inquit Paulus, *Exemplaris celestis*. i. carnalia legis sacrificia quæ typus & exempla sunt celestium & spiritualium nostrorum sacrificiorum his asperfusionibus mûdari, Christi sanguinis asperfusionem præfigurarent, *ipsam autem celestia*, id est, spiritualia Christianorû sacrificia, melioribus ac perfectioribus hostiis: quod quidè per Christû pontificè factum esse probat, dicēs.

11. *Non enim in manufacta etc.* quum sacrificia sacrificiis pōtificè pōtificibus legalibus cōparasset, nûc sancta cû sanctis cōparat, dicēs: quod

tû mors necesse est intercedat testatoris. Testamentû enim, in mortuis confirmatû est: alioquin nõdum valet, dum vivit qui testatur. ^{Gal. 3. b.}

10. Vnde nec primum quidè, si ne sanguine dedicatû est. Lecto enim oî mûdato legis à Moysè uniuerso populo, accipiēs sanguine

vitulorû & hircorû, cû aqua & lana occinea & hyssopo, ipsû quoque librum & omnem populum asperfit, dicens: Hic sanguis testamenti quod mandauit ad vos deus. Etia tabernaculum & omnia vasa ministerij, sanguine similiter asperfit. Et omnia penè in sanguine, secûdum legè mûdatur: & sine sanguinis effusione, non fit remissio. Necesse ergo exemplaria quidem celestium, his mûdari: ipsa autè celestia, melioribus hostiis quâ istis. ^{Exo. 24. f.}

11. Non enim in manufacta sancta Iesus introi-

quod Iesus, nequaquam in sancta hominum facta manibus, intrauit: quæ nec vera erant, sed verorum tantum exemplaria, sed in ipsam cœlum per illa figuratû, vt illic habitans appareat vultui dei pro nobis, ac pro nobis interpellat, nõ vt semetipsum sœpius per sui corporis hostiam & mortem offerat, quemadmodum ponti-

fic legalis p singulos annos intrare, in sancta debebat: idque in sanguine alieno, id est, cum immolatione taurorum & hircorû, non sic autem Christus qui semetipsum obtulit in hostiam, idque semel tantum quâ sœpius non indigeret, alioqui, inquit Paulus, *portabat eum frequenter pati ab origine mundi.* Si enim omnium delendis peccatis nequaquam sufficit vna mors, toties oportuit illum pati, quoties ab ipso mundi initio peccauerû electi. Nunc autem semel est ad multorû exhauriēda peccata, secundo sine peccato appetit oib⁹ expectātibus se, in salutem.

ac nouissima ætate, per hostiam suam, id est, immolationem sui apparuit ad destructionem peccati, Græcè *ὡς ἀστραπὴ*, id est, ad profligationem & extinctionem peccati.

12. *Et quemadmodum.* Probat exemplo nostri qui semel tantum moriemur, quod nequaquam vltra pro nobis sit moriturus Christus: quia sicut statutû est oib⁹ hominibus semel mori post hoc autè iudiciû, id est, & quum omnes mortui fuerint, tunc sequetur iudiciû: sic & Christus ad multorû exhauriēda, ac prorsus abolenda peccata, per mortè semel, ad eò vt nunquam posita, oblatus, secûdo expectantibus se in salutè, id est, ad illorû salutè apparebit sine peccato, id est, sine vlla pro peccatis hostia. Peccatû enim pro expiatrice peccatorû hostia frequenter sumitur: quomò Christû quò nõ nouerit peccatû pro nobis pater peccatû effecit. Apparebit ergo sine peccato in secûdo aduentu, quia non iam peccata expiatorum veniet, sed vindicaturus, sic enim pluribus explicat Oecumenius Græc⁹.

1. *Umbra*

1. *Vmbra enim habens, &c.* Lex, inquit, vmbra tantum erat, & non imago futurorum bonorum: futura autem bona sunt, vel Christi imolatio pro nobis, & peccatorum remissio, vel cœlestis patriæ premia: & secundum hoc duplex est sensus. Prior, quod lex vmbra tantum habebat veri sacrificij, & remissionis peccatorum, & non ipsam verorū bonorū imaginem, id est, veritatē. Sic enim Chrysostom. nec enim in lege vera peccatorum remissio erat, sed corporales quædam mundationes illius vmbrae & figuræ, neque verum sacrificium, quod omnia semel exhaurit peccata, sed illius tantū vmbra carnales quædam victimæ. Secundo modo sensus est, ad quē accedit Gregori⁹ Nazianzenus, futura bona gaudia sunt cœlestis patriæ illorum imago, euangelica lex, & vita: que illa nobis quā proximē fieri in hac vita potest repræsentat. Nouū ergo testamētum futurorum bonorum imaginem

ARGVMENTVM CAP. IO.

¶ Legem cum omnibus suis sacrificiū iustificandi impotem fuisse ostendit. Quæ propter & nos Christi corporis sacrificio semel oblato iustificatos, nec sperandum rursus illum pro nobis oblatum iri. Demum in afflictionibus quas sustinerent, fidem & patientiam retinere illos adhortatur.

CAPVT X.

V^I Mbram enim habens lex futurorum bonorum, nō ipsam imaginē rerū: per singulos annos eisdē ipsis hostiis quas offerūt i definitēter nūq̄ potest accedere pfectos facere: ^{Leui. 16.c.} 2 alioquin

habet. Lex autem vmbra: quum ænigmaticē tantum & obscurē illa nobis præferret ad quæ per fidē euangelicā spe contigimus, imō illorū prægustamenta quædam habent, qui gustauerunt quā bonis & suavis est dominus. Lex ergo vmbra tantū, & nō imaginem futurorum bonorum habēs, nunquā potest accedere ad se, & in se confidētes pfectos facere, eisdem ipsis hostiis & victimis, quas indefinēter offerūt sacerdotes per singulos annos. Neq; enim huiusmodi hostiæ toties repetitæ iustificare poterāt: quod probans Paulus subdit:

2. *Alioquin cessassent offerri: ideo, &c.* Græci legunt *ἑπιειδὸν ἂν ἐπιειδὸν αὐτοῦ, &c.* i. alioquin nō nec cessassent offerri: ideo q̄ (si legis hostiæ verē iustificarent) nullam haberent cōscientiam peccati cultores. i. qui deum hmōj sacrificiis colerent, semel per hmōi hostias purgari:

gati: quemadmodum enim Christi sacerdotium, quia omnium expiandis peccatis sufficiens fuit, iam non amplius immolatur: ita si sufficiens illæ hostiæ à peccato offerentium conscientiam emendassent: quotannis offerri desissent. Non ergo in ipsis, & per ipsas conscientiæ sit emendatio, sed peccatorū tantum commemoratio,

cessassent offerri: ideo quod nullā haberent vltra cōscientiā peccati, cultores semel mundati. sed in ipsis cōmemoratio peccatorū per singulos annos fit. impossibile enim est sanguine taurorū & hircorū auferri peccata. 3 Ideo ingrediēs mūdum dicit, Hostiam & oblatio nem noluiti: corp⁹ autem aptasti mihi. Holocaustomata & pro peccato nō tibi placuerunt. Tūc dixi, Ecce venio. in capite libri scriptū est de me: vt faciā deus voluntatē tuam. Superi⁹ dicēs, Quia hostias & oblatiōes, & holocaustomata, & p peccato noluiti, nec placita sunt tibi quæ secūdam legem offerūtur, tunc dixi, Ecce venio vt faciā deus voluntatē tuam. aufert primū, vt sequēs statuat. In quavo lūtate sanctificati sumus per oblationē corporis Iesu Christi semel.

& accusatio non remissio. Per legem enim inquit a libi Paul⁹, cognitio peccati, non item ablatio. Impossibile est enim sanguine taurorum & hircorum auferri peccata, & ideo huiusmodi sacrificia abrogata probat, dicens.

3. *Ideo ingrediēs mūdum, &c.* id est, quum assumpta humanitate in mundum venit dei filius, per os David patri inquit, hostiā & oblationem noluiti pater, id est, neque carnales victimæ legis, neque expertes sanguinis oblationes tibi placuerunt: sicut Hier. 6. dicitur, Holocaustomata vestra non sunt accepta, & victimæ vestrae non placuerunt mihi. quia ergo, inquit, noluiti huiusmodi hostias *corpus aptasti mihi*, siue ipsam sacrificiorum veritatem, & non vmbra (Nam corpus solida

veritas euangelij dicitur) siue magis corpus humanitatis meæ, q̄ tibi in sacrificium offerret: holocaustomata, & pro peccato non tibi placuerunt. *Holocaustomata* differunt ab hostiis, quod quæ in holocaustomata offerebantur animalia, tota incendebantur: hostiæ non itē, sed deo oblatae sacerdotū cibus erant. Ostendit ergo nulla omnino veteris legis sacrificia ita deo placuisse, vt per ea peccata remitteretur. Sacrificia ergo, inquit Christus patri, quom scirem tibi non placere, tunc dixi, ecce venio, vt scilicet, me tibi verum sacrificium

cium

eum offeram, hoc est enim quod inquit, vt faciam deus voluntatem tuam: sicut ipse ait Ioan. 4. Meus cibus est, vt faciam voluntatem patris mei, & perficiam opus eius, opus scilicet redemptionis. Venio ergo, inquit, vt faciam voluntatem tuam. *In capite libri scriptum est de me, & hoc per parenthesis legendum Græci docent.*

i. nam in capite libri scriptum est de me, siue vt Hebræi habent, in volumine libri: in capite autē, id est, in summa libri, scilicet in lege ipsa, quia omnia veteris legis sacrificia de me scripta sunt, id est, in figuram veri sacrificij, quod e-ram in cruce oblaturus, Quum autem hoc testimonium Christi de sacrificijs legis Paulus attulisset, subdit, dicens, *Auferi primum, vt secundum statuatur.* i. priores legis immolationes abrogauit, vt secundum sui corporis sacrificium statuatur ac stabiliatur, quod est intelligendum per voluntatem patris, cui per filij mortem redimere nos visum est, sicut ipse declarat subdit, in qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis Iesu Christi *semel*. *semel* autem, quia amplius non est immolandum, nec moriturus.

4. *Et omnis quidem sacerdos, &c.* Differentiam facit sacerdotis legalis & Christi, quod sacerdos legalis quotidie præsto est, Græcè ἱερεύς, id est, stat ministrans siue sacrificans, & easdē hostias sæpe offerens, id est, taurum aut hircum: quæ quidem hostiæ auferre peccata non possunt. hic autem scilicet Christus, vnam non sæpius, sed semel in sempiternum pro peccatis nostris offerens sui corporis hostiæ, sedet in dextera dei: & hinc sacerdote legali superior, quod ille tantum stat, per hoc ministrans habitum præ se ferens: Christus autem quod regnantis est, sedet de cætero expectans, donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius, id est, tempus iudicij expectans, in quo

4 Et omnis quidem sacerdos præsto est quotidie ministrans, & easdē sæpe offerens hostias, quæ non possunt auferre peccata: hic autē vna pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera dei, de cætero expectans, donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius. Vna enim oblatione, consummavit in sempiternum sanctificatos. Cōtestatur autem nos & spiritus sanctus. Postquam enim dixit, hoc autem testamētum, quod testabor ad illos post dies illos, dicit dominus, Dabo leges meas in cordibus eorum, & in mentibus eorum, superscribam eas: & peccatorum, & iniquitatum eorum iam non recordabor ampli-

C
Psal.
109a
1. Co.
15. d.
Eph.
31. f.
Sup.
3. c.

quo postquam plenitudo gentium intrauerit, & omnis Israel saluus fuerit, completo electorum numero, omnes inimici eius & dæmones, & increduli subiicientur illi, quando iam in seducendis, si fieri potest, electis illi repugnare cessabunt, ac vel inuiti dominum gloriæ agnoscent: qui quidem vna oblatione consummavit in sempiternum san-

us. Vbi autem horum remissio, iam non est oblatio pro peccato. Habentes itaque fratres fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi: quam initiavit nobis viam nouam & viuentem per velamen, id est, carnem suam, & sacerdotem magnum super domum dei, accedamus cum vero corde in plenitudine fidei aspersi corda à conscientia mala, & abluti corpore aqua munda, teneamus spei nostræ confessionem indeclina-

E

Christiferos. i. baptizatos in suo sanguine, sui corporis oblatione in sempiternum consummavit, & perfecit, vt nunquam in æternum, si velint, illis peccata imputentur. Quod per Hieremiam verba probat, dicens: Cōtestatur autē nobis spiritus sanctus, id est, testimonium nobis præbet, quod non imputanda sint sanctificatis peccata, qui quum dixisset per Hieremiam, Hoc autem testamentum quod testabor ad illos post dies illos, dicit dominus, Dabo leges meas in cordibus eorum, & in mentibus eorum superscribam eas, & peccatorum, &c. Est in his verbis Pauli eclipsis. Nam post hæc verba, superscribam eas, suppleant Græci προσήκοντες. i. quum dixisset, hoc autem & cætera, addidit, & peccatorum. scilicet postquam hæc dixit spiritus sanctus, addidit, & iniquitatum eorum non recordabor amplius, ostendens per hæc nouissima verba iam oblitus & oblitteratis in nouo testamento per Christi hostiam peccatis, non opus esse alio sacrificio: vnde subdit, vbi autem horum, id est, peccatorum facta est remissio, iam non est oblatio pro peccato necessaria.

5. *Habentes itaque, &c.* Offensa Christi sacrificij efficacia, per quem remissa nobis sunt peccata, hortatur nos ad sperandum in illo, dicens, habentes. Est autem hic locus paululum hyperbaticus, quem nos quo dilucidior esset ita vertimus, Itaque fratres quum liber nobis in sancta sanctorum auditus per Christi sanguinem pateat, quo nobis ille viam fecit, & innouauit, nouam ac viuentem & virentem, eo per carnis suæ velamen ingressus, quumque sacerdotem magnum Iesum domui dei præfectum habeamus, nihil hæsitantes, sed certissimi me nos ex auditum iri persuasi, vero ac non ficto corde ad eum accedamus,

cedamus, ab iniqua conscientia puram aspersamque mentem haberes: & aqua munda corpus abluti, constantem spei nostræ professionem, ac non nutantem retineamus. Fidelis enim deus est, qui adiutorem se fore promissit. Auget autem Hebræis spem Paulus iis verbis, quod non quemadmodum olim soli pontifici in sancta sanctorum patebat aditus, ita & nunc: sed in vera sancta. i. cœlum ipsum via pateat omnibus, quod pontem stravit verus pontifex Christus, ac novam viam dedicavit domui dei præfessit, ubi per domum dei vel fideles ipsos in quibus habitat deus, vel etiam regnum cœlorum intelligere potes. Et sicut per velamen in sancta ingredendum erat, sic Christus per velamen in cœlum intravit

hoc est, per carnem suam quæ diuinitatem ipsius nobis velabat & occultabat, quod nos ingressuri sumus, mēte purificati, & aqua baptismatis abluti, modò in spe percepta, perseveremus, neque vacillemus: fidelis enim adiutor deus, modò constanter propositam spem retineamus. quo autem id pacto fiat, admonet, dicens.

6. Et consideremus inuicem. i. vt Græca scholia dicunt, agnoscamus nos inuicē, & consideremus quod vnus pastoris grex vnus sumus, vel consideremus inuicem, alter alterius perfectiones, in prouocationem charitatis & bonorum operum, græcè, *ἡς ἀλλήλων*, id est, ad incitationem. hoc est, vt incitemur ad mutuam charitatem, ac vicissim bona opera imitanda ac facienda. Non deserentes collectionem nostram, græcè, *τῆς συναγωγῆς*, id est, aggregationem, tum corporum tum animorum, & vt Photius interpretatur, mutuam consensioem. Admonet autem ne sint singulares & per sectas diuisi, sed sapius in domino conueniant ad mutuam charitatem retinendam, & non discedant ab ecclesiæ communionē: sicut, inquit, est consuetudinis quibusdā nolē cum communi ecclesia sentire, sed ab ea semet segregare, & discedere. Consolantes inuicem, quanto magis videritis appropinquare diem, vel diem iudicij, vel extremum cuiusque diem.

7. Voluntariē enim. Quia dixerat sufficiētem esse Christi hostiam hominum expiandis peccatis, ne inde fiduciam peccandi sumeretur. sperantes

sperantes rursus pro suis peccatis oblatum iri Christum, aut rursus per baptismū, quod ex sacrificio Christi vim habet, sese ad novam vitam immurandos: hanc opinionem tollit, dicens: voluntariē enim &c. & referendum est ad id quod præcessit, teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilē, & inuicem charitatem custodiamus & consolemur, voluntariē enim peccantibus nobis. i.

post agnitam Christi veritatem si voluntariē peccamus. i. de industria, peccatorum poenitere nolimus: vel vt explicat Occumenius, Si vique ad finem in peccatis permanemus, & immorimur, vel si ex certa malicia agnitam veritatem impugnamus: nā hos postea vocat aduersarios, hoc autē videtur esse peccatum ad mortem, de quo Ioannes, iam non relinquitur pro peccatis hostia, id est, iam non est sperandum pro illorum ablutione rursus crucifixum & oblatum iri in crucem Christum, vel non relinquitur hostia, id est, mors Christi per baptismū applicanda. Sic enim Chrysostr. & sancti omnes doctores explicant, & hoc satis coarguit, quod toties antè prædixit semel oblatum Christum, ne rursus oblatum iri sperem? nō ergo relinquitur hostia, sed terribilis quædam expectatio, &c. Si enim legis transgressor sine miseratione moritur, quāto grauiora meretur supplicia, qui filium dei conculcauerit, id est, despectui habuerit, mandata illius negligendo? Et sanguinem testamenti pollutum duxerit. id est, immundum existimari ac pro re vili habuerit, quo tamen redemptus est: pro pollutum græcè est *κοινῶν*, quod alias Hebræis immundum significat, Græca tamen scholia interpretantur *κοινῶν*, id est, communem, id est, qui Christi sanguinem in quo testamentum vitæ arteroæ habuimus, communem duxerit, nihilque ab aliorum animalium vel hominū sanguine differre putarit, & quod Paulus ait, non diiudicans corpus domini. Et spiritui gratiā contumeliam fecerit, id est, spiritui sancto, dum acceptam gratiam reiecit. De inde quod animaduertitur sit in huiusmodi, probat testimonio scripturarum, dicens: ex Deuter. & Psal. Mihi vindictam, &c.

Dem.
17. b.
Mat.
18. b.
Ioan.
3. c.
2. c. o.
13. a.
F
Dem.
32. e.
Ro.
12. d.

Sap.
6. c.

8. *Rememoramini autem.* Quom nonnihil præcedentibus eos verbis terruisset ignis & vindictæ dei, & horribilis iudicij mentione facta, nunc cõsolatur, dicens: Rememoramini pristinos dies vestre cõuersiõnis ad fidẽ, in quibus illuminati fide, s. in baptisimo, magnũ certamen sustinuisistis passionũ. Opponit eis iam ab initio fidei propter Christum toleratas afflictiones, vt ne animo deficiant, quasi diceret: Si adhuc neophyti tantum perculistis, indignum est vt iã veterani succumbatis, qui tam dura sustinuisistis. *In altero quidem.* i. partim quoddam opprobriis & tribulationibus spectaculum facti. i. tra ducti mundo, & per opprobria ac diuersas afflictiones spectaculo & derisui habitis omnibus estis.

In altero autem. i. partim egiã socij taliter conuersantium effecti. Græcè τῶν ἀναστρεφόμενων, id est, eorum qui in similibus opprobriis & afflictionibus versantur socij facti vel compatiendo, vel vestra illis largiẽdo, prout κοινωνοὶ significare potest vel socios, vel eos qui libenter sua aliis impartiuntur. Nam κοινωνεῖν impartiri significat. Effecti ergo, in socij estis aliorum qui similiter affligebantur, vel simul cum illis patiendo & ipsis condolẽdo, vel socij κοινωνοί, id est, communitatores vestra illis largiẽdo.

9. *Nam & vincitis comparsi estis.* Græca secus habent, nimirum καὶ ὑμεῖς τοῖς δεσμίαις μου συνπαροῦσατε. i. nam & vinculis meis comparsi estis, ex quo loco probè conicit Valla eius epistolæ authorem esse paulum, quis enim alius in Italia vincus, ministro Timotheo præter Paulum vti potuit? Noster interpres non legit *meis*, id est, meis, & pro δεσμίαις legit τοῖς δεσμίαις, id est, vincitis: quoniam Græca scholia sic explicant. quanquam legunt τῶν δεσμίαις μου, cui addunt in explicationem, ἐν μόνον φησὶν ὑμῶν ἐκ τῶν ἀντιπαροῦσάντων, ἀλλὰ καὶ ἀλλοῖς δεσμίαις χεῖρας ἀφίγειτε, id est, non solum, inquit, consolatione opus non habuistis, sed & aliis vincitis manus porrexistis. Am-

plius

plius autem illos, collaudat subdens: Et rapinam bonorũ vestrorũ cum gaudio suscepistis. Proscribẽbatur enim fidelium Iudæorũ bona ab infidelibus, quam bonorũ iacturam nõ modò, inquit, nõ ægrè tulistis, sed cum gaudio suscepistis. Cognoscentes vos habere meliorem & manentem substantiam. i. nunquã interituras glorię cœ-

lestis diuitias, p̄ quib⁹ terrena oĩa bona neglexistis. ^{10.} Nolite itaq; amittere confidẽtiam vestrã, quę magnam habet remunerationẽ. Patientia enĩ vobis necessaria est: vt voluntatẽ dei facientes, re portetis p̄missionẽ. Adhuc enim modicum aliquantulumque, qui venturus est, veniet, & non tardabit. Iustus autẽ meus ex fide viuit. q̄ si subtraxerit se, non placebit animæ meę. Nos autẽ nõ sumus subtractionis filij in perditionẽ: sed fidei in acquisitionem animæ.

rena oĩa bona neglexistis. ^{10.} Nolite itaque, hortatur eos his verbis ne à spe excidant, sed quicquid aduersũ acciderit, omnem in deũ confidentiam ponant, & patienter ferant: id enim deo placere, nec sine remuneratione esse: venturum enim iudicem qui afflictionũ illis præmia reddat, probat ex Abacuc dicente, *Adhuc, enĩ &c.* verba sũt Abacuc 2. cap. q̄ ad literam de primo Christi aduentu in hunc locum

Abac. 2. a. 1. b. Gal. 3. b.

Hieronymus exponit. Paulus autem ad secundum aduentum transtulit, quasi diceret, Nolite deficere in afflictionibus, neque desperare. Adhuc enim modicum tempus superest, & tunc qui venturus est in iudicium Christus bona præmiaturus & mala puniturus, veniet, & non tardabit: iustus autem ex fide viuit, vel sua quam habet in deum, vt Hebræi legunt: vel vt 70. ex fide mea. i. illi à me infusa viuit, quasi diceret, quandiu credit iustus & sperat in deum, vita viuit spiritali. Et vos itaque credite in deum & Christum, remuneratoremque eum sperate & viuetis, nec deficietis in tentationibus. Vt autem vehementius illos ad sperandum inuite, subdit ad testimonium Abacuc, *quid si subtraxerit se, non placebit animæ meę*, id est, si se ab hac spe & expectatione Christi præmiatoris subtraxerit, non placebit animæ meę, id est, mihi. Nos autem, inquit, non sumus subtractionis filij in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ. Græci hoc loco non habent filij. Pro vocabulo subtractionis autem quo septuaginta vsi sunt ἀποστροφῆς, Hebræi incredulitatem habent, vnde & hic sensus est, non sumus subtractionis siue infidelitatis in perditionem, id est, quæ

z ad

ad perditionem ducit, hoc est, infideles non sumus, sed fidei, id est, fideles, in acquisitionem animæ, hoc est, vel ut animas Christo acquiramus, vel ut anima nostra deo acquiratur.

1. Est autem fides. Fidem hoc loco describit ac definit non definitio ne propria. Est autem, inquit, fides sperandarum rerum substantia, argumentum non apparentium. Græci habent,

ARGUMENTVM CAP. II.

ἢ δὲ ἐλπίδος μίμων ὁπίσθαις πτωχῶν μάκρον ἔλπιος ἐν βλαπομένων ὅτι ἢ ἐλπίδος μίμων. i. Sperantium, siue ut noster interpres vertit, sperandarum rerum, August. 14. cap. in Ioannem vertit sperantium, nec malè: nam participium medium est, dicens: Fides est sperantium substantia, ad hunc sensum, quod sicut anima in esse naturæ est substantia hominum, ita in esse gratiæ fides est substantia sperantium hominum: nisi enim crederent se assequi posse quod sperant, à spe exciderent. Est autem rerum sperandarum vel speratarum substantia fides, quod eas quodam modo acti in rerum natura essent, easque iam possideremus subsistere facit: quodque tã certi illarum sumus; quàm si iam teneremus. Argumentum quoque siue ἔλπιος. i. ostensio & demonstratio est rerum non apparentium: quia eas tam certo mentis oculo repræsentat, quàm si oculo corporali peruererentur. Quod autem sequitur, In hac enim testimonium consecuti sunt senes, vel ἡ γῆ pro ὁ. i. enim, pro autem ponitur, vel ad finem precedentis capituli refertur, ubi dicitur quod fidei sumus in acquisitionem animæ, ut scilicet per eam animæ salutem acquiramus. In hac enim, id est, per hanc, senes, id est, antiqui patres ac patriarchæ testimonium consecuti sunt. Græcè, ἡμάρτυροισιν, id est, approbati sunt à deo, vel ut græca scholia explicant, testimonium consecuti sunt se deo placuisse.

¶ Fidei vim energiãque ex antiquorum patrum exemplo, qui fide insignes fuerint, aperit.

CAPVT XI.

Et autem fides, sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium. In hac enim testimonium consecuti sunt senes. Fide intelligimus aptata esse seculaverbo dei:

A
Gen. 1. a

2. Fide intelligimus. Fide, inquit, intelligimas secula. i. omnia quæ in mundo sunt, & creata omnia, verbo dei aptata esse, Græcè καὶ ἡπίσταται, id est, coagmentata: omnibusque numeris perfecta & absoluta esse & sic condita, ut ex inuisibilibus visibilia fierent. Inuisibilia autem quidam præiacent

præiacentem inuisibilem, informemque rerum omnium materiam intelligunt: quam primum creauit deus, atque in illa simul omnia, ut ecclesiast. 18. dicitur, Qui vivit in æternũ creauit omnia simul. Ex hac autem informi inuisibilique materia visibiles postmodum res eduxit. Alij inuisibilem nomine id eam rerum omnium quæ in deo est, intel

Gen. 4. a. Mat. 32. d

ut ex inuisibilibus visibilia fieret
3. Fide, plurimã hostiã Abel quã Cain, obtulit deo: p quã testimonium consecutus est esse iustus, testimonium phibete muneribus eius deo, & p illã defunctus adhuc lo-

ligunt, ex qua creature omnes fluxerunt: quanquam reuera nihil aliud in deo est idea nisi deus ipse inuisibilis, ex quo, per quẽ, & in quo omnia. Quomodo autem inuadit huiusmodi natus tam potenter conditus, tamque sapienter

gubernatus sit, ratio non capit humana, & ideo verè inquit Paulus, quod fide intelligimus aptata, perfecta, & condita esse secula verbo dei, qua quum prisci philosophi caruerint, & humana ratione rerum creatarum principium aliunde quàm ex deo quæsierint, existimantes se sapientes esse, stulti facti sunt, & obscuratum est cor eorum.

3. Fide plurimam, &c. Recensiturus catalogum eorum, qui fide insignes fuerunt, rectè ab Abel incipit, quod is primus afflictatus est à fratre: ut & ipsos à fratribus & contribulibus afflictorum cõtoleretur. Fide, inquit, Abel plurimam, Græcè πλείονα, id est, copiosiorẽ siue honoratiorem hostiam & oblationem obtulit quàm Cain, per quam testimonium consecutus est esse iustus. quam autem hoc loco referre potest & fidem & hostiam, sed præstat ut ad hostiam, per quam testimonium iustitiæ à deo accepit, dũ, ut fertur, ignis è cælo descendens eius hostiam vorauit, de qua dicitur Genes. 4. Respexit dominus ad Abel & ad munera eius, ad Cain autem & munera ipsius non respexit. Quod autem testimonium iustitiæ consecutus sit, patet ex verbo Christi ad Iudæos Mat. vicesimo tertio. Ut veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinem Zacharię: hostiam autem fide Abel obtulit, credens remuneratorum deum fore, & per illam fidem, defunctus adhuc, vel etiam defunctus (vtrumque enim significat ἔτι) loquitur, ut Gene. 4. dictum est ad Cain, Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra, si ad hoc tempus referas, sensus est, quod fama adhuc in hominum opinione vivit.

4. *Fide, Enoch.* De Enoch dicitur Gen. 5. quod ambulauit Enoch cum deo: & post paululum, ambulauitque cum deo, & non apparuit, quia tulit eum deus. hoc est quod inquit Paulus, quod *translatus est ne videret mortem.* i. ne gustaret aut sentiret mortem: quia enim visus, est omnium sensuum nobilissimus, videre pro sentire sumitur: ne gustaret ergo mortem. i. ne moreretur, & non inueniebatur, quia translulit illum deus. Quod autem fide translatus sit, probat, quia testimonium habet quod placuerit deo, vt Eccle. 44 dicitur, Enoch placuit deo, & translatus est in paradysum. Sine fide autem impossibile est placere deo: ergo fide placuit, atque ita fide translatus est. Minorē aut probat, dicēs, Credere enim oportet accedere ad deum, quia est, & inquirentibus se remunerator sit, sicut ipse dixit ad Abraham, Genes. 15. Noli timere, ego protector tuus sum, & merces tua magna nimis. 5. *Fide, Noe.* Fidem quoque Noe commendat, qui diluuij futuri de quo ne suspicari quidem poterat, accepto oraculo arcam aptauit, vbi se aduersus imbres cum tota familia saluum faceret, per quam, inquit, *damnauit mundum,* scilicet vel per fidem comparatiue, dum ceteris permanentibus incredulis & perentibus solus ipse credit & euasit, vel per quam arcam, quia dum virum probum deique meruentem, arcam aduersus diluuium fabricare viderunt, neque sic quidem creditur, per hanc arcam ergo damnauit mundum: quia nisi ille arcam fabricasset, non essent illi auditi ac non crediti diluuij rei. De Noe autem subdit, & iustitiae & quae per fidem est, heres institutus est. Quod autem iustitiae haeres sit institutus, docet scriptura Gene. 9. dicens, Noe vir iustus atque perfectus ambulauit cum deo. 6. *Fide, qui vocatur Abraham.* Multiplicem Abrahamae fidem commendat, quae illis proponit vt fidem illius imitentur, quo secundum carnem patre tanto pere gloriantur. primum itaque fidem proponit, de qua

quitur. 4. Fide, Enoch translatus est ne videret mortem, & non inueniebatur: quia translulit illum deus. ante translationem enim, testimonium habuit placuisse deo: sine fide autem, impossibile est placere deo. Credere enim oportet accedere ad deum quia est, & inquirentibus se remunerator sit. Fide, Noe responso accepto de iis quae adhuc non videbantur: metuens, aptauit arcam in salutem domus suae, per quam damnauit mundum, & iustitiae quae per fidem est, heres institutus. Fide, qui vocatur Abraham, obediuit in lo-

Gen.
5. c.
Ecl.
44. c.

B
Gen.
6. c.
Ecl.
44. c.

Gen.
12. a.

Genes. 12. qua deo praecipiente relictis Charris vbi habitabat, in ignotam sibi terram fide profectus est. *Fide quoque moratus est in terra promissionis,* quam illi Genes. 15. & 17. promissit deus: quae etsi sua esset, donante deo, habitauit tamen, *tanquam in aliena,* vt prope quam dato pretio comparauit, & in qua cum Isaac & Iacob eiusdem ter-

rae promissae coheredibus habitauit in casulis tantum & tentorijs more viatorum & peregrinorum, qui in alieno solo non edificant. *Quantum enim in ea terra velut peregrini habitarent, non dubitabant tamen suam esse, quam promissit deus: sed velut peregrini in ea habitabant, aliam se in caelo patriam inquirere significantes.* Id enim est quod ait: *Expectabat enim fundamenta habentem civitatem,* hoc est, firmissimam, cuius artifex & conditor deus, scilicet caelestem patriam: hoc autem addidit Paulus, vt Iudaeos a carnalibus promissionibus abstraheret exemplo Abraham, qui terrenae possessionis spem ad caelestia translulit. Bene autem dixit Paulus, *qui vocatur Abraham:* quia ante fidem Abram tantum vocabatur, postmodum autem Abraham, quod multarum gentium patet interpretatur.

7. *Fide et ipsa Sarra,* quantum Gen. 18. non nihil incredula ab initio Sarra videretur, quae promittente deo filium, risit: tamen postea timore perterrita credidit quod fidelis esset deus, & potens quae promiserit praestare: vnde & *virtutem in conceptione seminis accepit.* Graecè, *θνημιν τις καθ' ὅλην ἀπορροήν ἔλαβεν,* id est, in ipsam feminis constitutionem vim accepit. Quum enim retinendi & attrahendi seminis, adeoque generandi, quod ei muliebria defecissent, imposset, sed tamen potens effecta est: vnde etiam praeter aetatem nonagenaria peperit. Propter quod, inquit, *ab vno;* scilicet Abrahamae semine, *et hoc mortuo,* id est, inutuli ad regenerationem siue ex se,

siue ob sterilitatem & senium Sarrae, *ortu sunt*, subaudi filij: tãquam sydera cœli & arena maris innumerabilis, id est, valde multi. Hyperbolica est locutio: quum tamen Isaac raturum ex Sarra sustulerit, recte dicitur propter sequentium nepotum multitudinem in plurali, quod ab eo ortu sunt filij, non enim hic agitur de Cethuræ & Abraham filijs, quod ij nõ sunt promissionis filij: sed de filio Isaac & ortu ab illo nepotibus.

8. *Iuxta fidem*. Ostendit patres nõdũ factas sibi promissiones plene assecutos esse, vñ eos ipse expectando lóganimes esse hortetur, dicens: Isti omnes nimiqui Abraham, Isaac, & Iacob, ad quos facta est de terra Chanaan promissio iuxta fidẽ, i. per fidem & cũ fide defuncti sunt, *non acceptis re promissionibus*, quia promissio nõ hereditatis eternã nondũ plene acceperunt in corpore & anima beati, *Sed a lóge eas aspicientes*, quia a lóge in Christo futurã viderunt resurrectionẽ: unde de Abraham inquit, Sciẽs quia & a mortuis suscitare potẽs est deus, & salutantes eas a lóge, i. de ea lóge prãuisã gaudentes, quomodo nauis longẽ portũ inspicientes, etiã si nondũ peruenerint, cũ gaudio salutãr. Græci huc addunt τὸ εὐχριστοῦ, i. persuasi se tan de eas perquisitiones assecuturos, & *confidentes quia peregrini sunt & hospites super terram*, nequaquã in carnali terra promissa fixam spem ponẽtes, in quo aliam se patriã in qua perpetuõ habitẽnt, quærere significauit. Confitentur autẽ se peregrinos esse sicut Abraham Gen. 23. Aduena sum & peregrinus apud vos, date mihi ius sepulchri. Quod autẽ ex ipsis promissionibus non intenderent in carnaliã terrã promissionis, ostendit dicens: *Et si quidem ipsius meminissent de qua exierunt*, id est, si Abraham, dum se peregrinũ in terra Chanaan confitentur, a Mesopotamia, unde exerat, peregrinũ intelligenẽt se esse, & in eo posteri, tẽpus haberet & opportunitatẽ reuertẽdi in illam, nunc autẽ dum sese peregrinos in Chanaã agnosẽnt, nec ad terrã patriam reuertũtur, ostendũt peregrini vocabulo meliorem se patriã inquirere. *Id eo non confunditur*, i. erubescit deus illorum

rum deus vocari: quum toties dicat, Ego sum deus Abrahamã, deus Isaac, deus Iacob. Parauit enim, inquit, illis ciuitatẽ Hierusalem, scilicet cœlestem, sicut ipse ait in euangelio, Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum ab origine mundi.

9. *Fide obtulit Abraham Isaac*, pergit ostendere insignẽ Abraham fide, qui accepta promissione de multiplicãdo eius semine, non dubitauit immolare filiũ, confidens promissis dei, & credens quia etiam immolatum à mortuis suscitare potest deus: vnde inquit Paulus, *Et in parabolam illum accepit*, i. Abraham datus est Isaac filius in similitudinem: vterque enim præter rei gestã historiam, aliquid præfigurauit: quia sicut Abraham filium immolare voluit, ita Abrahamã, i. gẽtiũ omnium verũ pater p fide deus nostra causa filium vnigenitũ Iesum immolauit: & sicut Isaac quantum in se fuit (erat enĩ parato animo) imolatus est, ita & p nobis Christus: sed in hoc veritas figurã superauit quod re vera imolatus est Christus nõ Isaac.

10. *Fide, & de futurũ*. Fidẽ Isaac ostendit, qui Iacob & Esau filiis futurorum bonorũ largitus est benedictionẽ. Deinde de Iacob fide subdit, dicens: quod Ephraim & Manasse filijs Ioseph, benedixit fide, credens scilicet indubiã euentura, quã illis pollicebatur bona, & adorauit: inquit, *fastigium virgẽ eius*, vbi Græci addunt τὸ ἱ. ad fastigium, & ita quidam locunt ex Hebræo Græci verterunt, Hieronymus autẽ ex Hebræo vertit; Adorauit Israel dominũ ad letuli caput conuersus. Hebræa autẽ vox anceps est, Græcorum autẽ sensus est, quod adorauit Iacob dominum ad summitatẽ virgẽ eius, id est, virgẽ Ioseph, quia imbecillis & senior, innixus. Phoci tãsmẽ Græcus interpretatur quod adorauerit Iacob *fastigium virgẽ Ioseph*, id est, regnũ ipsiũ filijs, vt in ipsa scilicet tribu Ephraim & Manasse, quẽ decet tribus subiectis & seruibũ, regnauit. Regnator ergo posteros Ioseph præuidens Iacob, in signũ futuri

Illius regni fastigiū virgē Ioseph adorauit: vel vt alij dicūt ipsum Ioseph adorauit, quē secundum Pharaonē rotius Aegypti dominum sciebat, quomodo & Hester legitur adorasse virgā Assueri. Ipsius quoque fidē Ioseph memorat, q̄ scilicet moriēs fide prænūciāuit Hebr̄os in suā terrā reuersuros, in qua fiducia adiurauit fratres vt sua ossa in terrā Chanaan asportarent.

11. *Fide, Moyses nasus, occultatus.* Moyfi fidē explicatur à parētum ei⁹ fide incipit q̄ nihil veriti Pharaonis edictum de occidēdis masculis, natum Moysen cum eleganti facie & leniter ridibunda vidissent, tribus mensibus occultarunt, ac demum quum per vagitū feruare non possent, fisci lā scirpeā impositum ad Nili ripā exposuerunt, fide credentes illum à deo liberatum iri. de hoc vide Exod. 1. & 2. Fide, Moyses. Nunc ipsius Moyfi fidem declarat, qui quum filia Pharaonis charus esset, atque illi filij loco nutrire- tur negauit eius se esse filij; malens cum populo

dei affligi quā in deliciis aulae cum filia Pharaonis iucunditatē ac fruitionem habere peccati *temporalem*, id est, momentaneam & transitoriam. Nam quod interpres habet temporalis, Græci legūt *περοκαιρον*, & refertur non ad *ἀμαρτίας*, id est, peccati: sed ad *ἀπολαυσιν*, id est, fruitionem, pro quo interpres vertit iucunditatem, peccatum autē vocat reliētis in aduersitate fratribus frui deliciis: quod neglexit Moyses facere, maiores diuitias existimans thesauro & diuitiis Aegyptij Pharaonis *improperij Christi*. Improperium autem Christi vocat afflictiones, murmurationes & inuidias, quas exemplo Christi à cōtribulibus suis sustinuit. Sicut enim egregie de se meritum & saluatorem suum Christum iniuria & contumeliis Iudæi affliciebant: sic & liberatorem suum Moysen plerūque iniuria

iniuria afflicisse Hebræi leguntur, quas tamen iniurias & afflictiones Pharaonis thesauro pretulit, fide aspiciēs & sperans in remuneratorem deum. Bene autē huius improperij meminit Paulus, vt exemplo Moyfi & Christi Hebræos consoletur à suis contumelibus afflictatos. *Fide, inquit, reliquit Aegyptum, non veritus Regis animositatem*, siue iracundiā &

F quam per aridā terram: quod experti Aegyptij, deuorati sunt. ¹² Fide, muri Hierico corruerūt, circumitu dierū septem. Fide, Raab meretrix non perit cū incredulis: excipiens exploratores cū pace. Et quid adhuc dicā? Deficiet enim me tēpus enarratē de Gedeon, Barac, Sāpson, Hiephthae, Dauid, Samuel, & prophetis: qui ¹³ per fidē vicerūt regna, opera-

nam fidē reliquit Aegyptum, & inde Hebræos eduxit, non dubitan affuturum sibi deum: hoc est, enim quod ait, *inuisibilem enim tanquam videns sustinuit*, id est, deum quem non videbat, perinde ac si vidisset, remuneratorem sustinuit & expectauit. Eadem quōque fide phasē siue pascha celebrauit, & agni sanguine superliminaria domus & postes asperit, vt exterminatoris angeli & primogenita occidentis furorem euaderent. Qui quidem agnus & agni sanguis Christum Christi que passionem per quam liberati sumus, designat: vide historiam Exod. 12. Eadem fide, duce Moysē, mare rubrum pedibus aggredi non dubitarunt, quod per fidem illorū apertum & diuisum viam illis tanquam per aridam fecit, quod si ne fide ingredi tentantes Aegyptij perierent.

12. *Fide, muri Hierico.* de fide filiorum Israel loquitur, qui non dubitauerunt duce Ioseph sine armis Hierico se posse capere: de quo & seruata Raab, vide Ioseph sexto, & de seruatis à Raab exploratoribus Ioseph secundo, de reliquorum fide, quos Paulus summam annumerat, vide in bibliis suo loco: de Gedeone Iudicū sexto, de Barac quarto, de Sampson decimo quarto, decimo quinto, & decimo sexto, de Iepte vndecimo; de Dauid, & Samuel in libris Regum, similiter & de aliis prophetis, vide suo loco.

13. *Per fidem.* hi, inquit, fide vicerunt regna, nam Abraham reges deuicit

deuicit, similiter Moyses & Iosue & Dauid, *operati sunt iustitiis*: in deum & proximos iusti *adepti sunt promissiones*, hoc nō de omnibus neque de omnibus promissionibus, quia paulō autē dixit, nondū acceptis repromissionibus, id eo de Abrahā intelligere potes qui de Sarra sterili semen habuit: & de Dauid, q̄ in folio suo sedentē filium vidit. *Obturerunt*

ora leonum, vt Sampson & Daniel. *Extinuerunt impetum ignis*, sicut tres pueri socij Danielis, iussu Nabuchodonosor in fornacem missi. *effugerunt aciem gladij*, id est, hostium fortitudinem à se repulerunt. Græci tamē secus legunt, scilicet *ἔφυγον*, id est, effugerunt, quōd scilicet persequentes se hostes effugerunt: sicut Helias Isebel furorē, & Saulis Dauid fide effugerunt & deuitarunt *conualuerunt de infirmitate*, siue de infirmitate captiuitatis Babylonicæ, quando permittente Cyro Hierosolyma reuersi sunt, siue de egrotatione, vt de Iob & Ezechia legimus & de Dauid. *fortes facti sunt in bello*, vt de Iosue & alij Iudices, Dauid & Machabei. *Castra vertorunt exterorum*. Græcè *παραβόλῃς ἐκλιναὶ τῶν ἀπαρτοῦ*, hoc longē elegantius vertit interpres, quā qui vertit, incurfiones auerferunt exterorum: est enim *παραβόλῃς* tentorium ordo conlectus, ordinatione castris constans. Senfus est ergo. Castra exterorum, id est, alienigenarum gentium inclinauerunt & omnium castrorum ordinem perturbauerunt, in illa per fidem inuadentes. *Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos*, id est, nonnullæ mulieres fide resurrectione pōssibilem credentes, ob illam acceperunt *mortuos suos*, id est, filios suos, quos illis suscitauerunt propheta, sicut Helias Sareptæ viduæ; & Sunamitidis filium Heliseus suscitauit. *Alij distentati sunt* vt *τυμπανιστοῦ*, id est, velut tympani corium cruciatibus distentati vel verberati sunt prout solet tympanum, ac fustibus conuerti sunt. id enim signat etiam *τυμπανιστοῦ*, & sic Græci exponunt.

Hiere-

ti sunt iustitiā, adepti sunt repromissiones, obturerunt ora leonū, extinuerunt impetū ignis, effugerunt aciem gladij, conualuerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, castra verterunt exterorū, acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos, alij autē distentati sunt, nō suscipiētes redemptionē vt meliorē inuenirēt resurrectionē. Alij verō ludibria & verbera experti, in super & vincula & carceres: lapidati sūt, sc̄cti sūt, tētati sūt, in occisiōe gladij mortui sūt,

Hieremias enim instar tympani distentus est. Sic autē affecti & afflicti, *non suscipiētes redemptionem*, id est, à presentibus suppliciis liberationem, vt meliorē ac potiorē inuenirent resurrectionem ad tādō maiora præmia resuscitati, quantō grauiora passi sunt supplicia.

14. *Circūierunt in melotis*, & c. *μυλοῖς*, Græcis dicitur ouilla pellis vnā cum lana, siue ouillum ex ouium, *ἄρῃ τῶ μύλλῃ*, quod ouem significat. Egestatē autem veterum patrum indicat, quorum bona pars caprarum & ouium tantum pellibus vestirentur. Quōd autem ait, *circūierunt*, indicat eos certam ac quietam mansionem non habuisse, sed huc illuc per uagatos persequentibus aduersariis. vnde subdit, egestes, afflicti, *quibus* tamen vt interim nihili fierent mundo, *dignus non erat mundus*, id est, qui mundo mundanisque & omnibus quæ in mundo sunt, longē superiores erant, interim in montibus & speluncis latitantes, vt Helias aliique propheta: atque ita tantis viris indignus

ARGVMENTVM CAP. 12.

Exortatur eos exemplo Christi ad fortiter ferendas afflictiones, quōd ille sint argumenta diuina in nos charitatis, & ex his multus tādem fructus surgat: deinde ad pacem & concordiam inuitat; & ad Christo obaudiendum.

erat mundus.

15. *Et hi omnes enumeratis illorū fide, & pro ea afflictionibus toleratis, consolatur Hebræos, si non tam citō liberentur à suis afflictionibus, aut tam citō quā velint, præmientur, quia hi omnes si dei testimonio probati non acceperunt repromissionem, perfectionem scilicet, quæ est animæ & corporis beatificatio, de qua Eliaias ait: in terra sua duplicia pōssidebunt, scilicet, in terra viuētium & corporis & animæ gloriā. hanc repromissionem nōdum acceperūt deo aliquid melius pro nobis prouidēte, ac melius nobis prospiciēte, vt non sine nobis cōsummētur, id est, ne sine nobis perfectionem glorificationis corpore & anima accipiant. simul enim resurgentibus electis omnibus erit consummata glorificatio.*

1. *Ideoque*

1. *Idēq; & nos.* id est, quū tantam habeamus nubem testiū impossitam, Græcè περιπατοῦμεν. i. circumiacentē nos, hoc est, quū vndiq; tot patriarchas & patres videam⁹ diuini in afflictionibus auxiliitestes. Bene autē nubem illos appellat, quorū doctrina & exemplo gratiæ cœlestis imbre sumus irrigati. Talē ergo nubē testiū quum habeamus, deponam⁹ omne pōdus terrenarū affectionū & peccatū nos circumstans, Græcè περιπατοῦμεν. i. tenaciter inhaerens, vt per patientiam curramus ad propositum nobis certamen, quanquam nonnulli Græci cauent ad præpositione, etsi idem sensus est, scilicet vitam hanc quæ militia est super terram, & in qua nobis continuē cū mundo, carne & diabolo conflictationes sunt, per patientiam curramus. i. patienter transigamus: & ne quādo deficiamus, habemus, inquit, fidei & spei nostræ authorē & principem consummatorem, in quem intendere nos oportet, Christum Iesum, qui propositio sibi gaudio. i. vt inquit Nazianenus, quum licet sibi paternis frui deliciis, nec mortem gustare, confusione tamen & ignominia contempta sustinuit crucem: ob quam sui abiectio nunc in dextera dei sedet. in hunc ergo, inquit, animimum intendite & animo repetite qualem à peccatoribus ipse innocens, ipse deus aduersus semetipsum sustinuerit contradictionem. contradictionis autem nomine omnes Christi afflictiones & iniurias comprehendit. Ad hæc ergo cogitate vt non fatigemini animis deficientes, dum vestra causa longē plura perpeffum Christum intelligetis.

2. *Nondum enim, &c.* quasi diceret parum est quod conuicia pertulistis,

CAPVT XII.

Ites impositam nubem testium: deponentes omne pondus & circumstans nos peccatum, per patientiam curramus ad propositū nobis certamen, aspiciētes in authorem fidei, & cōsummatore Iesum: qui propositio sibi gaudio sustinuit crucem confusione contempta, atq; in dextera sedis dei sedet. Recogitate enim eū qui talē sustinuit à peccatoribus aduersum semetipsum cōtradictionē, vt ne fatigemini animis vestris deficiētes. 2 Nondū enim vsque ad sanguinē restitistis, aduersus peccatum repugnantes, & obliuisti estis cōsolationis, quæ vobis tanquam filiis loquitur, dicens, Fili mi, noli negligere disciplinā domini: neque fatigēris, dū ab eo arguēris.

A
Ro.
6. d.
Cvlt.
3. b.
Eph.
4. e.

B

Pro.
3. b.
App.
3. d.

ris, facultatibus vestris estis spoliati, nondum enim vsque ad sanguinē. i. mortē restitistis aduersus peccatū repugnantes. i. vel aduersus iniquitatem delitātē, quæ principaliter peccatū dicitur, vel aduersus quodlibet aliud peccatū. Christus ergo vsque ad sanguinē restitit, vos nondū huc vsque: & tamen obliuisti estis cōsolationis quæ vobis vt filiis loquitur, dicens, fili mi, &c. quibus verbis ex Salomone allegatis probat Paulus afflictiones à deo immixtas, esse paternæ in nos amicitiae argumentū: quini mō ex ipsa domini correctione & disciplina nos esse: nec aliter esse posse dei filios, vnde ait, quod si extra disciplinam estis, id est, si omnino afflictionum expertes, quarum sancti omnes participes facti sunt, non estis germani filij dei, sed adulteri aut verius adulterini, id est, illegitimi. Græcè υἱοί, id est, spurij. Omnibus autem locis hic & disciplina & τὸν αὐτὸν λέγει, pro castigatione, ac paulo severiore animaduersione sumere debem⁹. Vbi autem noster interpres habet in disciplina perseverate, græci habent τὸν αὐτὸν ὑπομιμνήσκω, id est, si disciplinam & correptionem sustinetis, tanquam filij, &c. Interpres legit ἰν' αὐτοῖς. 3. Deinde patres, &c. humana similitudine ostendit dei castigationes patienter nos ferre debere, quoniam si patres carnis nostræ, id est, carnales habuimus eruditores, aut seueri ulculos magis castigatores. vtrunque enim significat τὸν αὐτὸν λέγει, & eos tamen patienter venerabamur: nonne magis deo patri spirituum, id est, animarum nostrarum parenti & auctori, quas

C

D

Quas ex nihilo condidit obtemperabimus castiganti, & viuemus? Nam qui deum castigantem patienter non recipit, ne is quidem viuit, quia à vera se se vita abalienat. Quòd autem magis obedire deo debeamus quàm parentibus, probat, dicens: quia parentes nõ ad nostram semper vtilitatem, sed plerunque iuxta suam voluntatem ac pro arbitrio nos *erudiebant*, siue magis castigabant: ac ne id quidem diu, sed in tempore paucorum dierum, quandoquidem vel manumissi tempore, parentum castigationi iam non sunt obnoxij filij: quòd si ob grauem castigationem quæ plerunque nihil nobis fructus afferret, castigantibus parentibus non reluctabamur, quanto magis parere deo debemus nos castigati & afflictiones inferenti ad id quod vtile est, id est, ad nostram vtilitatem, *in recipiendo*, id est, ad recipiendam sanctificationem eius: dum enim à domino corripimur, diligimur & sanctificamur: vt autem ad castigationem ferendam magis cohortetur, subdit, etsi nunc omnis castigatio iuxta communem mundi opinionem non gaudium sed mœrorem annexum habere videtur: postea autem in futuro seculo per eam exercitatis fructum iustitiæ reddet pacatissimum, quasi diceret: nunc tribulamini & inter tot afflictiones turbulentij nec animo quieto estis, quòd si patienter eas toleritis, tandem fructum iustitiæ ac remunerationis placidum ac quietum referetis, *propter quod remissas manus & soluta genua erigite*. Antea dixit propositum nobis certamen curramus, quòd athletarum est & pugilum, quibus validas manus ad luctandum, & fortes pedes ad currendum esse oportet: nunc autem metaphoram persequens remissas animi manus & soluta mentis genua iubet erigere, hoc est, ne animum despondeant, nec sint mēte pigra & desit in ipsis afflictionibus. *Et gressus rectos*, inquit, *facite pedibus vestris*, id est, rectam intentionem in operibus vestris habete, vel gressus rectos facite, id est, rectà incedite nec alteram in partē claudicate: vnde subdit, vt ne claudicans quis erret. sic Esaias 35. ca. Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate, hoc est, forti & constanti animo estote. Omnibus autem his verbis innuit Paulus, quòd si sanari ab his afflictionibus velint, constanti illis & patienti animo esse opus est.

4. *Pacē sequimini*, postquã eos ad paciētiã sufficiēter hortatus est nunc ad mutuã cõcordiã morumq; puritatē inuitat, dicens, pacē sequimini, Græcè *ἀδελφοί*, i. persequimini cū omnibus, etiam reculantibus,

vt Dauid

vt Dauid qui dicebat, Cum his qui oderunt pacem eram pacificus. Pacem autē mutuã dicit concordiam & charitatem. ad pacē autem addit & sanctimoniã, hoc est, corporis animiq; puritatē, sine qua nemo videbit deum. Nihil enim immundū in sanctam ciuitatē introire potest. Hęc ergo persequimini interim contēplātes, Græcè

ἀδελφοί, id est, diligenter insipientes, *ne quis desit gratia dei*, id est, gratia dei destituatur. Vult enim non sui tantum quenque sed aliorum etiam habere curam: videre quoque ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat. Græcè *ἰνοχῶν*, id est, obturber dei gratiam. *Amaritudinem* autem possumus vel animi indignationem & iram quæ pacem interturbar, intelligere: vel in si-

tēplātes ne quis desit gratiæ dei: ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat, & per illam inquinētur multi. Ne quis fornicator, aut prophanus vt Esau: qui propter vnā escā vendidit primitiua sua. Scitote enim quoniam & postea cupiēs hereditare benedictionem, reprobatus est. nõ enim inuenit pœnitentiæ locū: quanquã

Gen.

25. d.

F

Gen.

26. f.

deliratis peccatum, vel quodlibet. vult ergo nos omnem peccati radicem euellere, ne per illam multi inquinentur: quia vt radix serpit, arque se in multas partes findit, & in altum germinat euaditque in ramos, ita ad multos peccatum permeat per imitationem & consensionem, arque in multos ramos multaque species si semel radicem in homine fixerit, exurgit.

5. *Ne quis fornicator*, referendus est hic locus ad id quod præcessit, pacem sequimini & sanctimoniã, contēplantes ne quis, sub. sit inter vos fornicator, sed puri omnes sitis, *aut prophanus vt Esau, qui propter vnā escā vendidit primogenita sua*. Nota est historia Genesios 25. de Esau, qui pro edulio lenticulæ ius progenitura Iacob fratris vendidit. Erant autem id ætatis primogeniti sacerdores, vnde & rectè *prophanus* dicitur: qui insigne dei donum temerari, nec pluris quam lenticulæ pulmentum fecerit. Penè omnes hoc loco & Græci & Latini prophanum gastrimargum & gulæ deditum interpretantur, aiuntque Esau exemplo, gulæ notari quosdam ex Hebræis. Mibi autem non tam gulæ notandus Esau videtur quàm, vt ita dicam: irreligiositatis, qui excellens dei donum vsque adeo nihili fecerit, cuiusque exemplo arguit Hebræos qui donum ac perceptam dei gratiam nihili facerent, temporali voluptati plerunque eam commutantes, in hoc Esau similes: de quo ait Paulus, quod postea

postea cupiens hereditare benedictionem sicut Genesis 27. multis eam precibus postulasse legitur, *reprobatus est*, atque à sua postulatione reiectus. Græci enim de reprobatione non dei sed patris, huc locū interpretantur, & cōformiter locū sequentē interpretari possumus. Non enim inuenit penitentia locū, quāquā cū lachrymis inquisisset eā. Quamquam enim hic penē omnes interpretantur penitentiam pro peccatorū uenia, quam lachrymis non meruit, quā illa magis inuidētis quā penitentis essent, ut manifestauit dicēs, Veniēt dies luctus patris mei & occidā Iacob fratrem meum. Tamen mihi uidetur hic penitentia pro facti mutatione sumi posse, quomodo vulgō dicimus de re iam facta quæ infecta fieri nō potest, aut de iam transacta, & rata conuentione: quod penitere. ibi nihil, prodest: sic quamquam peniteret. Esau venditæ primogenituræ, locum tamen non habuit ea penitentia, ad quam neque ex consequenti ad benedictionem redire potuit, quamquam cum lachrymis eam à patre postulasset, sicut Genesis vigesimoseptimo, ciularu magno fesse legitur. hoc autē exemplo deterreret Hebræos Paulus ne perceptam dei gratiam prophanent, ne fortè cum Esau ad eam redire volentes, abiiciantur.

6. *Non enim accessistis, &c.* Ante dixit, Sectamini pacem & sanctimoniam, & ne fornicatores sitis, ac prophani: non enim accessistis ad tractabilem montem, pro tractabilem autem Græcè est *πραγομιον*, id est, ad palpatum montem siue contactum. neque puto ut qui dam asseruit, montem Sina de quo hic agitur, dici à Paulo contactum per antiphrasim, quod eū nemo auderet cōtingere: sed cōtactum appellari Paulo siue palpabilem, quasi dicas sensibilem: ut sit sensus, non accessistis ad Sina montem illum sensibilem & accensum siue ardētem: sed ad spiritualem & cœlestem montem Sion Hierusalem cœlestem, & *accessibilem ignem*. pro accessibile Græcè est *καταμιον*, id est, accensum ignem, unde puto interpretem uertisse accessibilem, sed librario rō vitio errorem inoleuisse. sensus

sus huius loci est, Non sitis fornicatores & prophani. non enim accessistis ad montem Sina ubi lex data est, tractabilem & palpabilem neque ad accensum vel ardentem ignem & turbine & caliginem & procellā & tubæ sonū: quæ omnia quum lex lata est in monte Sina apparuerunt, ut Exo. 19. & 20. legitur, neque accessistis

& tremebundus). 7 Sed accessistis ad Sion montem, & ciuitatem dei uiuentis, Hierusalē cœlestem, & multorum millium angelorum frequentiam, & ecclesiam primitiuorum, qui conscripti sunt in cœlis, & iudicem omnium deum, & spiritus iustorum perfectorum, & testamenti no-

stis ad uocem uerborum. i. ad terribilem dei uocē ē mōte loquentis, quam qui audierunt timore perterriti excusauerunt se, Græcè *παρητήσαντο*, id est, deprecati sunt, ne eis fieret uerbum. i. ne per se ad eos deus loqueretur, dicentes, loquere tu nobis, non loquatur nobis dominus ne forrē moriamur. *Non enim portabant quod dicebatur*, id est, uocem loquentis ferre non poterāt, uel ferre non poterant id quod dicebatur, & Moyſi dictum est scilicet. Et si bestia tetigerit montem lapidabitur: horrendum enim erat quod nō modō homo rationis capax, sed bestia quoque accedens lapidari iubetur. unde subdit. *Et ita terribile*, id est, ad eū terribile erat quod uidebatur. Moyſes enī dixit, Exterritus sum & tremebūsus. Hæc uerba Moyſi, in bibliis non inueniuntur, existimandū fortassis Pauli tempore aliquo fuisse, quos nūc non habemus libros in synagoga receptos, ubi scripta erant, Vultantē his uerbis ostendit Paulus culpabiliores esse Christianos Hebræos si Christo nō paruerint quā olim Iudæos, quod illi tot portētis & uisus perterriti, neq; ad montem accedere neque dei uocem exaudire possent loquentis: tantū secum tremorem afferebat: Vos autē, inquit, si fornicatores & prophani estis, nihil habetis quod excusare queatis. Non enim terribilia ista uobis contigerunt, neque accessistis ad montem, &c.

7. *Sed accessistis.* Ostendit beneuolentiorē deum se illis præstitisse, quā olī Iudæis, maiorib; ab eo beneficiis illos affectos, quominus sunt excusabiles. Nō enim, inquit, accessistis ad palpabilem montem Sina, sed ad spiritualem montem Sion, & ciuitatem dei uiuentis Hierusalem cœlestem, scilicet cœlum ipsum, ad quod iā spe accessimus, & multorum millium angelorum frequentiam. non enim uulgaris turbæ & mortalium hominum, sed angelorū consortes, & conuices esse cōstitis immortalium, & infinitorū. Nā hoc loco

millia, & Græcum *μυριας* quod decem millia significat, pro infinito numero ponitur. Et accessistis, inquit, *ad ecclesiam primitiuorum qui conscripti sunt in caelis*. Primitiuui autē siue primogeniti, nam id significat verbum Græcum *πρωτογενος*, dicuntur fideles quorum nomina scripta sunt in caelis. Nam et si omnes tum electi, tum reprobi creatione filij dei sunt, p̄

illis tamen primogeniti sunt adeoque regni heredes, electi. Vult ergo Paulus quod ipsi electi sunt a deo, & inter dei primogenitos habiti. Et accessistis, inquit, *ad iudicem omnium deum*, scilicet Christū, cui

omne iudicium dedit pater. Tantò ergo maior illis gratia facta quàm olim Iudæis, quòd Iudæis non modo deum audire non sustinerent loquentem, sed ne ad montem quidem vnde loquebatur accedere possent. Christiani autem ad ipsum Christum facillè accedunt deum & iudicem omnium, & spirituum iustorum perfectorum. hoc loco pro spirituum Græci legunt spiritus in plurali, vt sit sensus, quòd Christiani accesserunt ad spiritus. i. animas iustorum & perfectorum, id est, cum sanctis animabus felicitatis æternæ cōsortes facti sunt. Noster legit *πνευματων*, i. spirituum & refert ad iudicē, vt sit sensus, quòd Christus iudex est omnium etiam iustorum & perfectorum spirituum, hoc est, animarū, quibus verbis non nihil eos terret, ne scilicet si tot dei beneficia tantamq; benevolentiam neglexerint, seueritatem tandem iudicantis experiantur. Ad benevolentiam tamen iterū redit dicens, Et accessistis ad noui testamēti mediatorē Iesum, quasi diceret, nihil est quòd horribilem dei patris vocē formidatis, qui noui testamēti mediator em habetis Iesum, per quē dei mandata facillè intelligatis: quippe qui sequester sit, & proxeneta inter deum & vos, ad quem facile accessistis, & ad asperionem quoque sanguinis *melius loquentem quam Abel*, id est, ad Christi passionē accessistis, & diuinæ gloriæ per eius sanguinem participes estis effecti, qui quidem sanguis Christi melius, siue vt Græci habent *κρείττονα*, id est, meliora, & potiora loquitur quàm sanguis Abel. Ille enim vindictam clamabat aduersus fratrem, sanguis autem Christi in eum confidentibus paratam veniam remissionemque clamat, & vitam largitur.

8. *Videte ne recusetis*. postquam illos maioribus beneficiis affectos, deūque familiariorem habere ostendit, adeoque maioris prauaricationis

uaricationis reos, subdit, itaque videte ne loquentem ad vos Iesum recusetis, & auersemidi: loquitur enim vobis per euangelium, per proposita præmia, per suos ministros & prædicatores. Si enim patres nostri non effugerunt, sub, vindictam dei, Moſen recusantes & auerſantes, qui super terram loquebatur: multò mi-

multo magis nos qui de caelis loquentē nobis, auertim⁹. cui⁹ vox mouit terrā tūc: nūc autē repro-mittit, dicens Adhuc semel: & ego mouebo non solum terrā, sed & cælum. Quòd autem adhuc semel dicit: declarat mobiliū translationem tanquam factorum, vt maneāt ea quæ sunt, immobilia.

G
Ag
2. ei.
2. b

nus nos qui de caelo loquentem nūc in suo euangelio Christum auerſamur, effugiemus: cuius quidem vox tunc quum lex in monte Sina ferretur, commouit cælum & terram, adeoque terribilis ipsiq; populo tremēdus apparuit. Nūc autem si eum neglexerimus, terribilior multò apparebit: cuius effectus terribilis, at

gumentum est quòd cælum, & terram se concussurum Aggæi 2. promittit, dicens: Adhuc semel & ego mouebo non solum terram, sed etiam cælum, qui locus est, vt illic Hieronymus interpretatur, de primo Christi aduentu intelligi potest, non inepte tamen ad secundum Christi aduentum applicat Paulus, quando veniente in iudicium cum gloria domino, mouebuntur & cælum & terra, vt in meliorem immutentur formam: hoc autem ait Paulus, vt terrorem incutiat dei verbum negligentibus. Quòd autem ait semel, declarat mobiliū translationem tanquam factorum, hoc est, quòd semel tantum ait cælum & terram se concussurum, declarat mobiliū *ταυτα κινωμινα*, id est, turbulentorum & fluctuantium terræ & cæli translationem, id est, immutationem, eorum inquam mobiliū & fluctuantium, nec certam quietem habentium, tanquam factorum, id est, tanquam rerum creatarum naturæque sua interiturarum. commouebit enim omnia, & mutabit, vt maneant ea quæ sunt, id est, cæli & terra quæ nunc videmus, immutabilia, id est, corruptioni postea non obnoxia: commouebuntur enim, & mutabuntur, vt quiescant, & immutabilia permaneant, quomodo prædicens David aiebat Psal. 75. Terra tremuit, & quieuit, quum exurgeret in iudicium deus. Quòd si ista nunc terrena ac naturæ interitura, immobilia sunt futura: longè magis immutabilia ac perpetuum futurum est regnum dei, vnde subdit.

9. Itaque regnum, &c. id est, ideo spe regnum dei immobile, ac perpetuum apprehendentes, habemus gratiam, scilicet fidei, spei, charitatis, & patientiæ, per quã placentes deo, illi seruiamus cum metu, formidantes vt iudicem, & reuerentiã, reuerentes & venerantes vt patrem, deus enim noster ignis consumens est. ideo que si negligẽtes, & irreuerentes fuerimus, nolite aded de bonitate cõfidere, quia seueritatẽ formidatis, est enim velut ignis cõsumens, qui nos vel in momẽto consumere possit & perdere.

1. Charitas fraternitatis maneat in vobis, &c.

Quum periclitaretur in eis inter tot afflictiones mutua charitas & fraternitas, illius eos admonet, & hospitalitatis, exemplo antiquorũ patrum Abrahamã, & Loth, dicens: per hanc enim placuerunt quidam angelis hospitio receptis. Videtur hic errore librariorum irrepisse placuerunt pro la tuerunt, quum Græcis omnino, non sit placendi verbum, sed ἑλάσθη τις ἐν οἴκῳ τῆς ἀγγελίας. hic loquendi modus Græcorum, Latini est insuetus. Verti autem potest, Per hanc enim quidam angelos hospitio exceperunt, nescientes angelos esse, sicut ἑλάσθη λέγει ad verbum significat latui locutus, sed Latine verti potest, imprudens locutus sum. His autem verbis Abraham & Loth hospitalitatis meminit, qui hospitio exceperunt angelos, quum puros homines crederent, alioqui non magna digni laude si angelos esse rescissent. Si interpres placuerunt vertit, aliud indubiè Græcè legit, nec sensus est incommo dus, placuerunt enim angelis hospitio receptis Abraham & Loth, quando pro gratia hospitij Loth angeli liberarunt.

9 Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiam: p quã seruiamus placentes deo cū metu & reuerentiã. Etenim deus non ster, ignis consumens est.

ARGVMENTVM CAP. 13.

¶ Paraneses habet hoc caput, præfectos autẽ suos & victos illis commendat, noui altaris nouique sacrificij mentione facta: demum illorum preces efflagitans, & vicissim illis bene precatus, salutationibus epistolam claudit.

CAPVT XIII.

Charitas fraternitatis maneat in vobis. Et hospitalitatẽ nolite obliuisci: per hanc enim placuerunt quidam, angelis hospitio receptis.

¶ Charitas fraternitatis maneat in vobis. Et hospitalitatẽ nolite obliuisci: per hanc enim placuerunt quidam, angelis hospitio receptis.

2. Mementote

2. Mementote. vult eos fraternitatem, & charitatem exercere erga victos. mementote, inquit, victorum tanquam simul victi, id est, perinde ac si victi essetis, illorum mementote, illisque subuenite perinde ac vobis victis subueniri velletis. & laborantiũ, Græcè κληρονομοῦν, id est, afflictorum & eorum qui quacunq; necessitate premuntur, memetote, inquit, eorum, illis subuenite tanquam & ipsi in corpore morantes, id est, tanquã iisdem afflictionibus corpus obnoxium habentes, ideoque non ignari quantum illi patiuntur.

3. Honorabile conubium. Cõnubium extollit aduersus eos qui nuptias damna bant, sed tamen ob fornicationem penè tantum vt tandem laudare videtur, quum subdit, quodd fornicatores & adulteros iudicabit deus. Sint mores, &c. auaritiã inhibet, modico iubens esse contentos, probans ex scriptura nihil verendum neque defuturum adiutore deo.

Ioſue 2. a Pſal. 117. a

2. Mementote victorũ, tanquam simul victi: & laborantium tanquã & ipsi in corpore morantes. 3. Honorabile cõnubiũ in omnibus: & thorus immaculat⁹. Fornicatores enim & adulteros iudicabit de⁹. Sint mores sine auaritia: contenti p̄sentibus. Ipse enim dixit, Non te deserã neque derelinquã. ita vt confidenter dicamus, Domin⁹ mihi adiutor: nõ timebo quid faciat mihi homo. 4. Memetote prepositorũ vestrorũ, q vobis locuti sunt verbũ dei: quorũ intuẽtes exitũ cõuersionis, imitami fidẽ. Iesus Christ⁹ heri & hodie: ipse & i secula. Doctrinis variis & pegrinis nolite abduci. Optimũ est enĩ, gratia stabilire cor, nõ escis q nõ profuerũt am-

B

& honestam eorum conuersionem (quẽ ab exitu spectari maximè debet) ac sanam doctrinã imitentur. Erãt autem qui peruersè de Christo docerent, asserentes aliũ Christũ & Mesiã venturũ, sicut & hodie falsò Iudæi putãt: ideo subdit, Iesus Christus heri & hodie, idem ipse permanebit in secula. i. idem est, qui ab æterno fuit, hoc significat heri: qui nunc est, hoc significat hodie, & qui permanebit in æternũ. Er, p̄pterea, inquit, nolite variis & peregrinis doctrinis abduci, id est, alienis à fide Christi, cuiusmodi erat doctrina de cibis mundis & immundis, quam post baptismum acceptũ multi docebant: vnde subdit, Bonũ est stabilire cor, id est, mẽtem atq; animum gratia euangelica, & non escis, id est, escatum discretione

A iij tione

tione mandatarum atque immundarum, quæ nihil profuerunt ambulatibus in eis, id est, huiusmodi ciborum discretionem maximè post legem euangelicam facientibus.

5. *Habemus altare de quo edere non habent, &c.* Quum Iudaicorum ciborum discretionem dampnasset, ostendit excellentiorem nobis esse cibum, à quo edendo bulatibus in eis. ⁵ Habemus altare de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo deseruiunt. Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra. Propter quod & Iesus, ut sanctificaret per suam sanguinem populum extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra: improperium eius portantes. Non enim habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus. Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper deo, id est, fructum labiorum contentium nomini eius. ⁶ Beneficentiam autem & communio- nis nolite obliuisci, talibus enim hostiis promeretur deus. Obedite prepositis vestris, & subiacere eis: ipsi enim puigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri: ut cum gaudio hoc faciant, & non gemetes: hoc enim non expedit vobis. Orate pro nobis: confidimus enim quod bonam conscientiam habemus, in omnibus bene volentes conuersari. Amplius autem deprecor vos hoc facere: quo celerius restituar vobis. ⁷ Deus autem pacis qui eduxit de mortuis pastorem magni ouium in sanguine testamenti eterni, dominum nostrum Iesum Christum: aptet vos in omni bono, ut

Nh.
19.4

Mk.

2.6

C

vide

vide in eo loco. Exeamus ergo ad Christum extra castra. id est, extra mundi desiderium. Non enim habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus. Adeamus ergo ad Christum passum & per ipsum deo patri offeramus, hostiam laudis, id est, fructum labiorum contentium nomini eius. Alludit autem Paulus ad oblatio-

6 Beneficentiam autem & communio- nis nolite obliuisci, talibus enim hostiis promeretur deus. Obedite prepositis vestris, & subiacere eis: ipsi enim puigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri: ut cum gaudio hoc faciant, & non gemetes: hoc enim non expedit vobis. Orate pro nobis: confidimus enim quod bonam conscientiam habemus, in omnibus bene volentes conuersari. Amplius autem deprecor vos hoc facere: quo celerius restituar vobis. ⁷ Deus autem pacis qui eduxit de mortuis pastorem magni ouium in sanguine testamenti eterni, dominum nostrum Iesum Christum: aptet vos in omni bono, ut

nes veteris legis, in qua primi & precipui terræ fructus deo offerebantur. Non vult ergo nos terræ fructus sed fructum labiorum nostrorum contentium nomini dei, id est, dei nomen laudantium, laudes scilicet dei, & gratiarum actiones, de quo sacrificio inquit Dauid. Immola deo sacrificium laudis.

6. *Beneficentia: &c.* Sequenti- bus verbis quæ facilia sunt ad eleemosynas eos hortatur, & exhibendam præfatis suis obedientiam: ut cum hilaritate & non tristitia ad recte sibi ministrandum eos inuitent. Deine ut pro se orent precatus, de innocentia sua protestatur: suaque erga il-

los benevolentia. *Confidimus*, inquit, id est, nihil cuiusquam accusatione veremur, quoniam in rebus omnibus bonam conscientiam habemus, quippe qui apud omnes bene conuersari cupimus. ideo, inquit, amplius deprecor vos hoc facere, id est, pro me orare: ut celerius vobis restituar. Erat enim vincit Paulus.

7. *Deus autem, &c.* Antea pro se precari supplicans, nunc bene illis precatur dicens, deus pacis qui de mortuis, id est, de morte & sepulchro eduxit pastorem magnum ouium. scilicet Christianorum Iesum, in sanguine testamenti eterni, id est, qui ea gratia illum suscitauit ut sanguis eius pro nobis suffulset, esset in testamentum & pactum æternum nostræ cum eo reconciliationis apte vos. id est, perficiat in omni bono, ut faciatis eius voluntatem. Quia autem quicquid boni facimus, non tam nos quam deus ipse facit, subdidit, faciens in vobis, &c.

A iij)

8. Rogo

8. *Rogo autē vos, &c.* Admonet eos cōsolari in aduersis. Echinc Timotheū illis commendat, & postmodum salutationibus epistolam claudit.

faciatis eius voluntatē, faciēs in vobis quod placeat corā se per Iesum Christū cui est gloria in secula seculorū, Amen.⁸ Rogo autē vos fratres, vt sufferatis verbum solatij. Etenim per paucis scripsi vobis: Cognoscite fratrem nostrum Timotheum: cum quo (si celerius venerit) videbo vos. Salutate omnes præpositos vestros, & omnes sanctos: salutant vos de Italia fratres. Gratia cum omnibus vobis, Amen.

Argumentum in epistolam Iacobi.

Huius auctor epistolæ, est Iacobus ille Mariæ sororū matris domini filius. quō primus egregia merito sanctitatis Hierosolymitanus ab apostolis ordinatus est episcopus: cuius ad Galatas meminit Paulus, cuiusque toties in Actu fit mentio. Is orta in ecclesia persecutione, & facta ob Stephani necem credentium dispersione, cōsolatoriam simul & exhortariam sic dispersis scribit epistolam ad fidei plenam,

EPISTOLA CATHOLICA IACOBI APOSTOLI.

ARGUMENTVM CAP. I.

¶ *Præposita epigraphæ, consolatur & firmat eos aduersus afflictiones, & tentationes: hortaturq; confidenter à deo sapientiam postulare, superborum diuinum insolentiam coercens, afflictorum premia proponens. Deim originem tentationū & progressum aperiens, ostendit omne bonū ab vno deo prodire. demum abiectū omnibus vitiis dei verbo non ore tantum, sed factū monet attendere, docens in quo vera consistat Christianorum religio.*

CAPVT I.

1. *In dispersione.* De dispersione intelligit omnium credentium præter apostolos, præ regionē Iudææ & Samarię de qua Actu. 8. Quā autē dicat duodecim tribubus,

Iacobus dei & domini nostri Iesu Christi seruus, duodecim A tribubus, quę sunt in dispersione

verisimile est ex ea omnium tribuum turma, quę die pentecostes nouo miraculo stupefacta credidit, bonam partem & maximē ex singulis tribubus, aliquot communiter cum apostolis vixisse, vique ad illam persecutionem & dispersionem: quanquam & de Iudæis quaquā versus iam olim dispersis intelligi potest locus.

2. *Omne gaudium*, id est, perfectum gaudium existimate, quum in variis tentationes, incideritis: vbi per tentationes, non illicitamenta ad peccandum, sed tribulationes & afflictiones intelligere oportet.

3. *Probatio fidei vestra patientiam operatur.* Græcè est, *ἡ δοκιμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατὰ γὰρ τὰ ὑπομονῆν*, vbi *ἡ δοκιμιον* significare potest vel explorationem, vel id quod in quaque re purū & perfectum est. *ὑπομονή* autem, non tam patientiam, id est, tolerantiam, significat, quā sustinentiam & longam alicuius rei expectationem. Sensus ergo esse potest: Probatio seu exploratio fidei vestrę, id est, perfecta fides vestra & per longas tribulationes explorata ac probata, sustinentiam operatur: quia cuius fides & confidentia erga deum in longis afflictionibus & tentationibus non excidit, manifestat se domini consolationem longanimitè posse sustinere. Sin mauis patientiam pro afflictionum tolerantia sumere, sensus est, quod pura & perfecta totq; argumentis approbata fides illorum in deum, patientiam operatur: quia insignis fides & confidentia in remuneratōre Christum patientes nos reddit. Sunt qui sic exponant, probatio fidei, id est, afflictio per quam fides probatur, patientiam operatur.

4. *Patientia opus perfectum habeat*, id est, gaudium & alacritatem annexam, sicut apostoli ibat gaudētes à conspectu concilij, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati. *Vt sitis, ait, perfecti & integri, in nullo deficientes*, id est, nulla re aut virtute destituti. neque enim hic deficientes, intelligere oportet, afflictionibus succumbentes, quos Græci dicunt *ἠκακουμένους*. est nanque græcè *ἀκαχομένοις*, id est ad verbum, destituti. quidam per opus perfectum, patientiæ intelligunt virtutem, qua quis afflictionibus se bene

Ro. 1.4.

bene ex animo vult & facit.

5. *Affluenter.* Interpres legitse viderur ἀπλως, quum tamen Græca habent ἀπλως, id est, simpliciter, cādido scilicet ac simplici animo, & sine vlla spe remunerationis: vnde subdit, & non improperat. Si quis autem vestrum indiget sapientia, græcè, *Μιτωται πῆς σοφίας*, id est, destituitur sapientia aut si cui illa deest, postulet à deo, q̄ dat omnibus affluenter.

6. *Postulet autem in fide nihil hæsitant.* Græcè ἡ ἡσταντῶν, quod significat & hæsitantem, & diducantem. Est autem sensus, quod in fide, id est fide

liter & cum fiducia postulantem, non oportet diiudicare, neque hæsitare de dei potentia ac misericordia. Nec enim vult hoc loco, quod quicūque postulat à deo, necessariò credat se assequuturum, sed quod dubitare non oportet, quin potens sit vt queat, & misericors vt velit tradere quod petitur, si quidem in rem nostrā illud est. Nam & Græca scholia explicant de eo qui mole peccatorum suorum pressus, minorem putat dei misericordiam, quā vt donari sibi venia possit. *Qui enim hæsitat*, scilicet in fide, *similis est fluctu maris*, qui huc illuc à vento impellitur, quia cuius conscientia firmæ fidei fundamentò non innitur, facillè nutat, & (vt inquit Paulus Ephe. quarto) circumfertur ad omnem ventum doctrinæ in nequitia hominum, ad circumventionem erroris. Videntur & Græca scholia ἡ ἡσταντῶν, & hæsitantem interpretari eum, qui animi dubius est quidnam à deo petat, & inconstans est in postulationibus, quem postea quoque Iacobus vocat διπλοχρον, id est, virum duplici animo: dicunt enim ὁ γὰρ διακρινόμενος ἀμφιβλως ἔρη περι τῆς αὐτοῦ διηολῆς μικρῆς προσκατεροσας, ἰσθδς ἀναχωρεῖ, id est, qui enim hæsitat non satis sibi cōstans quidnā postulet, ac prope modum nihil perseuerans in postulatione, statim recedit. exponunt autem Græca scholia his verbis locum illum, *Similis est fluctu maris qui à vento circumfertur*: siue vt Græci habent, *ἐπιζομῆνα*, id est, qui iactatur & rapitur: sicut enim mare nūc fluit ac refluxit, modò in hanc partē à vento rapitur, modò in aliam iactatur: ita qui hæsitat in postulationibus suis, neque in iis perseuerat, nunc animo vnā in partem iactatur, nunc in aliam.

7. *Vir*

7. *Vir duplex animo.* Græcè est διπλοχρον, quem Græci interpretantur inconstantē & instabilē in petitione, quippe qui nunc præsentiu, nunc contrā futurorū bonorum tenetur desiderio: itaq; διπλοχρον dicitur quasi bianimus. quippe qui sit vacillanti & turbanti animo.

8. *Glorietur autem frater humilis in exaltatione sua.* Græcè est, ἡ ἡσταντῶν, id est, in sublimitate, noster autem legit ἡ ἡσταντῶν, id est, in exaltatione. Exaltationem autem vocat tribulationes pro Christo, per quas teste Paulo intrare nos oportet in regnum cœlorum. Hic autem mūdi sapientiam rider, dum exaltationē vocat & sublimitatē, quod ipsa summā putat ignominia, scilicet mūdo nullius esse precij. Quod verò sequitur, *Diues autem in humilitate sua*, Græcè est ταπεινωσῶν, i. humiliatio ne, quo loco Græca scholia dicunt eclipsim esse, vt sit sensus, Diues autem in humiliatione sua erubescat, sed quam eclipsim ne nimis durus videretur, de industria affectarit apostolus: alioqui ironicè legendum est, Glorietur diues, qui nunc suis diuitiis effertur, in humiliatione, quæ illū manet: neque enim fluxa hæc illius gloria stare diutius potest, qui nimò sicut flore sceni velociter transeunte, vbi sol illuxerit paulò ardentior, arefcit scenum, peritque illius decor & gloria: ita subito transeunte mundana illa diuitum gloria, vbi per ardorem districti iudicij, seu in morte, seu nouissimi, sol illuxerit iustitiæ: reproborum diuitum decor perit & gloria: quemadmodum de sceno præmisit, quod decor vultus eius deperit: vbi Græca habent, ἡ ἡσταντῶν, quo loco Græca scholia dicunt abusum esse apostolum vocabulo τῆς προσώπου, quod de homine tantum dicitur. Certè mollius erat si interpres vertisset decor faciei eius, quā vultus: nam vultus, quod quidem viderim, de homine tantū aut animātibus dicitur, facies verò de inanimis etiā. Salustius enim de vrbe dixit, qui bus rebus immutata facies vrbis erat: & de arbore Plinius, nec arboris ipsius quæ sit facies constat: ita facie sceni re ctius dixeris quā vultum. Sicut ergo scenū, inquit, aruit, & decor faciei eius deperit:

Ita

Ita diues in itineribus suis marcescit, id est, in actionibus, per quas superbus ambulabat, peribit. pro eo autem quod penè omnes Græci habent *τῆς τροπῆς*, i. in viis aut itineribus: antiquus codex Græcus sumptus è bibliotheca diui Dionysij iuxta Lutetiam Parisiorum, habet *τροπῆς*, per simplex, id est, in abundantis suis & facultatib⁹, quodvtrique magis hoc loco quadrat, quod scilicet diues in diuitiarum affluentia marcescit.

9. Nemo quum tentatur, &c. Antea nomine tērationis persecutiones intellexit: nunc de iis agit, quas interiorius instigāte diabolo, vel suadente naturæ fragilitate toleramus. sic enim Augustinus de verbis domini: Est tentatio inducens peccatum, qua deus neminem tentat, est & tentatio probans fidem, qua tentare deus hominem dignatur. Nemo, inquit, quum tentatur, dicat quoniam à deo tentatur, Græcè *ὅτι ἀπὸ θεοῦ πειράζεται*, id est, quoniam à deo tentor, & ita habet Latinus codex, ante annos sexaginta prælo excusus: *Quoniam deus*, inquit, *intentator est malorum*. Græcè *ἀπειράστος* quod actiue & passiuè sumi potest, Passiuè sensus est: Deus malis nostris non tentatur, id est, malitiis: sed præstat actiue legere: quod scilicet, deus malos homines non tentat: hæc enim sententia refertur ad præcedentem: Nemo dicat quoniam à deo tentatur: deus enim intentator est malorum: quod simili sententia confirmat, dicens, Ipse autem neminem tentat. vnusquisque verò tentatur à concupiscentia sua abstractus & illectus in malum. pro illectus autem, Græcè est *διελκόμενος*, id est, inescartus: quod alludē ad concupiscentiæ suauitatem.

10. Concupiscentia, &c. Concupiscentia delectationem rei prohibetæ excitat, neque verò delectatio statim mortalis est, præsertim si in ea non immoremur: Impossibile est enim visis non affici: at quum delectationi iuncta concupiscentia *conceperit*, id est, delectationem ad consensum vsque perduxerit, tunc parit peccatum. Peccatum autem quum consummatum fuerit per plenum consensum & ex-

& externi operis executionem, generat mortem: mortem scilicet æternam & gehennæ.

11. Apud quem non est transmutatio, neque vicissitudinis obumbratio, Græcè, *καὶ ἔστι ἐνὶ παροδοῦν ἡ τροπὴ ἀποσκίασμα*, τροπή autem mutationem & conuersionem significat: & Proclus in Sphæra, pro solis reciproca-

11 apud quē non est trāsmutatio, nec vicissitudinis obumbratio. 12 Volūtariē enī genuit nos verbo

tionē sumit, cuius hæc sunt verba: *ἡ δὲ χειμερινὴ τροπὴ καὶ κλάσις, τέρμα δὲ τῆς τροπῆς μεσημβρίου προσόδου τῆς ἡλίου, καὶ τὴν χειμερινὴν τροπὴν περιήκει*, quæ ita vertit Tho-

mas Linacer: Brumalis tropicus solis ad austrum progressi metā est, & brumalem eius in se reciprocaionem habet. Norandum autem quod quanto magis sol accedit ad nos, tanto minus vmbrae facit: contra quanto magis recedit, tanto plus. Itaque *ἀποσκίασμα τῆς τροπῆς*, dicitur obumbratio solis, quæ fit per vices, & per ipsius reciprocaionem, atque à tropico in tropicum conuersionem. Vult ergo Iacobus quod apud patrem luminum à quo omne datum optimum & donum perfectum, lumen est perpetuum gratiæ & bonitatis: nec transmutatio vlla est, aut vicissitudinis obumbratio, id est, vicissitudinaria luminis obumbratio, quomodo in sole nostro est per τὴν τροπὴν, id est, solis conuersionem, & à tropico in tropicum reciprocaionem. Deus enim lux est (inquit Ioannes) & tenebræ in eo non sunt vllæ. Certè Augustinus in libro de speculo, hunc locum bellè ad eam intelligentiam explicat, dicens: Deus omnipotens, apud quem non est transmutatio. & ideo cursus temporis noctis dieique alternatione apud te nequaquam variatur: hoc verè est *τροπὴς ἀποσκίασμα* obumbratio scilicet, per conuersionem solis & reciprocaionem à tropico in tropicum: hoc autem in deo non fit, quippe qui immutabilis. Ideoque apud eum nulla nox, dies autem perpetua, quia lux est indeficiens. Augustinus libro primo de ciuitate dei, legit, nec momenti obumbratio, & ita *ἐστὶν*, quod momentum significat pro *τροπὴς* legisse videtur, & sic effert sensus, apud quem nec vlla transmutatio, nec etiam momentanea obumbratio.

12. Voluntariē, &c. voluntate scilicet, non necessitate. Græcè est *βελήεις*, id est, volēs. Genuit autem non carnaliter, sed spiritualiter verbo *veritatis suæ*, id est, per fidem in verbum, & vnigenitum verbum sicut Ioannes ait, Potestatem dedit filios dei fieri iis qui credunt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex deo nati sunt.

13. *Ut simus initium aliquid creaturae eius.* siue creaturarum, nam Graece est τὸν κτισμῶν, id est, ut principatum obtineamus inter creaturas eius: quem sensum magis explicant Graeca, si ἀπαρχὴν, pro primitiis sumamus, hoc modo: Ut simus primitiæ quædam creaturarum eius, id est, excellentiores ac præstantiores inter omnes creaturas. Interpretatur enim Graeci, τὴν ἀπαρχὴν τοῦς πρώτοις καὶ τιμιωτέροις, id est, primos & honore præcipuo dignos: κτίσματα autem, id est, creaturas, interpretatur κτιστὴν ὄραμιν, id est, creaturarum aspectabilem.

14. *Scitis fratres mei dilectissimi.* Graece ἀγαπητοί, id est, dilecti. noster legit ἱε, id est, scitis & intelligitis verum esse quod dico: quamquam Graeca nunc habeat ἔστ, id est, quapropter fratres mei dilecti, sit omnis homo velox ad audiendum, &c. nec habent ἄ autem, quod noster interpret legit.

15. *Non auditores tantum.* Erasmus negat inueniri ἄ tantum in Graecis codicibus, aut si inuenitur, ad ditum. Dionysianus tamen codex nō translatum in marginem, sed in contextu habet καὶ μὴ μόνον ακροαταί, id est, & non auditores tantum.

16. *Si quis auditor est verbi & non factor, hic comparabitur viro consideranti vultum natiuitatis suæ.* id est, natiuam faciem suam, in speculo: Considerauit enim se & abiit, & statim oblitus est qualis fuerit. Si quis auditor tantum verbi, omnem euangelij fidem teneat, mysteria omnia nouerit, nequaquam autem ad euangelij normam uiuat, digna fide opera faciens, hic proculdubio similis est illi, qui natiuam faciem suam in speculo inspicit tantū, non sollicitus nauos abstergere, aut maculas abluere, atque ideo quia de curanda facie nō cogitauit, nec maculas abstergere studuit, statim ut se inspexit, abiit, ac mox oblitus est qualis fuerit: Sic qui auditor tantum est verbi, vultum quidem natiuitatis suæ spiritualis, qualis esse debet in euangelij verbi speculo videt quidem: sed videt tantū, nec ad illius normam

veritatis, 13 ut sim⁹ initium aliquid creaturae ei⁹. 14 Scitis fratres mei dilectissimi, Sit autē oīs homo velox ad audiendū: tardus autē ad loquendū, & tardus ad irā. Ira enim viri, iustitiā dei nō operatur. Propter quod abiicientes omnē immunditiam, & abundantiam malitiæ, in mansuetudine suscipite inistum verbum, quod potest saluare animas vestras. Estote autem factores verbi, & 15 non auditores tantum: fallētes vosmetippos. Quia 16 si quis auditor est verbi,

Pro. 17. d.

Ma. 7. d. Ro. 2. b.

mam per bona opera sese studet componere. Graeci explicat quod qui auditor tantum est verbi, videt, in literarum sanctarum speculo qualis quātūque sit. nimirum quod ad dei gloriam conditus est, & ad ipsius effectus similitudinem: sed quia auditor tantū non itē factor est diuini verbi, nō est illi curæ ad eiusmodi effigiē se cōponere: non magis quā illi qui se in speculo contemplat, statim abiit & oblitus qualis fuerit, curæ fuit nauos aut faciei suæ maculas abstergere.

& non factor: hic cōparabitur viro consideranti vultum natiuitatis suæ in speculo. Cōsiderauit enim se & abiit, & statim oblitus est qualis fuerit. 17 Qui autē perspexerit i lege perfectē libertatis & permāserit in ea, non auditor obliuio⁹ fact⁹, sed factor operis: hic beat⁹ in facto suo erit. Si quis autē putat se religiosum esse, non refrenans linguam suā, sed seducens cor suū: huius vana est religio. Religio mūda & immaculata apud deum & patrem hæc est, Visitare pupilos & viduas in tribulatione eorum: & immaculatum se custodire ab hoc seculo.

17. *Qui autem perspexerit in lege perfecta libertatis, & permāserit in ea:* Graecē δ' ἐπαρκύβητος εἰς νόμον τελείον ἢ τῆς ἐλευθερίας, i. qui prospexerit in legem perfectam, quæ est libertatis, & permāserit in ea: παρακύβητος autem vnde hic est aoristus, παρακύβητος ἄ παρὰ & κύβητος cōponitur, itaque quum κύβητος significet inclinare se & demittere oculos ad aliquid intendum, & παρὰ in compositione non tantum significet obiter sed etiam trans ac prope, ut in

παρακλῆσθῆν, mihi videtur παρακύβησθῆν, de eo dici, qui intuenti studio ac penitus introspicendi sese inclinat: atque ita sensus esset, si quis propius in legem libertatis inspexerit. & quia inspicere non sufficit, ut antea dixit de eo, qui vultum suum intuetur in speculo & statim abiit, addidit, & permāserit in ea. quidam Graeci addunt ὄρατος, id est, sic: id est, qui ut propius legem intueatur sese inclinat, & sic videndi studio intentus in ea permāserit, non auditor obliuiosus factus, (ut is qui se in speculo contemplatus abiit) sed factor operis, hic beatus in facto suo erit. Legem autem perfectæ libertatis seu perfectam legem in libertate sitam legem euangelicam signat, per quam liberati a filio dei, verē liberi sumus.

1. No-

i. *Nolite in personarum.* i. nolite existimare profuturā vobis fidē & fiducia quā habetis in Christū Iesum dominū gloriæ, si quidē accipitis personas neq; enim verē cōfiditis in Christū, quando speretis pauperibus, & à conuētū vestro publico abiecit, diuites honoratis, illisq; assurgitis. sic enim ostēdistis non omnē vos in Christum fiduciā collocare, qui nō nihil à ditioribus speratis:

ARGVMENTVM CAP. 2.

Inhibita personarum acceptione, pauperes à deo electos ostendit, deinde ne qua in re legem prauaricentur, hortatus, ad misericordiam inuitat, multis scripturæ testimoniis docens mortuam esse absque boni operibus fidem.

CAPVT II.

2. *Nōne iudicatis apud vosmetipsos?* Interpret legit *διηκριβετε*, id est, nōne iudicare præsumitis? quod Christus vetat, dicens: nolite iudicare, & non iudicabimini. nōne ergo iudicatis apud vosmetipsos, id est, vestra auctoritate iudicium de fratribus vsurpatis, dum falsō & iniquē pauperem contumelia, diuitem honore afficiendū putatis? & facti estis iudices cogitationum iniquarum. i. iniquē iudicantes, dum pauperes negligitis, & diuitibus assurgendum dicitis? Græca tamen quæ nunc extant, habent *καὶ διηκριβετε ἰν ἐπιταῖς*, ubi ἰν καὶ, vt latinum, & *ἐπιταῖς* est. Hoc est, nōne iam iudicati & conuicti estis apud vosmetipsos, & cogitationum iniquarum iudices facti? Græci explicant iudices cogitationum iniquarum, id est, iniqui iudices: mihi ἰν ἐπιταῖς, non tam cogitationum quā rationationum signifi-

FRatres mei,² nolite in personarum acceptione habere fidem domini nostri Iesu Christi gloriæ. Etenim si introierit in conuentū vestrum vir aureum anulum habens, in veste cādida: introierit autem & pauper in sordido habitu, & intendatis in eū qui indutus est veste præclara, & dixeritis ei, Tu sede hic bene: pauperi autem dicatis, Tu sta illic, aut sede sub scabello pedum meorum: nōne iudicatis apud vosmetipsos: & facti estis iudices cogitationum iniquarum? audite fratres mei di-

significare videtur, vt sit sensus, facti estis iudices per uerū rationationum. i. per uerū rationantes, dum indicatis & concluditis, hunc honorandū quia diues, illū abiiciendum, quia pauper est. 3. *Nōne ipsi blasphemant bonum nomen, quod inuocatum est super vos:* multi ac penē omnes de diuitibus infidelibus intelligunt: mihi potius lectissimū. Nōne de^o elegit pauperes in hoc mundo, diuites in fide

B
Leui. 19. d
Mat. 23. d
Mar. 12. e
Ro. 13. c.
Gal. 5. c.
Leui. 19. c
Deu. 1. c.
6.
16. d
Mat. 5. c.

& heredes regni, q̄ re p̄miser de^o diligentibus se? Vos autē ex honorastis pauperē. Nōne diuites p̄ potētū opprimūt vos: & ipsi trahunt vos ad iudicia? Nōne ipsi blasphemāt bonū nomē, q̄ inuocatum est sup̄ vos? Si tamē legē p̄ficitis regalē secundū scripturas, Diliges p̄ximū tuū sicut teip̄sū: benefacitis. si autē p̄sonā accipitis, peccatū operamini, redargutiā lege quasi trāsgressōres. ⁴ Qui cunq; aut̄ totā legē seruauerit, offendet autē in vno: fact^o est oīm re^o. Qui enī dixit, Nō mœchaberis, dixit, & non occides, Quodd si nō mœchaberis, occides autē: facti Christianis, bonum Christi nomen blasphemabant. Dū enim pro re nummaria litigari à Christianis inter se, viderent infideles: ad blasphemias & conuicia Christi fidem trahebant.

4. Quicunq; totam legem seruauerit, offendet autem in vno, factus est omnium reus. non quod quis fur est, idem homicida sit aut adulter: sed quū (vt ait Paulus) debitores simus vniuersæ legis faciendæ, qui in vno p̄cepto mortaliter offenderit, omnium reus est factus, quia legis vniuersitatē, quē implere oportebat, nō impleuit. August. & Beda exponunt, qui offenderit in vno. i. p̄cipuo charitatis p̄cepto, quæ est plenitudo legis, quodammodo omnium reus est, quia contra illud p̄ceptum facit, in quo pendent omnia. Nam in vno dilectionis verbo pendent omnis lex & prophete, & omnia in illam tanquam ad caput & summam sediguntur.

B

5. Sje

5. *Sic loquimini & sic facite, sicut per legem libertatis incipientes iudicari.* Græcè est *μὴ δουλεύετε τῷ νόμῳ*, i. iudicandi: hoc est, sic loquimini & facite sine vlla personarum acceptione, tanquam per legem libertatis, euangelicam scilicet, iudicandi: cuius transgressores maius iudicium manet, quàm Moisaicæ: (vt Paulus docet Hebræorum 1. & 10.) id est, tales vos gerite vt bo & factio, & tam cautè: quasi per legem libertatis, id est, euangelicam, quam regalem vocauit, iudicandi.

6. *Iudicium enim sine misericordia fiet, ei qui non facit misericordiam:* id eoq; tanquam per legem euangelicam iudicandi, misericordes esto te in pauperes, quia autè teruerat eos iudicij mentione facta tam leuiter, subdit, *Superexaltat autem misericordia iudicium.* Græci legunt *κατακαυχᾶται*, id est, exultat aduersus iudicium, quam illud *κατακαυχᾶται* a iunt sumi, *ἀντι τῶ νικῆ, καταγωνίζεται, ἀπὸ συμβλῶνα*, i. pro vincit, exuperat, & obtundit: fortè quia victores aduersus victos exultare solent. sensus ergo est iuxta

Græcos, quòd si contenderet misericordia cum iudicio, vinceret: quia miserationes domini super omnia opera eius, hoc modo nò malè vertit interpres, superexaltat: si modò ita vertit, ac non librisij vitio a pro u positum est.

7. *Si autem frater aut soror, &c.* quemadmodum nudum illud verbū, quod dicit fratri, ito in pace, saturare, nisi pastum re ipsa illi præbeas, nihil illum iouerit: ita nil te iuuat fides, congruis destituta operibus.

8. *Mortua est in semetipsa.* Græcè *καὶ ἑαυτῆς*, id est, per se: hoc est, sola sine operibus. quomodo autem fides sine operibus non iustificet, & quomodo ex operibus, vide in præfatione scholiorum in epistolas

epistolas diu Pauli, vbi Iacobus & Paulus conciliantur, in hoc videlicet quòd Paulus errorem Iudæorum refellit, qui se meritis bonorum operum, quæ in lege præcesserant ad euangelicam gratiam peruenisse putabant: asserentes non esse ad eam recipiendos Gentiles idololatrias: vnde asserit Paulus non posse iustificari hominem ex operibus fidem

9. *Ostende mihi fidem tuam sine operibus: & ego ostendā tibi ex operibus fidem meam.* Tu credis quòd vnus est deus. Bene facis, & ¹⁰ dæmones credūt & contremiscunt. Vis autem scire? ¹¹ *ô homo inanis, quoniā fides sine operibus* otiosa est? Abraham pater noster nōne ex opibus iustificatus est, offerens Isaac filium suū super altare? Vides quoniā fides cooperabatur operibus illius: & ex operibus fides cōsummata est? ¹² Et suppleta est scriptura, dicēs: *Credidit*

Gen. 22. b)

minem ex operibus fidem præcedētibus. Hic autem arguit eos Iacobus, qui sumpta ex verbis Pauli occasione, semel indepta fide otiosi degebant, satis esse illam credentes vel otiosam, ad salutem: qua in hæresi multos annos fuisse Lutheranos docet Georgius Vincelius, homo diu Lutherismo addictus, dei autem gratiā ad fidem & ecclesie vnionem reuersus, & acer Lutherismi oppugnator.

9. *Ostende mihi fidem tuam sine operibus.* Interpres legit *ἐκ τῶν ἔργων σου*, id est, sine operibus tuis: Græca autem

habent *ἐκ τῶν ἔργων*, id est, ex operibus: & facilis est lapsus ab *ἐκ τῶν* & contrā, quamquam textus Veronensis habet tantum, *ὅτι ἔργα μου τὴν πίστιν σου*, id est, ostendē mihi fidem tuam: deinde, & ego ostendam tibi ex operibus fidem meam: quasi diceret, tu qui opera non habes, fidem ostendere non potes: ego quam habeo, ex meis operibus ostendere possum. Est autem sensus, Tu qui rectè operari negligis, falsò te fidem habere iactas: quod si ita est, ostende mihi ex operibus fidem tuam: & ego ex operibus fidem meam ostendam.

10. *Dæmones credunt,* quando consentiunt ex euangelio Matt. Quid nobis & tibi Iesu fili dei?

11. *ô homo inanis,* i. anem vocat, fructu bonorum operum vacuum, de nuda fide gloriautem.

12. *Et suppleta est scriptura.* Græcè *ἡ πληρωθήνη*, id est, impleta est, dicens: *Credidit Abraham*, id est, sensus scripturæ dicentis *Abrahæ fidem* imputatam esse ad iustitiam, impletus est: quando ad fidem ipsius accesserunt opera, vt filij oblatio.

1. Nolite plures magistri fieri, his verbis multorum effraznem inhihet au-
daciam, qui statim vt baptizati erant remere docedi alios munus
vsurpabant: ita vt quida Antiochia profecti docerent non esse si-
ne circuncisione salutem. Acto. 15. & 1. Timoth. 1. Quidam aberran-
tes conuersi sunt ad vaniloquiū, volentes esse legis doctores, non in-

telligentes neque que lo-
quantur, neque de quibus
affirmant. Ambitionē igitur
inanis tituli, & doctri-
narū varietatē inhihet Ia-
cobus, alio qui sese Paulus
doctore gētiū iure appel-
lat. Nolite ergo ambire
(inquit) docendi mānus,
alioqui maius iudiciū. i.
cōdenationē (vtrūq; enim
significat *ἡ κριμα*) sumitis,
vbi pro sumitis Græci le-
gūt *ἀνέλαβον*, i. sumem⁹ &
incurrer⁹ in multis enim
omnes, offendimus: quōd
si omnes, multō grauius,
qui docendi munus ge-
runt: quādo verbo & exē-
plo lucere aliis debent.

2. Si quis in verbo nau offen-
dit, hic perfectus vir. quōniā
est admodum difficile nō
labi in verbo, qui linguā
suā ab omni malo, aut
otioso verbo cōtinet, in-
dubiē pfectus est, & totū
etiā corpūs frēno circūdu-
cere potest. i. instar periti
sefforis carnē suā domiare,
ne pro more ferocientis
eq quō lubet feratur; sed
per rectū iter illam agat.

3. Si autem equi fræna, &c. va-
ria sūt olim lectio. Græ-
cis & Latinis. Beda idicet

Abraham deo, & reputatū est il-
li ad iustitiā, & amicus dei ap-
pellatus est. Videtis quoniā ex o-
peribus iustificatur homo: & nō
ex fide tantū? Similiter & Raab
meretrix nōne ex operibus iu-
stificata est, suscipiens nūtiōs, &
alia via eiiciēs? Sicut enim corpus
sine spiritu mortuum est: ita &
fides sine operibus mortua est.

ARGUMENTVM CAP. 3.

Docendi ambitione coercita, lingua como-
da & incommoda aperit: deinde ab emulatio-
nibus & contentianibus deterrens, animalis
& spiritualis ac celestis sapientie differenti-
am explicat.

CAPVT III.

Nolite plures magistri fieri
fratres mei, scientes quoni-
am maius iudiciū sumitis.
In multis enim offendimus om-
nes. Si quis in verbo non offen-
dit: hic perfectus est vir, potens
etiam fræno circūducere totū
corpus. Si autem equis fræna in
ora mittimus, ad cōfertiendum
nobis, omne corpus illorū circū-
ferimus. Et ecce, nauescū magne
sint,

Gen.
254.
Re.
44.
Gal.
34.
Ioh.
244

legi quibusdam, Sicut autem: Græca autem habet, *ἵψη* vel *ἰψή*, ecce
equis fræna, &c. noster legit, *ἵψη*, id est, *ἵψη* autem, & similiter cum
illo codex Veronenfis *ἵψη*. Est ergo sensus, Si autem equis fræna
in os mittimus ad cōfertiendum nobis: Græcè *ἵψη* & *ἰψή* *ἵψη* *ἵψη*
& *ἵψη*, i. vt nobis illi pateant, vt que obediētes illas, nobis ac mo-

rigeros reddamus, & om-
ne corpus illorū circū-
ferimus. i. pro arbitrio a-
gimus: subaudiendum ad
hunc locum, inquit Beda,
quanto magis efficiendū
est, vt nobis ipsis fræna
continentiæ in os mittra-
mus: mihi autem videtur
hoc loco, & omne corpus
illorum circūferimus, &
ac Græcum *ἵψη* superflue, vt plerun-
que sic, & tunc nihil supplēdum, est que sensus: Si autem in
ora equorum frænos mittimus, omne illorū corpus circūferimus: ita
qui lingua fræna imponit, quoquo vult eā agit, nec sinit præcipi-
tem ferri. Si legis, ecce abtē, connecto sequentibus, & omnīū sen-
sus est: quem admodum fræno molem corporis equini, vt visum
est, & quo visum est, agimus: & nauē quāto magis sint. Græcè *ἵψη*
ἵψη, id est, quum tantæ sint, & à ventis validis minentur. Græcè
ἵψη *ἵψη*, id est, agitur: nam in modico gubernaculo ad dirigē-
tis arbitrium aguntur: quasi diceret, videtis quantum ligni in
fræno, quantam vim habeat aduersus potestatem equum? quantula
ligni pars in ampla nauē possit? ita lingua modicum quidem mē-
brum est, sed tamen non negligenda. Sicut enim, si frēni curā non
habet, aut gubernaculi, p̄ceptis fertur equus, & nauis in profundū
ruit: ita nisi linguam dirigis, totum animi tui sefforē corpus præ-
ceptis agit: & totam corporis nauē mergit in profundum. Que etiam
minima videtur, magna tamen exultat, pro magna exultat. Græcè est
μικρολογεῖ: Est autem *μικρολογεῖ*, magnificē se iactare, & sese ven-
ditare: quod & *ἰψή* Græci dicunt. Et Beda indicat quibus-
dam legi pro exultat, exultat: eo sensu quo exultare significat iac-
tante gloriari, & impotentem se gerere: sicut sumit Tullius in
libro de Senectute de Fabio loquēs: Annibalem iuueniliter exul-
tantē, parietia sua mollicbat: quod & ferocire dicere possum⁹. Est
ergo Græcis sensus. Lingua etiam minutum membrū est, non est ta-
men contempnenda: *μικρολογεῖ* nanque sapius, id est, exultat & fe-
rocit, vt contineri non possit, nisi frænum adhibeas rationis. dein

de vim illius pergens ostēdere: Ecce (inquit) quantus ignis quam magnam sylvam incendit: pro *quantus*, Græcè est, *ὀλίγον*, id est, modicus ignis, unde potuit interpreti vertisse, quantulus: quantum textus Veronensis habet, *ὀλίγον* ἄλλοι *ἄλλοι*. i. ecce quantus ignis: & hoc modo ironicè legendū, Videte quanto & quam magno igni opus est ad incendendam sylvam: quam si dicat, non multo opus est: atque ita bene vertit interpretis. Bene autem igni comparatur, sicut enim à modica scintilla ignis profectus magnam læpe sylvam incendit, ita linguæ incontinentia suis nutrita licentiis magnam bonorum operum materiam læpe incendit & perdit.

4. *Lingua ignis est, universitas iniquitatis.* Græcè est *ὁ κέρας τῆς ἀδικίας*, id est, mundus iniquitatis, unde & rectè interpretis vertit universitas iniquitatis, quod universas in se iniquitates continet. Græci quidam exponunt *ἢν κέρας ἢ πλάθος*, id est, multitudinem: ut sit lingua multitudo & cumulus iniquitatum. Alij solumunt *ἢν κέρας*, & mundum pro ornamento: ut lingua sit ornamentum & honestum iniquitatis operimentum: nam de vi & potestate linguæ Græca scholia hoc loco aiunt: *κέρας τῆς ἀδικίας ἐστὶ τῆς πᾶν ἁμαρτιῶν ὑψηλοῦς ἀπέπτης*, id est, ornatam reddit iniquitatem vi quadam oratorum dicendi vehementissima.

5. *Inflamat rotam natiuitatis nostræ inflammata à gehenna,* pergit ostendere linguæ incommoda ferocientis, ut compescere illam studemus: quam & superius universitatem iniquitatis, id est, omnia in se mala continentem vocavit. Inflamat, inquit, & incendit rotam natiuitatis nostræ: Græcè, *ἢν τροχόν*, id est, incessabilem vitæ cursum, quo à die natiuitatis vsque ad mortem velut semper currente rota incessanter agimur: vel *τροχόν* vltima acuta, id est, rotam aut rotationem natiuitatis nostræ: quo vocabulo vitam nostram intelligunt. Græci, quod semper in se voluatur, inflammat autē lingua noxia vitam nostram, quum statim omnem nostræ conuersationis rationem praua loquendo contaminat: & naturæ in primo parente læsæ vitium, noxiis & inepris sermonibus auget & incendit. Non est autem natura huiusmodi, sed ob læsæ naturæ vitio id fit. unde ait, à gehenna inflammata, id est, incitata à diabolo gehennæ & inferni cine.

6. *Omnis*

6. *Omnis enim natura.* deterior est lingua peruersa omni re alia, quæ bestias ferocitate, volucres leuitate, serpentes virtutibus præcellit, quod omnia hæc truculenta, hominum industria domantur: sola lingua domari nequit, pro eo autē quod habet, volucrum, serpentum & cæterorū, videtur legisse interpretis, *ἢν τῶν ἄλλων*, id est, aliorum siue cæterorū: quam Græca habent *τῶν ἰωλίων*, id est, marinorum: quasi naturam marinorum beluarū mansuescieri Iacobus dicat, sicut delphinas cicuratos legimus. Et forte interpretis vertit cetorū, quod cetus belua sit marinorum ferocissima: & librariorū vitio fortassis positum est cæterorum pro cetorum. itaque inquit, quum ferocissima quæq; cælo, terrâ, ac mari dometur animalia: linguā hominum nullus domare potest: est enim malum in quietū, Græcè *ἀκαταστατόν*, id est, incoercibile: teneri enim ab alio & coerceri nequit.

à gehēna. 6. *Omnis enim natura bestiarū & volucrū & serpentū & cæterorū domantur, & domita sunt & natura humana: linguā autē nullus hominū domare potest, inquietum malum, plena venenō mortifero.* In ipsa benedictio deū & patrē: & in ipsa maledictio homines quæ ad imaginē & similitudinē dei facti sunt. Ex ipso ore præcedit benedictio & maledictio. Nō oportet fratres mei hæc ita fieri. Nūquid fons de eodē fontamine emanat dulcē, & amarā aquā? Nūquid potest fratres mei ficus vvas facere, aut vitis ficus? Sic neq; falsam, dulcem potest facere aquā. Quis sapiēs & disciplinatus inter vos? Ostēdat ex bona conuersatione operationē suam in mansuetudine sapiētīe. Quod si zelū amarū habetis, & contentiones sint in cordib⁹ vestris: nolite gloriari & mēdaces esse aduersus veritatē. nō est enim ista sapiētia

7. *Nūquid potest ficus vvas facere?* aut aliter legit interpretis quam Græca habeant scilicet *ὄλεας*, id est, oleas, aut quod verius est, oliuas vertit, quemadmodum legit & interpretatur Beda: sed à quopiam propter verbum vitis, cōuersum est in vvas: hac autem & præcedēte parabola, ostendit non esse congruū, imō præter naturā esse, ut ab eadē lingua aut ab eodē ore (id enī significat ex ipso ore. i. eodē) maledictio præcedat & benedictio: quod idem fons dulcem & amarā aquam scaturire non potest neque ficus
B iiii oleas

oleas aut uvas producere, aut vitis ficus. Sic neque salsam dulcē potest facere aquam. Græca habent *ὕδωρ ὕδωρ μὴ ἀ πικρὴ ἔλκεν καὶ γλυκὴ ποιοῖται ὕδωρ*, id est, sic nullus fons dulcem & anaram aquam facere.

8. *Terrena animalis diabolica*. mundi sapientia terrena est, id est, terrenis bonis per auaritiam inhians. animalis, Græcè *ψυχικὴ*. i. carnalis, ab anima quæ pro affectu carnis plerūque sumitur, vnde Paulus: Animalishomo non sapit ea quæ sunt spiritus dei. Diabolica siue dæmoniaca. Græcè *δαιμονιώδης*. i. non à diuino sed diabolico spiritu proficiens. Omne enim quod est in mūdo, aut est concupiscentia oculorū, aut cōcupiscentia carnis, aut superbia vitæ, quæ opus propriæ est diaboli. Sapientia autem quæ de sursum est, pu dica est, Græcè *ἁγία*, id est, pura & casta, pacifica, modesta: *ἡσυχία*, id est, humana & æquabilis, suadibilis, Græcè *ἡσυχία*, tractabilis, cui facillè persuaderetur. *Bonus consentiens*, hoc in modernis Græcis deest. *Iudicans sine simulatione*, Græcè *ἀδιδουκίτος καὶ ἀνεπιεικής*, id est, neque dissimulās neq; aliena facta diiudicās, & cōdēnans.

1. *Nōne ex concupiscentiis vestris?* Græcè est, *ἢ ἐκ τῶν ἐπιθυμιῶν*, id est nōne illic, ex voluptatibus siue libidinibus & deliciis vestris? vt hoc nomine non modo rei veneræ, sed cuiuscunque appetitum illicitum intelligas.

de sursum descēdēs à patre luminū: sed ⁸ terrena animalis, diabolica. vbi enim zelus & cōtētio: ibi incōstantia, & oē opus prauum. Quæ aut de sursum est sapientia, primū quidem pudica est: deinde pacifica, modesta, suadibilis, bonis cōsentiēs, plena misericordia & fructib⁹ bonis, iudicās sine simulatiōe. Fructus aut iustitiæ, in pace seminatur, faciētibus pacē.

ARGVMENTVM CAP. 4.

¶ *Concupiscentia malū vnde bella & lites oriuntur manifestatis, rationem quorū plerūque non exaudiamur ostendit. Deinde reiecta mundi amicitia deo humiliter paretillos admonet, animas suas affligere & detractionem vitare ac nihil certo ob vitæ instabilitatem sibi promittere.*

CAP. IIII.

Vnde bella & lites in vobis? ¹ Nōne ex concupiscentiis vestris, quæ militant in mēbris vestris? Concupiscitis,

2. *Occiditis*

2. *Occiditis & zelatis*, pro occiditis, quidam Græci codices habent *ἐθισθη*, id est, inuidetis. Græca scholia exponunt cedes & bella spiritualiter de nece animarum.

3. *Nō postulatū*, id est, non bene postulatis: vnde subdit, petitis & non accipitis, eo quod male petatis, vt in concupiscentiis siue (vt prius) libidinibus & deliciis infumatis & cōsumatis.

& nō habetis: ² occiditis & zelatis, & nō potestis adipisci, litigatis & belligeratis nō habetis propterea quod ³ nō postulat. Petitis, & nō accipitis, eo quod male petatis, vt in cōcupiscentiis vestris infumatis. 4. *Adulteri, nescitis* q̄ amicitia hui⁹ mūdi, inimicitia est dei? Quicūq; ergo voluerit amicum esse seculi hui⁹: inimicum dei cōstituitur. An putatis q̄ inaniter scriptura dicat, ¹ Ad inuidiā cōcupiscit spiritus q̄ habitat in vobis? Maiorem autē dat gratiam. Propter quod dicit, de⁹ superbis resistit: humilibus autē dat gratiam. Subditi ergo estote deo: resistite autē diabolo: & fugiet à vobis. Appropiate deo: & appropinquet vobis

1. Pe.
5. b.
Eph.
4. f.

6. *Ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat in vobis*. Græcè est *κατακωλύει*, id est, habitauit: propter quod mihi non de spiritu hominis vt putauit Eras⁹: sed de spiritu sancto qui per baptismū habitare cœpit in nobis, intelligere videtur: tum ob sequentem locum: maiorem autem dat gratiā: qui de spiritu hominis intelligi non potest. Est autem sensus, nolite putare inaniter dictum quod spiritus sanctus qui vos inhabitat per baptismum, cōcupiscit vos vestrique desiderio ardet (hoc enim significat verbum *κατακωλύει*) vel vt que ad inuidiam. De spiritu enim sancto per *ἀδελφὸν ὁμιλοῦσαν* tanquam de homine loquitur. Sicut enim procus & zelotypus si cuius feruenti amore teneretur, non fert aliū quem amat alteri amicitiam præstare, inuidetque illi quem amari sentit: sic spiritus sanctus nostri (vt ita loquar) præ nimio amore zelotypus, non fert indignaturque si quid huius mundi secum in amicitiam recipiamus: neque in amicitia sui ritalem admittit.

7. *Ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat in vobis*. Græcè est *κατακωλύει*, id est, habitauit: propter quod mihi non de spiritu hominis vt putauit Eras⁹: sed de spiritu sancto qui per baptismū habitare cœpit in nobis, intelligere videtur: tum ob sequentem locum: maiorem autem dat gratiā: qui de spiritu hominis intelligi non potest. Est autem sensus, nolite putare inaniter dictum quod spiritus sanctus qui vos inhabitat per baptismum, cōcupiscit vos vestrique desiderio ardet (hoc enim significat verbum *κατακωλύει*) vel vt que ad inuidiam. De spiritu enim sancto per *ἀδελφὸν ὁμιλοῦσαν* tanquam de homine loquitur. Sicut enim procus & zelotypus si cuius feruenti amore teneretur, non fert aliū quem amat alteri amicitiam præstare, inuidetque illi quem amari sentit: sic spiritus sanctus nostri (vt ita loquar) præ nimio amore zelotypus, non fert indignaturque si quid huius mundi secum in amicitiam recipiamus: neque in amicitia sui ritalem admittit.

Quum

Quum ergo prædixisset quòd plerunque postulata non accipiât quia noxia postulant, ne putetis, inquit, inaniter dictum, quòd spiritus sanctus vel ad inuidiam vsque vos concupiscit, vestri que de siderio flagrat mundo & diabolo inuidens, qui vos ab sese abalie narât: *maiores autem dat gratiam* spiritus sanctus scilicet, quàm mundus: cui⁹ amicitia deo vos inimicos reddit. quibus autem dat gratiâ? humilib⁹, sicut ait, propter quod dicit, sub. scriptura, deus superbis resistit, humilib⁹ autem dat gratiam, hic locus in quibusdam dicitur Græcis codicibus: & loc⁹ præcedens; Ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat in vobis, verbis expressis in bibliis non inuenitur, licet sensu ipso facile sit inuenire.

6. *Emundate manus peccatores,* id est, externas actiones, & *purificate corda,* internas animi actiones. *Duplices animo,* Græcè δὲ ψυχῆς, vbi

Græca scholia διψυχῶς vocant, qui nullum viuendi certum genus præstiterunt, sed vacillant semper: vanos scilicet & instabiles proposito homines.

7. *Miseri estote,* Græcè est ταλαπωπέσατε, id est affligimini: hoc est, affligite animas vestras & corpora, ieiuniis, orationibus & similibus rebus.

8. *Qui detrahit fratri & iudicat fratrem, detrahit legi & iudicat legem,* quasi ipsa non rectè fecerit verando ne detrahamus, aut quempiam iudicemus, id est, condemnemus. Hinc enim iudicare pro condemnare ponitur. Si autem iudicas legem, id est, vt Græca scholia explicant, condemnas & despicias, non es factor legis, sed iudex: qui iudicas & despicias quasi inutilem. Tuum autem non est iudicare neque abrogare legem, sed eius qui est vnus & solus legislator Christus: quam autem legē iudicat, qui fratrem iudicat eam quæ ait: Nolite iudicare & non iudicabimini.

Ibimus

9. *Ibimus in illam ciuitatem,* &c. Omnia hæc futura indicatiui Græcis sunt subiunctiui: scilicet, eamus, mercemur: sed interpres omnia legisse videtur per οἰμῆς, vbi autem est faciemus annum, Græci habent ἑνιαυτὸν ἓνα, id est, annum vnum; hoc est, annum vnum degerimus. pro eo autem quòd habet interpres, ecce nunc qui dicitis,

mū tuum? Ecce nunc qui dicitis, Hodie aut crastino⁹ ibimus in illam ciuitatem, & faciem⁹ ibi quidem annum, & mercabimur, & lucrum faciemus (qui ignoratis quòd erit in crastino. Quæ est enim vita vestra? Vapor est ad modicum parens: & deinceps exterminabitur) pro eo vt dicatis, Si dominus voluerit, & si vixerimus, faciem⁹ hoc aut illud. Nunc autē exultatis in superbis vestris. Omnis exultatio talis, maligna est. Scienti igitur bonum facere, & non facienti: peccatum est illi.

cum parens, id est, apprens, pro eo vt dicitur, id est, pro quo dicere debueratis, Si dominus voluerit. Nam hic locus (qui tamen ignoratis) vsque exterminabitur, per parenthesis legendus est. Id vult ergo Iacobus, quasi futurorum securi vobiscum proponitis & dicitis, illuc ibimus, mercabimur, lucrabimur: quum adiree deberetis, si dominus voluerit: quæ est enim & quàm longa vita vestra vt polliceri vobis illud audeatis: quid, inquam, nisi vapor & bulla, quæ statim vbi apparuerit, exterminabitur, id est, euanesceat & disperebit: nam Græcè est ἀφανίζομαι, id est, disprens & euanesceus.

ARGUMENTVM CAP. 5.

¶ *A congregandis diuitiis diuites auertit, admonens reddendam esse laborantibus suam mercedem: atque interim crapulis abiectis, patienter domini aduentum expectandum, & afflictiones constanter sanctorum exemplo tolerandas: deinde interdicto iuramento, tristibus orare, tranquillis psallere, & infirmis orare simul*

simul ac sancto rugi oleo suadet. demum efficacia vique orationis ostensa, ut peccantem fratrem ad meliorem frugem reducamus, hortatur.

1. *Æruginavit*, id est, æruginem contraxit. Est autem ærugo propriè æris vicium, sed ad alia etiã metallâ transfertur, & ad vicium quoque legetum.

2. *Quæ fraudata est à vobis*

Græcè, *ἡρασι, ἡρασι, ἀπὸ ἡμῶν*, id est, merces, qua illos ipsi priuastis & fraudastis, clamat scilicet ad dominum: & clamor eorum in aures domini. *Sabaoth*, id est, exercituum intravit: Græci pro clamor habent *αἱ βῆαι*, id est, clamores.

3. *Epulati estis*, Græcè *ἐπυλάσθητε*, id est, deliciati estis, genio indulistis.

4. *Addixisti iustum, & occidisti iustum*, pro addixisti, Græcè *ἐξέλασθη ἰσθμῶς*, id est, condemnastis: ideoque interpres vertit addixisti. est enim addicere morte dānare: vnde Cicero in Pisonem, huius ipsius domum euertisti, cuius sanguinem addixeras, id est, quæ morti addixeras: forte sciolus ignorans quid significaret addixisti, pro eo reposuit, adduxisti: nam in veteribus libris scriptum inuenitur addixisti: iustus autem iste de quo loquitur Iacobus, Christus est, de quo Stephanus Actor. 6. *Quem prophetarum non sunt persecuti patres vestri, & occiderunt eos qui annuntiabant de aduentu iusti: cuius vos nunc proditores & homicidæ fuistis. exprobat autem illis domini necem, quod cum iustum & suum Messiam occidissent, proque eo facinore lugere deberent, deliciis tamen & luxuriæ prorsus se manciparent: occidistis ergo iustum (ait) & non restitit vobis, Græcè *ἀντιδοῦναι*, id est, restitit in presenti, Græci habent *ἔρυσθησθε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἰσθμῶς ἀλάου, ἡρασι, ἀπὸ ἡμῶν, ἀπὸ τῆς καρπίας ὑμῶν, ὅς ἐν ἡμῖν ἐσθλὸς*, id est, deliciati estis lasciuistis,*

CAPVT. V.

Agite nunc diuites, plorate, **A**ylulantes in miseris vestris que aduenient vobis. diuitie vestra putrefacta sunt: & vestimenta vestra à tineis comesta sunt. Aurum & argentum vestrum: æruginavit: & ærugo eorum in testimonium vobis erit, & manducabit carnes vestras sicut ignis. Theaurizastis vobis iram in nouissimis diebus. Ecce merces operariorum qui messuerunt regiones vestras, que fraudata est à vobis, clamat: & clamor eorum in aures domini Sabaoth introiuit. Epulati estis super terram: & in luxuriis enutristis corda vestra. In die occisionis addixistis, & occidistis iustum,

lasciuistis, & enutristis corda vestra super terram, id est, quoad in terra vixistis, sicut in die occisionis victimarum, id est, quum solennes victimarum immolantur, quo die genio omnes indulgent, quasi diceret, omnes dies curando & in deliciis alendo corpori, dedistis, quasi perpetuo dies festi & geniales essent. Si non legimus & vt,

& non restitit vobis. Parietes igitur estote fratres, vsque ad aduentum domini. Ecce, agricola expectat preciosum fructum terræ: patienter ferēs donec accipiat temporaneum & serotinum. Patientes igitur estote & vos, & confirmate corda vestra: quonia aduentus domini appropinquauit. Nolite ingemiscere fratres in alterutrum: vt non iudicemini. Ecce iudex ante ianuam assidet. Exemplum accipite fratres exitus mali laboris & patientiæ, prophetas: qui locuti sunt in nomine domini. Ecce beatificamus eos

sensus est, in die victimarum, id est, solenni die paschæ, quo mactabantur victimarum, iustum Iesus occidistis.

5. *Patientes estote*. hic patientia non pro virtute tolerantia, sed pro longanimitate expectatione promissionum Christi sumitur, vnde Græcè est *μακροθυμία*, id est, longanimes estote.

6. *Temporaneum & serotinum* Græcè est, *ἐπιτορεῖον καὶ ἔσθιον*, id est, pluuiam matutinam siue tempestiuam & serotinam. Est autem sensus: Si agricola pro se terreni fructus patienter

expectat de caelo matutinam serotinamque pluuiam, neque ante deficit: quanto maiori longanimitate pro spe æternorum bonorum, largitorem eorum dominum Iesum expectare debemus? cuius aduentus non longè est, sed appropinquabit cito, siue appropinquauit, Græci habent, *ἤγγικε*.

7. *Nolite ingemiscere in alterutrum, vt non iudicemini*, id est, si inter expectandum domini aduentum variis vos pressuris & afflictionibus contingit affici, nolite ob id inuicem suspirare & ingemiscere: & contristari tristitia que est secundum hoc seculum, vt non iudicemini, id est, à domino propter impatientiam condemnemini. hoc enim non est constantis animi: sed fortiter durate, scientes quia ecce iudex ante ianuam assidet, id est, non longè est dominus, sed propè, qui & vestram patientiam remuneraturus & aduersariorum vestrorum iniquitatem est viturus.

8. *Exemplum accipite fratres laboris & patientiæ, & exitus mali*. in græcis eodictibus qui nunc extant, nihil est quod respondeat τῷ exitus mali, ne-

li, neque τῆς patientiæ, sed tantum est τῆς κακοπαθίας, ἢ τῆς μαρτυρίας, id est, laboris siue afflictionis & longanimitatis. Exitum autem malum quem posuit interpres, asperam sanctorum mortē accipere oportet, quam sancti prophetæ aliq; viri sancti passi sunt. hortatur itaque eos sanctorum prophetarum & Iob exemplo, ne deficiant in afflictionibus, considerantes quoniā beati & sancti pro deo & iustitia afflictati sunt.

9. Sufferentiam Iob audistis, & finem domini vidistis. Hūc locum quidam exponunt vidistis sufferentiam Iob & patientiam, quomodo videlicet sit remunerata, quando duplicia recepit in vita sua. Et finem domini vidistis, id est, exitum ac mortem Christi ignominiosam, quanta gloria cōpensata sit. Mibi videtur de Iob totus locus intelligendus, audistis Iob patientiam, & interim vidistis finem domini, id est, qualis illi finis & exitus à domino deo fuerit, ob id quod sequitur, quoniam misericors, valde misericors. Græcè πολὺσπλαγχνος est, & miserator: sicut enim afflicti Iob miserus est, sic & vestri miserebitur: vidistis ergo finem domini in Iob scilicet, id est, qualem afflictionum suarum exitum illi dominus dedit aucto in omnibus bonis & dupliciter multiplicato: quoniam misericors & miserator dominus, qui seruum Iob miseratus, & vobis tandem afflictis benignus præmiator aderit.

10. Nolite iurare, neque per cælum, &c. leuem, priuatam, frequentem, & indiscretam iurandi consuetudinem tollit his verbis: nam & iudicis auctoritate iurare quandoque licet, & ad persuadendam iis qui aliter credituri nō sunt, veritatē. nolite ergo iurare, &c. vt nō sub iudicio decidatis, interpres legit ἵνα μὴ ὑποκρισῶν, id est, vt non sub iudicio incidatis, Græca habent, ἵνα μὴ εἰς ὑποκρισῶν, quod quidam verunt, vt non in simulationem incidatis: nam qui iuramento asuescit, incidit in hypocrisim & simulationem, quando qui mentitur iuramento suo cupit verax videri. certē græca scholia ὑποκρισῶν sumunt ἀπὸ τῆς κρισεως, id est, pro iudicio & condemnatione, quomodo & noster interpres vertit.

17. AEquo

qui sustinuerūt. 9 Sufferentiā Iob audistis, & finem domini vidistis, quoniā misericors dominus est & miserator. Ante omnia autem fratres mei, 10 nolite iurare, neq; per cælum, neq; per terram, neque aliud quodcunque iuramētū. Sit autē sermo vester, est est, nō nō: vt nō sub iudicio decidatis. Tristatur autē aliquis vestrum? oret.

Mat. 5f.

3. Re.

17. a.

b.

Lm.

4. d.

Ma.

18. b.

11. Aequo animo est? psallar. Græcè, ἴσο μὲν τίς, ψάλλω, id est, lēto ac gaudio dibundo animo est? psallar. vnde errore librariorū factum est vt legeretur, Tristatur quis inter vos? oret aequo animo, & psallar, quū legendū sit oret: deinde pūcto facto, æquo. i. lēto animo est? psallar sed facilis est lapsus ab est ad oret, qui librarij vitio inoleuit p trista-

12 Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros ecclesie, & oret super eū, vngētes eum oleo in nomine domini, & oratio fidei saluabit infirmum, & alleuiabit eum dominus: & si in peccatis sit, remittetur ei.

13 Cōfitemini ergo alterutrū peccata vestra, & 14 orate pro inuicē vt saluemini. multū enī valet deprecatio iusti assidua. Elias homo erat 15 similis nobis passibilis: & oratione orauit vt nō plueret super terrā, & nō pluit annos tres & mēses sex. Et rursum orauit: & cælū dedit pluuiā, & terra dedit fructū suum. Fratres mei, si quis ex vobis errauerit à veritate, & cōuerterit quis eum: scire debet, quoniam qui conuerti fecerit peccatorem ab errore vię suę, saluabit animam eius à morte, & operit multitudinem peccatorum.

12 Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros ecclesie, & oret super eū, vngētes eum oleo in nomine domini, & oratio fidei saluabit infirmum, & alleuiabit eum dominus: & si in peccatis sit, remittetur ei.

13 Cōfitemini ergo alterutrū peccata vestra, & 14 orate pro inuicē vt saluemini. multū enī valet deprecatio iusti assidua. Elias homo erat 15 similis nobis passibilis: & oratione orauit vt nō plueret super terrā, & nō pluit annos tres & mēses sex. Et rursum orauit: & cælū dedit pluuiā, & terra dedit fructū suum. Fratres mei, si quis ex vobis errauerit à veritate, & cōuerterit quis eum: scire debet, quoniam qui conuerti fecerit peccatorem ab errore vię suę, saluabit animam eius à morte, & operit multitudinem peccatorum.

14. Orate pro inuicem vt saluemini. Græcè, ἰσῶντι, id est, sanemini: multum enim valet deprecatio iusti assidua. pro assidua Græcè est ἐπιεργασίην, id est, efficac.

15. Similis nobis. Græca paulò amplius habent, scilicet ἰμοιωσάτης, id est, similibus affectionibus obnoxius.

tur autem Græcè est κακοπαθίας, id est, affligitur.

12. Infirmatur quis in vobis? hinc, & ex loco Marci cap. 6. vbi dicitur de apostolis, Excuntes, vngēbant oleo multos ægros & sanabantur, trahitur sacramentum vnctionis, quo infirmos vngit ecclesia oleo sensibili & corporali, quod quidem est signum inuicibilis olei, quæ est vnctio spiritus.

13. Cōfitemini alterutrū peccata vestra. vt hoc loco inquit venerabilis Beda, in hac sententia debet esse illa discretio, vt quotidiana leuiāque peccata inuicem coræqualibus cōfiteamur, eorumq; quotidiana credamus oratione saluari: porrò grauioris lepræ iam mundiciam, iuxta legem sacerdoti pandamus, atque ad eius arbitrium qualiter & quanto tempore iusserit purificari curamus.

Argu-

Argumentum prioris epistolæ Petri.

Concessionis apostolus Petrus dispersis quaquaersus per Asiam Iudæis in Christum credentibus, exhortariam hanc scribit epistolam, adiuuans fortiter aduersus afflictiones durare, & professam in baptismo Christianismi puritatem ad finem usque tueri: magistris etiam infidelibus audientes esse, de in sui quemque officij adiuuans, totus est in formandis illorum animis.

EPISTOLA BEATI

PETRI APOSTOLI PRIMA.

ARGUMENTVM CAP. I.

¶ Preposita epigrapha, deo gratias agit qui nos ad tanta bona, æternam scilicet salutem, per Christum vocauerit, quam à propheta quidem prænunciatam, sed nobis exhibitam ostendit: deum pristinis concupiscentiis relicta in Christum sperare cum tremore hortatur, cunctis redempti sanguine sumus: demum ad mutam in cetera charitatem, obiter verbi diuini stabilitatem proponens.

1. Petrus apostolus, scribit Petrus Iudæis fidelibus, qui siue ex veteri dispersione, siue ex noua (quæ sub stephano facta est) in diuersas sese orbis partes receperant, vnde rectè aduenas & incolas, Græcè *παροικίους* vocat: qui regione sua pulsi alienam incolabant. Asia autem de qua hic, Asia minor intelligenda est. Electos autem dicit in sanctificatione spiritus, siue ut Græci habent, in sanctificatione spiritus, id est, per spiritum sanctificantem & in obedientiam & asperionem sanguinis Iesu Christi, id est, ut obedirent & crederet, & Christi

Petrus apostolus Iesu Christi, electis aduenis dispersionis ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Asiæ, & Bythinia, secundum præscienciam dei patris, in sanctificatione spiritus, in obedientiâ, & asperionem sanguinis Iesu Christi, gratia vobis & pax multiplicetur.

CAPVT I.

hirci

hirci aut vituli, quemadmodum olim) sanguine aspersi, à peccatis mundarentur.

2. *Benedictus deus & pater*, vult his verbis Petrus quod Christi resurrectioni regenerati sumus ad æternam illam hæreditatem possidendam, quæ auac quidem nobis non offertur, sed in cælis asser-

2. Co
1. a.
Eph.
1. a.

uatur. Pro eo autem quod *Benedictus deus, & pater domini nostri Iesu Christi*, qui secundum misericordiam suam magnam regenerauit nos in spem viuam, per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis, in hæreditatē incorruptibilem & incontaminatam & immarcescibilem cōseruatam in cælis in vobis, quæ in virtute dei custo dimini per fidem in salutem, paratam reuelari in tēpore nouissimo. 3. In quo exultabitis, modicum nūc si oportet cōstristari in variis tērationibus: ut pbatio vestra fidei multo præior auro (quod per ignem pbatum) inueniatur in laudem & gloriâ & honorem in reuelatione Iesu Christi, quæ cum non

B

interpres habet, qui custodimini, Græcè est *ἡ ἐλπίς ἡμεῶν ἐσθλῶν*: quæ autem significat custodire ciuitatem ab hostibus: vnde & *προσπίον*, præsidium ac locum munitum significat: itaque *προσπεσπιον* significare mihi videtur eos qui fide veluti munito præsidio asseruantur: ad salutem æternam consequendam.

3. In quo exultabitis, pro exultabitis, Græcè est *ἡ ἀγαλλίασις* id est, exultatis: sicut & paulo post, credentes autem exultabitis, &c. noster legit *ἀγαλλιάσιν* in futuro. vbi autem legitur *contristati*, puto vitium esse librorum, pro contristati: nam Græcè est *ἀποθνήσκω* à verbo *ἀποθνήσκειν*, quod significat tristitia afficio & vexo. Quod autem interpres τῶν πειρασμῶν tentationibus, vertit: præstat quàm experimentis, ob id quod sequitur. ut probatio fidei vestra (Hebraismus est) id est, probata & explorata fides vestra, explorata, inquam, tentationibus, & afflictionibus, multo præior auro, &c. vbi autem est, quod per ignem probatur, de sunt Latinis duo vocabula, *perit*, & est que sensus, Ut probatio fidei vestra auro quod perit, & igni purgatur, multo præior, in reuelatione Iesu Christi, id est, die iudicij quum reuelabitur iudex, & occulta cordium reuelabit, inueniatur in laudem, gloriam & honorem: id est, vobis celsisse ad laudem, gloriam & honorem.

C

4. In

4. *In quem nunc quoque non videntes creditis.* Græci non habent creditis, sed in quem non videntes, credentes autem exultabitis, siue vt Græci habent, exultatis lætitia inenarrabili reportantes finem fidei vestræ, salutem animarum vstrarum.

5. *De qua salute.* de qua salute vobis per Christum futura scrutati sunt prophætæ qui de futura in vobis vel ventura in vos gratia prophætârunt. scrutâtes in quod vel quale tempus venturam eiusmodi gratiam ac salutem illis significaret spiritus sanctus qui erat in eis, prænunciâtes venturas Christi afflictiones, & postmodum sequuturas eius gloriâs: quibus ita scrutantibus reuelatum est, quod non ista sibi canerent sed nobis, neque suo tempore euenirent ea quorû nobis prophetiâ & spem ministrabant, sed nostro: quæ quidem olim ab illis prædicta nuper ab apostolis spiritu sancto superne misso afflatis, nunciata sunt nobis: *in quæ desiderant angeli prospicere:* nouissima hæc particula græcis aliter legitur: habent enim vsq; id est, in quæ, scilicet mysteria desiderât angeli: prospicere. noiter interpretis legit vsq; id est, in quem & quidam referunt ad Christum, in quem prospicere illi desiderât, non quod non prospiciant, sed quia, prospicientes nunquã fatiantur, sed quod fruuntur magis, eo frui magis sitiunt. Beda putat etiã ad spiritum sanctum referri posse. Pro eo quod est, *significaret in eis spiritus,* Græcè est *ἐν αὐτοῖς πνεῦμα*, id est, spiritus qui in eis est. vbi est prænunciâtes, Græci habent *προμαρτυροῦντων*, id est, protestans siue prætestificans. vbi est *Posterioris gloriâs,* Græci habent *τῆς μετὰ ταῦτα δόξης*, id est, securas post tot afflictiones, gloriâs. Quoniam autem optime Lector hucusque obscurior mihi visus est Petri contextus, placuit in gratiam tui dilucidius hoc modo explicare.

Dilucida

Dilucida explicatio inijt primi capituli.

Petrus Iesu Christi apostolus, incolis & aduenis fidelibus, per Pontum, Galatiam, Cappadociam, Asiam & Bithyniam dispersis, ac iuxta dei patris præscientiã & præcognitione per sancti ficanem spiritum, in hoc vt fidei obedirer, & Christi sanguine aspersi mundarentur, electis, salutem. Gratia in vos & pax augeatur & crescat. Laudetur deus & pater domini nostri Iesu Christi, qui pro immensa sua misericordia per resurrectione Iesu Christi ex mortuis in spem nos viuam regenerauit, & in hæreditatem nunquam marcescentē, sed corruptionis & maculæ nesciã, vobis olim in cælo repositam: vobis, inquam, qui dei virtute ac fide sanquam præsidio muniti, asseruamini in salutē quæ in parato ac præopto est vt nouissimo tempore reueletur: in quo nimirum deo exultatis, quãquã nunc paulo momento variis tationibus & tribulationibus afflicti & cõtristati: quod opportunum vobis est ac necessarium, vt explorata vestra fides ac probata, auro ipso (quod etsi tandem aliquando perit, per igne tamen exploratur) longè preciosior, vobis honori, gloriæ ac laudi fuisse inueniatur, quã sese mundo palam faciet Christus Iesus: quæ nondum inspectum diligitis: in quæ etiam quã nondum videritis, creditis: ac credentes ineffabili lætitia exultatis & gloriosa, sine inde ac fructum fidei vestræ referentes animarum vstrarum salutem: de qua inquisierunt scrutati quæ sunt & ipsi prophætæ, qui de collata in vos gratia antè prædixerunt, anxie scrutantes quo qualive tempore habitans in eis Christi spiritus, venturas illis ostenderet, de quibus testimonium antè tulerat, Christi afflictiones, & postmodum subsequuturas gloriâs: quibus reuelatum est, quod non sibi suoque tempore, sed nobis ea canerent, & ministrarent, quæ nuper vobis per apostolos euangelicæ veritatis ministros spiritu sancto de cælis misso nunciata sunt: in quæ desiderant vel ipsi angeli penitus inspicere.

C 6 Propter quod, succincti libos mentis vestræ, sobrij perfecte sperate in eam quæ offertur vobis, gratiam, in reuelatione Iesu Christi quasi filij obedientiæ, non configurati prioribus ignorantia vestræ desiderijs, sed secundum eum qui vocauit vos,

6. Propter quod, hic locus satis est facilis intellectu. Succingit quidem libos corporis, qui per continentiam, concupiscentiã refrænât carnis: mentis autem libos succingit, qui à noxijs erroribus intellectum & à vanis illicitisque cogitationibus & internis

C ij

internis desideriis coërcet affectum. Itaque succincti perfecti sperare in eam quæ vobis offertur gratiam, siue perfectè sperate. Græci enim habent τελείως, id est, perfectè, in gratiam quæ offertur vobis, scilicet consummata, in reuelationem, id est, quando reuelabitur Iesus. Græci tamen habent ἐν ἀποκαλύψει, id est, in reuelatione. Non configurati prioribus ignorantie vestre desideriis. Græcè est, μὴ συγκριμένοι μὲν τοῖς ἀποστόλοις ἐν τῇ ἀγνοίᾳ τῶν μυστηρίων, id est, nequaquam conformati & addicti prioribus illis quæ ignorantie vestræ tempore fuerant, concupiscentiis: & refertur ad ἃ sperate non configurati. quod verò sequitur, Secundum eum qui vos vocauit sanctum, vt & ipsi in omni conuersatione sancti sitis. Græci non habent, vt, & facilius est lectio. Sed & ipsi sancti sitis secundum sanctū illum qui vocauit vos: si legimus vt, sic ordinanda est lectio, Sperate enim non configurati, &c. sed secundum eum qui vos vocauit sanctum.

7. *Et si patrem inuocatis.* Iubet hic Petrus vt toto tempore vitæ nostræ, quæ non nisi incolatus quidam est & peregrinatio, in timore versetur, nec nos tanto precio redemptos tantis periculis leuiter exponamus: in timore, inquit conuersamini, incolatus vestri, id est, huius vitæ vestræ transeuntis tempore, scientes quòd non corruptibilibus redempti estis, de vana vestra conuersatione paternæ traditionis. Græcè pro paternæ traditionis est verbum vnicum πατρὸς παραδόχου, id est, à patribus tradita. Intelligit autem iugum legalium ceremoniarum tunc temporis inutilium: à quibus redempti, inquit, estis precioso sanguine quasi agni immaculati Christi & incontaminati. *Præcogniti quidem.* hic præcognitum

Esai. 40. b
Ecl. 14. c
Iaco. 1. b

sanctū, vt & ipsi in omni conuersatione sancti sitis: quoniam scriptū est, sancti eritis, quoniā ego sanctus sum. 7 Et si patrē inuocatis eū qui sine acceptione personarum iudicat secundū vnius cuiusq; opus: in timore, incolat⁹ vestri tempore conuersamini. sciētes quòd non corruptibilibus auro vel argento redēpti estis de vana vestra conuersatione paternæ traditionis: sed precioso sanguine quasi agni immaculati Christi & incontaminati, præcogniti quidem ante mundi constitutionē, manifestati autē nouissimis temporibus propter vos quia ipse fideles estis in deo qui suscitauit eum à mortuis, & dedit ei gloriā, vt fides vestra, & spes esset in deo.

gnitum pro prædestinato sumit.

8. *Animas vestras castificantes.* reliquum capitis satis est intellectu facile, nisi quòd aliquot locis discedit à Græco. Sic enim Græcè τὸ καθαίρει τὸ μὲν ἀγνῶτας ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς ἀληθείας δὲ καθαίρει τὸς ἀγνοῦντας ἐν τῇ ἀποκαλύψει, id est, purificatis animabus vestris in obedientia veritatis, per spiritum sanctum, in amore fraternitatis non ficto, ex puro corde inuicem inter vos diligite. nam pro charitatis, Græca habent ἀγαπῶντες, id est, veritatis, in amore secus legit, & pro castificantes, ἀγνῶτας aoristus, id est, qui purificastis, & Græci addunt, quo carent Latini, δὲ καθαίρει per spiritum, & pro simplici est ἀπλοῦς, est autem ἀπλοῦς apertus homo neq; dissimulator. Quod autem habemus, per verbum dei vinum & permanentis, Græci habent, δὲ ἀγαπῶντες θεῶν, & potest Genitiuus referri ad θεῶν, id est, dei, vt noscitur verit: potest etiam ad ἀγαπῶν, id est, dei, verbum, vt sit sensus, per verbum dei vinum & permanens: ob comparationem sequentē. Quia omnis caro, &c. componit enim verbum dei cū carne & omni gloria illius, quòd statim caro cum gloria sua vt fœnum exarescat. Verbum autem domini euangelizatū est in vobis.

ARGUMENTVM CAP. 2.

¶ *Ad innocentiam ac vitæ simplicitatem instar infantium prouocatos, ad Christum vinum lapidem iubet accedere, quem electum lapidem & angularem fuisse ostendit: deinde Christianorum dignitatem respicit qui reges sint & sacerdotes ac dei populus, aperit postmodum à concupiscentiis abstractos sancte conuersari inter gentes, ac potestatis subesse, & suum officium erga omnes facere iubet. Deum ad iniurias Christi exemplo fortiter ferendas hortatur.*

zatum in æternum maneat.

1. *Deponentes*. pro deponētes Græcè est ἀποθιμῶν aoristus: est ergo sensus, deposita igitur (in baptismo scilicet) omni malitia, & c. rationabiles & sine dolo, lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem, id est, semel in spirituali natiuitate in baptismo regenerati, tales estote per huius natiuitatis gratiam, quales decet nuper natos infantes per innoxie ætatis naturam, ignari scilicet malitiæ & doli, inuidere & detrabere nescij: & sicut illi lac maternum desiderant, quo aliti in adultam ætatem crescunt: ita vos de matris ecclesiæ vberibus, lac concupiscite & fugite, id est, simplicia fidei rudimenta, non arduas fidei quæstiones, qui cibis est grandium & in scripturis exercitatos

sensus habentium, quærite: ut huiusmodi lacte primum aliti crescatis in viros perfectos, & perfectam salutem adipiscamini. hæc propè ex Beda. quod autem noster interpretatur *rationabiles & sine dolo*, refert ad deponentes, Græci referunt ad lac. nam quod ille legit λογιστοὶ καὶ ἄδολοι, Græca quæ nunc extant, habent λογιστοὶ καὶ ἄδολοι, id est, rationale, ac sine dolo lac. vocat autem lac λογιστὸν & rationale, ad differentiam lactis corporei, vel etiam si metaphorâ sequimur, ad differentiam lactis animalis, carnalis scilicet doctrinæ. & lac ἄδολον, id est, sine dolo, ad differentiam doctrinæ hæreticæ, quæ se dolosè insinuat. huiusmodi ergo lac, inquit, concupiscite, si tamen vel si quidem gustastis quod suavis & dulcis & benignus est dominus, utrunque enim significat, Χρῆσθε. Quod autem interpretes verterat, *Ut in eo crescatis in salutem*, miror quid in mentem Erasmo venerit ut verteret etiam in nouissima æditione, expungens in salutem, ut per illud subolescat, non enim meminisse subolescat pro adolescat, & vetus codex Dionysianus habet in contextu ἕως σωτηρίαν, id est in salutem.

2. *Ad quem accedentes*, accedentes, inquit, ad dominum, lapidem viuum, (rectè enim inquit Beda Christus lapis est, qui in carne veniens ædificationi sanctæ ecclesiæ sese inferere dignatus est, & bene viuus, qui via, veritas & vita) ab omnibus quidè reprobatur, quum diceret Iudæi,

CAPVT II.

D¹ Eponentes igitur omnem malitiã, & omnem dolum, & simulationes, & inuidias, & omnes detractiones, sicut modo geniti in fates, rationabiles & sine dolo lac concupiscite: ut in eo crescatis in salutem, si tamè gustastis quoniã dulcis est dominus.

2 Ad quem accedentes, lapidè viuum, ab hominibus quidè reprobatur, à deo autè electum & honorificatum: & ipsi tanquã lapides viuui superædificamini, domus spiritualis, sacerdotiũ sanctum, offerentes spirituales hostias, acceptabiles deo per Iesum Christum. 3 Propter quod continet scriptura, Ecce pono in Sion lapidem, summum angularem, probatum, electum, pretiosum.

dei, non habemus regem nisi Cæsarem: *Adeo autem electum*, quando constitutus est rex ab eo super Sion montem sanctum eius. Qui verè electus dei fuit, testate Esaia 24. Ecce seruus meus, suscipiã eum, electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. *Et honorificatum*, quando donauit illi nomen quod est super omne nomen, & gloria atque honore corona uit eum. Ad talè ergo lapidem accedentes & illi conformes pro capru vestro effecti, tanquam viuui lapides non velut mortui qui laborantis operam per se iurare nihil possunt: sed architectis prædicatoribus & doctoribus ipsi tanquã viuui lapides cooperantes. Superædificamini domos spirituales, puto errore librario rum pro domus positum domos. Indicat autem Beda triplicem lectionem fuisse. Superædificamini domus spiritualis. & in domum spiritualem. & domos spirituales. quod si interpretes vertit domos spirituales, puto addidisse in. sed magis credo vertisse vel domus spirituales in plurali, vel domus spiritualis in singulari, sicut Græcè est ἕως σωτηρίαν. Accedentes ergo ad viuum lapidem Christum, & illi conformes effecti superædificamini domus spirituales, id est, superædificate vosmetipsas super firmum illud fundamentum & solidam petram Christum, tanquam domos spirituales, ac spirituale templum dei in quo habitat Christus: super ædificamini inquam *in sacerdotium sanctum*, id est, ut sitis sacerdotium sanctum sicut postea ait, Vos estis genus electum, regale sacerdotium. Græcis deest in. & sensus est, ut templum Christi & sacerdotium effecti, id est, sacerdotes (sicut circuncisio pro circuncisus sumitur) superædificemur super ipsum ceu domus ac templum & sacerdotium, id est, sacerdotes offerentes spirituales hostias acceptabiles deo per Iesum Christum, ad differentiam legalium sacerdotum, qui carnales hostias offerebant: nos autem spirituales offerre oportet, elemosinas, orationes, & ieiunia, corquè purum & contritum: quia iam sacrificium & oblationem animalium non vult deus.

3. *Propter quod continet scriptura*. Græcè est paulò secus ἕως σωτηρίαν.

Esa.
28. d.
Ro.
9. g.

A.
R.
6. d.
Ph.
4. d.
Col.
3. b.
Hb.
1. d.

αὐτὸν ἢ τῆς γροφῆς, sicut dicitur: ut codex Dionysianus habet. περιχέω autem significat contineo & amplector, etiā excello, utroque modo summi potest. Intelligendo quod antea dixit, Christum esse lapidem viuum & electum, propterea & in scriptura continet. i. describitur continens & cōnectens res inter se sicuti scriptum est: Ecce pono in Sio lapidem summum angularem, ubi pro summum angulare Græcè est vnica dictio ἀπογωνισίου. i. vnica dicam, summangularem, hoc est, in summo angulo positū. nulli autem dubium quin angularis lapis connectat duos parietes, ita Christus duos parietes, duos scilicet, Gentiliū & Iudeorum populos cōiunxit, ex vtrifque vnū populum vnūque ouile faciens. Si sumamus περιχέω pro excellere, sensus est, propterea in scriptura excellit. i. excellens iste lapis declaratur in scriptura dicente, Ponam Sion lapidem summum angularem, probarum, electū, & preciosum. qui crediderit in eum non confundetur vel pudebit. Græcè est καταχυσῶν. Vide etiam num & περιχέω passiuè sumatur, ut pleraque vocis actiuae, pro continetur & habetur in scriptura: puto interpretem nostrum non legisse ἢ, imò vertisse continet scriptura.

4. *Vobis igitur honor.* si quis crediderit in eum non confundetur, igitur vobis in eū credētibus nō ignominia, sed honor efficitur iste lapis, sicut contrā incredulis scribis & pharisæis, quorū intererat plebē ædificare, viuum lapidem Christum abiicientibus & reprobantibus, factus est in caput anguli, q̄ ex fortissimo lapide fieri solent: non q̄ eos cōtineat & deo cōgluinet, sed quòd ad eorundem nationem fideles deo vniat, quādo positus est, & ad hoc homo factus ut tanquā lapis angularis vtrunque populū fide veniret: nec sic exaltatus modò est, ut caput anguli fieret: sed illis etiam in ruinam factus est: vnde ait, Et lapis offensiois & petra scādali, iis qui offendunt verbo nec credūt, in quo positi sunt, id est, nec in Christum credunt qui ad hoc positi & facti sunt, ut in eū credant, Græci habent ἡ ἐπίσταυ, id est, ad quod positi sunt, & Græca scholia explicant: factus est petra scādali iis qui nō credunt, ad quod positi sunt, id est, ad quod scilicet, ut nō crederent & offenderēt, positi

siti sunt, id est, destinati sunt: nō quòd ad hoc illos deus induxerit sed quòd in illud barathrum ipsi sese precipitarint. Sēsus ergo est scādalo, & offensionī Iudæis est lapis iste Christus, non sua natura sed illorum vitio, qui sponte in illum insurgunt, & qui offendunt verbo. Græcè, ἐπίσταυ, i. qui impingunt in verbum euāgelij, vel filium ac verbum dei Christum, & non credunt: credentibus autem, honor est. i. illis est in precio. hoc est quod Paulus ait 1. Cor. 8. Nos prædicamus Christum crucifixum Iudæis quidem scādalum, gentibus autem vocatis Iudæis & Græcis dei virtutem ac sapientiam.

Exo. 19. 4. Vos autē genus electum, regale sacerdotiū, gēs sancta, popul⁹ acquisitiōis: ut virtutes annuntietis eius, q̄ de tenebris vos vocauit in admirabile lumen suum. Qui aliquando nō populus dei: nunc autē populus dei, qui non cōsecuti misericordiam: nunc autē misericordiā consecuti. Charissimi obsecro vos 6 tanquam aduenas & peregrinos, abstinere vos à carnalib⁹ desiderijs, quæ militat aduer-

ac verbum dei Christum, & non credunt: credentibus autem, honor est. i. illis est in precio. hoc est quod Paulus ait 1. Cor. 8. Nos prædicamus Christum crucifixum Iudæis quidem scādalum, gentibus autem vocatis Iudæis & Græcis dei virtutem ac sapientiam.

5. *Vos autem estis genus electū.* quos scilicet nouissimo tempore per fidē sui, cultores elegit deus. regale sacerdotium: quia, ut inquit Beda, illi⁹ corpori vniti sunt, qui rex summus & sacerdos est verus. Regale autem sacerdotium ait ad differentiā Leuitici, quod Leuiticum erat non regale, nos autem sacerdotiū regale, quia sacerdotes spirituales de vice illius & ordine, q̄ rex est & sacerdos in æternū, quales nos ille fecit, ut scribitur Apocal. 1. Fecisti nos deo nostro regnū & sacerdotes: ut ergo spirituales illi hostias offeramus, facti sumus sacerdotes & gēs sancta per baptismum, & populus acquisitiōis, redempti non hircorum aut taurorum, sed preciosissimo Iesu Christi sanguine. Vos autē (inquit) talibus ab illo beneficijs estis affecti, ut ingrati nō sitis, sed virtutes eius annuntietis, q̄ de tenebris vos vocauit, & misericordia dignatus est de nō suo, populum suū facere, & misericordia donare. Quod autem interpretes habet populus acquisitiōis. Græcè est, ἀποχριστοί, id est, populus in acquisitionem: non ut Erasmus vertit, qui accessit ei in lucrum sed quem ille multò emit.

6. *Tanquam aduenas & peregrinos, abstinere à carnalibus desiderijs.* nam peregrinos ab omnibus abstinere oportet quæ nimium grauant, ita nos orbis huius incolas & peregrinos, qui meliorem patriam manentem substantiam inquirimus, à carnalibus desiderijs, quæ animam

animam grauant, & aduersus illam militant, abstinere oportet.
7. In die visitationis, id est, quum deus illos vestra honesta conuersatione ad meliorem frugem reuersos visitare, & afflatu suo ad fidem vocare dignabitur.

8. *Non quasi velamen habentes malitiæ libertatem*, vt nostra tempestate hæretici qui euangelicæ libertatis prætextu ac velamine, omnē eneruant ecclesiasticam disciplinam.
9. *Subditi estote dominis, etiam dyscolis.* Græcè est σκολιῶν, id est, prauis siue asperis, quæ alia voce græca reddidit interpres dyscolis, i. difficilibus ac morosis: id enim significat δύσκολος. quod verò antea dixit, subiecti estote omni humane creature, græca scholia adiungunt τῶν κτῆων, i. creaturam sumi ab apostolo pro principatu & potestate.

10. *Si propter conscientiam dei.* hæc est enim (inquit) gratia, si propter dei conscientiam sustinet quis tristitias vel modestias (vtrūque enim significat ἁπώτης) patiens iniustè. Nemo quod viderim satis explicuit quid illud sit propter conscientiam dei. Beda omnino ea de re tacet. Græca scholia silent, Thomas de viro Caietano inter cæteros hunc locum explicare aggressus, planè mihi deulare videtur, dū sic explicat: *Propter conscientiam dei*, hoc est, propter applicationem scientiæ, quam habet de iis, quæ grata sunt deo. Vide obsecro lector quid iste iudicij habere potuit in explicatiōe scripturarū ad litterā, quæ ex Græcis & Hebræis literis pèdet: hoc autē te admonitum volui, quia præter quam

sub animā, cōuersationē vestram inter gentes habétes bonā: vt in eo quod detrectat de vobis tanquā de malefactoribus, ex bonis opibus vos cōsiderātes, & glorificēt deū in die visitationis. Subiecti igitur estote omni humane creature propter dominum: siue regi, quasi præcellentis: siue ducibus, tanquā ab eo missis ad vindictā malefactorū, laudē verò honorū, quia sic est voluntas dei, vt benefaciētes: obmutescere faciatis imprudentiū hominū ignorātiā: quasi liberi, & non quasi velamen habentes malitię libertatē, sed sicut serui dei. Omnes honorate. Fraternitatem diligite. Deum timete. Regē honorificate. Serui, subditi estote in omni timore dominis, non tantū bonis & modestis, sed etiā dyscolis. Hæc est enī gratia: si propter dei conscientiam, sustinet quis tristitias, patiens iniustè.

quam quod impudenter ecclesiasticam versionem lacerare vbiq; penè contendit, homo bonarū literarum (quæ ad institutum illius sunt pernecessariæ) ignarus, etiam multa suis in sacram scripturā rhapsodiis inarsit, orthodoxæ fidei ac sanctę ecclesię dogmatis cōtraria: quemadmodum egregiè ostendit frater Hippolytus Katharinus Senen. & ipse prædicatorij ordinis, homo doctus & pius ac verè Christianus, ordinis quidem eiusdem, sed fidei melioris: ne tu post hæc eius cōmentariis fidem habeas.

D Quæ enim est gratia si peccātes, & colaphizati suffertis? Sed si bene faciētes patiēter sustinetis: hæc est gratia apud deū. In hoc enim vocati estis: quia & Christi passus est pro nobis, nobis reliquēs exēplū, vt sequamini vestigia ei⁹, qui peccatū nō fecit, nec inuētus est

Ms. A.
53. c.
1. lo.
3. a.

is mihi videtur esse sensus: Mundus & qui è mundo sunt etiam spectatæ in speciem fidei & virtutis, indignum viro bono putant si illatam non referāt iniuriam, non de philosophis illis loquor, sed de iis qui se Christianos apprime putant: quinimodò ob id non vulgò tantum, sed viris, vt vocant bonis, & nobilibus se pessimè audituros, si illatam iniuriam dissimulent: aduersum hos Petrus, quasi diceret, nolite spectare quid de vobis dicat mundus, patienter iniuriam ferentibus. Hæc est, inquit, gratia, id est, in hoc gratia est, si propter dei conscientiam, id est, si propter deum qui & tuæ patientiæ & illorum nequitiz conscius est, quis iniustè molestias sustinet. Paulus Act. 24. coram Fœlice præside testatur se quantum in se fuit, operam dedisse: vt conscientiam haberet apud deum & homines bonam. In hoc & ipse, inquit, studeo conscientiam habere apud deum & homines semper: conscientiam studet habere apud homines bonā, qui nihil agit quod eos offendat: vtrunq; curare debet qui potest, sicut dicit apostolus 2. Corinth. 8. Prouidemus enim bona non solum coram deo, sed etiam corā hominibus. Cæterum si quod deo gratum est, displicet hominibus ac mundo: conscientia negligēda est hominū. Ideo conscius sibi Petrus quia iniuriam non modò non ferre patienter sed neque dissimulare potest mundus: Hęc est inquit gratia, si neglecta hominū conscientia propter conscientiam dei, id est, quia deus mentem tuam nouit, studens tantum conscientiam habere apud deū rectā, patienter quis ferat iniurias: vnde eas propter conscientiam dei patiēter ferenti præmiū reponit gratiam

nom

non apud homines, sed deū. Sed si (inquit) benefacientes patienter sustinetis, hæc est gratia apud deū. Quæ enim gratia (Græcè κλίσ, id est gloria) si peccates suffertis? Quum ergo ουοιδά, & Latinum conscientius sum, significet non modò scium & certum esse apud se de re aliqua, sed id vna cum alio scire, Conscientiã dei id putò vocari ab apostolo scientiã quam

de tuo factò vnã tecũ deus habet. Itaq; sensus est: Hęc est gratia si propter conscientiam dei, id est, si propter deũ qui & tuæ patientiæ & iniuriõrum hominum nequitiæ conscientius est, sustinet quis tristitias: Græcè τὴν λυπήν, quòd significat etiã molestias, patiens iniuste, hæc sunt quæ de loci huius sensu coniecere potui: si quis meliora afferet, lubens & cum gratia ample xabor.

11. Qui cum malediceretur non maledicebat. Græcè ἰδοὺ τὸν λυδοπέ, id est, maledicta nõ regebat. Quum pateretur, non comminabatur. Tradebat autem iudicanti se iniuste, Interpres secus legit quàm Græci habeant, & sensus (pro ut ipse legit & vertit) bonus est: quod Christus non modò non comminabatur sese affigentibus, sed sponte Pilato eum iudicanti licet iniuste, sese tradebat, sicut Esaias ait: Oblatus est, quia voluit.

Græca habet παραδιδόντι τῷ κρίνοντι δικαιοῦς, id est, tradebat iuste iudicanti, causam scilicet suã, hoc est, deo, qui iuste iudicat, causam suam remittebat iudicandam.

1. Similiter & mulieres, pauca sunt in hoc capite explicatu difficilia, præterquam

dolus in ore eius. 11 qui cū malediceretur, nõ maledicebat: cū pateretur non cõminabatur. tradebat autẽ iudicãti se iniuste. q̄ peccata nostra ipse protulit in corpore suo sup lignũ: vt peccatis mortui Esai. iustitię viuam, cuius liuore sanati estis. Eratis enĩ sicut oues errãtes: sed cõuersi estis nũc ad pastoreẽ & episcopum animarũ vestrarum.

ARGVMENTVM CAP. 3.

¶ Sui officij & viros & mulieres admonet vt castè & temperanter viuant: mulieres verd, vt vira atque habitu corporis modestæ sint ac sobriæ, omnes autem ad virtutem incitatos à vindicta procul abesse linguam continere, pacem sectari, cum bona conscientia inter gentes versari, & pro iustitia, Christi exemplo aduersa patienter ferre: deinde arcam Noe, baptisimi, in quo saluamur, figuram proponit.

CAPVT III.

Similiter & mulieres, subditæ A sint viris suis: vt & si qui non credunt verbo, per mulierum

præterquam circa finem, pro mulieres & paulo post mulierum, græcè est γυναικας quod mulierem & vxorem significat, quas vult subesse viris suis, etiam infidelibus: vt etiam si qui non credunt verbo, id est, prædicationi euangelicæ, quam non admittunt, sine verbo lucrifiant, per solam scilicet mulierum conuersationem honestã,

1. 17. conuersationem sine verbo lucrifiant, considerantes in timore castã cõuersationem vestrã: 2. quarum non sit extrinsecus capillatura, aut circundatio auti, aut indumenti vestimentorum cultus: sed qui absconditus est cordis homo, in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus, qui est in conspectu dei locuples. Sic enim aliquando & sanctæ mulieres sperantes in deo, ornabãt se, subiectæ propriis viris. sicut Sara obediebat Abrahæ, dominum eum vocans, 3 cuius estis filia,

Gen.

18. b.

& vt ait, sanctam, pro quo Græci habent ἀγνή, id est, puram & castam. Græca scholia explicant sine verbo, cessante omni verbo & contradictione.

2. Quorum non sit extrinsecus. Græca paulò secus habent, & dilucidiora sunt, Sic enim habent ἐν τῷ οὐχὶ ἡρώδην ἐκ πολλῆς τριχῶν, καὶ περιβύτου χρυσαίου, ἢ ἰνδύου ἰματίων κόσμος, id est, ad verbum, quarum sit non externus in capillorum plucatura, aut i appositione auri, ac vestium amictu, cultus & ornatus: mihi videtur Græcè legi posse περιβύτου, ἢ ἰνδύου χρυσαίου, vt χρυσαίου adiectiuum sit, id est, quum sit non amictu & indumento aureorum vestimentorum cultus & ornatus: sed absconditus ille homo cordis, in integritate quieti & modesti ac mansueti spiritus: sit, subaudi illis vice cultus & ornatus. Quanquam περιβύτου χρυσαίου, monilia aurea significare potest, quæ collo vel capiti circumponunt nimis comptæ mulieres, sicut πολλὰ τριχῶν, mihi significare videtur affectatam in mulieribus capillorum circūpaturam. Nunc aurem dixit hominem cordis pro interiori homine ac spirituali: quod autem addidit, qui est in conspectu dei locuples siue sumptuosus, preciosus & magnificus, id enim significat ἡσυχία, ad spiritum quietum ac mansuetum referri debet, quia neutri generis est, nec mihi substantiue capi videretur, tunc enim adderetur ἡ particula.

3. Cuius estis filia. cuius, ad Sarram referri debet, non ad Abraham, est enim Græcè ἡs articulus fœmininus. Non pertinetes vllam perturbationem, Græcè, μὴ φοβούμεναι μηδὲ μίαν πείνησιν, id est, nullo pauore perterritæ. Erasmus interpretatur illum pauorem, quo solent de nihili

nihili reb^o consternari mulieres, qui abesse debet, inquit, à sanctis mulierib⁹: ego intelligendū puto de perturbatione & pauore ob superueniētes afflictioēs & tērationes, qua les multę in primitiua ecclesia, benefacientes, inquit, & non pertimētes vllam perturbationem, id est, tantū benefacere ac viuere studeatis, & ob nullam rē pertimescatis & pauertis: quia ad nullā rē pauertis sibi conscia recti.

4. *Viri similiter*. vult viros moderatē se ac temperanter habere erga vxores, cohabitantes, inquit, *secūdam scientiam*, id est, cum discretionē & prudentia: quasi infirmiori vasculo imperitantes honorem, tanquā cohæredibus gratiæ, vt non impediatur orationes vestræ. Hieronymus interpretatur honorem, abstinentiam à coitu nimio, sic enim honorem haberi infirmiori vasculo muliebri, si non inquinetur libidine, ne pascim tanquam pecus ignorans: vir illam cognoscat, sed cum scientia & discretionē, interim abstinens ab ea, ne per immoderatam libidinem interrumpantur orationes illorum: neque tamen omnino reiecerim illorum opinionem, qui interpretantur hoc agere Petrum, vt suum quoque honorem vir mulieri deferat tanquam infirmiori vasculo, ne si despici se intelligat vasculum illud imbecille & infirmum, statim in iras & rixas ebulliat, atque ita contentionibus impediatur illorum orationes: Impartientes, inquit, honorem tanquam cohæredibus *gratiæ vitæ*, id est, considerantes, quod non modo compates & consortes sunt in coniugio, sed in gratia, quia ad eandem gratiam vocati. Græci quidam secus habent, scilicet *ὅς καὶ συγκαληρόνομος*, id est, tanquam cohæredes gratiæ vitæ. quidam Græci codices habent *ζώνης*, id est, viuæ. Codex Veronenfis habet *ὅς καὶ συγκαληρόνομος χείρης ζωῆς*, id est, tanquam etiam cohæredibus gratiæ vitæ. hoc est, viuæ gratiæ, Hebræorum more.

5. *In fide autē*. Aut lōge aliud legit interpres quā græ. habēt, aut *in fide* scripserat:

benefaciētes, & non pertimētes vllam perturbationē. Viri similiter cohabitātes secūdam scientiā, quasi infirmiori vasculo muliebri impartietes honorē, tāquā & cohæredib⁹ gratiæ vitæ: vt nō impediātur orationes vestræ. In fine autē: omnes vnanimēs, compatientes, fraternitatis amatores, misericordes, modesti, humiles, nō reddētes malū pro malo, nec maledictū p maledicto: sed econtrario, benedicētes: quā in hoc vocati estis, vt benedictionē hereditate possideatis. Qui enī vult vitur

B
1. Co.
7. a.
C
Ma.
5. a.
Pro.
17. c.
et. 21.
d.
Ro.
12. d.
1. th.
5. d.
Psal.
33. c.

ne scripserat: p quo, vitio librariorū positū est *in fide* ob verbū subsequens vnanimēs. Græca habēt *δὲ πῶς πάντες ἐμάρτυροις ἐμπαροῦσι*. i. in summa deniq; omnes vnanimēs cōdolefcētes & compatientes inuicem. *Modesti*, Græcē *φιλόφρονες*. i. affabiles, quod habem⁹ hu miles Erasmus expūgit, quia, inquit, nō habetur in Grę. codicibus.

tā diligere, & dies videre bonos: coerceat linguā suā à malo, & labia eius ne loquātur dolū. Declinet à malo, & faciat bonū: inquit pacē: & sequatur eā: quā oculi domini super iustos, & aures eius in preces eorū. vultus autē domini sup faciētes mala. Et quis est, q vobis noceat, si boni emulatores fueritis? Sed & si quid patimini propter iustitiā: beati. Timorē autē eorū ne timueritis, & nō conturbemini: 7 dominū autē Christū sanctificare in cordib⁹ vestris, parati semper ad satisfactionē omni poscēti vos rationem de ea, quæ in vobis est spe: sed cū modestia & timore, cōscientiā habētes bonā: vt in eo quod detrahūt vobis, cōfundātur, qui calūniantur vestrā bonā in Christo cōuersationē. Meli⁹ est enim vt benefaciētes (si volūtas dei velit) pati, q̄ male faciētes. quā & Christus semel pro peccatis nostris mortu⁹ en, iust⁹ p iniustis: vt vos offerret en, id est, defensionem, quanquam parum modestia, Græci habent *πρόθυτος*, id est, mansuetudine: & in hoc loco vbi detrahunt de vobis vel vobis: Græci addunt *ὡς κακοποιῶν*, id est, tanquam de male factoribus.

Certe i vestuto codice Dionysiano pro eo quod in terpres vertit humiles, est *φιλοφρονέωντες*, quo verbo significatur ij, qui hamilitatem vt est animi virtus, amant & sectantur. 6. *Et quis est qui vobis noceat*. Græcē *καὶ τις ὁ κακώσων ὑμῶν?* id est, & quis est qui vos affligat? Si boni emulatores fueritis, bonihic genitiui casus neutri generis est. Græcē enim est *τὸ ἀγαθόν*, id est, bonitatis.

7. *Dominum autem Christum sanctificare in cordibus vestris*. i. sanctum dōminum Christū in cordibus vestris, siue vt Græca habēt, dominū deū gestate. *Parati semper ad satisfactionem* omni poscenti vos rationem de ea quæ in vobis est, spe ac fide. Vult Christianos semper ad reddendam de sua spe & fide satisfactionem esse paratos, quanquam Græci codices nunc tantū habeat *spe*, nō fide, pro eo autem quod est *satisfactionem*, Græci habent *ἀπολογία*, id est, defensionem, quanquam parum modestia, Græci habent *πρόθυτος*, id est, mansuetudine: & in hoc loco vbi detrahunt de vobis vel vobis: Græci addunt *ὡς κακοποιῶν*, id est, tanquam de male factoribus.

8. *Mortificatus*,

8. *Mortificatos quidem carne*, pro eo quod interpres vertit mortificatos & viuificatos (nimirum aliud legens quam nunc Græca habeat) Græci codices habent *θανάτωσι καὶ ζωοποιήσας*. i. viuificatus & mortificatus: carne quidem. i. ob carnis imbecillitatem mortificatus & occisus: *Spiritus* autē. i. spiritus sancti virtute viuificatus. Sensus autem interpretis (quē aliud Græcē legisse oportet, nisi vitio librarij mortificatos pro mortificatus repositū est) valde congruus est quōd scilicet iustus pro iniustis, mortuus est Christus, ut nos offerret deo carne quidem mortificatos, viuificatos autem spiritu.

9. *In quo & his qui in carcere erant spiritu veniens predicauit.* Beda indicat duplicem

fuisse lectionem. Qui in carne conclusi erant, vel qui in carcere: conclusos autem carne vocat carnalibus desideriis vehementer aggravatos. Conclusos autem carcere, vel qui hoc corpore tanquam carcere mancipantur, vnde erui cupiens David dicebat, E-duc de carcere animam meam: ad confitendum nomini tuo. vel in carcere, id est, cæcitate mentis. Quod autem ait spiritu veniens prædicauit, Græc. habent, pro spiritu *πνεύμασι*, id est, spiritibus: ut sit sensus, quōd iis qui in carcere erant spiritibus, veniens prædicauit. Quidam tamen codices Latini habent spiritu, & facilis est transitus à π in τ. In quo ergo, scilicet spiritu quo viuificatus est Christus, ipse veniens iis qui in carcere, erant spiritibus prædicauit qui increduli fuerant in diebus Noe: hic locus obscurus est admodum: ad cuius explicationem multi multa afferunt, quorum partim nō satisfaciunt, partim non auiam asserere: quidam interpretantur quōd Christus vt nos offerret, mortuus est iustus pro iniustis, mortificatus quidem carne, viuificatus autem spiritu, id est, per virtutem spiritus sancti: in quo spiritu sancto olim scilicet ipse veniens prædicauit iis qui in carcere erant cōstituti spiritibus, id est, hominibus quorum animæ vinculis corporis coercerentur, qui increduli fuerant, quum scilicet expectantes & abutentes dei, loganimitate in diebus Noe, prædicante illo diluuium & arcam fabricate (in qua tantum octo saluati sunt) non crederent quæ quidem arca forma fuit & figura noitri baptisimi. sed quorsum hæc inqes: vt ostēdat

deo, mortificatos quidē carne, viuificatos autē spiritu. 9 In quo & his qui in carcere erant spiritibus, veniēs prædicauit: qui in creduli fuerāt aliquādo, quando expectabāt dei paciētiam in diebus Noe: cū fabricaretur arca, in qua pauci, id est, octo animæ saluæ fa-

Gm
6. h.
Ma
2. 4. h.
Lm
17. f.

dat Petrus quōd Christus qui nouissimis temporibus veniens in carne prædicauit nobis, non tunc primo cœpit esse, sed idem erat qui in spiritu diebus Noë hominibus eius temporis prædicabat penitentiam, & diluuium instans: atq; ob id huiusmodi locum à Petro adductū esse vt ostēdat, q̄ sicut tēpore Noë ij qui increduli

etæ sunt per aquam. 10 Quod & vos nunc similes formæ saluos facit baptisima: non carnis depositio sordium, sed cōscientiæ bonitatis. *permanserunt nec penitentia egerūt, neq; se in arcā receperūt: & in spiritu, per Noë, prædicātū Christo non crederūt, perierunt: ita qui nūc venienti ad nos in carnē Christo nō crediderūt, aut penitentia egerunt, neq; baptizati sunt, peribūt: quæ admodū in Actis 2. ait idem Petrus, Penitentia agite, & baptizetur vnusquisq; vestrū. Quidam (inter quos Caietanus) liberius interpretatur, q̄ Christus ad inferos descendens, iis q̄ tēpore Noë increduli fuerant prædicauit, etiā fructuose: quoniam illi in bonitate dei cōfisi essent: sed quare magis istis quā illis? & quis illi indicauit præter Noë & aliquos in arcam admissos, alios credidisse? Certè nō admodū video quō pacto restet is locus explicari queat: Græci explicāt in carcere *ἐν τῷ ἄδῃ*. i. in inferno, & sic esset sensus, in quo spū, veniēs Christus, iis qui in carcere. i. inferno erāt spiritibus prædicauit, iis. s. qui tēpore Noë tādū increduli fuerūt: prædicauit autē illis non p̄ficiendi, sed ex p̄brādi gratia, q̄ prædicanti Noë & per centū annos arcā fabricātū non crediderunt: quādo expectabant dei paciētiam. Græci pauld secus habent. *ἵτις ἀπέσι ἔτι δὲ καὶ τὸ εἶναι μακροθυμία*, id est, quum semel expectaretur dei longanimitas & lenitas, & quū fabricaretur arca, in qua pauci. i. octo animæ saluæ factæ sunt *per aquam*: hic mihi videtur apostolus vsus præpositione p, pro ab, vt sit sensus, saluæ sunt factæ ab aqua, Certè locū hunc iis qui in carcere erant prædicauit, Græca scholia in loco cap. 4. *propter hoc & mortuus euangelizatum est*, confirmant hæc sententia q̄ Christus in inferno peruersis illis constitutis, prædicauerit, sed ad illorum condemnationem: aiunt enim, *ἀνεμίνθη δὲ ἀνωτέρω πρὸς τὸν ἐν τῷ ἄδῃ ἔχοντα κ' ἀνεμίνθη τὰ ἐν φυλακῇ πνεύμασι κληροῦν. τὸ κληροῦμα τὸ τοιοῦτον ἐστὶν ἐν τῷ τούτῳ ἅτοι, ἵνα κατὰ κρίσιν*, id est, quum superius dictū esset de iis qui in inferno agunt, quod & illis in carcere constitutis spiritibus prædicatū est, huiusmodi prædicatio in iudicium illis fuit, id est, in condemnationem.*

10. *Quod & vos nunc similes formæ saluos facit baptisima.* obsecro est locus, nec minus græcè: sic enim habet, *ὃ καὶ ὑμεῖς ἀντιστοιχοῦν τὸν αἰῶνα ἐκείνου*, quæ ad verbum interpres vertit: ego crederem in Græcis

D cis

cis mendū esse, & pro .i. quod, legendū ē, cui scilicet aquæ cōforme ac simile baptisma, nūc quoq; saluos vos facit: vt sit sensus q̄ Noë & octo animæ beneficio aquæ arcam subleuantis saluæ factæ sunt: cui aquæ consimile baptisma quod nos à terra in cœlū eleuat, saluos nos facit. Arca quoque ecclesiam significat: quia sicuti extra arcam tempore diluuij nemini fuit salus, sic nulli extra ecclesiā salus: sicut etiā ad omnes vētos agitata arca, nullis vnquam a quarū diluuijs submergi potuit, sic multisty rānorū & hæreticorū p̄cellis diu agitata ac frequēter ecclesiā, perire nūquam poterit: fundata est enim supra firmā petram, quoniā verò sua habebāt Iudæi baptismata, q̄ carnē tantū mundabant, addidit non carnis depositio sordium, id est, non depositio sordium carnis, hoc est, nō ablutio carnalium sordium, sed conscientia bonæ interrogatio in deum, & hic locus etiam obsecutus est. Quomodo enim conscientia interrogatio saluat? verbum Græcū quod interpres vertit interrogatio, est *ἰντερωτημα*, quod etiam stipulationem significat, & hoc certè significato mihi quadrare videtur. Est autem stipulatio verborū conceptio, quibus is qui interrogatur, daturū facturūve se quod interrogatus est, respōdet: qualis in baptismo fieri solet rogante baptizandum parochō, Credis in deū? & respondente illo, si adultus est, aut nomine illius, si infans est, susceptore: credo. Abrenūcias satanæ & operibus eius? abrenūcio, sic enim de eunucho legim⁹ A ct. 8. q̄ eunucho interrogati ecce aqua, quid me prohibet baptizari? dixit Philippus, Si credis ex toto corde, licet: & respondens ait, credo Iesum esse filiū dei: & postmodū baptizauit. Huiusmodi ergo *ἰντερωτημα*, & stipulatio: qua se in deū credere & satanæ nūciū remittere p̄fitetur baptizādus, saluū eū facit: non carnaliū sordium ablutio: & hoc quidem per resurrectionem Iesu Christi à mortuis. Christi enim resurrectio, nostra fuit iustificatio, qui est i dextera dei degluties mortē vt vitæ æternæ hæredes efficere-

ARGVMENTVM CAP. 4.

¶ Cessandum à veteribus delictis vt in admirationem & stuporem gentes trahamus, bonis quoque operibus vacandum, neque dolendum si Christi nomine & iustitiæ gratia asserimur: secus si ob iniq̄ gesta.

profectus in cœlum, &c. Græca scholia exponunt conscientia bonæ interrogatio in deum, id est, bonæ conscientia arrabo, pignus & demonstratio secundum deum: nam *ἰντερωτημα*, quod interpres vertit interrogatio, sic exponat: *ἰντερωτημα ἐν τῷ θεῷ ἀφ' ὧν ἄνθρωπος, ἀποδεδείχθη, & ἕν ὅθεν* dicunt sumi, pro *κατὰ θεόν*, id est, secundum deum. Hæc de loco admodum difficili quantum cōiicere potuimus: quod autem Latinus habet degluties mortem vt vitæ æternæ hæredes efficere mur, Græca quæ nunc extant, non habent: ab hoc autem loco degluties, vsque ad h̄ profectus, nihil eorum quæ Latini habent est apud Græcos. *1. Christo igitur passus.* Huius loci subobscuri sensus est iste: Quum igitur (vt Græci addunt *ὑπὲρ ἡμῶν*, id est, pro nobis) secundum carnem passus sit Christus, & vos eadem cogitatione armamini, id est, sic deliberare & constituite apud vos, vt quemadmodum ille pro vobis passus & crucifixus est carne, ita & vos pro eo patiamini & carnem vestram crucifigatis, quia qui passus est in carne, dei desit à peccatis, vt deinceps quod reliquū est temporis in carne viuat non secundum desideria & concupiscentias hominum sed secundum dei voluntatem. similem penè sententiam affert Paulus Rom. 6. Vetus homo noster simul crucifixus est, vt destrueretur corpus peccati, vt ultra non seruiamus peccato: Qui enim mortuus est, iustificatus est à peccato. pro hac nouissima sententia dicit Petrus, *Qui passus est in carne desit à peccatis*, siue à peccato. *τὸς ἀμαρτίας* id est, cui caro cum concupiscentiis suis eum Christo cruci affixa est, ille iam peccare desit. *2. Sufficit enim præteritum tempus.* Græca habent, *ἀρκετὸς γὰρ ὁ μὶν παρεληλυθὸς χρόνος τῷ βίῳ ἢ βίλημα τῶν ἰσχυρῶν καταργησασθαι*, id est, sat est quod præterito tempore voluntatem gentium consummaueritis, vbi ἢ βίλημα, id est, voluntatem, pro τῶν ἰσχυρῶν sumunt, id est, libidinis. Hic enim Græca scholia, nōne satis esse debet, quod tantum temporis deliciis indulgistis, quod similem antehac gentibus vitam in omni luxu & lasciuia egistis? *In quo admirantur*, non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ confusionem:

profectus in cœlum, &c. Græca scholia exponunt conscientia bonæ interrogatio in deum, id est, bonæ conscientia arrabo, pignus & demonstratio secundum deum: nam *ἰντερωτημα*, quod interpres vertit interrogatio, sic exponat: *ἰντερωτημα ἐν τῷ θεῷ ἀφ' ὧν ἄνθρωπος, ἀποδεδείχθη, & ἕν ὅθεν* dicunt sumi, pro *κατὰ θεόν*, id est, secundum deum.

CAPVT IIII.

A **C**risto igitur passus in carne: & vos eadem cogitatione armamini. quia qui passus est in carne desit à peccatis: vt iam non desideris hominum, sed voluntate dei quod reliquum est in carne viuat temporis.

Eph. 4. c.

2 Sufficit enim præteritum tempus ad voluntatem gentium cōiicere potuimus: quod autem Latinus habet degluties mortem vt vitæ æternæ hæredes efficere mur, Græca quæ nunc extant, non habent: ab hoc autem loco degluties, vsque ad h̄ profectus, nihil eorum quæ Latini habent est apud Græcos. *1. Christo igitur passus.* Huius loci subobscuri sensus est iste: Quum igitur (vt Græci addunt *ὑπὲρ ἡμῶν*, id est, pro nobis) secundum carnem passus sit Christus, & vos eadem cogitatione armamini, id est, sic deliberare & constituite apud vos, vt quemadmodum ille pro vobis passus & crucifixus est carne, ita & vos pro eo patiamini & carnem vestram crucifigatis, quia qui passus est in carne, dei desit à peccatis, vt deinceps quod reliquū est temporis in carne viuat non secundum desideria & concupiscentias hominum sed secundum dei voluntatem. similem penè sententiam affert Paulus Rom. 6. Vetus homo noster simul crucifixus est, vt destrueretur corpus peccati, vt ultra non seruiamus peccato: Qui enim mortuus est, iustificatus est à peccato. pro hac nouissima sententia dicit Petrus, *Qui passus est in carne desit à peccatis*, siue à peccato. *τὸς ἀμαρτίας* id est, cui caro cum concupiscentiis suis eum Christo cruci affixa est, ille iam peccare desit.

2. Sufficit enim præteritum tempus. Græca habent, *ἀρκετὸς γὰρ ὁ μὶν παρεληλυθὸς χρόνος τῷ βίῳ ἢ βίλημα τῶν ἰσχυρῶν καταργησασθαι*, id est, sat est quod præterito tempore voluntatem gentium consummaueritis, vbi ἢ βίλημα, id est, voluntatem, pro τῶν ἰσχυρῶν sumunt, id est, libidinis. Hic enim Græca scholia, nōne satis esse debet, quod tantum temporis deliciis indulgistis, quod similem antehac gentibus vitam in omni luxu & lasciuia egistis? *In quo admirantur*, non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ con-

fusionem: Græcè pro admirantur est *ἐπιθαυμάζω*: *ἐπιθαυμάζω* autem significat rem peregrinam, nouam & admirandam. vnde bene interpretatur admirantur, tanquã rem scilicet nouam & extraneam, quòd non vnã cum illis curratis in eandem luxuriã vel luxus (vt omnium rerum moderatũ abufum intelligas, est enim Græcè *ἀσώτως*) cõfufionẽ: Græcè. *ἀνάχυσιν*, quod Græca scholia *ἀνάχυσιν* interpretantur, & *ἐπιθαυμάζω* exponunt per *θαυμάζω*, id est, admirantur: quod addidi quia in vtroque vocabulo interpretẽ nostrũ iniuria carpsit Erasmus: ob id ergo, inquit, admirantur blasphemantes. i. in quo blasphemãt & deo iudici rationem reddent. 3. Propter hoc enim mortuis euangelizatum est. Locus iste obscurus est & varias admittit expositiones. Quidã exponunt quod sicut viuos

& mortuos. i. in gratia degẽtes & in libidinibus agẽtes iudicaturus est deus: ita ab illo, iis mortuis qui gẽtilitiam in omni spurcicia vitã egerunt euangelizatus est: sicut Christus ait, nõ veni vocare iustos, sed peccatores: illi ergo euangelizatus est, vt iudicetur quidẽ secundum hominẽ in carne. i. p. carnẽ. Græci enim nõ habent in. Viuãt autẽ secundum deũ in spiritu vel per spiritũ, *τῷ πνεύματι*: & hoc duobus modis exponitur: primo, vt secundum hominẽ mortificetur quidẽ carne: secundum deũ autẽ carne mortificati, spiritu viuãt, mortificati in Christo Iesu mẽbris: alio modo mortuis. i. peccatoribus etiã infamibus quales sectabatur vt ad se Christus attraheret, euangelizatus est ab ipso scilicet Christo, vt secundum homines, id est, Pharisæos externa tantum spectantes iudicentur & condemnentur in carne. i. carnaliter vel in speciem: pharisæi enim vt se iustificarẽt, peccatores damnabant & abiiciebant: illis ergo Christus prædicauit, vt sit à mundo secundum carnem iudicari & damnati, secundum deũ viuãt spiritu, id est, in spiritu sancto. Alio modo exponunt hunc locum ad literã Græca scholia: quòd Christus ad inferos descendens, mortuis illic existentibus prædicauit sicut & viuis prædicauerat, & sicut viuis prædicans, iis qui eam agnouerunt, in iustificationẽ adfuit

adfuit, iis autem qui ignorarunt & reiecerunt, in condemnationẽ: ita in infernũ descendens mortuis prædicauit, & iis qui secundum hominẽ in carne. i. carnaliter vixerant in condemnationẽ, iis autem qui secundum deũ in spiritu egerant. i. spirituales & ex virtute vitam vixerant, in gloriam & honorem affuit. Hoc est, quod ait Pe-

dum deũ in spiritu. Omnium autẽ finis appropinquauit. 4. Estote itaque prudentes & vigilate in orationibus. Ante omnia autẽ, tuam in vobismetipsis charitatẽ continuã habentes: quia charitas operit multitudinem peccatorum. Hospitales inuicẽ, sine murmuratione. Vnusquisque sicut accepit gratiã, in alterutrum illã administrãtes: sicut boni dispensatores multiformis gratiã dei. Si quis loquitur: tanquã sermones dei. si quis ministrat: tanquã ex virtute quã administrat deus: vt in omnibus honorificetur deus per Iesum Christum: cui est gloria & imperium in secula seculorum, Amen. Charissimi, nõ nolite peregrinari in feruore qui ad tentationem vobis fit, quasi noui aliquid vobis contingat: sed comunicãtes Christi passionibus, gaudete, vt in reuelatione gloriã eius gaudeatis exultan-

diendum est, loquatur, tanquam ex virtute subaudiendum ministrer. 5. Nolite peregrinari, Græci habent *μὴ ἐπιθαυμάζω*: quum autem *ἐπιθαυμάζω* re nouam & peregrinam &, vt vocamus, extraneam significet: sensus est, nolite percelli tanquam re noua & insolita: non est autem vocabulum Latinum quod huic respondeat. Galli dicerent, ne trouuez estrange, ne soyez estonnés, quod autem habet interpretes, in fer-

nore, Græci habent *ἐπιμασία*, quod Græca scholia explicant per *ἐπιμασία*, id est, in probatione & exploratione, quæ tanquam per ignem fit. Sensus ergo est, nolite percelli ob explorationem quæ vobis fit tentandi vestri gratia, quasi ob rem nouam, sed ob hoc gaudete, quòd communicatis passionibus Christi, id est, quòd vobis datum est pro eo affigi.

6. *Si exprobramini in nomine Christi*, id est, si opprobrio vobis vertitur, vt aiunt Græca scholia, Christi nomen, in hoc quòd Christiani dicimini, *beati eritis*, quoniam quod est honoris gloriæ & virtutis dei & qui est eius spiritus super vos requiescit. Græca paulò secus habent, scilicet *ἵνα ἢ τὰς δόξας καὶ ἢ τὸ θεῶν ἀντιμασίαν ἢ ἡμᾶς ἀνομιώται*, vbi Græci non habent

virtutis neque *honoris*, nos autem *ἢ τὰς δόξας* possumus gloriam interpretari, & sic sensus esset, quòd gloria & spiritus dei super vos requiescit: post hunc locum Græci addunt, *κατὰ μὲν αὐτῶν βλασφημῶνται, κατὰ δὲ ἡμᾶς δόξαζέσται*, id est, ab illis quidem blasphematur: à vobis autem glorificatur: quæ interpretis noster non legit. mihi autem videretur Erasmus contra Latini sermonis rationem *κατὰ αὐτῶν* & *κατὰ ἡμᾶς* vertisse iuxta vos: quis enim ferat ita loquentem, deus blasphematur iuxta vos: ego dicerem, à vobis aut per vos.

7. *Nemo vestrum patiatut vt fur*, id est, ne committite vt pœnas detis & affligamini, homicidij, furti, aut alterius peccati nomine. si autem quis ob Christi nomen & quia Christianus est, nò erubescat.

8. *Tempus est vt incipiat iudiciũ à domo dei*. Græca scholia *κρίμα* non ἀνομιή καὶ ἀκαρίμας, sed *ἐπιτάξιως*, id est, non pro condemnatione: sed pro accurata examinatione sumunt: quæ incipiet à domo dei, id est, à Christianis boni, dei quæ familiaribus & domesticis: vt eorum quæ in vita gesserunt: rationem reddant: quòd si, inquit, exigitur ratio à dei domesticis & fidelibus, qui futurus est finis infidelium? Basilius Magnus interpretatur, *κρίμα* & iudiciũ pro afflictionibus quas

res. *Si exprobramini in nomine Christi*, beati eritis: quoniã quod est honoris, gloriæ, & virtutis dei, & qui est eius spiritus, super vos requiescit. *Nemo autem vestrũ pariatut, vt homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor*. Si autem vt Christianus, non erubescat, glorificet autẽ deũ in isto nomine. Quoniã ⁸ tẽpus est, vt incipiat iudiciũ à domo dei. Si autẽ primũ à nobis, quis finis eo

rum qui nò credũt dei euãgelio? ⁹ *Et si iustus quidem vix saluabitur, impius & peccator vbi parebunt?* Itaque & hi qui patiuntur secundum voluntatem dei, fideli creatori commendent animas suas in benefactis.

quas ab infidelibus passuri sunt fideles. Quòd si per huiusmodi afflictiones suos tentare visum est deo: quid futurum putant infideles, qui totam vitam agunt in deliciis?

9. *Et si iustus vix saluabitur*, .i. cum labore & molestia. *Impius enim significat cũ labore*, quia per multas tribulationes oportet ingredi in regnũ cœlorũ: *impius & peccator vbi parebunt?*

ARGUMENTVM CAP. 5.

Seniores ac presbyteros gregibus providere, ac cum modestia pascere: adolescentes autem cum humilitate illis subesse, & aduersus diabolum infideliũ vigiliũ, & oratione dei adiutorio, quo non est illud futurum, resistere hortantur: deinde salutationibus epistolam claudit.

CAPVT V.

A **S**eniores ergo qui in vobis sunt obsecro, consenior, & restis Christi passionum, qui & eius quæ in futuro reuelanda est, gloriæ cõmunicator pascite qui in vobis est gregem dei, prouidẽtes nò coactè, sed spontaneè secundum deũ: neque turpis lucri gratia, sed volũtate: neque vt dominantes in cleris, sed forma facti gregis ex animo. Et cũ apparuerit princeps pastorũ, percipietis immarcescibilem gloriæ coronã. Si

1. *Seniores*, non etate senes, sed presbyteros quos sacerdores vocamus, intelligi docet id quod sequitur pascite qui in vobis est gregẽ dei: sic cõseniorem se dicit, & vt ita dicam, cõpresbyterum: presbyteros ergo vult gregi suo prouidere & attendere, Græcè *ἐπισκοπεῖν*, id quæ non vi sed voluntate ac liberè, neque quæstuosos esse, non dominari in clericos, id est, hereditatem domini, non vexare imperiosa autoritate & potentia, sed formam esse gregis, id est, sic se gerere vt forma sint & exemplar rectè viuendi subditis.

B **M**iliter adolescẽtes, subditi estote seniorib⁹. Oēs enĩ inuicẽ humilitatẽ insinuate, quia de⁹ superbis resistit: humilibus autẽ dat gratiã. Humiliamini igitur sub potẽti manu dei, vt

2. In tempore visitationis. Græci nō habent visitationis, sed *ἡ ἐπίσκεψις*, id est, in tempore opportuno: id enim significat *ἐπίσκεψις*, nos tempus visitationis dicere possumus tempus iudicij, in quo visurus est deus qui *ἐπεὶ* egerit & crediderint, ac præmiaturus.

3. *Scientes eandem passionem ei quæ in mundo est vestra fraternitati fieri*, id est, scientes similes afflictiones & molestias vestris fratribus per mundū uniuersum dispersis, apparari & exhiberi, id enim significat *ἡ ἐπίσκεψις*. *Consolatur ergo eorum quia non soli patiuntur*, tum quia sic tolerantibus aderit deus qui virtutem & patientiam vestram, inquit, perficiet, confirmabit & solibabit. Nam quod Erasmus ait græcè legi, *καταπεφικται ὑμᾶς, σπῆλαι, θειώσεσσι*. i. perficiet vos futura, confirmatione. certè codex Veronensis habet *σπῆλαι, θειώσεσσι* & *μελιώσεσσι*, i. confirmet, stabiliat, & c. puro nostrum interpretem legisse *καταπεφικται, σπῆλαι*, vt omnia sint futura indicatiui, non verbalia nomina.

4. *Breuitè scripsi vobis obsecrans & contestans hæc esse veram*, & c. obsecrans refertur a. l. scripsi, scripsi scilicet tanquam obsecrans, non tanquam impetrans. *Babylonens autem coelestam*, id est, quæ cum aliis ecclesiis electa est ad fidem & vocata, Græca *ἰχθολία* & omnes, Romam interpretantur, quam Babylonem appellat, propter idolorum confusionem.

Argumen-

vos exaltet ² ī tēpore visitatiōis, omnem solitudinē vestrā proiicientes in eū, quoniam ipsi cura est de vobis. Sobrijs estote, & vigilate quæ aduersarius vester diabolus tāquā leo rugiēs circumit, quærens quæ deuoret: cui resistite fortes in fide. 3 sciētes eandē passionē ei quæ in mūdo est, vestræ fraternitati fieri. Deus autē omnis gratiæ, qui vocauit nos in æternā suam gloriā in Christo Iesu modicū passōs, ipse perficiet, confirmabit, solidabitq;. Ipsi gloria & imperiū in secula seculorum, Amen. Per Siluanū fidelem fratrem vobis, vt arbitror, 4 breuiter scripsi: obsecrans & contestans hæc esse veram gratiam dei in qua & statis. Salutat vos ecclesia quæ est in Babylone, coelecta: & Marcus filius meus. Salutate inuicē in osculo sancto. Gratia vobis omnibus qui estis in Christo Iesu, Amen.

mat.
6. l.
Lut.
12. l.
C
Ro.
12. l.
Psal.
54. l.

Secundam iam morti proximus Petrus dispersis fidelibus Iudæis scribit epistolam, quæ veluti in memoriam renouat quæ eis antè scripserat admonens vt fidei p̄a, & Christiana fide digna adiungant opera: sanctūq; propheta rum scriptis attendant: à falsis doctoribus & impostoribus caueant, eorū obiter peruersa & veriseta ingenia describens, & exemplo veterum summa supplicia præuocans, hortansq; vt in domini aduentu se præparent.

EPISTOLA

BEATI PETRI APOSTOLI

II SECUNDA.

ARGUMENTVM CAP. I.

¶ *Præmissa epigraphæ, inq; ea bene illi precatus, admonet eos bonis operibus vacare, doctrinæ suæ memores esse, quàm à domino spectator maiestatis ipsius factus accepit, deus prophetiæ dei voluntate adlati, fidem habere, obiter exitus sui facta mentione.*

CAP. I.

Simon Petrus, seruus & apostolus Iesu Christi: iis qui coæqualem nobiscum sortiti sunt fidem in iustitia dei nostri & saluatoris Iesu Christi: 2 Gratia vobis & pax adimpleatur in cognitiōe dei, & Christi Iesu domini nostri: quo modo omnia vobis diuinæ virtutis suæ quæ ad vitam & pietatem donata sunt, per

1. *Simon Petrus, & c. quidā codices etiā Græci habent Simeon, quidam Simon: utroque enim modo Græcis dicitur. iis inquit, qui coæqualem nobiscū sortiti sunt fidē. Græcis ἰσότημον .i. parē & æqualem, siue eiusdem præmij ac precij. nā τιμή precium significat: quodd fideles idē præmiū manet ac precij, dei scilicet fruiti: iis ergo qui æquale sortiti sunt fidem in iustitia dei nostri & saluatoris Iesu Christi, id est, per iustificationem: Dei autē & saluatoris si diuisim sumatur, & dei ad patrē refertur, & saluatoris ad Christum: sin coniunctim, ad Christum, vt idem sit deus & saluator noster: iis ergo subaudi salutem dicit.*

2. *Gratia vobis & pax adimpleatur. Interpres videtur legisse ἀληθεύειν .i. impletur quum græca habeant ἀληθεύειν, id est, multiplicetur & augetur, vt ergo gra-*

go gratia dei augeatur siue impleatur *in cognitione domini nostri Iesu Christi*, id est, per cognitionem ipsius. Hæc est enim vita æterna, ut cognoscatur te vnum & verum deum, & quem misisti Christum Iesum. Ioan. 17. nec mentionem fecit hic Petrus agnitionis dei patris, memor sermonis Christi ad Philippū: Philippe qui videt me, videt & patrem. Adimplea

tur ergo gratia & pax. *Quo modo omnia nobis diuina virtutis sua, quæ ad vitam & pietatem donata sunt*, Græca sic habent. *ὅς παῖσα ἡμῖν τῆς θεοῦ δωρεῶν δωρεῶν, τὰ πρὸς θεὸν καὶ ἑαυτῶν δὲ καὶ ἀλλήλων*, id est, quem ad modum per omnia diuina virtute ipsius quæcunque ad vitam & pietatem spectant donata sunt nobis, per cognitionem eius qui vocauit nos *propria gloria & virtute*. Græci habent *ὅς δίδωκε καὶ ἀρετῆς*, id est, per gloriam & virtutem. interpres legit *id est*, id est, sua vel propria. Sensus ergo est ut electionem connectamus, Gratia & pax dei impleatur in vobis per cognitionem domini & saluatoris nostri, quemadmodum diuina virtute sua quæcunque ad vitam & pietatem spectant, nobis donata sunt per cognitionem eius: qui nos vocauit per virtutem & gloriam. sicut ergo per eius cognitionem omnia nobis illa donata sunt: sic per eius cognitionem impleatur gratia in vobis.

3. *Per quem maxima & preciosa nobis promissa donauit*. varia fuit lectio huius loci, Græci nunc *ὁ δὲ ὄν*, id est, per quem scilicet virtutem & gloriam. Beda legit per quem scilicet cognitionem, atque ita Græcè fuisset, *ὁ δὲ ὄν*: interpres legit, *ὁ δὲ ὄν*, id est, per quem scilicet Christum, quæ verior lectio videtur, per quem inquit, preciosa nobis promissa donauit, *ut per hoc*, vel per hæc, prout est Græcè *τὸ ὑπο* vel *τὸ ὑπο*, ut per hæc, inquam, nobis donata & vobis, subaudi, per nos communicata, vos qui sine vlla spe diuinae promissionis hæctenus carnaliter vixistis, efficiamini consortes diuinæ naturæ è carnalibus spirituales effecti, fugientes eius quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem. Græcè *καταφυγῆτε τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ταῖς σαρκὶ καὶ οὐρανῶν*, id est, si vitaueritis mundanam in concupiscentia corruptionem.

4. *Vos autem omnem curam subinferentes*. Græcè paulò fecus est, scilicet

cognitionē ei⁹ q̄ vocauit nos p̄pria gloria & virtute, 3 per quem maxima & preciosa nobis p̄missa donauit, vt p̄ hoc efficiamini diuinæ cōfortes naturæ, fugientes eius quæ in mundo est, concupiscentiæ corruptionem. 4 Vos

B

autem curā omnē subinferentes, ministrare in fide vestra virtutē: in virtute autem, scientiā: in scientiā autem, abstinentiam: in abstinentiā autē, patientiam: in patientiā autē, pietatē. in pietate autē, amorē fraternitatis: in amore autē fraternitatis, charitatē. 6 Hæc enī si vobiscū alsint, & superent: non vacuos, nec sine fructu vos cōstituet in domini nostri Iesu Christi cognitione. 7 Cui enim nō præstō sunt hæc: cæcus est, & manu tērans, obliuionē accipiens purgationis veterū suorū delictorum.

culum ac veram religionem. In amore fraternitatis charitatem. Græcè *ἀγαπᾶτε*, id est, dilectionem: intelligit autem hic charitatem siue dilectionem, qua in deum ferimur, ut quod fratres diligam⁹, id ob dei amorem fiat.

6. *Hæc enim si vobiscum adsint & superent*. Græcè est *ταῦτα γὰρ ὅμιν ὑπερέχουσιν καὶ συνάκουσιν*: puto interpretem vertisse, hæc enim vobis cum adsint, sed descriptoris vitio non intelligentis ἢ vobis, & ἢ cū disinflecta esse, additūmq; ἢ si, & ex duobus distinctis factum esse vnum vocabulum vobiscum: quod autem vertit superent, neutra liter intelligendum est, id est, exuberent.

7. *Cui enim non præsto sunt hæc*, i. cui non adsunt huiusmodi virtutes cæcus est ac manu tentās. Græcè *μυωπῶδες*, est autem *μυωπῶδες* ma nu viā tentare: Græca scholia interpretatur pro *τυφλῶδες* i. cæcētū esse, est cerrē more cæcorū manu viā prætentare. Græca scholia dici putat à subterranis muribus quos talpas vocant, q̄ perpetuō

licet *καὶ ἐν τῇ ἐπίστασι τῶν ἀρετῶν καὶ ἐν τῇ ἐπίστασι τῶν ἀρετῶν*: & hoc ipsum, subaudi, facite, omni cura & diligentia adhibita, *Ministrate in fide vestra virtutem*, pro ministrare, Græcè est *ἐπισημαίνετε*, id est, suppeditate: mihi apte videtur hic sumi pro exhibete, id est, exhibete in fide vestra & cum fide virtutem: non *τὴν δὲ δωρεάν*, id est, potentiam miracu-

la edendi, sed *τὴν ἀρετὴν* virtutem scilicet, hoc est, studiosas actiones, ac bona opera, sine quibus fides est mortua: sic enim Græca scholia explicat. *In scientiā abstinentiam*. Græcè *ἐγκρατεῖαν*, quod non modo abstinentiam & temperantiam, sed ab omnibus illicitis continentiam signifi- cat ac moderationem certiam: quod hoc fortasse loco magis quadrabat: & quia scientia inflat, cum ea animi moderationem requirat.

5. *In patientiā autem pietatem*. non commiserendi virtutem, sed *ὑποβίβωσιν*, id est, dei

tud cæci sint. cui ergo huiusmodi bona non adsunt, cæcus est oculomementis, ut pote *obliuionem accipiens* purgationis veterum suorum delictorum, id est, oblitus se purgatum esse à veteribus delictis.

8. *Quapropter vos magis satagite, ut per opera bona certam faciatis electionem vestram.* Græca quæ nunc extant non habent per opera bona, sed magis satagite, hoc est, satagite potius, ut firmam faciatis electionem vestram: interpret legit per bona opera. i. bonorum operum exhibitione, quia (ut inquit Beda) qui fidei sacramentis, quæ perceperunt bona quoque opera perseveranter adiungunt, isti suam vocationem & electionem certam iuramentis faciunt. hæc enim, inquit, facientes non peccabitis aliquando. Græcè *ἂ μὴ ὀφθαλμοὶ ὀφθαλμοῖς*, id est, nunquam offendetis.

2. *Propter quod incipiam vos semper commonere:* pro eo

quod vertit *incipiam*, interpret longe aliud legit Græcè, quam nunc habeant Græci codices, habent enim pro *incipiam* *ὀκ ἀμιλλῶ*, id est, non negligam, siue curabo commonere vos de his quæ supra scripsi vobis: & quidem scientes & confirmatos vos in præsentia veritate: Græcè *καὶ ὡς ἰδοὺ καὶ ἐπιγινώσκοντες ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ*. ubi Græci secundo loco non habent *vos*, & puto vitio librarij additum: est autem sensus, curabo vos semper deus admonere, etiam si ea nostis & in præsentia veritate, de qua nunc agitur, confirmati estis. 10. *Iustum autem arbitror, &c.* id est, æquum autem censeo quàm diu sum in tabernaculo excitare vos per commonitionem (suscitare autem quod interpret vertit, pro excitare sumptum est) certus quod velox est depositio tabernaculi mei, tabernaculum autem vocat corpus suum, sumpta metaphora à veteribus patribus, qui tætoris & tabernaculis utebantur, dum terram promissionis sectabatur, incertam interim mansionem neque diurnam habentes, ita quia incertam neque diurnam ponunt mansionem in hoc corpore, qui peregrinantur à domino, sed cupiunt illi præsentem esse, corpus suum Petrus tabernaculum vocavit: & mortem suam depositionem tabernaculi:

maculi: quia sicut peregrinantes, quum in optatam patriam pervenerint, iam tentoria ponunt & tabernacula: ita Petrus qui propediem in patriam venturum se sciebat cælestem, mortem suam appellat tabernaculi depositionem: eamque velocem, Græcè *ταχύνει*, id est, celerem, hoc est, subito futuram.

revo in cōmonitione: certum quod velox est depositio tabernaculi mei, secundum quod & dominus noster Iesus Christus significavit mihi.

10.
21.
1. Co.
2. c.

Dabo autem operam & frequenter, habere vos post obitum meum, ut horum memoriam faciatis. Non enim doctas fabulas secuti, nota fecimus vobis domini nostri Iesu Christi virtutem & præsentiam: sed speculatores facti illi magni

in infinitum iunctum, fortassis Petrus cum præmississet *ἐκεῖν*, ob longum hyperbaron iam non memor prædicti verbi adiecit rursum *παιδείας*: sufficere enim potest alterutrum: dabo operam ut post exitum meum horum memoriam habeatis vel faciatis. Certè Græca scholia in hunc locum afferunt nonnullos ex hoc loco intellexisse, quod sancti post mortem suam, eorum qui hic degunt, meminerint, ac pro viuis intercedant: quod ne quis comminisci me putet, subdam Græca: *τινὲς βοῦλοντο ὡς ἔστιν ἄσπὸς τοῦ εὐαγγελίου, ὅτι μὴ θάνατον εἰς ἅγιοις μνηστικῶν τῶν ἡρώων, καὶ περιβύσσειν ὑπὲρ τῶν ζώντων*, id est, qui dam ex hoc loco intelligi volunt, quod sancti post mortem suam eorum, qui hic degunt, meminerint ac pro viuis interpellent.

12. *Non enim indoctas fabulas secuti*, pro indoctas fabulas Græcè est *σοφισμῶν*, id est, doctas & rhetorico artificio compositas: unde putato interpretem vertisse doctas prout quidam codices habent, sed à sciolo librario additum in. quum autem *μῦθος* non fabulam modo, sed orationem etiā significet, videtur mihi Petri sensus esse, quod non affabre composita, & eleganti oratione vsus illis prædicari: sic enim Græca scholia exponunt, ut sit idem sensus cum Paulo, quod non in doctis humanæ sapientiæ verbis illis prædicari Christivirtutem & præsentiam, non præscientiā, ut depravati codices habent:

Græci

Græci autem habent *παρουσία*, quod & præsentiam significat & aduentum: quo nouissimo significato magis hic quadrat: quem se dicit illis annuñciare, non tanquam arte compositas fabulas secutum, sed tanquam re vera maiestatis eius spectatorem.

13. *Accipiens enim à deo patre.* Neq; Latine est quòd referatur participium accipiens, neq; Græcè ἄνωμα, nisi (quod aliquando fit) nominatiuus pro genitiuo absoluto sumatur, & tunc sic vertenda esset lectio, *Quum enim accepisset à deo patre*, honorem & gloriã, huiusmodi voce ad eum à magnifica gloria delata, hic est filius meus in quo mihi complacuit, & id est, etiã hanc nos vocem de cælo audiui. vel ex hoc loco certum est hæc epistolam esse Petri, qui spectator fuit maiestatis Christi.

14. *Et habemus firmiorem propheticum sermonem.* possumus hic firmiorem non comparatiuè sed positiuè sumere, quomodo sæpe & Græcè & Latine sumitur: potest etiam esse cum Beda is sensus, si quis nobis non credit diuinitatem eius afferentibus, ex eo quòd maiestatis eius spectatores fuimus, & vocis cælo delapsæ auditores: habemus propheticum sermonem firmiorem (non quidem veriore sed firmiorem) quem negare non potestis, sicut nostrum testimonium potestis refellere. is autem sermo propheticus est Dauidis: Dominus dixit ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te: cui benefacitis attendentes, inquit, tanquam lucernæ lucenti in caliginoso loco: in huius enim seculi nocte tenebrosa, ait Beda, ubi difficile quisquam inuenitur, qui non offendat, quid essemus si lucernã prophetici sermonis nõ haberemus? luerna ergo quæ in caliginoso hoc seculo degentibus lucet, verbũ dei est, dicente Dauid, lucerna pedibus meis verbum tuum, cui at

tudinis. 13 Accipiens enĩ à deo patre honorẽ & gloriã voce delata ad eum huiusmodi à magnifica gloria: Hic est fili⁹ meus dilectus, in quo mihi cõplacui, ipsum audite: & hanc vocẽ nos audiui: mus de cælo allatã: cùm essemus cū ipso in monte sancto. Et 14 habemus firmiorẽ prophetiẽ sermonẽ, cui bene facitis attendentes quasi lucernẽ lucẽti in loco caliginoso, donec dies illucescat, & lucifer oriatur in cordib⁹ vestris: hoc primũ intelligẽtes, quòd omnibus ppheta scripturæ, p̄pria interpretatione nõ fit. Nõ enim voluntate humana allata est aliquãdo ppheta, sed spiritu sancto inspirati, locuti sũr sancti dei homines.

D
Ma
174

tẽdere oportet non semper, sed donec dies illucescat, id est, plena dei cognitio: quando cognoscemus sicut & cogniti sumus: & luci fer oriatur in cordibus nostris, id est, clara & non ænigmatica dei cognitio: interim verò ob caliginosi intellect⁹ tenebras verbo dei tanquam lucernæ lucenti & propheticiis scriptis intentos esse oportet, scientes non ad hominum arbitrium, sed pro dei inspirantis voluntate allatas esse prophetias.

¶ Quoniam tota hæc secunda epistola obscura est, & multis hyperbaticis & eclipsibus implicata, visum est singulacapita noua, ac faciliiori elucidatione explicare.

Dilucida explicatio capituli primi, 2. Petri.

Petrus Iesu Christi seruus & apostol⁹, iis qui dei & seruatoris nostri Iesu Christi iustificatione parẽ nobiscũ fide sortiti sunt, salutẽ dicit. Gratia in vos & pax augeatur, suisq; numeris omnib⁹ cõpleatur, in plena illa & perfecta dei & dñi nostri Iesu Christi cognitione: quẽ admodũ diuina virtute ipsius quæcũque ad vitã & pietatẽ spectant, nobis per cognitionẽ data sunt ipsius, qui gloriosa nos virtute sua vocauit: cui⁹ munere maxima & honorabilia promissa consecuti sum⁹, vt per hæc vos quoq; diuinæ naturæ cõsortes & cõpotes euadatis, reiecta illa, qua ex more mudi uiuitur, interitura cõcupiscẽtia. Summã verò in eo curã ponite, vt vna cū fide vestra rectas & studiosas actiões exhibeatis: cū virtute scientiã, cū sciẽtia æquabilẽ animi moderationẽ: in moderatione, paciẽtiã: in paciẽtia, pietatẽ: fraternã verò cum pietate charitatẽ: cùmq; ea charitate, dilectionẽ. Quòd si vobis eæ virtutes ad sunt & exuperat, nõ ignauã parient domini nostri Iesu Christi cognitionẽ, neq; inefficacẽ: cõtrã verò, cui nõ insunt, is cec⁹ est, manu viã palpãs, neq; iã meminit à veteribus se delictis esse perpurgatũ. Quapropter satagite, vt adiunctis ad fidẽ operibus, certã ac firmã electionẽ, vocationẽq; vestram faciatis. Quòd si sic agere instituetis & pergetis, nõquã futurũ est, vt offendatis: quin potius ad hunc modũ agẽtib⁹ vobis.

amplẽ

amplè patebit in aternūdomini & seruatoris nostri Iesu Christi regnū aditus. Quamobrè curabovos semper iis de rebus cōmonitos: etiam si earū ignari non estis, sed in hac porrò, qua de nunc agitur, veritate cōfirmati. Acquū autē cēseo quādiu peregrinus in hoc tabernaculo dego, admonitione vos mea excitare: compertū habens ponendū mihi esse breui corporis hui⁹ tabernaculū, prout mihi dominus noster Iesus Christ⁹ indicauit. Dabo quoq; operam, vt postquā egressus ex hoc tabernaculo fuero, perpetuā eorū, de quibus vos commonefeci, memoriam teneatis. Nō enī doctas & artificiosas sectati fabulas, domini nostrileu Christi aduētū ac virtutem nota vobis fecim⁹: sed diuina maiestatis ipsius spectatores effecti. Nā cum gloria & honore affect⁹ à patre esset, à magnifica gloria, voce ad illū de lapsa huiusmodi, Hic est fili⁹ meus dilect⁹ in quo mihi cōplacitū est, ipsam audite: & nos hāc quoq; vocē cœlit⁹ adlatā audiuius, cūm ei in monte illo sancto testes adessemus. Quòd si quis nobis nō credit, diuinē illius maiestatis spectatoribus, habemus quoq; firmiorē nostro testimonio propheticū sermonē, in quē præclare actū vobis est, quòd animi aciē intenditis, tanquā in lucernā caliginoso huic loco & seculo prælucentē, donec illucescat dies, & animis vestris claræ intelligentiæ lucifer exoriatur: quippe qui cōpertū habeatis scripta omnia prophetica nequaquā priuata cuiusquam autoritate fieri. Non enim ad hominis arbitrium adlata est aliquādo propheta, sed spiritu sancto inspirante acti, locuti sunt sancti dei homines.

ARGUMENTVM CAP. 2.

¶ Hoc capite peruersa falsorum doctorum depingit ingenia, simul & quæ eos mouēt supilitia, vt ne eos imitentur, & ab illis caueamus.

1. Fuerunt verò & pseudo propheta, prædicat forè in lege euāgelica falsos doctores sicut i lege Mosāica pseudo ppheta fuerūt: quorū

CAPVT II.

F Verunt verò & pseudo propheta in populo, sicut & in vobis crunt magistri mendaces,

ad viuū depingit ingenia, qui introducent, ait, *sectas perditionis*. Græcè *ἡ τὴν παραδόξου διδασκαλίαν ἀποδίδωσιν*. i. subintroducent, clam inuehent sectas perniciosas, est enim Hebraismus, sectas perditionis, pro perditas, quiq; emptorem sui dominum negant: qui enim vel humanitati, vel diuinitati Christi,

quicquam detrahūt, eum mendaces, qui introducent sectas perditionis, & eum qui emit eos, dominum negāt, superducentes sibi celerem perditionem. Et multi sequentur eorum luxurias, per quos via veritatis blasphemabitur: 2 & in auaritia fictis verbis de vobis negotiabantur, quibus iudicium iam olim nō cessat: & perditio eorum non dormitat. 3 Si enim deus angelis peccantibus non pepercit,

Iob.
4. d.

negant, quia non qualem veritas ostendit, sed qualem ipsi sibi fingunt, prædicant. neque verò impune id futurū est illis, quia celerē sibi perditionē superinducunt. i. ipsi sibi subitum exitium adsciscūt: at, quod deterius est, *Multi sequentur eorum luxurias*: interpretes legisse videtur *ἀσολίας* vel *ἀσολήτας*, quod luxurias significat, Græca tamen quæ nunc extant, *ἀποθέτας*, & tunc sensus est, & multi sequentur eorum perditionem, hoc est, sicut ipsi subitum sibi exitium pariunt, ita plerique in idem cum illis exitium currunt, eorum sectantes ingenia & mores.

2. *Et in auaritia fictis verbis de vobis negotiabantur*. i. & ob auaritiā cōposito sermone vos mercabuntur: metaphora sumpta à mercatoribus, qui quo carius mercimonia sua vendant, blandis & compositis sermonibus emptores illiciunt: ita & falsi doctores atq; hæretici, quæstus & auaritiæ gratia, blandis fidei Christi & charitatis nominibus ad se simplices fideles alliciūt, vt per auaritiā suā expilatos, dæmonibus vendant: sed hæc eorū auara fraudulētia, supplicio non caret: vnde subdit, *quibus iam olim iudicium non cessat*: pro cessat Græcè est, *ἀργεία*. i. non intermittitur neque per negligētiā cessat, id est, etsi nunc iudicio & condemnationi subesse non videntur (quia interim mali in deliciis agunt quasi impunes futuri, & tutò lasciuunt) non est tamen putandum interim per negligētiā cessare & prætermitti eorum iudicium & condemnationem quia qui iam olim dei iudicio damnati sunt, post hæc experientur quod tarditatem iudicij vindicta compenset deus: idem est autem cessare iudicium eorum, & perditionem dormitare.

3. *Si enim angelis peccantibus non pepercit*, &c. ab hoc loco vsque ad locum

E cum

cum, Nouit dominus pios, longū hyperbaton est & eclipsis : id-
coque ad finem hyperbati suppleandum, neque huiusmodi magi-
stris mēdaciis, eorūque sectatoribus parceret, potest etiam sine ec-
clipsi hyperbaricē legi, Si neq; angelis, neq; originali mūdo, neq;
Sodomæ & Gomorrhæ pepercit, sed Noë & Loth seruauit, utiq;
nouit dominus pios de tē
ratione eripere. explicāda
sunt autē singulata hui⁹
hyperbati loca difficilia.

*Si ergo angelis peccantibus non
pepercit, sed rudētib⁹ inferni
detrahtos tradidit cruciandos in
iudiciū referuari.* Græca pau-
lō secus habent scilicet *ἡ
γὰρ ὁ θεὸς ἀγγέλων ἀμαρτανάν-
των οὐκ ἐπέσπειρεν, ἀλλὰ σερβάσας
ἐξ ἑσῶ τῶν ἀσεβῶν παρὶσσωκεν
ἐν κρίσει τὴν κρημίνωσ, id est, Si*

enim deus angelis, cūm peccassent, non pepercit, sed cathenis cali-
ginis in infernum detrusos tradidit in iudiciū seruatos: primū
pro *σερβάσας*, quod cathenas & quæcunque vincula significat, inter-
pres posuit rudētibus, est autē rudēs funis nautic⁹: & *ἡ γὰρ ὁ θεὸς*, quod
caliginō significat, interpres vertit infernū: cathenas autē siue rudē-
tes caliginosas græca scholia interpretantur ineuitabilē cōdēnatio-
nē: qd verō interpres vertit, Tradidit cruciādos in iudiciū referuari,
obscurū est, & græca hñt, tradidit in iudiciū seruatos *τὴν κρημίνωσ*,
siue vt alij græci habēt *τηρημίνωσ* in p̄senti. i. tradidit in dānationem
referuādos, puto etiā interpres tēpore aliā fuisse lēctionem in ali-
quib⁹ codicib⁹, & *ἡ τρημίνωσ*, i. seruatos fuisse scriptum *τηρημίνωσ*,
i. afflictos & vexatos, p̄ quo interpres vertit cruciādos: sensus autē
interpretis est q̄ angelis apostaticis non pepercit, sed eos rudētibus
caliginosis in tartarū p̄cipitatos tradidit in iudiciū affligendos &
referuandos. Augustinus p̄ rudētibus inferni legit carceribus cali-
ginis, & exponit peccasse ab initio quosdā angelos, & in huins
caliginosi aëris ima detrusos, qui interim dū iudicij diē expectāt,
est illis vice carceris & inferni: & illos quidē in hoc interim aëre
caliginoso detentos, ad diē iudicij referuari, amplius puniendos.

4. *Et originali mundo non pepercit.* p̄ originali Græci habent *ἀρχαίωσ*. i.
antiquo: Mūdu autē originalē, tēpus ante diluuiū illis p̄ximū in-
telligit, atq; originalē vocat q̄ p̄ hoc nostro seculo ab ipsa primē-
ua origine fuerit, forasitē interpres legit, *ἀρχαίωσ*. i. primigenio, & ori-
ginalē

ginalē vertit. Mihi autē videtur *ἀρχαίωσ* nō tā hic antiquū significa-
re, q̄ rudē & imperitū, & ita sensus esse, si seculo illi rudi adhuc &
imperito rerūq; diuinarū omniū penē ignaro, quod tempore dilu-
uij fuit, non pepercit, quid facturus est falsis doctoribus, qui à
via veritatis deflexerunt intellecta, & ab eadem auertere ceteros
& iustū Loth opp̄ssū à nefando-
rū iuria ac luxuriosa cōuersatiōe
eripuit. Aspectu enī & auditu ius-
t⁹ erat: habitās apud eosq; de die
in diē animā iustā iniquis opibus

moliūtur? Si ergo illi mū-
do rudi & imperito non
pepercit, sed octauum Noe iu-
stitiæ præconem custodiuit, di-
luuium mundo impiorum indu-
cens, mundum impiorum
omnes qui tunc debebāt

p̄æter Noë cum vxore & liberis, intelligit, vocat autē Noë octa-
uum, nō q̄ octauus ab Adā fuerit, qui decimus fuit, sed q̄ octo tā-
tū homines diluuiū euaserūt: quorū princeps fuit Noë, & quod
ait, Noë octauū custodiuit, p̄inde est quod nostra verba Gal-
li dicimus, *il le sauua luy hui⁹ est iuste*: iustitiæ autē præconē vocat, si-
ue q̄ exēplo suo rectē ac iustē viuere alios admoneret, siue vt ve-
rius puto, verbo (quāquā ea de re tacet scriptura) q̄ iustus arcā fa-
bricare, ceteros horretur ab ipietate sua desistere, vt salui fierēt.
5. *Et iustum Loth, oppressum, etc.* Græci habent, *καὶ δικαίωσ ἡδὲ κατὰσπονδὸν
μινωσ ἰσπὸ τῆσ τῶν ἀσεβῶν ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆσ ἰξ̄δύσαστο*. Eras. vertit, &
iustum Loth qui opprimebatur à nefariis per libidinosam con-
uersationem eripuit. Quum autem *κατὰσπονδῶμα*, significet fatisce-
re, languescere ac viribus defici, & *ἀναστροφῆ* conuersationem siue
cōsuetudinem, qualis esse solet inuicem habitantiū, mihi videtur
is posse esse sensus: Et iustum Loth ab infandorū hominum ob-
scœna & flagitiosa cōsuetudine oppressum eripuit, ego paulō li-
berius sic verterē: Et iustum Loth nefariorū hominū obscœnā &
flagitiosam cōsuetudinē ferre nō valentē, eripuit, q̄ si iam ampli-
us illorū supra & importabiles lasciuias quibuscūq; versari & cō-
suetudinē esse illi oportebat, ferre nō valēt, deus ab illis eripuit.

Aspectu enim et auditu iustus erat. i. & pudicis oculis & castis auri-
bus, vt qui tāta flagitia nec spectare oculis, nec p̄cipere sustineret
auribus, habitans apud eos qui de die in diem animam iustā iniquis operibus
cruciabant. Græca q̄ nūc extant secus habent, scilicet, *βλῆμιμα τὴ γὰρ καὶ
ἀκοῆ ὁ δικαίωσ ἰκατοικῶν ἐν αὐτῶσ ἡμῶν ἐξ ἡμέρωσ ἡμῶν δικαίωσ ἀνομίωσ ἐρ-
γῶσ ἰσθῆκῶν*. i. oculis enim & auribus iustus & castus, inter eos
versans, iniquis illorum actionibus seipsum exercebat. foras-
se interpres legit *ἰσθῆκῶν*, id est, cruciabant iustam animam, ini-
quis actionibus suis: sed hoc modo *δικαίωσ* & *ἰκατοικῶν*, recti ca-

sus, p genitiuis absolutis sumitur, vt sit sensus, cū enim casto auditu atq; aspectu esset, iniquis operibus suis virū iustū cruciabant. 6. *Nouit dominus pios*: vt ante dictum est vsq; ad hunc locum ab illo, Si enim deus angelis, &c. longum est hyperbaton, vel eclipsis est vt Græca scholia exponunt, addendumque ante hunc locum & suppleendum, quomodo magistris illis mēdicibus parceret. Beda putat nec male, coniunctim legēdum, si illis iniquē agentibus non pepercit, sed Noe & Loth iustos à malo eripuit, argumentum est quod nouit pios eruere, & iniquos in diem iudicij cruciandos referuare, non q̄ ante iudicium pœnas non luant, sed quod tunc assumpte corpore grauiores pendent.

7. *Magis autem eos*. Græcè *μάλιστα*. i. præcipuē ac maximē eos qui post carnem in concupiscentia immunditiæ. i. immundis concupiscentiis ambulant, *dominationemque contemunt*. Græcè *τὴν κυριότητα*, id est, potestatem ipsam. *Audaces sibi placentes*. Græcè cum præcesserit accusatiuus *καταφρονούντας*. i. despicientes, sequitur in recto *τολακταί*, i. audaces: ideo Græca scholia dicunt suppleendum esse *ἡσίου*, id est, qui sunt audaces. *sibi placentes*, Græcè *αὐθαδέεις*, quod verbum significat pertinacem & præfixctum, qui non potest à proposito abduci. Interpres vertit sibi placentes, & fortasse legit *αὐθαδέεις* quam & *αὐθαδέας* Græca scholia interpretatur *ἡδωνῆς ἀρεσκῶν μεταδιδόντων*, id est, qui quod sibi gratum est ac placet, sectantur.

8. *sectas non metuunt introducere blasphemantes*. Græca quæ nunc extant, nihil habent quod respondeat τῶν introducinge, & *prosectas* Græci habent *διέτας*, quod tamen opiniones significet, hic tamen Græca scholia sumunt pro maiestate & hominibus in dignitate constitutis, sensus ergo est, maiestatem non metuunt blasphemantes, id est, non verentur blasphemare: nā Græcis familiare est participiis vt pro infinitiuis. Græca scholia exponunt, Maiestatem nō metuunt *καταφρονήτικῶς ἔχοντες*, id est, contemptui habent: *διέτας* autem quod hic vertit sectas, in epistola Iudæ vertit maiestatem eadem sententia, quando ait, dominationem spernūt, maiestatem autem blasphemant. & hic Græca scholia *διέτας*, diuinās virtutes & dignitates ecclesiasticas interpretantur.

9. *Vbi*

9. *Vbi angeli fortitudine & virtute, quomodo sint maiores, non portant aduersum se execrabile iudicium*. pro non portant, &c. Græcè est, *ὃ φησὶν κατὰ αὐτῶν παρὰ κυρίου βλάσφημον κρίσιν*, id est, non ferunt aduersum se à domino blasphemum & execrandum iudicium, hic locus est admodum obscurus, neque quod videam adhuc ab aliquo sufficienter

9. *Vbi angeli, fortitudine & virtute cum sint maiores, non portant aduersum se execrabile iudicium*. 10. *Hi vero velut irrationalia pecora, naturaliter in captiōnem & in perniciem, in his quæ ignorant blasphemantes in*

explicatus: ego quod censeo, & ex Græcis colligere vtunque possum, cum modestia adferam, lubens amplexaturus meliora. Quidam interpretatur q̄ angeli apostatici nequam tam graue iudicium perferent à domino, quàm illi seductores &

impostores magistri. Si autem cum Græcis legamus *διέτας*, & inter pretemur virtutes & potentias siue supernas, id est, angelicas, siue infernas, id est, dignitates ecclesiasticas, potest esse sensus, quod referunt eos iudicio puniendos dominus qui dominationes contemunt, & dignitates blasphemant, quomodo tamen angeli fortitudine, ac virtute, id est, robore maiore hominibus, *ὃ φησὶν κατὰ αὐτῶν παρὰ κυρίου βλάσφημον κρίσιν*, id est, non ferunt aduersum illas scilicet dignitates, (sic enim Græca scholia explicant *κατὰ αὐτῶν*), apud dominum blasphemum iudicium: putant enim Græci hic idem dici quod Iudas ait de Michaelē, quod certans cum diabolo non est ausus illi iudicium inferre blasphemix, sed dixit, imperet tibi deus. Si ergo angelum Iathan (aiunt) blasphemari dignum, non est ausus blasphemia Michael angelus, afficere, quod ille dignitatis particeps sit, vt pote creaturatum dei primitiæ: vt compeccat istorum audaciam, qui dignitates, id est, præcellentes autoritate homines blasphemare non verentur: dixit, non metuunt neque verentur dignitates blasphemare, *vbi*, id est, quomodo angeli maiores hominibus aduersus dignitates etiam peruersas, scilicet angelicam naturam rebellem non ferunt blasphemum iudicium apud deum. Possimus quoque hunc sensum coniecere, quod ij falsi doctores non verentur blasphemiam dignitatibus inferre, *vbi angeli*, id est, quomodo interim angeli apostatici non perferant aduersum sese iudicium blasphemum apud dominum, vt de Michaelē restatur Iacobus, non auso blasphemare diabolum.

10. *Hi vero velut irrationalia pecora*. Græcè *ἄλογα ζῷα*, id est, muta & irrationalia animalia (vt non speciem tantum intelligas) natu-

E iij ralitas

raliter in captiōem & in perniciem, Latinis deest ad supplēdam sententiam aliquid, scilicet tendentia aut aliud simile: nam Græcè est φυσικὴ γηλίνη μίνα ἐν ἀλλοσιν, καὶ φθορῶν, quod ego verterem, natura in seruitutem & interitum genita, ad differentiam angelorum qui rationabiles natura sunt liberi & immortales. Hi ergo tanquam irrationabilia pecora & bruta animalia, natura in corruptione sua peribunt, percipientes mercedem iniustitiarum, in iis quæ ignorant blasphemantes, id est, de iis potestatibus & dignitatibus quas ignorant blasphemantes, in corruptione sua, id est, se digna (ut Græci explicant) peribunt, iniustitiarum suarum mercedem referentes.

11. *Voluptatem existimantes diu delicias*: Græcè ἰδοὺν ἡγορευμένοι τὴν ἐν ἡμέραις τρυφῆν, id est, in diurnis deliciis voluptatem ponentes: quasi dicas summam voluptatē in diurnis deliciis constituentes, quod deterius est, quàm si noctu crapulæ vacarent & deliciarentur. *Coinquinationes & maculæ*, in quibusdam codicibus legitur coinquinationis gignendi casu, quum sit Græcè in recto ἀπίλοι, καὶ μάμοι, id est, inquinamenta & maculæ: sic autem vocat pro maculatos & inquinatos, sicut hominē insigniter malū pro scelerato vocamus scelus: quē loquendi modū ignorans descriptor sciolus scripsit coinquinationis. *Deliciae affluentes*, Græcè ἐν τρυφῶντι, in conuiuio suis luxuriantes vobiscum. Græca habent pro conuiuio ἐν τοῖς ἀγάθαις, id est, in erroribus: noster legit ἐν τοῖς ἀγαθοῖς, vocant autem ἀγάθους conuiuia prætextu charitatis facta: pro luxuriantes interpret legit σιωποῦντες, id est, vna vobiscum rem venereā exercentes: quidam legunt σιωποῦσθαι, quod mihi potius significare videtur cōuiuantes, & vna vobiscū se oblectantes: potius, quā quod Erasmus vertit, insultantes vobis. quod verò interpret legit οὐλοῦσθαι habentes plenos adulterij. Græci pro adulterij habent μοιχαλίδες, id est, adulteræ quasi dicas in ipsis oculis adulterā gestantes & nihil aliud quàm in adulteras explēdæ libidinis gratia spectātes, sic enī Græca scholia. quod autē sequitur, & incessabilis delicti, interpret legit ἀκαταπαύτως ἀμαρτίας, id est, indefinitis delicti ac perpetui: & tunc refertur ad oculos, scilicet habentes oculos plenos indefinitis & continui delicti. Græca nunc habent, ἀκαταπαύτως ἀμαρτίας, id est, nunquā cessantes neque coerceri potentes à delicto. *Pellicien-*

tes animas instabiles, pro pellicientes Græcè est ἀσταθῶντες, i. inescantes & illicientes, pro instabiles autem Græcè est ἀσπίκτους, i. nutantes semper & nunquam cōfirmatas. *cor exercitatum avaritia habentes*, Græcè καρδίαν γυμνωσμένην πλοονίᾳ ἐχόντες, i. rapinis & avaritia exercitatu cor habentes, nā πλοονίᾳ, nō simplicem avaritiam designat, sed qua etiam vi & violentia aliena extorquemus, *maledictionis filij*, i. execrabiles & detestandi, est enim Hebraismus, vocare filium mortis, pro hominem reum mortis: ita execrationis filium, execrandum hominem. 12. *Derelinquentes rectā viam* errauerūt: falsos doctores asserit, quū quæstus & avaritiæ gratia prædicarent aduersus veritatem relicta via recta aberrasse, secutos viā Balaā ex Bofor, qui mercedem iniquitatis amaui: cui, sicut Numerorū 23. legitur, Balac misit oves & boues & munerā ut cōtra

Nb. 22. d. D Iuda 1 d.

veritatem prophetaret ac filius Israel malediceret: hæc est enim merces iniquitatis, munera pro celanda veritate aut prædicanda falsitate capere. quod autē interpret habet *Balaam ex Bofor*, vt Bofor, etiam Bada putet esse urbem Balaam, Græca habent Βαλαάμ τῷ βοσφῶ, i. Balaam filij Bofor, quanquam numero. 22. dicitur filius Bofor non Bofor, sed in huiusmodi nominibus non nihil variare solent Græci ab Hebræis. *Corruptionem* verò habuit suæ vesaniæ sicut iniquitatis, nam Græcè est παρανομίᾳ corruptionem scilicet ab angelo sibi obuiam facto: quādo *subiugale animal*, Græcè ἐσσορῶντιον, quia iugo subest asinus: quum, s. asinus alioqui mutus, voce hominis loquens, cohibuit prophetæ insipientiam. 13. *Hi sunt fontes sine aqua*, & c. egregiis metaphoris hereticorum natura depingit, vocans fontes sine aqua, quippe qui aquā vitæ perdididerunt, & ideo quā promittunt scaturire non possunt aqua. *Nebula turbidibus agitata*, quippe qui variis & peregrinis doctrinis ad omnem ventum agitentur: *quibus caligo tenebrarum reseruat*. Græci addunt ἕως αἰῶνος, id est, in æternum: caligo autem tenebrarum inferni supplicium intelligitur.

14. *Superba enim vanitatis loquētes.* pro superba quidā codices depravati habebant superbia, sed legēdum est superba, quum Græcè sit *ὑπερηφανία*. Superba ergo & fastuosa in vanitate loquentes, pelliciūt in desideriiis carnis luxurię eos qui paululū effugiunt, qui in errore conuersantur: locus hic obscurus est paululū à Græco differēs: quē primum vt haber exponemus, deinde nostram ex græco versionem. ij ergo fastuosa loquentes pelliciunt & inescant desideriiis carnis luxurię, id est, luxurię carnis eos q paululum effugiunt illos, sub. qui in errore conuersantur, id est, si qui volunt se paulatim à seductoribus abducere, pelliciunt & inescant desideriiis, & per concupiscentias luxurię carnis, promittentes illis libertatem quā ipsi serui sint corruptionis. mos est enim nostratum etiam hæreticorum, quos ad sua commenta artrahere non possunt, libertate carnali illicere & inescare, quo vocabulo vitur Petrus *δολιχόσπον*. i. inescant. Græca habent *διεσποκα γὰρ μεταβάλλοντες φιλυξάμενοι δολιχόσπον ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς ἀσελγίας τοῖς ὄντως ἀποφυγόντας τῶ ἐν πλάτῃ ἀναστροφίμους ἐλευθέρων αὐτοῖς ἐσσογυλλίμνοι*, id est, fastuosa enim & intolerabilia sonantes per carnalia desideria lasciuia & libidinibus eos qui hominum in errore degentium consortia planē vitauerant, inescant, libertatem illis promittentes, quum interim serui sint ipsi corruptionis, pro eo autem quod Græci habent *ὄντως*, id est, reuera, interpret legisse videtur *ὀλιγος*, id est, paululum. & pro *ἀσελγίας* in datiuo legisse *ἀσελγίας* gignendi casu. & hoc modò bene verterat interpret, pelliciunt in desideriiis carnis luxurię. i. per carnalia luxurię desideria, pro *ἀποφυγόντας*. i. qui effugerunt, interpret legit *ἀποφύγοντας*, in præsentem, qui effugiunt. Quod verò habet interpret, *qui in errore conuersantur*, & qui nō est referendum ad loquentes, sed ad id quod continuò præcessit, eos qui paululum effugiunt, illos sub. qui cōuersantur in errore. sensus ergo est idem, quod si qui ab eorum cōsortio qui impostores in errore degebant, ad meliorē frugem recipere se volūt, eos falsi illi doctores carnalibus concupiscentiis & libidinibus inescant, promittentes illis libertatē equum interim serui sint corruptionis. i. immunditię vt Græca scholia explicant. A quo enim quis superatus est, *huius est seruus est*, Græca habent *τῶσδε καὶ δέσλωται*, id est, huic seruus additus est.

15. Si

15. *Si enim refugientes,* Græcè est *ἀποφυγόντες*. i. qui enim refugerunt, coinquinatiōes mundi huius in cognitione. i. p. cognitionē & apprehensionē domini nostri Iesu Christi, & iis rursum implicati superantur, facta sunt illis posteriora deteriora prioribus, quia meli⁹ esset illis viā veritatis nō nosse, quā post agnitā discedere. seruus enim sciens voluntatē domini sui & nō faciēs, vapulabit plagis multis. In eos inquit cōpetit parcemia. *Canis reuersus ad vomitum:* hæc est autē Salomonis parcemia Prouerb. 26. Sicut canis q reuertitur ad vomitū suū sic imprudēs q iterat stultitiā suam. q̄ autem ait, *Sus lota in volutabro luti*, Græci habēt *ἡς ὑδωσμε βαγβίρον*. i. ad volutabrū cœni & luti: & supplendum, reuersa: sicut enim frustra lota est sus quę se statim rursum cœno inuoluit, ita frustra Christi agnitōnē accepit q cōfestim ad pristina delicta redit.

Dilucida explicatio capituli secundi.

2. Petri.

EXtiterunt etiā in populo falsi prophete, quē admodū & inter vos exurgent falsi doctores, q clam sectas & hereses inuehēt pniciosas, & redēptorem sui abnegabūt, vnde & breui sibi asciscēt exitiū: in quorū etiā libidines & exitia pleriq; currēt & cōsentient: quineriā viā rectam ac verā cōuiciis incessent, quoq; immēsam suam avaritiā expleāt, blandis vos & cōpositis sermonibus cauponabūtur: quos iā olim diuinū manet iudiciū: neq; in eorū euersiōe obdormiscit deus, aut cōniuet. Quid si neq; angelis ille suis desertorib⁹ & peccātib⁹ pepercit, sed caliginosis vinculis in tartarū detrusos in iudiciū & dānationē seruatos affligēdos tradidit: si antiquo illi & primēuo seculo priorū hominū mūdo alluue submerso, diuinę iustitię præ-

conē Noe, octauū numero seruauit: si Sodomorū & Gomorrhāorū ciuitates in cinerū versas ad extremā semel e uersionē condēnauit, ut iis q̄ impiā posthęc vitā acturērāt exēplo essent: si iustū Loth nefariorū hominū obscēnā & flagitiosā vitā ferre amplius nō valentem, eripuit: (nā & ille quidē castis auribus & pudicis oculis cū esset, interq; eos versaretur q̄ virū iustū iniquis actionibus suis cruciābāt, & iisdē ipse excruciābāt nō ferēdis) nouit indubiē pios ac fideles ē tētatiōe dominus ac periculis eruere: iniustos autē in diē iudicij seruare cruciandos: tū verō eos maximē, q̄ carnalia sectātes desideria, quū in imūdis cōcupiscētis degant, dominatumq; spernāt audaces, p̄fracti, ac sibi placentes: neq; sectas metuūt inducere, neq; excellētes & autoritate volētes viros cōtumeliis lacessere, uerent: quādo interī angeli fortitudine ac virtute lōge p̄stātiores nō ferāt eis maledicere, neq; etiā desertores angeli, natura lōge excellētiore, maledicū aduersū se iudiciū ferāt. At isti tāquā bruta & expertia ratiōis animalia, natura in seruitutē & interitū genita, iis quos ignorāt cōiūcia dicētes: suo seq; digno peribūt exitio, iniustitiā suā mercedē referentes: summā scilicet in diurnis deliciis voluptatē, prout ipsissima sunt inquinamēta & maculę, in deliciis ponentes. inq; suis erroribus & cōiuiiis vnā vobiscū sese oblectantes & luxuriātes adulterarū (quas tanquā in oculis gestāt) & perpetui delicti, à quo cohiberi nō possunt, oculos plenos habētes, nutātes semper & instabili mente homines inescātes, rapinis & auaritia cor habētes exercitū, excerabiles & detestādi, q̄ relicta veritate de via aberrantes, Balāā filij Bozor iter secuti sunt: cui quū grata fuisset iniquitatis merces, vesanię & iniquitatis suā reprehēsiōrē habuit: quū subiuge animal natura fandi exps humanā vocē sonās, p̄phetā cohibuit in sanā. ij sunt tāquā fontes aridi & nebulę turbidib; ac p̄cellis agitate, in eternam tenebrarū caliginē asseruati, fastosa enī & importabilia

ba

ba iactantes, eos qui se ab hominib; in errore versantib; plane subdixerāt, per carnalia desideria lasciujs & libidini b; inescāt, libertatē illis promittentes, quum interim serui sint corruptissimi. Nā à quo quis superatus est, etiā & illi seruitute obnoxius est. Et qui apprehēso semel atq; agnito domino nostro & seruatore Iesu Christo, mūdi hui; sordes & inquinamēta euaserūt: si rursus iisdem impliciti ab iis superari se sinunt, deterius hac postrema parte cū illis actū est, quā ante ab initio. Præstabat enim ipsis viam iustitiæ non agnouisse, quā post agnitam ab eo quod acceperunt sancto mandato diuertere: in quos sanē illud quadrat quod uero prouerbio dicitur, Canis reuersus ad vomitum. & Sus lota, rursus in cœnivolubrum se immergēs.

ARGUMENTUM CAP. 3.

¶ Rursus eos hortatur admonitionum suarum esse memores, proueniens aduersus impiores doctores, cœlorum quoque & terræ immutationem aperit, deinde in aduentum domini se præparare, & eum iuxta Pauli doctrinam, quam multi deprauant, cum patientia expectare admonet, atque in accepta fide præstare.

CAPVT III.

Anc ecce uobis charissimi ¹ secundam scribo epistolam in quibus uestram excito in cōmonitione, synceram mētem: ^{1. Ti.} ut memores sitis eorum quę p̄ ^{4. d.} dixi, uerborum à sanctis prophētis, & apostolorum uestrorum ^{2. Ti.} p̄ceptorum domini & saluatoris: hoc primum scientes, quod ^{a.} ueniēt in nouissimis dieb; in deceptione illutores iuxta proprias

1. Secundam scribo epistolam. ex hoc loco & præcedente manifestū est utraq; epistolam Petri apostoli esse: nā si hæc secūda ipsius est, utpote qui gloriā domini in mōte spectauerit, est & prior. *Et hæc ecce, vel iā:* nam Græcē est, *id est, ecce, secūda uobis scribo epistolam.* in quibus, Græcē *ἐπιστολῆς*, non ad uerba sed ad res refertur, quum sit plurale relatiuum. quum enim dixisset secūda epistolā, de utraq; intelligens subdit, in quibus uestrā excito in cōmonitione, id est, per cōmonitionem syncerā mētem, *Ut memores sitis eorum quę prædixi,* uerborum à sanctis prophetis & apostolorum uestrorum p̄ceptorum

ceptorum domini & saluatoris. obscurus est hic sensus, qui sic est ordinandus, vt memores sitis verborum, quæ habuistis à sanctis prophetis quæ antè prædixi, & memores sitis præceptorum, id est, mandatorum apostolorum vestrorum domini & saluatoris, id est, quæ habuistis ab apostolis vestris, qui etiam sunt domini & saluatoris apostoli, vel quæ præcepta sunt domini & saluatoris: Græca sic habent, *μνησθηται τῶν προφητειῶν διμμάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἐμῶν ἐνταλαγῆς τῆ κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμοῦ*, id est, vt memores sitis prædictorū à sanctis prophetis verborum & mandati ab apostolis vestris & domino ac seruatore Iesu profecti: Græca enim scholia aiunt ἡμεῖς, seruire tribus: scilicet, *προφητῶν, ἀποστόλων, κυρίου ἡσοῦ*, inculcat autem quæ apostoli iusserint, mandata esse domini.

2. Latet enim eos hoc volentes, &c. prædixit fore olim impostores, qui à spe promissionis & secundi nos aduentus deiicerent, hoc argumento, quod omnia perseverant sicut ab initio, ex quo patres dormierunt, id est, ex eo tempore quum patres ac propheta qui de se cundo aduentu prædixerunt, mortui sunt. omnia ergo sic perseverant, inquit, quemadmodum ab initio creaturæ vel creationis, vtrunq; enim significat τῆς κτίσεως, nunc subdit, *Latet enim hoc eos volentes*, id est, ignorat, sed volentes quæ cæli erant prius, & terra de aqua & per aquam consistens dei verbo. Beda indicat in quibusdam codicibus legi, cæli erant olim de aqua & per aquam constituti: sed nulla exemplaria Græca ita habent, quanquam Græca scholia explicat hic cælos ex aqua materia esse constitutos, quado dixit de us, Fiat firmamentum in medio aquarum, hoc est, inquit, consolidata aquarum natura & substantia. Latet ergo eos quod cæli erant prius siue olim (nam Græcè est *ἔμπροσθεν*) & terra de aqua & per aquam dei verbo consistens. indubiè censeo his verbis nihil aliud voluisse Petrum, nisi cœlū & terrā aquis consistare. quis enim nescit cælos olim fuisse? Beda cenfet hic cœlum intelligi non firmamentum,

nū, sed aëriū hoc cœlum, vnde & volucres cœli nominantur. Græca scholia exponunt ἡ θάλασσα, i. ex aqua tanquam à causa materiali & *ἐκ τῆς θάλασσης*, i. per aquā tanquā per causam finalem, & bene per aquam consistit terra, dicente David, *Qui firmavit terram super aquas. Per quæ*, inquit, *illæ tunc mundus aqua inundatus perierit*, per quæ cœlum &

terram ille tunc mundus, nis impiorū hominū. Vnū verò hoc nō lateat vos charissimi, quæ vnus dies apud dominū sicut mille anni: & mille anni, sicut dies vnus: Nō tardat dominus promissis: sicut quidā existimant: sed patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam

id est, qui tunc erat mundus *ἔπειτα κόσμος*, aqua inundatus perierit. mundum autem vt Græca scholia intelligūt, nō materialem & insensibilem hanc materiā intelligere debemus, sed quæ tunc erant viuientia, præter ea quæ in arca Noe seruata sunt: quum inanimata cætera, ne mundi

quidem nomen habere debeant: per cœlum ergo & terram tunc perierit: per cœlum, inquam, quando cataractis apertis immensam vim aquarum distillauit: per terram verò, quando rupti sunt omnes fontes abyssi magnæ. iam quod dixit Petrus, latet eos volentes quod cœlum & terra aquis consistunt, quodque mundus aqua inundatus perierit ad vlciscentia hominum flagitia: non est putandum quod dicat Petrus hæc illos tantummodo latere, quæ ex ipsa scriptura nescire non poterant: sed hoc eos lateret, quod sicut tunc cœlum, id est, aër & terra inundauerunt diluuiō, & mundus qui tunc erat, perierit, ita cæli qui nunc sunt & terra eodem verbo repositi sunt, igni reseruati in diem iudicij & perditionis impiorum hominum id est, quum adeo deliciis & libidinibus suis distineantur, latet eos volentes, id est, scire nolunt quod sicut olim ad impios vlciscentos mundus perierit diluuiō inundatus, ita & nunc cœli & terra dei verbo repositi, Græcè *τὸ θεοκρίμα μίνοι*, id est, ad verbum, thesaurizati sunt, igni reseruati (vt scilicet igni conflagent) in diem iudicij ad impiorum perditionem: & ideo quia huiusmodi iudicium ignorare volunt, seducunt cæteros quasi non sit futurus domini aduentus in iudicium: sed vnum hoc vos non lateat, id est, hoc scitote, quæ etsi differre videretur nonnullis, & maiorum supplicia & bonorum promissionem ac præmia dominus: indubiè tamen & præmiabitur & puniet: sed apud deum non est distinctio temporum, cui æque præsentia sunt omnia: & quæ longa nobis & breuia videntur, eodem sunt apud illum spacio: non est ergo oblitus dominus

Inde
14.
14.
B

C

suæ

suæ promissionis, et si non tam cito eam exhibet quam uellemus: sed tam cito apud eum, cui æquo sunt omnia tempora interstitio: ideo subdit, non tardat dominus promissionem, quam præstituto apud se tempore exhibiturus est, sicut quidam existimant, Græci addit *ἔραδβηται*, quemadmodum quidam existimant esse tarditatem, quod nō statim promissa reddit.

3. *Adueniet autem dies domini sicut fur.* ut enim clamā & imprudentibus domesticis in domum fur irrepit, sic in ignorantibus nobis & nec opinantibus superueniet aduentus domini, sicut fur ergo ueniet: Græci addunt *ἡνυκτι*, id est, in nocte.

4. *Per quem celi ardentes soluentur.* hoc loco ꝑ quē, non ad ꝑ domini refertur, sed ad ꝑ aduentum vel ꝑ diei, quia Græcè est *ἡνυκτι*, scæminino genere: sicut *ἡμερα*, id est, dies & *ἡραστια*, id est, aduentus scæmini generis est, per quem ergo aduentum, id est, in quo celi ardentes soluentur & elementa, ignis ardore tabescant: ne uerò putares interitura eorum substantiam sed in melius mutandam: subdit, *Novos uerò caelos, & nouam terram, & promissa ipsius expectamus, in quibus iustitia habitat.* hic uerò interpret pro eo quod uertit & promissa, legit Græcè *ἡνυκτι ἡραστια*, quum Græci nunc habeant *κατὰ ἡραστια*, iuxta promissū: facillis uerò est lapsus à *ἡνυκτι* in *κατὰ* ꝑ quibus uerò referre potest uouos caelos & terram nouam: futurum scilicet seculum in quo habitat iustitia, & unicuiq; reddetur pro merito vel commerito: vel in quibus nobis promissa expectantibus, iustitia habitat: quasi dicat, sperare in promissis debemus, si quidem iuuitē uiuamus.

5. *Propter quod charissimi, id est, quum promissa certò expectent ij in quibus iustitia habitat, vos qui eadem promissa expectatis, satagite vel date operam:* Græcè *σπουδατε*, immaculati & inuolati uel inculpati aut incontaminati, Græcè *ἡμωμοι*, inueniri ei, id est, apud dominum in pace, & *domini nostri longanimitatem*, id est, quòd longanimitas

ganimus uos ad pœnitentiā tandiu sustinet, nolite existimare esse promissionis tardationem, sed salutem arbitramini, id est, existimate ob uestram eum salutem id facere.

6. *Sicut charissimus frater noster Paulus scripsit uobis, scilicet ad Rom.*
2. Ignoras quoniam benignitas dei ad pœnitentiā te adducit, sicut

D expectantes, satagite, immaculati & inuolati ei inueniri in pace, & domini nostri longanimitatē, salutē arbitramini, & sicut & charissimus frater noster Paulus secundum datā sibi sapientiā scripsit uobis: sicut & in omnibus epistolis, loquens in eis de his, in quibus sunt quædam difficulta intellectu, quæ indocti & instabiles deprauāt sicut & cæteras scripturas, ad suam ipsorum perditionē.
7. Vos igitur fratres, præscientes, custodite ne in sapientium errore traducti excidatis à propria firmitate: crescite uerò in gratia, & in cognitione domini nostri & saluatoris Iesu Christi. ipsi gloria & nūc & in diē aternitatis, Amen.

*Et in omnibus epistolis: sicut & similiter græca est ἡνυκτι ἡραστια, & ita ordinanda lectio, sicut scripsit uobis in omnibus epistolis, loquens in eis, de his, scilicet de aduentu domini & longanimitate ipsius, in quibus sunt quædam difficulta intellectu & in quibus, refertur non ad epistolas, quia Græcè est ἡνυκτι, & epistolis est scæmininū græcè: & est sensus, inter quæ uerba Pauli sunt quædam difficulta intellectu, quæ indocti & instabiles, scilicet heretici, deprauāt uel detorqueant, Græcè *σπειλάδοι*, ad suam ipsorum perditionē: non est ergo nouum, hæreticos uerbis Pauli abuti mali intellectis.*

7. *Vos igitur fratres, Græcè addit *ἀγαπητοι*, id est, dilecti, præscientes, id est, quum præmonitis custodite, id est, obseruate uos ne in sapientium. Græcè *ἀπιστοι*, id est, impiorum & nefandorum errore traducti, id est, abducti, Græcè *συνσπασθῆντες*, id est, cum aliis abducti, excidatis à propria firmitate id est, à firma fide uestra.*

Dilucida

Dilucida explicatio cap. 3.

EN alteras iā vobis charissimi scribo literas, quib⁹ cādē dā vestrā & syncerā mētē admonitione mea excito, vt memoriā teneatis eorū q̄ à factis pphetis p̄dicti sūt, sermonū, nostrorūq; q̄ apostoli vestri sum⁹, imō veri⁹ domini & seruatoris nostri mādatorū: illud iprimis nō ignorātes, vēturos nouissima etate ipostores, q̄ vitā degāt ex libidine, & dicāt: vbi est quē pollicebātur nobis aduēt⁹ ipsi? Ex quo enī ē vita maiores illi nostri excesserūt, sic perstāt oīa quēadmodū ab initio erāt condita. Illud enim nescire volūt, quod quēadmodū & cœlū hoc aerū & terra de verbo ex aqua & p aquā cōcreta iā olim erāt, per quā (apertis in cœlo cataractis, & ruptis in terra fontiu a byssis) qui tūc erat, mūd⁹ aquarū submersus alluue interiit, ita & nūc eodē dei verbo cœlū & terrā vt igni ad impiorū hominū euerfionē cōflagrēt in diē iudicij sepositos esse & asseruatos, hoc autē à vobis intelligi par est, q̄ vna dies apud dominū est, velut mille anni, & mille anni tāq̄ dies vna: neq; lōgi⁹, vt quibsdā visum est pmissa ille reiicit, at patiēter vos expectat, neminē perire volēs, sed ad p̄nitentiā meliorēq; frugē sese oēs recipere. Interim verò dies ipsius tāquā furdenocte veniet, in quo cū stridore & sibilo cœli pertrāsibūt, & æstuatia calore nimio elemēta dissoluētur. Terra verò & qcqd in ea est exuretur. Quocirca futurū quū sit vt dissoluātur hæc oīa, quā sanctē nos & religiosē gerere ac versari par est, q̄ aduētū dei dñi spectam⁹, & ad cū festinam⁹, per quē & ardētes cœli dissoluentur, & æstuatia ignis ardore elemēta liquefiēt: at ipsi, siquidē ex iustitia viuim⁹, nouos cœlos in quibus illa habitat, nouāq; terrā quēadmodū ille se daturū recepit, expectamus. Quamobrē charissimi cū eadē nobiscū expectetis, omnē adhibete operam vt vos ille immaculatos & incōtaminatos cū pace inueniat. Quodq; vos ille ad p̄nitentiā longanim⁹ expectat, vestre salutis gratia, vestroq; bono fieri credite, quēadmodū dilectus

dilectus frater noster Paulus p concessa sibi sapiētia scripsit vobis in omnibus penē epistolis, loquēs in eis de huiusmodi. inter q̄ sunt nōnulla haudquaquā intellectu facilia, q̄ indocti & inconstantes homines non secus ac reliquas scripturas suo magno malo & exirio corrumpunt & deprauant. Itaq; dilecti, quū hæc iādudū intelligatis, diligenter obseruate ne impiorū illorū erroribus consentientes de gradu illo firmæ & cōstantis fidei vestræ excidatis. Quin potius in domini nostri & seruatoris Iesu Christi gratia & cognitione promouete: ipsi gloria & nunc & sempiternis post hæc seculorum ætatibus, Amen.

Argumentum epistolæ primæ Ioannis.

Hæc epistola Ioannes euangelista fideles hortatur in luce cū Christo ambulare, peccatores se agnoscere: vbi peccauerimus, Christo fidere, charitatē inuicem seruare, spiritus probare, in Christum credere & considerare.

EPISTOLA

DIVI IOANNIS APOSTOLI prima.

ARGVMENTVM CAP. I.

¶ Dei verbum ab eterno fuisse, & idem postea palpabile ostendit, cui nos coniunctos fore asserit, si in luce prout ille lux est, ambulemus nosque peccatores agnoscamus, & peccata nostra confiteamur.

CAPVT I.

QUOD fuit ab initio, quod audiuiamus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostræ contrectauerunt de verbo vitæ,

1. Quod fuit ab initio, quod audiuiamus. loci huius contextus subobscurus est, mihi ita videretur ordinandus: Quod ab initio fuit de verbo vitæ, quod de eodē audiuiamus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & i. etiam manus nostræ cōtrectauerunt: quib⁹ verbis multas hæreses simul euertit Ioannes Dicens enim, quod fuit, aut potius quod erat ab initio (vñ nanq; per erat malum explicare Græca scholia, vt æternitatem temporis significet) Marcionem & Cherinthum enecat, asserentes Christum nō fuisse ante Mariam: quod se cōtrectasse

F

rectasse

trectasse & palpasse ait, Manichæos reuincit, qui non verum sed fantasticum corpus habuisse Christum mentiebantur: contrectauerunt autem, quando post resurrectionem dixit illis, Palpate & videte, quia spiritus carnem & ossa non habet, quod interpretes veritatis perspeximus, Græci habent *ἐκαστὸν αὐτῶν*, i. contemplati sumus, idque græca scholia interpretantur cum admiratione & stupore cernere. mihi hæc verba quod fuit de verbo vitæ, nihil aliud significare videntur, quam verbum ipsum vitæ, atque ita dilucidè veritatis posset is locus: Verbum illud vitæ quod erat ab initio quod audiuius, quod oculis nostris inspicimus, cuius spectatores fuimus, etiam manus nostræ palpauerunt.

2. *Et vita manifestata est*, præ dixit se vidisse & palpasse verbum: & quia absurdum videri potest, ut deum quem nemo vidit vnquam, vidisse & palpasse se asserat, subdit, & vita manifestata est, vbi *ἡ* pro quia vel etenim mihi sumi videtur, quod aliquoties vsuuenit in scripturis sanctis, id est, quia manifestata est vita, hoc est ipse dei verbum vita omnium per carnis assumptionem orbi se manifestum præbuit: & eam, inquit, vidimus, & testamur, i. de ea testimonium ferimus: *ἡ* annunciamus vobis vitam æternam: græcè τὴν ζωὴν αἰώνιον, id est, vitam illam æternam quæ erat apud patrem, natura sua omnem oculorum fugi eos obtutum, sed apparuit tandem nobis: itaque quod vidimus & audiuius annunciamus vobis, *ἢ* societatem habeatis nobiscum, græcè κοινωνίαν, id est, participes illius sitis sicut & nos, & huiusmodi societas & communio sit nobis cum patre & filio.

3. *Et hæc est annuntiatio quam annunciamus vobis*. quoniam Erasmus pro annuntiatione promissionem verterit, quum tamen *ἡ ἀγγελία* nunciare significet: licet *ἡ ἀγγελία* promissionem significat, fortasse interpretes legit *ἀγγελία*: certe Græca scholia *ἡ ἀγγελία*, *ἀγγελία* interpretantur, id est, annuntiationem, aiunt enim, *ἀγγελία* ἐστὶν ἡ ἀγγελία, *ἡ ἀγγελία* ἐστὶν ἡ ἀγγελία, id est, declarans quæ sit ista annuntiatio quam audiuit (inquit) hanc esse nimitum quod deus

B
C
D
Heb.
9 b.
1. Pe.
1. d.
Apo.
1. b.
3. Re.
8. e.
2. Pa.
6. g.
1. ro.
20. b.
Ecl.
7. c.

2 & vita manifestata est: & vidimus, & testamur, & annunciamus vobis vitam æternam, quæ erat apud patrem, & apparuit nobis. Quod vidimus, & audiuius, annunciamus vobis, ut & vos societatem habeatis nobiscum, & societas nostra sit cum patre & cum filio eius Iesu Christo. Et hæc scribimus vobis ut gaudeatis, & gaudium vestrum sit plenum. 3 Et hæc est annuntiatio quam audiuius ab eo, & annun-

lux est: neque enim hic de promissione verbum vllum factum est: vbi autem audiuit hunc nuncium: certe in euangelio, dicente Christo: Ego sum lux mundi. in deo autem tenebræ non sunt, neque ignorantia, neque peccati: quod si dixerimus (inquit) nobis esse societatem cum eo, & in tenebris ambulamus mentimur.

Quæ enim societas luci ad tenebras. 2. Corinth. 6. 4. Si dixerimus quia peccatum non habemus, &c. quum septies in die iustus cadat, & non sit homo mundus super terram, neque infans vnus diei: si dixerimus in nobis peccatum non esse, nos ipsos seducimus. Quum enim dicat Dauid, Delicta quis intelligit? Et Paulus, Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum: quicumque se asserit peccati expertum esse, indubie præsumptionis vitio laborat: atque ita seipsum seducit, nec veritas in eo est: qui etsi peccatum non haberet, quum tamen id sibi turo promittit, peccat. 5. Si confiteamur peccata nostra fidelis est & iustus, ut remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni peccato. 4 Si dixerimus quoniam peccatum non habemus: ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est. 5 Si confiteamur peccata nostra: fidelis est & iustus, ut remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate. Si dixerimus quoniam non peccauimus: mendacem facimus eum & verbum eius non est in nobis.

ARGUMENTVM CAP. 2.

¶ Peccare inhihet, & vbi peccauerimus ad Christum confugere admonet, hortaturque ad mandatorum dei obseruantiam, & mutuanam inter nos dilectionem, obiter vnamquamque etatem, hominum consolans, & à mundi dilectione auertens, deinde ab hæreticis, quos antichristos vocat, iubet cauere, & in accepta veritate permanere.

Quæ enim societas luci ad tenebras. 2. Corinth. 6. 4. Si dixerimus quia peccatum non habemus, &c. quum septies in die iustus cadat, & non sit homo mundus super terram, neque infans vnus diei: si dixerimus in nobis peccatum non esse, nos ipsos seducimus. Quum enim dicat Dauid, Delicta quis intelligit? Et Paulus, Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum: quicumque se asserit peccati expertum esse, indubie præsumptionis vitio laborat: atque ita seipsum seducit, nec veritas in eo est: qui etsi peccatum non haberet, quum tamen id sibi turo promittit, peccat.

5. Si confiteamur peccata nostra fidelis est ut remittat. fidelis, id est, verax, virtusque enim significat Græcum *πίστις*: iustus nanque in principio est accusator iui: & quoties peccata nostra confitebimur, toties remittet, dicente Dauid, Dixi confitebor aduersum me iniustitiam meam domino, & tu remisisti impietatem peccati mei.

F ij 1. Advers.

1. *Advocatum habemus.* quidam Græci codices habent ἔχομεν, id est, habemus: quidam ἔχομεν, id est, habemus. & utroque modo sensus commodus. Veronensis codex habet ἔχομεν, id est, habemus. Advocatum ergo habemus iustum, qui iniustas causas non defendit: sed iustum est supplicanti & confitenti misericordiam conferre: hunc ergo advocatum habemus qui est propitiator non pro nostris tantum, sed pro peccatis etiam totius mundi: neque ex loco consequens est non orare sanctos pro nobis, ut in hunc locum ait Augustinus. Aliud est enim orare, aliud propitiationem esse: solus Christus propitiator apud patrem, non solus intercessor, argumentum eorum, qui inde sanctorum intercessio nem vellent tollere, reiecit in hunc locum Augustinus, dicens: Sed diceret aliquis: ergo sancti non petunt pro nobis? & multa quæ in eam sententiam affert, opinionem refellens hæreticorum: nos autem scholia tantum brevia adferentes omittimus.

2. *Qui dicit se nosse deum.* Græca paulò secus habent, ὁ λέγων ἑγωὼκα δεῦν, id est, qui dicit novi eum: sed rectius vertit interpres: qui ergo iactat se nosse, id est, amare deum, pro hoc enim hic nosse sumitur, & mandata eius non servat, scilicet de dilectione dei & proximi, mendax est: probatio enim dilectionis exhibitio est operis.

3. *Qui autem servat verbum eius.* ὁ λέγων, id est, que ἐμφατικῶς legendum, unde Augustinus non quoduis verbum, sed mandatum dilectionis intelligit, de quo ait Christus: mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem.

4. *Charissimi, non mandatum novum scribo vobis.* quomodo verò non novum, quum Christus dicat, Mandatum novum do vobis, ut diligatis

CAPVT II.

Filioli mei, hæc scribo vobis, ut nō peccetis. Sed & si qui peccaverit, ¹advocatum habemus apud patrem Iesum Christum iustum: & ipse est propitiator pro peccatis nostris, non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi. Et in hoc scimus, quoniā cognovimus eū, si mādāta eius observamus. ²Qui dicit se nosse deū, & mandata eius nō custodit, mendax est, & in eo veritas nō est. ³Qui autē servat verbū eius: verè in hoc charitas dei pfecta est. in hoc scimus quā in ipso sumus. *Qui dicit se in ipso manere: debet, sicut ille ambulavit, & ipse ambulare.* ⁴Charissimi, non

10d.
13. d.
et 15
b.

B

Infrā
3c.

mandatū novū scribo vobis, sed mādatū vetus quod habuistis ab initio. Mandatū vetus est verbū quod audistis. Iterum mādatum novum scribo vobis: quod verū est & in ipso, & in vobis: quia tenebræ trāserūt, & verū lumen iam lucet. *Qui dicit se in luce esse, & fratrem suū odit: in tenebris est vsq; adhuc. Qui diligit fratrem suū: in lumine manet, & scandalum in eo nō est. Qui autem odit fratrem*

vetus est quod audistis, vbi græci addunt, ἀρχαίς, id est, ab initio quia ab initio dictum est antiquis, diliges proximum tuum, & quia veteri illi mandato adiectum est, odio autem habebis inimicum tuum, quod additamentum per novam euangelij legem sublatum est, rectè vocat præceptum charitatis novum mandatum, quia à Christo, dicens: *Iterum mandatum novum scribo vobis.*

5. *Quod verum est in ipso & in vobis.* vbi vnicum tantum

et Græca habent, & quod non potest referri ad mandatum, quia Græcè ἰ, id est, quod, est neutri generis, & ἑνὸς, id est, mandatum, fœminini: idèoque quum præcedat mandatum novum scribo vobis, faciendus est hîc punctus: deinde nova sententia sequitur: *Quod verum est in ipso & in vobis:* id est, etiam in vobis: subaudi, verum est. Quid autem sibi velit iis verbis apostolus, aut quid referat in ipso, fateor me ignorare. Augustinus tacet, Beda silet, scholia Veronensis prætermittunt, dicam tamen quod conicio, dum intelligentiam expecto meliorem: Græcè est ἰ ἐν ἀληθείᾳ ἐν αὐτῶν, καὶ ἐν ὑμῖν ἵτι ἡ σκετικὰ παραμένει. ἰαὶ, καὶ ἡ φῶς ἀληθινὴν ἡμῶν φαίνεται, id est, id quod in se ac perse verum est, scilicet quod tenebræ prætereunt, siue ut interpres legit, præterierunt, & quod verum lumen iam lucet, et in vobis, id est, etiam in vobis verum est, hoc est, sicut in se verum est dissectis per Christi adventum tenebris verum lumen illuxisse, etiam verum est in vobis credentibus fugatis tenebris lumen verum gratiæ lucere: & nemo mentiatur se in luce esse, quia qui dicit se in luce esse, id est, secundum Christum, qui vera lux est, ambulare, & odit fratrem suum, in tenebris adhuc est.

6. *Et scandalum in eo non est,* id est, non offendit. σκάνδαλον enim

Græcè, Latinè dicitur offensio, cum quis in lapidem aut quid aliud imprudens impingit, quod iis facillè euenire solet, qui in tenebris ambulant, non item qui in lumine.

7. Scribo vobis filioli: ad tres ætates hic scribit Ioannes, ad pueros, patres ac senes, & ad adolescentes: & ad vnanque ætatem bis sermonem dirigit, primo loco pueris scribens vocat Græcè τὸν υἱόν, diminutiuum ἀπὸ τοῦ υἱός, quod filium significat, interpretis rectè veritit filioli: & iis primo loco apostolus inquit: Scribo vobis quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen eius, scilicet Christi, in quo videlicet nomine baptizati estis, quia enim facillè la buntur pueri, scribit lapsus eorum sibi per Christi nomen in baptismo condonatos esse: secundo loco loquens ad eos appellat Græcè τὰ παιδία, id est, puerulos, interpretis veritit infantem: sed iidem sunt, ad quos scribit priore & altero loco, licet non iisdem verbis, secundo enim loco ait, Scribo vobis infantes siue paruuli, quoniam cognouistis patrem: solatium est puerulis, si patrem ad quem in necessitate confugiunt, possunt cognoscere: vos autem, inquit, cognouistis patrem, Græcè δὲ πατέρα, id est, patrem illum, scilicet cœlestem: neque id parum est, quum eam ob rem in euangelio patri Christus agat gratias, dicens: Confitetur tibi domine pater cœli & terræ, quia abscondisti hæc à sapiētibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Ad senes autē & patres dicit, Scribo vobis patres, quoniam cognouistis eum, qui ab initio est: & eandem sententiam iisdem verbis bis ponit, sicut tota epistola frequens est Ioānes in repetēdis sententiis, quo magis inculcet. Gloriarī solēt patres & senes quod longa rerū experientia scienteseuaserint: at vobis (inquit) scribo, vnde magis gloriādū vobis est, quia cognouistis eū, qui ab initio est, Christum scilicet antiquū illū dierū, qui erat in principio verbum apud deum. Adolescentibus autē scribit ita primo loco: Scribo vobis adolescentes, quia vicistis malignum, Græcè δὲ νικηθέντες, id est, vafsum & peruersum illum veteratorem, diabolū scilicet: Solent exul-

exultare adolescentes & iuuenes, vtrunque enim significat Græcè νικηθέντες, si robore & fortitudine valent, ideo inquit, scribo vobis quod fortes estis, vtpote qui diabolum vicistis. Secundo loco idē pueris scribit, nisi quod addidit quo pacto vicerint. Scribo vobis adolescentes, quia fortes estis, per Christū scilicet, qui crucifixus est ex infirmitate, sed viuit ex virtute, & verbū dei manet in vobis vnde & vicistis mali, gonum. hæc est enim victoria, quæ vincit mundum, fides nostra, quæ constat auditu, auditus autem per verbum: neque verò mundum tantum vincit, sed & principem mundi huius, diabolū.

bo vobis iuuenes quoniam fortes estis, & verbū dei manet in vobis, & vicistis malignum. Nolite diligere mundū, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis diligit mundū: nō est charitas patris in eo. quoniam omne quod est in mūdo concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorū, & superbia vitæ, quæ non est ex patre, sed ex mundo est. & mundus transit, & concupiscentia eius. Qui autē facit volūtatē dei, manet in aternū.

8. Omne quod est in mūdo aut est concupiscentia carnis, aut concupiscentia oculorū, aut superbia vitæ, quæ nō est ex patre sed ex mūdo est, pro concupiscentia est Græcè τὸ πρῶτον quod desiderium vertit Augustinus, nos libidinē vertere possumus. pro superbia est ἀλαζονεία, quod magis insolentiā significat. Concupiscentia autem carnis (vt inquit Augustinus) nō modò libidinis & rei veneræ, sed omnium, quæ ad carnem pertinēt, immoderatus & illicitus vsus est, siue cibi, siue potus, siue lusus. Cōcupiscentia oculorum, & avaritiā & omnē inanem cōprehendit rerū aspectabilium curiositatem. Superbia vitæ omne genus arrogantiae & ambitionis ac superbiz, quod autem ait interpretis quæ non est ex patre, & quæ ad vitæ superbiz refert, Græci tria referūt, & paulò secus habent, quàm legit noster interpretis, scilicet, ἢ τὸ πρῶτον τὸ ἐκ τοῦ κόσμου, ἢ τὸ πρῶτον τῆς σαρκός, καὶ τὸ πρῶτον τῆς ἀλαζονείας, καὶ ἢ ἀλαζονεία τῶν βίβων, καὶ τὸ πρῶτον τῆς ἀλαζονείας, καὶ τὸ ἐκ τοῦ κόσμου ἐστίν, id est, quia quicquid in mundo est, libido scilicet carnis, & libido oculorum, & superbia siue insolentia vitæ, non à patre, sed à mundo est: & sic sensus Græcorum optimè quadrat cum precedentibus, si quis diligit mundum, non est charitas patris in eo, quia quicquid in mundo est, quod vanum est è tribus illis, à patre non est, sed à mundo.

9. *Filioli nouissima hora est*, multi variè hunc locum exponunt, mihi simpliciter videretur esse Iesus, ad quem accedunt Græca scholia: nouissima hora est, id est, tempus nouissimum instat nam *ἔσχα*, tempus significat: nouissima ergo instant tempora, quando venturus est dominus ad iudiciū: & ne dicerent nondū instare, quia nondū venit antichristus, subdit, *Et sicut audistis quia antichristus nunc, in præsentī* (Græcè enim est *ἔρχεται*) is qui nouissimo seculo venturus est & nunc, id est, ita nunc antichristi sunt multi, heretici scilicet, antichristi præcursores, Christiq; hostes, qui vel eū hominem vel deum negant, quales tempore Ioannis Hebiō, Cherinthus Nicolaus, & alij. *Vnde scimus quia nouissima hora est.* nouissimo enim tempore venturus est antichristus, instat autem, quia iam præcursores eius venerunt, ac per hoc nouissimū tempus conuicim⁹, quo se præparare ad aduentum domini oportet.

10. *Ex nobis prodierunt*, siue exierunt. Græcè *ἐξῆλθον*, sed non erant ex nobis, Græci exponunt *τοῖς τῆς τῶν σαρκῶν μέρους*, id est, de parte saluatorum, si enim fuissent ex nobis, permanissent utique nobiscum. Sed ut manifesti sint quod non sint omnes ex nobis: hic est eclipsis, ad quam implendam suppleunt Græca scholia quod sequitur, *ὡὐδὲ τὸ ὄνομα πικρὸν ἔσται*, deinde subdunt *ὅτι οὐ πάντες ἐσμεν*, id est, sed hoc nuncillis contigit, ut manifestum fiat non omnes fuisse ex nobis, id est, nobiscum sentientes.

11. *Sed vos vnctionem habetis*, id est, spiritus sancti gratiam, qua vncti & Christi dei estis, per quem omnia nostis, & vtriciam antichristorum dignoscere potestis: neque opus habetis iterum doceri, sed tantum in percepta doctrina persistere.

12. *Hic est antichristus, qui negat patrem & filium.* et si tam factis quam verbis negatur deus, teste Paulo dicente: qui confitentur se nosse deum

9 Filioli, nouissima hora est, & sicut audistis quia antichristus venit: & nunc antichristi multi facti sunt: vnde scimus quia nouissima hora est. 10 Ex nobis prodierunt: sed non erant ex nobis: nam si fuissent ex nobis: permanissent utique nobiscum. sed ut manifesti sint quonia non sunt omnes ex nobis. 11 Sed vos vnctionem habetis a sancto, & nostis omnia. Non scripsi vobis quasi ignorantibus veritatem, sed quasi sciētib⁹ eam & quoniam omne mendacium ex veritate non est. Quis est mendax, nisi is qui negat quonia Iesus est Christus? 12 Hic est antichristus, qui ne-

gat patrem & filium. Omnis qui negat filium, nec patrem habet. qui confiteretur filium, & patrem habet. Vos quod audistis ab initio, in vobis permaneat: quia si in vobis permanferit quod audistis ab initio, & vos in filio & patre manebitis. 13 & hæc est vnctio quam ipse pollicitus est nobis, vita æternam. Hæc vnctio est in eo, qui seducit vos. Et vos vnctionem quam accepistis ab eo, maneat in vobis. Et 14 non necesse habetis ut aliquis doceat vos: sed sicut vnctio eius docet vos de omnibus, & verum est & non est mendacium. Et sicut docuit vos, manete in eo. Et nunc filioli manete in eo: ut cum apparuerit, habeamus fiduciam, & non confundamur ab eo in adventu eius. Si scitis quonia iustus est: scitote quonia & omnes qui faciunt iustitiam, ex ipso natus est.

ARGUMENTVM CAP. 3.

Totus est in hoc capite sicut per totam epistolam, in commendanda frater: a charitate in primum autem dei erga nos charitatem, cui similes nos futuros ostendit. commendat: deum filios dei a filio diaboli distinguit, postremo ad seruanda dei mandata hortatur.

CAP. III.

Videte qualem charitatem dedit nobis pater ut filij dei nominemur & simus. Pro-

deū, factis autem negant: Iudeos tamē hoc maximè loco perstringit, qui negabāt Iesum dei filium, ac sic patrem negabant, cui vnictū filium auferebant.

13. *Et hæc est vnctio, quam pollicitus est nobis, vitam æternam.* manere in filio & in patre, vnctio certe est, quæ nobis pollicitus est in eum vnctio oras pro nobis ad patrem dominus, Io. 17. Non pro eis autem rogo tantum, sed pro eis qui credituri sunt in me per verbum eorum, ut omnes vncti sint, & sicut tu pater in me, & ego in te, ut & ipsi in nobis vncti sint. bene ergo ait de hoc Ioannes, hæc est vnctio, quæ pollicitus est nobis, quæ quidē est vita æterna.

14. *Non necesse habetis ut aliquis doceat vos.* sicut Ioannes Chrysostomus ait, haud quaquam in primitiua ecclesia fidelibus, opus erat libris, docente eos spiritu sancto, quæ necessaria erant salutem, quod hic Ioannes dicit, scilicet quod vnctio spiritus sancti, id est, vnctio sanctus docet vos de omnibus, verum est: tantum ergo manete in ea vnctione, & in eo quod vos docuit, & seruabimini ab impostoribus.

1. *Videte qualem charitatem dedit nobis pater.* nouo loquendi

quendi modus pro eo quod dicerent, Videte quā charos nos pater habuerit. Græci habeat pro videte, *ἴδτε* quod pro videte vel videtis sumi potest. pro qualem, habent *ὡσπερ*, quū autem etiā *πρωτος* significet quot^o, 2. um, posset hoc modo verti, Videte quotā dilectionis suæ portionē pater in nos impēderit seu impartiērit excellentiam autē charitatis ostēdit subdēns, vt

filij dei nominemur, siue dicamur, & simus. Græci autē non habent & simus, & propter hoc (inquit) mundus non nouit nos. quidam Græci codices habent: *ἴδτε*. i. vos quidem & *ἴδτε*. i. nos: non nouit autē .i. gratos & acceptos non habet, quia neque deum, qui vos adoptauit Christum nouit, similit̄ habet in euangelio sententiam Christus Io. 15. Quia vos de mundo non estis, sed ego elegi vos de mundo propterea odit vos mundus. Mundum autem appellat hoc loco mundi mundanarumque rerum sectatores cupidos.

2. *Nunc filij dei sumus*: adoptione scilicet, per baptismū & fide, quia potestate dedit eis, qui credunt in nomine vnigeniti, filios dei fieri. *Nondum autē apparuit quid erimus*, id est, quales olim in patria futuri sumus. Mortui enim estis, inquit Paulus Coloss. 2. & vita vestra abscondita est cū Christo in deo: & ideo quia abscondita est cum Christo, quod nos etiā latet, latebitque in humana forma, donec in iudiciū veniat, subdit. *Scimus autem quoniam quum apparuerit, similes ei erimus*, quia sicut inquit Paulus eodem loco. Quum Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Similes autē ei erim^o, nō natura & substantia, inquit Græca scholia, sed qualitate, scilicet, beati, sancti, iusti, puri: erim^o inquit similes illi, beati: quia videbimuseū sicuti est. hoc est enim beatum esse deū & Christū sicut est, videre & agnoscere, sicut Io. 17. Christus ait: Hęc est enim vita æterna, vt cognoscat te solum verum deū, & quem misisti Christum Iesum. tunc ergo videbimus sicuti est, in deitatis scilicet substantia, in qua nulli hominum prorsus est aspectabilis. Beda explicat de Christo, quem quum apparuerit videbimus & erimus similes illi resurgentes in corpore glorificato.

3. *Omnis qui facit peccatū, & iniquitatem facit*, Græca scholia distinguit

τὸν ἁμαρτίου ἀπὸ τῆς ἀνομιᾶς, id est, peccatum ab iniquitate, vt scilicet ἁμαρτία, & peccatum sit lapsus & discessio à bono, ἀνομία autem siue iniquitas, commissio aduersus legem: nos prauaricationem dicere possumus: omne autem peccatum est iniquitas, quia quisquis peccat, contra legem vel naturalem vel scriptam agit.

Esa.

11. c.

1. P. e.

2. d.

B

Ioh.

3. f.

peccatū, & iniquitatem facit, & peccatū est iniquitas. Et scitis quia ille apparuit vt peccata tolleret: & peccatū in eo nō est. + Oīs qui in eo manet, nō peccat. & oīs qui peccat, nō vidit eū, nec cognouit eū. Filioli, nemo vos seducat & facit. iustitiā, iust^o est: sicut & ille iust^o est: qui facit peccatū ex diabolo est, quoniam ab initio diabol^o peccat. In hoc apparuit fili^o dei, vt dissoluat opera diaboli. + Omnis qui

4. *Omnis qui manet in eo non peccat*, quādiu scilicet manet, quia sicut postea ait, qui facit peccatum ex diabolo est: quæ autem societates Christo cum Belial? ideo qui in deo manet, quatenus in ipso manet, & manentem in se deum habet, non peccat: quod verò subdit, *omnis qui peccat non videt eum nec cognouit eum*: intelligendum utique est ea cognitione & scientia qua se dicit in euangelio Christus peccatores non nosse: Amen dico vobis

non noui vos, id est, vos gratos & acceptos non habeo: ita qui peccat, deum in quem peccat, testatur se non nosse, id est, gratum non habere cui se displicere peccando intelligit: qui autem fide per charitatem operante deum nouit, eum metuit offendere.

5. *Omnis qui natus est ex deo, peccatum non facit*. Quomodo qui natus est ex deo peccatum non facit, quum dixerit paulò antè, Si dixerimus quia peccatum non habemus ipsi nos seducimus, & veritas in nobis nō est? si ergo omnes peccatum habemus, & qui natus est ex deo peccatum non facit, nullus ex deo videtur natus esse. Multum laborat vt hunc scrupulum tollat Augustinus, asserens hoc loco peccatum non quoduis peccatum intelligi, sed violationē charitatis: at quomodo soluet locum sequentem, *non potest peccare quoniam ex deo natus est*? at, non aliquando cōtigit baptizatos, & eter na etiam generatione ac prædestinatione deo genitos, aliquando charitatē fratris violasse, postea tamē per pœnitentiā ablutos? ideo (vt pace tanti viri dixerim) nō videtur mihi August. nodum solueritū intelligat quòd quatenus ex deo natus est, peccatum illud non admittit: sed neque etiam quoduis aliud peccatum admittit homo

homo quatenus ex deo natus est: ego quid de hoc loco coniciam cum modestia dicam. Peccatum in scripturis variè sumitur: tamen per antonomasiam pro insigni peccato affectatæ infidelitatis & idolatriæ capitur, sic Deut. 21. Ne fortè doceant vos cunctas ab omnibus nationes quas ipsi operati sunt diis suis: & peccetis in dominum deum vestrum, de Chanaanitis, Pharisæis, aliisque idololatriis

scriptura intelligit, quos exterminari vult deus, ne idololatria populū suum inficiant. Vnde hoc loco peccatū, idololatriæ & infidelitatis peccatum dicitur. Similiter & 4. Reg. 10. de

Iesu infideli rege dicitur, Veruntamen à peccatis Ieroboam filij Nabat qui peccare fecit Israël, non recessit, nec dereliquit vitulos aureos, qui erant in Bethel: & hic quoque locus ostendit peccatum pro idololatria sumi. Ioannis autem 15. perspicuū est peccatū sumi pro infidelitate affectata, id est nolle in Christum agnitum credere quum dicat Christus de Iudeis. Si non venissem & locutus fuisset eis, peccatū non haberent: nunc autem excusationē non habet de peccato suo: indubiè ergo de affectata infidelitate quæ est agnitæ veritatem nolle credere, Christus intelligit: nam etiā non veniente ad eos christo, peccatis aliis inuoluti erant. Porro, paulò post 16. cap. manifestius aperit quòdnam peccatū intelligat, dicens de spiritu sancto. Et quum venerit ille arguet mundum de peccato & de iustitia: de peccato quidem quia non crediderunt in me. Hæc ergo peccati acceptione intellecta, mihi videtur hoc loco gigni & nasci ex deo, non tantum esse baptizari, quod multi ex deo per baptismū nati in infidelitate etiā ceciderunt. Gigni ergo ex deo, mihi videtur à Ioanne hoc loco sumi pro eo quod est æterna adoptione per fidem adoptati in filios dei: qui sic gignuntur à deo, quāquam aliquoties in deum offendant, sunt tamen benigno patri curæ: ne ab ipso per infidelitatem desiscant iam agnito: nam quum nihil tam displiceat patri quàm rectā agnitam veritatem oppugnare, quæ est blasphemia in spiritum sanctum remissione indigna, nunquā hucusque labi suos permittit: nam quòd lapsus est Petrus Christum negando, non tamen infidelitatis quàm infirmitatis fuit peccatū. De hoc ergo affectato in infidelitatis peccato mihi videtur intelligere Ioannes, similiter & Paulus ad Hebræos 6. Impossibile est eos qui semel sunt illuminati

&c. &

&c. & prolapsi sunt, rursus renouari ad penitentiam. & Heb. 10. voluntarie peccantibus nobis post acceptam noticiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia. iis enim locis verbum illuminationis & noticiæ veritatis faciunt ut vocabulum lapsus & peccatū di inrelligam de peccato infidelitatis, quo quis semel agnitam fidem de industria reiciit: à

10. d.
13. d.
et. 15.
b.

non diligit fratrem suum, quoniam hæc est annuntiatio, quæ audistis ab initio, ut diligatis alterutrum.

quo Paulus asserit impossibile esse ad penitentiam renouari: non quòd vitæ sit deus ut huiusmodi etiam peccatum dona-

re non possit: sed quia sic in spiritum sanctum peccantes suo arbitrio derelinquit, præcipitesque in profundum malorum ferri sinit. Itaque qui ex deo natus est, id est, illa æterna prædestinatione per fidem in filium dei adoptatus, peccatum non facit, peccatum scilicet infidelitatis affectatæ, quia semen dei, scilicet verbum dei, aut fides, aut filius dei, in eo est. *Et non potest peccare*: non per naturam, sed per dei gratiam, quæ illum retinet ne in huiusmodi detestandum peccatum prolabatur: quum electos etiam in graui alio qui flagitia labi sinat deus, ut suæ fragilitatis cōscij, vni deo fidere, ab eoque vno pendere discant. Hunc locum fufius tractaui, quòd explicet & alium locum capitis 5. Est peccatum ad mortem, & c. puto enim illud esse peccatum ad mortem, de quo Ioannes ait: Et non pro eo dico ut roget quis, quoniam difficulter pro huiusmodi exaudiri deus solet. Poteram minore molestia locum explicare de peccato finalis impenitentiae, quo non peccat qui natus ex deo est: illa quidem natiuitate, qua prædestinati sumus in adoptione filiorum dei, de qua mihi necessariò intelligendus videtur esse locus: nam & baptizari plerique in finali impenitentia decedunt: & qui sic natus est ex deo, peccato huiusmodi perire non potest: mihi autem simplicior ac verior esse videtur intelligentia de peccato affectatæ infidelitatis & impugnatione veritatis agnitæ.

6. *Hæc est annuntiatio, &c.* Græca perinde habet: nouus loquedi modus, pro eo quod est, quod nunciatum vobis est, quòdque ab initio prædicari euāgelij audistis, ut diligatis inuicem: non sicut Cain qui ex maligno erat: pro hoc Græci habent *ὅτι καὶ ὁ καὶν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἦν*, id est, non sicut Cain ex maligno erat, id est, ex diabolo erat. *πονηρὸς* autem malitosum, peruersum ac veteratorem significat, & in scripturis pro diabolo ponitur: sicut in oratione dominica, libera nos à malo, *ἐπι τοῦ πονηροῦ*: & hoc etiā loco quum prædixisset, qui facit peccatum ex diabolo est, de Cain homicida subdit: non sicut Cain ex maligno

maligno erat, id est, ex diabolo, & occidit fratrem suum.
 7. Nolite mirari si vos odit mundus, id est, infideles & mundo addicti homines, ac nihil præter mundum sapientes: quinimò si vel ad mortem vsque persequatur nos mundus, non est quòd ob eam rē vacillemus: Scimus enim quòd de morte ad vitam translati sumus si diligimus fratres, id est, si fraternam secundum deum charitas in nobis est, tunc scimus de morte peccati ad vitam gratiæ nos esse translatos: & hanc vitam viuentes, mortem temporalem vereri non oportet.
 8. Qui odit fratrem suum, homicida est: sicut qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, etsi eam non attigerit, iam mæchatus est in corde suo: quia quòd in se fuit, fecit, abusus ea si per eius consensum licuisset: ita qui odit fratrem suum & male illi vult ex animo, corde homicidiū perpetravit, quod opere complere sibi non licuit.
 9. Qui habuerit substantiam huius mundi. Græci habent *ὅς δ' ἀέχῃ τοῦ βίου τῆ κέρμυς*. Substantiam Latine sumi pro eo quod Græci *ὄψις* dicunt, Latini facultates, non ausim asserere: quoniam semel apud Quirilianū legitur ut plus substantiæ filio relinquerem. Certè substantiam mundi pro facultatibus vix ausim Latine dicere. *βίος* autem quo verbo Ioannes apostolus vsus est, non tam vitam hanc quæ vivitur, quæ Græcè *ζωή* dicitur, significat, quàm ea quæ Paulus ad Corinthios vocat *τὰ βιωτικά*, Cicero diceret, quæ ad culeum victumque pertinent: & hoc modo *τοῦ βίου* sumit Aristoteles ethicorum 8. lib. cap. 4. Ego hunc locum verterem, si cui facultates suppeditant, aut si cui ea quæ ad victum cultumque pertinent, suppetant: & viderit fratrem suum necessitatem habentem

Nō sicut Cai q̄ ex maligno erat, & occidit fratrem suum. Et propter qd̄ occidit eū? Quoniam opera eius maligna erāt, fratris autē eius, iusta. 7. Nolite mirari fratres, si odit vos mūd⁹. Nos scim⁹ quoniā translati sumus de morte ad vitā, quoniā diligimus fratres. Qui nō diligit: manet in morte. Omnis⁹ qui odit fratrem suum: homicida est. Et scitis quoniā omnis homicida nō habet vitā æternā in se manentē. In hoc cognovim⁹ charitatē dei: quoniam ille animam suā pro nobis posuit: & nos debem⁹ pro fratrib⁹ animas ponere. 9. Qui habuerit substantiā huius mundi, & viderit fratrem suū necessitatem habere, & clausit viscera sua ab eo: quomodo

102.
 15.c.
 102.
 1.d.
 117.
 a.
 102.
 13.d.
 15.
 b.

habentem. pro necessitatem habentem, *χρειῶν ἔχοντα*: *χρεῖω* autem & necessitatem significat & indigentiam: ideoque mallet hic vertere, rei alicuius indigentem: ne quis avaritiæ suæ, prætextum necessitatis obducatur, asserens subueniendum esse fratri tantum in necessitate: qui ergo viderit eum rei alicuius egentem, & clausit viscera sua, id est, charitatem & benignitatem animique affectum (sic enim vsurpat scriptura *ψυχή*) quomodo charitas dei manet in eo?

charitas dei manet in eo? 10. Filioli mei nō diligamus verbo, neque lingua, sed opere & veritate. In hoc cognoscim⁹ qd̄ ex veritate sum⁹: & in conspectu eius suadebimus corda nostra. Quoniā si reprehenderit nos cor nostrum, maior est deus corde nostro, & novit oīa. Charissimi si cor nostrū nō reprehenderit nos: fiduciā habemus ad deū, & quicquid petierimus, accipiemus ab eo: quoniā mandata eius custodimus, & ea quæ sunt placita coram eo, facim⁹. Et hoc est mandatū eius. Ut credam⁹ in nomine filij eius Iesu Christi: & diligamus alterutrū, sicut dedit mandatū nobis. Et qui servat mādāta

10. *Filioli non diligamus verbo neque lingua, sed opere & veritate.* propter simulas & fictas amicitias dicit, quæ ne nomen quidem amicitia habent: vult ergo non esse duplices animo, sed ore & opere synceros. Et in hoc, inquit, cognoscimus quòd ex veritate sumus, si corde atque ore verè diligimus. Et in conspectu eius suadebimus corda nostra: Græca habent *ἐμπροσθεν αὐτοῦ πιστοῦμεν τῶς καρδίαις*: novus loquendi modus tam Græcè quàm Latine. neque inveni qui hunc locum explicaret. Beda exponit in conspectu eius suadebimus corda nostra, hoc est, tales cogitationes corda nostra habere suadebimus, quæ divinis sint dignæ conspectibus: hæc ille. sed quid ad rem & loci explicationem? Græci explicant *τῶς καρδίαις ἡμῶν, τὴν συνείδησιν ἡμῶν*, id est, conscientiam nostram. *πιστοῦμεν* autem non explicant. Quum autem *πιστῶ*, significet persuadere & confidere, mihi significare posse videtur hoc loco *πιστοῦμεν τῶς καρδίαις ἡμῶν*, persuasissimam reddemus & confidentem conscientiam nostram, coram deo: ut sit sensus, si non verbo tantum & lingua, sed corde & opere fratres diligemus: confidentem & securam reddemus coram deo conscientiam nostrā. Quoniam si reprehenderit, vel condemnauerit nos cor nostrum. i. conscientia

10. *Filioli non diligamus verbo neque lingua, sed opere & veritate.* propter simulas & fictas amicitias dicit, quæ ne nomen quidem amicitia habent: vult ergo non esse duplices animo, sed ore & opere synceros. Et in hoc, inquit, cognoscimus quòd ex veritate sumus, si corde atque ore verè diligimus. Et in conspectu eius suadebimus corda nostra: Græca habent *ἐμπροσθεν αὐτοῦ πιστοῦμεν τῶς καρδίαις*: novus loquendi modus tam Græcè quàm Latine. neque inveni qui hunc locum explicaret. Beda exponit in conspectu eius suadebimus corda nostra, hoc est, tales cogitationes corda nostra habere suadebimus, quæ divinis sint dignæ conspectibus: hæc ille. sed quid ad rem & loci explicationem? Græci explicant *τῶς καρδίαις ἡμῶν, τὴν συνείδησιν ἡμῶν*, id est, conscientiam nostram. *πιστοῦμεν* autem non explicant. Quum autem *πιστῶ*, significet persuadere & confidere, mihi significare posse videtur hoc loco *πιστοῦμεν τῶς καρδίαις ἡμῶν*, persuasissimam reddemus & confidentem conscientiam nostram, coram deo: ut sit sensus, si non verbo tantum & lingua, sed corde & opere fratres diligemus: confidentem & securam reddemus coram deo conscientiam nostrā. Quoniam si reprehenderit, vel condemnauerit nos cor nostrum. i. conscientia

veni qui hunc locum explicaret. Beda exponit in conspectu eius suadebimus corda nostra, hoc est, tales cogitationes corda nostra habere suadebimus, quæ divinis sint dignæ conspectibus: hæc ille. sed quid ad rem & loci explicationem? Græci explicant *τῶς καρδίαις ἡμῶν, τὴν συνείδησιν ἡμῶν*, id est, conscientiam nostram. *πιστοῦμεν* autem non explicant. Quum autem *πιστῶ*, significet persuadere & confidere, mihi significare posse videtur hoc loco *πιστοῦμεν τῶς καρδίαις ἡμῶν*, persuasissimam reddemus & confidentem conscientiam nostram, coram deo: ut sit sensus, si non verbo tantum & lingua, sed corde & opere fratres diligemus: confidentem & securam reddemus coram deo conscientiam nostrā. Quoniam si reprehenderit, vel condemnauerit nos cor nostrum. i. conscientia

tia nostra tanquā aliud loquētes, aliud ore meditātes: *maior est deum corde nostro et nouit omnia*, id est, si cor nostrum tantillū mēbrū, & tā angustā cōsciētiā nostrā latere nō possumus, quia nos ipsa arguat & dānet, aliud ore gerentes, aliud in pectore: quomō *καρδ' ἰσχυρωσθι*, & omnia scientē deū latere poterimus? ore ergo & corde diligamus, ut sic diligentes securam & confidentē consciētiā coram deo habeamus: alioquī quomodo non tubabit illius conscientia, qui quum mundum latuerit simulate diligens, deū latere non poterit cordiū scrutatorem. Quōd si nos, inquit, non reprehenderit vel condemnarit (virumque enim significat *καταγορευθ' οὐκ εἰν*) cor nostrum, fiducia habemus ad deū. i. confidentes & securi sumus coram deo, neque trepidantes aut vacillantes.

II. Et in hoc scimus quoniam manet in nobis, ex spiritu quē dedit nobis, si ex spiritu intelligimus visibilem spiritus sancti gratiam: soli hoc dicere poterunt qui eam aspectabili signo in primitiua ecclesia recipiebant: sed et, ex spiritu videntur Græca scholia exponere pro spiritali dono & gratia dilectionis: quasi dicat Ioannes ex hoc cognoscimus non manere in deo, nimirum ex illa spiritali gratia dilectionis, quam impartitus est nobis: quia qui verē & non fictē fratrem diligit deum diligit atque ita in eo manet. Videtur tamen obsequentem locum de missione spiritus sancti visibili & inuisibili loqui.

1. Charissimi nolite omni spiritui credere, quia prædixerat quōd nobis hinc innotescit deum manere apud nos, quia spiritum eius in nobis haberemus & multi ea ætate venirent in Christi nomine, illi ta

mea

ei^o: in illo manet, & ipse in eo. II & in hoc scimus quoniam manet in nobis, ex spiritu quem dedit nobis.

ARGUMENTVM CAP. 4.

¶ Probationem vult fieri spirituum, eorumque distinctionem aperit: postmodum deus in nos charitate commendata, ad mutuam nos dilectionem hortatur: deinde de foras timorem exi-gens, deus charitatem sine proximi dilectione esse non posse, ostendit.

CAPVT IIII.

Charissimi, nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus si ex deo sint: quoniam multi pseudo prophete exierunt in mundum. In hoc cognoscitur spiritus dei. omnis spiritus qui confiteretur Iesum Christum in carne venisse, ex deo est: & omnis spiritus qui soluit Iesum,

men contrarij, si argentes se spiritū dei habere, subdit: nolite passim cuius spiritui credere, sed probare potius si spiritus ex deo sunt: in hoc ergo, inquit, cognoscitur spiritus dei. interpres legit *γνωσκουμεν*, græci habent *γνωσκετε*. i. cognoscite spiritum dei. *Omnis spiritus qui confitetur Iesum venisse in carne, ex deo est*, hoc de confessio-

ne veræ fidei per charitatem operantis intelligendum docent Græca scholia & Didymus: alioqui & dæmones confitentur: per inde ergo intelligendum. *Et omnis qui soluit Iesum ex deo non est*, Græca lectio habet, & omnis qui non confitetur Iesum venisse in carne: ex deo non est. Soluere autem Iesum, nihil aliud est, quam aliquid eorum quæ illi propria sunt auferre, vel scilicet deitatem auferre, vel hūanitatē detrahēre: quod ab hereticis factū est. cerē Didymus sumit aliquoties verbum soluendi Iesum, pro negare eū in carne venisse: de pseudopropheta enim ait, per quos solutus Iesus, quoniam non confitentur eum venisse in carne.

*2. Et hic est Antichristus, hic scilicet qui soluit Iesum: Græca paulo secus habent, scilicet, *καταγορευθ' ὡς ἂν τὸ ἀντιχριστῶς, ἢ ἀντιχριστῶν* *ἑνὶ ἑκαστῷ*, id est, & hic est subaudi, spiritus Antichristi, de quo scilicet spiritu audistis, quia venit: quō scilicet paulō antē dixerit, sicut audistis quia Antichristus venit, & nunc Antichristi facti sunt multi. venit ergo spiritus Antichristi in præcursoribus hæreticis & scismaticis.*

*3. Et quia viciis eum, interpres legit *ἀντιχριστῶν*. Græci habent *ἀντιχριστῶν*, id est, eos vel pseudoprophetas, scilicet, vel antichristum & mundum, quasi diceret nolite metuere eos: superiores enim facti estis illis, quia superior est qui in vobis habitat deus, diabolo qui illos ag-*

git.

*Ioan.
8. f.
B*

*Ioan.
3. b.*

agit. Ab hoc autem loco vsque ad eum, deum nemo vidit vnquā, clara & facilia sunt omnia, vbi præceptum charitatis sæpius inculcar & reperit Ioannes. nisi quodd hoc loco *deus charitas est*, intelligendum est duplicem esse charitatem: quandam creatam qua nos deus diligit & gratos habet, quæ in nobis à deo infunditur, per quam gratiosi illi sumus, vt viuamus per eū: in hoc est charitas: non quasi nos dilexerimus deū, sed quā ipse prior dilexit nos & misit filiū suum propitiationē p peccatis nostris. Charissimi, si hic deus dilexit nos: & nos debemus alterutrū diligere. 4 Deum nemo vidit vnquā. Si diligamus inuicem: deus in nobis manet, & charitas eius in nobis pfecta est. 5 In hoc cognoscim⁹ quodd in eo manemus, & ipse in nobis: quoniā de spiritu suo dedit nobis. Et nos vidimus & testificamur quoniam pater misit filium suum saluatorem mundi. Quisquis confesus fuerit quoniam Iesus est filius dei: deus in eo manet, & ipse in deo. Et nos cognouim⁹, & credidimus charitati, quā habet deus in nobis. Deus charitas est, & qui manet in charitate, ī deo manet: & deus in eo. 6 In hoc pfecta est charitas dei nobiscū, vt fiduciam habeamus in die iudicij: quia sicut ille est, & nos sum⁹ in hoc mūdo.

4. Deum nemo vidit vnquam, intelligendum est hoc de viuento homine & de deo in ipsa vera deitatis substantia: nam & Moyses posteriora dei tantum vidit, faciem videre non potuit, & quotquot viuentes deum viderunt, in umbra tantum & ænigmate viderunt.

5. In hoc cognoscimus quia in nobis manet, & nos in eo, quia de spiritu suo dedit nobis. hic locus expositus est præcedente capite, numero 10. similiter & sequens, Quisquis confusus fuerit, &c. in hoc capite, numero primo.

6. In hoc est perfecta charitas dei nobiscum, vt fiduciam habeamus in die iudicij:

dicij: quia sicut ille est & nos sumus in hoc mundo. Non caret is locus serupulo Beda explicat vt & vsq, id est, vt, pro si sumatur, ac sit sensus, in hoc est perfecta dei charitas, si fiduciam habemus in die iudicij: quia si perfecte deum diligimus, securi & confidentes diem iudicij expectabimus: quod autem sequitur, quia sicut ille est & nos sumus

in hoc mundo, non satis mihi coniungere videtur Beda: putarem ad sensum ipsius sic iungendum locum si perfecta dei charitas nobiscum est, fiduciam habemus in die iudicij: Quia sicut ille est & nos sumus in hoc mundo, id est, quia sicut ille in mundo degēs perfectam charitatem habebat, idēque nihil principem mundi huius verebatur, dicens: Venit autem princeps mundi huius, & in me non habet quicquam, ita & nos in hoc mundo si perfectam habemus charitatem, sicut ille sumus, nihil formidantes in die iudicij principem mundi huius: vt ego cum venia quod sentio dicam: primo Græca repetam, quæ sic habent, in τούτω τριτάτω ἢ ἀγάπῃ μὲν ἢ

morem: quoniam timor pœnam habet. qui autem timet, nō est perfectus in charitate. Nos ergo diligamus deum: quoniā deus prior dilexit nos. Si q̄s dixerit, Quoniā diligo deū: & fratrem suum oderrit, mendax est. Qui enim non diligit fratrem suum quem videt, deū quem non videt, quomodo potest diligere? Et hoc mandatū habemus à deo: vt qui diligit deum, diligat & fratrem suum.

ARGUMENTVM CAP. 5.

Fide nos ex deo gigni ostendit, deinde vere charitatis indicia in mandatorum executione aperit: præterea fidei victoriā & testimonia de Christo manifestat. Posthac verē credentiū fiduciam in deum proponit, secundum quam pro cuiusvis peccati remissione impetrare nos posse asserit, præterquam peccati ad mortem.

μὲν ἢ ἀγάπῃ ἢ ἔχωμεν ἐν ἡμῖν τῆς κρείττονος, ἢ τὴν κατὰς ἐκείνους ἔστι, καὶ ἡμῶς ἰσχυρὸν ἐν τῷ κόσμῳ τῶτω, quo loco Græci habent simpliciter ἀγάπῃ, id est, charitas vel dilectio, neque addunt, ἢ ἔστι, id est, dei, quod habet interpres: quanquam de ea intelligi videtur: & mihi videtur hic esse sensus, in hoc, id est, ob hoc consummata & perfecta fuit dei in nos charitas, vt fiduciam habeamus in die iudicij: prædixit enim in hoc summam dei erga nos charitatem apparuisse, quodd vnigenitum filium suum misit in mundum vt viuam

mus per eum: quæ est indubiè summa & perfecta charitas, unicum scilicet filium morti destinare, ut nos per eius mortem vivamus: & congruenter huic sententiæ postmodum subdit, *in hoc*, id est, propter hoc dei in nos charitas usque ad vni geniti sui mortem scilicet, perfecta fuit & consummata, ut nos tam insignæ charitatis argumētum habentes ob

oculos, fiduciam habeamus in die iudicij, id est, nihil vereamur, sed cum fiducia ad eam ad thronum gratiæ ipsius: restat nunc scrupulus quomodo conuectantur sequentia, *quia sicut ille est & nos sumus in hoc mundo.* ex Grecis hunc sensum olfacere possum, quia sicut ille est in hoc mundo manens in nobis, ita & nos sumus manētes in illo, & sicut ille in nobis sanctitatis & puritatis & charitatis author est, ita nos in eo sanctè & castè gerimus mortui mundo, & sicut ille in nobis est summè nos diligens, ita & nos in eo sumus summè eum diligentes, secundum eum verò, fratres & proximos: quod si indubiè tales sumus in eo, qualis ipse in nobis, (nō quod & sicut omnem similitudinis rationem exprimat) fiduciā habebimus in die iudicij, & tunc perfecta erit charitas expers omnis timoris, quæ *Perfecta charitas foras mittit timorem.* intellige autem de timore seruilis: nam timor filialis, qui à David dicitur timor domini castus per manens in æternum, non excluditur à charitate, quippe qui à charitate procedit: quod autem de seruilis timore intelligat, ipse Ioannes explicat, dicens: *quia timor pœnam habet:* nam qui timore seruilis metuit deum offendere, non tam ob deum quem amat, quam ob supplicium quod metuit, veretur offendere.

1. *Omnis qui credit quia Iesus est Christus.* i. Messias promissus. credit autē fide nō ficta neque simplici, sed fide per dilectionem operatē. *Natus est ex deo.* i. à deo prodiit, sic enim sumi puto hoc loco *γεννηται:* nā nō quisquis credit, etiā (ut vocat) fide formata, ideo æternæ prædestinatione genitus est: secundum quā genitū supra dixim⁹ nō peccare peccato. *faste etate infidelitatis:* vel genitus est ex deo: i. filius dei est, quia potentatē dedit deus iis qui credūt in nomine vni geniti filij eius, filios dei fieri ita quæ peccatū facit, est fili⁹ diaboli.

2. Quæ

CAPVT V.

Omnis qui credit quoniā Iesus est Christus, ex deo nat⁹ est. Et omnis qui diligit eum qui genuit: diligit & eum qui natus est ex eo. In hoc cognoscim⁹ quoniam diligimus natos dei: cum deum diligamus & mandata eius faciamus. Hæc est enim charitas

1. *Quæ vincit mundum.* mundum hoc loco & tota hac epistola, infideles & mundo mundique cupidinibus addictos homines intelligere oportet: *quos fides vincit*, quando id quod impossibile iudicatur mundus, fides verum esse manifeste probat & conuincit.

3. *Hic est qui venit per aquam & sanguinem Iesus Christus.* prædixerat credentes esse dei filios, nunc quomodo filij fieri subdit, quia Iesus est qui venit ut nos deo patri in filios adoptaret per aquam baptismatis qua regeneramur: qua etiam baptizari ipse dignatus est, ut baptismum nobis initiaret: per sanguinem quoque quo purificati in passione sumus. bene autem resumit non in aqua solum, sed in aqua & sanguine: ut meminimus passum esse nostri gratia Christum. *Et spiritus est qui testificatur, quoniam Christus est veritas.* Quoniam tres sunt qui testimonium dāt in celo: pater, verbum, & spiritus sanctus. Et hi tres,

Mat. 11. d. dei: ut mandata eius custodiam⁹: & mandata eius grauiā non sunt. Quoniam omne quod natū est ex deo, vincit mundum. & hæc est victoriā quæ vincit mundum: fides nostra. Quis est qui vincit mundū: nisi qui credit quoniā Iesus est filius dei? hic est qui venit per aquam & sanguinem Iesus Christus. nō in aqua solum: sed in aqua & sanguine. Et spiritus est qui testificatur, quoniā Christus est veritas. Quoniam tres sunt qui testimonium dāt in celo: pater, verbum, & spiritus sanctus. Et hi tres,

Mat. 11. d.

B 1. Co. 15. g.

terpres legit *ἰ Xριστός.* est autem sensus, hic est qui venit per aquam baptizans: & spiritus est qui testificatur eum venire in aqua baptizantem & baptizatum: quomodo autem testificatur spiritus, dicit Baptista ipse Ioan. 1. Qui misit me baptizare in aqua, ille dixit mihi, super quem videris spiritum descendentem & manentem super eum, hic est qui baptizat in spiritu sancto: testificatur autem spiritus de Iesu, & ipse testificatur, inquit, & testimonium probet de Iesu, quia spiritus est veritas: ipse, inquit, spiritus testificatur: qui veracem oportet esse testem: & ipse spiritus veritas est, si legimus *Christus*, & testificatur, refertur ad quia, spiritus testatur quia Christus est veritas.

4. *Tres sunt qui testimonium dant in celo: pater, verbum, & spiritus sanctus.* hanc particulam quidam Græci codices non habent, Hieronymi tempore omnes habebant, vnde vero simile est ab Arrianis esse abrafam. pater testimonium dedit, dicens: Hic est filius meus dilectus: spiritus, quando eum sicuti promiserat, misit, testimonium

G iij dedit

dedit: ipse de se testimonium dedit suorum operum exhibitione, quando ait, Opera quæ ego facio, & nemo alius facere potest, ipsa testimonium perhibent de me.

5. *Tres sunt qui testimonium dant in terra: spiritus, aqua, & sanguis, & hi tres unum sunt.* Græca quæ nunc extant non habent in terra, & pro v-

num sunt, habent usque ad ip, id est, in vnum sunt, hoc est, de vno & eodẽ Christo testificantur, quo modo etiam oportet intelligere vnum sunt, scilicet testificatione. Testificatus est autem spiritus, aut magis ipsi patri contestificatus in baptismo. Testimonium quoque perhibuerunt sanguis & aqua, siue quum vtrunque sudauit in hortu morti proximus, siue post mortem, quando de latere mortui fluxit aqua & sanguis. Possunt etiam interpretari, quod tres sunt qui deitatis testimonium dant in cœlo: pater, verbũ, & spiritus sanctus: & tres qui testimonium dant humanitatis in terra: spiritus, quem posuit in morte, dicẽs: pater in manus tuas commendo spiritum: aqua & sanguis in hortu sudata, quæ soli cõpetũt humanæ naturæ.

6. *Hoc est testimonium dei quod maius est, &c.* in Græcis codicibus desunt hæc verba (maius est quoniam) & habent tantum, hoc est, testimonium dei quod testificatus est de filio suo: propter locum hũc hoc est testimonium dei, scilicet patris. Græca scholia locum præcedentem, spiritus est qui testificatur, interpretantur de parte, qui etiam ipse spiritus est, vt Christus spiritus: qui quidem testatus sit de filio suo, dicens, hic est filius meus, &c.

7. *Et hoc est testimonium quoniam vitam æternam dedit nobis deus, & hæc vita in filio eius est,* id est, per filium eius donata nobis est: si ergo vita æterna in filio est, & nobis per filium data à patre, in hoc est testimonium quod ipse deus est, quod vita æterna in ipso est: & solus deus largiri vitam æternam potest.

3. Hæc

3. *Hæc scribo vobis, usque ad & hæc est fiducia.* græca paulò secus habent, scilicet, ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν ἵνα ἴδωμεν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ ἵνα ἴδωμεν τὴν δόξαν ἣν ἔχει, καὶ ἵνα πιστεύωμεν ἵνα ἴδωμεν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, id est, hæc scripsi vobis in nomen filij dei credentibus, vt sciatis quod vitam habetis æternam, & vt credatis in nomen filij dei:

8. *Hęc scribo vobis, vt sciatis quoniam vitam habetis æternam, qui creditis in nomine filij dei.* Et hæc est fiducia quam habemus ad deum, Quia quodcũque petierimus secundum voluntatem eius, audit nos. Et scimus quia audit nos quicquid petierimus, scimus quod habemus petitiones quas postulauim⁹ ab eo. 8. *Qui scit fratrem suum peccare peccatũ nõ ad mortem, petat: & dabitur ei vita, peccanti non ad mortem.*

quoniam videtur nouissima particula superflua vt credatis, cum prædixerit vobis credẽtibus, quod interpres vertit, qui creditis. 9. *Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat.* Peccatum ad mortem, græca scholia explicat de peccato finalis impõnitẽtiæ, quod vtique planè irremissibile est. explicant etiam de peccato *μνησικακίας* quo quis tenax est iniuriarum, neque planè illatas sibi vult iniurias remittere: quod verè ad mortẽ dicitur quia huiusmodi omnibus rarò parcit deus, sed in reprobum sensum abire finit: vnde de huiusmodi peccato dicit Ioannes, quasi desperato & deplorato, non pro eo dico, vt quis roget: cui loco Ioannis aptè quadrat pulchra illa exaggeratio, Ecclesiastici. 28. aduersus vindictę cupidos, quã visum est hic explicandi gratia, & huiusmodi homines à vindicta deterrendi adiungere: est autem huiusmodi: *Qui vindicare vult à domino, inueniet vindictam. & peccata illius seruàs seruabit.* Re linque proximo tuo nocẽti te, & tunc deprecanti tibi peccata soluentur. Homo homini reseruat iram, & à deo querit medelã? In hominẽ similem sibi non habet misericordiam, & de peccatis suis deprecatur? Ipse dum caro sit reseruat iram, & propitiacionem petit à deo? Quis exorabit pro delictis illius? Tam detestandum ergo est fraternę vindictę scelus, vt pro eo orari nõ iuerit Ioãnes: id enim significat quum ait, nõ pro eo dico vt roget quis. De peccato etiam in fidelitatis quo quis post agnitum deum ad idola reuertitur, & de industria agnitam veritatem impugnat, intelligitur hic locus: & pro eo facit id quod sequitur in fine epistolæ, filij custodite vos à simulachris: Sic quoque hũc locum explicat Hieronymus

G iiii nymus

nymus his verbis: Qui scit fratrem suum peccare peccatū non ad mortem, petat, & dabitur vita peccati non ad mortem. qui verò peccauerit ad mortem, quis orabit pro eo? Cernis quòd si pro peccatis minoribus deprecemur, impetramus veniam. Si pro maioribus, difficilis impetratio sit: & inter peccata & peccata magnam esse distantiam. Vnde & de

populo Israel quia peccauerat peccato ad mortem, dicitur ad Hieremiā, Noli orare p̄ populo hoc, nec assumes pro eis deprecationem, & nō obstitas mihi, quia non exaudiam te. quòd autem peccatum ad mortem in Israele, esset illud infidelitatis peccatum, post agnitum deum scilicet relabi ad idola: perspicuum est ex verbis Hieremię. 7. cap. Tu ergo noli orare p̄ populo hōc, nec assumes pro eis laudē

& orationem: & non obstitas mihi, quia non exaudiam te. Nōne vides quid isti faciunt in ciuitatibus Iuda, & in plateis Hierusalem? Filij colligunt ligna, & patres succendunt ignem, & mulieres conspergunt adipein, vt faciant placentas reginę cęli, & libent diis alienis.

10. Scimus quia qui natus est, & c. eadem sententia quę tertio cap. explicata est, similiter & illud, neque peccare potest, non per naturā, sed per gratiam, vnde subdit, sed gratia dei conseruat eum. gręca secus habent, scilicet ἀλλ' ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ θεοῦ ἔσται ζῶν. i. sed genitus ex deo seruat seipsum. i. obseruat & cauet ne peccatum illud ad mortem incurrat. fortasse gręca habebant ἀπὸν. i. eum: & tunc sensus esset, filius dei genitus ex deo, cōseruat eū, & malignus nō tanger eum siue tangit, nam gręca nunc habent ἀπὸν, id est, tangit.

11. Vt cognoscamus verum deum. Erasmus negat apud Gręcos haberi deum: tamen Veronensis codex habet ἀληθινὸν θεόν, & scholia exponūt, vt cognoscamus ipsum verū deum: & sim^o in vero filio eius Iesu Christo: & potest ἢ verum deum, refertur ad filium, vt quod pręcessit, & dedit nobis sensum & c. referatur ad deum patrem, non modò dedit nobis sensum vt cognoscamus ipsum Iesum verū esse de-

um:

Est peccatū ad mortem: non pro illo dico, vt roget q̄s. Omnis iniquitas, peccatū est, & est peccatū ad mortē. 10. Scimus quia omnis qui natus est ex deo, non peccat sed generatio dei cōseruat eum, & malignus nō tangit eū. Scim^o quoniam ex deo sumus: & mundus tot^o in maligno posit^o est. Et scimus quoniā filius dei venit: & dedit nobis sensū, vt cognoscamus verū deum, & simus in ve-

ro filio eius. Hic est verus deus: & vita æterna. Filioli custodite vos à simulachris. Amen.

Argumentū epistolę 2. Ioannis.

Sanciam quandam feminam ad quam scribit, postquā illum, liberorumq; ipsius fidei congratulatus est, hortatur in charitate perseverare, ab hereticis cauere, & in accepta doctrina permanere.

um: sed etiam dedit, vt in ipso vero eius filio simus & habitemus. Gręca pro simus habent ἑμῖν. i. lum^o. mihi videretur vis adferri literę, si legamus & interpretentur, vt simus in vero. i. patre per filium eius. Simulachra autē à quibus obseruare & cauere nos admonet, idola sūt Gręcę.

1. Senior electę dominę. Gręca scholia multis cōfirmāt hanc epistolam Ioānis & sequentem, esse Ioannis apostoli dilecti à deo, atq; in contrarium adlata argumenta soluunt. Senioremem autem siue gręco vocabulo πρεσβύτερον aiunt vocari, siue quòd iam proeucta ætate, siue quòd episcopus esset, & episcopi in prima ecclesia presbyteri vocarentur: electam verò dominam sic dici aiunt gręca scholia, vel à nomine quod fortasse ita vocaretur, vel quòd electa à deo esset. electę ergo dominę & natis eius, siue liberis, & c. quòd autem interpreter vertit, quę permanet in vobis & vobiscum, gręca quę nunc extant, habent ἐν ἡμῖν, καὶ μεθ' ἡμῖν, id est, in nobis & nobiscū. interpreter legit, & ἑμῖν, facilis est lapsus ab ἡμῖν, & contra.

2. Multi

EPISTOLA

BEATI IOANNIS APOSTOLI SECUNDA.

Senior, electę dominę & natis eius, quos ego diligo in veritate, & non ego solus, sed & omnes qui cognouerunt veritatem, propter veritatem quę permanet in vobis, & vobiscum erit in æternum. Sit vobiscum gratia, misericordia, pax à deo patre, & à Christo Iesu filio patris in veritate & charitate.

Gaudis sum valde quod inueni de filiis tuis ambulantes in veritate, sicut mandatū accepim^o à patre. & nunc rogo te domina, nō tanquā mandatū nouū scribens tibi, sed quod habuimus ab initio: vt diligamus alterutrū. Et hæc est cha-

2. *Multis seductores exierunt in mundū.* interpret legit ἱσθῆθον. i. exierunt: græca habet ἰσθῆθον. i. introierūt: neque multum refert ad sensum, ut dicantur exiisse qui prius latebant. *Qui confitentur,* inquit, *se sum Christū venissē in carne.* quidā codices habent, *Qui nō cōfiterur Iesum venisse in carnem,* & iungūt cū sequētibus, hic est seductor, & hoc modo græca secus habebāt quam nunc. quæ enim nūc extāt in plurali habent ἐμολογῶντες, quāquā aptior videtur cōnexio legendo in singulari: qui non confitentur, hic seductor est.

3. *Videte vosmetipsos ne perdati sitis,* hoc loco pro *perdati operati estis, accipiatis,* græca quæ nunc extant habent in prima persona *perdam* operati sum, accipiamus, quāquā nihil ad sensū refert.

4. *Nolite eum recipere in domū, nec Aue ei dixeritis.* vel ex hoc loco excommunicatiōis facultas intelligitur quādo hæretici interdici domo & salutatione iubentur: nam ita extra hominum commercia sunt & communionem. Similiter dicit Paulus, hæreticū hominem post vnam & alteram correptionem deuota,

5. *Ecce prædixi vobis.* hæc verba ab hoc loco vsq; ad *plura habens,* &c. græca quæ nunc extant, non habent: quod verò sequitur, *Spero me futurum ad vos,* futurum dixit pro venturum. nam græcè est ἔλθω.

1. *Charissime*

ritas, ut ambulemus secundū mā data eius. Hoc est enim mandatū vt quemadmodū audistis ab initio, in eo ambuletis: quia multi seductores exierunt in mundū, qui nō cōfitentur Iesum Christū venisse in carne. Hic est seductor & Antichristus. Videte vosmetipsos ne perdati sitis: sed vt mercedem plenā accipiat. Omnis qui recedit, & non permanet in doctrina Christi: deum nō habet. Qui permanet in doctrina: hic patrem & filiū habet. Si quis venit ad vos, & hanc doctrinā non affert: nolite recipere eū in domū, nec Aue ei dixeritis. Qui enim dicit illi Aue, communicat opib⁹ eius malignis. Ecce prædixi vobis: vt in die dñi nō cōfundamini. plura habēs vobis scribere, nolui per chartam & atramentū: Spero enim me futurū apud vos, & os ad os loqui, vt gaudiū vestrum plenum sit. Saluant te filij fororis tuæ electæ.

Argumentum epistolæ 3.

Circa eundem scribit fidei eius & charitati in fratres cōgratulas, deinde Diotrophē accusat, & Demetriū laudat.

EPISTOLA

BEATI IOANNIS APOSTOLI TERTIA.

A Senior Caio charissimo, quem Sego diligo in veritate. Charissime, de omnibus orationē facio prosperē te ingredi & vale re, sicut prosperē agit anima tua. Gaudis sum valde venientibus fratribus, & testimonium perhibentibus veritati tuæ: sicut tu in veritate ambulas. Maiorē horū nō habeo gratiā, quā, vt audiā filios meos ī veritate ambulare. Charissime, fideliter facis quicquid operaris ī fratres: & hoc in peregrinos, qui testimoniū reddiderūt charitati tuæ ī cōspectu ecclesiæ: quos, bene facies, deducēs dignē deo. Pro nomine enī ei⁹ pfecti sunt, nihil accipiētes à gētilib⁹. Nos ergo debem⁹ suscipere huiusmodi, vt cooperatores sim⁹ veritatis. Scripsissem forsitā ecclesiæ, sed is qui amat primatū gerere in eis, Diotrophes, nō recipit nos. Propter hoc si venero, commonebo eius opera, quæ facit: verbis malignis garricens ī nos. Et quasi nō eis ista sufficientiant: neq; ipse suscipit fratres, gnē deo, id est, pro dignitate quæ deo credentes decet. Scripsissem, Græcè ἔγραψα, id est, scripsi: interpret legit ἔγραψα ἔρ. i. scripsissem.

1. *Charissime, de omnibus orationem facio prosperē te ingredi.* Græcè est ἀγαπητῆ, ὡς ἐπι πάλαι των ἔχομαι σὶ ἰσοδοδοῖσι καὶ ὑγιαινεῖν καὶ ἀγαθῶν ὁδῶν αἰετῶν καὶ ἔχομαι autem quod optare & orare significat, vtroque modo sumi potest opto siue oro in omnibus negotiis tuis prosperē vt agas & rectē valeas, sicut prosperē agit anima tua, id est, sicut animo vales, ita opto & oro, vt quod ad cætera negotia tua attinet prosperē habeas, ac rectē valeas.

2. *Maiorem horum non habeo gratiam.* Interpret legit χάρις, id est, gratiam. Græca quæ nūc extant, habet χαρῆν. i. gaudium, & hoc modo sens⁹ est: maiorē nulla ex re lætitiā capio, quā cū audio filios meos in veritate ambulare, primo modo: Maiorem mihi gratiā præstare non possunt filij mei, quam si eos audiā in veritate ambulare.

3. *Fideliter facis:* Græcè πιστῶς, id est, rem fideli dignā facis, quicquid operaris in fratres: quos benefacies *Deducens dignē deo,* Græcè προωρῶντας, id est, si comitatus fueris aut honoris gratia deduxeris, dignē deo, id est, pro dignitate quæ deo credentes decet. Scripsissem, Græcè ἔγραψα, id est, scripsi: interpret legit ἔγραψα ἔρ. i. scripsissem.

Reliqua

Reliqua sunt facilia, nisi quod pro commonebo est ἡ παμπλῆσις, quod significat suggeram, vel in memoriam reducam, pro eos qui suscipiunt, est τοὺς βουλομένους, id est, volentes suscipere.

& nos testimoniū perhibētes, & noski quoniā testimoniū nostrū verū est. Multa habui tibi scribere, sed nolui per atramentū & calamū scribere tibi. Spero autem protinus te videre, & os ad os loquemur. Pax tibi. Salutant te amici. Saluta tu amicos nominatim.

¶ Argumentum in epistolam Iudæ.

E Adem penè est Iudæ apostoli epistola, cum secūdo capite alterius epistolæ Petri. Admonet enim fideles ab hereticis cavere, quorum mores & ingenia perbellis metaphoris egregiè depingit. hos ergo observare, virorum autē apostolicorum mandata servare hortatur, deinde deo commendatis illi epistolam claudis.

1. Iudas Iesu Christi servus, frater autem Iacobi. &c. Iudas is est quem ad differentiam Iſchariotæ Matthæus & Marcus Thaddæum appellant. Iudas ergo iis, inquit, qui sunt in deo patre dilectis, &c. salutē. pro dilectis Erasmus vertit sanctificationis. asserēs Græca habere ἡγιασμένοι: at textus Veronenſis habet ἡγαπημένοις, id est, dilectis: & scholia similiter exponūt. Et Iesu Christo conſervatis, id est, per Iesum Christum conſervatis, vt datiuus Græcus iūgatur cum ἡ. i. in, & pro ablativo ponatur non datiuo, non multum autē refert ad sensum. pro adim-

& eos qui suscipiūt, prohibet, & de ecclesia eiicit. Charissime, non li imitari malū, sed quod bonum D est. Qui bene facit, ex deo est: qui male facit, nō videt deū. Demeritio testimonium redditur ab omnib⁹, & ab ipsa veritate. Sed

& nos testimoniū perhibētes, & noski quoniā testimoniū nostrū verū est. Multa habui tibi scribere, sed nolui per atramentū & calamū scribere tibi. Spero autem protinus te videre, & os ad os loquemur. Pax tibi. Salutant te amici. Saluta tu amicos nominatim.

BEATI IV-
DAE APOSTOLI E-
PISTOLA CA-
THOLICA.

Iudas Iesu Christi servus frater autem Iacobi: his qui sunt in deo patre dilectis, & Christo Iesu conſervatis, & vocatis, misericordiam vobis, & pax, & charitas pleatur.

pleatur, Græca quæ nunc extant legunt ἡλιθιοὺς, id est, multiplicetur: interpretes legunt ἡλιθιοὺς.

2. Omnem sollicitudinem faciens scribendū vobis. Græca sic habent, πάντων ἐπιμελιῶν ὑμῶν ἡμεῖς ἐπιμελήσομεν ὑμῖν. quo loco ἡμεῖς ἐπιμελήσομεν ὑμῖν, &c. referri potest ad ἡμεῖς ἐπιμελήσομεν ὑμῖν, & tunc sensus est, quum vehementi desiderio teneret scribendi ad vos de communi vestra salute, necessarium duxi vobis scribere. potest etiam referri ad ἡμεῖς ἐπιμελήσομεν ὑμῖν. & tunc sensus est: Quum vehementi desiderio ad vos scribendi tenerer, necessarium duxi de communi vestra salute ad vos scribere.

Charissimi, 2 omnē sollicitudinē faciēs scribēdi vobis de cōmuni vestra salute, necesse habui scribere vobis: 3 deprecās supercertari semel traditē sãctis fidei. 4 Subintroierūt enī quidā homines (qui olim præscripti sunt in hoc iudiciū) impij, domini nostri gratiam traserētes in luxuriam. & solum dominatorem, & dominum nostrum Iesum Christū ne-

3. D: precans supercertari, &c. obscura est hæc sententia Græca habent ὑπερηφανώσασθαι τῆς ἀληθείας. Erasmus in annotationibus putat & asserit τῆς ἀληθείας, id est, sanctis, referri ad ἐπαγωγικῶς, non ad τῆς ἀληθείας, sed repugnat opinioni Erasmi quod τῆς ἀληθείας, in mediis inter τῆς ἀληθείας, & τῆς ἀληθείας, & ἐπαγωγικῶς ad viciniorem datiuum, scilicet τῆς ἀληθείας, referri debet. mihi autem videtur hic ἐπαγωγικῶς sumi pro laborare ac certare, & τῆς ἀληθείας, in compositione, cum datiuo idem significare quod pro, & tunc τῆς ἀληθείας referri potest vel ad Iudæ personam, vel ad personam eorum, ad quos scribit: primo modo sensus est, obsecrans non modo vt scribam, sed vt laborem vel decertem pro fide, quæ sanctis tradita est: vel obsecrans aut adhortans, virumque enim significat τῆς ἀληθείας, vt laboretis ac decertetis pro fide, quæ semel tradita est sanctis, nec temerè positum est semel tradita: quasi diceret, ne quærite aliam post hæc fidem quam quæ sanctis tradita est.

4. Subintroierunt enim quidam homines. Græcè παρεστῶτες, quod verbum miror non semel ab Erasmo versum esse per obiter: quum παρεστῶτες, hoc loco in compositione significet clam & latenter, quod hæreticos quadrat: qui non statim suas hæreses vomunt, sed inter Christianos & fideles clam se insnuant. certè sub, in præpositione idem

idem

idem significat quod *κατα*, id est, clam subintroierunt ergo quidam impij. *Qui praescripti erant ad hoc iudicium*, id est, de quibus olim praescriptum & praenunciatum erat quod ita de Christo impiè opinaturi & iudicaturi erant, vel praescripti in hoc iudicium, id est, in hac damnationem praedestinati, quasi dicas in hunc reprobū sensum, quæ illis est peccatorum poena, olim praedestinati. *Domini gratiam transferentes in luxuriam*, id est, domini gratia, quæ non statim in peccantes animaduertit, ut quondam lex Moisaica abutentes ad suas luxurias impunè (ut putant) perpetrandas. Didymus hic haereticos notari asserit, qui praetextu diuinæ gratiæ prædicatae, & libertatis euangelicæ, omnem permittebant luxuriam, illi impensissimè ipsi vacantes. certè Græca scholia Nicolaitarum, Valentianorum, & Marcionistarum flagitiosam libidinem his verbis taxari aiunt, de quibus dicit apostolus, *Solum dominatorem & dominum nostrum Iesum Christum negantes*, Græca habent *ὁ μόνος θεοπατρις ὁ ἰσχυρὸς καὶ κύριος ἡμῶν ἰησοῦς χριστὸν ἀρνούμενοι*, hoc est solum dominatorem deum & dominū nostrum Iesum Christū negantes. Erasmus exponit, deum qui solus est herus, ut deus dicitur pater, sed Græci cum patrem significant, articulum addere solent qui hic deest, ideo utrunque de Christo intelligendum est, qui solus *θεοπατρις*, id est, dominus, & *κύριος*, id est, dominator & auctoritate valens dicitur: non quod solus excludat patrem & spiritum sanctum: sicut pater solus bonus, non excludit bonum filiū, neque spiritum sanctum.

5. *Commonere autem vos volo scientes semel omnia*, Interpres pro omnia legit *κατα*, Græca quæ nunc extant habent *ταῦτα*, id est, hoc: & pro commonere Græcè est *ἀπομνησκει* quod significat in memoriam reducere: dicit ergo, non volo vos docere, quasi planè ignorantes sed in memoriam reducere id quod semel sciistis, quod Iesus siue dominus, ut nunc Græca habent, populum de terra Aegypti saluans secundò, eos qui nō crediderunt in deserto perdidit: hoc autem exemplum diuinæ iustitiæ & sequentia illis inculcat, ut à peccatis iis exemplis edocti abstineant.

6. *Angelos autem qui non seruauerunt suum principatum*, Græcè *τὸν ἀρχὴν* quod principatum & dignitatem significare potest, & originem, hoc est, qui dignitatem suam non retinuerunt, vel qui non seruauerunt

runt primæuam suam originem in qua erant conditi, sed reliquerunt suū domiciliū, habitationem scilicet cœlestem, aut deū in quo habitabant, eos in quā in iudiciū magni dei, vinculis æternis sub caligine seruauit: idē quod Petrus. 2. cano. 2. quod angelis peccantibus non pepercit, sed caliginosis vinculis in tartarum deruolos, ad

liquērūt suū domiciliū, in iudiciū magni dei, vinculis æternis sub caligine seruauit. Sicut Sodoma & Gomorrha, & finitimæ ciuitates simili modo exornicatæ & abeūtes post carnē alterā, facti sunt exēplū, ignis æterni poenā sustinetes. 7. similiter & hi carnē quidem maculāt, dominationē autē spernūt, maiestātē autē blasphemant.

Gen.
19.4.
C

la & scemina quod ad generationem attinet, vna caro sunt, caro autem sem mascula, & alia mascula, duæ semper sunt.

7. *Similiter & qui carnem quidam maculant*, Græci habent ante *καρῆν* *maculant* *ἰνοσηνισθῆμενοι*, id est, dormientes, vel inter somnandū, alludit autem ad illusiones & pollutiones nocturnas. quod vero ait dominationem spernunt, simile est ei quod antè Petrus. 2. cap. 2. ait, dominationem contemunt: Dominationem autem siue Græcè *κυριότητα*, Hieronymus vocat dominos, quibus potestas est in subditos: Epiphanius Cypri episcopus interpretatur diuinæ naturæ auctoritatem. Quod vero interpres habet *maiestatem blasphemant*, Græci habent *δύστας* Hyreneus *κυριότητα*, quod antè præcessit & dominationem interpretatur, sacrificium corporis dominici, quod ipsi contemunt, dum impudicitibus quibus vacant, illud conspurcant: *δύστας* autem, id est, glorias interpretatur vetus & nouum testamentum, quod teste Paulo ad Corinthios neutrum sine gloria fuerit. Græca scholia *δύστας*, ecclesiasticas dignitates interpretantur. Dominationem ergo siue dei & Christi, siue hominum in dignitate constitutorum spernunt: & maiestatem, id est, homines publica dignitate & auctoritate fungentes, blasphemant.

8. *Quum*

3. Quum Michael archangelus, Græca paulo cōmodius nectunt sententias, habent enim ὁ μὴ Μιχαηλ. Michael autem archangelus cū diabolo disputans, dū altercaretur de corpore Moysi, nō est ausus inferre iudiciū blasphemæ, id est, illum blasphemare, illum cōnuiciis & maledictis iacessere, sed dixit: imperet tibi deus. hic autē locus refertur ad id quod præcessit, maiestatem blasphemant, & ad id quod sequitur: ij autem quæcunque ignorant, blasphemāt, &c. quasi diceret non venentur neque deum neq; homines auctoritate ac dignitate volentes blasphemare, quum interim Michael archangelus diabolū blasphemia conuiciis dignum, secum de Moysi corpore altercantem non sit ausus blasphemare, sed tantum illi dixit: Imperet tibi deus, siue iacrepet te deus, nam ita Græci legunt ἐπιτιμήσου σοι, & Hieronymus aduersus Rufinum legit, increpet tibi deus. Quomodo verò de Moysi corpore & quando altercatus sit cum diabolo Michael, in scripturis quæ extant, non legitur: ex scriptura apocrypha sumpsisse videtur Iudas. Beda asserit non defore qui Moysi corpus plebē Iudaicam interpretentur, cuius ille dux fuerit in terris, sicut ecclesia gentium corpus Christi dicitur. Si de vero Moysi corpore altercatus fuisse intelligatur, puto intelligendum esse quod corpus Moysi substulerit angelus, ne illud mortuum adorarent post hæc Israëlita: prouisi ad idolatriam, diabolū autem cum eo altercatus, ut in terris maneret: certè ut putem sublatus ab angelo adducor ex ea scriptura, quæ habetur Deut. vltimo. Et non cognouit homo sepulchrum eius vsque in præsentem diem.

8 Cūm Michael archangelus, cum diabolo disputans altercaretur de Moysi corpore, nō est ausus iudiciū inferre blasphemæ, sed dixit: Imperet tibi deus. 9 hi autē quæcunq; quidem ignorant, blasphemant: quæcunq; autem naturaliter tanquam muta animalia norunt, in his corrumpuntur.

9. hi autem quæcunque quidam ignorant, blasphemant. Græca scholia sic interpretatur, ὅτι τοῖς πλείστοις δογματικῶν & οὐκ ἰδιῶσι βλασφημῶς συντελεῖται Ἀβύσσος, id est, hi autem de dogmatibus quæ non nouerunt blasphemos sermones contextunt: Quæcunque autem naturaliter tanquam bruta animalia norunt in his corrumpuntur, id est, in iis quæ naturaliter norunt, siue quorum naturalem tantum cognitionem habent corrumpuntur, non deliberantes an ea liceant nec ne. pro eo autem quod interpres habet norunt, Græca habent νοῦσαντες, quod signi-

Gen. 10
4. b.
Nu.
22. d.
Nu.
16. a.

10 Væ illis, qui in via Cain abierunt: & errore Balaam, mercede effusi sunt, & in contradictione Core perierunt.
11 Hi sunt i epulis suis macule conuiuantes, sine timore, semetipfos

tuntur vsq; ad corruptionē animæ & aliquādo corporis interitū: certè græca scholia κρίσαντες sic interpretantur ὅσα δὲ φουκῆς ἐρμήν ἀδικήσας ὡς τὴν κρίσανται κρίμα, ταῦτα μεταδιδόναι, ὡς ἔπειτα θηλυμάνεις ἢ χάρει, id est, temere ac sine delectu autem quæcunque naturali

appetitione tanquam bruta animalia norunt, hæc sectantur: velut insanientes fornicarumque appetentes equi, aut porci.
10. Væ illis qui in viam Cain abierunt. græca paulò secus habent, pro qui habent τῆ. i. quia. Væ illis ideo quia in viâ Cain abierūt. i. iter Cain secuti sunt, dū præ inuidia fratres interimūt siue corporaliter, siue vt Græca scholia explicant, prauis doctrinis spiritaliter. Et errore Balaam mercede effusi sunt. vbi ἢ Balaam non ad mercedem ferri potest, quasi dicas errore, siue per errorē, Balaam mercede effusi sunt siue circumfusi, vtrūque enim significat ἢ ἔχθρομα, quia sicut lucri gratia maledicturus Israëlitis venerat Balaam, ita lucri & quæstus gratia peruersa annunciant dogmata. Vel errore Balaam effusi sunt, mercede, hoc est propter mercedem siue mercedis gratia: quasi dicas, in similem cum Balaam errorem defuerunt & lapsi sunt propter mercedem. i. dum quæstum amant: quia sicut mercedis gratia maledictus Israël veniebat, ita isti viros excellentes & conuiciis laceffunt, & vt prædixit maiestatem blasphemant. Et in contradictione Core perierunt, id est, sicut Core aduersus Moysen erigere se volens & illi contradicere, periiit: ita illi ecclesiarum rectoribus contradicentes, peribunt. Visum est, oprime lector, integram & pulchram eius loci expositionē adiungere, quam adfert Beda huiusmodi: Viâ Cain abeunt, qui propter inuidiam meliorū nomen sibi doctorū quo honorificentur, assumunt. Et errore Balaam effusi sunt, qui p amore terrestriū commodorū veritatem, quā ipsi norūt, impugnant. Contradictione Core, qui viuus ad inferna descendit, intereunt: quicunque appetitu indebiti primatus sese ab vnitate sanctæ ecclesiæ secerunt, scientesque & preui-

dentes quantum mali gerant, ad scelerū tamen tartara descendū.
 II. *Et sunt in epulis suis macula conuiuantes.* interpres pro macula legisse videretur *αἰῶνι*, quum tamen communiter græci codices habeant *αἰὼνικῶς*, de quo postea dicemus: pro eo autem quod est verbum epulis suis, græci habent *ἐν τοῖς ἀγκυραῖς ὑμῶν*, id est, in conuiu-
 is vestris, interpres legit,

ἐν τῶν, id est, suis: *ἀγκυρας* autem antiqui Christianorum cœnas & frugi cōuiuia vocabant, *ἐν τῶν ἀγκυρῶν*, i. d. dilectione: quod cōfirmāda charitatis & dilectionis gratia in conuiuio verserentur: *αἰὼνικῶς* autem saxa sunt cōcaua & rupes in aquis cauernosæ, quæ

naufragium ferē nauigantibus adferre solent, non preuisæ. Græci sic habent *ἄνθρωποι ἴσθιν ἐν τοῖς ἀγκυραῖς ὑμῶν αἰὼνικῶς αἰωλοχόμενοι ἀφίβως, ἰαυτοὺς ποιμαίνοντες*. Erasmus non intellectum hunc locum sic vertit: Hi sunt inter charitates vestras macula inter se cōuiuantes, absque vilius timore, suo pte ductu arbitrioque viuētes: primum *τοῖς ἀγκυραῖς*, perperam hoc loco charitatis vertit: nunquā enim aut raro pro dilectione in plurali sumitur, *αἰ ἀγκυραι*, deinde *αἰὼνικῶς* male vertit maculas: porro etiā *αἰωλοχόμενοι* vertit, inter se cōuiuantes, quod potius vertendū erat, vna vobiscū epulantes aut cōuiuantes: demū *ἰαυτοὺς ποιμαίνοντες* quod vertit suo ductu suoque arbitrio viuentes, longe melius interpres vertit, seipfos pascētes: intelligit enim de hæreticis qui instar Balaā q̄stus gratia veritatē oppugnarent agnitā, & neglecta ouīū salute quæstui tantū studerent: quanquam enim *ποιμαίνω* significare potest rego, non tamen statim significabit suo arbitrata viuere: neque enim bene institui reges, suo ductu viuunt, sed ex præscripto legū. Quod verò græcè est *ἀφίβως* & Erasmus vertit absque vilius timore, vno autē verbo intrepidè dicitur, referri potest ad *αἰωλοχόμενοι*, i. cōuiuantes, vel ad *ἰαυτοὺς ποιμαίνοντες*, i. seipfos pascētes, sed præstat referre ad *αἰωλοχόμενοι*. Totum autem locum ego sic verterem: Hi sunt in conuiuio vestris, tanquā confragosa in mari saxa & cauernosæ rupes ac teniæ vobiscū intrepidè conuescētes, seipfos pascētes: bene autē *αἰὼνικῶς*, & cauernosās maris rupes eos appellat, quæ quemadmodū ea non præuisæ naufragium adferunt nauigantibus, ita huiusmodi impostores dū simulata amicitia intrepidè Christianorū

conuiuia

conuiuia adeunt, nisi præuidentur & obseruantur, pe. icitari & naufragari faciunt conuescētiū animas: quod autem *αἰὼνικῶς* vocat, Pli. in præfatione libr. 3. tenias vocat, dicens: Frequentes quippe teniæ candicantis vadi nautas territant: fluctus enim scopulis allidentes candicant & sonitum edunt: ideoque argumento sunt nautis subitus latere tenias & scopulos siue *αἰὼνικῶς*, quæ eos territat: quod autem ait seipfos pascētes, intelligit non charitatis sed quæstus gratia illos omnia facitare.

12. *Nubes sine aqua quæ à ventis circumferuntur.* Græcè *νεφελῶν*, id est, inaequalis, recte verò inaequalis nubibus similes facit, quemadmodum enim quanto minus de aqua nubes habent, tanto leuioribus facilius à ventis agitantur: quæque loca pertransierint, ea nequaquam imbribus irrigant, sed caligine obtenebrant: sic hæretici saluari aqua sapientiæ, qua carent, in quas inciderint animas non irrigant, sed insaniis & peruersis opinionibus suis obtenebrant, ad omnes inanum doctrinarum ventos impellente dæmone agitati: *Arbores autumnales infructuosæ, bis mortuæ, eradicatæ.* Arbores autumnales vocat hæreticos, quod autumnii tempore præsertim in Iudæa & calidis regionibus non modo appetente autumno poma nulla extant, utpote iam collecta, sed & folia decidunt: vnde & pro ea tempestate infructuosæ dicuntur. *Et bis mortuæ*, quia fructu spoliata & foliis: quales sunt hæretici corpore & anima mortui, nullum bonorum operum fructum ex se producentes: & ideo sunt velut arbores eradicatæ, quia omnis palmes non ferens fructum eradicabitur & in ignem mittetur. *Fluctus feri maris, despumantes suas confusiones.* Feri nominatiui casus pluralis est, & refertur ad fluctus: Græcè *ὄμβρα ἄγρια*, id est, feri fluctus maris. Hunc locum præclare sic exponit Beda: Fluctus feri maris sunt peruersi doctores: quia & in semetipsis inquieti semper, tumidi, tenebrosi & amari sunt, & pacem ecclesie quasi stabilitatem firmitatemq̄; obicū semper impugnare non cessant. Sed tales recte dicuntur despumantes suas confusiones: quia instar tumentium vndarum quantum altius se superbientes attollunt, tanto amplius confusi. quasi in spumas leuissimas dissoluuntur & pereunt. *Sydæra errantia, quibus procella tenebrarum in sempiternum reseruata est.* pro verbo procella Græcè est *ῥέπος*, quod & caliginem significat. Libet & expositionem huius loci adferre ex Beda: Sidera errantia quæ sunt septem, nunquā in eodem loco vbi prius fecerant ortum vel occasum, faciū: sed modo ad infima Zone brumalis descendunt, modo ad alta Zone solstitialis ascendunt: modo mediā Zone æquinoctialis lineā repetunt. Sic nimirū, sic sunt hæretici, qui lucem veritatis promittētes,

nunquam in eodem statu docendi perdurant: sed modo sic, modo sic doctinam suam informantes, ipsi utique quam sit contemnen-

da lucis ostentatio quam pollicentur, insinuant. 13. Prophetavit autem & de iis septimus ad Adam, Enoch. Hic locus ex apocrypha quadam propheria sumptus est, quæ Enoch tribuitur, nondum enim ea ætate

definitus erat ordo librorum ecclesiastic. Locus autem allegatus facit ad probandum non impune huiusmodi hominibus futurum, neque indiget explicatione, nisi quod paulum variat à Græco, in quibusdam latinis codicibus scribitur, *Ecce venit dominus*, quum Græcè sit *ἴδω*, id est, venit in præterito, quanquam huiusmodi præterita more Hebræorum pro futuris aliquando ponantur: quod interpres habet, quibus *impiè egerunt*, Græci *ἄν ἠελβου* potest, *ἄν*, verti in per *que aut quibus*, quomodo vertit interpres, vel in *que*, quæ impiè illi egerunt. Quidam latini codices habebant locuti sunt contra deum, pro quo Græci habent *κατ' αὐτῶ*, id est, contra eum quanquam sensus idè, quæ sequuntur vsque ad hunc locum, hi sunt qui segregant semetipsos, explicatione nõ egent, nisi quod loquens de apostolis, vbi ait *qui dicebant vobis*, &c. pro qui, Græci habent *ἔτι*, id est, quia, sed nihil ad sensum refert.

14. *Hi sunt qui segregant semetipsos*. Græca quæ nunc extant nõ habent *semetipsos*, quod forte noster interpres legit, sed tantum *ἀποδιόριστον* τῆς. i. segregâtes: Græca scholia interpretantur quod à cõmunione ecclesiæ & fidei fratres subtrahunt, & ad sua cõciubula adducunt. Animales autè vocantur Græcè *ψυχικὸν ἀπὸ τῆς ψυχῆς*, vt *ψυχικῆ* carnalè viuèdi rationè significet: quasi ea tantum spectantes quæ ad vitam pertinet animalè & præsentè: Vos autè, inquit, charissimi super edificantes vosmetipsos sanctissimæ nostræ fidei, siue vestræ put quidam Græci habent *ἐμῶν*, i. proficientes in fide, *in spiritu sancto orantes*, & in spiritu sancto potest referri ad superedificantes vel ad orantes in spiritu sancto. *vosmetipsos in dilectione dei seruare*, nescio quorsum huc Erasmus addidit inuicem: neque enim illud significat & *καυτῶ*.

& *καυτῶ*, expectantes misericordiam domini nostri Iesu Christi in vitam æternam, & in vitam æternam mihi referendū videtur ad seruare, vt sit sensus, seruare vosmetipsos & continete in dei dilectione, in vitam æternam, id est, vt vitam æternam habeatis: est enim hebraismus. 15. *Et hos quidem arguite diiudicatos*, Græca hoc loco variat: nam quædam legunt *ἐλέητε*, id est, commiseramini: Veronea scholia legunt *ἐλέητε*, id est, arguite & ita exponunt, *φανερῶς τῶς πᾶσιν τῶν ἁσέβων*, id est, *ἀντὶ* manifestate omnibus impietatem eorum: pro diiudicatos est Græcè *διακρινόμενος* quod Erasmus vertit dum, iudicamini, mihi autem interpres melius actiue sumpsisse videtur, & hos quidem arguite diiudicantes eos, pro quo elegantius dixit, & hos quidem arguite diiudicatos, id est, postquã diiudicaueritis: arguite ergo vel corripite vel iudicate illos. Veronea scholia videntur legisse *διακρινόμενος*, in accusatiuo, & exponunt *διακρινόμενοι*, pro separari, sic enim aiunt *κακῶν ἐπὶ τῷ πῦρ ἀποδίσαντοὶ δμῶν*, *τοῦ γὰρ σημαίνει ἢ διακρινόμενοι*, *ἐλέητε*, *τοῦτοις φανερωτέ τῶς πᾶσι τῶν ἁσέβων αὐτῶν*, id est, & illos verò si quidem se à vobis segregauerunt, (id enim significat & *διακρινόμενοι*) arguite, hoc est, omnibus eorum impietatem manifestate.

F nas quæstus causa. Vos autè charissimi, memores estote verborum quæ prædicta sunt ab apostolis domini nostri Iesu Christi, qui dicebāt vobis, Quoniã in nouissimis tēporib⁹ veniēt illusores, secundū desideria sua ambulâtes in impietatibus. 14 Hi sunt qui segregant semetipsos, animales, spiritu non habentes. Vos autem charissimi, superedificâtes vosmetipsos sanctissimæ nostræ fidei, in spiritu sancto orantes, vosmetipsos in dilectione dei seruare, expectantes misericordiam domini nostri Iesu Christi in vitam æternam.

G 15 Et hos quidem arguite iudicatos: 16 illos vero saluate, de igne rapietes. Aliis autè miseremini in

16. *Illos verò saluate de igne rapietes*. Græci habent *οὓς δὲ ἐν φόβῳ σωθήτε* *ἐκ πυρός ἀπειρόντες*, id est, illos verò in terrore, ac per terrorem supplicij & pœnarum, saluate & seruare, rapietes de igne iudicij & damnationis, qui illos alioqui manet: quasi diceret, alios qui se subtrahunt à vobis arguite, & palam iudicate, alios verò per terrorem supplicij seruare, *Odicentes eam quæ carnalis est maculatam suam*. Græci habent *μισούντες καὶ ἴν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐπιληρωμένου χιτῶνα* & *καυτῶ*.

id est, odio habentes carnalis nostri corporis sordes & maculas: noster interpret in timore iunxit cum hac particula quæ in Græcis non habetur. *aliis autem miseremini*, dicens: miseremini aliis in timore, meruentes ne in similia illis peccata incidatis.

17. *Ei autem qui potens est vos conseruare*. in hac coronide pauca sunt difficultates nisi quoddam aliquot locis variatur à Græco, nã quod interpret vertit *qui potens est vos conseruare*, Græci habent *δύναμις*, id est, illos: quanquam *δύναμις*, sicut nostrum ipse, omnium est personarum, quod habet sine peccato, Græcè est *ἀσπλάνθητος*, id est, non lapsantes & immunes à peccato. *Et potest constituere*, Græcè *ἐπιστατός*, id est, representans ante conspectum gloriæ suæ immaculatos in exultatione, id est, cū exultatione.

Quod autem sequitur in aduentu domini nostri Iesu Christi, in codicibus Græcis qui nunc extant deest: ei ergo qui vos imunes seruare potest à peccato, soli deo saluatori nostro per Iesum, &c. gloria & magnificentia, &c. quod interpret habet soli deo, Græci addunt *σοφία*, id est, sapienti, neque habent quod interpret habet. *per Iesum Christum dominum nostrum*, sicut non habent quod in fine positum est, ante omnia secula.

Dilucidior explicatio epistolæ beati Iudæ apostoli.

Iudas Iesu Christi seruus, frater autè Iacobi, à deo patre dilectis & sanctificatis, ac per Iesum Christum seruatis, salutè: Mía in vos, & pax & charitas augeatur, & compléatur. Quum vehementi scribendi ad vos desiderio tenerer, nec cessarum duxi de comuni ad vos salute scribere: obsecrans atq; inuitans vt pro ea fide: quæ, semel sanctis est tradita, labo-

laboretis ac decretis. subingressi sunt enim & clã se inter vos insinuarunt impij nonnulli homines, in hoc olim iudicium (ac reprobū sensum) destinati, domini nostri gratia in suam libidinem abutentes & lasciuia: atque vnicum omnium dominatorem deum & dominum nostrum Iesum Christum abnegantes. ad huius autem rei memoriam quam semel aliquando sciuitis, reuocare animos vestros volo: nimirum quod quum dominus Iesus saluum ab Aegypto populum fecisset, rursus eos qui non crediderunt (in deserto) perdidit. Idem quoq; angelos qui neque dignitatem suã, neque primæuam (in qua conditi erant) originem retinuerunt, sed (cœleste domiciliū suū) abdicarunt, in magni illius diei iudicium asseruauit, vinculis nexos sempiternis. **Quæ** admodum Sodoma, & Gomorra, & confines illis, eodemq; cum illis flagitio conspurcatæ ciuitates, & alienam (generationi q; in eam masculam scilicet) carnem sectantes, supplicio affectæ ignis æterni cæteris sunt exemplo. Simili quoque sunt & isti libidine, qui suã quidem in somnis carnem fœdant ac polluant, dominos autem suos habent contemptui, & publica autoritate præditos conuiciis lacestant: quum Michael ille archangelus inita cū diabolo disceptatione, de Moyse corpore decertans, non sit ausus maledictis illi laceffere: Sed Hęc illi tantum dixerit: Increpet te deus, tibi q; imperet. At isti etiam quos non norunt blasphemia afficiunt, & in quæcunque naturaliter tanquam bruta animalia sensu ipso feruntur, eorum vsu vel que ad interitum abutuntur. Vt illis qui (homicidæ & inuidi) Cain vias inierunt, & quæstus mercedis que gratia in similem cum Balaamo errorem collapsi sunt, & contradicendi studiosi, similiter cum Core perierunt. Hi sunt infrugi vestris conuiujs non secus atque cofrago sã in mari saxa, & cauernosa rupes ac teniæ, vna inter vos intrepidè cõuiescentes, se q; metipsum (non domini gregem) pascetes: in a quosis similes nubibus, & ab omni vento agitatis: autumnalium que arborum in-

stat, quæ tum fructu spoliatæ & foliis, vtrifq; iam censentur emortuæ, & quasi eradicatæ. Neq; verò dissimiles sunt feruentibus maris fluctibus, sua ipsorū opprobria veluti despumantes: sunt quoque (incerti & instabiles) tanquam vaga errantia sydera, quibus sempiterna tenebrarū caligo & procella reservata est. De quibus septimus ab Adam Enoch antè prædixerat, dicens: Ecce venit dominus cū sanctis millibus suis vt iudicium de omnibus faciat, omnesq; de impiis actionibus suis quas impiè gesserunt arguat: de quæ omnibus duris & asperis verbis, quæ aduersus eū locuti sunt peccatores impij. Hi sunt murmuratores & queruli, vitamq; ex sua degentes libidine, quorū os nihil nisi fastosa loquitur & intolerabilia: externā verò quæstus gratia hominum faciem admirantur. Vos aut̄ charissimi, ne obliuiscamini quæ antè hac ab ipsis dñi nostri Iesu Christi apostolis accepistis: nepe futuros extrema etate impostores, q̄ impiā libidinosamq; pro suo arbitratu vitā degāt. Hi sunt q̄ se & cæteros ab ecclesiæ cōsortio segregāt, animales & carnī tantū dediti homines, spirituq; dei carentes. Proinde vos charissimi sanctissimæ vestræ fidei vosmetipsos (tanquā spirituale ædificiū) superstruite in spiritu sancto orantes: vósque interim dū domini nostri Iesu Christi misericordiam expectatis, vt vitam possideatis æternam, in mutua charitate cōtinete: & alios quidē (velut impios) quū tales diiudicaueritis, palā arguite: alios verò terrore suppliciorū ex igne abstrahētes, seruate: & carnalis nostri corporis fordes & maculas auersamini & odio habete. Ei autem qui vos & illos præseruare à peccato potest, & cū exultatione ante gloriosam ipsius faciem in aduentu domini nostri Iesu Christi immaculatos repræsentare, ei, in quā, soli sapiēti deo & seruatori nostro per eundē dominum nostrū Iesum Christū, gloria sit & magnificētia, imperiū quoque ac potestas, sicut omnibus retro seculis ita & nunc & sempiternis posthęc seculorū etatibus, Amen.

Præfatio

Præfatio in Apocalypsin Ioannis apostoli.

Visum erat Christiane lector mihi in Apocalypsin præter pauca scholia (quæ et ad sensum grammaticum explicandum, et diuersitatem lectionum indicandā facerent) edere: quod abstrusa huius prophetiæ archana roni tantum diuo Ioanni, qui è pectore illa domini hausisset, nota esse putare: quāquam nullus est liber tot veterum commentariis illustratus, si modo lucem tot, tamq; varij commentarij attulerunt, ac non magis tenebras offuderunt, dum varia tam multi suo quisque iudicio adserunt, p̄e quidem illa, vt arbitrator, commenta: at si inimicem cōferas non aptè fortasse quadrantia. Sed quum submonuissent amici ei qui nouum instrumentum scholiis suscepisset illustrandum non esse cessandum ante coronidem, in nulloq; penè sacrarum literarum libro scholia magis desiderari: collegi ex variis antiquorum libris non varias expositiones, sed eas tātum qua proximè videbantur ad sensum accedere. In quo opere aut nihil aut ad modum pauca tribui mihi volo, præsertim in iis qua ad profundam illam mysteriorum intelligentiam faciant: quo in argumento si sudare voluissim, non inepta fortasse, sed mea tantum sensa attulissim. Diuinare autem in iis non meum esse duco, sed eius qui diuino sit afflatus spiritu. Certè aliquot locis in explicando sensu grammatico et connectenda lectione laborauimus. Hunc autem librum quoniam nonnulli veteri dubitarint esse Ioannis apostoli et euangelistæ, constat tamen inter omnes ab ecclesia receptum esse. Et græca in hunc librum scholia cum Gregorio Naxianzeno, idem cum diuino Ioanne Theologo cognominato sunt, asserunt huius authorem libri esse Ioannem apostolum et theologum his verbis τὸν ἀρχιεπίσκοπον νοβιανοῦ τῶν τῶν τῶν ἰωάννου τοῦ θεολογικοῦ γράμματος, ἐπεὶ τῶν ἀναστεινῶν, ἕκαστος δὲ βουλος, ὁ γὰρ συνεινῶντος τῶν ἰεργίσιος ἰουκρίν τῶν τῶν τῶν ἰωάννου. Quidam ex antiquioribus asserunt hunc librum à phrasi et lingua Ioannis illius dilecti esse alienū: aliter quidam Ioanni ad scribentes. At non ita res habet, cognominis enim ipsi Ioanni Gregorius, inter legitimos eum libros tanquam Ioannis reponendum indicauit. Complectitur autem hic liber prophetias aut reuelationes plurimas typicæ et in figura descriptas, quæ: um partim completus, partim complendas restare asserunt, sed hoc vni spirituum largitori reuelandum relinquimus: nos quanta maxima breuitate poterimus aliorum sensa explicabimus.

APOCALYPSIS

BEATI IOANNIS APOSTOLI,

ARGUMENTVM CAP. I.

Septem Astiarum ecclesiis, septem candelabrorum, septēq; stellarū factū sibi reuelationem aperit, obiter filium hominis eiusq; aduentum describens.

CAP.

1. *Apocalypsis Iesu Christi*: Apocalypsis Græcè ἀποκάλυψις à reuelando, latinè reuelatio dicitur: hic aut̃ Hebræorū more deest ÷ *hæc est*, scilicet hæc est apocalypsis, &c. Apocalypsis aut̃ Iesu Christi quam dedit illi deus palàm facere, Græcè δέξαι, id est, quam illi quatenus homini deus pater cōmunicauit, vt palàm faceret siue indicaret seruis suis, *Quæ oportet fieri cito*: Cito autem fieri dicuntur, quæcunq; in hac vita fiunt, etiam si multos durant annos: præ enim futura vita quæ nunc quam desinet, breui citoque transeat quæcunq; hac in vita fiunt.

2. *Et significauit*, Græcè κητέλιμον. bona pars exponunt hic ἰσχυμον pro sigillauit: mihi tamen videtur sumi pro indicauit, vt, hæc reuelationem Iesu Christi pater dederit, & Ioanni seruo suo indicarit, mittens ei per angelum suum: si placet interpretari per sigillari, sensus est, & ob signauit missam per angelum suum seruo suo Ioanni. nam quòd Græca habent ἰσχυμον ἀπόσέλας, non mihi rectè vertisse videtur Erasmus ÷ ἀποσέλας, quum misisset mandatū, sed ἀποσέλας, referri debere ad τὸ ἔν, ἢ scilicet ἰσχυμον ἀποσέλας. i. quam ob signauit missam seruo suo Ioanni. *Qui testimonium perhibuit verbo dei*, & *testimonium Iesu Christi quæcunq; vidit*: Græca habent ἐμαρτυρησας τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ τὸν μαρτυρησας ἰησοῦ χριστοῦ υἱοῦ τοῦ πατρὸς ἑδρ, id est qui testimonium perhibuit de verbo dei, & de testimonio Iesu Christi, & de iis quæ vidit: quidam Græci eodice addunt, καὶ τὰ ἰκασα καὶ ἄτινα δεῖ γινώσκει μετὰ τῶνα, id est, de iis quæ audiuit, & quæ posthæc futura sunt, bene autem de verbo dei testimonium perhibuit Ioannes, quando à verbo dei euangelium suum exorsus est. In principio erat verbum &c. hic autem vnus locus arguit authorem Apocalypsis huius esse euangelistam Ioannem, quo nemo apertius de verbo dei testimonium perhibuit.

3. *Beatus qui legit & qui audit verba prophetie huius*, Græcè est pluraliter κητέλιμον ἰσχυμον, & q̄ audiūt, quāquā rectè interpretatur numerū,

4. Tem-

CAPVT I.

AI Pocalypsis Iesu Christi, quā dedit illi deus, palàm facere seruis suis quæ oportet fieri cito: 2 & significat, mittens per angelū suū seruo suo Ioāni, q̄ testimoniu perhibuit verbo dei, & testimoniu Iesu Christo, quæcūque vidit. 3 Beatus q̄ legit & au-

4. *Tempus enim prope est*, vel beatitudinis, vel iudicij, in quo reddetur vnique à deo iuxta opera sua: ideo beatus qui legit verbo, audit fide, seruat autem factō & opere verba prophetia huius.

5. *Ioannes septem ecclesijs quæ sunt in Asia*, putat Græca scholia septem ecclesiarum nomen vniuersam significari ecclesiam, cui adaptari

hæc pphetia potest: quod septenarius numerus sit perfectus & completus, ex quo die septimo requieuit deus ab omnibus operibus suis.

6. *Gratia vobis & pax ab eo qui est, qui erat, & qui venturus est*. Græca nullum sensum habent, ἀποτὸς ὁ ἐν, καὶ ὁ ἔν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, completuntur enim verum sollicitum. à quo non abhorruerunt scriptores euangelici, vt pote non a deo curiosi proprietatis verborū & locutionum:

dit verba prophetiæ hui⁹. & seruat ea quæ in ea scripta sunt. 4 tēpus enī prope est. 5 Ioānes septē ecclesijs quæ sunt in Asia, 6 gratia vobis & pax ab eo qui est, & qui erat, & qui venturus est, & à septem spiritibus qui in conspectu throni eius sunt, & à Iesu Christo qui est testis fidelis: primogenitus mortuorū, & princeps regū terræ, q̄ dilexit nos & lauit nos à peccatis nostris ī sanguine suo. &

Colo. 1.1. 1. Co. 15. 1. He. 9. d.

significatur autem hoc loco patris æternitas. & quamquam de filio nonnulli locum intelligunt qui venturus sit in iudicium, non improbant tamen Græca scholia si de patre quis accipiat: quòd omnia in se contineat, præsentia, præterita, & futura: maximè quum de spiritu sancto postea loquatur, & deinde de Christo: non enim mihi videtur septē spirit⁹ p̄ angelis sumi, quia à nulla creatura gratiam & pacem optare solent apostoli. & à septem spiritibus qui in conspectu throni eius sunt, id est, à septiformi spiritu, de quo Esaias: Et requiescet super eum spiritus domini, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis, & replebit eum spiritus timoris domini. Hic autem spiritus substantia simplex, donis multiplex est, in conspectu throni dei, id est angelorum & beatorum, qui thronus dei dicuntur, quòd in iis sedere, habitare, & regnare dicitur deus. Et à Iesu Christo qui est testis fidelis, id est, verax qui testimonium perhibuit mundo de patre, qui quidem Christus est primogenitus mortuorum, quia primus ad vitam surrexit immortalem, nunquam postea moriturus qui dilexit nos & lauit nos à peccatis nostris. in sanguine suo. Græca locutio plena est hic sollicitum, nam hic Datini Græci

ci τῶ ἀγαθῶντι καὶ τῶ ἀδύνατοντι non habent quo referantur: neque referri possunt, vt putavit Erasmus, ad id quod præcessit qui est testis fidelis, subaudi, patri ἀγαθῶντι, & cætera. tum quia Græcè deest Datrius patri, tum etiam si adesset, propter sequentes Nominatiuos ἀποστόλος καὶ ἄρχων, primogenitus & princeps aptè iungi non possent: deinde quod sequitur, & fecit nos regnum & sacerdotes deo, Græci καὶ ἱεροίησι, subaudiendus est articulus ἱερός, scilicet, ἱερός καὶ ἱεροίησι, pro quo autem interpretas habet regnum, Erasmus asserit in omnib⁹ græcis præterquâ Hispaniensibus bibliis, haberi βασιλείης, id est, reges. tamen Veronensis codex habet βασιλείης, id est, regnum: & Græca scholia explicant, fecit nos regnum deo, id est, perduxit nos ad regni gloriam: vel fecit nos regnū deo, quando per fidem ipsius regnat in nobis deus, dicente ipso, regnum dei intra vos est. Fecit etiam in nos reges & sacerdotes, dicente Petro, Vos estis genus electum, regale sacerdotium: non quòd omnes sacerdotum potestate sint præditi, vt sacramenta conficere possint, quemadmodum & veri sacerdotes, vt putant hæretici: sed quia sacrificium laudis quotidie deo Christianos omnes oportet offerre, & iuxta Pauli sententiam corpora sua hostiam viuam, sanctam, deo placentem.

7. Ecce venit cum nubibus, sic enim Matthæi 24. Videbunt filium hominis venientem in nubib⁹ cæli, cum virtute multa & maiestate. loquitur autem de aduentu dei in iudicium: quòd verò sequitur & plangent se super eum omnes tribus terræ, Græca habent, κἀποστασὶν αὐτόν, id est, & plangent super eum vel propter eum, omnes tribus terræ, Etiam, amen, vel: ἀμήν, vt unque aduerbium est affirmantis.

8. Ego sum α & ω, quid illud significet, indicant sequentia, principium & finis. q̄ hec duæ literæ aperiunt & claudunt Græcum alphabetum.

9. Ego Ioannes frater vester, & particeps in tribulatione & regno & patientia in Christo Iesu. omnium tum aduersorum tum prosperorum consortem se ille asserit: inter tribulationes autem & patientiam, regi,

fecit nos regnum & sacerdotes deo & patri suo, ipsi gloria & imperiū in secula seculorū. Amen. 7. Ecce venit cū nubibus, & videbit eū omnis ocul⁹, & qui eū pupugerūt. Et plangent se super eū omnes tribus terræ. etiā, Amē. 8. Ego sum α & ω, principiū & finis, dicit dominus deus qui est, & qui erat, & qui venturus est omnipotens. 9. Ego Ioannes frater vester & particeps in tribulatione, & regno

deus, dicente ipso, regnum dei intra vos est. Fecit etiam in nos reges & sacerdotes, dicente Petro, Vos estis genus electum, regale sacerdotium: non quòd omnes sacerdotum potestate sint præditi, vt sacramenta conficere possint, quemadmodum & veri sacerdotes, vt putant hæretici: sed quia sacrificium laudis quotidie deo Christianos omnes oportet offerre, & iuxta Pauli sententiam corpora sua hostiam viuam, sanctam, deo placentem.

7. Ecce venit cum nubibus, sic enim Matthæi 24. Videbunt filium hominis venientem in nubib⁹ cæli, cum virtute multa & maiestate. loquitur autem de aduentu dei in iudicium: quòd verò sequitur & plangent se super eum omnes tribus terræ, Græca habent, κἀποστασὶν αὐτόν, id est, & plangent super eum vel propter eum, omnes tribus terræ, Etiam, amen, vel: ἀμήν, vt unque aduerbium est affirmantis.

8. Ego sum α & ω, quid illud significet, indicant sequentia, principium & finis. q̄ hec duæ literæ aperiunt & claudunt Græcum alphabetum.

9. Ego Ioannes frater vester, & particeps in tribulatione & regno & patientia in Christo Iesu. omnium tum aduersorum tum prosperorum consortem se ille asserit: inter tribulationes autem & patientiam, regi,

gni, quod fideles ob Christum patientes manet, meminit, consolandi illos gratia: ego, inquit, fui in insula quæ appellatur Pathmos, propter verbum dei & testimonium Iesu, id est, propter prædicatum Iesu Christi euangelium, relegatus sum in insulam Pathmon. Est autem Pathmos exigua insula in Aegæo mari, vna Sporadum, ad quam Domitiani iussu relegatus est Ioannes: in qua apocalypsim hanc & vidit & scripsit.

10. Fui in spiritu, quod ait, fui in spiritu, non negat reuera te in Pathmo fuisse: sed fui in spiritu, proinde est ac si dicat, fui in visione spirituali, & visionem spirituales habui: vt ea quæ viderit, non in propriis essentis viderit, sed in specie spirituali: fui, inquam, die dominica. hinc constat sola apostolorum auctoritate sine scriptura, imò præter scripturæ auctoritatem exclusum sabbatarum & introductam diē dominicam: ne quis putet ea tantum tenenda quæ habentur in scripturis.

11. Septem ecclesiis, Epheso. Ephesus vrbs Asiæ minoris, celeberrimo Dianæ templo illustis: & Smyrna. Smyrna vrbs pariter in Asia minore, quam Meles fluius intermeat. Et Pergamo, Pergamus clarissima vrbs est Throadis, quā Silenus fluius intermeat. & Thyatira, & Sardis. Sardis similiter vrbs magna in Asia minoris Lydia: & Philadelphia. Philadelphia ciuitas in Mysia regione minoris Asiæ: & Laodicea. Laodicea vrbs celebris in Asia insignis Liço flumine.

12. Vt viderem vocem. quia sensus visus omnium nobilissimus est, plerunq̄ pro aliis sensib⁹ & maxime pro auditu vsurpatur: vnde Exo. 19. Cunctus autem populus videbat vocem, id est, audiebat: ita & nunc, vt viderem, id est, audirem vel perciperem,

13. Et conuersus vidi septem candelabra. non est visum, in explicatione visionum

10. Fui in spiritu, quod ait, fui in spiritu, non negat reuera te in Pathmo fuisse: sed fui in spiritu, proinde est ac si dicat, fui in visione spirituali, & visionem spirituales habui: vt ea quæ viderit, non in propriis essentis viderit, sed in specie spirituali: fui, inquam, die dominica. hinc constat sola apostolorum auctoritate sine scriptura, imò præter scripturæ auctoritatem exclusum sabbatarum & introductam diē dominicam: ne quis putet ea tantum tenenda quæ habentur in scripturis.

11. Septem ecclesiis, Epheso. Ephesus vrbs Asiæ minoris, celeberrimo Dianæ templo illustis: & Smyrna. Smyrna vrbs pariter in Asia minore, quam Meles fluius intermeat. Et Pergamo, Pergamus clarissima vrbs est Throadis, quā Silenus fluius intermeat. & Thyatira, & Sardis. Sardis similiter vrbs magna in Asia minoris Lydia: & Philadelphia. Philadelphia ciuitas in Mysia regione minoris Asiæ: & Laodicea. Laodicea vrbs celebris in Asia insignis Liço flumine.

12. Vt viderem vocem. quia sensus visus omnium nobilissimus est, plerunq̄ pro aliis sensib⁹ & maxime pro auditu vsurpatur: vnde Exo. 19. Cunctus autem populus videbat vocem, id est, audiebat: ita & nunc, vt viderem, id est, audirem vel perciperem,

13. Et conuersus vidi septem candelabra. non est visum, in explicatione visionum

14. Et conuersus vidi septem candelabra. non est visum, in explicatione visionum

15. Et conuersus vidi septem candelabra. non est visum, in explicatione visionum

16. Et conuersus vidi septem candelabra. non est visum, in explicatione visionum

17. Et conuersus vidi septem candelabra. non est visum, in explicatione visionum

visionum harum diutius immorari: quod varij varia pro suo sensu & captu afferunt. *Septem candelabra* postea esse dicit septem ecclesias: quæ aurea appellat, propter insignem dignitatem eorum, qui ecclesiastico munere funguntur, auro iure æquiparabilem, & in medio candelabrorum similem filio hominis. hunc nonnulli angelum putant, qui in forma Christi apparuit Ioanni. mihi videtur Christus ipse intellegendus, propter id quod sequitur, ego sum primus & novissimus, vivus, & fui mortuus. quod autem ait eum similem filio hominis, non negat verè hominem fuisse, sicut neque Paulus ad Philippen. dicens de eo, in similitudinem hominum factus. Vidi ergo similem filio hominis, id est, tanquam filium hominis, siue hominem, id enim hac locutione significant Hebræi. *Vestitum podere.* *oro dicens* autem, est tunica talaris ad pedes usque demissa: quæ etiam sacerdotalis est vestis, per quam Christi notatur sacerdotium: per poterem autem quidam humanitatem qua indutus est Christus, intelligunt: & per zonam auream qua præcinctus est, auctoritatem regiam: de qua David: Dominus regnavit, decorem indutus est, indutus est fortitudinem, & præcinxit se. Caput quoque & capilli divinitatem Christi insinuant canis æternitatis candidantem, de qua Daniel: Antiquus dierum sedit: nonnulli tamen per caput Christi, deum patrem intelligunt. *Oculus tanquam flamma ignis.* Vis est divinæ intelligentiæ omnia & lustrans & illuminans abscondita cordis. bene autem tanquam flamma ignis, qui iustis quidem luceat, improbos verò incendat. *Et pedes similes aurichalco.* Pedes eius, ecclesiæ fundamenta apostolos Gregorius theologus intelligit, qui purgationis igne purgati sunt similes aurichalco: quia & de auri puritate, & æris robore ac soliditate in martyrio participant, *Vos tanquam aquarum multarum*, editam & valde sonoram

& capilli erant candidi tanquam lana alba, & tanquam nix. & oculi eius tanquam flamma ignis: & pedes eius similes aurichalco velut in camino ardenti. & vox illius tanquam vox aquarum multarum: & habebat in dextera sua stellas septem. & de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat, & facies eius sicut sol lucet in virtute sua. Et cum vidissem eum, cecidi ad pedes eius tanquam mortuus. Et posuit dexteram suam super me, dicens, Noli timere: ego sum primus & novissimus, & vivus: & fui mortuus. Et ecce sum vivens in secula seculorum.

Eph.
41.
et.
44.

ram vocem significat, quomodo aquæ multæ impetu fluentes, vocem & sonum edunt multum & magnum. *Et habebat in dextera sua stellas septem*, quæ post ea exponunt septem angeli, quos in manu dextera, id est, in potestate sua habet, sunt enim administratorij spiritus ipsius. *Gladius autem ex vtraque parte acutus*, verbum dei est: de quo ait Ephesios 6. Paulus: Assumite gladium spiritus, quod est verbum dei. bene autem *facies eius sicut sol lucet*. Si enim iusti fulgebunt ut stellæ in sempiternas æternitates, Danielis. 12. & si teste Christo Matthæi 13. Fulgebunt iusti sicut sol, in regno patris eorum: quanto magis fulgebit ille ipse sol iustitiæ Christus?

lorum, & 14 habeo claves mortis & inferni. Scribe ergo quæ vidisti, & quæ sunt, & quæ oportet fieri post hæc. Sacramentum septem stellarum, quas vidisti in dextera mea, & septem candelabra aurea. septem stellæ, angeli sunt, septem ecclesiarum. & candelabra septem: septem ecclesiæ sunt.

A R G V M E N T V M C A P. 2.

Ephefina ecclesia angelum & episcopum laudat de egregie factis & odio Nicolaitarum: de remissis vero charitatis arguit: laudatur autem & confortatur Smyrnenfis ecclesie angelum. Similiter & pergamene ecclesie episcopum admonetur. Arguitur Thyatirenfis angelus, quod Iezabel fornicari, & idola colere sinat, & interim nisi fornicationum & flagitiorum suorum poeniteat illis interminatur: omnibus autem perseverantibus in virtute, & vincuntibus premia proponit.

C A P V T I I.

A T angelo Ephesi ecclesie scribe, Hæc dicit I qui tenet septem stellas in dextera sua, qui ambulat in medio septem

14. *Et habeo claves mortis & inferni.* i potestatem dimitte di peccata, vel mortis & inferni, id est, duplicis mortis, & corporis scilicet & animæ.

1. *Qui tenet septem stellas in dextera sua.* septem stellæ, ut dictum est, septem angeli sunt siue episcopi septem ecclesiarum, & in eorum persona reliqui omnes ecclesiarum, quæ septiformi spiritu reguntur, episcopi: quos in manu sua tenet dominus, quia eius omnino subsunt imperio: in medio autem candelabrorum septem, id est, ecclesiarum septem ambulat, singulorum lumen in tuens, quantum luceant, ne forte sine oleo charitatis, sine

sine operibus dilectionis, fumiget fides mortuorum.
 2. *Scio opera tua*, his & sequentibus aliquot sententiis laudatur Epheseni episcopi conuersatio: post id autē quod sequitur, scilicet, *et inuenisti eos mendaces*. Græci quidam habent, *καὶ ἠθέτους*, i. & tulisti siue perulisti: tamen Veronensia scholia non habent neque in textu neque in scholiis: sed post id quod sequitur, *ὅσα μὲν ἔχεις*, i. patientiam habes, addunt conformiter ad interpretationem *καὶ ἠθετους θικὴ ὅσα μὲν με καὶ οὐκ ἠσπίασας*, i. & sustinuiisti vel perulisti propter nomen meum, & nō defecisti. nam *καὶ ἠθετους* Græca scholia exponunt per *ἀποκαρτερεῖν*, est autem *ἀποκαρτερεῖν*, eorum qui cū aduersa ferre nequeant animum despondentes, laqueo vel inedia vitam finiunt. multa ergo, inquit, perulistis, non autem ob id desperastis & defecistis, quidam Græci codices habent, *θικὴ ὅσα μὲν με κληρονομία καὶ οὐ κληρονομία*, i. propter nomen meum laborasti, sed non defecisti.
 3. *Sed habeo aduersum te pauca*. Græci non habent quid respondeat rō pauca. id autem aduersum te habeo, quod charitatem tuam primā reliquisti: hanc autem charitatem primā, Græca scholia exponunt in signem charitatis affectum erga proximos, à qua exciderat. Vnde quod sequitur, *prima opera fac*, intelligendum est de recuperanda prima illa & insigni charitate. *Si autem, veniam tibi cito*, pro sin autem Græcè est *ὄσα μὲν*, id est, sin minus, hoc est, nisi pœnitentiam egeris, *veniam* autem hoc loco non dicit motum dei localem, sed affectionem tanquam hominis ad uisionem ueniens. *Et mouebo candelabrum tuum de loco suo*, Græca scholia explicant diuina gratia spoliari. quidam hoc loco interpretantur translationem primatus græcæ ecclesiæ ab Ephesina in Constantinopolitanam ecclesiam prædici ab apostolo.

4. Odisti

4. *Odisti facta Nicolaitarum*. Nicolaitæ heretici sunt à Nicolao Hierosolymitanæ ecclesiæ diacono sic appellati, qui cum Stephano & cæteris ordinatus est diaconus: is uxorē relicta & omnibus permissa, promiscuus introduxit nuptias.
 5. *De ligno uitæ quod est in medio paradisi dei mei*. lignum uitæ sapientia hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarū, q̄ & ego odi. Qui habet aurē, audiat quid spiritus dicat ecclesiis, Vincētī dabo edere de ligno uitæ, quod est in paradiso dei mei. Et angelo Smyrnæ ecclesiæ scribæ, Hæc dicit prim⁹ & nouissimus, qui fuit mortuus & uiuit. Scio tribulationem tuam & paupertatem tuam, sed diues es: & blasphemaris ab his qui se dicunt Iudæos esse, & nō sunt, sed sunt synagoga sathanæ. Nihil horum timeas quæ passurus es. Ecce missurus est diabolus aliquos ex uobis in carcerē, ut tentemini: & habebitis tribulationem diebus decem. Esto fidelis usque ad mortē: & dabo tibi coronam uitæ. Qui habet aurē, audiat quid spiritus dicat ecclesiis, sunt synagoga sathanæ, blasphemiam scilicet qua te illi afficiunt: bene autem ait de pharisæis & non credentibus Iudæis, qui se dicunt Iudæos, & non sunt. Non enim qui manifesto in carne, Iudæus est, sed absconditus cordis homo, qui uerè Christum confitetur. Dicunt autem & non sunt, quia confitentur se nosse deum, factis autem negant. *Habebis tribulationem diebus decem*. Qui sunt decem hi dies, ignorare me fateor: quidam totum tempus uitæ significari intelligunt, quod numerus denarius omnes simplices numeros contineat: quidam decem ecclesiæ persecutiones à Nerone usque ad Diocletianum.

C

I 7. Qui

7. Qui vicerit non laedetur a morte secunda, mors secunda, mors animæ est, quoniam priori mortu p̄sism boni subiacent ac mali.

8. Qui habet romphæam vtraque parte acatam. Romphæa seu gladius anceps vtrinq; scindens, ille est de quo ad Heb. 4. vius est enim sermo dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertransiitque ad diuisionem animæ & spiritus.

9. Scio vbi habitas. Græci habent, *ἴσθα πὴ ἐρηπασ, καὶ πῶ κατεῖθες*, id est scio opera tuâ & vbi habitas, vbi est sedes sathanæ. sedem autem; siue vt Græci habent, thronum sathanæ vocat Pergamēse urbem, idolorū cultricem.

10. Et tenes nomen meum, & non negasti fidem meam. Tenere nomen dei, & nō negare fidem ipsius idē est se putō. Quod verd sequitur. Et in diebus illis Antipas testis meus, &c. græca exemplaria hoc loco variât, Germanicâ exemplaria habent, *καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐμοῖς ἀντίπαυος ὁ μαρτυροῦμαι*. i. & in diebus meis Antipas testis meus, &c. sed hoc modo quum desit verbum respondens τῶ ἀντίπαυος, non videtur commoda lectio. Scholia Veronen̄sia veram & germanam perfectiq; sensus lectionē habent, *καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἰς ἀντίπαυος ὁ μαρτυροῦμαι ὅτι ἀποκατέδωκε τὸ σφῆρα*, quanquam *ὅτι* hic *ἀποκατελκον* esse putō, & tunc sensus esset reperendo præcedentia: Et non negasti fidē meam etiam in diebus illis, in quibus Antipas testis meus fidelis occisus est. Reuere enim Christi fidem ipso etiam afflictiōnū tēpore heroiç virtutis est functio: huius Antipe martirium adhuc feruari græca scholia aiunt: cuius tanta fuit in euangelio constantia, vt etiam se explorantibus multa animi fiducia verbum dei loqueretur.

11. Sed habeo aduersum te pauca. vide quāta oportet diligentia vigilare ecclesiarū pastores & episcopos: quādo populi errata episcopo tribuit Christus: quū enī dixisset, habeo aduersum te pauca, subiicit tantum aliorum errata dicens: *Quia habes illic tenentes doctrinam Balaa, qui docebat Balac mittere scandalum coram filiis Israel.* scandalum quod docuit Balaam regem Balac mittere coram Israelitis est, &

7 Qui vicerit, non laedetur a morte secūda. Et angelo Pergami ecclesiæ scribe. Hæc dicit qui habet romphæam vtraque parte acatâ, Scio vbi habitas, vbi sedes est sathanæ: 10 & tenes nomen meū, & non negasti fidē meā. Et in diebus illis Antipas testis me⁹ fidelis: qui occisus est apud vos, vbi sathanas habitat. 11 Sed habeo aduersus te pauca: quia habes illic tenentes doctrinā Balaâ, q̄ docebat Balac mittere sc̄dalu coram filiis Israel, edere & for-

D
E

reste Iosepho, vt recitant Græca scholia, consilio Balaam rex Balac Israelitis ad fornicandum mulieres obtulit. qui etiam docuit, iunquit, filios Israel edere, Græci addunt *ἰδολώδωτα*, id est, sacrificiis immolata, siue immolatiuitas idolorum carnes: asserit enim Ioseph⁹ per eam lasciuam huc adductos Israelitas, vt oblata Belphegor nicari. 12 ita habes & tu tenentes doctrinam Nicolaitarum similiter, pœnitentiam age. si quo minus: veniam tibi cito, & pugna-bo cum illis in gladio oris mei.

Qui habet aurē, audiāt quid spiritus dicat ecclesiis: 13 vincenti dabo manna absconditum, & dabo illi calculum candidum: & incalculo nomen nouum scriptum, quod nemo scit, nisi qui accipit. Et angelo Thyatiræ ecclesiæ scribe, Hæc dicit filius dei, qui habet aurē, audiāt quid spiritus dicat ecclesiis: 13 vincenti dabo manna absconditum, & dabo illi calculum candidum: & incalculo nomen nouum scriptum, quod nemo scit, nisi qui accipit. Et angelo Thyatiræ ecclesiæ scribe, Hæc dicit filius dei, qui habet aurē, audiāt quid spiritus dicat ecclesiis: 13 vincenti dabo manna absconditum, & dabo illi calculum candidum: & incalculo nomen nouum scriptum, quod nemo scit, nisi qui accipit. Et angelo Thyatiræ ecclesiæ scribe, Hæc dicit filius dei, qui habet aurē, audiāt quid spiritus dicat ecclesiis: 13 vincenti dabo manna absconditum, & dabo illi calculum candidum: & incalculo nomen nouum scriptum, quod nemo scit, nisi qui accipit. Et angelo Thyatiræ ecclesiæ scribe, Hæc dicit filius dei, qui habet aurē, audiāt quid spiritus dicat ecclesiis: 13 vincenti dabo manna absconditum, & dabo illi calculum candidum: & incalculo nomen nouum scriptum, quod nemo scit, nisi qui accipit.

12. Ita & tu habes tenentes doctrinam Nicolaitarum. Tenentes doctrinam Balaam & doctrinam Nicolaitarū idem sunt: quia vt aiunt Græca scholia Epiphanius Cypri episcopus non veritus Nicolaitarum Iululentiam palāam facere, & fornicationem eos concessisse, & idolythia promiscuē permississe asserit. quum verò dixisset, ita & habes tenentes doctrinam Nicolaitarum, Græca Germanica addunt *ὁ μισθός*, id est, quod odi; Verone n̄sis codex addit, *ὁ μισθός*, id est, similiter: vt dicas similiter cum Balaamitis, atque ita exponunt: & videtur germanior esse sensus, & ita legit interpretēs: nam quod sequitur, *Similiter pœnitentiam age*, & similiter iungi debet cum præcedentibus, ita & tu habes tenentes doctrinam similiter, scilicet cum Balaam vt doctrinam Nicolaitarum & doctrina Balaam similes sint. Quis enim sensus esset similiter pœnitentiam age, cum de pœnitentia ne verbum quidem præcesserit? Initium ergo sententiæ est, Pœnitentiam age. *Si quo minus, veniam tibi cito*, pro si quo minus Græcè est, *ἢ εὐ μὴ*, quod significat sin autem, vel sin minus: quomodo vertisse putō interpretem, & librarij vicio positum si quo minus: sensus autem est, Pœnitentiā age, alioqui veniam tibi cito: vide autem rursus vt peccata populi episcopo tribuit: Veniam tibi, id est, ad te perdendum propter negli gentiam, & ne se impunes fore putent hæretici, subdit: Et pugna-bo cum illis gladio oris mei, id est, sermone meo. Solum enim dei verbum sufficit ad omnes impios perdendos.

13. Vincenti dabo manna absconditum. hic per manna ἄρτοι ζωῆς, panis vitæ

vitæ ad nos de cælo adlatas est intelligendus, qui vitam dat mûdo: nimirum Iesus Christus: qui vincenti mundum, carcerem, & diabolum, à deo promittitur. Pro eo autem quod interpres habet dabo manna, Græci addunt *φάειν*, id est, comedere de manna abscondito, pro impuris Balaamitarum & Nicolaitarum idolorum cibis. *Et dabo illis calculum candidum.* hunc Beda interpretatur, nec ineptè, corpus glorificatum, quando quidem in resurrectione Christus reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ. Qui autem per seuerauerit in finem & vicerit, vero manna Christo fruetur, & calculum corporis sui candidum affectuetur. *Et in calculo nomen novum scriptum quod nemo scit nisi qui accipit.* nomen istud nomen est filiorum dei, quod nemo scit quantæ dignitatis scit ac virtutis, nisi qui accepit & qui filius dei factus est.

14. *Oculos tanquam flammâ ignis.* de hoc loco vide cap. i. num. 13.
 15. *Quia permittis mulierem Iezabel, &c.* hanc Iezabel quidam putant hæreticam quandam fuisse mulierem sic appellatam: quidam synagogam vniuersam pseudopostolorum: Græca scholia hæresim Nicolaitarum: tropicæ Iezabelis nomine impiæ mulieris, de qua 3. Regum 22. significari putant, quæ verè dei seruos seducebat & fornicari docebat, acidolothya manducare. fornicationem autem & corporalem & spiritualem, scilicet ipsam à domino deo defectionem intelligere possumus, bene autem de tropica Iezabel ait, quæ se dicit esse prophetem. proprium est enim hæreticorum ipsi sibi spiritum dei vendicare, & prophetiam factarumque literarum cognitionem. De hac Iezabel ait: *Ecco ego mitto eam in lectum.* In lectum Græca scholia explicant ἀπέσθησθαι, id est, in infirmitatem, hoc est, talem ei ægrotationem immittam, vt iaceat in lecto

in lecto cogatur: *Et qui mechantur cum ea.* i. co-operatores illius, & qui in doctrinam eius & flagitia nomen dederunt, tribulatione afficiam, nisi poenitentiam egerint: & filios eius, qui scilicet iniquitate spiritualiter matrem suam referunt, interficiam in morte. i. morte interficiam. *Et scient omnes ecclesie quia ego sum scrutans corda &*

Hi. *17. b.* *G* *Psal.* *2. c.*
 nes ecclesie, quæ ego sum scrutans renes & corda, & dabo vnicuique vestrum secundum opera sua. Vobis autem dico & ceteris qui Thyræ estis. *16* Quicumque non habet doctrinam hæc, *17* & qui non cognouerunt altitudines sathanæ, quemadmodum dicunt: non mittam super vos aliud pondus. tamè id quod habetis, tenete donec veniam. Er qui vicerit & custodierit vsque in finem opa mea: dabo illi potestatem super gentes, & reget eas in virga ferrea, & tanquam vas figuli confringentur, sicut & ego accepi

renes, id est, interiores hominum cogitationes penetrans & intelligens. *Et dabo vnicuique vestrum secundum opera sua.* hinc manifestum est, operibus mercedem reddi, vel supplicium. *16. Quicumque non habent doctrinam hæc,* id est, quicumque Iezabelis tropicæ doctrinam non sequuntur. *17. Et, qui non cognouerunt altitudines sathanæ,* siue profunditates, Græcè τὰ βάθη, Latini enim & altum & latitudines ipsam etiã profunditatem appellat. profunditates autem sathanæ, si ita

vertere lubet, immensum pelagus flagitiorum possumus intelligere, de quo scriptura: peccator quum in profundum malorum venerit, contemnit. Altitudines autem sathanæ, elata eius superbia qua deo similis esse voluit, intelligemus: quod autem sequitur, *Quemadmodum dicunt,* Græcè εἰς ἄγνοιαν, sic intelligendum est: qui non cognouerunt altitudines & profunditates sathanæ (vt appellant) iis ergo inquit, vobis scilicet, i. super vos, non mittam aliud pondus, quidam explicat, non mittam aliud pondus, id est, non nouo iudicio nouoque supplicio vos onerabo, qui hæreticos toleratis per metum magis quam per consensum: per infirmitatem magis quam malitiam: satis est enim quod hoc hæreticorum vos persequentium onere grauamini. *Veruntamen quod habetis tenete donec veniam,* id est, quam quisque fidem accepit, eam retineat vsque ad aduentum meum in iudicium particulare per mortem. *Quidam exponunt, non mittam super vos aliud pondus, non permittam vos tentari supra id quod potestis: alij non rursus nouo legis onere, vt pseudoapostoli conatur, vos onerabo: sed quam accepistis doctrinam, seruate vsque in finem, id enim significat donec veniam.*

18. *Dabo illi stellam matutinā.* stellā matutinā vel Christū, vel rerū diuinā clarā intelligentiā possumus accipere, quā luciferū Petrus vocās ait, Cui bene facitis attendētes quasi lucernę lucētī in loco caliginoso, donec dies illucescat, & lucifer joriatur in cordibus vestris. 1. *Qui habet septem spiritus dei & septem stellas.* septem stellas in fine capitis primi dixit

Ioannes esse septem angelos: & eosdem nunc vocat septem spiritus: ij enim sunt de quibus scriptum est, Qui facit angelos suos spiritus: sed spiritus naturę nomen est angelus officij: sunt qui septem spiritus interpretantur, septem septiformis spiritus dona, q̄ in manu sua deus habet, & diuidēs ea singulis prout vult, & septem angelos septem ecclesiārum episcopos.

2. *Nomen habes quod viuas,* id est, ceuſeris viuus per fidem quam profiteris, & mortuus es, quia congruentia fidei opera non facis, fides autem sine operibus mortua est in semetipsa, mortuū autem dicit propter negligentīā vigilādi circa subditos, vnde ait: Esto vigilans & confirma

cętera quę moritura erāt: morientur enim nisi in fide illos cōfirmaueris. *Non enim inueni opera tua plena.* i. perfecta coram deo meo, nō enim satis est episcopo, studiosam vitā agere, nisi diligentē suorum etiā curam gerat. *In mente ergo habe.* i. memor esto, Gręcę enim est *μνησιν*, qualiter acceperis & audieris. i. memor esto traditionum apostolicarū, & serua sicuti accepisti, nisi ergo vigilaueris, *ueniam ad te tanquam fur.* i. de improviso tēque nec opinante.

3. *Sed habes pauca nomina.* i. paucos homines in Sardis qui non inquinauerunt vestimenta sua. i. corpora sua, corpus enim animę regmentū & tan-

quā a patre meo: & 18 dabo illi stellā matutinam. Qui habet aurē, audiat, quid spiritus dicat ecclesiis.

ARGUMENTVM CAP. 3.

Admonetur sui officij Sardorum, Philadelphiorum, & Laodicensium episcopi.
CAPVT III.

ET angelo ecclesię Sardis, scribe, hęc dicit r̄ qui habet septem spiritus dei, & septem stellas, Scio opera tua, quia 2 nomen habes quod viuas & mortuus es, Esto vigilās, & cōfirma cętera quę moritura erāt. Non enim inueni opera tua plena corā deo meo. In mēte ergo habe, qualiter acceperis & audieris: & serua, & pœnitentiā age. Si ergo nō vigilaueris: veniam ad te tanquā fur, & nescies qua hora veniam ad te. 3. Sed habes pauca nomina in Sardis, quę nō inquinauerūt vestimēta sua: &

Es.
12. f.
106.
12. b.

& tanquam vestis est. sunt q̄ putēt dici pauca nomina, q̄ paucos illos vel de nomine nouerit, & ambulabunt, inquit, *meum in albis.* i. in candore innocentię & puritatis suę. vel in albis. i. in candore glorificati & clarificati corporis, vnde & subdit: Qui vicerit sic vestietur vestimentis albis. vbi pro sic, gręcā que nunc extant habēt

ambulabunt mecū in albis, quia digni sūt. Qui vicerit, sic vestietur vestimentis albis, & nō delebonomē ei⁹ de libro vitę: & cōfitebor nomē ei⁹ corā patre meo, & corā angelis eius. q̄ habet aurē, audiat quod spūs dicat ecclesiis. Et angelo Philadelphię ecclesię scribe, Hęc dicit factus & verus, q̄ habet clauem

Dauid: q̄ aperit & nemo claudit: claudit & nemo aperit. Scio opera tua. Ecce dedi corā te ostiū apertū q̄ nemo potest claudere: quia modicā habes virtutē, & seruaſti verbū meū & non negaſti nomē meū. 6. Ecce dabo de synagoga sathanę q̄ dicunt se Iudeos esse, & nō sunt, sed mentiuntur. Ecce fa-

nisi illum sigillatum diuinarum intelligentiarū librum ipse aperiat, nemo intelliget: contra cui ille aperuerit, facile omnia intelliget. gręcā scolia quę clauem David potestatem regiam interpretantur, aiunt aperire sumi pro iustificare: claudere pro condēnare. 5. *Ecce dedi coram te ostium apertum.* Quidam ostiū apertū, iannę regni cęlestis apertionem per Christum factam intelligunt: quod verō ait, dedi coram te, perinde est ac si dicat, dedi tibi ostium apertum vel aperuit tibi ostium, alij hoc ostium apertum sacrę scripturę intelligentiam exponunt quod nemo inquit potest claudere tibi, quia modicam habes virtutem & seruaſti verbum meum, & non negaſti nomen meum. i. quia quantulacunque virtute præditus es, verbum nomen meum seruaſti, neque me negaſti.

6. *Ecce dabo de synagoga sathana.* gręci pro *δύσω*, quod interpretes legunt, & tan-

non *υπως*. i. sic, sed *υψως*. i. hic. qui vicerit hic vestietur vestimentis albis: quia qui mundū vicerit ac diabolu, nec candidam innocentię vestem in baptismo acceptam inquinauerit, alba glorię & immortalitatis stola etiam corpore ipso vestietur.

4. *Qui habet clauem David.* gręcā scholia indicant in nonnullis exemplaribus pro *τῷ δαuid*. i. i. Dauid, habere, *τῷ δαuid*, id est, inferi qui sensus etiā cōmodus est. Clauem autē Dauid, regiā potestatem & auctoritatē quidā interpretantur. alij facultatem scripturas apertendi & explicādi, de quibus bene ait: claudit, & nemo aperit, & contrā: quia

git, id est, dabo, habet *ἰδωμι*, id est, de ex synagoga sathanæ quasi dicat extraho à synagoga sathanæ qui nunc se dicunt Iudæos & non sunt, sed mentiuntur se Iudæos esse veros: nam verus Iudæus ille non est qui de prosapia ortus est Abraham, sed qui Deū cōfite- tur & Christum: auferā ergo ex synagoga sathanæ de illis, & faciā illos ut veniant, & adorent an-

se pedes tuos, ad me scilicet, neque corā pedibus tuis adorēt, & cognoscāt quia dilexi te: ut enim ait Paulus: Quum venerit pleni- tudo gentium, tunc om- nis Israel saluus fiet.

7. *Quoniam seruasti verbum patientie meae*, id est, verbū propter q̄ asserendum & prædicandum passus sum, & ego seruabo te ab hora ten- tationis, siue hæresum siue persecutionum ab infi- delibus imperatoribus, siue antichristi: ut nomine

Thyatirēsis episcopi vniuersam alloquatur ecclesiam: ne verò au- dito tentationis verbo animum despondeant, subdit: *Eccē venio eisd*, nimirum auxilio tibi futurus. Interim verò *tene quod habes*, i. si- dem tuam constanter serua, ut nemo accipiat coronam gloriæ ac mercedis tuæ.

8. *Qui vicerit mundum & diabolum, faciam illum columnam*, i. confirma- bo illū & fortem faciā in tēplo dei mei, i. vel in ecclesia militate, vel etiam in ecclesia triūphante: & foras non egredietur amplius, si de ecclesia militante præcedēs locus intelligatur, nunquā inde egre- dietur, quia q̄ sic victor euasit superior mūdo & diabolo, nunquā ab ecclesiæ fide recedet, firmatus & fundatus supra firmam petriā, imò ecclesiæ ipsius columna factus: nā columnę ecclesiarum sunt boni & fideles episcopi, si de ecclesia triūphate loc⁹ præcedēs in- telligatur, multo minus à gloria in qua perpetuū stabilitur egre- dietur. *Et scribam super eum nomen dei mei, & nomen ciuitatis dei mei nouæ Hierusalem, quæ descendit de celo à deo meo, & nomen meum nouum*, græ- ca scholia nomē dei patris, nomē nouæ Hierusalē, & nomen filij p̄ eodē vsurpāt, pro dei, scilicet gloria & celebri cognitiōe: sicut in illo David: quā admirabile est nomē, i. gloria tua & celebris fa-

ma

ma tua in vniuersa terra, gloriosum enim & celebrem *ἑνομασθη* græ- cū nomināt *ἀντι τῷ ἑνομασθη*, i. à nomine, explicant etiam græca scho- lia *Scribam super eum nomen dei mei*, ut sanctus, bonus, & iustus dica- tur, sicut & de⁹ dicitur: *Ἔσθαι nomen ciuitatis nouæ Hierusalem de celo des- cendentis*, ut dicatur templum & tabernaculū dei sicut & illa, & no-

& nomē ciuitatis Dei mei nouæ Hierusalē, quæ descendit de cœ- lo à deo meo, & nomen meū no- uum. Qui habet aurē, audiat quid spiritus dicat ecclesiis. Et angelo Laodiceæ ecclesiæ scribā, hęc di- cit: Amen testis fidelis, & verus,⁹ qui est principium creaturæ dei. Scio opera tua, 10 quòd neq; frigidus es, neq; calidus. Vtinā frigi- dus esses aut calidus: 11 sed quia tepidus es, & nec frigidus nec cali- dus incipiam te euomere ex ore

ter condidit, græci sumunt *ἀρχὴν ἀντὶ τῆς βασίλειας*, i. pro principatu, quòd principetur Christus omnibus creaturis & dominetur 10. *Quòd neque frigidus es neque calidus*, siue feruid⁹ (id enim significat propriè græcum *ῥεῖος*.) frigidus dicitur, qui spiritus sancti gratia & illuminatione planè destitutus est: Feruidus qui spiritu feruet, sicut Paulus ait Roma. 12. spiritu feruentes. Tepidus autē dicitur, qui spiritus sancti quidem gratiam habet, sed rerū secularium cura & studio illam sinit emori & exringui, vnde Paulus ait, Spiritū nolite extinguere: vel frigidus qui ignem fidei planè non habet, Feruidus qui insignem fidem habet, tepidus, qui fidē quam habet profiteri vbi est opus nō audet. Vtinā autē, inquit, frigid⁹ esses aut calidus, non q̄ velit esse frigidum, sed quòd præstat, aut minus ma- lum est, frigidum fuisse, quam necessitatis tempore tepidum se præbere, quia seruus sciens voluntatem domini sui & non faci- ens, vapulabit plagis pluribus.

11. *Sed qui a tepidus es, incipiam te euomere ex ore meo*, sumpta metaphora à medicis, qui quum cibum crudum & incoctum auferre volunt ab egroti stomacho, aquam illi tepidam potandam præbent quòd nauisam illa pariat, & ad vomitum prouocet: ita, inquit, quia tepidus

meo *meum uocatum*, ut filij dei sint & dicantur, quemad- modum & ego, nomen au- tem filij dei, quod Chris- tus secundum naturam humanam habet, nouū est omni homini, quòd nemo vnquam verè habuit ante Christi incarnationē: aut certè non nisi per eius in- carnationem.

9. *Qui est principium creaturæ dei*, principium & græcè *ἀρχὴ* dicitur origo rei ali- cuius: itaq; Christus prin- cipium est creaturarū Dei quia per ipsum omnia pa-

tepidus es ac mihi nausca parisi incipiam te euomere ex ore meo, id est, v: græca scholia explicant, procul à familiaritate & amicitia mea abiicere, quia dicitur diues sum, &c. falso se diuitem putabat sola fide instructus, quum bonis operibus spiritualibus quæ veræ sunt diuitiæ, planè indigeret, cæcusque esset, non animaduertens, in quibus ambulabat, peccati vias & semitas, & nudus, id est, bonis omnino operibus spoliatus.

12. *Suadeo tibi emere à me aurum ignitum.* Et græci addunt *ἐκ πυρός*, id est, ex igni, aurum autem ignitum quidam non malè intelligunt feruorem charitatis pressuram flamma tanquã igni probatum, quem emere iubet à se precio piæ confessionis, & iugi memoria propriæ fragilitatis: eme ergo huiusmodi aurum, vt locuples fias, *Et vestimentis albis induaris*. i. candore innocentia vt non appareat confusio & turpitudine nuditatis tuæ: nudus est enim, vtunque fidem iactet. qui bonis operibus non est ornatus: Hæc autem illi facere suadet aduersus paupertatem & nuditatem suam, aduersus cæcitatem autem, & collyrium inunge oculos tuos, vt videas. Collyrium medicamentum est aduersus lippitudinem oculorum, græca hoc loco variant. Germanica habent *και κολλυριον ἑχρηισον τοῦς ὀφθαλμοῦς σου*, id est, & collyrium, subaudi, eme ex me, vt inungas oculos tuos & videas. Verum autem collyrium est propriæ fragilitatis agnitio, sui que abiectio & humiliatio: qui enim in se tanquã ex se boni nihil videt atque agnoscit, is statim visum quem per superbiam perdidit recuperat.

13. *Emulare.* græcè *ἐπιλασων*, i. arde zelo boni: quasi di. ne sis tepidus

meo. quia dicitur, diues sum, & locupletatus, & nullius ego: & nescis quia tu es miser, & miserabilis & pauper, & cæcus, & nudus. 12. *Suadeo tibi emere à me aurum ignitum probatum*, vt locuples fias: & vestimentis albis induaris, vt non appareat confusio nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos vt videas. Ego quos amo arguo & castigo. 13. *Emulare ergo, & pœnitentiã age.* Ecce sto ad ostium & pulso. si quis audierit vocem meã, & aperuerit mihi ianuã: intrabo ad illũ, & cœnabo cum illo & ipse mecum. Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo, sicut & ego vici & confedi cum patre meo in throno eius. *Qui habet aurem, audiat quid spiritus dicat ecclesiis.*

Ph
Et
da

sed zelo feruens & pœnitentiã age: quia si zelo boni meique desiderio ferueas, ecce ego præsto ad cordis tui ostium pulso: quod si quis mihi aperuerit, intrabo & cœnabo cum illo: & ipse mecum, id est, totum me illi familiariter permittam, & *Qui vicerit, dabo illi mecum sedere in throno meo*, id est, participem illum faciam regni patris mei, sicut me iuxta humanitatem participem fecit, quia vici mundum & mundi principem.

ARGUMENTVM CAP. 4.

Describitur sedens in throno, sedesque ipsi cum circumquatuor senioribus deum adorantibus, similiter & occulta quatuor animalia deum laudantia.

CAP. IIII.

A Post hæc vidi: & ecce ostium apertum in cælo, & vox prima quam audiui tanquam tubæ loquentis mecum, dicens: *Ascende huc, & ostendam tibi quæ oportet fieri cito.* Post hæc, statim fui in spiritu. Et ecce sedes posita erat in cælo, & supra sedem sedes.

3. *Et qui sedebat: similis erat aspectus, aut aquilæ, Et ecce sedes posita erat in cælo.* Sedes à Græcis explicatur sanctorum congregatio in deo quiescentium, in quibus etiam sedere & habitare deus dicitur.

3. *Et qui sedebat similis erat:* Hic pater describitur non humanis membris & lineamentis vt paulò antè filius: sed preciosis lapidibus naturam eius figurantibus, assimilatur. *Similis ergo erat aspectu lapidis iaspidis.* Iaspis autem viridis coloris semper virentem & fecundam, vitamque hominibus largientem, patris naturam significat, vt dicunt Græca scholia. Sardius autem lapis cum ignei sit coloris, honorem dei iudiciorum significat. Sardium autem lapidem dicunt non modo feris & monstris horribilem esse, sed valere aduersus morbos in corpore. Epiphanius Cypri asserit valere aduersus tumores & inflationes: similiter & ad illinendas ex ferro plagas:

plagas: in quo etiam natura dei patris indicatur qui feris & superbis hominibus terrori esse solet, imbecilibus autem & humilibus saluti. Quum autem iaspis aquei, sardius ignei sit coloris, dei patris inde potentiam significari quidam aiunt, qui sicut olim per aquam mundum, ita & demum per ignem iudicabit: ut qui in sua substantia nobis aspectabi-

lis non est, intelligatur quam fortis sit & zelotes.

4. *Et iris in circuitu eius similis visioni smaragdinae, siue aspectui smaragdino, nam Græcè est ἰσάδ.* Iris propitiatoris est signum, dicitur domino ad Noc, Ponam arcum meum in nubibus cæli & recordabor foederis mei quod pepigi tecum. Iris ergo in circuitu sedis, sedentis in throno dei, misericordia dei est cunctis eam querentibus

in aduentu redemptoris præparata, quæ usque per circuitum mundi cum magno prædicationis euangelicæ præconio iudicium præcurrit. Iris ergo similis est visioni smaragdinae, quia misericordia senium nostrum in pulchritudinem reformabit viriditatis æternæ. Hæc Rupertus. Certè nihil smaragdo viridius: bene autem iridi misericordia æquiparatur, quia sicut diuersicolor est iris, ita diuersa diuinæ misericordiae dona & munera.

5. *Et in circuitu sedis, &c. sedilia 24. iudicariam sanctorum potestatem significant, qui perviginti quatuor seniores intelliguntur. quorū autē eo numero significetur magis quam alio fateor me ignorare, neque hic morandum puto diutius, in numerorum allegoria: ego putem numerum certum pro incerto positum esse. bene autem vestimentis albis amicti, quia candidam vitæ innocentiam secum in patriam ferentes, iucunditate æterna in perpetuum amicti sunt: & in capitibus suis coronæ aureæ, quæ preciosam significant sempiternæ gloriæ retributionem. viginti quatuor ergo seniores apostolorū, prophetarum, ac prædicatorum congregationem significant.*

6. *Et de throno procedebant fulgura, & voces, & tonitrua: quia postquam cœlitus iudicariam orbis potestatem acceperunt apostoli eorum que posteri prædicatores & doctores, fulgura miraculorū, voces prædi-*

prædicationum, & tonitrua comminationum de futuro iudicio & malorum poenis edere non desierunt, bene autem hæc omnia de throno procedunt ab eo qui in throno sedet, quia hæc à semetipsis facere non potuerunt, sed ut facerent de sursum acceperunt. Hæc Rupertus. septem autem lampades ante thronum, septem spiritus esse declarantur: septem

spiritus dei. 7. Et in conspectu sedis, tanquam mare vitreum simile crystallo. 8. & in medio sedis & in circuitu sedis, quatuor animalia plena oculis antè & retro. Et animal primū, simile leoni: & secundum animal, simile vitulo: & tertium animal, habes faciem velut hominis: & quartum animal, simile aquilæ

autem spiritus, quidam septem septiformis spiritus dona interpretantur: Irenæus & Clemens Stromateus angelica examina exponunt, ob perfectionem septenarij numeri, quæ ardere dicuntur in conspectu sedentis: quia de iis scriptum est, qui facit ministros suos in flammam ignis.

7. *Et in conspectu sedis tanquam*

mare vitreum simile crystallo. Græca scholia exponunt hoc mare, immensam; & infinitam angelorum multitudinem, qui stant in conspectu sedis & sedentis ad implenda dei ministeria parati. quod autem vitreum & crystallum dicitur, perlucidam & splendentem significat incorporeorum spirituum naturam.

8. *Et in medio sedis & in circuitu sedis quatuor animalia plena oculis antè & retro.* quatuor animalia omnes quatuor euangelistas significare aiunt, quæ antè & retro plena sunt oculis, quia lux euangelij, & ænigmata legis iradiat, & noua gratia legem subsequentes illustrat: Græci autem & Latini atque inter se Latini differunt, quibus animalibus euangelistæ significantur. *Primum animal simile leoni:* per leonem qui fortissimus est animalum, Irenæus Lugdunensis significari ait euangelium Ioannis, qui à diuina natura & potètia exorsus est euangelij: Hieronymus euangelium Marci, quod nemo apertius Christi resurrectionem & assumptionem in cœlum declarauerit. *Et secundum animal simile vitulo:* per hoc, euangelium Lucæ significari aiunt, qui Christi sacerdotium aperuit, exorsus est enim à legis sacerdotio, in qua frequens erat vitulorū immolatio. *Et tertium animal habens faciem velut hominis.* Hoc omnes penè significari aiunt Matthæi euangelium, quod ipse ab humana generatione exorsus est. Licet dicitur August. puter euangelium Marci significari. *Et quartum animal simile aquilæ volanti:* hoc omnes penè Ioannis euangelij aiunt significari, quo nemo altius volarit, nimirum usque ad diuinam verbi

bi naturam, cæteris euangelistis quali humi repentibus, dum facta
 bent humanam Christi naturam & acta in carne nobis aperire,
 9. Et quatuor animalia singula eorum habebant alas senas. quatuor euang-
 gelistæ singuli tenas alas habent, omnesque viginti quatuor. alas
 autem viginti quatuor, veteris instrumenti libros quidam intelli-
 gunt, quibus euangelista-
 rum & fulcitur authori-
 tas, & veritas comproba-
 tur: & *intus plena sunt oculis.*
 plena dicuntur oculis pro-
 pter vigilantem & dili-
 gentem eorum quæ scri-
 bunt consideratione: qui-
 dam legunt, in circuitu &
 intus plena oculis, & hoc
 modo Græca verti pos-
 sunt, quia euangelistæ &
 qui eorum vices gerunt,
 doctores & pastores, tam
 in exteriori actione quam
 in interiori contempla-
 tione cauti sunt & prou-
 di, providentes bona, iux-
 ta Paulum, non solum co-
 ram deo, sed etiam coram
 hominibus.

10. *Mittebant coronas suas an-
 te thronum,* id est, quicquid
 virtutis, quicquid habe-
 bant dignitatis, deo cum
 gratiarum actione offere-
 bant, dicentes, dignus es
 domine deus noster. acci-
 pere gloriam: Erasmus ha-
 bet tantum dignus es do-
 mine accipere, &c. tamen
 ut ipse ait, Hispaniense
 exemplar habet, ἄξιός ἐστι δὲ ὑμῶν ἡ δόξα, id est, dignus es do-
 mine ac deus noster sancte, accipere, &c. similiter & codex Vero-
 nensis habet: quod verò Erasmus vertit propter voluntatem tuam
 sunt,

volati. 9 Et quatuor animalia sin-
 gula eorum habebat alas senas in
 circuitu: & intus plena sunt ocu-
 lis, & requiem non habebant die
 ac nocte, dicentia, sanctus, sanctus,
 sanctus dominus deus omnipotens
 qui erat, & qui est, & qui ventu-
 rus est. Et cum darēt illa animalia
 gloriam & honorem & benedi-
 ctionem sedenti super thronum, vi-
 uenti in secula seculorum, proci-
 debat viginti quatuor seniores an-
 te sedentem in throno, & adora-
 bant viuentem in secula seculorum,
 & 10 mittebant coronas suas ante
 thronum, dicentes: Dignus es domi-
 ne deus noster accipere gloria &
 honorem & virtutē: quia tu crea-
 sti omnia, & propter voluntatem
 tuam erant, & creata sunt.

ARGUMENTVM CAP. 5.

¶ *Describitur liber intus & foris scriptus ac
 sigillatus, quem nemo nisi leo de tribu Iuda di-
 gnus inuentus est qui aperiret. Similiter &
 agnus pro mundo occisus de pingitur, librique
 per eum apertio: & viginti quatuor seniorum
 animalium; quatuor laudationes & gratia-
 rum actiones.*

sunt, ut codex eius Græcus habet, *οὗ*, Verouensis habet *ουου*, quod
 significat erant vel fuerunt.

1. *Librum scriptum intus & foris.* hunc librum penè omnes interpretan-
 tur sacram scripturam: ego vetus testamentum, quod vnus libri no-
 mine vocatur, quia vno spiritu dei inspirante scriptum est, scriptus

CAP. V.

A ET vidi in dextera sedentis su-
 pra thronum, 1 librum scri-
 ptum intus & foris, signatum
 sigillis septem. Et vidi angelum
 fortem, & prædicantem voce ma-
 gna. Quis est dignus aperire li-
 brum, & soluere signacula eius?
 Et nemo poterat neque in cælo,
 neque in terra, neque subter ter-
 ram aperire librum, neque respi-
 cere illum. Et ego flebam mul-
 tum, quoniam nemo dignus in-
 uentus est aperire librum, nec vi-
 dere eum. Et vnus de senioribus
 dicit mihi, Ne fleueris: ecce vicit
 leo de tribu Iuda, radix Dauid, a-
 perire librum, & soluere septem
 signacula eius: Et vidi, & ecce in
 medio throni & quatuor anima-
 lium & in medio seniorum agnū stā-

est autem & foris & intus:
 quia & externum sensum
 habet, literalem scilicet, &
 internum spiritualemente
 Christo. Sigillatus est au-
 tem sigillis septē, quia se-
 ptiformis spiritus intelli-
 gentia obsignatus est: si-
 ne cuius apertione sigilli
 veterem de Christo scri-
 pturam intelligere non
 possumus: hunc autem li-
 brum aperire, id est, in-
 telligentias eius explica-
 re, & sigilla eius solue-
 re, id est, spiritualemente
 intelligentiam tradere, qui
 dignus esset nemo inuen-
 tus est, nisi leo de tribu Iu-
 da, Christus scilicet do-
 minus: qui vicit, resur-
 gendo, & in cælum ascen-
 dendo: arque ira spiritu-
 ales omnes veteris legis
 intelligentias quæ nos an-
 tea latebant, aperuit: Græ-
 ca scholia hunc librum
 interpretantur omnia, sci-
 entem & incomprehen-
 sibilem dei memoriam.

De qua Dauid, in libro tuo omnes scribentur: & Moyses, dele me
 de libro quem scripsisti: scriptus est autem intus & foris, quia in-
 tus sunt quos nouit deus, pii & fideles: foris, quos non nouit, im-
 pii & peccatores.

2. *Agnus stantem tanquam occisum.* Agnus iste Christus est ita à pro-
 phetis & ipso Iohanne baptista vocatus. bene autem dicitur tanquā
 occisus

occisus non planè occisus: quia iā reuixerat: qui enim occisus est, non stat sed iacet: ideo ait, stantem tanquam qui antea occisus esset, id est, præferentem figuram eius qui ante occisus esset, quasi dicas aliquando occisum, nunc autem uiuum, habentem cornua septē. Cornua potentiam eius significant & gloriam, vnde Dauid, Omnia cornua peccatorum confringam: septem autē dicuntur, id est, perfecta propter septenarij numeri perfectionem & excellentiam in sacra scriptura. *Et oculos septem qui sunt septem spiritus dei missi sunt in omnem terram.* Hi septem spiritus vel septem septiformis spiritus dona sunt in omnem terram missa & fidelibus distributa: vel angelicæ potestates per omnem terram in ministerium hominum missæ. Hic agnus verus & accepit librum & aperuit, quia omnia veteris legis sacramenta in se completa ostendit, dicendo in passione sua consummatum est. Tunc autem describuntur quatuor animalia & viginti quatuor seniores procidisse adorantes coram deo, & habentes singuli citharas, hoc est, deo laudes concinere, & *phialas aureas.* Græca scholia phialas aureas interpretantur sensum & intelligentiam eorum qui piè & secundum deum degunt: odonamenta sunt vt ipse textus explicat, orationes ipsorum sanctorum quas pro viuis fundunt, vnde conicitur euidenter, & eorum que hic agimus sensum cognitionemque sanctos habere, & ideo pro nobis orare. Vt autem verum me dicere omnes intelligant, explicationem Græcorum scholiorum addam, *ἡ δὲ φιάλα ἀπὸ τοῦ ἰσχυροῦ μύρου τῆς θείας φιλίας*, id est, phialæ autem aureæ, intelligentiæ sunt eorum, qui piæ & deo placentiā agunt opera: aureæ autem vocantur phialæ (vt iidem Græci aiunt) propter dignitatem nostram operum.

3. F. 13

tē tanquā occisum, habentē cornua septē & oculos septem: qui sunt septē spiritus dei, missi in omnem terram. Et venit, & accepit de dextera sedentis in throno, librum. Et cum aperuisset librum, quatuor animalia & viginti quatuor seniores ceciderunt corā agno, habentes singuli citharas, & phialas aureas plenas odoramentorū, quæ sunt orationes sanctorū, & cantabant canticum nouū, dicētes: dignus es domine accipere librum & aperire signacula eius, quoniam occisus es, & redemisti nos deo in sanguine tuo, ex omni tribu & liguā & populo, & natio

ne: & fecisti nos deo nostro regnum & sacerdotes, & regnabimus super terram. Et vidi, & audiui vocē angelorū multorū in circumitu throni, & animalium & seniorū: & erat numerus eorū millia milliū dicentium voce magna, *Da. 7. c.* Dignus est agnus, qui occisus est, accipere virtutem, & diuinitatē, & sapientiam, & fortitudinem, & honorem, & gloriam, & benedictionem. Et omnem creaturam quæ in cælo est, & super terram, & sub terra, & quæ sunt in mari, & quæ in eo: omnes audiui dicentes: Sedēti in throno, & agno, benedictio, & honor, & gloria, & potestas in secula seculorū. Et quatuor animalia dicebāt, Amen. Et viginti quatuor seniores ceciderūt in facies suas: & adorauerūt viuētē in secula seculorū.

ARGUMENTVM CAP. 6.

Apertio sex sigillorum describitur, & est illius equorum quatuor & mortis atque inferni: & interfectorum animarum querimonia. Deinde terra motus & solis obscuratio subiungitur.

CAPVT VI.

ET vidi quod aperuisset agnus vnum de septem sigillis, & audiui vnum de quatuor animalibus, dicens tanquam

3. *Fecisti nos deo nostro, &c.* pro regum codices Græci qui nunc extant, habent *βασιλεις*, id est, reges, græca scholia explicant fecisti nos reges, vt pote per afflictionum tolerantiam, regni victoriæ coronā insignitos: inquit enim Paulus. Si compatimur, & cōregnabimus. Sacerdotes verò, vt pote qui nos nostraque corpora deo hostiam viuam, sanctam, & bene placentē offerimus, & regnabimus sup̄ terrā. qui enim vicis superiores euaserunt, vt cunq; opprimi videntur à mūdo & im-potentibus hominibus, regnant tamen interim.

1. *Et vidi quod aperuisset agnus vnum de septem sigillis, Agnus Christū significat. Septem sigilla mysteriorum & sacramentorū vniuersitatem insinuant, quorum apertio, est eorū per Christi aduentū succedēte tēpore declaratio. Vnū autem hoc loco Hebraico more primum significat. Et vidi vnum de quatuor animalibus dicens, veni & vnde. Animal primum simile leoni Marcus, primū prædicantium ordinem designat, qui in prædicanda Christi resurrectione totus fuit. & bene vox ei⁹ quasi tonitruī, q̄a in primitiua*

K ecclesia

ecclesia resurrectionem prædicantibus apostolis, prædicationū tonitrua & miraculorum extiterunt fulgura. *Et ecce equus albus*, Equus albus, electorum in primitiua ecclesia cœtus à peccatis vnda baptismatis ablutus, & donis spiritualibus super niuem dealbatus: sessor eius Christus est, qui in sanctis suis sedet & habitat: *Ar cum habebat in manu*, id est, iudiciariam potestatem, vnde impios de longinquo feriat: quia non statim in eos animaduertit, sed plerumq; ad iudiciū vsq; differēs, tarditate supplicij vincta cōpensat. Sicut autē arcū habet in manu ad feriēdos impios, sic *Data est ei corona*, vnde præmictet bonos. *Et exiuit vincens vt vinceret*. Hic Græca legunt *καὶ οὐκ ἔπειτα*. i. exiuit vincēs & vt vinceret, hoc est, is qui iam victor erat, exiuit rursus vt vinceret: quidam etiam antiqui non male exponunt exiuit vincens seu victor de iudæis ex parte conuersis, vt vinceret gentiles eos ad fidem vocando.

2. *Et cum aperuisset secundum sigillum*, &c. i. quum crescente gratia amplius cœpisset exhiberi & compleri promissio diuina: *Audiu secundum animal*, quid sibi velint hoc loco hæc animalia fateor vt totam apocalypsin, me nō intelligere: vnde aut nihil aut perparū de meo hic expectandum est iudicio: plariq; docti exponūt hoc secundū animal diuū Lucā, qui in titulo immolationis passionē Christi designat nostri gratia immolati, similiter & secundū prædicantiū in primitiua ecclesia ordinē, qui ad confirmādos martyriū animos totus erat in prædicatis ecclesiæ Christi afflictionibus. *Et exiuit alius equus rufus*. Equus rufus Romanorum à Nerone ad Constantinū vsq; chorus intelligitur, martyriū sanguine rubefactus & cruentatus. *Et qui sedebat super illum*, agitator & impulsor illorū est diabolus, & datum est ei vt *sumeret*. i. tolleret pacem de terra: quia dissensionis, vt ira loquar, deus est, & vt se interficiant. i. data est ei potestas vt sublata de mundo pace, mutuis se odiis & homicidiis mortales interficiant, quod ante prædixerat Christus Mat. 10. Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium, *Et datus est ei gladius magnus*, id est, magna nocendi potestas permessa.

2. *Et quum*

3. *Et quum aperuisset sigillum tertium*, per hoc tertium sigillum mysterij succedente tempore amplior intelligitur manifestatio. *Tertium animal* verò quòd hominis formam habet, Matthæus est, cui humanitatis Christi descriptio tribuitur: quo animali tertium ordinem prædicatorum qui in humanitate Christi aduersus hæreticos asserenda sudarunt, significari

vt inuicē se interficiant, & datus est ei gladius magnus. 3 Et cū aperuisset sigillum tertium, audiui tertium animal, dicens: Veni, & vide. Et ecce equus niger: & qui sedebat super illū, habebat stateram in manu sua. Et audiui tanquam vocem in medio quatuor animalium dicentem, Bilibris tritiper equum nigrum notatos, quippe qui reiecto veræ fidei lumine non nisi in tenebris ambulare possunt. *Et qui sedebat super eum, habebat stateram in manu sua*, hæreticorum quos inhabitat verè sessor est diabolus: statera scriptura sancta est, ipsa quippe vera est regula ad quam tum in fide tum in moribus librare se vnumquemque verum Christianum oportet, bene autem stateram hanc in manu sessor hæreticorum habet diabolus, quia scripturis sanctis non ad ecclesiæ determinationem & consensuouem, sed pro arbitrato suo vt docet hæreticos, quasi versatilem suo pre iudicio scripturam in manu habens, quod verò ait, *Et audiui tanquam vocem in medio quatuor animalium dicentium*, interpres legit *καὶ τὴν τριώντων*. i. dicentium referens ad 7 animalium. Græca habent, *λίβρις*. i. dicentem: & referūt ad vocē. Vox autē in medio quatuor animalium, cōmunis est cōsensus quatuor euāgelistarum, fideles cōtra huiusmodi hæreticos & diabolū sessorē confirmantiū & consolantiū ac dicentiū, *Bilibris tritici denario vno, & tres libras hordei denario vno, & vinum & oleum ne leserit*. Typicè hæc intelligi necesse est, atq; ita omnes accipiunt, ac multi multa adferunt: sed prius quā ad huius mysticæ loci intelligentiā accedamus, grāmaticas difficultates excutiamus. Pro bilibris Græcè est *λίβρις*, mensura tritici aut leguminis quar satis sit in cibū diurnū: Budæus libris quatuor cōstare putat, Pollux tribus, Georgius Agricola duabus & quadrâte, Denarius autē, Budæi cōstimatione tres solidos nostros cū dimidiato valet, quod autē interpretatio de denario loquēs, addidit vno, Græca quæ nūc extat nō habet vno.

K ij

nunc

nunc ad explicationem loci accedamus. mihi omiffa multiplici veterum lectione is videtur esse sensus, ad quem accedit liber qui dam anonymus manu descriptus: Bilibris tritici siue frumenti, quod suauis est & manducationi aptius, nouum instrumentum & euangelium significat, in quo granum frumenti Christus pro nobis mortuus, multum mundo fructum attulit: & bene bilibris nomine appellatur, quia fidei & dilectionis præcepto constat euangelium. Tres autem bilibres siue chœnices hordei, quod asperius est legem & vetus instrumentum significat quod oneribus constabat non ferendis: & bene tres bilibres eius dicuntur, quia legalibus historicis & propheticiis libris constabat vetus instrumentum. Porro denarius, perfectus numerus omnibus simplicibus numeris constans, perfectione significat fidei, quo tam bilibris tritici, quam tres hordei bilibres emuntur, quia scripturarum omnium tam noui instrumenti quam veteris intelligentia non nisi denario fidei comparatur: iuxta quod in Esaia scriptum est, Nisi credideritis, non intelligetis. Hæretici ergo qui scripturas sciunt, & ad manum eas habent, proprio eas arbitratu non ecclesie iudicio interpretantes, quia denarium perfectæ fidei non habent, veram illarum intelligentiam habere non possunt. Vinum autem & oleum, fideles & ecclesiastici sunt doctores, vino comparati, dum palam iniquè vitæ es mordaciter increpantur: oleo verò, dum pusillanimes consolantur, & si iritu lenitatis corripuntur: aut vinum dicitur fideles omnes vino dominici sanguinis in baptismo potati, & de prelo dominicæ crucis tanquam mustum expressi, dicere Paulo Rom. 6. An ignoratis fratres, quia quicumque baptizati sumus in Christo, in morte ipsius baptizati sumus? oleum quoque dicitur tanquam in baptismo spiritu sancti gratia & oleo deliburi. In medio igitur quatuor animalium, id est, communi consensu quatuor euangelistarum & prædicatorum fidelium auditur vox consolatoria, dicens: Bilibris tritici, &c. quasi diceret ne timete fideles, quamuis persecutioni tyrannorum impietates succedere videaris hæreticorum: non enim lædere vos poterunt, nec annonam scripturarum vobis imminuere, si quidem denarium perfectæ fidei, quo ille comparatur, retinueritis. Certè Græca scholia tritici salutare verbum euangelij interpretatur, perfectis & in fide iam adultis vitæ hordeum asperam legis cognitionem, qua tanquam rationis expertia pecora ob carnalem sensum suum pascebantur Iudei. Hæc sunt quæ ex multis de loco præsentis coniecere poruimus.

4. Et quum

4. Et quum aperuisset sigillum quartum, videns antiquus hostis manifestata per sanctos doctores hæreticorum suorum. quibus in fidei semper, versuta & perfidia, non iam proficere posse: quò verè pios seducat, falsorum fratrum in hypocritarum degentium examina scrutatur, quod ostendens Ioannes ait: Quum aperuisset sigillum quartum, id est, quum procedente tempore & augete te fide, magis magisque occulta aperirentur mysteria. Vidit Ioannes equum pallidum, Equus pallidus hypocritarum & fallacium fratrum cæterus est, qui exterminant facies suas, vt appareant hominibus ieiunantes: Et qui sedebat super eum nomen illi mors. i. diabolus sic appellatus quia inuidia diaboli mors introiuit in orbem, Et infernus sequebatur eum, id est, damnatorum multitudo, sequuntur enim, & diabolus imitantur qui sunt ex parte diabolo. Et data est illi potestas, diuina permissio, super quatuor partes terræ, id est, super omnem terram mundumque vniuersum, vt interficeret gladio detractionis fame audiendi verbi dei, bestiis terre. i. brutis & ratione carentibus concupiscentiis, & morte, id est, alio quolibet nocendi & perimendi genere.

5. Et cum aperuisset quintum sigillum, id est, quum amplius manifestari sacramenta diuina cœpissent, vidi sub altare animas. Altare Christus est, super què deo patri per fidem bona quæ cogitamus, loquimur, aut facimus, offerimus sacramento fidei passio nis ipsius. sub altare verò sunt animæ intersectorum: quia sanctorum animæ martyrum deo & Christo se semper submisere, & ob prædicationem euangelij, verbum & annunciatum liberè de Christo testimonium morti

sunt ab impiis tyrannis traditæ, à quibus zelo iustitiæ vindicari quærunt, ut eorum exemplo respiciant cæteri impij. *Et date sunt illis singule stole albe.* per quas stolas albas singulas & indumenta candida, singulorum beatificatio tantum quod ad animam attrinet, intelligitur: interim verò iubentur quiescere tempus modicum vsque ad resurrectionis scilicet tempus, quod præ in finitate succedentis temporis perbreue est, donec compleantur conferui eorum & fratres eorum qui interficiendi sunt: quia per multas tribulationes oportet electos intrare in regnum celorum: id autem non fiet antequam plenitudo gentium intraverit, omnisq; Israël salu⁹ fiat: sitq; vnum ouile, & vnus pastor, quâdo singulis nō iam singulæ, sed binæ dabuntur stolę corpore & anima glorificatis. Rupertus interpretatur has interfectorum animas veteris testamēti martyres, quos occiderūt Iudæi à sanguine Abel iustijq; ad sanguinem Zacharię filij Barachię, quem occiderūt inter templum & altare, qui sub testamento & promissione dei tanquā sub altari reconditi voce magna clamant vindictam de inimicis postulantes. *6. Et quum aperuisset sigillum sextum.* i. procedente tempore quum apertius se proderent diuina mysteria, ecce terra motus magnus factus est. bona pars veterū doctorum hunc locum explicat de tempore antichristi instante iudicio, quo tempore futurū etiam ad literam terrę motū magnū, & in sole, luna, & stellis signa & prodigia videtur innuere Christus, Luc. 21. & Matth. 24. iis verbis: Statim autē post tribulationem dierū illorū sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suū, & stellę cadent de cælo. Terrę motum verò hunc magnum penē omnes interpretantur, magnam hominū in terra degenium commotionē & tribulationē, qualis (inquit Christus Matth. 24.) nō fuit ab initio. *Et sol factus est cilicinus.* sol, inquam, iustitię Christus, de quo Matt. 4. impij dicūt, & sol iustitię non luxit nobis. Hic factus est cilicinus, vel quia iusti, in quorū cordib⁹

cut & illi. Et vidit cum aperuisset sigillū sextū: & ecce terrę motus magnus factus est. & sol fact⁹ est niger tanquā fæccus cilicinus: & luna tota facta est sicut sanguis: & stellę de cælo ceciderūt sup terrā, sicut ficus emittit grossos suos cum à vëto magno mouet. & cœlū recessit sicut liber inuolut⁹. & omnis mōs & insulę de locis suis motę sunt: & reges terrę, & p̄fici pes, & tribuni, & diuites, & fortes, & ois seru⁹, & liber abscondē-

Esai.
2. d.
Osee
10. b.
Luc.
23. d.
rūt se in spelūcis, & in petris montū, & dicūt montibus & petris, Cadite sup nos, & abscondite nos à facie sedentis sup thronū, & ab ira agni. qm̄ venit dies magnus irę ipsorū. Et quis poterit stare?

rit in suis martyribus sanguinolenta. Hęc autem fore Iohel prædixit dicens: Sol conuerteretur in tenebras, & luna in sanguinē, antequam veniat dies domini magnus, & stella de cælo ceciderunt super terram. i. cadēt: p̄phetia enim rē futurā tanq̄ factā exprimit. Stellę autē sancti & iusti sunt tanq̄ stellę in perpetuas æternitates, in huius seculi nocte rectę vitę & sanctorū motum lumine aliis prælucētes: ij de cælo cadent, quando timore ducti de cōstantia fidei excident: cadēt autē non secus atq; grossi. i. immaturę ficus dū à vento valido agitantur: vt que tunc magno numero grossi defluūt, ita ea ætate persecutionum vēris agitati Christiani de cælo. i. fidei cōstantia cadent. *Et cœlum recessit sicut liber inuolutus.* in libro inuoluto ceu conuoluto quid scriptū sit ignoratur, nisi iis quibus aperitur & explicatur: cœlum ecclesia est vt in euangelio regno cœlorū assimilatur, quæ aptē libro inuoluto cōparatur. quia qui in libro vitę cōscripti sint electi, ignorāt omnes, nisi quibus reuelatū est à patre. bene autē persecutiōis huius tempore recessissē ecclesia dicitur, quia ab impiorū se tunc consortio ecclesia cœtūque fidelium segregabit: nec sese omnibus passim ea ætate fideles manifestabūt, & omnis mons & insula de locis suis motę sunt. Montes perfectiores in ecclesia significant, qui de loco suo mouebūtur, vel q̄ à reprobōrū, & impiorū societate inter quos habitabant, discedēt, audiētes illud de Babylone, p̄pheticū, Exite de illa popule meus: vel q̄ terrore perciti et si fidē negaturi non sunt ab illo tamē cōstantis fidei gradu nō nihil recedent. Insulę autē à fluctibus agitatę minus perfectos in ecclesia significāt tentationū procellis agitados, quos etiam à fide illam cōstanti firmitate persecutionū terror non nihil dimouebitur. *Et omnes reges terrę, & principes, & tribuni, & diuites, & fortes, & omnis seruus & liber absconderūt se in spelūcis & petri montiū: & dicunt montibus & petris.* per hos maioris dignitatis fideles intelligunt, fortes ī fide, diuites bonis opibus, serui iustitię & liberi à peccato: q̄ deprehēsi in vltima

persecutione fugient & abscondent se in spelancis & petris montium. i. ad suffragia sanctorum, qui fidei & operum meritis, tanquam montes ceteris supereminent, confugient dicentes, *Cadite super nos. i. per misericordiam flestimini & cõdescendite ad preces nostras, vt nos vestris orationibus adiuuetis, & à facie æterni dei & viuẽtis, quẽ offendimus, vtcuq; iustifimus, abscondite.* Aliter contrario modo *montes* superbos & elatos significat, *insula* quẽ marinis fluctibus agitantur, carnales & libidinosos, secularium quẽ negociorum & ambitionum fluctibus agitato, quẽ mouebuntur de loco suo. i. de fide percepta ad infidelitatẽ. Reges, principes, tribuni, varias reproborum potestates significat & conditiones, qui bonis imperare volunt, siue ipsi serui sint, siue liberitij moribus. i. demonibus quorum superbia ascẽdit semper, dicent: cadite super nos, ne nos dies domini viuos inueniat. Græca scholia explicant terræ motum, solis & lunæ obscurationem de iis quæ in passione gesta sunt. Rupertus ad euerfionem Hierosolymitanã refert: sed quia non ad literam: sed pleraque mysticẽ explicat, non libuit addere: lector si voles videbis ex eo.

1. Et post hæc vidi quatuor angelos. varij varia hæc afferunt: nonnulli per quatuor angelos quatuor orbis principatus intelligit, Assyriorum, Persarum, Macedonum, & Romanorum, alij quatuor ecclesiæ persecutores, Maximianum in Oriẽte, Seuerum in Italia, Maxentium Romæ, Licinium Alexandriæ, quorum insaniam & aduersus Christianos ferociam, tanquam bonus & faustus dei angelus Constantinus imperator cohibuerit, & ipse Christianus effectus: sed quia non apte quadrant sequentia si de iis intelligamus, malui cõ Dionysio Carthusiano & Victorino antiquissimo, & græcis scholiis, vnã cum explicacione sigilli sexti ad antichristi tẽpora referre. Ita quẽ angeli quatuor super quatuor stãtes terrẽ angulos, pueri sunt angeli, eorumque ministri, antichristi satellites, super quatuor angulos

ARGVMENTVM CAP. 7.

¶ Descriptio 4. angelorum super quatuor terræ angulos & potestatis eorum, signatorumque electorum preseruatio ab illis, deinde turbæ innumera & angelorum seniorumque deum collaudantium, laus & gratiarum actio, & omnium eorum per vnũ ex senioribus descriptio & muneratio hoc capite continetur.

CAPVT VII.

PROst hæc vidi quatuor angelos stantes super quatuor angulos terræ, tenentes quatuor ventos terræ, ne flarent

les terræ stãtes. i. à quatuor orbis partibus, ortu, occasu, septẽtrione, & meridie, obseruãtes fideles, & cõinẽtes quatuor ventos ne flarent super terrã, neq; super mare, neque super vllam arborem: quatuor venti prædicantium doctorum cõctum significant quatuor innixos euãgelis, qui salutari doctrinẽ suã aura terrã fidelium per-

super terrã, neq; super mare, neque in vllã arbore. ² Et vidi alterum angelum ascendentem ab ortu solis, habentem signum dei vniui: & clamauit voce magna quatuor angelis, quibus datũ est nocere terræ & mari, neq; arboribus, quoadusq; signem⁹ seruos dei nostri

flant: & prædicacionis suę nubibus & imbris irrigant: seu terram & mare, hoc est, terrenis addictos possessionibus & concupiscentiis, seu mare tumidũ, hoc est, fastu superbia quẽ elatos, quia quicquid est in mundo, aut est concupiscentia carnis, aut concupiscentia oculorum, aut superbia vite: seu arbores, hoc est, spirituales homines

inhibebuat autem quantum valebunt antichristi tẽpore demones eorumque instinctu, ministri ac satellites ipsius, hos prædicacionem ventos, ne salutari aura malos perfent, vt ad meliorem frugem redeant, sed vt qui sordent sordescant adhuc: bonosque & spirituales, ne fide virtutumque incrementis proficiant.

2. Et vidi alterum angelum. hunc angelum quidam Christum, quidam administratorium quendam spiritum interpretantur: mihi aptius ad connexionem præcedentium Victorinus hoc angelo Helyam significari asserit, bene ab ortu solis ascendente, quia à deo mittendus est, & sole iustitiæ Christo, dicente Malachia cap. 4. Ecce ego mittam vobis Helyam prophetam antequam veniat dies domini magnus & horribilis, & conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum, ne forte veniam & percutiam terram anathemate. bene ergo cum præmississet Ioãnes in visione venturos 4. angelos, quibus datum & pmisum sit nocere terræ, mari & arboribus, vt pios cõsoleretur, quibus nihil illi nocituri sunt: dicit se Ioãnes in spiritu alterum angelum, Helyam scilicet vidisse, habentem signum dei vniui, symbolũ scilicet fidei & charitatis, quẽ clamaturus est voce magna. i. perniciosos angelos & antichristi ministros ac nuncios inhibiturus, ne permissa sibi potestate abutatur: vt cuique nocent, impediẽtes, ne verbum dei prædicetur: nolite ergo, inquit, nocere terræ, mari, & arboribus, quoadusque signemus seruos dei nostros in frontibus eorum. i. donec eis verbum dei prædicauerimus, & electos in fide confirmauerimus, ne vnã

vnā cū prauis malē afficiantur à vobis boni & pij.
 3. *Et audiui numerū. 144. millia signati ex oī tribu filiorū Israēl.* pro signatorum gręcē est *ἑσπασμένοι μύλων*. i. sigillatorum ceu sigillo obsignatorum, sicut paulō antē habentem signum, gręcē est *ἑσπασμένος*. i. sigillum. Hic autem numerus certus pro incerto ponitur, significaturque ad prædicationem Helix Iudæos, quos tunc ille offendet convertendos. Non hie detinebo lector in mystica harum nominum filiorū Israel significationē explicanda, quæ cuiq; p̄ captu suo etiā parum in sacris literis versato, facile est expositionē adferre non malam: tantū sufficiat ex hoc loco intellegere multos ex Iudæis ad prædicationē Helix convertendos, nec ex Iudæis modō, sed ex gētibus etiā plures: cū enim definito numero pro Iudæis vsus esset, ait de gentibus.

7. *Post hac vidi turbam magnā, &c.* Gręci habent, post hæc vidi, & ecce turba magna stātes & amicti: ecce ex gētibus & Iudæis vnū ouile, quorū omniū post resurrectionē statū in spū vidēs Ioānes asserit, quod eos viderit stātes ante thronū glorię dei ī cōspectu agni

in frontibus. 3 Et audiui numerū signatorū cētū quadraginta quatuor millia signati ex omni tribu filiorū Israel. Ex tribu Iuda, duodecī millia signati. Ex tribu Rubē, duodecī millia signati. Ex tribu Gad, duodecim millia signati. Ex tribu Aser, duodecī millia signati. Ex tribu Nephtalī, duodecī millia signati. Ex tribu Manasse, duodecī millia signati. Ex tribu Symeō duodecī millia signati. Ex tribu Leui duodecī millia signati. Ex tribu Issachar, duodecī millia signati. Ex tribu Zabulō, duodecim millia signati. Ex tribu Ioseph, duodecim millia signati. Ex tribu Bēiamin, duodecī millia signati. 4 Post hæc vidi turbā magnā quæ dinumerare nemo poterat, ex oīb; gētibus, & tribub; & populis, & linguis, stātes ante thronū: & in cōspectu agni amicti stolis albis, & palmę in manibus eorū & clamabāt vocemagna, dicētes: Salus deo nostro quæ sedet sup thronū & agno. Et oēs angeli stabāt ī circuitu throni & seniorū, & quatuor animalū: & ceciderūt in cōspectu throni ī facies suas, & adorauerūt deū dicētes Amē. Benedictio & claritas, & sapiētia, & gratiarum actio, honor & virtus, & fortitudo deo nostro in secula

Et

Christi. *Et amicti*, sub. erant stolis albis. i. vitæ innocentia aut duplici stola, animæ scilicet & corporis beatificatione, & palma in manibus eorum, triumphantis scilicet per eos mundo & diabolo cum satellitibus suis tyrannis, &c. dicētib; . *Salus deo nostro*, sub. sit, scilicet nostra salus illi sit accepta, qui nos sua gratuita liberalitate saluauit.

1. *Hi sunt qui, &c.* per magnas enim tribulationes oportet ingredi in regnum cælorum. *Et lauerunt stolas suas in sanguine agni*, id est, corpora sua in sanguine pro Christo effuso, si de martyrib; tantum intellegas: vel si de electis omnibus, lauerunt corpora sua à peccatis suis in sanguine agni, id est, in merito passionis Christi per baptismum: Quicumque enim baptizati sumus in mortem Christi baptizati sumus, Paul. ad Ro.
 9. *Habitabit super illos.* vt Paulus 2. Cor. ait, Sicut dicit deus, quoniā inhabitabo in illis, & inambulabo inter eos: *Et non esurient neque sitient.* i. rei nulli penuria afficiētur regente illos & pacēte agno, & ad fontes aquarū viuarū deducente.

D

Esa. 49. 6

Esa. 25. 6

omnē lachrymā ab oculis eorū.
 ARGUMENTVM CAP. 8.
 Angelum sanctorum orationes offerentem describit, & quatuor angelorum tuba cauentium visionē aperit.

CAPVT VIII.

1 T cum aperuisset sigillum septimum, factum est silētiū in cælo, quasi media hora.

est, magna quies & pax in ecclesia militante: præteritum autem p̄ futuro in prophetia hac sumitur, facta itaq; est quies cessante antichristi persecutione, idq; tantum media hora, id est, breui tempore: quia cito post mortem antichristi veniet in iudicium deus.

2. *Et vidi*

2. *Et vidi septem angelos stātes in cōspectu dei*, per hoc vniuersas prædicatorū intelligit septēplici spiritū sancti dono ignitorū, qui sunt in cōspectu dei parati ad omnia illius mandata exequenda. *Et data sunt illis septem tubæ*. i. tota prædicandi potestas & cura concedita.

3. *Et alius angelus venit, & stetit ante altare, habens thuribulum aureum.*

Hunc angelū nonnulli dicunt esse Christum illum magni consilij angelum, alij Michaëlem principem & protectorem ecclesiæ, sicut & olim fuit synagoga, vti ex Daniele constat. Primo modo angelus iste Christ⁹ est, altare crux, in quo se deo patri pro delictorum nostrorū, expiatione victimā obrulit: Thuribulum aureū corpus ipsius, diuinitatis fulgore aureū quod bene thuribulū dicitur ob odorē suauitatis, quē odoratus est in eo pater: tū quia thus sepeliēdis mortuis aptū eius corpori aptē conuenit & humanitati. Iste angelus ante altare stetit, quādo facturus volūtate patris, promptum se ad immolandum in cruce exhibuit, habēs in manu sua thuribulum aureum, id est, potestatem habens ponendi animā & iterū sumēdi: oblat⁹ est enim quia voluit. Et data sunt illi incēsa multa, quæ sint incēsa ista locus sequens declarat, quū ait, vt daret de orationibus sanctorū omniū super altare aureū quod est ante thronū dei: certe orationes sanctorū quas pro nobis fundit, nisi in illo thuribulo reponātur. i. nisi in Christo fundātur & super altare aureū. i. preciosissimū dominicæ crucis sacramētū deo patri offerantur, ingrata illi sunt nec odoratæ: vnde ecclesia orās & viuorū preces deo offerēs semper cōcludit per dominum nostrum Iesum Christū. *Et ascendit fumus incensorum de orationibus sanctorum, de manu angeli corā deo*. i. suauissima affectio sanctorū precū à sanctis factarum per manus Christi deo patri oblatarū, ascendit corā deo. i. illi grata & accepta fuit. Quod enī incēsi nomine oratio significetur, constat ex Dauide dicēte, Dirigatur domine oratio mea: sicut incensum

2. *Et vidi septē angelos stātes in cōspectu dei, & datæ sunt illis septē tubæ.* 3. *Et alius angelus venit, & stetit ante altare, habens thuribulum aureum: & data sunt illi incensa multa, vt daret de orationibus sanctorū omniū super altare aureum, quod est ante thronū. Et ascendit fumus incensorum de orationibus sanctorū de manu angeli corā deo.* Et accepit angel⁹ thuribulum aureū, & impleuit illud de igne altaris, & misit in terram, & facta sunt tonitrua, & voces, & fulgura & terræ motus magnus.

incensum in conspectu tuo. *Et accepit angelus thuribulum aureum, & impleuit illud de igne altari*: quando scilicet corpus suum hostiam deo patri odoram pro nobis voluntarie illi in cruce obrulit, & de igne altaris. i. ardore & afflictione crucis & passionis impleuit. *Et misit in terram*, quādo sepulturæ tradi se permisit, si quidē de thuribulo

4. *Et septē angeli qui habebant septem tubas, preparauerunt se vt tuba canerēt.* Et primus angelus tuba cecinit, & facta est grādo & ignis mixta in sanguine: & missū est in terram, & tertia pars terræ

intelligas quod misit in terrā: sicut de igne altari intelligis, sensus est, quod ignē altaris & crucis. i. meritum passionis suæ & crucis super nos terrenos, vt spirituales efficeret effudit. *Et facta sunt tonitrua & voces*, &c. si ad litteram hæc intelligis, partim i passionē

ne moriente Christo impleta sunt: sicut mysticē, tonitrua & voces prædicationum & fulgura miraculorum facta sunt, effuso in terram passionis igne, & communicato terrenis hominibus passionis sacramento: quibus ad fidem conuersis & de terrenis spiritualibus redditis, terræ motus magnus & magna mutatio facta intelligitur. Si de Michaele explicas, sic intelligendum: Angelus, Michael est, templum, ecclesia. Altare aureum, Christus, super quod deo patri sacrificium corporis ipsius & alia laudum sacrificia offerimus. Thuribulum aureum, fides Christianorum & sanctorum odorata & deo placens: in quo bene incensa orationum reponuntur, quia nisi in fide fundentur orationes, deo non sunt acceptæ: quapropter bene Iacobus ait: Postulet in fide, nihil hæsitans. Michael ergo stans ante altare, id est, ante Christum ad eius exequenda madata paratus, super ipsum orationes sanctorum in thuribulo fidei deo patri offert. *Et impleuit thuribulum de igne altaris*, quando sanctorum preces deo patri offerens, charitatis in Christum plenas ostēdit. Et hoc igne misso in terram per angelum, id est, inspirata per angelū boni monitiones in terrenis cordibus nostris dei & Christi charitate, facta sunt tonitrua & voces prædicationum, & fulgura miraculorum, & terræ motus, conuersis à terra in cælum cordibus, per fideles & deo Christoque dilectos homines.

4. *Et septem angeli qui habebant septem tubas preparauerunt se vt tuba canerēt*, id est, vniuersi prædicatores ad prædicandum dei verbum se accinxerunt. *Et primus angelus tuba cecinit*, quando in Iudæa primum apostoli & discipuli dominicæ resurrectionis a deoq; nostræ iustificationis angeli fuerunt & nunciij. *Et facta est grādo & sanguis*

sanguis mixta in sanguine. grando extrinsecum persecutionis flagellum significat, ignis, flammam pharisaicæ inuidiæ & æmulationis sanguis, crudelitatem occisionis: ea autem omnia prædicantibus apostolis euenere, quando igne inuidiæ accensi pharisæi omnigenere persecutionum ad mortem vsque Dei verbum prædicantes persecuti sunt. *Et missum est*

in terram, pro missum est, Græci habent ἔλαβον, quod quanquam sit numeri singularis, tamen propter neutrum plurale τὰ μὲν μύμια, id est, mixta, quod præcessit in plurali, aptius erat vertere & missa sunt

in terram, id est, huiusmodi flagellis agitari homines in terra permisit deus. *Et tertia pars terre combusta est, & tertia pars arborum concremata est, & omne fœnum viride combustum est:* Terram & arbores homines vocamus, terram propter terræ molis nostræ grauitatem: arbores, propter instabilitatem nostram & leuitatem: Fœnum viride autem quod speciosum est & viuax, viuacis & viridis fidei homines significat: Quum autem omnem hominum congregationem Iudæis, Paganis, & Christianis constare certum sit, bene in primitia illa ecclesia tertia pars hominum Christiani scilicet ac fideles combusti sunt, & similiter tertia pars arborum qui iidem sunt, & omne fœnum viride, id est, omnes quotquot viridi & viuaci fide erant, combusti sunt ardore afflictionum & persecutionum: iuxta quod scriptum est: Omnes qui volunt piè viuere in Christo, persecutionem patientur. Sensus ergo est, quod canente angelo, id est, prædicantibus apostolis, tertia pars hominum, id est, fideles igne persecutionum & afflictionum combusti sunt, sed non consumpti, non ad destructionem & annihilationem, sed ad probationem. Simile huic prophetiæ scribitur Zachariæ 13. Dicit dominus exercituum, percutite pastorem & dispergentur oves, & conuertam manum meam ad paruulos. Et erunt in omni terra, dicit dominus: partes duæ in ea dispergentur, & deficient: & ducam tertiam partem per ignem, & vram eos sicut vritur argentum: hic constat futurum vt tertia pars terræ per afflictiones vritur argentum igne probationis & explorationis comburatur. Multi varia huc adferunt quantum tamen coniecere potui, non est sensus propius accedens ad literam: monitus, si quis meliorem sensum adferet, recipiam: & lubens meum reuocabo.

5. Et

1. *Et secundus angelus tuba cecinit.* i. secundus prædicantium ordo statim à cælis & mortuis apostolis & domini discipulis. *Et tanquam mons magnus ignis ardens missus est in mare.* Mons magnus & per superbiam elatus diabolus est, bene igne ardens scilicet inuidiæ, quia inuidia diaboli mors introiuit in orbem. Hic missus est in mare. i. amarū,

inquierū, & superbum hoc seculum, in quo variis omnibus ventis agitatur, & diuersis subiaccemus periculis: & tunc tertia pars maris facta est sanguis, quando fideles qui vix tertiæ mundi partem faciebant, instigante ad hoc tyrannos principes diabolo, & trucidati suo sanguine cruentati sunt, & variis persecutionibus agitati. Similiter & tertia pars animantium, & tertia pars nauium, i. tertia pars hominum interiit. Nam si nomine creaturæ homo intelligitur in scripturis, multo magis animantium nomine. Et si mare ipsi scripturæ mundus iste dicitur, naues homines sunt in hoc mundo tanquam in mari variis tentationum & afflictionum procellis agitati & fluctuantes, quorum tertia pars interiit quando obuios quoque fideles qui vix maris, id est, mundi huius animantiumque & nauium, id est, hominum tertiam partem faciebant, tyranni principes passim occidebant.

6. *Et tertius angelus tuba cecinit,* id est, tertius doctorum & prædicantium ordo aduersus hæreticos prædicare cœpit, *Et cecidit de cælo stella magna ardens tanquam facula,* id est, ab vnitatem ecclesiæ (quæ regnum cælorum dicitur) recessit stella magna, id est, in oculis suis magnus ac superbus hæresiarcha ille Arius, cum similitum sui hæreticorum caterua: ardens, per inuidiam tanquam facula, quia dum alios ad prauitatem & hæresin incendit, semetipsum consumit & vrit. *Et cecidit in tertiam partem fluminum, & in fontes aquarum.* per fontes, diuina scriptura significatur: cuius hauitu mens humana veri boni subunda recreatur: Flumina quæ inde fluunt, sanctorum patrum sunt in eam monimenta & vniuersa. In tertiam ergo partem fluminum & fontes aquarum cecidit stella illa magna, quando in sacras scripturas sanctorumque monumenta, vt suos errores ex iis male intellectis & perperam suo arbitratu interpretatis, rueretur incidit. Et nomen stellæ dicitur Absynthium. sicut enim verè Arius omnisque eius posterii hæretici

hæretici

hæretici propter amaritudinem hæreticæ doctrinæ Absynthiū & dicuntur & sunt, ita in aquas scripturarum & sanctorum voluminum ille cadens, tertiā eorū partē magnā (scilicet portionē in Absynthiū vertit, hæretica prauitate inficiens: & quæ palatis omnibus verè Christianis sanè intellectæ scripturæ suaves craat, vbi hæreticorum Absynthio infectæ sunt, in amaritate sunt aded, vt multi hominū de aquis ita amaricatis bibentes mortui sunt: nihil est enim quod Christianorum animas (& simplicium maximè) tam perdat, quàm hæretico sensu propinate illis scripturæ sanctæ.

7. *Et quartus angelus tuba cecinit.* i. quartus ordo prædicatorū prædicare cœpit. *Et tertia pars solis percussa est, & tertia pars lune, & tertia pars stellarum.* Sol in ecclesia maiores prælatos (vt papam, cardinales, archiepiscopos, & episcopos) qui morum doctrinæq; exemplo prælacere aliis debent, significat, Luna quæ à sole lumē accepit, inferioris ordinis ecclesiasticos, curatos & religiosos: stellaræ quæ minori sunt lumine, laicos fideles, pene ergo tertia pars solis percussa est, obscuritate scilicet, ita vt obscuraretur tertia pars eius. Prælatorum enim partim ardent vita & lucent doctrina, partim alterum illorum, partim neutrum, sunt enim qui neque charitate ardent, neque doctrina lucent, (atque vti nam tertia tantum pars) sed simulatam tantum verorum patrum & rectorum personarum personam gerunt: Istius solis & lune similiter, id est, inferiorum ecclesiasticorum, stellarum quoque, id est, laicorum fidelium obscuritate percussa est pars tertia, aut per morum dissolutionem, aut per virtutum simulationem. vel intellige qd ij quatuor, angelo tuba canente percussi sunt, quando prædicantibus veris prædicatoribus & eorum vitia simulatamque virtutem degeantibus, nihil inuentum est in eis lucidum. Quod verò ait, *vt diei non luceret pars tertia, neque nocti sinister*, puto idē intelligi per diem & noctem, quod per solem, lunam, & stellas: vt intelligas tertiam partem prælatorum maiorū qui per diem, quando sol lucet intelliguntur,

partem fluminum, & in fontes aquarum: & nomen stellæ, dicitur Absynthiū & facta est tertia pars aquarum in Absynthiū: & multi hominū mortui sunt de aquis, quæ amaræ factæ sunt. 7 Et quartus angelus tuba cecinit: & percussa est tertia pars solis, & tertia pars lune, & tertia pars stellarum, ita vt obscuraretur tertia pars eorū, & diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.

liguntur, & tertiam partem ecclesiasticorum inferiorum, tertiamque partem laicorum fidelium qui per lunam & stellas nocte luceotes accipiuntur, hypocrisis obscuratam, veræ fidei integritate, morumque & vitæ puritate tunc non luxisse.

8. *Et vidi & audiui vocem vnus aquila volantis per medium caeli.* vna aquila vnionem fidelium prædicatorum significat, qui tanquam aquila per morum integritatem & doctrinæ sinceræ sublimitatem cæteris altius volare debent. Huius aquilæ per medium caeli. i. per mediam ecclesiam vox audita est dicentis, & voce magna clamantis, *Væ væ habitantibus in terra,* de cæteris vocibus trium angelorum qui erant tuba canituri, Audita est in quâ hæc huius aquilæ vox, quando terrenis hominibus & seculi amatorijs quàm Dei magna audita est fidelium prædicatorū affectio, multiplicem, quæ terrenos ipsos ac terrenis inhiates maneret, maledictionem comminantium: cuiusmodi & maledictiones ex vocibus trium angelorum qui postea cantaturi tuba erant præsentiebant. Sunt qui hæc verba, *de cæteris vocibus, &c.* putent separatim legenda vt quum de quatuor angelis, pluribus dixisset Ioannes, & obiter relicta angelorum mentione, aquilæ volantis meminisset, rursus ad angelorum mentionem reuersum dixisset, *de cæteris vocibus, &c.* quasi diceret, sed iam tempus vt ad cæteras voces trium angelorum redeamus: quod autem interpret habet de cæteris vocibus trium angelorum, græci addunt *ὁ ἄλλος τῶν τριῶν*, id est, de cæteris vocibus tubæ trium angelorum.

8. *Et vidi & audiui vocem vnus aquila volantis per medium caeli.* vna aquila vnionem fidelium prædicatorum significat, qui tanquam aquila per morum integritatem & doctrinæ sinceræ sublimitatem cæteris altius volare debent. Huius aquilæ per medium caeli. i. per mediam ecclesiam vox audita est dicentis, & voce magna clamantis, *Væ væ habitantibus in terra,* de cæteris vocibus trium angelorum qui erant tuba canituri, Audita est in quâ hæc huius aquilæ vox, quando terrenis hominibus & seculi amatorijs quàm Dei magna audita est fidelium prædicatorū affectio, multiplicem, quæ terrenos ipsos ac terrenis inhiates maneret, maledictionem comminantium: cuiusmodi & maledictiones ex vocibus trium angelorum qui postea cantaturi tuba erant præsentiebant. Sunt qui hæc verba, *de cæteris vocibus, &c.* putent separatim legenda vt quum de quatuor angelis, pluribus dixisset Ioannes, & obiter relicta angelorum mentione, aquilæ volantis meminisset, rursus ad angelorum mentionem reuersum dixisset, *de cæteris vocibus, &c.* quasi diceret, sed iam tempus vt ad cæteras voces trium angelorum redeamus: quod autem interpret habet de cæteris vocibus trium angelorum, græci addunt *ὁ ἄλλος τῶν τριῶν*, id est, de cæteris vocibus tubæ trium angelorum.

ARGUMENTVM CAP. 9.

In quinti angeli visione descriptio hæreticorum per stellam caelo delapsam, puteum abyssi & locustas ponitur: deinde in sexti angeli visione, 4. angelorum vincitorum solutio: postmodum equitum & equorum in perditionis hominibus pernicies.

CAPVT IX.

ET quintus angelus tuba cecinit, 1 & vidi stellam de caelo cecidisse in terram, 2 & da

nes ex vocibus trium angelorum qui postea cantaturi tuba erant præsentiebant. Sunt qui hæc verba, *de cæteris vocibus, &c.* putent separatim legenda vt quum de quatuor angelis, pluribus dixisset Ioannes, & obiter relicta angelorum mentione, aquilæ volantis meminisset, rursus ad angelorum mentionem reuersum dixisset, *de cæteris vocibus, &c.* quasi diceret, sed iam tempus vt ad cæteras voces trium angelorum redeamus: quod autem interpret habet de cæteris vocibus trium angelorum, græci addunt *ὁ ἄλλος τῶν τριῶν*, id est, de cæteris vocibus tubæ trium angelorum.

1. *Et vidi stellam de caelo cecidisse in terram.* contenta in quinti angeli visione omnes penè de hæreticis intelligi dicunt, bona verò pars de hæreticis qui instante antichristi tempore tanquam eius

præcursores exorturi sunt: quales magno ecclesie damno penè in numeri hac nostra ætate surrexere. Stella autem prolapsa de cœlo lucifer est de quo scriptum legitur Eisaia 14. Quomodo cecidisti de cœlo lucifer qui mane oriebaris?

2. *Et data est illi clavis putei abyssi.* i. permessa potestas immensas & occultas nocendi vias molle di. *Et aperuit puteum abyssi,* quando in omnem malorum omnium licentiam erupit: Quia verd locum hunc de præcursoribus an richristi hæreticis proxime tempus illius futuris plerique ex antiquis intel ligunt, non inepte forras-

se per stellam cœlo delapsam Lutherum intelligas: qui quondam in cœlo. i. dei ecclesia religionis & doctrinæ luce splendebat: de cœlo autem decidit in terrâ, quando ab unitate ecclesie recedens, abiecta quam dudû professus erat monastica viuendi disciplina, in terrâ decidit, terrenam magis & animalem vitâ eligens. Huic data est clavis putei abyssi, quando ad probationem electorum omni genº hæresum machinari & ex abyssi puteo, id est, Hufsitârû, Vicleuitarum, Pigardorû, sui que similibus hæreticorum libris haurire permissus est, & orbi propinare. Aperuit autem puteum illum, quando omnibus viâ fecit ac potestatem veteres hæretes innovandi & excitandi. *Et ascendit fumus putei sicut fumus fornacis magnæ:* apertis enim & permissis ad legendum passim omnibus hæreticorû libris, ascendit fumus putei, id est, obscura & tenebrosa hæresum doctrina promoveri cœpit, non secus atque magna ex fornace in gènes egreditur fumi copia. *Et obscuratus est sol & aer de fumo putei,* quando maiores in ecclesia (qui solis vicem gerunt aliis prælucentes) similiter & inferioris ordinis fideles (quos tanquam aërem à sole, à suis maioribus lucem vitæ integræ & sanæ doctrinæ recipere oportebat) afflatu huius fumi, id est, præbita in hæreticam doctrinam consensione, obscurati sunt.

3. *Et de fumo putei exierunt locustæ in terram.* statim enim atque fumus hæresum ex hæreticorû voluminû puteo nares adflavit plurimorum, *Exierunt locustæ in terram,* id est, prodierunt hæretici locustarû similes, qui per elationem in altû saliant, & per cupiditatē in terrâ recidunt, terrenis voluptatibus & deliciis addicti. *Et data est illis potestas sicut habent potestatem scorpiones terræ:* qui quidem scorpiones blandi

blandi sunt in speciem, sed cauda feriunt venenata: ita hereticorum sermone nihil blandius, nihil sanctius, quibus in ore nihil est præter suæ fragilitatis agnitionem, Christum, fidem, & similia: sed interim recessus venenosus: quos enim per apertam læuitiam nequeunt, per occultam malitiam perimunt. *Et præceptum est illis ne potestatem scorpiones terræ:* & præceptum est illis ne læderet fœnum terræ, neque omne viride, neque omnem arborem: nisi tantum homines qui non habent signum dei in frontibus suis. 4 & datum est illis ne occiderent eos: sed ut cruciarentur mensibus quinque. & cruciatus eorum, ut cruciatus scorpionum cum percutit hominem.

B

perum fructum faciunt: quos inhibentur locustæ lædere, quia chartæ sunt deo veri fideles, ne ab impiis hæreticis seducantur & lædantur. *Nisi tantum homines qui non habent signum dei in frontibus suis,* vel Græcè *σφραγισμένοι*, id est, sigillum, symbolum nempe veræ fidei & charitatis: qui enim hoc inscripti sunt symbolo, immunes sunt ab hæreticorum dolis & læuitiis, qui verd inanem tantum fidem præseferunt, ab hæreticis facile læduntur & seducuntur.

4. *Et datum est illis ne occiderent eos, sed ut cruciarentur mensibus quinque,* vel ut cruciarentur: nam Græcè est *Βασανισθήσονται*: quidam & eos referunt ad fœnum viride, & arborem, veros scilicet fideles quos permissum est hæreticis vexare quidem & cruciari, sed non occidere, id est, tentare ad deflectionem, sed non seducere: at mihi videtur potius & eos referendum ad homines sigillo dei nequaquam insignitos, quos non vult occidi, sed vexari & cruciari, ut vel sic cruciati respiciant: cruciari autem mensibus quinque, id est, toto vitæ tempore quæ quivque sensibus legitur, aut quivque etatibus: infantia, pueritia, adolescentia, iuventute, & senectute continetur. *Et cruciatus eorum ut cruciatus scorpionum quum percutit hominem.* scorpium de genere vermium est, suavis ac dulcis in speciem, sed cauda venenata feriens. bene autem quos hæretici possidere & impia doctrina inficere, cruciantur, tanquam ictu scorpionum: punguntur enim verine conscientie, intelligentes impia esse sua dogmata, sed præsuperbia deficere ab iis nolentes: & interim cruciat eos venenata

scorpij cauda. I. inferni qui eos mauet ita perseverantes memoria. 5. *Et in diebus illis quarent homines mortem & non inuenient eam.* Omnes penè intelligunt de veris Christianis qui propter importunam hæreticorum vehementiam tam miserè affectam ecclesiam videntes, mori optabant cupientes dissolui & esse cum Christo, sed optata morte non peribunt, seruante adhuc eos aduersus hæreticam perfidiam deo.

6. *Et similitudines locustarum similes equis paratis ad præliū.* similes inquam mole corporea, hoc est tam magnæ hæ locustæ quàm æqui fortes & veloces: alioqui nulla equorum & locustarum similitudo. Sunt enim hæretici instar equorum veloces & fortes ad impugnandum veritatem, semper parati, vtcunque

illa inferiores sunt. *Et super capita eorum corona tanquam corona aurea.* gerunt hæretici instar coronarū aurearum supra capita, quia dum decerrant, desudant, resistunt, contendunt, victos se nunquam agnoscunt, sed victores se simulant & mentiuntur, hoc est enim coronas gestare, mentiri se victores: at illas gerunt non aureas, sed aureis similes: tanquam iuxta Paulum. 1. Timoth. 2. formam quidem pietatis habentes, virtutem autem eius abnegantes. *Et facies earum tanquam facies hominum, & habebant capillos sicut capillos mulierum.* bene tanquam facies hominum habere dicuntur, quia non nisi humanitatem præferunt in faciem, quum tamen instar scorpionum pungant & feriant: Capillos autem sicut mulierum habebant propter effeminatam eorum mollitiem. *Et dentes earum vt leonum.* dicuntur autem dentes leonum scætere: bene ergo earum dentes vt leonum dentes, quia hæreticorum doctrina non modo animas laniat ac vorat, sed & fœrida est ac mortifera, qui in circuitu sunt, id est, qui consuetudinè cum illis habet, insidians, *Et habebant loricas sicut loricas ferreas,* id est, indurata contra veritatem præcordia: Loricas enim ferreis obdurata & obstinata illorum peruicacia ostenditur. *Et vox alarum earum sicut vox currunt equorum multorum currentium in bellum,* Multitudo curruum ad bel-

Et in diebus illis quarent homines mortem, & non inuenient eam: & desiderabunt mori, & fugiet mors ab eis. 6 Et similitudines locustarum, similes eqs paratis in pliu: & sup capita earu tanqua coronæ, similes auro: & facies earu taqua facies hoīnū. & habebāt capillos sicut capillos mulierū: & dētes earū, sicut dētes leonū erāt: & habebant loricas sicut loricas ferreas, & vox alarū earū sicut vox cur-

Esai. 24. Ofi. 104. Sap. 164.

ad bellum parata diuersarum rotarum imperu, diuersis quidē stridoribus resonat, sed tamen adunata contra aduersarios properat, sic hæretici in confusione disceptationū & strepitu verborum discordes, ad impugnandam ecclesiam & veritatem inueniuntur concordæ. Et habebant caudas, &c. superius hæc exposita sunt.

ruū equorum multorum currentium in bellū: & habebāt caudas similes scorpionū: & aculei erant in caudis earū: & potestas earum nocere hominib⁹ mēsisbus quinque: 7 & habebāt sup se regē angelū abyssi, cui nomē Hebraicè Abbadon, Græcè autē Apollyon: & Latinè habēs nomē Exterminās. Væ vnū abiit, & ecce veniūt adhuc duo væ post hæc. 8 Et sextus angel⁹ tuba cecinit: & audiui vocē vnā ex quatuor cornib⁹ altaris aurei, q̄ est ante oculos dei, dicē tē sexto angelo q̄ habebat tubā. Solue quatuor angelos, q̄ alligati sunt ī flumine magno Euphrate. Et soluti sunt quatuor angeli, qui

7. *Et habebant super se regem angelum abyssi, cui nomen Hebraicè Abbadon, Græcè autem Apollyon, Latine habens nomen exterminans.* Rex & princeps hæreticorum diabolus, qui bene Hebraicè Abbadon dicitur: Abbad enim perdere significat, Abbadon perdentem siue perditorem: quia omne illius studium est secum omnes perdere: Græcè enim est ἀπολλύν, ἀπο τὸ ἀπολλύν, quod perdere & destruere significat: quod sequitur væ vnum abiit, & ecce veniunt adhuc duo væ post hæc, sic intelligendum est: de primo væ, id est, prima maledictione dictū est, superest de duabus dicendum.

8. *Et sextus angelus tuba cecinit, & audiui vocem vnā ex quatuor cornibus altaris aurei quod est ante oculos dei, vna vox, vniuersa est Christianæ doctrinæ concordia ex quatuor procedens cornibus altaris aurei, id est, ex quatuor euangelis ipsius Christi qui est altare aureum, in quo Deo patri & corporis ipsius sacrificium, & alia laudis offerimus sacrificia: quod aureū vocatur ob diuinitatis fulgorem, cuius plenitudo Paulo teste in Christo etiā corporaliter inhabitat. Rectè verò ante oculos Dei est altare istud: quia Deo patri semp assisit Christus pro nobis interpellans, & illi gratissimus. Sunt q̄ non male altare aureū ecclesiam interpretantur, cuius cornua quatuor, quatuor sunt euangelia, nam quatuor euangeliorū fidei sancta innititur ecclesia. Vox ergo ex quatuor altaris aurei cornibus*

L iij prodians,

prodicens, unitas est & sanctorum predicatorum concordia: quam quidem vocem audiuit Ioannes dicentem sexto angelo qui habebat rubā. *Solve quatuor angelos qui alligati sunt in magno flumine Euphrate*, id est, solutos aut breui soluendos vniuersos demones annunciat: qui à quatuor mundi partibus veniente antichristo aduersus fideles sequent. Antè verò ligati erant in magno flumine Euphrate baptismi figuram gerente: nobis enim in Christi mortè baptizatis & extincto per baptismum originalis delicti fomite, refrenantur & coercentur, ne plañ vim suam, qua valeat aduersum fideles, exerant, & crudelius sæuiant demones: veniente autem antichristo solentur, maiore illis permissa potestate. *Et soluti sunt*, permissa illis ampliore nocendi potestate, *quatuor angeli*, id est, demonum vniuersitas, *qui parati erant in diem, mensē & annum*. i. omni tempore, hora, & occasione, *vt occiderent tertiam partem hominum*, id est, fideles & verè Christianos, qui præiudicis vix tertiam partem efficiunt, restante Christo: multi sunt vocati pauci verò electi: parati autem erant occidere fideles, seu animas, prauis doctrinis & illicitis desideriis ad noxia persuadendo: seu corpore etiam, minis, terroribus & occisione ad deum negandum compellendo.

9. *Et numerus equestris vicies millies dena millia*, id est, huius equestris exercitus equites demones, equi peruersi hæretici, tyranni & omnes impij quos ille inequitat, in quibus insidet. Hic autem puto numerum definitū pro indefinito sumi: nō enim iuuat neq; fert scholiorum breuitas in mystica numerorū significatione ludere. *Et ita vidi equos in visione*: & qui sedebant super eos, demones scilicet, habebant loricas igneas & hyacinthinas & sulphureas, ob fortorem infamix, & hyacinthinas, per simulationem cœlestis iustitiæ: nam hyacinthus cœli habere similitudinem dicitur, & angelus sathanæ nonnuquam se trāsfiguratur in angelum lucis. *Et capita equorum erant tanquam capita leonū*: equi dicti sunt tyranni & hæretici, habentes capita instar leonum efferata, ad deuorandos & lanianos simplices & fideles. *Et de ore eorum procedit ignis, & fumus, & sulphur*. eorum

rum referre potest vel equos vel equites demones, sed textus sequens docet referendum ad equos, vt de ore eorum. i. suggestione ignis inuidiæ fumus exccationis, & sulphur prodire dicatur fœtidæ libidinis, ad similia enim iis quibus tenentur vitia pertrahere quoscunq; possunt, nituntur: vel ignis iræ rabidis, ferens contra

nas, & sulfureas. & capita equorum erāt tanquam capita leonū: & de ore eorū procedit ignis, & fumus, & sulfur. Et ab his tribus plagis occisa est tertia pars hominū de igne & de fumo & sulfure, quæ procedebant ex ore ipsorū. Potestas enim equorum in ore eorum est, & in caudis eorum, Nam caudæ eorum, similes serpentibus, habentes capita: & in his nocent.¹⁰ Et ceteri homines qui non sunt occisi in his plagis,

occidentur, procurantibus illis multa suppliciorum genera, vt vel sic à fide resiliant, demonibus. *Potestas enim equorum in ore eorum est*, id est, in eloquentia. præcursores enim Antichristi fidelium seductores vi humanæ eloquentiæ à fide Christianos abalienare nitentur, omnem in sua eloquentia fiduciam suam ponentes. Quod si persuadendo pertrahere ad se nequeunt: est vis ac potestas & in caudis eorum, nam caudæ eorum similes serpentibus habentes capita, & in his nocent. bene serpentibus similes, qui blande se insinuant & quasi assentantur, sed occulte venenata cauda feriunt: ita seductores blandis initiis vt simplicibus imponant, aggrediuntur: aggressos veneno suo, praua scilicet suggestionē inficiunt: habentes in caudis capita, vel occasiones nocendi, vel suæ iniquitatis & peruersitatis doctores ac magistros, & in his nocent, vel in iis caudis vel in iis capitibus, vitruis enim modo etiam Græcè referri potest.

10. *Et ceteri homines qui non sunt occisi iis plagis*. videtur de occisione corporali locus intelligendus, quia occisione spiritali perempti sunt de quibus hic agitur: iis ergo qui per tyrannos & hære-

ticos ac cæteros Antichristi satellites, non sunt ad mortem periti, quos neque pœnituit adorasse dæmonia, &c. hoc loco eclipsus est & supplendum: ij omnes, inquam, similiter peribunt.

1. *Et vidi angelum fortem descendentem de cælo, amictum nube.* Angelus Christus est magni cõsilij angelus ab apostaticis angelis longè alius ac diuersus, fortis sa-

nè, quia dei virtus: qui de cælo descendit, quando semetipsum vsque ad suscipiendam serui formam, exinanauit, amictus nube humanitatis assūptæ, quæ deitatem, nequaquã oculis hominum spectabilem, regeret, bene autem è cælo descendit, quia teste Dauid à summo cælo egressio eius. *Et iri in capite eius,* caput Christi deus pater, in cuius capite aptè iris esse dicitur. i. propiciatio diuinitatis & reconciliatio humani generis, quia deuserat in Christo mūdum reconcilians sibi. Iris enim cælestis arcus propiciationis est & fœderis signum.

Et facies eius sicut sol. quippe qui splendor est paternæ gloriæ, & ipsa sol iustitiæ, de cuius lumine omnes per gratiam participamus.

Et pedes eius tanquam columnam ignis siue columnæ,

Græcè enim est *σῦλο*, in plurali. Pedes eius, prædicatores sunt ipsius, qui tanquam pedes corporis per vniuersum mundum illum ferunt: sicut ipse de Paulo ait, vas electionis est mihi iste, vt porret nomen meum coram gentibus & regibus: & bene sunt ij pedes tanquam columna, id est, firmi nec fide vacillantes: tanquã columna ergo, & ea ignea, vt pote afflictionum & probationum igne probati. *Et habebat in manu sua libellum apertum,* libellum inquam diuinæ

neque pœnitentiã egerūt de operibus manuum suarum, vt nõ adoraret dæmonia & simulachra aurea, & argentea, & ærea, & lapidea, & lignea, quæ neque videre possunt, neq; audire, neque ambulare, & non egerunt pœnitentiam ab homicidijs suis, neque à veneficijs suis, neque à fornicatione sua, neque à furtis suis.

ARGVMENTVM CAP. IO.

Angelus fortis cum voce tonitruorum describitur, & eius iuramentum, deinde libri per Ioannem deuoratio.

CAPVT X.

E ¹ T vidi alium angelum fortem descendentem de cælo, amictum nube, & iris in capite eius, & facies eius erat vt sol,

diuinæ scientiæ Ioãni apertum & manifestatum, quem deuorare postea iussus est, q̄ bene apertus dicitur: vel quia Ioãni tãc manifestatus, vel quia in iudicio palàm fiet omnibus diuinæ sciẽtię liber, cunctis quę de Christo scripta erāt tunc cõpletis, & que omnibus qui reprobi & electi erant cognitis.

& pedes eius tanquam columna ignis, & habebat in manu sua libellum apertum: & posuit pedem suum dextrum super mare, sinistram autem super terram, & clamauit voce magna, quemadmodum cum leo rugit, Et cum clamasset: locuta sunt septem tonitrua voces suas. Et cum locuta fuissent septem tonitrua voces suas, ego scripturus eram: & audiui vocem de cælo dicentem mihi, Signa quę locuta sunt septem tonitrua: & noli ea scribere. ^{3.} Et angelus quem vidi stantem super mare & super terram, leuauit manum suam ad cælum, & iurauit per viuentem in secula seculorũ, qui creauit cælum & ea

2. Et posuit pedẽ suũ dextrum super mare, sinistrum autem super terram, quidam interpretantur quod prædicatores, terra marique. id est, insularibus prædicarum miserit. Alij permare fluctuantia variis idolorum cultibus & superstitionibus gentilium corda interpretantur, super quos pedem dextrum posuit, quando ad fidem eos vocauit & elegit. Per terram quæ stabilior est gentem Iudaicam in vnus olim dei cultu solidatam & firmam, super quos sinistram pedem posuisse dicitur, quãdo assumptis gentibus ad tempus eos abiecit & reprobanit, donec plenitudo gentium intrauerit, & tunc omnis Israel saluus fiet. Et clamauit voce magna

quemadmodum cum leo rugit, clamauit voce magna future damnationis pœnas comminando, & pœnitentiam nunciando. Et quum clamasset, id est, per se ipse prædicasset, locuta sunt septem tonitrua voces suas, quia post eius prædicationem apostoli & euangelistæ septiformi spiritus sancti gratia repleti terrorem iudicij prædicauerunt, & mysteria alia multa docuerunt: voces autem horum, tonitruorũ signare tantum & non scribere iubetur, quia mysteria dei sic debemus electis & idoneis propalare, vt reprobis & idoneis maneat abscondita.

3. Et angelus quem, &c. leuauit manum suam ad cælum, habitum præse ferens

Da.
216.

præferens iurantis, & iuravit, *Quia tempus non erit amplius*, omnes pene hunc locum exponunt quod peracto iudicio, iam tempus non erit, id est, mutabilitas cessabit temporum in eadem beatitate perpetuò manentibus electis: alij quòd iam tempus pœnitentiæ non erit appetente iudicio, quia post vocem tubæ septimi angeli consummabitur mysterium de remuneratione bonorum & punitione malorum, neque iam vllus erit pœnitentiæ locus. *Et in diebus septimi angeli cum cœperit tuba canere*, in resurrectione, consummabitur mysterium dei, omnia scilicet quæ de Christo ante predicta sunt, & nobis de consummatione seculi & bonorum ac malorum remuneratione promissa. *vade & accipe librum*. Iussus est Ioannes librum accipere ab angelo, id est, secretum diuinæ scientiæ & præscientiæ à Christo intelligere, quem iubetur deuorare, id est, cum auiditate intelligendi percipere: eum autem cum deuorasset, sicut illi prædictum erat, dulcem in ore reperit: nihil enim diuinorum verborum intelligentia dulcius in prædicatione, vnde & David ait: *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo:* sed amaricari ventrem faciunt. i. mentem, vel quando in digestionem & executionem eorum quæ secundum diuinam scientiam prædicantur,

quæ in eo sunt, & terram & ea quæ in ea sunt: & mare & ea quæ in eo sunt, *Quia tempus non erit amplius*, sed in diebus vocis septimi angeli, cum cœperit tuba canere, consummabitur mysterium dei, sicut euangelizauit per seruos suos prophetas. Et audiui vocem de cœlo iterum loquentem mecum, & dicentem: *Vade, & accipe librum apertum de manu angeli stantis super mare & super terram*. Et abij ad angelum, dicens ei, vt daret mihi librum. Et dixit mihi, *Accipe librum, & deuora illum, & faciet amaricari ventrem tuum, sed in ore tuo erit dulce tanquam mel*, Et accepi librum de manu angeli, & deuoravi illum: & erat in ore meo tanquam mel dulce. Et cum deuorassẽm eum, amaricatus est venter meus, & dicit mihi, *Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis.*

dicatur, qualis est carnis mortificatio, amaritudo & difficultas sentitur: vel intellige, quòd deuorato libro diuinæ præscientiæ & scientiæ amaricatus est venter Ioannis, id est mens indignata, quum tot videret futuras ecclesiæ persecutiones, sic locutum Ezechielem legimus, quum oblarum librum deuorasset: *Abij, inquit, amar* indignatione spiritus mei, nec nouum est quòd ventrem mentem expono: sic Ezechiel. 2. Fili accipe sapientiam quæ tibi pulchra erit, quum in ventre tuo eã acceperis: & Christus in psalmis, ex vtero patris, id est, mente paterna ante luciferum scribitur genitus.*

ARGUMENTVM CAP. II.

De laranda ad mensuram fidelibus mysteria, infidelibus autem & hæreticis celanda ostendit: deim futuram sub antichristi tempora ecclesiæ persecutionem: sed venturos ad Christianorum consolationem prophetas duos aperit, quorum etsi immensa futura est potentia, fore tamen vt à b. istra occisi in sepulchris iaceant & inglorij, sed maiore posthæc gloria excitandi: demum septimi angeli tuba, susurrij: in diuic tempus describitur.

CAP. XI.

AET datus est mihi calamus similis virgæ: & dictum est mihi, *Surge, & metire templum dei, & altare, & adorantes*

cordis carnis, æterni dei scribimus testamentum. Aut fortasse calamus cum Ruperto scribendi prædicandique euangelij facultatem cum magisterij auctoritate significat: quo legem dei in cordibus hominum scribit euangelista, & qui euangelium fidelibus prædicamus, aut ipse magis cœlestis scriba spiritus sanctus, nostra opera tanquam organo scribit, de quo David: *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis*. sanctorum enim euangelistarum & prophetarum manu & lingua ad inscribendam fidelium cordibus dei legem spiritus sanctus vritur, bene velociter scribens: nescit enim tarda molimina spiritus sancti gratia. Is autem calamus siue diuinæ scripturæ notitiam, seu scribendi prædicandive euangelij facultatem & auctoritatem intelligimus, rectè dicitur *similis virgæ*: tum ob sui rectitudinem, tum ob increpandi corrigendique hominum vitia libertatem. *Et dictum est mihi, Surge, iubetur surgere*

surgere Ioannes, neque ipse solus, sed quotquot prædicandi euangeliij cura credita est, hoc est, fide ac bonis operibus in cælum erectus esse. *Et metire templum & altare, & odorantes in eo.* Templum dei congregatio est fidelium, dicente Paulo 1. Corinth. Templum dei sanctum est, quod estis vos. *Altare*, in quo deo patri offerimus, perfectiores sunt, prælati scilicet, curati & sacerdotes: qui pro inferioribus laudum & eucharistiæ sacrificia deo in ecclesia offerunt. *Adorantes*, cæterum vulgus fidelium: bene autem hæc metiri Ioannes iubetur. i. dei verbum & sacra mysteria pro cuiusque captu aperire: non passim omnia sunt communicanda: nam & Paulus cum dixisset 1. Cor. 2. Sapientiam loquimur inter perfectos: capite 3. subdit, Tanquam paruulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam: nondum enim poteratis, sed ne nunc quidem potestis. & ad Hebræos 6. Perfectorum est solidus cibus, id est, perfecta altiorum mysteriorum intelligentia: eorum qui per ipsa consuetudine exercitatos habeant sensus ad discretionem boni ac mali. vnde miror quid in mentem hac ætate venerit novarum doctrinarum studiosis, vt vniversa sacrarum literarum volumina in vernaculam linguam verti tantopere contendant, quum ad lectionem Geneseos non admitterentur olim Hebræis qui triginta annos nondum attigissent: & multa sint in scripturis sanctis quæ si in linguam vernaculam versa passim omnibus proponuntur legenda, multorum errorum tum in doctrina, tum in moribus generandorum causam præbeant. Nonne enim futurum est vt ex Ecclesiaste & Canticis ad literam malè intellectis plerique offendatur? quid quoddam Nouatum, hominè alioqui peritum & in scripturis exercitatum, neque moribus adeo corruptis, sic epistola ad Hebræos offendit malè intellecta, vt negauerit semel in peccatū post baptismum prolapsos ad penitentiam recipiendos: nimirum quum legeret in ea capite 6. Impossibile est eos qui semel sunt illuminati & prolapsi sunt, rursus renouari ad penitentiam: & cap. 10. Voluntariè enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia: quorum locorum interpretationè in nostris scholiis inuenies. Quod si vir alioqui eruditus & scripturarum peritus sanctarum tantum scedè & grauitè lapsus est: quis sperdere sibi audeat, fabros, cæcrones, mulierculas, pueros, nequaquam

cx

ex scripturis offensum iri malè intellectis, suoque in diomate veris: præsertim quum nullam sacrarum literarum expositionem admittant, neque admittentes recipiant nostræ tempestatis hæretici, nudamque vellint apprehendi scripturarum literam? quis, inquam & eos securos reddat, & nos suæ securitatis certos faciat, præsertim quum dicat apostolus, Qui stat, videat ne cadat? Sed inquit, neminem suæ salutis vult esse Christus nescium: neminem sanè. At sunt quæ explicitè tenere & credere oportet: ea multos ante annos vernacula lingua edi passa est ecclesia, vt decalogi: & ecclesiæ præcepta, symbolū fidei, & similia. Vniuersorum autem biblicorum lectionem & intelligentiam qui necessariam fore ad salutem dixerit, multos indubiè viros bonos & simplices damnationis reos fecerit. Rem ergo non necessariam quum videret rex Christianissimus, & prudentissimus Parisiorum senatus graue afferre in negotio fidei errorum materiam, iuste inhiuit ne passim sacra biblia vernarent aut ederentur vernaculo sermone conuersa. Quod si coacto in Christi nomine legitimo vniuersæ ecclesiæ concilio commodum videbitur ea in vernaculam linguam transferre, per viros bonos & Christianos non sectarios, & linguarum peritos facere id poterit, adiectis in locos vnde offendi quis posset breuibus scholiis. sicutque indubiè, si è republica Christiana fuerit: alioqui non id feret spiritus sanctus ecclesiæ suæ dux & rector, sed longius ob præsentium temporum malitiam euagati eò vnde se nostra deflexit oratio, redeamus. Iussus est templū & altare & odorantes metiri Ioannes, id est, cuique fidelium pro sui ingenij captu sacrarum mysteriorum intelligentiam aperire. *Atrium autem* (inquit) *quod est foris templum eiice foras, & ne metiaris illud, quoniam datum est gentibus:* atrium quod est foris templum, hæretici sunt & Iudæi, qui se à communi ecclesiæ congregatione subtrahunt, idque de industria agnitam veritatem impugnando: eos (inquit) qui iam foris sunt, eiice foras, id est, declara abiectos ab ecclesia & reiectos, ne se aliis ad peruertendos illos immisceant: quoniam huiusmodi atrium datum est gentibus, id est, ecclesiæ rebelles habendi sunt pro ethnicis & publicanis, eos, inquit, *ne metiaris*, id est, noli eorum numero accensere, quibus prædicandum est euangeliij verbum, vnde Paulus in Actis, Iudæis prædicationem reiecit: vobis, inquit, oportebat primū loqui verbum dei, sed quoniam repellitis illud, indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes, sic idem hæreticum hominum iubet post vnam & alteram correptionem vitari.

2. E 2

2. *Et civitatem sanctam*, civitatem sanctam, ecclesiam scilicet, nō habentem maculam neque rugam *calcabunt*, id est, quantum in se erit oppriment persequendo & veritatem impugnando, gentes scilicet, id est, pagani & ethnici, quique atrijs nomine antè descripti sunt, Iudæi & hæretici, calcabunt autem mensibus 42. id est, tribus annis cum dimidiato, quanto tempore regnatum ferunt antichristum. *Et dabo duobus testibus meis*, os scilicet, & sapientiam, cui non poterunt resistere adversarij. *Et prophetabunt*, vel futura prædicantes, vel prædicantes & scripturas interpretantes: utrunque enim significat prophetare. prophetabunt autem *diebus mille ducentis sexaginta*, qui constituunt circiter annos tres cum dimidiato, quanto tempore prædicatos illos reuera asserunt: neque enim videtur aptè hic quadrare mystica expositio numeri, cum reuera antichristi temporibus venturum Helyam & prædicaturum ex Malachiæ testimonio indubiè compertum habeamus dicentis, Ecce ego mittam vobis Helyam prophetam antequam veniat dies domini, magnus & horribilis, & convertet corda patrum ad filios, & cor filiorum ad patres. prædicabunt autem *amicti saccis*, habitu enim & facto vti & verbo pœnitentiam prædicabunt. *Hi sunt due oliuæ*, oleo spiritus sancti per gratiam uncti, *Et duo candelabra in conspectu domini terra stantes*. bene candelabra dicuntur, qui hominibus per bonorum operum exempla lucent, stantes per fidei & iustitiæ rectitudinem: *Et si quis voluerit eis nocere*, inhibendo à prædicatione, *ignis exiet de ore eorum*, ignis, inquam, divini verbi qui consumpturus est adversarios, qui bene de eorum ore, id est, prædicatione exhibit, & deuorabit eos, damnatione dignos eos iudicando. bene autem de ore Helyæ ignis exire dicitur, de quo Ecclesiast. 48. scribitur, Surrexit Helyas quasi ignis, & verbum eius quasi facula ardebat. alludit autem Ioannes ad historiam Helyæ 4. Reg. 1. vbi dicitur, quia duobus quinquagenarijs ex mandato Ochoziæ eum ad mortem quærentibus, & hominem dei appellatibus: Si homo dei (inquit) ego sum, descendat ignis de cælo, & deuoret te & quinquaginta tuos, descenditque ignis de cælo, & deuoravit eum & quinquaginta qui cum eo erant Et qui voluerit eos lædere, sic oportet eum occidi, sic, id est, igne diuini verbi ab illorum ore procedenti, *Hi habent potestatem*

tem

tem claudendi cælum ne pluat diebus prophetia ipsorum, & potestatem habent super aquas conuertendi eas in sanguinem, & percutere terram omni plaga quoties voluerint. Non immorabor in explicandis mystico sensu his verbis, quum simplicior sensus ac verior mihi videatur, si ad litteram intelligas, non quòd huiusmodi potestate antichristi tempore vsi sint: sed quum futurum esset, vt duos istos testes mox Ioannes scriberet à bestia, ipso scilicet antichristo, occidendos: ne quis ex virtute ipsius antichristi, magis quam dei permissione, occisos putaret: præmisit vim illorum ac potestatem, nimirum qua præualere aduersus antichristum, imò aduersus omnem orbem possent: ij (inquit) habent potestatem claudendi cælum, &c. alludit ad id quod 3. Regum 17. scribitur, & Iacobi. 5. aperit: Helyas homo erat similis nobis passibilis, & oratione orauit, vt non plueret super terram, & non pluit annos tres & menses sex: si enim hanc habuit Helyas potestatem nondum in cælum raptus non similem habebit ad conuincendum Antichristum missus? Quod verò ait, potestatem habent super aquas conuertendi eas in sanguinem, & percutiendi terram omni plaga quoties voluerint, id Moyfi vim ostendit, qui aduersus Pharaonem similia patrauit: vnde licet hos duos testes nonnulli & bona pars Helyam & Enoch intelligant: Victorinus Helyam & Hieremiam, certè quum de aduentu vnus Helyæ scriptura tantum loquatur, de altero certi nihil habeamus: non ineptè mihi videntur sentire, qui Moysem ad fore putent, vt sicuti primi aduentus in carnem testes ad fuere Helyas & Moyfes in monte illo, ita secundi aduentus in iudicium, testes sint & præcursores: nihil enim contra hoc facit, quòd mortuus est Moyfes: sicut enim verè in euangelio suscitatus legitur, ita rursus ad prænunciandum Christi aduentum suscitabitur. porò potestas hæc vertendi aquas in sanguinem, & plaga terram percutiendi Moyfi propria, facit vt non incommode Moysem alterum ex testibus fuisse coniciamus, ita tamen vt certi nihil diffiniamus.

conspetu domini terre stantes. Et si quis voluerit eos nocere: ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum, & si quis voluerit eos lædere: sic oportet eum occidi.

B Hi habent potestatem claudendi cælum, ne pluat diebus prophetiæ ipsorum: & potestatem habent super aquas conuertendi eas in sanguinem, & percutere terram omni plaga

potestate antichristi tempore vsi sunt: sed quum futurum esset, vt duos istos testes mox Ioannes scriberet à bestia, ipso scilicet antichristo, occidendos: ne quis ex virtute ipsius antichristi, magis quam dei permissione, occisos putaret: præmisit vim illorum ac potestatem, nimirum qua præualere aduersus antichristum, imò aduersus omnem orbem possent: ij (inquit) habent potestatem claudendi cælum,

&c. alludit ad id quod 3. Regum 17. scribitur, & Iacobi. 5. aperit: Helyas homo erat similis nobis passibilis, & oratione orauit, vt non plueret super terram, & non pluit annos tres & menses sex: si enim hanc habuit Helyas potestatem nondum in cælum raptus non similem habebit ad conuincendum Antichristum missus? Quod verò ait, potestatem habent super aquas conuertendi eas in sanguinem, & percutiendi terram omni plaga quoties voluerint, id Moyfi vim ostendit, qui aduersus Pharaonem similia patrauit: vnde licet hos duos testes nonnulli & bona pars Helyam & Enoch intelligant: Victorinus Helyam & Hieremiam, certè quum de aduentu vnus Helyæ scriptura tantum loquatur, de altero certi nihil habeamus: non ineptè mihi videntur sentire, qui Moysem ad fore putent, vt sicuti primi aduentus in carnem testes ad fuere Helyas & Moyfes in monte illo, ita secundi aduentus in iudicium, testes sint & præcursores: nihil enim contra hoc facit, quòd mortuus est Moyfes: sicut enim verè in euangelio suscitatus legitur, ita rursus ad prænunciandum Christi aduentum suscitabitur. porò potestas hæc vertendi aquas in sanguinem, & plaga terram percutiendi Moyfi propria, facit vt non incommode Moysem alterum ex testibus fuisse coniciamus, ita tamen vt certi nihil diffiniamus.

3. *Et cum finierint testimonium suum*. i. quū officium prædicandi aduentus Christi & pœnitentiæ, ad quod missi erant, compleuerint. *Bestia quæ ascendit de abyssu*. i. antichristus bestia ob bestiales mores, qui ascendit per superbiam: quia, vt Paulus testatur, extolletur supra omne quod dicitur deus: ita vt in templo dei sedeat: hæc, inquam, bestia quæ de abyssu. i. profundo iniquitatis & malitiæ ascendit, faciet aduersus eos bellum. primum disceptionibus, deinde blanditiis & illectamentis, neque vero sic vincet, demum gladio & persecutionibus pugnabit, & hoc modo cedentibus violentiæ tyrannorum fidelibus, vincet illos, & occidet eos, & corpora eorum iacebunt, &c. in plateis ciuitatis magnæ, quam Hierusalem esse constat, quod illie dominum esse dicat crucifixum, & sibi dicatur antichristus sedem habiturus & in templo dei sessurus. quam vocat spiritualem Aegyptum & Sodomam ob imitatione flagitiorum quæ olim in Sodoma & Aegypto fiebant: asserit autem futurum vt in humata eorum corpora triduum iaceant spectaculo omni nationi & genti proposita, vt tantæ crudelitatis spectaculo deterriti Christiani à fide deficiant, impij autem in errore confirmentur.

quotiescunq; voluerint. *Et cum finierint testimonium suū: bestia quæ ascendit de abyssu, faciet aduersum eos bellū: & vincet illos, & occidet eos.* Et corpora eorum iacebūt in plateis ciuitatis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma, & Aegyptus, vbi & dominus eorum crucifixus est. Et videbūt de tribubus, & populis, & linguis, & gētibus corpora eorum per tres dies, & dimidiū: & corpora eorum non sinēt poni in monumētis, & inhabitantes terram gaudebunt super illos, & iucundabuntur: & munera mittent inuicē, quoniam hi duo prophetæ cruciauerūt eos, qui habitabāt super terrā. Et post dies tres & dimidium, spiritus vitæ à deo intravit in eos: & steterūt super pedes suos, & timor magnus cecidit super eos qui viderūt eos. Et audierunt vocē magnā de cœlo dicentē eis, Ascendite huc. Et ascenderunt in cœlū in nube: & viderunt illos inimici eorum. Et in illa hora factus est tremor motus magnus: & decima pars ciuitatis cecidit. & occisa sunt in terræ motu nomina hominū septem millia, & reliqui in timorē sunt mis-

firmetur: omnesque magistrum antichristum se stantes, & inhabitantes terram. i. terrenis addicti concupiscentiis mutuo se muneribus afficiant de nece prophetarum inuicem sibi congratulantes. Quoniam ij duo propheta cruciauerunt eos qui habitabant super terram. i. terrenos homines sua ipsorum flagitia carpendo & palam faciēdo,

si, & dederunt gloriam deo cœli. *¶ Vt secundum abiit: & ecce vtertium veniet cito.* Et septimus angelus tuba cecinit: & factæ sunt voces magnæ in cœlo, dicētes: Factum est regnū huius mundi domini nostri & Christi eius, & regnabit in secula seculorum, Amen. *¶ Et vigintiquatuor seniores qui in conspectu dei sedēt in sedibus suis, ceciderunt in facies suas, & adorauerūt deū, dicentes, Gratias agimus tibi domine deus noster omnipotens quæ es, & quæ exponunt decimam partem reprobos, qui rectè contra decalogum studio egere. Et occisa inquit, sunt nomina hominum septem millia, id est, septies mille homines: reliqui timore correpti, deo gloriam dederunt ad fidem conuersi.*

4. Vt secundum abiit, in antichristi persecutione: & ecce vtertium veniet cito, vel venit in præsentem, nam græcè est *επιστασι*: quod tamē frequenter pro futuro ponitur. *Et septimus angelus tuba cecinit*. i. septimus ordo virorum bonorum & prædicatorum, qui post mortem antichristi instans iudicium futuramque bonorum & malorum remunerationem prædicabit. *Et factæ sunt voces in cœlo*. i. in ecclesia militante ac triumphante, dicentes *factum est regnū mundi dei nostri & Christi eius, & regnabit deus in secula*. quum enim antichristum spiritu oris sui Christus interfecerit, sopita & extincta antiqui hostis, quam rotam exeruerat, malitia: veterè regnum in hoc mundo vnà cum parte obtinebit Christus: neque enim ante planè regnabar, consortium imperij cum eo, imò maiorem imperij partem obtinente diabolo.

5. Et viginti quatuor seniores, &c. i. tota beatorū cohors qui sedent in

M

ateruæ

aretæ beatitudinis sedibus, ceciderunt in facies suas habitū præ-
 ferentes adorantium, & adorauerunt dicentes, *Gratias agimus,*
et c. quia accepisti virtutem tuam magnam, et regnasti. i. quia manifesta
 vi potentiaque tua, regnum victo hoste diabolo & antichristo a-
 deptus es, regemque te ostendisti & præstitisti.

6. *Et irata sunt gentes.* i. infi-
 deles ac reprobi, & adue-
 nit ira tua, in eos, & tempus
 mortuos iudicari. i. tempus in
 quo iudicium ferendum
 de mortuis, quando non
 iam penitentiæ & miseri-
 cordiæ, sed iræ & iudicij
 locus est, similiter tempus
 præmiandi bonos, pusil-
 los & magnos, id est, per-
 fectiores & imperfectio-
 res: & tempus exterminandi
 eos qui corruerunt terram, vel
 corporis sui terram, tordi-
 bus peccati maculatio vel
 aliorum etiam terram, id
 est, similes sui terrenos ho-
 mines ad similia secum fla-
 gitia illiciendo.

7. *Et apertum est templum dei in cælo.* hic omnes asserunt deuo à ca-
 pite repeti mysteria. Itaque cælum scripturam sanctā interpretā-
 tur multis sententiarū luminibus splendentem, templū in eo
 vniuersum Christi mysterium, quod incarnatione Christi apertū
 est, & eo templo aperto. i. cognito incarnationis humanæ sacra-
 mento, visa est arca veteris testamenti. i. veteris testamēti & legis
 ænigmata reuerata, quæ Christum obumbrabant, venturum. & sa-
 cta sunt fulgura miraculorum, & voces prædicationum, & terra mo-
 tus hominum, conuerforū & auerforū, & grando magna vehemen-
 tis persecutionis, persequentibus ad mortem Christianos tyran-
 nis, vel dic quod cælum est ecclesia militans, templum Christus
 est, in quo deo patri sacrificia sua offert ecclesia: hoc templum a-
 pertum, id est, Christus ipse in ecclesia manifestatus est, quando te-
 ste Paulo ad Eph. principatibus & potestatibus in cælestibus per
 ecclesiam innotuit multiformis sapiētia dei: & tunc visa arca, id est,
 apertē cognita in Christo veteris testamenti ænigmata.

1. Et signum

eras, & quæveturus es, qui accepi-
 sti virtutem tuam magnam, & te
 gnasti. 6 Et iratæ sunt gentes &
 aduenit ira tua & tēpus mortuo-
 rum iudicari, & reddere merce-
 dem seruis tuis prophetis & sanctis,
 & timentibus nomen tuum
 pusillis & magnis, & exterminā-
 di eos qui corruerunt terrā. 7 Et
 apertum est templum dei in cælo
 & visa est arca testamenti eius
 in templo eius, & facta sunt ful-
 gura, & voces, & terræ motus, &
 grando magna.

1. *Et signum magnum apparuit in cælo, mulier amicta sole.* mulier amicta
 sole ab omnibus penē exponitur sancta ecclesia, quippe quæ si-
 gnum est, quo collimare omnes fideles oportet: & bene apparet
 in cælo, quia nostra fideliumque omnium conuersatio in cælis
 esse debet, dicente Paulo ecclesiæ nomine: Nostra autem conuer-
 satio in cælis est. Et bene
 hæc mulier amicta sole di-
 citur, quæ solem iustitiæ
 Christum per fidem in
 baptismo induit, dicente
 Paulo Galat. 3. Quicun-
 que enim baptizati estis
 in Christo, Christum indu-
 distis. Et luna sub pedibus
 eius, quia terrena omnia
 quæ velut luna per defe-
 ctum quotidie decrescūt
 propter amorem Christi
 calcavit: vel vt Rupertus
 exponit, Luna hæretici
 sunt vagi & instabiles, i-
 mō nusquam penē inter
 se præ opinionum diuer-
 sitate concordēs. bene au-
 tem sub pedibus sunt ec-
 clesiæ, quia quantumcūq;
 prævalere ad tēpus videā-
 tur hæretici, præualebit ta-
 men tandem ecclesia, ne-
 que spōsam suā cui se per-
 petuo affore pmisit, Christus vinci sicut: *Et in capite eius corona stella-
 rum duodecim:* quia in capite & primordio nascentis ecclesiæ Chri-
 sti duodecim apostolorum cœtu tanquam corona ornata est: vel
 caput ecclesiæ Christus est, dicente Paulo ad Coloss. Ipse est caput
 corporis ecclesiæ, in hoc ecclesiæ capite corona erat stellarū duo-
 decim apostolorū scilicet 12. q. radicati & fundati in Christo apertē
 stellæ nūcupantur: quia teste Daniele q. ad iustitiā erudiūt multos,
 tāquā stellæ in perperuas æternitates, *Et in vtero habens, & clamabat
 parturiens: in vtero habens.* i. prægnans & grauida, Hebraismus est:
 Quom autem ipse Christus in euangelio dicat, Qui facit volun-
 tatem patris mei, hic frater, & mater, & soror est: Sancta ecclesia,
 M ij ca quæ

ARGVMENTVM CAP. 12.

Hoc capite ecclesia descriptio nomine mu-
 lieris parturiens, & draconis contra eam fi-
 lumque eius insidia continentur, deinde ipsi-
 us & filij ab eo præseruatio, postmodum Mi-
 chaelis angelorumque eius aduersus draconē
 & eius apostatus angelos pugna & victo-
 ria, eamque ob rem gratiarum per fideles a-
 ctio. Demum draconis aduersus mulierem,
 quæ ob id in desertum volauit, aduersusque o-
 mnes fideles exacerbatio.

CAPVT XII.

1. *Et signum magnum appa-
 ruit in cælo mulier amicta
 sole, & luna sub pedibus e-
 ius, & in capite eius corona stel-
 larum duodecim, & in vtero ha-
 bens: & clamabat parturiens, &*

petuo affore pmisit, Christus vinci sicut: *Et in capite eius corona stella-
 rum duodecim:* quia in capite & primordio nascentis ecclesiæ Chri-
 sti duodecim apostolorum cœtu tanquam corona ornata est: vel
 caput ecclesiæ Christus est, dicente Paulo ad Coloss. Ipse est caput
 corporis ecclesiæ, in hoc ecclesiæ capite corona erat stellarū duo-
 decim apostolorū scilicet 12. q. radicati & fundati in Christo apertē
 stellæ nūcupantur: quia teste Daniele q. ad iustitiā erudiūt multos,
 tāquā stellæ in perperuas æternitates, *Et in vtero habens, & clamabat
 parturiens: in vtero habens.* i. prægnans & grauida, Hebraismus est:
 Quom autem ipse Christus in euangelio dicat, Qui facit volun-
 tatem patris mei, hic frater, & mater, & soror est: Sancta ecclesia,
 M ij ca quæ

ea quæ æternò patri placita sunt faciendo, fœcundante eam spiritus sancti gratia Christum concipit, eiusque mater efficitur: concipit, inquam, in suis fidelibus, & vnusquisque fidelium in se, per fidem: parurit per bonam voluntatem, parit per actionem: bene autem clamat vt parturiens, *Et cruciatur vt pariat, ac de filiis mundi & diaboli, filios dei efficit, Christum in eis pariens: nec temerè dictū est, quòd cruciatur: quum scriptum sit, Omnes qui pie volunt vivere in Christo (hoc est enim Christum parere) persecutionem patientur: & hoc nouissimum, parturire est. Si enim Paulus ille viuum ecclesiæ membrum parturire se testetur ad Galath. dicens: Filioli mei quos iterum parturio, donec formetur in vobis Christus, quanto magis pia mater ecclesiæ parturiens, per assiduas orationes & prædicationes, eruciatur continuis vigiliis & ieiuniis, vt Christum in fidelibus suis pariat?*

2. *Et visum est aliud signum in celo, id est, ecclesiæ, bene aliud est, quia longè diuersum à priore. Et ecce draco magnus, diabolus scilicet, draco per ferociam magnus, per superbiam & potestatem: ipse est enim rex super omnes filios superbiam: & teste Iob, non est potestas super terram quæ comparetur ei: hic draco erat rufus, id est, crudelitate sua qua in primitiua ecclesiæ martyres affecit, sanguinolentus, habens capita septem, id est, septem peccata capitalia, qui sunt septem spiritus nequam, contrarij septem donis spiritus sancti. Et in capitibus eius septem diademata, id est, de singulis capitalibus & mortifetis septem peccatis aduersus eos quos superat victoriam: ipse est enim princeps mundi huius, & rex super omnes filios superbiam: de superatis per septem capitalia peccata, mortalibus, septem victoriæ coronas & diademata gestans. Et cauda eius trahebat tertiam partem stellarum cæli: quos enim non valet per apertam seuitiam, per occultam fraudulentiam quæ cauda designatur, perimit: stellas autem cæli, fideles voco: qui fide ac bonis operibus lucent in ecclesiæ. Alij per tertiam partem stellarum, tertiam angelorum partem quos secum Lucifer abduxit, accipiunt: sed de primis intelligere. Et misit eos in terram, dum terrenis eos concupiscentiis & delectationibus tenet incensos.*

3. *Et draco-*

3. *Et draco stetit ante mulierem quæ erat paritura, vt cum peperisset, filium eius deuoraret.* diabolus enim ecclesiæ, Christum per fidem fructumque bonorum operum in fidelibus & fideles in Christo parere cupientem, instanter impugnat: imò Christum quem illa in cordibus fidelium parit, quod ad electos attinet, deuorare cupit, illum

per peccati suggestionē, in cordibus eorum recēs natum extinguendo, *Et peperit filium masculinum, ipsum videlicet in cordibus fidelium, Christum: bene masculinum & virilem, non mollem, quippe qui gentes & omnes impios in virga ferrea austeri scilicet dānationis iudicio regget. Alij per masculinum filium, cæterum fidelium intelligunt, qui quum animi robore fideique fiducia valeant, gentes & impios in virga regent ferrea, id est, vitæ austeritate & disciplina, quam præ se ferunt ad se imitandum allicient, & tanquam cogent. Et raptus est filius eius ad deum & thronum eius.* Christus enim is quem in nobis parit ecclesiæ, raptus est ad deum & thronum eius in ascensione, vnde matrem & sponsam aduersus draconis seuitiam & malitiam reuatur: ipse quoque fidelium cæterus ecclesiæ filius, raptus est ad deum & thronum eius, quando aduersus draconis insultus & insidias mente in deum tanquam propitium patrem fertur, & gratiam roburque impetraturus ad thronum fugit gratiæ & gloriæ ipsius.

4. *Et factum est præliū magnū in celo. i. ecclesiæ, Michaël & angeli eius præliabantur cū dracone, non enim sanctorū modò prædicationū & euāgeliorū documēta, sed & angelorū suffragia aduersus inimicos habet ecclesiæ: pliantibus inter se Michaële & dracone: illo, vt ecclesiā iuuet: isto, vt pdat: illo, salubria suggerēdo: isto, noxia cōsulēdo: angeli autē Michaëlis nō modò ministratorij: spiritus angeli-*

gelici intelliguntur, sed & viri boni q̄ angeli in cohortādis fidelibus adiunāt, sicut & dæmonum angeli, similes sunt ipsi, homines peruersi. Sunt qui prælium hoc de Michaelē & lucifero intelligūt ab initio creationis ipsorū initū. *Et non preualuerunt draco & angeli eius*: quia utcumque venentur à dæmonibus & reprobis electi: tantem tamen preualent, neque hæreticorum impiorūve colluctationibus vnquam succumbit ecclesia, supra firmam petram fundata. *Et non est inuentus locus eorum in celo*. i. in ecclesia, in iis scilicet quorum cōuersatio in cælis est, impletibus illud Pauli ad Ephē. 4. Nolite locū dare diabolo. *Et proiectus est draco ille magnus*: diabolus scilicet, draco magnus, per ferociam & superbiam. *Serpens propter calliditatem, antiquus propter vetustatem peccandi consuetudinē*, vel quia ab initio, serpentis facie mulierē seduxit. *qui vocatur diabolus*. i. calūniator. *Et iacobus* nempē calumniari significat, & *Sathanas*. i. aduersarius, bonis omnibus aduersans: is inquam cum angelis suis apostaticis de celo *proiectus est in terrā*. i. de fidelium cordibus, in quibus tanquam Deus in celo habitat, proiectus est & abire permixtus in terrena reproborum corda. *5. Et audiui vocem magnam in celo*. i. in ecclesia militante ac triumphante, dicentem: *Nunc facta est salus*, per remissionem peccatorum & *virtus*, id est, robur bene operandi ac diabolo resistendi: & *regnum Dei nostri*: quom enim defecit regnare peccatum in nostro mortali corpore: regnum in eo Deus & Christus obtinebunt, quom scilicet totos nos illis obedientes exhibebimus. & facta est *potestas Christi eius*, id est, piecto dracone manifestata vis & potestas Christi: quæ nō ante te totam exeret quā percepto antichristo regnū diaboli pessunderit totum: de cuius euerfione prophetans Ioānes ait, quia proiectus est accusator fratrum nostrorum, qui die ac nocte, id est, incessanter, accusabat illos ante cōspectū dei nostri, *6. Et ipsi viderunt illum non vi sua, sed per sanguinem agni*. i. per fidem ac meritū pāssionis Christi: ipse est enim verus agnus q̄ abstulit peccata

peccata mundi. *Et per verbum testimonij sui*, id est, per apertam fidei de Christo confessionem. *Et non dilexerunt animas suas vsque ad mortem*, id est, nequaquam concupiscentias suas ac libidines proprias sectati sunt, adeo vt mortem peccati incurrerent audientes dicto Christi. *Qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam*

sui, & non dilexerunt animas suas vsque ad mortē. propterea lætāmini cæli, & qui habitatis in eis. *Væ terræ & mari*, quia descendit diabolus ad vos habens iram magnā, sciens quod modicum tēpus habet. *Et postquā vidit draco q̄ proiectus esset in terrā: persecutus est mulierē quæ peperit masculum & datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in desertum in locū suum, vbi alitur per*

custodit eam: vel intellige, quod vsque ad mortē non dilexerunt animas suas. i. quod vitæ ppriæ pro Christo non perpererunt: sed ad mortem vsque exposuerunt: nam animam pro vita frequenter scriptura sumit. *Propterea lætāmini cæli*, id est, ecclesia triumphans & ecclesia militans, & *qui habitatis in eis*, siue iusti & pii in militante, lætāmini inquam de proiectione diaboli & angelorum eius: contra autem,

Væ terræ ac mari, quia descendit diabolus ad vos. *Terræ*, id est, iis quorum obstinata est & fixa vt terra malitia: & *mari*, id est, iis animum vagum, inquietum, & instabilem habent, ac diuersis fluctuantē vitis aut hæresum doctrinis: *væ vobis inquam, quia descendit diabolus ad vos*, nā expulsus ab electis, atrocius in cæteros sēuit diabolus *Haerensam magnā, sciēs quod modicum tempus habet*, id est, tanto magis indignatus, quanto breuiorem esse nouit ad eos tētandos & male afficiendos, iuxque perfidix exercendas artes, hominum vitam. *Et postquam vidit draco quod proiectus esset in terram, persecutus est mulierem, quæ peperit masculum*, quanto enim fortius ab ecclesia fideliumque cordibus diabolus eiicitur, tanto eos acrius persequitur: sed non defunt eis aduersus illum auxilia. vnde subdit: *Et datæ sunt mulieri duæ alæ aquilæ magnæ*, id est, duo testamenta, vetus scilicet ac nouum, quibus ipsa se per contemplationem subleuat: quæ duo testamenta aquilæ magnæ alæ dicuntur, quia vt aquila sublimius volat cæteris animantibus, ita scriptura sancta fidelium mentes in cælum calcatis terrenis ac sub se longē relictis eleuat. *datæ ergo sunt illi duæ alæ vt volaret in desertum locum*, id est, solitudinis & contemplationis locum, & procul à turba seculi

M iij. carnalium.

carنالiumque hominū. Vbi, id est, in qua solitudine alitur doctrina Christi per tempora & tempora & dimidium temporis. i. per tres annos cum dimidio quantum temporis prædicauit Christus.

7. Et misit serpens ex ore suo post mulierem, id est, suggestione sua aduersus ecclesiam concitauit, aquam tanquam flumen, id est, flumina & gurgites persecutionum: aquise enim persecutiones significari, inter mille locos, docet locus P sal. Saluum me fac Deus quoniā intrauerunt aquæ vsque ad animam meam. misit ergo aquam post mulierem tanquam flumen, ut faceret eam trahi à flumine, id est, ut per multam perfectionem à fide cogeret deficere: sed adfuit terra mulierem, terra inquam, uiuentium ipsi scilicet pij ac fideles nunquam æterna morte morituri, & instar terræ fide firmi ac solidi, aperuit enim terra os suum, id est, persecutionis tempore clamauerunt instante & iugitatione fideles ad dominum ut ecclesiæ suæ adesset. Et absorbit flumen quod misit draco de ore suo, absorbit inquam siue terra, siue mulier, utrocunque enim referri potest, flumen. i. persecutionum gurgites, quando vim persecutionum fortiter ferendo & durando, ecclesiæ fideles deuorant, ne minimo quidem gradu inde à fidei constantia prolapsi: imò amplius confirmati. Et iratus est draco in mulierem, id est, ecclesiam, quod expugnare non posset ob perfectorum firmam solidamque constantiam, & in aduersis patientiam. Et abiit facere prælium cum reliquis de semine eius, id est, cum martyribus, semen tamen sunt ecclesiæ: quia custodiunt mandata dei, per bonorum executionem operum: & habent testimonium Iesu Christi, fidem scilicet ipsam, quia neutrum sine altero prodest. Et stetit super arenam maris, id est, in hominibus vanis, leuibus & infructuosis conquisiuit, principatumque obtinuit.

Expositio

Expositio capituli de virgine Maria.

Attenu de hoc capite: quoniam verò & Rupertus, & græca scholia ipsum etiam de virgine & matre Maria explicant, nos ad eorum imitationem paucis de eadem ex scripturarum collatione explicemus. Signum apparuit in cælo. Signum inquam hoc Maria virgo, de quo olim Esaias cap. 7. Propterea dabit vobis dominus ipse signum, Ecce virgo concipiet & pariet filium. Et recte apparuisse in cælo signum hoc dicitur, quod tum animi tum corporis insigni puritate longe aliena esset à terrenis mulieribus virgo. Mulier itaque amicta sole, ipsa virgo fuit, quæ tota solem iustitiæ Christum induta fuit: si enim quotquot baptizati sumus in Christo, Christum induimus, quanto magis ipsa creaturarum omnium excellentissima mater? Et luna sub pedibus eius, quippe vaga & instabilis ut luna terrena hæc omnia, cælestis facta virgo calcavit. Et in capite eius corona stellarum. 12. quia Christo qui non modo virginis sed, teste Paulo ad Ephesios, capiti omnium ecclesiarum fuit. 12. apostolorum cæcus tanquam corona in circuitu semper adhasit. Et in utero habens, & clamabat parturiens, & cruciatur ut pariat, in utero habens. i. impregnata à spiritu sancto, est enim Hebraismus: clamabat autem & cruciatur ut pareret, id est, anxia erat & sollicita quomodo pareret: quia (ut inquit græca scholia) verebatur ac suspicabatur ne forte eam sponsus adulterij postularet nullo virili semine impregnata. Draco autem visus in cælo qui secum tertiam stellarum partem traxit, lucifer intelligitur: qui secum tertiam & magnam angelorum partem de cælo in terram traxit & abduxit, quando inde à Michaelæ abiectus est quod, nunc quum taceat, paulo post explicabit. Et draco stetit ante mulierem quæ paritura erat: ut quum peperisset, filium eius deuoraret, neque enim ignorabat ex prophetis veterator ille diabolus nasciturum ex virgine filium, per quem eversum iri principatus sui oportebat imperium: itaque postquam eam sensit, nullo viri semine grauidam: nullum non mouit lapidem, ut statim natum Christum extingueret & deuoraret, quod mox à puero nato per infantidam Herodem facere molitus est. Et peperit mulier filium masculum. Maria scilicet Christum, virilem ac fortem, de quo Esaias: Et vocabitur nomen eius admirabilis, Deus fortis. Qui rectorus erat omnes gentes in virga ferrea, id est, iudicij austeritate, iuxta quod illi in psalms à patre dicitur, Reges eos in virga ferrea. Quum autem recens natum Christum per Herodem moliretur extingueri draco diabolus, Raptus est filius eius ad Deum & thronum eius, id est, ablatu est à furore Herodis, & in turissimum dimine providentiæ & custodia locum receptus: sic enim dei thronum græca scholia explicant. Raptus est autem & ablatu ab Herodis ira: quando admonitus in somnis Ioseph audiuit, Surge & accipe puerum & matrem eius:

Et fuge in Aegyptum scilicet desertum, vbi habebat locum paratum à Deo, qui enim mittebat deus, indubie locū illis vbi habitarent parauerunt, licet de hoc nihil in scripturis sanctis caueatur vt ibi palcat eum diebus mille ducentis 60, id est, tribus fere annis cū dimidio: tantū enim temporis aiunt greca scholia fluxisse à recessu Mariae in Aegyptum vsque ad mortem Herodi: & ex historicarum collatione conicitur. Prelium autem magnum in caelo factum, id est, cum Michaela ecclesie protectore, & dracone, similiter & proiectio ipsius draconis intelligi potest facta fuisse in ipso incarnationis Christi articulo: nato enim Christo, imperium diaboli eneruatum est, & virtus eius contrita: de quo gloriari & latari fideles iubentur. Et quum vidisset draco se per virginis partum deiectum & in terram proiectum, Persecutus est mulierem quae peperit masculum. hic greca scholia repetitionem esse dicunt eorum quae paulo ante recitauerat Ioannes: est enim frequens ecclesiasticis scriptoribus eadem repetere: persecutus est autem mulierem in filio suo, dum eum (vbi nuper diximus) per Herodem ad mortem petiit. Sed datae sunt mulieri duae alae, vt à facie serpentis in desertum volaret. Duas alas greca scholia duas monitiones explicant: priorem, quando admoniti in somnis Magi reuersi sunt per aliam viam in regionem suam: Alteram, quando admonitus in somnis Ioseph audiuit ab angelo: Accipe puerū & matrem eius: & fuge in Aegyptum: his admonitionibus tanquam alis innixa duabus volauit in desertū Aegypti: hinc secessitque, in locum sibi illi à deo preparatum, vbi alita est & diuina providentia pasta, per tempus & tempora & dimidium temporis, id est, tres annos cum dimidio, tot enim anni aut circiter fluxere à necē infantium & fuga Christi vsque ad mortem Herodis. Vbi autem nihil se per Herodem profecisse serpentis intellexit. Misit ex ore suo aquam tanquam flumen post mulierem, vt faceret eam attrahi à flumine, aquarum nomine persecutiones & afflictiones intelligi docuimus, ex loco Psal. Saluum me fac Deus, quoniam intraverunt aquae vsque ad animam meam: Verba enim sunt filij ad partem in cruce clamantis. Videns ergo frustra tentatam sibi viam per Herodem diabolus, ex ore suo, i suggestionē suā per Iudaeos, scribas, & Phariseos afflictionū & tribulationum gurgites mulieris i immisit. ex afflictionibus filij in se redun dantes, quibus enim putas dolorum vorticibus pulsatam fuisse pendente filio piā matrem: certe veram agnouit pij illius sensus prophetiam, Et tuam ipsius animam doloris pertransibit gladius. Hoc ergo dolorum flumen mulieri diabolus illisit, vt faceret eam attrahi à flumine, id est, vt hoc dolorū flumine illam obrueret: Sed adiunxit terra mulierem, quomodo autem adiuuereit, subdit: Et terra aperuit os suum, quando in monumento Christi recepit: Et absorbit flumen quod milit draco de ore suo. flumen enim dolorum quod ex innumeris Christi persecutionibus, quotidie Mariam angebat, misso in terram Christi corpore absorptum est, quia cessantibus à Iudaeorum inuidia, Christi persecutionibus cessauit & mulieris dolor. Et iratus est draco in mulierem

mulierem, quod proualere aduersus eam & filium eius non posset. Et abiit facere praelium eum reliquis de semine eius. i. cum ceteris fidelibus, qui semen sunt Christi, quia fratres Christi per adoptionem: quum enim aduersus Christum non proualeret, aduersus eos qui deo mandata custodiunt, & testi monium Iesu Christi habent, id est, eum confitentur, praelium inuit, communi humani generis perniciēs. Et actenus lector quatenus Graecis scholis adiuti conuicere etiam per nos ipsi potuimus, quā proximē ad litteram & scripturarum consonantiam fieri potuit, de virgine matre dixerimus, si quis apertior & concinua magis affaret, libenter accepturi.

ARGUMENTVM CAP. 13.

¶ Nomine bestiae, antichristi ceterorumque eius & diaboli sacellum habitus describitur, eorumque blasphemia, & impietas, & pugna aduersus sanctos: deinde specialiter antichristi satellites & predicatores manifestantur, cum potestate etiam insolita miracula facienda. vnde ad simulacri bestiae adorationem, & eius characterem gestandum penē omnes compellunt.

CAPVT XIII.

E^IT vidi de mari bestiam ascendentem habentem capita septem, & cornua decem, & super cornua eius, decem diademata, & super capita eius nomina blasphemiae. Et bestia, quam vidi, similis erat pardo, & pedes eius sicut pedes ursi, & os

I. Et vidi bestiam ascendentem de mari, Bestia ista antichristus est, & eo principe reproborum cœtus, bestiarum more degens: qui de mari ascendit, quando de seculo hoc nequam & vitiorum profunda abyssu in superbiam & ferociam se erigit: quae bestia habebat capita septem sicut & draco, id est, septenarium vitiorum capitalium: imò quia septenarius numerus perfectus est, vitiorum omnium vniuersitatem: & cornua decem, id est, decem sub se reges & acies rectā contra decalogum agentes. Et super capita bestiae nomina blasphemiae, quia non modo antichristus ipse sed omnes etiam illius principes satellites aduersus deū & Christum eius blasphemate non verebuntur. Et bestia quam vidi erat

vidi, erat similia pardo, ob peruerforū morum varietatē. Et pedes eius fuerunt vrsi, per sanctorum conculcationem: vrsis enim vis est in pedibus calcandi, & os eius vt leonis, per apertam in dilaniandis sanctis ferociam, vis enim leonis in ore est & rictu. Et dedit illi draco virtutem suam, quia nō antichristo modo, sed ministris suis omnib' vim nocendi tribuit diabolo. Et

dedit etiā illi potestatem suā, Græci addunt, καὶ δέδωκεν αὐτῷ, id est, sedem suam. Sedit enim in sede draconis antichristus, quia sicut & ille voluit esse similis altissimi: ita teste Paulo ex-

rollet se iste supra omne quod dicitur deus, ita vt in templo dei sedeat. Et vidi vnum de capitibus eius quasi occisum in morte. Capita diaboli omnes reprobī sunt, sed vnum ac præcipuum caput ipsius antichristus erit, quod vidit Ioannes quasi occisum, finget enim se mortuum, vt simulata resurrectione fidelibus imponat, vnde subdit, Et plaga mortis eius curata est: plaga quidem non vera sed apparens, finget enim se mortuum & occisum quemadmodum occisus est Christus, vt simulata resurrectione Christum se mentiat.

2. Et admirata est vniuersa terra post bestiam. i. vniuersi terreni & luxurix dediti homines: ad eō autem, vt draconem & bestiam adorauerint, putantes neminem ei posse resistere. Et datum est ei os loquens magna, i. fastosa, & superba, & blasphemias: nam deo & Iesu maledicet. Et data est ei, id est, permittitur potestas facere, quidlibet mensis 42. i. annos tres cum dimidio, quanto tempore regnaturus fertur antichristus. Et aperuit os suum in blasphemias ad deum. i. non nisi blasphemias apertum os habuit, vt blasphemaret nomen eius. i. nomen vel fidē quia mundo innotescit & tabernaculum eius. i. ecclesiam militantē, quæ hic adhuc peregrinatur ad dominū: & eos qui habitant in cælis, id est, apostolos ac martyres, cæterōsque beatos: seductores eos & impoſtores appellando. Et datum est ei. i. à deo permittitum, facere bellum cum sanctis. i. contra sanctos & vincere eos: quos enim blanditiis aut suasionibus & disputationibus ad se allicere nō poterit, vt armorū & afflictionum adducere nitetur. Et qui duob' modis non præualuit, tertio præualebit: vincet enim occidendo, sed non pervertendo: nulla autem erit gens aut natio ab ei' impetu secuta: data est enim illi potestas in omnem tribum & nationem. Et adorauerunt eum omnes qui habitabant terram. i. terreni homines, de iis enim in

telligi

telligi docet locus sequens: Quorum nomina non sunt scripta in libro v̄ta. Qui qui occisus est ab origine mundi, id est, qui non sunt scripti in libro æternæ præscientiæ & prædestinationis qui est liber agni, qui antea dictus est sigillatus quia ante iudicium non cōstabit qui prædestinati fuerint & qui reprobi: quidam sic ordinant lectionē,

ta est vniuersa terra post bestiam. Et adorauerūt draconē qui dedit potestatem bestix, & adorauerūt bestiam, dicētes: quis similis bestix? & quis poterit pugnare cū ea? Et datū est ei os loquēs magna & blasphemias: & data est ei potestas facere mēses quadraginta duos. Et aperuit os suū in blasphemias ad deum blasphemare nomē ei', & tabernaculū ei', & eos qui in cælo habitāt. Et est datū illi bellū facere cū sanctis: & vincere eos. Et data est illi potestas in omnē tribū, & populum, & linguam, & gentem: & adorauerūt eam omnes qui inhabitabant terrā, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ agni, qui occisus est ab origine mundi. Si quis habet aurē, audiat. Qui in captiuitatē duxerit, in captiuitatem vadet: qui in gladio occiderit, oportet eum gladio occidi. Hic est palea fore vt in electos bellaret, & eos vinceret Antichristus, & opprimeret: ne desperandi occasio fidelibus daretur, consolationem subdit, dicens: Si quis habet aurē audiat: qui in captiuitatem duxerit in captiuitatem vadet. futurum est enim vt quosdam exilio mulctet Antichristus & ad seducendum, captiuos teneat: sed qui captiuos fideles tenuerit, ipse in tenebras exteriores captiuus ibit. Et qui gladio occiderit, oportet eum gladio occidi: qui enim gladio cor-

porali

porali innocētes occideret, vt facturus est Antichrist⁹, vel corpora li occideret, vel spirituali vti Antichrist⁹, quē spirito oris sui Christi interficiet. *Et hic est patientia & fides sanctorū.* i. in hoc patientiam habere debent, & fidē credentes: quia scilicet si nullum malum impunitum, nullum etiam bonum, futurum est irremuneratum.

3. *Et vide aliam bestiam ascendētem de terra:* altera bestia falsorū Antichristi prädicatorū caterua est, quæ de terra ascendit, quia de terrenis suis concupiscentiis vnde terrenam suam fragilitatem agnoscentem humiliori oportebat, in altum superbiæ & singularitatis licet occultæ & per hypocrisis se erigit. *Et habebat cornua duo similia agni,* duo cornua agni, duo sunt scripturæ testamenta, quæ agnum Christum, & nasciturum prädicunt, & natum proferunt: bene autem dicitur non quod duo cornua agni sed similia agni cornibus habet hæc bestia: simulatam enim tantum agni Christi probitatem præferunt, licet impietatem suā, duobus cornibus ipsius, vtriusq; scilicet testamēti auctoritate veri frustra cōtendunt. Hæc autē bestia loquebatur sicut draco, blasphema & impia: & potestate eadem vsa est quæ & bestia coram ipsa, ficta enim miracula quæ per Antichristum faciet diabolus, per Antichristi ministros & prädicatores etiam facturus est: tanta enim facturi sunt ficta miracula vt habitātes in terra, i. terrenos homines cogant adorare primam bestiam Antichristum scilicet, cuius curata est plaga mortis apparenter, quando se floriet à morte resurgere, quinimò educto cœlitus igne, & patris in cōspectu bestia miraculis, coget eos facere imaginē bestia, cui spiritū vitæ dabunt & loquelam, apparēter quidē, loquēte per eam atq; illam mouente diabolo: quin edictum faciet, vt qui eam imaginē

vt quicunque non adorauerint non

tiētia & fides sanctorū. 3. Et videliā bestia ascendēte de terra: & habebat cornua duo similia agni, & loq̄batur sicut draco. Et potestate prioris bestia onē faciebat ī cōspectū ei⁹: & fecit terrā & habitātes in ea, adorare bestia primā cui⁹ curata est plaga mortis. Et fecit signa magna, vt etiā ignem faceret de cœlo descendere ī terrā ī cōspectu hominū. Et seduxit habitātes ī terra, ppter signa quæ data sunt illi facere ī cōspectu bestia, dicēs habitātib; in terra, vt faciant imaginē bestia, quæ habet plagā gladij, & vixit. Et datū est illi vt loquatur imagini bestia: & faciet, vt quicunque non adorauerint

nō adorauerint, occidātur: hæc omnia quia corporaliter futura dicunt, nō morabor in mystica expositione. Victorinus ait, aurē Antichristi imaginem in tēplo Ierosolymis vt adoretur, collocaudam.

4. *Et faciat omnes pusillos, &c.* quemadmodū Christiani Christi characterē crucē ipsam gestamus, sic oēs planē in dextra manu aut frōte Antichristi notam aliquam insignem vnde se Antichristianos appellent gestare cogent, interdicens ne quispiā emere possit aut vendere qui non eū characterē aut bestia nomen, aut numerum nominis bestia habuerit, id est, qui non dederit nomen in nomen ipsius, aut non accenscatur inter eius satellites. *Hic est sapientia, qui habet intellectum computet numerum bestia.* numerus enim hominis est: & numerus eius sexenti sexaginta sex.

ARGUMENTVM CAP. 14.

Agni & virginis castus agnum collaudā tu hoc capite descriptio habetur, dein angeli predicatio ad deum adorandum cohortans, & instans iudicium proclamans: postmodū per alterum angelum spiritualis Babylonis eversio, & per tertium angelum eorū qui bestiam adorauerunt damnatio, & mortuorum in domino quies, dein de iudicij per angelum in falce metentis & vindemiantis executio.

CAP. XIII.

ET vidi, & ecce agnus stabat supra montem Sion, & cum eo centum quadragintaquatuor millia habētes nomen

si quando plus erit ocij, & nos in eos aliquot horas collocahim⁹. *1. Et vidi, spūali visione.* Et ecce agnus Christus propter vitæ puritatem & innocētiam stabat paratus ad auxiliādū: *Supra montē Sion.* i. ecclesiā cui præsidebat. Quid enim Sion (quæ speculās interpretatur) aliud significat,

te Antichristi notam aliquam insignem vnde se Antichristianos appellent gestare cogent, interdicens ne quispiā emere possit aut vendere qui non eū characterē aut bestia nomen, aut numerum nominis bestia habuerit, id est, qui non dederit nomen in nomen ipsius, aut non accenscatur inter eius satellites. *Hic est sapientia, qui habet intellectum computet numerum bestia.* numerus enim hominis est. quasi diceret: nominari potest, hominis enim numerus est non dei, cuius sapientia non est numerus, quam ille se deum mentiat. *Et numerus eius, 666.* ego sanē qui sit iste numerus planē me ignorare fateor, & nec dum ea donatum sapientia quæ reperire id possit, multi hic Græca nomina singuorū Antichristo apta, quorum literæ dictum numerum faciunt, ego me hic torquere nolo ad alia properans,

gnificat, quā triūphantem illam ecclesiam, quæ iam reuelata facie domini gloriam speculari: *Et cum eo centum quadraginta quatuor millia*, est autem numerus definitus pro indefinito. *Et abentes nomen eius & nomen patris eius scriptum in frontibus suis*. i. fidē & charitatē quam filij & hæredes dei, cohæredes autem & fratres Christi dicuntur, palā & intrepidē præferentes: hoc enim significat & in frontibus: hic autem ex literæ sequentis contextu non vniuersus beatorum cœtus, sed eorum qui vñā cum reliquis virtutibus virginitate insignes fuerant describitur. *Et audiui vocem de cælo*, in visione enim audiebat, sicut orū laudes, & quas deo agebāt gratiarū actiones: vocē autē audisse se dicit. *Et quæ aquarum multarū*, quia aquarū nomine populi nō nunquā intelligūtur, quidā interpretatur itaquā multorū populorū, mihi videtur alludere Ioānes ad impetū multarū aquarū cum rupi aut saxo illidunt, tūc enim sonū edūt vehementem: vocem ergo aquarū multarum, i. vocem sonorum valde, & plenam affectionum: quod etiam significans ait, & tanquam vocem tonitruui: nec sonoram modo & vehementis affectionis vocem significauit, sed & suauitatis plenam, cum citharæ dorum eam cantibus comparauit.

2. *Et cantabant quasi canticum nouum*, hic & quasi, non negat veritatem rei, sed asseuerat potius, vt in euangelio Ioannis de Christo ait, *Vi dimus gloriam eius quasi vnigeniti*, id est, tanquam vnigeniti, hoc est, gloriam quam habere par est verē dei vnigeniti: *Et cantabant canticum nouum*, de nouis ac recentibus beneficiis sibi per Christum in nouo testamento adlatis: cantabant autem *ante sedem*. i. ante angelos qui sedes dei dicūtur, & *quatuor animalia*. i. quatuor euangeli-

listas,

listas & seniores. i. reliquos, Apostolos, patriarchas, & prophetas. *Et nemo poterat dicere canticum, nisi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti sunt de terra*. i. precioso sanguine agni de terrena & carnali conuersatione redempti, vt cum Paulo in carne degentes extra carnem viuerent: canticum autem quod nemo alius dicere poterat re thronum dei. ³Et vidi alterum angelum volantem per medium cœli, habentem euangelium æternum, vt euangelizaret sedentibus super terram, & super omnem gentem, & tribum, & lin-

canticum est, quo de concessa sibi virginitatis gloria deo gratias agebat: vnde subdit, *Et sunt qui cum mulieribus non sunt conquinati, virgines enim sunt*. sunt qui de virginitate animi omnium beatorum explicēt, quam integram fieri vel

per baptismum vel per pœnitentiam dicūt, mihi cum mulierum commixtionem proponat, simplicius de vera virginitate loqui viderur, vt ad eam homines inciter: de quibus ob meritum virginitatis ait. *Et sequuntur agnum*. i. Christum quocumque ierit. Si enim de ministris suis in genere ille dicit, *Siquis mihi ministrat me sequatur*, & vbi sum ego, illic & minister meus erit: rectē sequi illum dicuntur, qui virginitatis exemplo illi ministrarunt. *Et empti sunt ex hominibus*. i. de impudica hominum conuersatione redempti, vt ne vñā cum hominibus & carnalibus polluerētur, empti sunt autem tanquam primitiæ deo & agno. i. agni sanguine, vt ipsius ac dei essent tanquam primitiæ. i. præcipui fructus & deo gratiores, neque in ore eorum inuentum est mendacium. quidam græci codices habent *δολος*. i. dolus, Dionysianus codex *ψευδος*. i. mendacium.

3. *Et vidi alterum angelū*, siue angelū simpliciter, nā Dionysianus codex non habet *αγγελος*. i. aliū, neque de quoquam angelo adhuc hoc capite facta est mētio. Vidi ergo angelū. i. cœtū prædicatorū, *volantem per medium cœlum*. i. per mediā ecclesiā prædicationis munus celeriter & alacriter obeuntē. *Et habent euangelium æternū*, doctrinā scilicet Christi quæ ob factū lætumq; iustificationis & redēptionis nūciū mortalibus mortuis adlatū, rectē euāgeliiū dicatur, & æternū: quia non sicut olim Iudæis tēporaria, sed æterna bona pollicetur. Vidi ergo illum habentem euangelium *vt euangelizaret sedentibus in terra*. i. terram & orbem habitantibus, ne immoremur in mystica significatione, id enim sequentia verba explicant, super omnē gentem & tribum, & c. *Dicebat autem voce magna*, id est, affectione multa, & reuera apparebat Ioanni tanquam voce alta loquens &

N dicens,

dicens, *Timete dominum, & date illi honorē, &c.* quia venit dies iudicij ei⁹ siue in morte particularis cuiusq; siue vniuersalis omoiū post resurrectionē: hoc autē subdit, vt q̄ nō ducitur virtutis amore, agantur saltē iudicij timore, quos iubet adorare omniū conditorē, etiā & fontiu, vt minima queq; nostri gratia illi curę esse ostēdat.

4. *Et alius angelus secutus est dicens, inuitatis per priorem angelum ad deum adorandum & honorandū hominibus alterum proponit, qui terrenorum hominum & dei negligentium ruinam prädicit, dicens: Cecidit Babylon illa magna, quidam Græci codices addunt *in illis*, id est, ciuitas, Dionysianus non addit. Babylon autem quæ confusio interpretatur, ciuitatem diaboli & reproborum significat communionem, quæ cum se per superbiam aduersus fideles erexisset, nunc cecidisse dicitur, id est, extrincto principe suo diabolo & Antichristo vim potestatemque suam perdidisse. *Quæ à vino iræ fornicationis suæ potauit gentes*, id est, quæ impietatis & idololatriæ furore inebriata, & cum deis alienis (vero deo cui vni adherere debebat relicto) fornicata, potauit omnes gentes: quando se inuicem Babylonis illius ciues, id est, mēbra diaboli ad impietatem & idololatriam prouocauerunt.*

5. *Et tertius angelus secutus est illos dicens voce magna: Si quis adorauerit, id est, si quis quoquo pacto in illius impietate consenserit ac nomē dederit, hic bibet de vino dei, quod mixtū est mero, in calice iræ ipsius.* græc. *hab. ὑὸς τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς θύρας τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς κρητῆτος ἀγέρας, ἡ πόλις*

quam, & populū, dicēs voce magna: Timete dominū, & date illi honorē, quia venit hora iudicij eius: & adorate eū, q̄ fecit cælum & terram, mare & fontes aquarū. 4 Et alius angelus secutus est, dicēs: Cecidit cecidit Babilō illa magna: quæ à vino irę fornicationis suæ potauit oēs gētes. 5 Et tertius angelus secut⁹ est illos, dicēs voce magna: Si quis adorauerit bestiā & imaginē eius, & acceperit charactērem in frōte sua, aut in manu sua: & hic bibet de vino iræ dei, quod mixtū est mero, in calice iræ ipsius: & cruciabitur igne & sulfure in cōspectu angelorū sanctorū, & ante conspectū agni: & fumus tormentorū eorū alcēdet in secula seculorum: nec habent requiē die ac nocte, q̄ adorauerunt bestiam & imaginē eius, & si quis acceperit charactēre nominis ei⁹. Hic patiētia san-

C

19

ἡ πόλις ἡ ἁγία πόλις, id est, hic bibet de vino mero itę dei, quod sibi scilicet mixtum est, in calice iracundię ipsius: & sic ordināda lectio interpretis e⁹. hic bibet de vino iræ dei mero in calice iræ ipsius, quod quidē. vinum iræ dei mixtum est, sub, illi: non enim intelligas vinum esse mixtum mero, sed quod merum vinum iræ dei

storum est, qui custodiūt mādata dei & fidē Iesu. 6 Et audiui vocē de cælo dicētē mihi, Scribe, Beati mortui q̄ ī domino moriūtur. Amodō iā dicit sp̄ritus, vt requeſcant à laboribus suis, opera enī illorū sequūtur illos. 7 Et vidi: & ecce nubem candidam: & super nubem sedentem similit̄ filio hominis, habētē in capite suo coro-

quod temperatū aqua misericordię, illi mixtū est, id est, datum ad bibendū, miscere enim dicitur non modo qui aqua diluit, sed qui vinum fundit: iis autē verbis nil aliud vult Ioannes quā m bestiarū adoratores gratiam dei iram & vltionem manere. Et qui adorauerit bestiā *Cruciabitur igne*, vel gehennę scilicet igne, vel igne suę conscientię per-

petuō illum vrentis, aut vtroque potius: *Et sulphure*. i. fœtorum suarum libidinū, quæ tanto illi erunt fœtiores, quāto in carne videntur suauiores: cuius ignis & cruciatus fumum dicit corā Christo & angelis in seculum ascendere, quia Christo & beatis vidētibus in perpetuum torquebūtur impij: nec vlla erit illorū requies. *Hic patientia sanctorum est, qui custodiunt mandata dei & fidem Iesu*, vides non sufficere fidem nisi adiungantur & opera, & mandatorum dei obseruatio. Hic autem. i. in hoc est, sanctorum patientia, quod dū malos & impios puniri audiunt, se premiātum iri confidunt.

6. *Et audiui vocem dicentem mihi, scribe*. i. diligenter nota & attende, & tanquam annotatione dignum in libro tuo scribe, *Beati mortui qui in domino moriuntur*. i. qui in fide & confessorie Christi domini moriūtur. Græca scholia exponūt mortuos in domino, mortuos peccato & mundo, mortificationē scilicet Iesu in suo corpore circūferētes. *Amodō dicit sp̄ritus*. Græci addūt *uō*. i. sanē, hoc est, amodo sanē, vel posthac dicit, sub, fore, aut dicit. i. iubet sp̄ritus, vel sp̄ritus ille angelicus, vel sp̄ritus sanctus qui p̄ angelū reuelabat Iōā nī, dicit inquam forte vt requiescant à laboribus suis, quos Christi nomine peritulerunt. *Opera enim illorum sequuntur illos*, id est, merces per gratiam dei liberalitatem illorum promissa bonis operibus. 7. *Et vidi & ecce nubē candidā*, post enumeratā beatorū quietē, subdit malorū dānationē, asserens se vidisse nubē candidā, & similem filio

N ij

hominis.

humini. Christum scilicet aut alium similitudine Christi angelum super nubem sedentem, nubem inquam candidam: per quam nubem Christi carnem quidam intelligunt innocentiae puritate candida: mihi simpliciter videtur velle Ioannes dicere, vidisse se illum in nube venientem. sicut enim in nube eaque lucida assumptus est in caelum, vnde ascendenti nubes non obstitit quin aspectabilis videretur, & ita cum venturum quomodo erat assumptus angeli testati sunt, sic eum in nube venientem vidit Ioannes, & sedentem: quippe qui ad iudicium venire. stare enim Christus dicitur interpellans, sedere iudicans. Vidit igitur eum sedentem & habentem in capite coronam auream, per quam regia Christi dignitas & auctoritas designatur. Et in manu eius falcem acutam: per quam iudiciaria significatur potestas: potest etiam intelligi habere coronam ad praemiandum bonos, falcem ad perdendum impios.

8. Et alius angelus exiit de templo, per alium angelum angelicas inuit potestates de templo ecclesiae triumphantis exisse obuia Christo super nubem sedenti, & voce magna, id est, ardenti desiderio ad eum clamasse mitte falcem, id est, exere iudicium: falx enim iudiciariam potestatem significat: nam sicut falce omnem messor amputat segetem bonam ac malam, vna scilicet cum tritico zizania, vt post modum triticum in horreum, zizania foras mittat: ita angelorum ministerio tanquam falce omnes succidet ante generalē resurrectionem bonos & malos Christus. mitte ergo (inquit) falcem, quia venit hora vt metatur, id est, vt iudicium exeratur: quoniam aruit messis terra. Quum enim plenitudine gentium ingressa saluus erit Israel, factumque fuerit vnum ouile & vnus pastor Iudaeorum scilicet & gentium: iam aruisse terra dicitur, id est, ad perfectam bonorum maturitatem peruenisse: quia completo electorum numero nullum amplius de nouo fructum faciet. Sancti ergo angeli & beati ad consummationem suae beatitudinis studiis omnibus acceleratione iudicij expetunt: vnde ad eorum preces misit Christus falcem suam in terram, & melleuit eam per mortem omnes succidendo, & bonos purumque triticum in aeterni patris horrea collocando, malos autem & zizania in baratarum, vbi perpetuo ardeant, precipitando.

9. Et

nam auream, & in manu sua falcem acuta. 9. Et alius angelus exiit de templo clamans voce magna ad sedentem super nubem, Mitte falcem tuam & mete, quia venit hora, vt metatur, quoniam aruit messis terrae. Et misit qui sedebat super nubem falcem suam in terram: & demef

Ma.

13. 4

10.

34.

D

9. Et alius angelus, &c. mihi omnia interpretationum varietate magis aridet ea quae scripturis est conformior, vt per hunc angelum intelligamus angelorum caeterum quorum ministerio in iudicio versus est Christus. Et cum ille Matth. 13. in parabola zizaniarum testetur quod messis est consummatio seculi, menses autem sunt angeli, & quod mittet filius hominis angelos suos, & colligent de regno eius omnia scandala, & mittent in camino ignis: rectius per hunc angelum falcem habentem in manu caeterus ille angelorum videretur intelligendus, ad peragendum Christi iussu & imperio, iudicium paratus. vnde & iudiciaria falcem habere in manu dicitur, id est, paratam.

suit ea. 9. Et alius angelus exiit de templo quod est in caelo, habens & ipse falcem acuta. 10. Et alius angelus exiit de altari, qui habebat potestatem supra ignem: & clamauit voce magna ad eum qui habebat falcem acuta, dicens: Mitte falcem tuam acuta, & vindemia botros vineae terrae: quoniam maturae sunt vineae eius. Et misit angelus falcem suam acuta in terram, & vindemiauit vineam terrae, & misit in lacum irae dei magni: & calcatus est lacus extra ciuitatem, & exiit sanguis de lacu vsque ad frenos equorum per stadia mille sexcenta.

ARGUMENTVM CAP. 15.

¶ Exultatio electorum & gratiarum actio de victoria in bestiam describitur, deinde 7. angeli, septem plagas orbem perdere parati.

per terram & aërem effundetur: & clamauit ad angelum falcem habentem. Mitte falcem tuam acutam, id est, exere iudiciariam potestatem. Et vindemia botros vineae terrae. i. amputa malos & impios, qui per botros terrestres & carnalis vineae intelliguntur: electi enim botri sunt vineae dei: reprobi, botri vineae terrae: vindemia ergo vineae terrestres botros, quoniam maturae sunt vineae eius, id est, consummatæ iniquitates Amorrhæorum: maturae nepe dicuntur vineae reproborum, quando vsque ad completam malitiam & profundum malorum perueniunt. Et misit angelus falcem suam & vindemiauit vineam terrae, auferendo de terra malignos & impios. Et misit in lacum irae dei. La-

N iij cus

eus autem hic vas significat ad excipiendam vindemiam factum, quo metaphoricè infernus significatur. hoc loco, Græcum verbū *ἀνός* torcular significat: vnde subdit, & calcatus est lacus, id est, ipsi in lacu positi reprobi, calcati sunt à diabolis: calcati sunt autem extra civitatem, id est, extra ecclesiam, à cuius consortio se subduxerunt impij. *Et exiit sanguis de lacu vsque ad frenos equorum per stadia mille sexcenta.*

hyperbolica est locutio, significans immensam & propè infinitam fuisse dānatorum pœnam & vltionem. Tunc enim immensa est prælij quantumcunque asperi & immanis crudelitas, quando per stadia mille sexcenta vsque ad fræna equorum præ occisorum multitudine, sanguis ascendit.

3. *Et vidi septem angelos*, id est, angelorum vnuerſitatem: septenarij enim nomine ferè in scriptura significari solet vnuerſitas: septè ergo angelos, inquit, vidi, *habentes septè plagas nouissimas*. i. paratos omni plagarum & suppliciorū genere reprobos p̄dere: plagas autè has nouissimas vocat, vt pote nouissima ætate inferèdas, & quia post hæc nullis plagis orbem affecturus est deus, vnde & subdit: *Quoniam in illu consummata est ira dei*. per has enim plagas ablatiſ de arca mundi & ecclesiæ improbis, post vnuerſale videlicet iudicium, nulli supererunt in mundo, erga quos denuo vindicta diuina sæuiat.

2. *Et vidi tanquam, &c.* Mare istud baptismus est, quo in regenerationis lauacro immergimur: nec abste mari cōparatur, sicut enim omnes mundi sordes mare excipit & eluit, ita oēs omniū peccatorū sordes & maculas baptismus eluit, nec inde inficitur: vitreū autem dicitur, propter syncerā, purā & lucidam fidei claritatem, quæ sicut & vitrum ab impuro tangi non admittit: bene autè baptisimi mare igne mixtum dicitur, igne videlicet spiritu sancti, qui in baptismo mittitur, & ignis à Ioanne baptista dicitur Ioan. 3. de Christo loquente: ille vos baptizabit spiritu sancto & igne.

3. *Et eos qui vicerunt bestiam, &c.* Iubaudi, vidi stantes: illos inquam qui

CAPVT XV.

EIT vidi aliud signum in cælo magnum & mirabile: angelos septem, habentes plagas septè nouissimas. Quoniam in illis cōsummata est ira dei: Et vidi tāquam mare vitreū mixtū igne, & eos qui vicerunt bestiam, & imaginem eius, & numerū nominis eius stantes super mare vitreum, habentes cytharas dei: & cantātes canticū Moyſi serui dei, & canticū agni, dicentes, Magna

qui se passi non sunt à bestia vinci, vt illā colerent, aut in fidē ei⁹ nomen darent, vidi ergo, inquit, eos qui bestiam spiritualiter vicerunt, quanquam ab ea corporaliter victos & occisos, *stantes supra mare vitreum*. i. gratiæ baptismali sacramentorum quæ fidei firmiter innotuites: *habentes Cytharas dei*. Cytharas quæ fidibus constant ex

intestinis mortuorum animantiū confectis: græca scholia explicant, mortificationes membrorū quas in corpore suo fideles circumferunt. Mihi cythara nonnunquam pro gaudio & exultatione sumi videtur, vt Iob 3. Verſa est in luctum cythara mea. i. lætitia, & hoc modo sensus esset, habètes cytharas dei. i. gaudètes & exultantes in deo, *Et cantantes canticū Moyſi, & canticum agni*, id

Hi. 10. a

C

& mirabilia sunt opera tua domine de⁹ omnipotēs: iusta & veræ sunt viæ tuæ rex seculorū. Quis nō timebit te domine, & magnificabit nomē tuū? quia sol⁹ pius es, quoniā oēs gentes venient & adorabūt in cōspectu tuo, & quoniā iudicia tua manifesta sūt. Et post hæc vidi, & ecce apertū est replū tabernaculi testimonij in

est, Christi, hoc est, vtriusque noui scilicet ac veteris testamenti scripturis deum laudantes ac dicètes, *Magna & mirabilia sunt opera tua*. huius cantici facilis est intellectus. *Iusta & veræ sunt viæ tuæ rex seculorum*. i. rex æterne. Viq̄ autè dei mandata sunt ipsius per quæ vt in regnū cœlorū perueniam⁹, ingredi nos oportet. Iustæ istæ sunt dicente Dauid, iustus dominus in omnib⁹ viis suis: similiter & veræ, dicente eodē Psal. 118. Omnes viæ tuæ veritas: nihil enim nisi iustū præcipit, nil nisi verū & certum pollicetur deus. *Quis non timebit te domine?* omnes timebunt, sic Elaias: *Quis nō timebit te o rex gentiū?* vnde subdit, *Quoniam omnes gentes venient & adorabunt in conspectu tuo*. quod longè ante præuidens Dauid dicebat: Omnes gentes quascunque fecisti venient, & adorabūt corā te domine: quod indubiè tū fiet, quū in vnouile Christi plenitudo gētiū intrauerit.

4. *Quoniam iudicia tua manifesta sunt*. nequaquam de iudiciis. i. consiliis dei in se, intelligendus est locus, iis scilicet quibus alios assummit alios derelinquit: quum de eis dictum sit iudicia dei abyssus multa: sed de illo finali iudicio, quo & bonos præmiabitur, & malos damnabit, accipiendus est locus.

5. *Et post hæc vidi, & ecce apertum est templum tabernaculi testimonij in cælo*. Græca scholia tabernaculum testimonij, cœlū ipsum exponūt, vnde testimonia, leges & mādara dat dominus. hoc modo is mihi

videtur sensus esse: Quòd egresso ad iudicandum Christo, apertū est cœlum. i. omnia quę de Christo prædicta fuerunt mysteria manifestata: supererat enim ex oĩbus vt indicaturus veniret, egresso itaque ad iudicandum illo, apertum est templū cœli. i. palàm facta sunt quęcunque de illo prædicta fuerant mysteria.

6. *Et exierunt septem angeli.*

vnuerſi scilicet ipsi. Christo ad iudicium peragendum ministraturi, *habentes septem plagas.* i. omnigenę vltionum & suppliciorū armati. *vestiti lapide mudo & candido* pro lapide, interpretes legit *Alison*, quod lapidem significat: & hoc modo sensus est, quod Christum qui lapis angularis & electus dicitur, induti erant per puritatis ipsius imitationem. gręca tamē quę nūc extant constanter legunt *δύο*, vestiti scilicet lino: & commodior sensus, induti scilicet lino mudo & candido, propter virginitatis angelicę candorem & mundiciam. *Et præcincti circa pectora zonis aureis*, id est, fulgore sapientię & radiantī auro charitatis.

7 *Et vnus de quatuor animalibus*, quos superius quatuor euangelistas dixim⁹, vnus scilicet Christ⁹, à quatuor euangelistis descrip⁹. *dedit septem angelis, septem phialas aureas irę dei viuente in seculum*, id est, dedit potestatem effundendi è vasis diuinę iracundię vltiones & plagas in terram aduersus reprobos: phialas autem irę idem est quod superius vocauit calicē irę dei. *Et impletum est templum fumo*, id est, ira & indignatione ipsius dei, sicut scriptum est, ascendit fumus ab ira eius: exibat autem hic fumus à maiestate dei & virtute ipsius, hoc est, potentia ipsius, per hominum impietate ac non toleranda flagitia irritati. *Et nemo poterat introire templum.* i. cœlum ingredi, cum corpore scilicet & anima, *donec consummarentur plage.* i. donec cōsummato iudicio & extinctis penit⁹ impiis, vniversalis omniū corpore anima resurrectio fieret. Hunc locum quāquam omnes de ecclesia militante exponunt, & angelos prædicatores accipiunt: quia tamen per veros angelos peracturum se iudicium Christum

cœlo: & exierūt septem angeli, habētes septē plagas de templo, vestiti lapide mūdo & candido, & præcincti circa pectora zonis aureis. 7 Et vnū de quatuor animalib⁹, dedit septē angelis septē phialas aureas, plenas iracundię dei viuētis in secula seculorū. Et impletū est templum dei fumo à maiestate dei, & de virtute eius: & nemo poterat introire in templum, donec cōsummarentur septem plagę septem angelorum.

Christus testatus est, tum verò ob contextum sequentis capitis mihi videtur non incongruè, vt exposuimus, intelligi.

1. *Et audiui vocem magnam de templo*, id est, cœlo, dicentem septem angelis: *ite & effundite septem phialas irę dei super terram*, id est, in terrenos ac reprobos homines vltionis diuinę ministerium exercere.

ARGUMENTVM CAP. 16.

¶ *Septem angelorum, septem plage aduersus impios & Babylonem describuntur: & introm Christi aduentus in iudicium.*

CAPVT XVI.

E 1 T audiui vocem magnam de templo, dicentem septē angelis: *ite, & effundite septem phialas irę dei in terram.* Et abiit primus angelus, & effudit phialam suam in terram: & factū est vulnus sœuum & pessimum in homines qui habebant characterem bestię, & in eos qui adorauerūt bestiam & imaginē eius. 2 Et secūd⁹ angel⁹ effudit phialā suā in mare, & factus est sanguis

Gręca scholia aiunt idem esse, phialam irę dei quòd suprā Ioannes nominauit calicem irę dei. Et exiuit prior angelus: & effudit phialam, id est, irā dei in terram, terrenos scilicet homines: & factum est vulnus sœuum & pessimum. gręcè est *ἄλγος κακίον καὶ θανάσιον*, id est, vulnus prauum & noxium, quo percussī sunt adoratores bestię, & omnes qui quoquo modo cōsensum dederūt in impietatem ipsius. Terrā autem hoc loco quidam non malè intelligunt, nō reproborum vnuerſitatē, sed Iudęos, qui terrę nomine cęsentur ob firmitatē in vnus dei cultu, quū contrā, variis idolorū cultibus semper instabiles fuerint gentiles.

2. *Et secundus angelus effudit phialam in mare.* per mare gentiles intelligunt ob multiplicem variorum deorum cultum, instar maris vagos & instabiles, in quos effusa diuinę irę phiala. *Factus est sanguis tanquam mortui*: pro factus est Gręci habent *ἐγένεθη*, quòd mihi referendū videtur ad *τὴν θαλάσσαν*, id est, mare: vt sit sensus, quòd effusa in se irę diuinę phiala, mare factum est sanguis tanquam mortui, id est, niger & densus. in hoc autē hyperbolicè significat Ioannes, immensam effusionem sanguinis reprobatarum gentiū, siue ea corporaliter facta est ab exterminatore angelo, siue spiritaliter ob immensam peccatorum suorum vim damnatis illis: tantā autē asserit fuisse vltionē, vt nullū manserit animās viuū in mari.

3. *Et*

3. Et tertius angelus effudit phialam super flumina & fontes aquarum: hic plerique vltionem significari aiunt hæreticorum, quos nihil mirum flumina seu fontes vocari, quum Petrus epist. 2. cap. 2. de iis dicat. Ii sunt fontes sine aqua, & nebulae turbinibus agitatae. Mihi autem videretur non modò de hæreticis, sed in genere de vniuersis fidelium persecutoribus locus intelligendus, qui materiali gladio etiam fideles persecuti sunt. Nam si flumina & aquarum gurgites in scripturis persecutionum abundantiam significare ostendimus, quum non & persecutores significabunt? Effusa igitur iræ dei phiala in flumina & fontes aquarum. i. ecclesie persecutores. *Factus est sanguis*, græcè *ἕρως*, quod referrè potest ad aquas. quod scilicet ipsæ aquæ factæ sunt & versæ in sanguinem, siue corporaliter perimere persecutores ecclesie angelo, siue spiritualiter in æternas tenebras proiciente. De qua diuina vltione au disse se Ioannes asserit, *Angelum aquarum*. i. populorum, hoc est, angelorum multitudinem populis & singulis è populo deputatorum, gratias agentem & dicentem, Iustus es domine, &c. aquarum autem nomine populos aliquando intelligi, docet cap. sequenti Ioannes dicens, aquæ quas vidisti populi sunt: agunt autem angeli deo gratias de iustitia ipsius, qui sanguinarios illos & prophetarum interfectores nimirum Helie & Enoch ac similia, suomet sanguine potauerit, eos pessundando, sicut digni erant. i. cõmeriti. *Et audiui alterum*, angelum scilicet, græci addunt *ἢ θοῖος ἀπὸ τοῦ ἁλίου*, id est, ex altari, sub. exeuntem, nimirum iussu Christi, qui est verum altare in quo patri sua sacrificia offert ecclesia, egressum, & dicentem: Domine deus omnipotens vera & iusta iudicia tua.

4. Et quartus angelus effudit phialam suam in solem, id est, iram & vltionem

tãquam mortui: & omnis anima viuens mortua est in mari. 3 Et tertius effudit phialam suam super flumina & super fontes aquarum: & factus est sanguis. Et audiui angelum aquarum dicentem, Iustus est domine, quæ es & qui eras sanctus, qui hoc iudicasti: quia sanguinem sanctorum & prophetarum effuderunt, & sanguinem eis dedisti bibere. digni enim sunt. Et audiui alterum dicentem, Etiam domine deus omnipotens, vera & iusta iudicia tua. 4 Et quartus angelus effudit phialam suam in solem: & datus est illi estu affligere homines & igni. & estuauerunt homines estu magno, & blasphemauerunt nomen dei

habèris potestatem super has plagas, neque egerunt pœnitentiam, ut darent illi gloriam. Et quintus angelus effudit phialam suam super sedem bestie, & factum est regnum eius tenebrosum, & cõmãducauerunt linguas suas pro dolore: & blasphemauerunt deum cœli pro doloribus & vulneribus suis, & non egerunt pœnitentiam ex operibus suis. Et sextus angelus effudit phialam suam in flumem illud magnum

C

Græca scholia sedem bestie regnum antichristi exponunt, id est, satellites eius ac ministros, vnde subdit, *Et factum est regnum eius tenebrosum*, ex cœcitate illis sua perfidia & ignorantia, ne verum lumen viderent. *Et cõmãducauerunt linguas suas pro dolore*, illati scilicet sibi vlcis, vel pro inuidia, quum viderent nullis inuis, nullis afflictionibus posse se electos à fide auertere. & blasphemarunt Deum cœli pro dolore & vulneribus suis, vel vlcis. nam Græcè est *ἐκ τῶν ἰληθῶν ἐστὶν*.

6. Et sextus angelus effudit phialam in flumen magnum Euphratem. si per aquas & flumina rectè significari persecutores diximus, aptè per Euphratem flumen magnum qui Babylonem præterfuit, principes antichristi satellites, confusa Babylonis, id est, huius mundi negociis se inuoluentes intelligere possumus: in quod flumem effusa iræ diuinæ phiala, *siccavit aquas eius*, id est, cessare persecutiones fecit: principibus antichristi satellitibus vindicta dei correptionis. *Prepararetur via regibus ab ortu solis*, quia finitis persecutionibus & persecutoribus extinctis, libera erit regibus & gentibus ad deum & Christum accedendi facultas: bene autem ait prepararetur ab ortu

tionem diuinam in antichristum, qui se solem iustitiæ, id est, Christum esse mœretur, & se sua claritate mundum illuminare finget. *Et datum est ei*, id est, à deo permillum affligere homines estu & igni. i. variis persecutionum generibus fideles pro tempore credentes ac baptizatos quidem, sed non electos tamen, quia de istis dicitur, quod deficient neque pœnitentiam

agent. *Et estuauerunt homines estu magno*, id est, graui ter oppressi sunt ab antichristo, & blasphemauerunt nomen dei habentis potestatem in plagas, pro eo quod orare debebant, & has ab eo plagas deprecari, in blasphemias conuersi sunt, neque pœnitentiam egerunt aut propositum consiliumve mutarunt, ut pro blasphemia deo gloriam darent.

5. Et quintus angelus effudit phialam, id est, vltionem diuinam super sedem bestie,

ortu solis, nisi enim in cordibus eorum sol iustitiæ Christus oritur, nunquam ad eum accedent.

7. Et vidi de ore draconis, & de ore bestie, & de ore pseudo prophetæ tres spiritus immundos exire in modum ranarum. draconem, agitatore, antichristi diaboli: bestiam, antichristum ipsum: pseudopropheta, pseudoprophetarum ipsius cœterum intelligimus. quid autem per tres spiritus immundos intelligat, subdit, dicens: *Sunt enim spiritus demoniorum facientes signa*, quia ad eorum inuocationem demones signa ficta facient & miracula, sed qualia electos etiam penè moueant: nec ineptè ranis assimulantur lutulentis & loquacibus animantibus, quia eorum doctrinæ & suggestiones vanæ & in libidine semper carnisque libertatem tendentes erunt.

8. Et procedebant ad reges terræ congregare illos in prælium omnipotentis dei, id est, regibus terrenis & seculi amatoribus inspirabant ut aduersus fideles prælium inirent, ad diem magnum omnipotentis dei. quia fortè tanta fuit eorum & capitis sui antichristi superbia & dementia, ut se putarent aduersus Christum, quem venturum audierant, terrenorum regum auxilio posse resistere & præualere. Quam autem præmississet quod fidelibus terrori esse poterat, armandos scilicet contra se reges terræ, subdit vnde fiduciam illis generet, dicens: *Ecce venio sicut fur*, id est, ego autem de improviso veniam uti fur solet, & eos intercipientem nec opinantes in quo & confidere eorum, & sibi cauere admonet: ne dormientes illos & ociosos offendat dicens: *Beatus qui vigilat*, id est, sibi cautè prospicit ne fallatur, ne ab illis pseudopropheta seducatur, ab illis regibus terræ opprimatur. *Et custodis vestimenta sua ne nudus ambulet & videant turpitudinem eius*. vis scire quæ vestimenta iubet custodire? nimirum ea quæ induere nos Paulus admonet Colof. 3. Induite ergo vos sicut electi dei sancti & dilecti viscera misericordiae, benignitatis, sanctitatis, modestiæ, patientiam, & c. sanctis enim operibus Christianorum fidem oportet indui, quibus exuti, nudi, id est, dei gratia destituti apparent, &

cum

Euphratè: & siccauit aquam eius, ut prepararetur via regibus ab ortu solis. 7. Et vidi de ore draconis, & de ore bestie, & de ore pseudo prophetæ exire spiritus tres immundos in modum ranarum. Sunt enim spiritus demoniorum facientes signa, & procedebant ad reges totius terræ congregare illos in prælium ad diem magnam omnipotentis dei. Ecce venio sicut fur. Beatus qui vigilat & custodit vestimenta sua, ne

Lut.

12. a.

1. Co.

1. a.

D

nudos ambulet, & videant turpitudinem eius. 9. Et congregabit illos in locum qui vocatur Hebraicè Armageddon. 10. Et septimus angelus effudit phialam suam in aerem: & exiuit vox magna de templo à throno, dicens, Factum est. Et facta sunt fulgura, & voces, & tonitrua, & terræ motus factus est magnus qualis nunquam fuit, ex quo homines fuerunt super terram, talis terræ motus sic magnus, 11. Et facta est ciuitas magna in tres partes: & ciuitates gentium ceciderunt, Et Ba-

id est, congregabunt (prophetia enim præteritum pro futuro sumit) reges terræ in locum qui vocatur Hebraicè Armageddon, Armageddon Hiero. interpretatur montem furum, per quem non incongruè Antichristus intelligitur, quo se impii reges qui deo debitum honoris furari, & illi tribuere conabuntur recipiant: ipse autem mons furum, qui præ aliis dei honorem furabitur, sinens se coli ut deum.

cum iis exclusis sordida sint & immunda nostra omnia, tunc apparet turpido nostra.

9. Et congregabit illos. sub. Antichristus, Græci habent *συληται*, id est, & congregauerunt. refertur enim ad neutrum plurale scilicet *οὐρανοῦ* & *ἐπιγῆς*, id est, spiritus demoniorum qui congregauerunt,

id est, congregabunt (prophetia enim præteritum pro futuro sumit) reges terræ in locum qui vocatur Hebraicè Armageddon, Armageddon Hiero. interpretatur montem furum, per quem non incongruè Antichristus intelligitur, quo se impii reges qui deo debitum honoris furari, & illi tribuere conabuntur recipiant: ipse autem mons furum, qui præ aliis dei honorem furabitur, sinens se coli ut deum.

10. Et septimus angelus effudit phialam suam in aerem, id est, demones aërios, & ad tentandos homines in aëre diuersantes, quos Paulus appellat spiritualia nequitiae in caelestibus: Græca scholia simplicius exponunt, quod instante ruba septimi angeli proximè tempus iudicij, effundetur phiala diuinae indignationis in aërem, sic quod totum aërem angelus mouebit & turbabit, vnde fient fulgura, tonitrua, & terræ motus, quales non fuerunt ab initio conditi hominis, ad terrorem scilicet eorum qui supererunt, Asserit quoque Ioannes exiuisse vocem à templo & throno, id est, à maiestate iudicaturi dei, dicentem, factum est, id est, consummatum est, & iam de mundo actum.

11. Et facta est ciuitas magna in tres partes, & ciuitates gentium ceciderunt. Ciuitatem magnam, collectionem & communionem aiunt esse reproborum quæ in tres partes diuiditur, planè infideles, hæreticos, & falsos Christianos. Ciuitates gentium, collectionem quoque infidelium gentium significare dicunt. *Et Babylon magna venit in memoriam ante deum dare illi calicem vini iræ indignationis eius*, id est, venit in mentem deo potare & inebriare vino furoris sui Babylonem illam, impiorum scilicet & reproborum confusionem. Græca scholia per

lia per

lia per babylonem veterem Romam martyrum tempore significari aiunt. *Et omni insula fugit, & montes non sunt inuenti.* quidam per mōtes perfectiores ecclesie ventis persecutionū agitato, per insulas imperfectiores significari aiunt, qui fugientes ab ira venientis iudicis, à Babylone, id est, consortio impiorū se subduxerūt. Possunt & contrario modo per insulas quæ marinis fluctibus agitatur, libidinosi & carnales intelligi, per montes, elati per superbiam homines: qui super mentis conscij ab ira venientis iudicis fugere dicuntur. *Et grando magna sicut talantum,* id est, vehemens persecutio descendit in homines, propter quam deū blasphemauerunt.

1. *Et venit ad me vnus de septem angelis qui habebant septem phialas.* i. quibus data erit & permissa potestas plagis vniuersam terrā afficiendi: *locutus est mecum dicens: Veni, per attentā considerationem, Et ostendam tibi damnationē meretricis magnæ.* Babylonis scilicet, quā

omnes penē interpretantur ciuitatem diaboli, reproborum vnitatem & collectionem: quæ bene meretrix dicitur, quia relicta creatore deo & sponso Christo fornicata est cum diabolo & mundo, & spiritualiter per idololatriam, & corporaliter per lasciuiam *Quæ sedet super aquas multas,* id est, super populos multos: sic enim postea Ioannes aquas multas interpretatur: de omnibus enim populis gentibus ac nationibus, sunt huius Babylonis ciues: *cum qua fornicati sunt reges terræ,* id est, ij qui principem locum inter terrenos obtinent, & regere alios debebant deuiantes ac lapsantes erigere, quum enim regis ad exemplum totus orbis componi soleat, pro eo quodd subditis rectè viuendi exemplo esse debuerat, vitiiis illorum conformes, & ipsi à deo primi defecere, & cum diabolo ac mundo fornicati fuere: *Et inebriati sunt qui inhabitabant terram de vino prostitutionis*

bylō magnauent in memoriā ante deū, dare illi calicem vini indignationis iræ ei⁹. Et omnis insula fugit, & mōtes non sunt inuenti. Et grādo magna sicut talentū, descendit de cœlo ī homines, & blasphemauerunt deū homines propter plagam grandinis: quoniam magna facta est vehementer.

ARGUMENTVM CAP. 17.

Meretricis magna mulieris que illius fastum & Babylonis visio, earundemque expositio, hoc capite continetur: deinde agitur victoria & earum ruina.

CAP. XVII.

EIT venit vnus de septem angelis qui habebant septem phialas, & locutus

prostitutionis eius. i. qui immobiliter ac non cursim in amore terreno rum morantur. inebriati sunt ac supra modum ebriorum instar in gurgitati, de vino prostitutionis eius. i. de fornicationibus ac libidinibus ipsius tam spiritualibus, quàm corporalibus: bene autem ait *inebriati,* scilicet perinde ac ebriij pōd⁹ mali quo precipites ruūt, nequaquam prauidentes.

est mecum, dicens: Veni, & ostendam tibi damnationē meretricis magnæ quæ sedet super aquas multas, cū qua fornicati sūt reges terræ, & inebriati sunt qui inhabitabant terrā de vino prostitutionis eius. **2** Et abstulit me in spiritu in desertū. Er vidi mulierem sedentem super bestiam coccineā, plenā nominib⁹ blasphemie, habētē capita septē, & cornua decem. **3** Et mulier erat circumdata purpura & coccino, & inaurata auro & lapide pretioso, & margaritis, habēs poculū aureum in manu sua, plenū abominatione & imūditia fornicationis suæ. Et in frōte ei⁹ nomen scriptū, mysterium Babylon

2. *Et abstulit me in desertum in spiritu:* fortasse vel quod ad literam Ioannes spirituali visione tanquam in desertum quēdam locum ferri se viderit, vel in desertū & solitudinem, hoc est in remotiorem segregati à carnalibus & mundanis negotiis animi contemplationem. *Et vidi mulierem sedentem super bestiam:* Hanc mulierem non dicere eandem esse cum meretrice magna Babylone, nisi id paulo pōst Ioannes doceret, iis autem nominibus multis, reproborum collectio propter varios ac multiplices impietatis effectus, appellatur. Bestia autem super quam mulier sedet, id est, impiorum cō-

gregatio nititur, aut diabolus est aut antichristus: quam vtriusque nomine, aptē *coccineam* depinxit, id est, martyrum sanguine rubicundam & cruentatā, ac *plena nominibus blasphemie.* i. omne blasphemiarum genere aduersus deum & Christum scitentem. *habentem capita septem, & cornua decem,* quorum postea significatio dicitur.

3. *Et mulier erat circumdata purpurea & coccino,* etc. si cui visum est mysticè ista exponere, & ex variis commentariis & per se ipse fortasse poterit: mihi ad literam significari videtur, & luxu & pompa ac fastu impiorum & delicatorum huius seculi, qualem luxuosam vitam, & omne deliciarū genus quærētē vidit Ioannes hanc mulierem: omni scilicet libidinum ac luxus genere distluentem. quæ etiam ab illo describitur, *Et habēs poculum aureum in manu sua,* plenam abomina-

ueritas, qui 7. ætatibus regnauerūt, dei persequentes ecclesiā: sup quos sedere mulier dicitur, quia impiorū regū suorū p̄sidio niti solet. re. p̄borū collectio. *Et quinque ceciderūt, & vnus est & alius nondū venit.* primus rex vniuersitatis impiorum principū significat, qui ab Adā vsq; ad Noē regnauerūt: de quibus scribitur. Vidētes filij dei filias hominum quod essent pulchræ, acceperūt sibi vxores ex omnibus quas elegerant: vbi per filios dei, filios magnatū & principū qui nomine dei ei significatur, pleriq; Hæretorū intelligūt, q filias hominū, & Hebraicē Adā .i. pauperū ac ē vili plebēcula hominū, quæ sibi pulchræ videbātur rapiebant, & eis vxorū vtebātur loco, de hac re. p̄borū collectione quæ in primo rege significatur, dicitur Ge. 6. Omnis quippe caro corruerat viā suā, ij ceciderūt in diluuiō. Secundus rex, significat eos q regnauerunt in omni impietate à Noē vsq; ad Abrahā, quāto ædificabatur turris Babel: qui ceciderūt per linguarū confusioē, & carū dispersionē. Tertio rege significatur ij, q regnauerūt ab Abrahā vsq; ad Moysen, q se infinitis flagitiis cōspurcarūt, & in euerfione ciuitatū ceciderūt vt reges Sodome & Gomorrhæ, & eorū similes. Per quartū inuētur, q à Moysē vsq; ad exiliū Babylonicū regnauere, impij reges Israël, Iuda & Samarizæ, quo tēpore inualuit idololatria etiā in populo dei. Isti ceciderūt, quādo p exiliū Babylonicū dēserūt esse reges, & in Assyriorū manū captiui venerūt. Quintus, significat eos qui ab exilio Babylonicō vsq; ad Christū, legē dei p̄secuti sunt: maxime Machabæorū tēpore, impij grecorū reges: ij magna ex pre euerfo Antiocho cecidere. *Et vnus est. i. sextus rex super illi, scilicet, qui à Christo vsq; ad antichristū dei persecuti sunt & p̄sequentur ecclesiā: quales ab initio tyranni principes & hæretici, nūc etiā Turcæ. Et alius nondū venit, septimus scilicet, qui antichristū significat. Et quum venerit, oportet illum breue tempus manere, tres enim tantum annos cum dimidio fertur regnaturus antichristus. 6. Et bestia quæ erat & non est, ipsa octaua est, & de septem est: & in interitum vadit, græca habent, καὶ ἔσθις ἕξ ἡμέρας ἔσθι. i. & ipse octauus est. referunt*

tem montes sunt, super quos mulier sedet, & reges septem sunt. Quinque ceciderūt, vnus est, & alius nondū venit, & cū venerit, oportet illum breue tempus manere. 6. Et bestia q̄ erat & non est: & ipsa octaua est, & de septem est, & in interitū vadit. Et decē cornuā quæ vidisti, decē reges sunt, qui regnū nondū acceperūt, sed potestatē tanquā reges vna hora

ferunt autē non ad 7. bestia, sed ad bestia significatum antichristū ipsum vel diabolum: de vtroque verō hæc bestia intelligas, exponunt omnes quōd hæc bestia est de septem, quia de congregatione & numero est omnium reprobatorum, sed octaua dicitur propter insignem malitiam qua omnes exuperat & in interitum accipiet post bestia. Hi vnū cōsiliū habent: & virtutē, & potestatē suam bestia tradēt. Hi cū agnos pugnabūt: & agnus vincet illos, quoniā dominus dominorū est, & rex regum, & qui cum illo sunt vocati, & electi & fideles. 7. Et dixit mihi: Aqua quæ vidisti imperium in decem regna diuisum & ab obedientia Romana defectum iri: quorū reges, vt capiti cornua, antichristo adhærebunt, & de hac diuisione intelligi locū Pauli 2. Thess. 2. Nisi venerit discelsio primū, & c. ij nondum regnum acceperunt, neq; quia tyranni verum regnū accipient, sed post bestiam, id est, secundo loco à bestia, q̄ primatum inter illos obtinebit, tanquā reges, quū verē tyranni futuri sint, potestatē accipient, vna hora, id est, breui tempore, quia & modico tempore regnaturus est antichristus. Alij per decē cornua, impiorum regum qui Antichristi tempore futuri sunt, vniuersitatem intelligunt, quōd denarius numerus vniuersitatem simplicium numerorum cōtineat. *Hi vnum consiliū habent.* Græcē ἓν μῦθος, id est, idem propositum, eandem voluntatem, omne nēpe omnium illorum institutum est, ad defectioē à fide Christianos cogere. *Et virtutem & potestatem suam bestia tradent,* id est, totos se, quōdque habebunt, quod poterunt, & valebunt antichristo tradent: omnia in eius gratia p̄p̄tentes, *Et i cum agno pugnabunt,* id est, contra Christum, & agnus vincet illos (quoniā dominorum est, & rex regum) & qui cum illo sunt vocati & electi & fideles, agnus quidem Christus, vt pote regum omnium rex & dominus illos vincet, & quam solus victoriam peracturus est partem tamen victoriæ electis suis & fidelibus adscribere dignatur: vt quia cum suis regibus pugnauit in Christum inieurus est antichristus, ita cum suis electis pugnaturus dicatur Christus & euicturus. 7. *Et dixit mihi,* vel dicit, quia Græcē est λέγει, id est, dicit in præfenti, sub angelus: *Aqua quæ vidisti vbi meretrix sedet, populi sunt, & gentes, & linguæ.* Græci addunt post 7. populi καὶ ἔθνη, id est, & turbæ.

Meretrix hæc, quæ & Babylon & mater fornicationum dicitur, ciuitas est diaboli, & reproborum collectio. Aquæ autem vbi federe illa dicitur, populi sunt & gentes, quibus illa constat impiorum congregatio: in quibus & conquefcit. Sic aquas pro populis vſurpauit Eſaias cap. 8. dicens: Adducet aquas multas regem Aſſur, & omnem gloriam eius, ob lubricitatem enim animique multitudinis inconstantiam huc illic vagantis, nec magis quam aquarum impetus cohiberi valentis, recte effrenis turba & popularum multitudo aquæ dicetur. *Et decem cornua quæ vidisti in bestia, ij odient fornicariam, & desolatam facient illam & nudam: & carnes eius manducabunt, & ipsam igni comburent, id est, reges illi impij & reprobi se bestie adiungent, odient fornicariam, illam videlicet diaboli ciuitatem, videntes se vnâ cū ea perituros, & in æternæ barathrum damnationis præcipitatu iri. vbi verò ait quod carnes eius manducabunt, & eâ igni cōburent, quidâ hyperbolicâ locutione esse putant, ad odij maiore vehementiâ exprimendâ. Alij exponunt quod ij reges fornicariâ illâ impiorum collectione odio habebunt, quâ omnia illis libidinū & flagitiorum genera pmitteſ, ſua auctoritate & imperio ad maiore ſemper impietate cōcitabant: quomodo qui animam ſuam amat & talia illi indulget, perdere eâ ac vere odiſſe in euangelio dicitur. Nâ ſi amare, eſt bene alicui velle: contra odiſſe, male illi cupere: recte dicitur de iis regibus qui fornicariam illâ odio habebunt. *Et desolatam facient eam ac nudam*, deſtitutam ſcilicet, & nunc bonis operibus ac fide, & olim futuris gaudiis omnibus. *Et carnes eius manducabunt*, quia ſcient ſe ſemel abiectos & a deo reprobatos eſſe, de corporali ſpiritalique aliorum damnatione gaudebunt, ducentes pro ſolatio, habere ſui ſimiles. *Et ipſam igni concremabunt*, quando ſuo exemplo in æterna incendia præcipitabant. *S. Deus enim dedit in corda eorum vt faciant quod placitum eſt illi, vt dent regnum ſuum beſtie, donec conſumentur verba dei*, Græca habent. ἡ γὰρ βίβλος ἡ ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου αὐτῶν, ποιῶσαι τὴν γούμην αὐτῶν, καὶ ποιεῖσαι μέλαν γούμην, id eſt, ad verbum, & dedit deus in corda eorum vt facerent voluntatem illius, & vt facerent vnâ voluntatem. Itaque quod interpres*

terpres recte vertit, vt facerent quod placitum eſt illi, & illi referri non debet ad fornicariam, vt quidâ referunt, qui in Græcè τὴν γούμην, i. fornicariâ ſit ſceminini generis, & αὐτῶν malculini vel neutri: ideò que vel ad τὴν γούμην, id eſt, beſtiam referendum eſt, vel ad τὸν θεόν, id eſt, deum. Si ad beſtiam, ſenſus eſt: Dedit deus in corda eorum, id eſt, induxit in animos eorum vt facerent quod illi beſtie placitum, & vnâ eandemque voluntatem habeant cū beſtia, ſecū. ſ. omnes perendi. Si ad deum referatur, ſenſus eſt: Dedit deus in corda eorum vt facerent, quod iâ decreuerat illos deus facturos, quòdque æterno illo cōſilio ſuo ante futurum præiudicauerat: γούμην enim, nõ volūtate modo, ſed deliberatū ante cōſiliū ſignificat. Sēſus ergo eſt, quod illos deprauatæ ſuæ libertati dimiſſos, ſinit deus impietate ſuâ pagere, quod ante forte ipſe præiudicauerat & decreuerat. *vt dent regnū ſuum beſtie*. i. vim auctoritatemque omnē ſuâ, ad arbitriū beſtie, diaboli ſcilicet & antichriſti permittant. *donec conſumentur verba dei*. i. donec omnia, quæ de futuro eccleſie ſtatu ſeruis ſuis deus reuelauit, impleta ſint. *Et mulier quæ vidisti*, meretrix. ſ. ſedens ſuper aquas multas, ciuitas eſt magna, diaboli ſcilicet ciuitas & reproborum collectio: bene magna, quia multi ſunt vocati, pauci verò electi. *qua habet regnū ſuper reges terræ*, quia reges terræ ad impietatem perducet. Hanc Babylonē magnam & meretricē Græci veterē Romam interpretantur: aquas in quibus ſedet, populos quibus quòdâ imperabat: ſep̄tē mōtes, colles illos 7 quibus verus Roma inſignis erat: decē reges, vniuerſitate regū Roma imperio, martyrum tēpore ſubditorum: qui cū ea fornicati ſunt. i. in eandē cū ea idololatriâ lapſi. de Roma enim intelligunt à Nerone uſque ad Cōſtantini magni tēpora: quæ cū auro, gēmis, & cæteris præiſtis inſignita fuiſſe dicitur. i. omni deliciarū & luxurū genere exuberante. Recte autē ebria de ſanguine ſanctorum & martyrum Ieſu, quos per totū orbē occidit iuebant Romani imperatores. ſi quis ita velit exponere, aut alium ſuo captu ſenſum afferre, nihil obſto, modo non impium.

ARGUMENTVM CAP. 18.

De Babylonia illius magna meretricis ruina deque ea conſortium ſuorum querimonia, & ſanctorum contra exultatio, hoc capite deſcribitur.

CAPVT XVIII.

ET post hæc vidi alium angelum descendentem de caelo, habentem potestatem ma-

deprauatæ ſuæ libertati dimiſſos, ſinit deus impietate ſuâ pagere, quod ante forte ipſe præiudicauerat & decreuerat. *vt dent regnū ſuum beſtie*. i. vim auctoritatemque omnē ſuâ, ad arbitriū beſtie, diaboli ſcilicet & antichriſti permittant. *donec conſumentur verba dei*. i. donec omnia, quæ de futuro eccleſie ſtatu ſeruis ſuis deus reuelauit, impleta ſint. *Et mulier quæ vidisti*, meretrix. ſ. ſedens ſuper aquas multas, ciuitas eſt magna, diaboli ſcilicet ciuitas & reproborum collectio: bene magna, quia multi ſunt vocati, pauci verò electi. *qua habet regnū ſuper reges terræ*, quia reges terræ ad impietatem perducet. Hanc Babylonē magnam & meretricē Græci veterē Romam interpretantur: aquas in quibus ſedet, populos quibus quòdâ imperabat: ſep̄tē mōtes, colles illos 7 quibus verus Roma inſignis erat: decē reges, vniuerſitate regū Roma imperio, martyrum tēpore ſubditorum: qui cū ea fornicati ſunt. i. in eandē cū ea idololatriâ lapſi. de Roma enim intelligunt à Nerone uſque ad Cōſtantini magni tēpora: quæ cū auro, gēmis, & cæteris præiſtis inſignita fuiſſe dicitur. i. omni deliciarū & luxurū genere exuberante. Recte autē ebria de ſanguine ſanctorum & martyrum Ieſu, quos per totū orbē occidit iuebant Romani imperatores. ſi quis ita velit exponere, aut alium ſuo captu ſenſum afferre, nihil obſto, modo non impium.

1. Post hæc vidi alium angelum descendentem de caelo, id est, Christus de celo

cælo descendens: quia à summo cælo egressio eius. *Habentē potestatem magnā*, quippe qui est dei patris virtus, & de se restatur, data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. *Et terra illuminata est à gloria eius*, vidimus enim (inquit idem Ioannes) gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre: à quo illuminata est terra: quando tēste Elia, Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: quomodo verò ab hac gloria fidelium terra illuminata sit, docet Ioannes cap. 1. Et de plenitudine eius omnes accipimus, gratiam pro gratia: Christus ergo in forma angeli Ioanni visus est clamans in fortitudine, & vt Græci addunt, φωνῆ μεγάλλῃ, id est, voce magna, dicēs: *Cecidit cecidit Babylon illa magna*, verbi repetitio ad epistolam facit & vini augmentum explicandum illius confusæ Babylonis, quæ dicta est esse reproborum collectio. *Et facta est habitatio demoniorum, & custodia omnis spiritus immundi, & custodia omnis volucris immunda & odibilis*. Si in electis suis habitare deus dicitur, & verè de iis Paulus ait, Templum dei sanctum est quod estis vos, rectè quoque Babylon illa spiritalis demoniorum habitatio, & custodia omnis spiritus immundi, & volucris immundæ dicitur: quibus nominibus nihil aliud quàm dæmones intelligimus per volucres enim dæmones intelligi, Christus nos docuit in parabola seminis. Lucæ 8. Quū enim dixisset de semine secus viam inter seminādū lapso, subdit: *Et volucres cæli comedēt illud*: deinde in explicacione parabolæ ait: *Qui autē secus viā, ij sunt q̄ audiūt (dei verbū scilicet) deinde venit diabolus, & tollit verbū de cordibus eorū: bene autē dicitur volucres, ab agilitate aeris spiritus: & immundæ ob vitiorū obscenitatē: & odibiles siue vt Græci legunt μιαινομοί, i. exosæ & inuisæ. Quia de ira fornicationis eius biberunt omnes gentes, i. ira diuinæ ultionis potati & inebriati sunt, quæ illis cōtigit, quia Babylonis in fornicatione tā spiritali quàm corporali socios se fecerūt. Et mercatores de virtute diuitiarum eius diuites facti sunt, quia neglectis veris diuitiis, per immensam avaritiā, seculi tantū opibus perituris inhauerūt, & inde avarū suarum dispēdio diuites facti sunt.*

2. Et audiui

2. *Et audiui aliam vocem*, licet ab eodem, angelo dicentem: *Exite de illa popule meus* &c. quod de Babylone exire fideles admonentur, non tam corporaliter quam spiritaliter intelligendum, vt ne illius mores imitentur, delictorumque ipsius sint participes, simulque suppliciorum, quamquam etiam, quatenus fieri potest, vitandum

est eorum contubernium: **B** eius diuites facti sunt. Et audiui aliam vocem de cælo dicentem, Exite de illa popule meus: vt ne participes sitis delictorū ei⁹, & de plagis eius nō accipiatis. Quoniam peruenērūt peccata eius vsq; ad cælū, & recordatus est domin⁹ iniquitatū eius. Reddite illi sicut & ipsa reddidit vobis: & duplicate duplicia secūdū opa eius. In poculo quo miscuit vobis: miscete illi duplū. Quātū glorificauit se, & in deliciis fuit: tantum date illi tormentum & luctum: quia in corde suo dicit, Sedeo regina: & vidua non sum: & luctum non video. Ideo in vna die veniēt plaggē ei⁹, mors, & luct⁹, & fames, &

Esai. 47. b

in iuxta commertum suum, acrius in illam iudicare. Græcè legitur *διπλασοῦτε αὐτῆς*, id est, duplicate illi. *In poculo miscuit vobis miscete illi duplicia*, id est, dupla proportione supra quam vos affixit, illam affigite, id est, affligendam decernite, poculum enim & calicem pro afflictione sumi docuit Christus, dicens: pater si possibile est, transeat à me calix iste. *Quantum glorificauit se*, siue magnificauit: est enim Græcè *ἠδράρι*, quod vtrunque significat, & in deliciis fuit. Græcè *ἰσχυρισ*, id est, lasciuia (est enim *σπυρισ*, intemperanter ac immodestè ago, & lasciuio) *tantum date illi tormentum & luctum*, vt pro qualitate delicti sit & plagarū modus. *Dicit enim in corde suo, Sedeo regina*. Sedeo inquam firmitate

O iij

te lo-

te solij, vt de hoc regni solio dimouere me nemo queat. *Et vidua non sum.* habebat enim certè loco maritorū amatores impudicos multos, & pro sponso Christo: dæmonum legionem, *Et Luctum non video.* i. nihil mihi triste accidit: arbitrantur enim impij perpetuò se in deliciis, & dignitate victuros. *Ideo in vna die venient plagæ eius.* i. subdito, iuxta quod Paul⁹ ait, *Quum dixerint pax & securitas: tunc repentinus eis superueniet interitus: quæ autem sint plagæ ostendit,* dicens: *Mors æternæ damnationis, Luctus amissæ beatitudinis, Fames illius recuperandæ, sed inanis. Et igne comburetur æterno scilicet, qui paratus est diabolo & angelis eius. Quia fortis est deus qui iudicabit illam,* id est, condemnabit: *Germa. codex Græcus addit κβριος,* id est, dominus: *Veronensis habet tantum κβριος,* id est, dominus, non deus, id est, deus.

3. *Et flebunt & plangent se super eam reges terre,* quidam Græci codices habent *οι κλαδουνοι αυτην, και κβριος της γης,* id est, & flebunt illam, & plangent super ea. Est autem propriè κβριος, præ doloris impatientia corpus cædere & lacerare. Veronensis codex habet tantum voce actiua: *κλαδουσι,* id est, flebunt pro in deliciis vixerunt, Græcè *εκλεπνικαυτης,* id est, lasciuierunt. Græca scholia reges terræ, dæmones interpretantur, iuxta quod Christus diabolum, principem mundi appellat, siue autem isti, siue illi, omnes lugebunt super Babylone, *Quum viderint fumum incendij eius,* id est, æterno illam incendio ardentem, cuius & ipsi sunt participes. *Longè stantes propter timorem tormentorum eius,* non longè quidem corpore, quum de corpore sint ipsius Babylonis: sed quantum in se erit, procul se ab illis tormentis facientes, quum vitare ea non possint, voluntate tamè procul & animo abhorrentes. Sic qui ad mortem & crucem cum multis damnantur, etsi non dubitant se ad mortem trahendos: quæ tamen socios ad mortem trahi vident, procul se ab illis faciunt, euasuri si quidem eis liceret.

4. *Væ væ Babylon, &c.* quia vna hora, id est, breui tempore venit iudiciū tuum, id est, condemnatio tua: *Et negotiatores terre flebunt super*

per eam, quoniam merces eorum nemo emet amplius, qui enim per immensum avaritiæ studium lucro inhiant mercatores, eueritæ Babylone non habebant quibuscum verſuras faciant, quibus delicias suas vendant: ideo flebunt, pro emet interpr. legit *εμπεσαι,* Græca nunc habent *εμπεσαι,* id est, emit. in explicandis mysticè mercibus quas

la fortis: quoniã vna hora venit iudiciū tuū. Et negotiatores terræ flebunt, & lugebunt super illam: quoniã merces eorū nemo emet amplius, merces auri & argenti & lapidis pretiosi, & margaritæ, & byssi, & purpure, & ferici, & cocci, & omne lignū thyninum, & omnia vasa eboris, & omnia vasa de lapide pretioso, & aramento, & ferro, & marmore, & cinnamomum, & amomum, & odoramentorum, & vnguenti, & thuris, & vini, & olei, & similia, & tritici, & iumentorum, & ouium, & equorū, & rhedarū, & mancipiorum, & animarū hominū. Et pomæ desiderij animæ tuæ discesserunt à te: & omnia pingua & præclara perierunt à te, & amplius illa iam non inue-

enumerat non immorabor tantum vocabulo nõ omaibus intellecta exponam. Byssus genus lini candidissimi. Coccum appellat granum tinctorium, & pro purpura eaque quam vulgò scarlatam vocant sumitur. Lignū Thyninum, preciosum est, in Ophir nascens, vnde multam copiam Salomoni dono misit rex Hiram. 3. reg. 10. Simila hos farinæ triticæ. Rheda, genus leuiculi currus ad vehendos homines. Mancipia, serui bello capti, quod manu capiantur. puto autem interpretem pro mancipiorum legisse *ανθρωπων*, quamquam constanter Græca habent *ομοιωτων,* id est, corporum, cui respondet *μικρα.* sic & cod. Ger. quamquam & Erasmus mancipiorum habet, alludens ad rem non ad verbum. In harum verò mercium enumeratione, vbi interpret habet amomum, codex Germanicus non habet *αμμωμ.* Dionysianus habet. Est autem amomum fruticis generosi & odorati, de quo Dioscorides & Plinius. Vbi interpret habet *odoramentorum,* sensus est, & merces eorum sunt odoramentorum, & merces vnguenti & thuris, &c. pro sequentibus iis genitiuis, Græca habent accusatiuos *μικρα ανθρωπων.* quamquam facilis est lapsus à v. in u. quomodo per v. videtur interpret legisse. Pro eo quoque quod interpret habet *animarum hominum,* scilicet mer-

ces eius sunt merces animarum hominum. *pro animarum*, Græca constantiter habent *ψυχάς*, id est, animas. & ideo quum præcesserint genitium *ψαυων*, *ψιδων*, vel solœcismus est, vel subaudiendum est vendunt, & tunc sensus est, & vendunt animas hominum, id est, preciosissimas quæque & maximè amabilia, est enim Hebraismus: quod nihil habeat homo anima sua charius & preciosius. Si iuvat mysticè interpretari quod animas diabolo vendunt iis deliciis & pretiosissimis quibusq; inefcatas, nihil moror, *Et poma desiderij anima tua discesserunt à te & omnia pinguis & præclara perierunt abs te.* Poma, & Græcum *ἄκωρα*, mollioris corticis fructus omnes significat: hic autem pro deliciis sumitur, quæ parū durant, sed statim ut mollioris corticis fructus fugiunt ac putrescunt: iis Babylo-

nem spoliari conquerrunt mercatores ipsius: Pinguis autem & præclara quæque, maiores fructus significat, quos periisse doler. *Et amplius illa iam non inuenient*, scilicet, mercatores. Græci habent *ἔρως*, id est, inuenies, & referunt ad Babylonem: iam amplius non inuenies, id est, non frueris illis deliciis & diuinis tuis.

5. *Mercatores hominum*, &c. *pro hominū*, græci habent *τιωτων*, i. horū, harū scilicet mercū *longè stabūt*, vide expositionē paulò antè, numero 3 Græca scholia hos mercatores de nones appellat, qui p deliciis & peccatis homines emat & vedat, prout Elaias ait, ecce in iniquitatib⁹ vestris vediti estis. Siue ergo isti dolerent periisse instrumentū animas inefcadi, siue auari mercatores, *longè stabūt*, dicentes: *Va va ciuitas illa magna, quæ omnia erat bysso & cocco.* i. quæ omni deliciarum genere affuebat & dinitiarum: quia vna hora breuiq; momento, eam omnia isthæc ornamenta & ille stamta destituerunt.

6. *Et omnia gubernator & omnes*, &c. *pro omnes qui in lacum nauigant*, Veronen. & Dionysianus codices Græci habent *πᾶς τῶν πλοίων πλοίων*, id est, quicumque nauigiis nauigat. Germanus habet *πᾶς τῶν πλοίων* *πλοίων*, id est, omnis turba nauigio utens, futo inter-

nient mercatores horū qui diuites facti sunt ab ea *longè stabunt*, propter timorem tormentorum eius, flētes, ac lugentes, & dicentes: *Vē vē ciuitas illa magna, quæ amicta erat bysso, & purpura, & cocco, & deaurata erat auro, & lapide pretioso, & margaritis: quoniam vna hora destituta sunt tate diuitie:* & oīs gubernator, & omnes qui in lacū nauigāt, & nauar, & qui in mari operātur, *longè steterunt, & clamauerunt videntes*

pretiū pro *πλοίων* legisse *ἀλμων*, quod stagna & paludes significat vel aliud simile. Sensus autē loci est, quod omnes quib⁹ cū Babylone illa negociū fuit, siue principes gubernatores, siue ciues & mercatores, per mare pauperē fugientes, & vt immodicè ditescant, huc illuc discursantes, longè animo steterūt à babylone, à damnatione

F locū incendij eius dicentes: *Quæ similis ciuitati huic magna: & miserunt super capita sua: & clamauerūt flentes, & lugentes, dicētes. Væ væ ciuitas illa magna, in qua diuites facti sūt omnes qui habebāt naues in mari de pretiis eius: quoniam vna hora desolata est.* Exulta super eam cælum & sancti apostoli & prophetæ: quoniam iudicauit Deus iudiciū vestrū

eius abhorrentes, & dicentes, *Quæ similis ciuitati huic magna: & miserunt super capita sua puluerem, in fructuose ac nimis seræ pœnitentiæ signum: & clamauerunt dicentes: Væ væ ciuitas illa, &c. dolent & plangunt super tam repentina euerfione ciuitatis magnæ, cuius obluxus & sumptus immodicos magnum ex preciosis quibusque mercibus terra mariq; præsertim, quæstū faciebant. Græca scholia*

longè secus explicant, nec opinor, malè. Per mare vitā præsentem intelligunt multis ac variis agitatam tumultuum fluctibus: Per nauiga maris huius, i. mundi superuenientium negociorum impresiones & impetus, quibus vitā nauigiis in hac vita nūc huc nūc illuc agimur. Gubernatores, vt pote regēde nauis peritos, eos qui tutos sese ab huius mundani maris æstibus & fluctibus seruant, piā scilicet ac moderatam vitam degentes, Nautas & omnes in hoc mari operātes, eos qui aduersus mundi fluctū & turbines laborant quotidie manibus operātes, ne ociosos illos, dies domini inueniat habētes pro axiomate illud sapiētis Ecclesiastę 9. *Quodcūque potest facere manus tua, instanter operate: quia nec op⁹, nec ratio, nec sapientia, nec scientia crūt apud inferos quod tu properas: ij ergo omnes incuitabilē vitæ huius finē diemq; iudicij breui fore præsentientes, prius quā veniat, obseruat: & ab hac Babylone longè stant: ab impiorū scilicet consortio & imitatione procul fugiētes, & ob horrorem Babylonice ruinæ cinere caput aspergētes, id est, pœnitentiā de iis quæ minus rectè egerant, facientes.*

7. *Exulta super eam cælum. i. cœlestis cōuersationis homines, vel angeli: & sancti apostoli & prophetæ. Ad congratulationem de impiæ meretricis & Babylonis euerfione sancti inuitantur, quia inquit, iudicauit deus iudicium vestrum de illa, i. quod diu de illa iudicium fieri*

optabat

optabatis dicentes, quousque domine non vindicas sanguinem nostrum: id iam aduersus eam tulit dominus.

8. Et sustulit angelus vnus lapidem quasi molarem magnum, &c. Ne mystice cogamur exponere, puto huc angelum reuera tali habitu ac specie Ioanni apparuisse, mittens grade saxum instar molæ in mare, & dicens: Hoc impetu, &c. pro

hoc, Græci habent *ἔντροπος*, i. sic interpret legit *ἔντροπος*. i. hoc impetu. nihil autem aliud significatur iis verbis, quam vti missa in mare mola nusquam postea apparet, sic eversa Babylone impia nusquam postea ne vestigia quidem eius apparitura. Quod autem de mystica Babylone dicit, de Chaldaica antè prædixit Hieremias cap. 51. dicens: Cùmque compleueris legere librum istum, ligabis ad eum lapidem, & proicies illum in medium Euphratem, & dices, Sic submergetur Babylon, & non conturget à facie afflictionis quam ego adduco super eum, & dissoluetur. Et vox cytharædorum, &c. & omnium artifices, &c. non inuenietur in te amplius, id est, nullis iam tibi deliciis tuis, nullis mercium tuarum fructibus vti frui posthæc dabitur. Et vox mola non audietur in te amplius. i. nullus posthæc in esum tibi delicatus panis moletur: vt enim Eccl. 14. scribitur, non est apud in feros inuenire cibos. Et lux lucerna tua non lucebit in te amplius. i. nulla tibi ad consolationem fulgebit claritas deissimis ac perpetuis ob sita tenebris. Et vox sponsi & sponsæ non audietur in te adhuc, siue posthac aut amplius, est enim græcè *ἔντροπος*. i. nulla ad te exhilaranda nuptia cantica celebrabuntur. Quia mercatores tui erant principes terræ. i. prę avaritia sua & opulentiæ oēs in terra versuris & virtutis suis opprimebant. Quia in venefitiis tuis errauerunt omnes gentes, siue ad literam, in roxicationibus, siue spiritualiter, prauis doctrinis & peissimis exem

plis,

de illa. Et sustulit vnus angelus fortis lapidè quasi molarem magnum, & misit in mare, dicens: Hoc impetu mittetur Babylō ciuitas illa magna: & vltra iam non inuenietur.

Et vox cytharædorum & musico rum, & tibia canentium & tuba, non audietur in te amplius: & omnis artifex omnis artis non inuenietur in te amplius: & vox molæ non audietur in te amplius, & lux lucernę non lucebit in te amplius, & vox sponsi & sponsæ non audietur adhuc in te: quia mercatores tui errant principes terræ: quia inuenefitiis tuis errauerunt omnes gentes, & in ea sanguis prophetarum & sanctorum inuentus est, & omnium qui interfecti sunt in terra.

plis, quibus omnes inficiebant. Et in ea sanguis prophetarum & sanctorum inuentus est. &c. id est, reproborum collectio, omnium prophetarum & martyrum pro Christo occisorum rea inuenta est.

1. Post hæc audiui quasi vocem magnam tubarum multarum. vicio libratorum inoleuit error, vt pro turbarum scriberetur tubarum: quom

Græcè sit *ἔντροπος*, id est, turbæ multæ. Paulò antè admoniti sunt sancti de ruina Babylonica exultare, nunc describuntur gratias agentes in caelo, id est, ecclesia triumphante ac militante, & dicentes inuicem, halleluia, id est, laudate deum. Laus & gloria, &c. Nihil est in hac gratiarum actione difficile, tantum Latina paulùm distat à Græcis, & Græca nonnihil inter se. Germa. cod. habet, *ἡ ἁγία πνεῦμα, καὶ ἡ θεία, καὶ ἡ τριῦς, καὶ ἡ ὁδομαίος κριση τῶ θεῶ ἡ μῶν*, id est, salus & gloria, & honor, & potestas domino deo nostro. Diony. habet, *τῶ θεῶ ἡ μῶν*, id est, dei nostri. Veronenſis habet tantum *τῶ θεῶ ἡ μῶν*: neque

ARGUMENTVM CAP. 19.

¶ Exultationem electorum super eversione Babylons ac meretricis magna continet hoc caput: & aduentantis in iudicium Christi habitum & apparatus. Denique Antichristi & prophetarum eius ruinam.

CAPVT XIX.

Post hæc audiui quasi vocem tubarum multarum in caelo dicentium, Halleluia. Laus & gloria & virtus deo nostro est: quia vera & iusta iudicia sunt eius: quia iudicauit de meretrice magna, quæ corrupit terram in prostitutio ne sua, & vindicauit sanguinem seruorum suorum de manibus eius. Et iterum dixerunt, halleluia. Et fumus eius ascendit in secula seculorum. Et ceciderunt se-

habet *κρηση*.

2. Et fumus eius, meretricis scilicet, id est, incendij eius memoria ascendet in secula, id est, nunquam obliuioni erit. Et ceciderunt viginti quatuor seniores, &c. per 24. seniores, & 12. prophetæ eorumque filij, & omnes veteris testamenti intelliguntur electi: sicut per quatuor animalia, quatuor euangelistæ, & omnes quæ angelicam fidem susceperunt: ij omnes deum sedentem in throno, id est, Christum ad dexteram patris sedentem adorauerunt dicentes, Amen halleluia. Et vox exiit de throno, id est, à maiestate dei: quidam exponunt à seraphim, dicens, Laudem dicite deo nostro omnes sancti eius, vel serui, Græci *ἡ δόξα*. Et audiui vocem quasi tubæ magnæ. Græcè *ἔντροπος*, id est, turbæ multæ, vt paulò antè dictum

diatum est. Et sicut vocem aquarum multarum, id est, populorum, ut antea, et tonitruum magnorum, id est, immensam, qualis esse solet vox tonitruum, dicentium, halleluia, quia regnavit dominus, id est, in ruina Baby Ionica regem se praestitit.

3. Gaudeamus, &c. quia venerunt nuptiae agni, id est, Christi, hoc est, plena & consummata Christi coniunctio cum ecclesia ab omnibus iam reprobis perpurpura, assumptis corpore & anima ad beatitudinem electis. Et vxor eius, id est, sponsa ecclesia preparavit se, per fidem & gratiam in via. Et datum est illi, per gloriam in patria, ut cooperiat se bysino splendens & candido, vel puro, ut Graeca habent, καμα: quid autem sit bysinum, exponit: Bysinum enim sunt iustificationes sanctorum, id est, fides ac studiosa bonaque iuxta fidem opera, quibus dei gratia iustificati sunt sancti: quibus qui ad finem usque indurus fuerit in via, conceditur ut iis vestitus appareat in patria, Et dixit mihi, vel dixit, Graece λεγει: Scribe, beati qui ad cenam nuptiarum agni vocati sunt, id est, ad aeternae beatitudinis convivium, quod sponsae suae ecclesiae Christus paravit. Et cecidi ad pedes eius, vel ante, Graece προσεκυνη, volens adorare: quod ne faceret, inhibuit angelus, quippe qui confertus esset eius, & omnium habentium testimonium Iesu. i. fidei eius, siue spiritum prophetiae, ut postea exponit. Testimonium Iesu est spiritus

niores vigintiquatuor & quatuor animalia, & adoraverunt deum sedentem super thronum, dicentes: Amen halleluia. Et vox de throno exiit, dicens: Laudem dicite deo nostro omnes sancti eius: & qui timetis eum pusilli & magni. Et audivi quasi vocem tubae magnae: & sicut vocem aquarum multarum, & sicut vocem tonitruorum magnorum, dicentium, Halleluia: quoniam regnavit dominus deus noster omnipotens

3. Gaudeam & exultemus, & demus gloriam ei: quia venerunt nuptiae agni, & vxor eius preparavit se. Et datum est illi ut cooperiat se bysino splendens & candido. Bysinum enim iustificationes sunt sanctorum. Et dixit mihi, Scribe, Beati qui ad cenam nuptiarum agni vocati sunt. Et dixit mihi, haec verba dei, vera sunt. Et cecidi ante pedes eius, ut adorarem eum. Et dixit mihi, Vide ne feceris: confertus tuus sum, & fratrum tuorum habentium testimonium Iesu. Deum adora. Te-

Ma. 22.4
Luc. 24.12

tas prophetiae, vade & Petrus, Huic omnes (inquit) prophetarum testimonium perhibet: confertus ergo se dicit habentium spiritum prophetiae, non propheticum tantum spiritum, sed prophetiae largitorum spiritum sanctum.

4. Et vidi caelum apertum. i. mysteria omnia caelestia mihi aperta in diecata sunt. Et ecce equus albus, id est, Christi humanitas, innocentia vitae candida. Et qui sedebat,

testimonium enim Iesu, est spiritus prophetiae. 4. Et vidi caelum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum, vocabatur Fidelis & Verax, & cum iustitia iudicat & pugnatur. Oculi autem eius sicut flamma ignis. & in capite eius diademata multa, habes nomen scriptum, quod nemo novit nisi ipse. Et vestitus erat veste aspersa sanguine: & vocabatur nomen eius, Verbum dei. Et exercitus qui sunt in caelo, sequebatur eum in equis albis, vestiti bysino albo & mundo. Et de ore eius procedit gladius ex utraque parte acutus, ut in ipso percutiat gentes. Et ipse reget eas in virga ferrea: & ipse calcet torcular vini furoris irae dei

Esai. 63.4.

Psal. 2 c.

Et qui sedebat, &c. Verbum dei scilicet, quia super naturam humanam sedet divina eam ut lubet agendo, & cum iustitia. i. iuste, iudicat & pugnatur. Oculi eius sicut flamma ignis. ad incendendos pios, non quod revera sic esset, sed sic illi videbatur. Et in capite eius diademata multa. i. in deo patre qui est caput Christi, infinita charismata, quibus electos suos muneratur Christus & donat. Habens nomen scriptum, quod nemo novit nisi ipse, iuxta illud Pauli Philip. Et donavit illi nomen quod est supra omne nomen. Dei scilicet ineffabile nomen tetragrammaton: hoc enim nomine assumptum hominem donavit deus, cuius

vim & energiam nemo plane novit nisi vnus deus. Et vestitus erat veste aspersa sanguine, id est, passionis supplicio cruenta humanitate: quae deitatis fulgorem mortalium oculis nequaquam aspectabilem, ut vestis corpus tegebat. Et vocabatur, siue vocatur, Graece καλεσθαι, nomen eius verbum dei, id est, unigenitus dei patris filius, per quem mundo pater innovavit, ut per verbum externum, animi conceptio. Et exercitus qui sunt in caelo, id est, electi omnes & beati. sequuntur enim in equis albis, id est, immaculatis corporibus, quae spiritus eorum agit ac regit, vestiti bysino albo & mundo, id est, iustificationibus suis, ut antea.

5. Et de ore eius procedit gladius utraque parte acutus. Graecis dicitur utraque parte, gladius acutus iudiciaria est Christi potestas, aut ipsiusmet

ipsummet verbū, penetrabilis omni gladio acuto: quo solo dānatus est impios: vnde ait, in quo percūtiēt gentes, *et ipse reges eos in virga ferrea.* i. austeritate iudicij. *Et ipse calcet torcular vini furoris,* ita siue vt Græci, *et ira dei omnipotentis.* Torcular autem vini diuini furoris calcare, est de diuina iustitia aduersus impios vltionem, tāquā vinum ē p̄telo exprimere

Et habet in vestimento et scemore suo scriptum, Græci ad dunt θωμα. i. nomen Rex regum, etc. Christi vestimentum humanam ipsius naturam significare diximus, si milititer & scemur significat: quia inde generatio carnalis descendit, vt est gen. 46. Cunctæ animæ quæ ingressæ sunt cum Iacob in Aegyptum, egressæ sunt de scemore illius: bene ergo in vestimento suo & scemore inscriptum est hoc nomen, rex regum, &c. quando illi secundum humanitatem à patre data est omnis potestas in cælo & in terra, & à patre rex est constitutus.

6. *Et vidi vnum angelum stantem in sole.* i. eminentiore loco, vnum scilicet de præcipuis angelis: vel in sole, id est, Christo, stantem & paratū illi obsequi. *Et clamauit voce magna omnibus auiibus quæ volabant per medium cæli.* i. electis, quorū per contemplationem conuersatio est in cælis, dicens: *Venite, congregamini ad cœnam magnā dei,* vel magni dei. græci enim habent *μεγάλη:* cœna autem isthæc conuiuīū est æternæ beatitudinis, quod facturus est sponsus suæ ecclesiæ Christus: *vt manducetis carnes, etc.* id est, vt mentem animique vestri desiderium expleatis de vltione impiorum ciuium & consortium Babylonis. sic Esaias 66. Et egredientur & videbunt cadauera virorum qui præuaricati sunt in me, & erunt vsq; ad satietatem visionis omni carni: ad hoc alludit Ezechiel capite nono dicens, Dic omni uolū lucra & vniuersis auiibus: conuenite, concurrite ad victimam meā, vt comedatis carnem, & bibatis sanguinem: carnes fortium terræ comedetis, & sanguinem principum terræ bibetis.

7. *Et vidi bestiam, et reges terra, etc.* Antichristum cum suis regibus & cæteris

omnipotentis. Et habet in vestimento & in scemore suo scriptū, Rex regum, & dominus dominantium. ^{Sup. 17. d. 1. Ti. 6. c.} Et vidi vnum angelum stantem in sole & clamauit voce magna, dicens omnibus auiibus quæ volabāt p̄ medium cæli, Venite & congregamini ad cœnam magnā dei: vt manducetis carnes regū, & carnes tribunorū, & carnes fortium, & carnes equorū, & sedētium in ipsis, & carnes omnium liberorū & seruorū, & puillorū & magnorū. 7 Et vidi be-

& cæteris affectis & satellitibus vidisse se ait, cum verbo dei prælium inire paratum: nam vsque eō audaciæ ascendet, vt præualiturum se putet, sed frustra: nam apprehēdetur bestia & pseudopropheta. i. Antichristus & turba falsorum prophetarum, qui permissione sibi data signa fecerunt ad seducendos,

stiam & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad faciendū plū cū illo qui sedebat in equo & cū exercitu eius. Et apprehensa est bestia, & cū ea pseudopropheta: q̄ fecit signa corā ipso, q̄ b̄ seduxit eos qui acceperūt characterem bestia, & qui adorauerūt imaginē eius. Viui misi sunt hi duo in stagnū ignis ardētis sulphure: & ceteri occisi sunt in gladio sedentis super equū, qui p̄cedit de ore ipsi, & omnes aues saturatæ sunt carnibus eorum.

ARGUMENTVM CAP. 20.

¶ Draconis alligatio, et electorum regnum hoc capite describitur: deinde ipsius solutio draconis, eiusque aduersus electos et dei ecclesiam pugna nouissimaque ruina: postmodum mortuorum resurrectio et iudicium.

CAPVT XX.

ET vidi angelum descendentem de cælo, habentem clauem abyssi, & catenam magnā in manu sua. Et apprehendit eum, sic appellatum propter apertam secretam, serpentem propter occultam malitiam, quia veteratōz

bus multos ad adorandam bestiam eiusque characterem gerendum seduxerunt: sed quis exitus? *Vini misi sunt ij duo in stagnum ignis sulphure ardenti:* vel stagnum ardens sulphure. *græcè τὸν ἀλυττον τὸν καίοντιον,* quo nomine significatur infernus, quo tam celeri ruina præcipitabuntur, vt viui misi videantur illuc, ij duo, bestia & pseudopropheta. *Et ceteri, illorum satellites, gladio sedentis super equum, id est, Christi verbo in humanitate iudicantis occisi sunt.* *Et omnes aues saturatæ sunt carnibus eorum,* quia electi contemplatione volantes, animi sui desiderium de iusta vltione illorum explebunt.
1. *Et vidi angelum descendentem de cælo, Christum scilicet incarnatum. Habentem clauem abyssi,* id est, omnimodam in infernum potestatem, quippe qui refurgens victor inde rediit. *Et catenam magnam in manu sua,* i. facultatem demones vincendi & coercendū propter apertam secretam, antiquum, quia veteratōz

terator, vel quia à mundi constitutione conditus est, *qui est diabolus* .i. calumniator, & *sathanas*. i. aduersarius bonorum omnium: hic Veronefis codex addit ὁ κλαίων τὴν δίκου μίον θλν. i. qui seducit vniuersum orbem: & *ligauit eum per annos mille*, hoc fecit per passionem suam Christus, quando principem dæmonum, qui ab adam vsque ad passionem suam tyrannidem exercuerat, compescuit, ne aded vt antea nocere posset fidelibus per baptismū aduersum eius scruitiā & fraudem dei gratia communitis. Mille annos autem, omnes tempus legis euangelicæ vsque ad Antichristū significare aiunt, quo medio tempore in abyſſo inferni tanquam clausus, & cruce Christi velut sigillo obſignatus, detinetur sathanas, ne p suo arbitrio noceat, *donec consummentur mille anni*, i. donec Antichristus veniet, & tunc soluetur *modico tempore*, tribus annis scilicet cum dimidio: quam dudū regnabit Antichristus.

2. *Et vidi sedes, & sederunt super eas*, subaudi, sancti & electi, & *iudicium datum est illis*, Sedes iudiciariam potestatem significat, in qua sessari & iudicaturi sunt sancti, promittente Christo apostolis, de quibus p̄cipue is locus intelligitur, Mat. 19. Vos qui secuti estis me, in regeneratione cum sederit filius hominis in sede maiestatis sue, sedebitis & vos super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israël: nec ipsis modò apostolis, sed quotquot ipsum secuti fuerint, id p̄misit. *Et animas decollatorum*, subaudi corū scilicet, qui propter Christi fidem, quia impietatem sectari noluerūt, ab Antichristo & p̄cursoribus ipsius ministris, occisi sunt. *Et vixerunt*, in terra per gratiam, & *regnauerunt cum Christo*, in patria per gloriam, *mille annis*, i. toto tempore legis euangelicæ. *Et ceteri mortuorum*, qui neque in Christo, neque

draconem serpentem antiquū, q̄ est diabolus & sathanas, & ligauit eū per annos mille, & misit eum in abyſſum, & clausit, & signauit super illū vt nō seducat amplius gētes, donec cōsummētur mille anni. & post hoc oportet illū solui modico tēpore. 2. Et vidi sedes: & sederunt sup eas, & iudiciū datum est illis, & animas decollatorū propter testimoniū Iesu, & propter verbum dei: & qui non adorauerunt bestiam, neq; imaginē eius, nec acceperunt charactērē eius in frontibus aut in manibus suis, & vixerūt, & regnauerūt cū Christo mille annis. Ceteri mortuorū non vixerunt, donec con-

C
Ez. e.
33. c.
&
39. a.

CAP. XX. 298
ob Christum sunt mortui reprobī scilicet, non vixerunt, neque vita corporali, neque spiritali, quia damnati. *Donec consummentur mille anni*, id est, vsque ad resurrectionis tempus, quando vita corporali reuient in æternum spiritali morte morituri. *Et est resurrectio prima*, quod præcessit, scilicet & ceteri mortuorum, & c. per parenthesis legendum est, & hæc verba iungenda præcedentibus. Et vixerunt cum Christo, & regnauerunt mille annis: hæc est resurrectio prima, scilicet sanctorum in animæ glorificatione: quia secunda erit in generali resurrectione ad corporis & animæ beatitudinem resurrectibus electis. *Et beatus qui habet partem in resurrectione prima*, id est, animæ glorificatione, quia in his secunda mors, animæ scilicet damnatio, non habet potestatem, non enim auget illos tormentum malitiæ. *Sederunt sacerdotes dei & Christi*, quia iugiter illi sacrificia laudum offerent, & regnabunt cum Christo, in patria, secundum animam mille annis, id est, vsq; ad Antichristi iudicium, & postea etiam cum corpore. *Et quum consummati fuerint mille anni*, Antichristi tempore soluetur sathanas de carcere suo, i. liberius scruire & seducere fideles permittetur. *Et seducet gentes*. Græcè κλαίων, id est, ad seducendum gentes, *super quatuor angulos terræ*, id est, de omni natione orbis aliquos: & maxime inrer ceteros Gog & Magog. Hos quidam teste Hierony. Ezech. 38. putant esse gentes barbaras in intima Scythia trans Caucalum, quorum ministerio ad expugnandos fideles vsurus est Antichristus, qui numero arenam maris æquabunt: quos cum ceteris gentibus congregabis in præliū, quosque circueuros Ioannes ait, *castra sanctorum*, id est, acies verè Christianorum, & *ciuitatem dilectam*, id est, sanctam ecclesiam. Qui autem ij sint, & num ieuera

eorum vsurus est ministerio, an mysticè tantum ista intelligantur, quoque modo, & non ausim asserere, & ignorare me fateor: quãdo teste Hieroy. 38. cap. Ezechiel. ad intelligendum totum volumen Ioannis, quod reuelationis titulo prænotatur, reuelatione indigemus: vt possimus cum propheta dicere, Reuela oculos meos, & considerabo mira-

bilia de lege tua. Horum tamen omnium siue literaliter, siue mysticè vt Hierony. dicto loco, de hæreticis interpretatur, breui futurum supplicium Ioannes asserit, misso scilicet cœlitus igne, qui impios deuoret: proiectoque in stagnum ignis cum bestia & pseudopropheta, diabolo.

3. *Et vidi thronum magnum candidum, id est, sanctam & immaculatam ecclesiam, & sedentem super eum i. Christum habitantem in ea, & in sanctis suis sedentem, à cuius conspectu fugit cœlum & terra.* literaliter fugient quando exurentur igne conflagrationis terra ista & cœlum aërium. Sic enim 2. Pet. 3. dicitur, Adueniet dies domini vt fur, in quo cœli magno impetu transient, elementa verò calore soluentur: terra autem, & quæ in ipsa sunt opera, exurentur: fugient quoque quodam modo, quando purgatis terra, elementis, & cœlis, noua erit illorum facies, fietque nouum cœlum & terra: *et non est inuentus locus eis, secundum priorem habitum & speciem: quidam mysticè per terrã reprobos & obduratos homines, per cœlũ aërium, aëriæ ac spiritualis naturæ dæmones etiã prærunque in aëre habitantes, non ineptè forsan intelligunt. Et vidi mortuos magnos & pusillos, quia (vt ait Horatius) Pallida mors æquo pulsat pede pauperum tabernas, regũque torres. Stantes in conspectu throni, quia teste Paulo, Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi. Et libri aperti sunt: libri, inquam, conscientiarum, vbi sine dissimulatione quam quisque vitã gesserit, legitur.*

4. *Et alius liber apertus est, qui est vitæ. i. liber diuinę prædestinationis,*

qui vsque ad iudicium laruit incognitus, tunc aperiendus, quum palàm fiet qui reprobi sint & electi. *Et iudicati sunt mortui, ex iis quæ scripta erant in libris, suarum (scilicet cogitationum: nimirum vt ait Paulus ad Roma.) inter se inuicem cogitationibus accusantibus aut defendentibus, quando iudicabit dominus occulta cordium.*

q̄ in ipsis erant, & iudicatũ est de singulis secundũ opa ipsorũ. Et infernus & mors missi sunt in stagnum ignis. Hęc est mors secunda. & q̄ non inuentus est in libro vitę scriptus, missus est in stagnum ignis.

ARGVMENTVM CAP. 21.

¶ Cœlorum & terra innouatio, & supernæ Hierusalem descriptio hoc capite habetur.

CAPVT XXI.

A *Esai. 65. c. & 66. 3. 2. Pe. 3. 6.* **E**ram nouã. Primũ enim cœlũ & prima terra abiit, & mare iam non est. Et ego Ioannes vidi sanctam ciuitatem Hierusalẽ fundum inferni. *Hæc est mors secunda, prior per animæ peccatum, à qua per pœnitentiam resurgitur: secunda æterna corporis & animæ damnatio. vt autẽ de generalitate reproborum concludat, asserit omnes qui nõ sunt scripti in libro vitæ, id est, omnes reprobos cum diabolo missos in stagnum ignis, id est, gehennæ locũ. 1. Et vidi cœlum nouum, & nouam terram. Paulò autẽ dixit, cœlum & terrã fugisse à facie sedentis, quod & paulò post ait, primũ cœlũ, & prima terra abiit. Nunc se noua ea vidisse, nõ substantia, sed qualitate, ipsis in perfectiore naturam commutatis, & ab omni alteratione liberatis. Quod verò ait, Et mane iam non est, non est putandũ quòd propterea elementũ aquæ esse desinat, sed quòd ipsum mare, mare forsan esse desinet, id est, amarum, terreum, ac falsum, & tunc in perfectionem euadet aquæ puræ elementaris. 2. Et ego Ioannes vidi sanctam ciuitatem, id est, ecclesiam triumphantẽ,*

P iij Hierusalem

Hierusalem, ob integram pacis qua fruitur, suppeditatis aduersariis, visionem, *novam*, ob novam corporum glorificationem, *Descendentem de caelo*. nō locali motu, sed emanatione: quia omne donum perfectum descendens à patre luminum: vel per animi humiliationem à contemplatione diuinę maiestatis descendente ad suę agnitionem fragilitatis, à

deo paratum sicut sponsam ornatam viro suo, id est, à deo patre viro & sponso suo Christo paratā sicut sponsam ornatam. *Et audiui vocem magnam dicentem, de throno, Ecce tabernaculum dei cum hominibus*. Tabernaculum dei humanitas Christi: quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. bene autem cū hominibus habitat; quia ut ipsamet patris sapientia ait, Delicię meę esse cum filiis hominum. *Et absterget omnem lachrymam, &c.* peracto iudicio perpetua fruituro selectos letitia ostendit, proculq; ab eis futurum omnem dolorē & luctum *qua*, siue vt Gręci aiunt *τρί*, id est, quia *prima abierunt*, id est, vt Gręci exponunt iniquitatem nobis olim à primo Adam corporis animique molestiam. *Et dixit, &c. Ecce noua facio omnia*. Veronen. codex *id id*, id est, ecce, ecce: noua facio omnia, cęlum, terram, elementaque omnia, vt innouatis ad gloriam beatorum corporibus insouentur cętera, seque sentiant liberata à seruitute corruptionis in libertatem glorię filiorum dei. *Et dixit mihi factum est*, id est, consummata sunt omnia quę de filio hominis & futuro ecclesię statu estāt prædicta. *Ego sum α & ω*, id est, vt i explicat, initium & finis: nam duabus istis literis incipit & desinit Gręcum alphabetum.

β. *Ego sitienti, &c.* id est, iis qui nunc esuriunt & sitiunt iustitiam. *Dabo de fonte aquę vitę*, id est, viuę, hoc est, immensis beneficiis q̄ à me viuo fonte indefinenter fluūt, illos potabo, *Gratis autem*: quia nemini

nouā descēdentē de cęlo, à deo paratā, sicut spōsam ornatā, viro suo. Et audiui vocē magnam de throno dicētē, Ecce tabernaculū dei cū hominib⁹: & habitabit cū eis, & ipsi populus eius erūt: & ipse deus cū eis erit eorum deus, & absterget deus omnē lachrymam ab oculis eorū: & mors vltra nō erit, neq; luct⁹, neq; clamor, neq; dolor erit vltra, quę prima abierūt. Et dixit qui sedebat in throno, Ecce noua facio oīa. Et dixit mihi, Scribe, quia hæc verba fidelis factū est. Ego sum α & ω: initium & finis. 3 Ego sitiēti dabo de fonte auri viuę gratis. Qui vicerit, possi-

B
Esa.
25. a.

Esa.
43. c.
2. Co.
5. d.

memini debitor deus est, quod dat liberaliter dat: neq; istud gratis merita nostra excludit, quę mera sua gratia merita facit. *Qui vicerit possidebit hæc*, interpres legit *ταύτα*, & sic Veron. codex, alij habent *κέρτα*, id est, omnia, qui vicerit ergo mundum carnem & diabolum, possidebit omnia, quia honorū omnium largitore Deo fruetur.

dedit hæc, & ero illi de⁹: & ille erit mihi fili⁹. Timidis autē & incredulis, & execratis, & homicidis, & fornicatorib⁹, & veneficis, & idololatriis, & oīb⁹ mēdacib⁹ pars illorū erit in stagno ardenti igne & sulphure, q̄ est mors secūda. 4 Et venit vn⁹ de septē angelis habētib⁹ phialas plenas septē plagis nouissimis & locut⁹ est mecum, dicens: Veni, & ostēdat tibi spōsā, vxorē agni. Et sustulit me ī spiritu in montē magnū, & altū, & ostēdit mihi ciuitatē sanctam Hierusalē descendentē de cęlo à deo habentem claritatem dei, & lumē ei⁹ simile lapidi pretioso tāquā lapidi Iaspidis, sicut Chrystallū. Et

Timidis autem &c. omnibus impiis & reprobis pars & portio erit in ardenti stagno gehennę æterę.

4. *Et venit vnus de septem angelis.* De septem phialis & plagis dictū est, cap. 16. Et sustulit me in spiritu. i. Spirituali visione, in montem magnam & altum, sic enim videbatur Ioanni, & ostēdit mihi Hierusalē ciuitatem magnam, bene in monte excelso & magno ciuitas sancta videtur collocata: quia calcatis terrenis non nisi in altum & cęsum triumphantis ecclesię suspicit, hæc ergo ciuitatem vidit Ioannes descendentem de cęlo, gręci addunt *αὐτὸ τοῦ θεοῦ*, id est, à deo hoc paulo antē expositum est. *Habentem claritatem dei*, partici-

patiōe scilicet, fulgebūt enim iusti sicut sol in regno patris eorū, & bene claritatē dei habebit: quū iam reformauerit corpus humilitatis nostrę cōfiguratū corpori claritatis filij sui. *Et lumen eius simile lapidi pretioso*, gręcē *τιμωτάτα*, id est pretiosissimo, *tāquam lapidi Iaspidis sicut chrystallum*, gręcē *ὡς λίθος ἰασπιδίου κρυσταλλίζοντι*, id est, tāquam lapidi iaspidi crystallizanti. i. vt crystallum lucido. lumen autem supernę Hierusalē Christus est, vt pote lux vera, quę illuminauit omnem hominem venientē in hunc mundū: bene autē similis iaspidi sēper virēti, quia nullis vnquā afflictioib⁹ emarcuit, sed viridis & potens cōtra eas permanēs, non dissimilis crystallo ob sincere vitę perspicuitatē. *Et habebat murum magnū & altū*, nihil enim abiectum & terrenū in sancta ciuitate, sed sublimia &

coelestia omnia. Murus autem vel firmitatē & fortitudinem fidei significat, qua se olim aduersus hostes tutati sunt huius ecclesie ciues dum peregrinaretur, vt inquit Paulus, ad dominum, vel perfectiores ciuitatis huius municipes, qui aduersus tyrānos, & hereticos olim se tanquam murum opposuerūt pro domo dei Israel, ceteros infirmiores in v-

nitare cōtinentes, ne longius à septis euangelicis diuagarentur & à fide deficerent. Hic murus visus est Ioāni habere portas duodecim, quib⁹ 12. apostolos omnes intelligunt, per quos eorum fidem & vitam imitando in coelestē Hierusalē ingredimur. Et in portis angelos duodecim. Inoleuit hic error vt pro angelos, scribatur angulus, quum græcè sit ἀγγελλος, & sic vetera biblia manu descripta habent 12. angeli in 12. portis custodes sunt ciuitatis supernæ Hierusalem, dum ipsa peregrinaretur, apostolorum coadiutores ad inuadēdum in sanctā ciuitatem electos. Qui legunt angulos, dicunt per hos doctores, & prædicatores significari, qui quondam ecclesie militantis lapides inter se necēbant, & erant inscripta in portis nomina 12. tribuum Israel, per quos intelligunt omnes veteris testamenti electi, vt scilicet ostēdatur eadem fuisse fides apostolorum in nouo testamento & veterum Israelitarum in veteri.

5. Ab oriente, portæ tres, &c. Rectè sancta ciuitas versus 4. orbis plagas, tres portas habet, quia per harū portarū. i. apostolorū prædicationē, ab omni parte mundi venient, qui vestigia sanctorū apostolorum imitantēs in super benedictā trinitatē credant. vt Lucē 13. dicitur: Et venient ab oriente & occidente, ab aquilone & austro, & accūbeat in regno dei. Et murus ciuitatis habens fundamenta 12. & in ipsis 12. nomina 12. apostolorum agni. Hæc fundamenta ab omnibus dicitur 12. apostoli, qui & portæ, per quorum fidem ingrediūtur fideles dicūtur, & fundamenta, quia in fide ab eis prædicata fundata est ecclesia, edificata, vt inquit Paulus Eph. supra fundamentū apostolorum & prophetarum: qui etiam fundamenta dici possunt.

6. Et qui loquebatur mecum, habebat mensuram arundineum auream, Græci ha-

ci habent *ἡ ἀλυσίον*. i. arūdinem, & sic vetus exēplar latinū. Angelus autem iste Christus est, mensura arundinis aurea iusta est ipsius sapientia, quam habebat, vt metiretur ciuitatem & portas eius & murum, i. vt omnium ciuium metiretur merita, & inter ciues apostolorū, qui per portas, & aliorum perfectiorum, qui per murum intelli-

guntur. Et ciuitas in quadro posita est, i. qua quaerens respicias quadrata est: & quadratura quacūque in partē iacias, stat semper firmā & fixū, quadratura ciuitatis huius, firmitudinem significat ipse. Et longitudo tanta est quanta & latitudo, quum hæc dimensio nes reuera non sint in patria, necesse est mysticè illas intelligere: itaque longitudo contemplatio dicitur rerum procul ab humano capto stantium: diuinarum scilicet, imò dei

meū, habebat mensuram arundineā auream, vt metiretur ciuitatem & portas eius, & murum. Et ciuitas in quadro posita est, & longitudo eius tanta est quanta & latitudo, & mēsus est ciuitatē de arundine aurea p̄stadia duodecim millia, & lōgītudo, & altitudo, & latitudo eius equalia sunt. Et mēsus est murū eius centū quadraginta quatuor cubitorū, mēsurā hominis quę est angeli. Et erat strūctū

ipsum: latitudo eiusdem dilectio & charitas, quę equalia sunt, quia quanto deum beati contemplantur altius, tanto plus amant ac feruentius. Et mensus est ciuitatem auream arundine per stadia duodecim millia, id est, iusta ac verè aurea sapientia sua mensus est ciuium merita, vt pro eorum ratione ac proportione, præmia largiretur ac gloriam: quid autem sibi velit per duodecim millia stadia, fateor me ignorare, nisi dicamus metaphoricam esse locutionem ad exprimendā ex visibilibus signis, inuisibilem sanctæ ciuitatis magnitudinē. Et quia in stadio curritur ad assequendum brauium & certatur, sunt qui mysticè exponāt ista duodecim millia stadiorū per oēs sanctorū agones & pro Christo certamina: vt sit duodecim millia numer⁹ definitus p̄ indefinito, & sua multitudine vniuersitatē cōprehendens. Et longitudo, & altitudo, & latitudo eius equalia sunt. Sunt qui per longitudinē, fidem: per altitudinē, spem: per latitudinem, charitatem beatorum intelligunt: quas olim virtutes in ecclesia militante habebant, superstitē tantum in patria, charitate. Et mensus est murum eius 144. cubitorum, murus, tam immensæ & insolitæ magnitudinis quid significare possit non video, nisi perfectiores ecclesie significet, immensā fide & indicibili virtute insignes effrenis

effrenis enim ille numerus, qualis nulla in ciuitate materiali videtur raram & inuiscitatem fidem ac bonitatem perfectorum electorum, quos per murum significari diximus, insinuare videtur, quæ murum mensus est meritorum omnium ponderator & liberator Christus: *mensura hominū quæ est angeli*, id est, iuxta ipsius sapientia: qui homo est & angelus, magni scilicet consilij angelus. *Et erat structura muri eius ex lapide iaspide*, qui quum viridis & firmus sit, bene firmitatem significat in ecclesia triumphante nunquam marcescentem. *Ipsa verò ciuitas aurum mundum & simile vitro*, &c. vel similis, nam græcè est *ἁγία*, & refertur ad ciuitatem, quæ quum pro sui dignitate aurea dicatur, imò ob fulgorem diuinæ cognitionis quæ radiat aurum ipsum: bene etiam similis vitro dicitur, quia tota diuinæ lucis, radio est pellucida.

7. *Et fundamenta muri ciuitatis omni lapide pretioso ornata*, &c. id est apostoli, qui fidē fundauerunt in ecclesia, omnibus ornati & instructi erant, quæ per hos lapides significatur, virtutibus. Si quis horum duodecim pretiosorum lapidum mysticam quærit significationem passim ex omnibus cōmentariis facillè inueniet: & cuius in promptu est lapidum vim & naturam non ignoranti, aliquæ comminisci sensum mysticum: Mihi videtur Ioannes hac materiali adeoque pretiosa ciuitatis huius structura, summam cœlestis & superne Hierusalem ornatum delineare voluisse: itaque singulos fundamentorum lapides, singulis gemmis: singulas portas, singulis margaritis, & vnionibus: muros, iaspide: totam ciuitatem omnesque plateas, auro mundo & pellucido constare dixit: non habens pretiosius cui cœlestem patriam compararet: idque consulto egit, vt ex sensibilibus & visibilibus horum, quibus nihil pretiosius, consideratione & admiratione, ad cōtemplandam

rerum

ris: & platea ciuitatis aurum mundum, tanquam vitrum perlucidum. ⁸ Et templum non vidi in ea: Dominus enim deus omnipotens templum illius est & agnus:

Esaï. 60. d.

Et ciuitas non eget sole neque luna, vt luceant in ea, nam claritas dei illuminabit eam, & lucerna eius est agnus. Et ambulabunt gentes in lumine eius: & reges terræ afferent gloriam suam & honorem in illam. Et portæ eius non claudentur per diem. nox enim non erit illic. Et afferent gloriam & honorem gentium in illam. Nō intrabit in eam aliquod coinquinatum, aut abominationem faciens & mendacium: nisi qui scripti sunt in libro vitæ agni.

Esaï. 60. c.

rerum inuisibilibus longè maiorem dignitatem traheremur. Ceterum qui vult mysticam horum duodecim lapidum significationem, inueniet ex scholiis Veronenfibus.

8. *Et templum non vidi in ea: templum scilicet materiale*, quia deus est illis vice templi. Nam & fideles templum dei sunt, in quibus ipse habitat: & ipse templum fidelium, quia in eo habitant: ipse enim de se dicit, Soluite templum hoc: nec indiget hæc ciuitas sole & luna aut lucerna: quia sufficienter eâ illustrat dei claritas, *Et ambulabunt gentes*, Græci addunt *τῶν σοφοῦντων*, id est, quæ seruata sunt, ambulabunt inquam in lumine eius, ciuitatis scilicet, nam Græcè est *ἁγία*. *Et reges terræ*, afferent gloriam suam & honorem in illam, id est, omnes suas diuitias & merita. *Et portæ eius non claudentur per diem*, id est, nunquam, quia dies ibi erit perpetuus, neque nox vlla erit, & nihil intrabit in eam coinquinatum, pro coinquiratum Græcè *καὶ ὄντων*, id est, coinquiatis: interpretes legisse videntur *καὶ ὄντων*,

ARGUMENTVM CAP. 22.

¶ *Descriptio continetur hoc capite fluminis ciuitatem alluentis & ligni vitæ: deinde apparet Ioanni angelus, quem adorare volentem prohibetur: & inuitatū interim ad mercedem percipiendam omnibus, excluduntur ab hac ciuitate omnes reprobi: postmodum inuitato ad iudicium Christo, factaq; inhibitione ne quid huic libro addatur aut detrahatur, bene omnibus precatur Ioannes.*

id est, commune & immundum, siue inquinatum: nullique intrabunt, nisi qui scripti sunt in libro vitæ, id est, prædestinati ad vitam æternam.

1: Et ostendi

1. Et ostendit mihi fluvium aquae vivae, Graeci addunt καθάρην, id est, purum, per hunc, exuberans donorum dei effusio intelligi potest: graeci baptismum intelligunt, qui & nostrorum eluit sordes peccatorum, & sicut extinguit rerum mundanarum. Mihi spiritus sanctus videtur posse intelligi, de quo David, fluminis imperius laetificat civitatem dei: Hunc Ioannes fluvium vidit, procedentem à sede dei & agni, à patre scilicet & filio procedentem spiritum sanctum, & emanantem.

2. In medio plateae eius, civitatis scilicet, Graecè est ἀνάγκη & ex utraque parte fluminis lignum vitae, &c. in μέσῳ τῆς πλατείης ἀνάγκη ἀπὸ τῆς ἀριστερῆς καὶ ἀπὸ τῆς δεξιῆς, siue ut Veron. codex habet ἀνάγκη ἐκείθεν, ἐξ ἄλλου ῥώματος, id est, in medio plateae eius & fluminis, hinc & illinc, suberat, lignum vitae: Hinc & illinc, siue utraque pars fluminis, duas beatorum species significat, angelos scilicet, ac beatos homines: qui & fluvio spiritus sancti alluantur, & que hinc & illinc lignum vitae habent, Christum scilicet, de quo sapientiae nomine Salomon ait, Lignum vitae est omnibus apprehendentibus eam. Hoc lignum affert fructus duodecim, quando ex observata duodecim apostolorum fide & doctrina, vincique pro eo fructus reddit aeternae beatitudinis: hos autem reddit per singulos menses, id est, perpetuò: Et folia ligni ad sanita-

CAP. XXII.

Est ostendit mihi fluvium aquae vivae, splendidum tanquam crystallum, procedentem de sede dei & agni. 2. In medio plateae eius, & ex utraque parte fluminis lignum vitae, afferens fructum duodecim, per menses singulos reddens fructum suum, & folia ligni ad sanitatem gentium. Et omne maledictum non erit amplius: sed sedes dei & agni in illa erunt, & servi eius servient illi. Et videbunt faciem eius: & nomen eius in fratribus eorum. Et vox vultus non erit: & non egebunt lumine lucerna, neque lumine solis, quonia dominus deus illuminabit illos, & regnabunt in secula seculorum. Et dixit mihi, haec verba fidelissima sunt, & vera. Et dominus deus spiritu prophetarum misit angelum suum ostendere servis suis, quae oportet fieri cito. Et ecce venio velociter. Beatus qui custodit verba prophetiae libri huius. Et ego Ioannes qui audiui, & vidi haec. Et postquam audivissem & vidissem, cecidi ut adora-

Esai. 60. d

B

rem gentium, sub. sunt. folia ligni, verba sunt sancta, quibus gentes propter se afficitas, mulcebit & consolabitur Christus. Et omne maledictum, &c. expers erit illa civitas omnis maledicti, sedete in ea bene dicto deo agno Christo: cui ministrabunt sancti, cum clarè videntes, & nomen eius in frontibus suis habentes, id est, apertam nominis eius confessionem praesferentes. Et nomen non erit, &c. hoc explicatum est cap. 19. Cecidi ut adorarem, hoc quoque cap. 19. explicatum est. 3. Ne signaveris verba prophetiae eius, id est, ne obignaveris, & celaveris quae tibi revelata sunt; Tempus enim prope est, quum complenda sunt ea. Qui nocet noceat adhuc, &c. comminative ista sunt legenda vel ironice, quasi dicat. Si non sufficiunt eis praeteritae sordes ad voluntatem gentium consummandam in luxuriis, ut inquit Petr. Sordescant adhuc, quando ita illis visum est. Qui verò sanctus est, sanctificetur adhuc, id est, curet ut sanctior sit: quia ecce venio, & merces mea mecum, ideo qui mercedem bonam optat, bene operetur. Beati qui lavant stolas suas in sanguine agni, id est, qui maculatas peccato, corporis animique sui vestes per poenitentiam merito passionis Christi abluerunt: Graeca legunt μωυδρῆσαι ἐν τοῖσιν ὕδατι τοῦ ῥώματος ἀγνῆς, id est, beati qui faciunt mandata ipsius, ut sit potestas eorum in ligno vitae, id est, ut Christo vero ligno vitae frui possint: & per portas, id est, sanctorum apostolorum, quos portas diximus, imitationem, intrent in civitatem, & caestem scilicet patriam extra quam sunt omnes impij & reprobi.

Esai. 41. b & 44. a

4. Ego

4. *Ego sum radix & genus David*, quidam explicant quòd Christus secundum diuinam naturam est radix Dauid imò omnium: à quo omnes mouemur & sumus: secundum humanam, genus Dauid, id est, de progenie ipsius, Græca scholia explicant radix & genus Dauid, de radice & genere Dauid. *Et spiritus & sponsa*, id est, spiritus sanctus & ecclesia dicunt Christo, *veni in iudicium*. *Et qui audit*, id est, omnes pij qui deo obaudiunt, dicunt: *Veni*, optant enim fideles ad beatitudinis consummationem, iudicium accelerari. *Qui sitit*, iustitiam, *veniat*, per piam voluntatem & obedientiam, *& accipiat aquam vitæ gratis*, id est, de dei gloria gratuito, & liberaliter sibi datâ, se ipse poter. *Contestor omni, &c.* obtestatur ne quis quidpiam in hoc libro addendo minuecôve, immutet: alioqui pœnas in eo, contentas luet: *Dicit qui testimonium perhibet*, id est, Christus qui testatur hæc se facturum, ne putes eum tardare, ait: *Venio citò*, ad reddendum cuique pro meritis vel de meritis. Optemus autem omnes & oremus vt ad ecclesiæ ædificationem pacemque orbi ferendam, citò veniat. Amen.

ficari vobis hæc in ecclesiis, 4 Ego sum radix & genus Dauid, stella splendida & matutina. Et spiritus & sponsa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. Et qui sitit, veniat & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis. Contestor enim omni audienti verba prophetiæ libri huius. Si quis apposuerit ad hæc: apponet deus super illum plagas scriptas in libro isto. Et si quis diminuerit de verbis libri prophetiæ huius: auferet deus partem eius de libro vitæ, & de ciuitate sancta, & de his quæ scripta sunt in libro isto: dicit qui testimonium perhibet istorum. Etiam venio citò, Amen. Veni domine Iesu. Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

